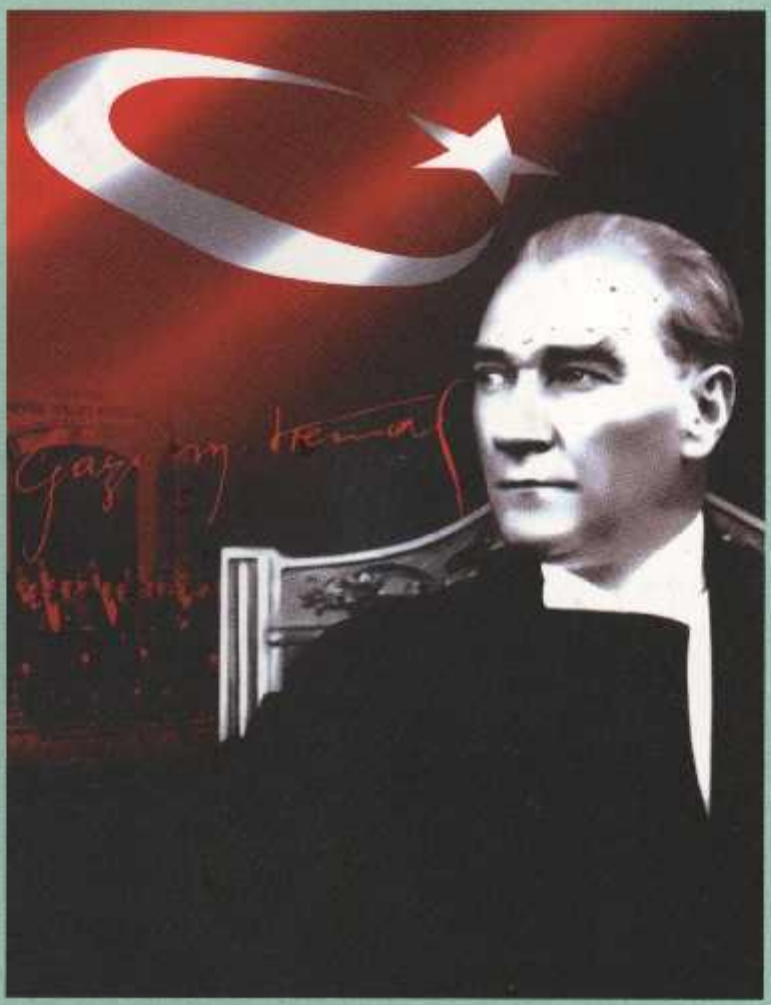
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

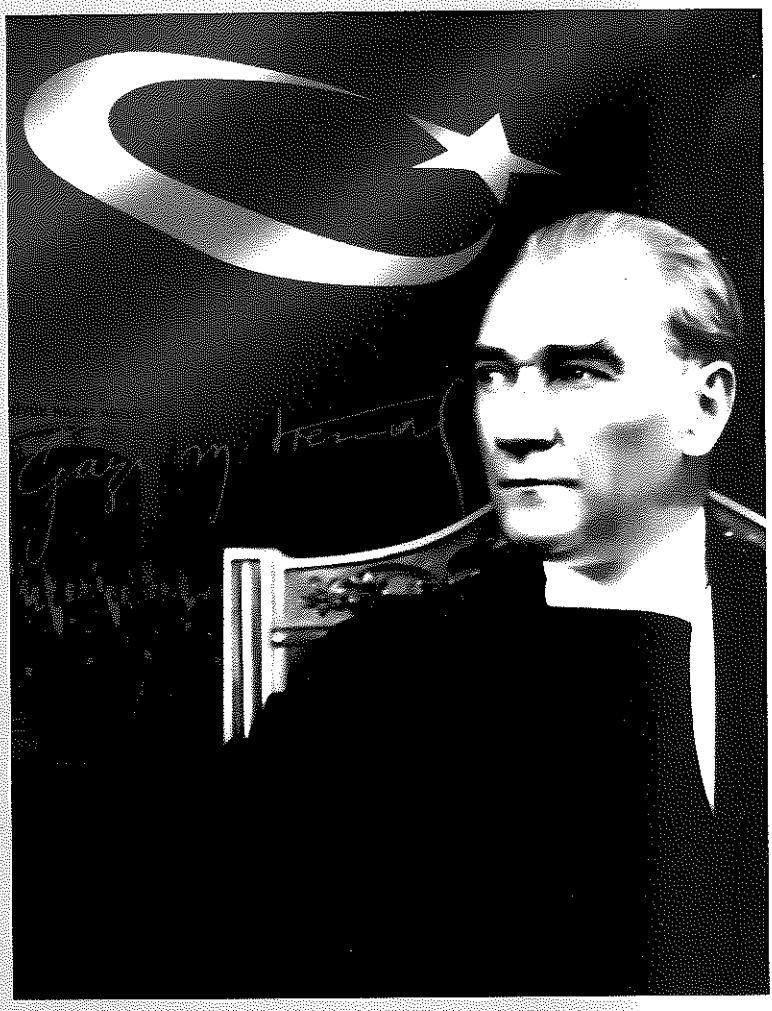
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXI MART 2005 SAYI: 61

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXI MART 2005 SAYI: 61

Bu Sayının Hakem Kurulu / Editorial Board For This Issue

Prof. Dr. Mehmet SARAY
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. Sadık TURAL
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Yaşar AKBIYIK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. M. Akif TURAL
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. İsrafil KURTCEPHE
Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK
Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Fevzi DEMİR
Marmara Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXI **MART 2005** **SAYI: 61**

SAHİBİ / OWNER
Atatürk Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Mehmet SARAY

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Prof. Dr. M. Akif TURAL
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / LEGAL REPRESENTATIVE
Mustafa ÇÖHCE

REDAKSİYON / REDAKTION
Uzm. Hüseyin TOSUN
Uzm. Mukaddes ARSLAN
Uzm. Neşe ÇETİNOĞLU
Uzm. Nilgün İNCE
Uzm. Ali TUNA
Uzm. Murat Alper PARLAK

HABERLEŞME / İNFORMATION
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
GMK Bulvarı No: 133
06570 Maltepe/ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48
Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr.
web: http://www.atam.gov.tr.
Derginin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
Basıldığı Yer: Divan Matbaası
ABONE BEDELLERİ/SUBSCRIPTION
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 12.00YTL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 9.00$

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından yayımlanan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk, Atatürkçü Düşünce ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerini, tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde araştıran, inceleyen ve ileriye yönelik yeni stratejiler geliştiren bilimsel bir dergidir.

Mart, **Temmuz** ve **Kasım** aylarında (yılda 3 defa), ilke olarak Türkiye Türkçe'si ile yayımlanması amaçlanan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça yazılara da yer verilir. Her yayın yılı sonunda derginin yıllık dizini, on sayıda da bir olmak üzere de genel dizini çıkarılarak yayımlanır.

Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar Kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalar ile ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar; Hakem raporları gizlidir ve saklanır.

Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarına aittir. Yazarlar yeni eserlerini merkezimize gönderdikleri takdirde Dergide tanıtımları yapılır.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'ne yazıları kabul edilen yazarlara ve bunları değerlendiren hakemlere, te'lif ücreti ödenir. Yayımlanan yazıların te'lif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi'ne devredilmiş sayılır.

Levent Şahverdi Arşivi

GENERAL INFORMATION ABOUT JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center is an scientific journal inwhich it is developing the new strategies directed to the future and also examining the basic foundations of Turkish Republic and Atatürk's thought and Him within the aspect of current realities.

The Journal of Atatürk Research Center is published (three times a year) as forthly months **March, July** and **November.** It is aimed to publish in Turkey's Turkish and there will be English, German, French and Russian writings not more than 1/3 proportion of it. At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published.

The works submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives. The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. Their reports are hide and secret.

The submitted writings to the Journal will not be return whether they published or not. Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid after it's publishing. The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Research Center.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER
CONTENT

DOÇ. DR. ADİL DAĞISTAN
DOÇ. DR. ADNAN SOFUOĞLU : Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye
Turkey and the First Stages Process of Indpendent Sancak's (Hatay) in Light Archives of Documents 1

DOÇ. DR. AHMET EYİCİL : Maraş Savunması
Maraş's Defence 47

YRD. DOÇ. DR. KEMAL YAKUT : Mütareke Döneminde Yapılan Saltanat Şûrâları
Council of Saltanate Were Make in Armistice Period 77

YRD. DOÇ. DR. ŞADUMAN HALICI : Tanin Gazetesi'ne Göre "Çanakkale" Geçilmez
"Çanakkale" can't be Passed Through in Respect of Tanin Newspaper 123

Levent Sahverdi Arşivi

YRD. DOÇ. DR. MEHMET OKUR : Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları
Tan Aplication Towards to Intimidate of the English to the Turkish Army Commanders After the Armistice: Mr. Ali Rıfat and Mr. Mürsel were Arrested 183

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ŞAHİN : Pierre Bovet'in Ege Konferansları ve Türk Eğitimine İlişkin Düşünceleri
Pierre Bovet's Aegean Conferences and Thoughts Concerning the Turkish Education 203

YRD. DOÇ. DR. GÜNVER GÜNEŞ : Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri
Mustafa Kemal Atatürk's Has Visited to Aydın 219

Levent Şahverdi Arşivi

YRD. DR. HAMİT PEHLİVANLI : Son Dönem Askerî Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Dergilerin Yeri
The Importance of Military Newspaper and Journals in History Research of Late Term..... 243

SEZEN KILIÇ : Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)
Foreign Schools in Republican Period (1923-1938) 259

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ORAL : Veliaht Abdülmecit'in Ankara'ya Davet Edilmesi Meselesi
Heir Abdülmecit's Matter of Invitation to Ankara 281

YRD.DOÇ.DR. M. DERVİŞ KILINÇKAYA : 1920 Yılının Yazında Egemenlik ve Malî Kaynakların Denetimi
The Sovereignty and The Control of the Financial Resources in the Summer of 1920 305

Levent Sahverdi Arşivi

ALİ RIZA GÖNÜLLÜ : Antalya'da Basın Hayatı (1920-1949) *The Life of Press in Antalya (1920-1949)* 323

DR. ALPARSLAN ALİAĞAOĞLU
FARUK ALAEDDİNOĞLU : Atatürkçü Düşünce ve Turizm *Kemalist Thought and Tourism* 347

TARİG MOHAMMED NOUR : Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hakimi Ali Dinar (1898-1916) *Sultan of Darfur Ali Dinar who Against the Imperializm in the First World War (1898-1916)* 367

DR. FATİH M. SANCAKTAR : Yusuf Akçura ve Din *Yusuf Akçura and Religion* 385

PROF. DR. SADIK TURAL : Atatürkçü Yazar Recep Bilginer (Ölüm Yazısı: Nekroloji)... 399

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri
Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles 409

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT: XXI MART 2005 SAYI: 61

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA SANCAK (HATAY)'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN İLK AŞAMASI VE TÜRKİYE

Doç. Dr. Adil DAĞISTAN*
Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU

ÖZET

Sancak (Hatay) bölgesi Mondros Mütarekesi sonrasında Fransızlar tarafından işgal edilecektir. Millî Mücadele döneminde Sancak'ta işgale karşı mahallî bir direniş sergilendiyse de Ankara hükûmeti dönemin şartları gereği Fransa ile 20 Ekim 1921'de imzaladığı Ankara İtilâfnamesi ile Sancak'ı Fransız "Mandat" yönetimine bırakacaktır. Bu şekilde Sancak, yaklaşık on altı yıl sürecek olan "Mandat" yönetimine son verilene kadar Fransız mandası altında kalacaktır. 1936'da "Mandat" yönetiminin sona ermesiyle Sancak, Türkiye'nin de girişimleriyle bağımsızlık sürecine girecektir. 1936 sonrasında Fransa tarafından Suriye'ye bağımsızlık verilmesi üzerine, Sancak'ta da bağımsızlık süreci gelişmeye başladı. Bu makalede, bu sürecin ilk aşaması olan Milletler Cemiyeti'ndeki gelişmeler, Cumhurbaşkanlığı arşivinden elde edilen belgeler de kullanılarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sancak, Hatay, Fransa, Türkiye, Milletler Cemiyeti, Suriye.

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri.

Levent Sahverdi Arşivi

TURKEY AND THE FIRST STAGES PROCESS OF INDEPENDENT SANCAK'S (HATAY) IN LIGHT ARCHIVES OF DOCUMENTS

ABSTRACT

The Province of Hatay, popularly called Sancak in Turkish, was occupied by France in the aftermath of the Mondoros Ceasefire in 1918. Popular opposition rose in the Sancak against the French occupation during the Turkish National Struggle (1919-1922), during which the government of Ankara left the governance of Sancak to the French mandate, in accordance with the Ankara Treaty, signed between the French and Ankara governments in 20 October 1921. With the pressure of the government of Ankara, France applied a special status to the Sancak which continued until the end of the mandate in 1936, after which the Sancak became independent. Upon the withdrawal of the mandate by the French government Syria entered in to an independece process. This process found reflection on the Sancak where its process of indepence also started. This article is concerned with this pre-independence period, particularly the process that involved the League of Nations, at the end of which it became an independent unit in Syria. Archival material found in the Archive of the Presidency of the Turkish Republic has been used.

Key Words

Sancak, Hatay, French, Turkey, The League of Nations, Syria.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti ile İmza edilen Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizler, 6 Kasım 1918'de Mütareke'nin ikinci maddesi çerçevesinde Sancak, yani Hatay bölgesini işgal etmek üzere İskenderun Körfezi'nden karaya asker çıkarmak teşebbüsünde bulundular. Bu durum karşısında bölgede bulunan Yıldırım Orduları Gurup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Mütareke'nin hemen akabinde Sadrazam İzzet Paşaya gönderdiği ve Mütareke'de işgali öngörülmeyen bölgelerin İtilâf Devletleri'nce işgaline muhalefet edeceği beyanı çerçevesinde, çıkarmaya karşı silâhla karşılık verilmesini emretti. Bunun üzerine İngilizlerin ilk girişimi neticesiz kaldı. Ancak Mustafa Kemal Paşanın Yıldırım Orduları Gurubu ile 7. Ordu Karargahı'nın lağvedilmesi üzerine bölgeden ayrılmasından sonra 9 Kasımdan itibaren İskenderun ve dolaylarından, 10 Kasım 1918'den itibaren de Amanos Dağları ile Körfez'den Türk birlikleri tamamen çekildi. Bilâhare bölge 11 Kasımdan itibaren İngiliz birliklerince işgal edildi. Tabi ki bu işgal İskenderun ve Hatay'la sınırlı kalmayarak, Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa'yı da içine aldı. Daha sonra bölge Fransızların işgaline terk edildi.[1]

Daha sonra Sancak yani Hatay'ın da dahil olduğu Filistin ve Suriye'de 22 Ekim 1918'de daha çok İngilizlerin etkin olduğu "muvakkat askeri idare" kuruldu. Bu idare, işgal altındaki bölgeyi üç kısma ayırdı. Bu kısımlardan biri olan ve Suriye sahili ile İskenderun Körfezi'nden oluşan Şark mıntıkası Fransız idaresine verildi. Kurulan bu Askerî idare İngilizlerin Kasım 1919'da bölgeden çekilmesinden sonra bir müddet daha devam etti. İşte bu muvakkat askerî idare ilk iş olarak 27 Kasım 1918'de merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kazalarını içine alan "İskenderun Sancağı" adı altında müstakil bir idare oluşturdu. Bu bölgenin idaresinden Fransızların tayin ettiği "Kilikya (Çukurova) ve Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud sorumluydu. Bu şekilde oluşturulan sancağın yönetim şekli de merkezi Beyrut'ta olan Yüksek komiserlikçe belirlenecekti. Bu arada müstakil sancakta daha evvel yerleşmiş olan Şerif Hüse-

[1] Tevfik Bıyıkoğlu, **Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** C. 1, Ankara, 1962. s. 58-63 ve 81 v.d.; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** (1881-1938), İstanbul, 1969. s. 150 ; Atatürk'ün yazışmaları ve verdiği emirler için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** C. 4, Derleyen; Nimet Arsan, Ankara, 1964. s. 15-20.

Levent Şahverdi Arşivi

yin'in Arap kuvvetleri geri çekilerek, Ermeni gönüllülerden teşkil edilmiş Legion kıtaları yerleştirildi.[2]

Bundan sonra Paris'te toplanmış olan Barış Konferansı'nda bölgenin durumu ele alındığı sırada Emir Faysal, İskenderun'u Arap devletine katma girişiminde bulundu. Ancak bu girişim, İtilâf Devletleri'nce itibara alınmadı. Bu sırada, bölgede incelemelerde bulunan King-Crane Komisyonu'nun, İskenderun halkının Amerika'nın himayesini istediği açıklaması da Barış Konferansı'nda dikkate alınmadı.[3] Ancak daha sonra toplanacak olan San Remo Konferansı'nda 25 Nisan 1920'de, Amerikan Başkanı Wilson'un yaklaşımı da hesaba katılarak, Milletler Cemiyeti yasasının 22. Maddesi ile öngörülen ve 28 Haziran 1919'da kurulmuş olan "Mandat" sistemine dayanılarak Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan "A" türü mandat statüsünde Fransa'ya verildi. Bunun arkasından bu mandat yönetimi 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti Hükûmeti'ne imzalattırılan Sevr Antlaşması'nın 94. Maddesinde yer aldı. Ancak Türkiye açısından bu hükmün, Sevr Antlaşması'nın ilgili kurumlarca tasdik edilmemesi sebebiyle herhangi bir geçerliliği olmayacaktır. Bunun yanı sıra BMM (Büyük Millet Meclisi) ve onun hükûmeti yani Ankara Hükûmeti, Sevr Antlaşması'nı zaten hiçbir şekilde tanımadığı gibi bu antlaşmayı imzalayanları da vatan haini ilân etti.[4]

Diğer taraftan Suriye ve Lübnan'daki manda yönetiminin kabul edilmesinin arkasından General Gouraud, 25 Temmuz 1920'de askerî işgal mıntıkasını genişleterek, Şam'a girdi. Arkasından epey uzamış olan askerî işgali tedricen manda yönetimine uydurmaya yöneldi. Bu arada Sevr Antlaşması'nı vesile ederek, 1 Eylül 1920'de sivil idareyi ilân etti. Bu gelişmenin arkasından 9 Ekim 1920'de yayınlanan bir emirname ile İskenderun

---

[2] Gotthard Jaeschke, "İskenderun ve Antakya Halis Türk Yurdudur" **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,** Ankara, 1938. s. 246-247; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu,** Ankara, 1986. s. 11; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,** Ankara, 1978. s. 22; Tarık Mümtaz Göztepe, **Hatay Albümü,** İstanbul, 1942 s. 10; Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu,** Çeviren; Şirin Tekeli, İstanbul, 1994. s. 175.

[3] Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti,** Antakya, 1985. s. 22-23; Jaeschke, a.g.m., s. 243.

[4] Jaeschke, a.g.m., aynı yer. Ayrıca Hatay'da oluşturulan manda yönetimi için bkz. A. Faik Türkmen, **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi,** C. 4, İstanbul, 1937. s. 950-951; Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O günleri,** İstanbul, 1972. s. 46-49; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten,** C. XLIX, Sayı: 193, Nisan, 1985. s. 80; Sökmen, **a.g.e.,** s. 21-22.

Levent Şahverdi Arşivi

için özerk bir idare meclisi teşkil edildi. İşte bu şekilde bir idari yapı oluşturulan İskenderun Sancağı'na daha sonra askerî vali yerine sivil bir yönetici olarak Arap asıllı Beşir Tabbare mutasarrıf olarak tayin edildi.[5]

İşte bu şekilde Fransa'ya bırakılan Suriye, Lübnan ve Sancak'taki "mandat" yönetimi 24 Temmuz 1922'de taraflar arasında akit ve karara bağlandı. Arkasından bu "mandat" yönetimi Milletler Cemiyeti Tarafından 29 Eylül 1923'te tasdik edildi.[6]

İşte bölgede oluşturulan bu Fransız "mandat" yönetimi bir takım düzenlemelerle 1936 yılına kadar devam edecektir.

Suriye'de Manda Yönetiminin Sona Ermesi ve Sancak

Yukarıda giriş bölümünde kısaca izah edildiği gibi Suriye'de oluşturulan Fransız "mandat" yönetiminin, 1930'lu yılların ikinci yarısına gelindiğinde dünyada meydana gelen gelişmelerin yanı sıra Fransa'da ve Suriye'de ortaya çıkan gelişmeler karşısında yeniden ele alınmasını gündeme getirdi.

Nitekim bu dönemde Avrupa'nın dolayısıyla dünyanın siyasî ve askerî gündemini, 1933'te Almanya'da revizyonist politika yanlısı Hitler'in iktidara gelmesi, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, arkasından Almanya'nın Mart 1936'da Ren bölgesini silâhlandırması ve Temmuz 1936'da İspanya'da çıkan iç savaş gibi meseleler oluşturmaktaydı. Bunlardan İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile İspanya'daki iç savaş Akdeniz'in ve Orta Doğu'nun güvenliğini doğrudan tehdit etmekteydi.[7]

Diğer taraftan Irak ve Mısır'daki gelişmeler, özellikle 3 Haziran 1930'da İngiltere ile Irak arasında yapılan anlaşma ve bu anlaşmanın arkasından 3 Ekim 1932'de Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olması Suriye'yi etkilemiş ve Fransa ile Suriye arasında Şam'da Kasım 1933'te dostluk ve ittifak anlaşması projesi oluşturulmuştu.[8] Bu gelişmelerin arkasından Su-

[5] Jaeschke, a.g.m., s. 247; Soysal, a.g.m., s. 81.
[6] Jaeschke, a.g.m., s. 248; **Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Ankara 1974, s. 158.
[7] Bu gelişmelerle ilgili geniş bilgi için bkz.
[8] Jaeschke, a.g.m., s. 249.

Levent Şahverdi Arşivi

riye'de, 10 Ocak 1936'da Suriye'yi biri İskenderun olmak üzere sekiz bölgeye ayıran ve her bölgenin başına bir muhafız getiren, ayrıca her bölgede bir muhafızlık meclisi ile kazalarda kaza meclisi kuran yeni mülkiye teşkilatına ait kanun ile ekleri yürürlüğe sokuldu.[9] Diğer taraftan bu gelişmelerin akabinde Suriye'de 1936 yılı Şubat ayından itibaren Fransa'ya karşı muhalefet hareketleri hız kazandı ve bağımsızlık istekleri ortaya çıktı.[10] Bu çerçevede Suriye milliyetçileri, anayasanın yeniden ilânı, Suriye'nin birleştirilmesi ve af gibi konuların yanı sıra İngiltere'nin Irak'taki uygulamasında olduğu gibi bir Fransız-Suriye ittifakı istemeğe başladılar. Bu gelişmeler karşısında Akdeniz'deki dengeyi de dikkate alan Fransa yukarıda belirtildiği gibi Suriye mandaterliği konusunda tavrını değiştirdi.[11]

Nitekim Fransa'da, Nisan-Mayıs 1936 seçimlerinde "Halk Cephesi" seçimleri kazandı. Arkasından 4 Mayısta Léon Blum liderliğinde komünistlerin dışardan desteklediği sosyalist ve radikallerden oluşan bir hükûmet iktidara geldi. Bu da Fransız dış politikasını etkiledi. Bu yeni Halk Cephesi Hükûmeti, artık manda yönetiminin zamanının geçtiğini söylemeğe başladı. Bu çerçevede yeni hükûmet, aynı zamanda Avrupa'da çıkan yukarıda kısaca değindiğimiz buhranların da etkisiyle Suriye ve Lübnan'la olan ilişkilerini yeniden düzenleme yoluna giderek, Dışişleri Bakanı Delbos ile Bakanın siyasî danışmanı Viénot vasıtasıyla Paris'te Suriyeli siyasal liderlerle görüşmelere başladı. Bu görüşmeler sonunda 9 Eylül 1936'da Paris'te, Fransa ile Suriye arasında bir Dostluk ve İttifak Antlaşması parafe edildi. 25 yıllık bir süre için yapılan ancak Fransa Meclisi'nce onaylanmadığı için yasallık kazanmayan, buna mukabil fiilen uygulanmaya konan bu antlaşmaya göre Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşacak ve Milletler Cemiyeti üyeliğine aday olacaktı. Antlaşma Suriye'nin bütünlüğü ilkesine dayanmaktaydı. Bu anlamda anlaşmada, Sancak hakkında açık hiçbir hüküm bulunmamaktaydı. Yalnız Antlaşmanın 3. maddesinde "Yüksek

[9] Bu düzenlemede muhafızın yetkileri muhafızlık meclisinin üstünde tutuluyordu. Bu düzenlemeyle İskenderun'da 12 üyeden oluşan bir muhafızlık meclisi oluşturuldu. Ayrıca Sancak mutasarrıfı İbrahim Ethem'in yerine muhafız olarak Hüsnü Barazi getirildi. Tekin, **a.g.e.**, s. 51; Düzenleme ile ilgili bkz. **Ayın Tarihi**, 26 Şubat 1936, s. 307-312.

[10] Suriye'de gelişen olaylarla ilgili bkz. **Ayın Tarihi**, 27 Mart 1936, s. 293 v.d.

[11] Bu konuyla ilgili bkz. **Ayın Tarihi**, 28 Nisan 1936, s. 378 v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

akid taraflar manda rejiminin sona erdiği gün Fransız Hükûmeti tarafından Suriye ile ilgili olarak, ya da bu memleket adına imzalanan bütün anlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye Hükûmetine devretmek için bütün tedbirleri alacaklardır." denmekteydi.[12] Bu hükümden, Fransa Suriye'den çekilirken Sancak'taki hak ve yükümlülüklerini yeni Suriye Hükûmetine devredeceği anlaşılmaktaydı. Ancak bu hükme rağmen Sancak bölgesinin özel statüsü korunmaktaydı. Buna mukabil madde, İskenderun Sancağı ile ilgili 1921 Tarihli Ankara İtilâfnamesi hükümlerinin uygulanmasını Suriye'ye bırakmaktaydı. Bu antlaşmadan hemen sonra bölgedeki Fransız Yüksek Komiseri derhal Alevi ve Dürzi bölgelerinin Suriye'ye bağlandığını açıkladı.[13] Bu arada Suriye Lübnan ve İskenderun'dan çekilmek zorunda kalacağını anlayan Fransa, Suriye ve İskenderun bölgesinde Frankofilllerden (Fransız yanlılarından) oluşacak mason locaları kurmaya yöneldi. Nitekim Biryandos adıyla İskenderun, Antıoche adıyla Antakya, mason locaları kuruldu. Bir de Kırıkhan'da şube açılması girişiminde bulunuldu. Bu mason locaları oluşturulurken bir çok Türkofil (Türk yanlısı) masonlara yer verilmedi. Bu girişimlerden de anlaşılıyor ki, Fransızlar bölgeden çekilirken bölgeyle irtibatı koparmayıp bir şekilde sürdürmek istedikleri bunun için yukarıda ifade edildiği şekilde teşkilâtlanma yoluna gittikleri görülmektedir.[14] Ayrıca Fransızlar bu sırada, Türkiye'nin İskenderun Sancağını almak için girişimlerde bulunur, buna karşı Fransızlar aciz vazıyette kalırsa Sancak'ın Suriye'ye ilhakı için imza toplamak üzere girişilen faaliyet ve örgütlenmelere de göz yummakta hatta tasvip etmekteydiler. Nitekim 5 ve 6 Eylül 1936 günleri Antakya'ya yakın Kurye ve Camus köylerinde bu yönde toplantılar geçekleştirilmişti.[15]

Diğer taraftan bu sırada Suriye'ye verilen bağımsızlık Türk basınında memnuniyetle karşılanırken, Şam'a dönmekte olan Suriye Heyetinin baş-

---

[12] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973),** C. 1, Ankara, 1982, s. 134.

[13] Soysal, a.g.m., s. 82; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990,** Ankara, 1994. s. 348-351.

[14] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 8-2 ve 3; Mason Locaları ve bu locarda görev alan isimler için bkz. Belge Ek: 2.

[15] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 8-4 ; bu girişimlerde bulunan ve faaliyet gösteren kişiler için bkz. Belge Ek: 3.

Levent Şahverdi Arşivi

kanı aynı zamanda Suriye Vatani Partisi'nin lideri olan Haşim Atasi tarafından 24 Eylül 1936'da Türk basınına verilen demeçte, Fransa mandası altında idarî muhtariyete sahip olan Antakya ve İskenderun'un Müstakil Suriye idaresine geçeceğini belirtmesi, arkasından heyetteki delegelerden Fars Elhuri'nin Antakya-İskenderun Türklerinin Suriye'nin diğer ekalliyetlerinden farklı görmedikleri ifadesi, tepkiye sebep oldu. Bunun üzerine Türk basınında, Sancak bölgesinin Anadolu kadar eski bir Türk yurdu olduğu, bu sebeple Sancak Türklerinin bir azınlık olarak Suriye'ye bırakılamayacağı vurgulanmaya başlandı.[16]

Bu antlaşma ve uygulaması Sancak'taki Türkler arasında ve Türkiye'de endişe uyandırdı. Sancak'ta da durum gerginleşti. Bu gelişmeler üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki bir heyet Cenevre'ye gitti. Burada Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda, bu mesele ile ilgili olarak Fransa Hükûmeti ile Türk Hükûmeti arasında ikili görüşme yapılması teklifinde bulundu. Bilâhare 2 Ekimde Milletler Cemiyeti'nde konuşan Türk delegelerinden Şükrü Kaya da meseleyi Fransa ile diplomatik yollardan çözmek istediğini belirtti. Ancak 6 Ekimde Milletler Cemiyeti'nde yaptığı cevabi konuşmada Fransa temsilcisi Viénot, bu teklifleri kabul etmedi. Bu gelişmeden sonra Türkiye Hükûmeti, 9 Ekim 1936'da Paris Büyükelçisi Suat Davos aracılığıyla Fransa Hükûmetine, Suriye ile yapılan antlaşmanın bir benzerinin Sancak'la da yapılması yönünde bir mektup nota verdi.[17]

Bu gelişmeler Türk basınında çok geniş yer aldı.[18] Bu sıralarda öteden beri Fransızlar doğrudan veya ekalliyetler vasıtasıyla Türkler üzerinde uyguladıkları tazyikler ve aldıkları tedbirler ki, bunun neticesinde Antakya ile Sancak Türklerinin iktisadî durumu günden güne kötüleşmiş ve %80 nispetinde sahip oldukları toprakları büyük ölçüde kaybetmiş ayrıca kültür, idare ve sair sahalarda uygulanan baskılar neticesinde Türklerin maddî varlığı tehlikeye düşmüştü, şimdi ise Sancak Türkleri arttırılan çeşitli baskı ve tahrik-

[16] Demeçler için bkz. **Ulus Gazetesi,** 24 Eylül 1936; **Tan Gazetesi,** 24 Eylül 1936 ve **Cumhuriyet Gazetesi,** 27 Eylül 1936.

[17] Türkiye notası için bkz. **Ayın Tarihi,** Kasım, 1936. s. 92.

[18] Bu konuda bilgi için bkz. **Son Posta Gazetesi,** 3 Ekim 1936.

Levent Şahverdi Arşivi

lere karşı şiddetle protesto gösterilerinde bulundular.[19] Bu gelişmeler Sancak'ta durumu çok gerginleştirdi. Nitekim Sancak'ta 30 Ağustos zafer bayramı münasebetiyle Belen Türk Şehitleri anıtına çelenk koyan Türklerden bir kısmı tutuklanarak, 6 Ekim 1936'da İskenderun'da mahkemeye verilmesi ve Cumhuriyet Bayramını kutladığı gerekçesiyle Antakya Türk Kız Lisesinin kapatılması bu gerginliğin artmasında önemli bir faktör oldu. Arkasından her tarafa bir ay öncesinden verilen Suriye'de milletvekili seçimi yapılacağı haberinin İskenderun Sancağına verildiği 3 Kasım 1936 günü Yenigün gazetesinin Fransızlar tarafından kapatılması, bunun yanında seçim dolayısıyla Sancak'taki Türk halk temsilcileri ile birçok vatanperver kişilerin tutuklanmaları ve bunların bir kısmının hapsedilmeleri, baskılardan dolayı birçok Türkün Sancak'ı terk etmek zorunda kalmaları, ayrıca Sancak'taki Türk aleyhtarlarının görünüşte Suriye Hükûmeti esasında Fransız kuvvetlerine dayanarak azgınlık yapmaları ve istedikleri adamları hapis, nef'i (menfaat, çıkar) ve tehdit etmeleri bu gerginliği arttıran unsurlar oldu.[20]

Bağımsızlık Sürecinde Sancak'taki Gelişmeler

Sancak'ı direk ilgilendiren yukarıda ifade ettiğimiz gelişmeler olurken, amaçlarının Sancak'ı anavatan Türkiye'ye ilhak olmak olduğu anlaşılan Sancak Türkleri adına Antakya-İskenderun ve Havalisi Halk Gurup İdare Heyeti bir mektupla direk Mustafa Kemal Atatürk'e başvurarak, Hatay Türklerinin Millî Mücadele yıllarından beri yaptıkları mücadeleler ve içinde bulundukları durumu ifade ederek,"...biz Hataylıları Anavatan'a ilhaktan başka herhangi bir şekli idare ne tatmin eder, ne de millî varlığımızı korur. Senelerden beri yapılan tecrübeler bu hakikati bütün çıplaklığıyla tezahür ettirdiği halde sırf Anavatana yüksek siyasetine uygun hareket etmiş olmaklığımız için bu defalık Fransızların alakalarının tamamen kat' ile tam

[19] Türklere uygulanan baskılarla ilgili bilgi için bkz. **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 8 Belge için bkz. Belge Ek: 1 ; Sancak'taki Türklerin durumu için bkz. Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosoyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)", **Atatürk Yolu,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. 6, S. 22, Kasım, 1998. s. 235-237.

[20] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 12-8 ; hudut dışına çıkarılanlar arasında Dr. Abdurrahman Bey de vardı. Tutuklanan ve memleketi terk eden diğer isimler için bkz. Belge Ek: 4 ; Tekin; a.g.e., s. 55; **Tan Gazetesi,** 7 Ekim 1936; **Cumhuriyet Gazetesi,** 19 Ekim 1936 ve 4-5 Kasım 1936

Levent Sahverdi Arşivi

müstakil ve muhtar bir idare talebinde bulunmak mecburiyetinde kaldık. Kurulacak muhtar bir idare Türkiye'nin kontrolü altında olmazsa aynı feci akıbetle karşılaşılacaktır. Mamafih bizi bizden daha iyi düşünen, koruyan yüce varlığımıza, tensip ve iradenize amadeyiz" şeklinde istek ve duygularını dile getirdiler.[21] Bütün bu gelişmelerin arkasından 1 Kasım 1936'da TBMM'ni açış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk, "Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakikî sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabi görürler. Önümüzdeki sene müzakereler ve silahlanma yarışları ile büyük bir hazırlık senesi olacağa benziyor. Devletlerarasındaki itilâfların anlaşmalara varmasını samimiyetle dileriz"diyerek, Sancak meselesini gündeme getirmiştir.[22] Sancak'la birinci derecede ilgili olan Tayfur Sökmen Beyin, Sancak'ın bağımsızlığı ile Anavatana ilhak ve iltihak olarak algıladığı bu konuşma, aynı zamanda Mecliste konuşmayı dinlemiş olan Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi tarafından bir ültimatom olarak değerlendirilmiş, böylece bu konuşma yurt içinde, yurt dışında ve Sancak'ta büyük bir yankı uyandırmıştır.[23]

Meclis konuşmasının ertesi günü yani 2 Kasım 1936'da Mustafa Kemal Atatürk, Tayfur Sökmen Beye, bütün bölgeyi ifade edecek bir isim olarak Hatay adını verdiği Sancak Bölgesinde teşkilâtlanması doğrultusunda talimatlar verdi. Buna göre, İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilecek, Mersin, Dörtyol, Hassa ve Kilis'te şubeler açılacak, Hatay Bölgesi ile kolay ilişki kurabilmek için Dörtyol da merkez olarak seçilecekti.[24]

---

[21] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** Arşiv: IV-18-C. Dosya, 74-1. Fihrist No: 8-1 ve 11 Belge için bkz. Belge Ek:1 ve Ek: 5.

[22] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** 2. Baskı, Ankara, 1961. s. 392.

[23] **Hatay Meclisi'nin Son Toplantısında Söylenen Tarihi Nutuklar (29 Haziran 1939),** Antakya, 1939. s. 3-5 ; Hamdi Selçuk, **Hatay'ın O Günleri,** İstanbul, 1971. s. 25.

[24] Hatay ismi meselesi ile ilgili bkz. Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi,** C. IV, Güney Cephesi, Ankara, 1966. s. 5 ; Teşkilatlanma meselesi ile ilgili bkz. Sökmen, **a.g.e.,** s. 95-96; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu,** Ankara, 1986. s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilâhare bu yönde faaliyete geçildi. Bu çerçevede İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yeni cemiyetin genel başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sömensüer genel sekreteri oldu. Arkasından yukarda belirtilen şekilde teşkilâtlanılarak ilgili şubeler oluşturuldu. Bu teşkilâtlanma içinde bölge Türklerinden Abdurrahman Melek, Abdulgani Türkmen, Selim Çelenk, Abdullah Mürseloğlu, Vedi Karabay, Azmi Ezer ve Mehmet tacirli gibi ileri gelenleri önemli görevler aldılar. Aynı teşkilâtlanmada Tayfur Sökmen de Türkiye Hatay ilişkisini kolay sağlamak açısından merkez olarak seçilen Dörtyol şubesinde görev aldı.[25]

Bu gelişmelerin arkasından yukarıda ifade edilen 9 Ekim 1936 tarihli mektup notaya Fransa 10 Kasım 1936'da, Ankara İtilâfnamesi'ne atıf yapıp, İtilâfname'nin ilgili maddesinin, siyasî bir statüden katiyetle bahsetmediği, Sancak halkı için Suriye halkından ayrı bir şekilde kendi kendine idare etme hakkının tanınmadığı, İskenderun bölgesinde idarî bir muhtariyetin tesisi, dil ve kültür serbestisi gibi konuları kapsadığı şeklinde yorumlayıp, Sancak'ı Suriye'nin bir parçası olarak değerlendirerek, Suriye ve Lübnan ile yapılan anlaşmanın bir benzerinin Suriye'yi parçalamak ve yeni bir devlet teşkil etmek manasına geldiğini ifade eden bir notayla olumsuz cevap verdi.[26]

Türkiye bu notaya 17 Kasım 1936'da Paris Büyükelçisi aracılığıyla, "Milletler Cemiyeti Paktı'nı ihtiva eden Versay Antlaşması'nın imzalanması esnasında Suriye'deki durumun bir askerî işgalden ibaret olduğu; bu tarihte Türkiye'nin Suriye'deki hakimiyeti, hukuken mahfuz bulunduğu, 1920'de San-Remo'da Fransa mandasına verilmesi kararlaştırılan Suriye'nin coğrafi bir ifade olduğu ve bunun hudutlarının belirlenmediği, 1921'de Suriye adını taşıyan siyasî bir birlik mevcut olmadığı, Türkiye 1921 İtilâfnamesi ve Lozan Antlaşması ile çizilen hattın güneyinde kalan arazinin bir kısmının şartsız, bir kısmının da belgelerde ifade edilen şartlar dahilinde terk edildiği, Lozan Antlaşması'nın 16. maddesi Türkiye'nin bu arazi üzerindeki hakimiyetini sırf alakadarlar lehine olarak terk ettiği, bu-

[25] Sökmen, **a.g.e.**, aynı yer; Melek, **a.g.e.**, aynı yer.

[26] Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, 1974. s. 198; Fransız notası için bkz. **Ayın Tarihi**, Aralık, 1936. s. 102 v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

na nazaran Fransa'nın Suriye'deki otoritesine son verildiği takdirde, 1921 ve 1923 mukaveleleriyle şarta bağlı olarak terk edilen bu arazi hakimiyeti, ancak İskenderun ve Antakya Türk ahalisine intikal edebileceği; 1922 manda yasasında İskenderun ve Antakya'dan hiç bahsedilmediği ve gerek manda yasası, gerekse 1930 Suriye teşkilât kararnamesi, Türk hükûmetinin bilgisi ve rızası olmaksızın hazırlandığı, bu yüzden bu hukukî belgelerin Türk Hükûmetini hiçbir şekilde bağlamayacağı, herhangi bir devletin diğer bir devlete karşı olan taahhütlerini, o devletin rızasını almadan başka bir devlete devretmenin mümkün olmadığı, esasen İskenderun Sancağı'nın hiçbir zaman Fransa'ya ilhak edilmiş olmadığı, dolayısıyla Suriye'ye ilhakının söz konusu olamayacağı, İskenderun ve Antakya'nın bağımsızlığı, Suriye'nin parçalanması anlamına gelemeyeceği, zira bu yerler üzerinde Türkiye'nin Suriye'ye hiçbir hak tanımış olmadığı" bilgilerini ihtiva eden bir notayla cevap verdi.[27]

Bu sırada Suriye'de, yukarıda sözünü ettiğimiz bağımsızlık anlaşması gereği Kasım ayı başlarında seçimlerin yapılmasına başlanmıştı. Bu seçimlerin yapılacağı yine yukarıda belirtildiği gibi İskenderun Sancağı'na takriben bir ay sonra yani 3 Kasım 1936'da bildirilmişti. Ancak bu seçimlere Sancak'ın katılıp katılmaması konusunda, Türkiye ile Sancak Türkleri arasında bazı tereddütler oluşmuşsa da, Ankara'da Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ile Sancak Türkleri adına Tayfur Sökmen Bey ve Yeni Gün Gazetesi sahibi Selim Çelenk Beyin katılımıyla gerçekleştirilen toplantı sonrasında Sancak Türklerinin Suriye seçimlerine katılmaması uygun görüldü. Bu karar bir şekilde Sancak Türklerine duyuruldu.[28] Bu karar Fransızları endişeye sevk etti. Bu sırada Sancak'ta, Manda Yönetimi seçim dolayısıyla çıkacak herhangi bir karışıklığı önlemek gayesiyle zabıta kuvvetleri asker ve jandarma ile takviye edilerek her tarafa devriyeler çıkarıldı. Bu gelişmeler olurken 14 Kasım 1936 günü Suriye'de olduğu gibi Sancak'ta da iki dereceli olarak yapılacak seçimlere başlandı. Ancak Fransızların tüm girişimleri ve sınır dışı etme, tutuklama ve benzeri baskılarına, Va-

[27] **TBMM Zabıt Ceridesi,** C. 13, s. 71.
[28] Sökmen, **a.g.e.,** s. 93-94; Melek, **a.g.e.,** s. 30-31.

Levent Şahverdi Arşivi

tanilerin halkı seçime katılmaları için yaptıkları faaliyetlerine, jandarmaların köylülere uyguladığı cebir ve şiddete rağmen alınan karar doğrultusunda Sancak'taki seçimlere katılım oldukça düşük seviyede kaldı. Nitekim seçimlere görevlerini kaybetme endişesi taşıyanların dışında Sancak halkının yüzde doksanı iştirak etmedi. Seçimler sırasında çarşı ve dükkânlar tamamen kapandı. Halkın neredeyse tamamı evlerinden dışarı çıkmadı. Antakya, İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye belediyelerinin Türk üyeleri "Sancak'ın mukadderatı mevzuu bahis olduğu şu sırada Suriye Meclisi'ne mebus gönderemeyeceklerini ifade ederek" seçim sandıklarının başlarına gitmemek için birlikte istifa edip bir cephe oluşturdular. Bu gelişmeler Fransızları son derece telaşa düşürdü.[29] Bütün bunlara rağmen Sancak'ta yapılan seçimler sonucunda İskenderun'dan bir Alevi, Kırıkhan'dan bir Türk, Antakya'dan iki Türk, bir Alevi ve Ermeni Ortodoks'un Suriye Meclisine mebus seçildiği açıklandı.[30] Ancak Sancak halkı yayınladığı beyanname ile seçilen mebusların Sancak halkını temsil edemeyeceğini açıkladı.[31] Bu gelişmenin arkasından Sancak halkı 2 Aralık 1936 günü Antakya'da bir gösteri düzenleyerek, seçilen mebusları protesto etmişlerdir. Bu gösteri sırasında mebusların evlerinin önünden geçerken açılan ateş sonucu iki kişi yaralandı. Bunun üzerine ertesi günü aynı yerde gösterilere devam edildi. Bu sırada da Fransız askerlerinin açtığı ateş sonucu iki kişi öldü. On altı kişi ise yaralandı. Bu gelişmeler üzerine Antakya'da sıkı yönetim ilân edilerek tutuklamalar yapıldı. Bu çerçevede otuz beş Türk tutuklanarak hapsedildi. Bu sırada Türkler arasında Türkiye ile bağlılıklarının bir simgesi olarak şapka kullanıldı. Suriye Vatani Partisi mensupları şapka giyenlere karşı baskı ve şiddet uygulamasına gitti.[32] Bütün bu olaylar Sancak seçimlerine gölge düşürmüştür. Seçimler sırasında Sancak'ta ortaya çıkan gelişmeler üzerine Türkiye, bölgede meydana gelen olayları yerinde incelemek üzere Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'i görevlendirmiştir. Sancak'ta inceleme yapan Feridun Cemal Erkin raporunda, Sancak'taki se-

[29] **Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi,** A: IV-18-C. D, 74-1. F: 12-8, seçimler sırasında ortaya çıkan gelişmelerle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Belge Ek: 4.

[30] Tarık Mümtaz Göztepe, **Hatay Albümü,** İstanbul, 1942, s. 12.

[31] **Ayın Tarihi,** Aralık 1936, s. 101.

[32] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 20-101; Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XII, S. 34, Mart, 1996, s. 16.

Levent Sahverdi Arşivi

çimlerde baskı uygulandığı, hile ve yolsuzluk yapıldığı, katılımın son derece düşük olduğu, seçime katılanların görevini kaybetme endişesi taşıyan çöpçü vesaire gibi mütevazı görevliler olduğu, bu ortamda seçimlerin ertelenmesi gerektiği halde ertelenmediği, seçimler sonunda Suriye meclisine seçildiği belirtilen kişilerin halkı temsil etmediği, bu uygulama ile halkın fikir ve vicdan hürriyetine karşı çıkıldığını beyan etmiştir. Bu rapor Türkiye'nin Sancak stratejisini belirlemesinde etkili olacaktır.[33]

Sancak Sorunu Milletler Cemiyeti'nde

Atatürk'ün 1 Kasımdaki TBMM'deki konuşması sonrasında 19 Mayıs 1936'da Başbakan İsmet İnönü'nün Fransa Büyükelçisi Ponsot'a Hükûmetin Sancak sorunu ile ilgili kararlılığını anlatması,[34] diğer taraftan yukarıda ifade edildiği şekilde seçimler sırasında Sancak'ta meydana gelen olaylar üzerine Türkiye'nin kararlı bir şekilde gidişi, Fransa'yı Sancak sorunu ile ilgili Türkiye'nin görüşlerini dikkate almaya sevk etti. Nitekim İskenderun limanının kendisine bağlı tutacağı bir Suriye'nin elinde kalmasını yeğleyen, ancak bir genel savaş durumunda Fransa'nın Yakındoğu'daki varlığının korunması açısından hayati bir konuma ve güce sahip olan Türkiye'yi de karşısına almak istemeyen, ama aynı zamanda Suriyelileri de tedirgin etmek istemeyen Fransa, 25 Kasım 1936'da Büyükelçiliği aracılığıyla Türkiye'ye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras kanalıyla Türkiye'ye, ya Sancak'ın Suriye'ye bağlılığı kabul edilip, 1921 tarihli İtilâfname çerçevesinde meselenin görüşülmesi ya da Sancak sorununun Milletler Cemiyetine havale edilmesi şeklinde bir teklif sundu.[35]

Bu gelişme sonrasında 5 Aralıkta Ankara'da düzenlenen çocuklara yardım balosu sırasında Atatürk, baloya katılmış olan Fransız Büyükelçisi Ponsot'a, Türk-Fransız dostluğundan söz ederek, "...Sancak işine bir çözüm bulunması için yaptığım çağrı Fransız hükûmetine iyi anlatılmalıdır. Çö-

[33] Raporu değerlendiren Atatürk, şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidildiğini, bundan sonra Feridun'un belirttiği gibi ilhaka gidileceğini ifade etmiştir. Bu yaklaşım ve ayrıca rapor için bkz. Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar,** C. 1, Ankara, 1987. s. 91 v.d

[34] İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten,** C. XLIX, Sayı: 193, Nisan, 1985. s. 84.

[35] Mete Tunçay, "Hatay Sorunu ve TBMM", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı,** (1876-1976), Ankara, 1976. s. 257-258; Soysal, a.g.m., s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

züm, Fransa ve Türkiye'nin onurlarını korumalıdır" diyerek, Türkiye'nin bir toprak değişikliğini istemediğini, çözümün Türkiye ile Suriye'nin iyi komşuluk ilişkilerine uygun olması gerektiğini ve görüşmelerde üçüncü tarafların araya sokulmaması gerektiğini belirtmiştir.[36] Bu konuşmanın akabinde 8 Aralıkta Türk Dışişleri Bakanlığı'nda Fransız Büyükelçisi Ponsot'la yapılan görüşmede Atatürk, "...Ben Sancak'ın Türkiye'ye ilhakını istemiyorum. Sancak Türkiye ve Fransa'nın ortak denetiminde olur. Hatta ordusu da bulunmasın. Jandarma ve polis yeterlidir" diyerek, sorunun iki ülke dostluğunun koruyacak ve güçlendirecek biçimde çözülmesinin uygun olacağını belirterek, "...umarım ki, Cenevre'de Türkiye de ne istiyor. Onun hakkı yok gibi sözler söylenmez. Çünkü bu iyi sonuç vermez. Bu durumda işin ne olacağını da bilemem." İfadelerini kullanarak Sancak sorunu ile ilgili görüş ve kararlığını ortaya koyacaktır.[37]

Bu görüşmenin arkasından Fransız Büyükelçisi Ponsot, 8 Aralıkta Fransa'ya gönderdiği ek raporunda, Türkiye'nin Sancak'la ilgili görüş ve isteklerini "Türkiye Sancak'ın Fransız-Türk Kondominyomu altına konulmasını istiyor. Buna Suriye'nin de katılabileceğini, böyle bir çözümün bölgede güvenliği arttırabileceğini, Sancak askerlikten arındırılırsa ve İskenderun bir deniz üssü olmazsa Ortadoğu'nun huzur ve ticaretinin gelişeceği" şeklinde belirtmiştir.[38]

Bu görüşmelerden de anlaşılacağı gibi Türkiye, Yukarıda belirtilen Fransız tekliflerinden sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi görüşünü benimsemiştir. Nitekim Türkiye 10 Aralıkta Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bir muhtıra vererek, Sancak sorununun ele alınmasını istedi. Bu muhtıra sonrasında Sancak sorunu Milletler Cemiyeti'nde 14-16 Aralık tarihleri arasında ele alındı. [39] Bu sırada Türkiye'nin Sancak sorunu ile ilgili bu kararlı ve sert tepkisini beklemeyen ve aynı zamanda Avrupa'daki son gelişmeler çerçevesinde Türkiye'yi karşısına almak istemeyen Fransa Dışişleri Bakanı Delbos Milletler Cemiyeti Konseyi nezdindeki Büyükelçileri-

[36] Soysal, a.g.m., s. 84.
[37] Konuşma tutanağı için bkz. Bilal Şimşir; Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamları İle Görüşmeleri, Ankara, 1981, s. 119.
[38] Soysal, a.g.m., s. 85.
[39] Soysal, a.g.m., aynı yer.

Levent Sahverdi Arşivi

ne; Türkiye'nin isteklerinin manda yasası ile bağdaşmadığını belirterek, "...eğer Türkiye siyasal bir değişiklikte ısrar ederse, bunun, Milletler Cemiyeti'nin bir işi olacağını kendilerine bildirdik. Orada muhataplarımıza bilgi verirken bu işin Türkiye ile Fransa arasında bir uyuşmazlık değil, Milletler Cemiyeti'nin yetkisi üzerinde bir anlaşmazlık olduğunu belirtiniz..." diyerek, konseyin koruyucu önlem alması gerektiği, bunu için de bir raportör atanabileceğini ve bölgede çıkabilecek olaylar için de kararlar alabileceğini bildirir.[40]

Bundan sonra yukarda belirtilen tarihler arasında yapılan Milletler Cemiyetindeki görüşmelerde Türk ve Fransız delegeleri kendi görüşlerinde ısrar etmişlerdir. Bu görüşmeler devam ederken diğer taraftan, Milletler Cemiyeti Konseyi uyuşmazlığın çözümü için Konsey'deki İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak tayin etti. Sandler hazırlamış olduğu raporunu 16 Aralık'ta Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sundu. Raporda, her iki tarafın anlaşabileceği belirtilerek şu önlemlerin alınması tavsiye edilmiştir. Buna göre, Sancak sorunu Milletler Cemiyeti'nin Ocak 1937'de yapılacak olağan toplantısında yeniden ele alınmalıdır. Aradaki süre içinde taraflar sorunu raportörle temas halinde görüşmeye devam etmelidir. Mümkün olan en kısa zamanda Sancak'a üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderilmelidir. Bu rapor sorunun özü üzerinde verilmiş bir karar sayılmalıdır. Milletler Cemiyeti'nde oylanan bu rapor, Fransa'nın ret, Türkiye'nin çekimser oy kullanmasına karşılık kabul edildi.[41] Bu rapor sonrasında Milletler Cemiyeti üç kişilik bir gözlemci gurubunu Sancak'a göndermeyi kararlaştırdı. Bilâhare 22 Aralıkta Sancak'a gönderilen, 31 Aralıkta Sancak'a gelip çalışmalarına başlayan Hollanda'lı L.J.J. Caron, Norveçli Hans Holstad ve İsviçre'li K. Watteville'den oluşan gözlemci heyeti çalışmalarını sürdürürken, raportörün görüşleri doğrultusunda Türkiye ile Fransa arasında görüşmeler de sürdürüldü.[42] Nitekim 21-22 Aralıkta Paris'i ziyaret eden Tevfik Rüştü Aras bu ziyaret sırasında Fransız yetkililerle görüşmelerde bulunur. Bu görüşmeleri 22-23 Aralıkta Türkiye'nin Fransa Büyükelçisi Suat Davas aracılı-

[40] Soysal, **a.g.e.**, s. 86.
[41] Gönlübol-Sar, **a.g.e.**, C. 1, s. 135.
[42] Soysal, a.g.m., s. 86-87; Sarınay, a.g.m., C.XII, S. 34, s. 18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

ğıyla Türkiye'ye rapor eden Aras, Fransızları çok endişeli gördüğünü ve kendi tekliflerinde çok katı olmadıklarını açıktan açığa söylediklerini belirtip, Fransızların, Milletler Cemiyeti toplantısından önce yeniden Türkiye ile temasa gelmelerinin muhtemel olduğunu söyleyerek, "...binaenaleyh bu ihtimali göz önünde tutarak, matbuatı dahiliyemizin esas davayı meydana koyarak, müdafaa etmekle beraber, Fransa'ya karşı tecavüzkârane tehditkar lisandan tevakki etmesi (kaçınması) (Çünkü bu sırada Türk basınında Fransa aleyhine şiddetli yazılar çıkmaktaydı) ve Suriye'nin ise bu işte hiçbir hissesi olmadığı cihetle matbuat dahiliyemizce hiç münakaşaya karıştırılmaması muvafık olur" şeklinde görüşlerini bildirdi.[43] Bilâhare bu görüşmelerde Aras, Sancak'ın Suriye ile bir konfederasyon oluşturmasını, dışişleri, gümrük ve para birliği dışındaki konularda her bölgenin ayrı bir varlık olmasını, bölgenin askerlikten arındırılmasını, İskenderun limanında Türkiye'ye bir yer kiralanmasını, kurulacak bir düzenin de Türkiye ile Fransa tarafından güvence altına alınmasını teklif etti. Ancak bu teklifler Fransa tarafından kabul edilmedi.[44] Bu sırada 31 Aralık 1936'da Suriye Millî Partisi adına parti başkanı Anton Saadeh tarafından mandater devletin mümessili vasıtasıyla Milletler Cemiyeti'ne bir memorandum sunulmuştu. Memorandum'da, Sancak'ın Suriye'den ayırma veya Sancak üzerinde Suriye hakimiyetini tahdide yönelik bir kararı Suriye'nin millî hakimiyeti ve bütünlüğüne bir darbe, Milletler Cemiyeti'nin 22. maddesine de bir tecavüz olarak nitelenmekte, bu yöndeki girişimlere karşı direnileceği ifade edilmekte ve Milletler Cemiyeti ile kendilerine dost ülkelerden bu tip girişimlerde bulunmaması istenmekteydi.[45]

Nitekim olumsuz sonuçlanan görüşmelerden sonra Türkiye'ye dönen Aras, Parti gurubuna Cenevre ve Paris'te yaptığı görüşmelerle ilgili bilgi verirken, Fransa Başbakanı'nın iyi niyetli olduğu, iki ülke ilişkilerini bozmayan bir çözümün bulunmasında ısrarlı olduğu, Sancak işi ile bizzat ken-

[43] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 5-2 Ayrıca belge için bkz. Ek: 6; Basında çıkan yazılar için bkz. Serdar Yılmaz Saraç, **Türk Kamuoyunda Hatay Sorunu,** İstanbul, 1989, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi; Hüseyin Kara, **Hatay Sorununda Türk Basını,** 1936-1939, Ankara, 1985, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

[44] Melek, **a.g.e.,** s. 5; Selçuk, **a.g.e.,** s. 71; Soysal, a.g.m., s. 87.

[45] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 1 ve 1-1 Bkz. Ek: 7.

Levent Sahverdi Arşivi

disinin ilgileneceği, Bizden adı sonradan konulmak üzere Fransa Dışişleri Bakanlığı'nca tasavvur edilen ve Türkiye'yi tatmin edebilecek bir rejimi tartışmasını istediği ve Kendisinin böyle bir açık bir teklif alınca mümkün olan iyi bir niyetle tetkik ve mütalaa edeceğini kendisine söylemesi üzerine Fransa Başbakanının derhal kendi dışişleri bakanlığına bildirerek böyle bir teklifin verileceğini vaat ettiği bilgilerini aktardı.[46]

Bu gelişmelerin arkasından 3 Ocak 1937'de Paris'ten Türkiye'ye dönmüş olan Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Pansot'un yeni bir teklif getirmediği görüldü. Ancak adı geçen büyükelçi, hükûmetiyle irtibat kuracağını ve iki üç güne kadar bu hususta bir cevap verebileceğini bildirdi.[47] Buna rağmen yukarıda ifade edilen gelişmeler iki ülke arasında ve Sancak'ta gerginliği daha da arttırdı. Bu arada 5 Ocakta Adana'nın kurtuluş günü dolayısıyla düzenlenen törenlere katılan büyük bir kalabalık Hatay'ın bağımsızlığı yönünde tezahüratlarda bulundu. Bu sırada Sancak'la ilgili olumsuz gelişmelerden hoşnut olmayan ve dolayısıyla sorunun çözümü için fiili girişimlerde bulunulması gerektiğini söyleyen Atatürk de 5 Ocakta ünlü Güney gezisine çıktı. Atatürk 6 Ocak günü Eskişehir'de Ankara'dan gelen Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan oluşan heyetle uzun bir görüşme yaptı. Arkasından trenle Güney'in karargah merkezi olan Konya'ya gitti. Bilâhare oradan da Ulukışla'ya geçip, daha sonra 8 Ocakta Kayseri üzerinden trenle Ankara'ya döndü.[48] Atatürk'ün bu gezisi hem yurt içinde hem de yurt dışında büyük bir yankı uyandırdı. Atatürk'ün bu seyahati ve o sırada Türk basınında çıkan ve Atatürk'ün dikte ettirdiği anlaşılan yazılar Batıda Türkiye'nin Hatay'a askerî bir müdahalede bulunacağı şeklinde yorumlanmış ve bu aşamada İngiltere devreye girerek Fransa'nın yumuşamasında etkili olmuştur.[49] Bu gezi sonrasında 11 Ocak 1937 günü Atatürk'ün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Türkiye'nin yu-

[46] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 34-21 ve 22 Bkz. Ek: 8.

[47] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 34-21.

[48] Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938),** Ankara, 1983 s 596; **Tan Gazetesi,** 7 Ocak 1937.

[49] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** C.2, İstanbul, 1973. s. 607 v.d.; Basındaki yazılar için bkz. Yunus Nadi, **Cumhuriyet,** 6-1-1937; Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım,** İstanbul, 1964. s. 150 v.d.

Levent Şahverdi Arşivi

karıda da belirttiğimiz Türk tarafının Sancak hakkında bir Fransız-Türk anlaşmasının imzalanmasına esas teşkil edecek umumî prensipler ve bu çerçevede konfederasyon teklifini içeren Sancak'la ilgili görüşlerini ihtiva eden 14 maddelik notayı Fransa'ya verdi.[50]

Bu gelişmeler Türkiye'nin Sancak'la ilgili kararlılığı ve girişimlerinin ciddiyeti açısından önemliydi. Gerek bu gelişmeler, gerekse bu sırada Türkiye'nin Fransa ile Akdeniz'de bir yardımlaşma anlaşması yapabileceğini ima etmesi yanında daha önce de belirttiğimiz gibi Fransa'nın Türkiye'yi karşısına almak istememesi, gerginleşen ortama rağmen Fransızların diyalogu koparmayıp sürdürmesini sağladı.[51] Bu çerçevede Fransa Başbakanı Blum 18 Ocakta Tevfik Rüştü Aras'a "...Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin Fransa-Suriye Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra, 1921 Antlaşmasının uygulanışıyla ilgili olarak kuşku duyması meşrudur...Fransa-Suriye Antlaşması uygulamaya konulduktan sonra yalnız Sancak için olmak üzere mandanın bir tür devamı düşünülebilir ki bu özel rejimde Sancak'a Milletler Cemiyeti'nin göstereceği bir yüksek komiser atanır. Ve bu komiser doğal olarak Fransız olur...Geçici Rejimin Türk halkını kaygılandıracak bir yönü olamaz. Bu ara rejimle amaçlanan Sancağı şimdiden tümüyle ayrı bir varlık (entité distincte) olarak gösterecek şekilde esas rejime hazırlamak olur." bilgilerini ihtiva eden bir mektup gönderdi.[52] Türkiye, Fransa'nın bir tavizi gibi görünen bu teklifi, Sancak'a bağımsızlık tanımadığı için kabul etmedi. Ancak mektup Sorunun çözümü için yapıcı unsurlar da taşımaktaydı. Nitekim Blum, Mektubunda Sancak için kabul edemeyecekleri bağımsızlık yerine daha esnek bir ifade olan "entité distincte" (ayrı varlık) deyimini kullanmaktaydı. Bu ifade ile Sancak, Fransa tarafından Suriye bütünlüğü dışında ayrı bir varlık olarak kabul edilmekteydi.

Bu gelişmeden sonra Sancak sorunu 20 Ocakta Milletler Cemiyeti Konseyi'nde yeniden görüşülmeğe başlandı. Görüşmelere Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri Numan Menemen-

[50] belge için bkz. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 22-9 Bu belge ekte verildi. Bkz. Ek: 9.
[51] Soysal, **a.g.e.,** s. 87.
[52] Saraç, **a.g.e.,** s. 75-76; **Soysal,** a.g.m., s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

cioğlu'nun da bulunduğu bir heyet katılmaktaydı. Bu heyet Cenevre'de 20 Ocakta başlayacak görüşmelere katılmak üzere 16 Ocakta Türkiye'den hareket etmişti. Bilâhare yukarıda ifade edilen tarihte Türkiye ile Fransa arasında başlayan ikili görüşmeler, İsveç Dışişleri Bakanı ile Konsey Raportörü Sandler ve özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in de girişim ve katkılarıyla Fransa'nın tutumunu değiştirmesiyle 23 Ocakta genel hatları ortaya konan bir ilke anlaşmasına varılarak sonuçlandı.[53]

Bu gelişmeler Aras tarfından Ankara'ya ve Atatürk'e bildirilmesi üzerine Atatürk bizzat Aras'a görüş ve direktiflerini, "...Tabii hükûmetten sarahatli talimatı alacaksınız. Ben şahsen şimdiden size söylemeliyim ki, Fransızlar, 1921 akidnamesinin bir defa 7 inci maddesini tecavüz eden yepyeni bir gizli mefhum taşıyan arzuyu size kabul ettirmek sevdasına düşmüşlerdir. Bunun asla mümkün olamıyacağını elbette takdir etmiş bulunuyorsunuz. Eğer bu noktada haklı ısrarınızdan dolayı rüptür (kırılma, kopma) lazım gelirse, Fransızlar bunu yapabilirler. Siz bundan asla endişe etmeyiniz. Yalnız, Fransızların rüptür vesilesi ittihaz ettiği noktayı cihan efkarı umumiyesine iyice anlatabilirseniz bu benim için kafidir" şeklinde bildirecek ve veto hakkının zamanla tahdidi teklifine şahsen itirazı olmadığını belirtecektir.[54]

Bu arada Sandler yapılan ilke anlaşması doğrultusunda raporunu hazırlayarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sundu. Bu rapor üzerinde 27 Ocakta görüşmeler yapıldı. Görüşmeler esnasında Türkiye Dışişleri Bakanı Aras ile Fransa dışişleri Bakanı Delbos rapor hakkında olumlu görüş beyan ettiler. Sandler Raporu adıyla anılan bu rapor aynı gün Konsey'de oy birliği ile kabul edildi.[55]

Taraflarca kabul edilen ve Sancak'ın şartsız olarak bağımsız olmasını isteyen Türkiye ile, tam bağımsızlığa karşı çıkan ve böyle bir durumun manda yasasına aykırı olacağını, bu sebeple Sancak'a ancak 1921 Ankara Anlaşması'na uygun bir şekilde özerklik verilebileceğini söyleyen Fransa arasında bir uzlaşma niteliği taşıyan bu rapora göre, Sancak için bir statü

[53] **Ayın Tarihi,** Ocak 1937, s. 65; Soysal, a.g.m., s. 87.
[54] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 31 Bkz. Ek: 10.
[55] Soysal, a.g.m., s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

ve anayasa hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi oluşturulacaktı. Oluşturulacak statü ve hazırlanacak anayasaya göre, Sancak Suriye sınırları içinde "ayrı varlık" olarak içişlerinde bağımsız, dışişlerinde ise Suriye'ye bağlı olacak, ancak Suriye, milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmadan Sancak'ın statüsünü bozacak kararlar alamayacaktı. Rapora göre, Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacak, ortak işler için özel memurlarla eşgüdüm sağlanacak, Sancak statüsü ve anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancak'a Fransız uyruklu bir delege atanacak, Sancak'ın askerî gücü olmayacak, düzeni sağlamak üzere sadece polis ve jandarma bulunacak, Sancak'ın toprak bütünlüğü yapılacak bir Fransız-Türk anlaşması çerçevesinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin öğüt ve kararlarına saygılı olarak Fransa ve Türkiye tarafından sağlanacak, Türkiye'nin İskenderun limanından yaralanması için Sancak statüsüne hükümler konulacak, Sancak'ta resmî dil Türkçe olacak, gerekirse ikinci bir resmi dil için Milletler Cemiyeti Konseyi karar verecek, statü ve anayasa Milletler Cemiyeti Konseyi'nin onayı ile yürürlüğe girecek, Konseyin Sancak ile ilgili kararları üçte iki çoğunlukla alınacaktı.[56]

Aras, bu son gelişmeyi aynı gün bir telgrafla Atatürk'e bildirdi.[57] Atatürk, Aras'ın bu telgrafına aynı gün yani 27 Ocakta gönderdiği kutlama telgrafında, "Türk ideal ve iradesinin milletler arasında başka bir ufuk açarak tecelli ettiğini" ifade edip kendisini bir kere daha takdir ettiğini belirterek tebrik etti.[58] Yine aynı gün Atatürk Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği telgrafla bu konuda gösterdiği başarıdan dolayı tebrik ederken varılan sonuçla ilgili olarak görüş ve düşüncelerini "...bu gün için intaç olunduğunu gördüğümüz mesele, Türkiye efkârı umumiyesini, onun derin millî heyecanını ve bilhassa Hatayli Türk kardaşlarımızı tam manasıyla tatmin etmiş sayılamaz. Bu natamam neticeyi Türkiye Cumhuriyeti kabul etmiş ise bunun sebepleri derhal Türk ve cihan efkârı umumiyesinde izah bulmalıdır. İzah şudur: Türkiye Cumhuriyeti'nin her şeyden evvel öteden beri ilân ettiği gibi, "yurtta sulh, cihanda sulh" prensibine ne kadar sadık olduğunu göstermekteki hayırhahlığı ve ısrarıdır. Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin cihanda sul-

[56] Soysal, a.g.m., s. 87-88; Rapor metni için bkz. **Ayın Tarihi,** Ocak 1937, s. 95-97.
[57] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 34. Bkz. Ek: 11.
[58] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 34-2. Bkz. Ek: 12.

Levent Sahverdi Arşivi

hun istikrarına çalışan büyük dostlarının, insani faaliyetlerini, her ne suretle olursa olsun felce uğratmakta amil olmak istemediğidir. Mühim olan bir nokta da, Türklerin, yine cihan sulh ve refahı için ve bir de unutulmaz kıymetli bir tarih hatırası, yani Türk-Fransız dostluğunun kuvvetlenmesi içindir ki çok mütevazı olduğunu bilmekle beraber, Hatay hakkında Cemiyeti Akvamın vermiş olduğu kararı, iyi karşılamış bulunuyor. Bütün bunlar, bir başlangıç olabilir. Yepyeni ve çok ciddi dostluklar için!" şeklinde dile getirdi.[59] Bu arada TBMM'de Atatürk ile Hükûmete Sancak sorunu ile ilgili elde edilen başarılı sonuçtan dolayı teşekkür etme kararı aldı.[60]

Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmelerin Türkiye'nin isteğine yakın bir şekilde sonuçlanması üzerine İçişleri Bakanı 28 Ocak 1937'de bütün vilâyetlere ve müfettişliklere gönderdiği talimatla 31 Ocakta Türkiye'nin bütün vilâyetlerinde Hatay için başarı mitingleri tertip edilmesini istedi. Yine aynı gün Hatay'da da miting yapılması için Dörtyol ve Kilis kaymakamları vasıtasıyla Hatay'a talimat verildi. Hatay'da tertip edilecek mitinglerde Hatay'da yaşayan tüm halkın katılımının sağlanması, ayrıca Mitingde Fransa ve Türkiye'ye teşekkür edilmesi, Milletler Cemiyeti lehinde tezahüratta bulunularak teşekkür telgraflarının gönderilmesi istendi. Bilâhare bu talimatlar doğrultusunda Türkiye ve Hatay'da istenilen şekilde mitingler gerçekleştirildi.[61]

Sonuç

Manda yasasına aykırı olmadığı için Milletler Cemiyeti Konseyi'nce onaylanmış olan ve Türkiye'nin diplomatik bir başarısı olarak ortaya çıkan yukarıda ifade edilen çözüm, Türkiye'ye göre, Atatürk'ün yukarıdaki tebrik telgrafından da anlaşılacağı gibi Suriye'nin bağımsızlığına kavuşması döneminde geçici bir çözüm olup, Suriye'nin bağımsız olurken Sancak'ın da, Suriye sınırları içindeki dış ilişkiler bakımından ona bağımlı durumunun son bularak tam bağımsızlığına kavuşmasını istemeye elverişli bir çözümdü.[62]

---

[59] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A: IV-18-c, D: 74-1, F: 34-15. Bkz. Ek: 13.
[60] **TBMM Zabıt Ceridesi,** C. 13, s. 160.
[61] Sarınay, a.g.m., C.XII, S. 34, s. 20-21.
[62] Soysal, a.g.m., s. 88.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra Milletler Cemiyeti Konseyi 20 Şubat 1937'de Sandler Raporu çerçevesinde Sancak statü ve anayasasını hazırlamak üzere beş kişilik bir uzmanlar komitesi kurulmasını kararlaştıracak, bilâhare Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu tarafından temsil edildiği bunu yanında Fransa, İngiltere, Belçika ve Hollanda'dan bire temsilcinin yer aldığı komite 25 Şubatta kurulacak ve daha önce Sancak'a gönderilmiş olan gözlemciler heyeti ile birlikte çalışmak üzere derhal Sancak'a gidecektir.

Hatay'da bundan sonra meydana gelen gelişmeler bir sonraki çalışmamızda ele alınacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şubesi ..... 1.Ş.3.
Umumî .....
Hususî 2627

Ek-1

19/9/1936

H: İskenderun haberler hakkında.

21431

Riyaseticumhur umumî Kâtipliğine

A	IV-18-C
D	24-1
F	8

Ek : 24/9/936 Gün ve 9944 sayıya :

Millî mücadele esnasında Antakya ve havalisi Türklerinin Fransızlarla çarpıştığı sırada Ankara itilâfnamesinin yapıldığı, bunun üzerine silâhlarını terkeden Antakya Türklerinin bu itilâfnameyi kurtuluşlarına bir mukaddeme olarak kabul ettikleri, Atatürk'ün (kırk asırlık Türk yurdu düşman eline esir kalamaz) vaitlerini unutmıyarak her türlü mahrumiyet, tazyik ve mulumlara göğüs gerip bu vaidin tahakkukunu bekledikleri ve bu maksatla edebî mücadeleden ve her fırsatta hissiyatlarını izhardan geri durmadıkları ve bilnetice her birlerinin kalplerinde (ana vatanın bir çok mühim ve müşkül işlerini hallettiği ve artık kendilerile meşgul olunacağı ve bir gün evvel kurtarılacakları) kanaatının uyandığı ve bir çoklarında, şimdiden Türk muhibbi olduklarını göstermeğe başladıkları ,

Fransızların doğrudan doğruya veya akalliyetler vasıtasile yaptıkları tazyikler ve aldıkları tedbirler neticesinde Antakya ve Sancak Türklerinin iktisadî durumlarının günden güne fenalaşmakta olduğu, % 80 nisbetinde toprağa sahip olan Türklerin bu sebepten topraklarını kısım kısım elden çıkarmak mecburiyetinde kaldıkları; Kültür idare ve sair sahalarda da Türklüğe indirilen darbalar neticesinde Türk ekseriyetinin maddî varlığının tehlikeye düşürüldüğü ;

./.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şubesi .....
Umumî .....
Hususî .....

Ek: 1-a

/ / 193

H:.....

A | 57.18-e
D | 78-1
F | 8-1

"2"

Suriye'lilerin Fransızlarla anlaşamadıkları takdirde Suriye'de asayişin bozulacağı ve çıkacak isyanın ciddî şekil almasiyle de Arapların İskenderun sancağı hudutları dahilinde taraftar kazanmağa çalışacakları, Fransızların ise bundan memnun olmiyacakları ve bu vaziyet karşısında Türklerin kendilerini ve gayelerini müdafaaya mecbur kalacakları ve dolayısiyle kendileri için ana vatana iltihaktan başka çareyi halâs olmadığında israr ettikleri haber alınmıştır .

Saygı ile arzederim .

Başvekâlete, R.C.U.Kâtipliğine, Hariciye Ve., Genelkurmay Bş., Millî E.H.Rs. ne yazılmıştır .

Dahiliye Vekâleti V.

S. Ankan

21-13-936

Levent Sahverdi Arşivi

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şubesi 1.G.3.
Umumî
Hususî 11068 / 21853

EK : 2

30 / 9 / 1936

H: İskenderun haberleri hakkında:

Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğine

A	VI-18-c
D	74-1
F	8-2

ACELE

Ek: 19/9/936 gün ve 10627 sayılı yazıya :

İskenderun sancağının siyasal mukadderatı teayyün edinceye kadar,buralarının Türkiyeye verildiği veya daha geniş imtiyazlarla müstakil Suriye hükûmetine terkedildiği takdirde oynanacak rolün neden ibaret olacağını kesdiren Fransız diplomasisi-bütün Suriye'de olduğu gibi- İskenderun bölgesinde de Mason locaları kurmaya başladığının haber alındığı ,

İki ajan tarafından tekit olunan bu habere göre İskenderun Locası başkanlığına belediye reisi Antuvan Filip ve üyelerine de Maliye reisi Hasan Cebbar , Maliye Müfettişi Fuat, Adalı Nafi , Core Corci , Soğuk oluk belediye reisi Ayvazyan, Avukat Hayik Balyan, Avukat Yusuf Edib ,Avukat Edvar Zerik, hükûmet baytarı Hamdi Alûl, eski komiserlerden Viktor Boğos gibi frankofillerin getirilmekte olduğu,İskenderun locasının adının Miryandos olacağı ,

Kırıkhanda da M.Doryon'un sadık dostlarından Jon adında bir mütaahhit marifetile ayrı bir şube açılmaya çalışılmakda olduğu buna da sandık emîni Hamdi Bağdadi , Hükûmet hekimi Leon Papazyan, Stefan Ferahyan , tüccardan Karabacakyan ve Pozant Kalusyan'ın girecekleri,

./.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şubesi .....
Umumî .....
Hususî .....

/ / 193

EK : 2 - a

H: .....

-2-

A | XI - 18 - 2
D | 24 - 1
F | 8 - 3

Antakya'daki Antioche Masonluk Locası Frankofil adlı Mehmed'in başkanlığı altında Fransa Büyükdoğu Âzamına bağlı ve Defne adında üçüncü bir loca şeklinde alacağı, eski mütasarrıf hacı Etem'in de buraya getirileceği, bunlar arasında Kırıkhan kaymakamı Süreyya'nın adının da adının geçtiği,

İskenderun ve Antakya localarının üyeleri arasında bir çok vatanî ve türkofil masonlar da bulunmakta ise de yeni yapılmakta olan bu teşkilâtta bunları iskarte etmelerinin pek dikkatı çekmekte olduğu,

Fransızların İskenderun bölgesinden çekilmeleri ihtimaline karşı burelarda kendilerine sadık siyasal bağları ve elemanları temin etmeyi ihmal etmediklerinin anlaşıldığı güvenilir bir kaynaktan haber alınmıştır.

Saygılarımla arzederim.

Baş V, Ko. C. U. A, Hariciye V, ve Genel Kurmay Başkanlığına yazılmıştır.

Dahiliye Vekâleti V.
F. Ozan

F. 8-3-936

9/7 219

Levent Sahverdi Arşivi

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şubesi 1.G.3.
Umumî
Hususî 11270

Ek: 3

H: İskenderun sancağı hakkında yapılan toplantı Hk.

Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğine

21855

A | IV-18-e
D | 74-1
F | 8-4

Ek: 19/9/936 gün ve 10627 sayıya :

1 - Subhi Berekât, Kusayri zade Hacı Mustafa, Reşit ağa, kaçaklardan Adanalı Mahmud Celâl, Kırıkhan Sulh hakimi Mardin'li Sadık, Hadi Azmi, Memduh Selim ve daha bir takım hocalar'ın 5 / 9 / 936 günü Antakya'ya yakın Kurye köyünde ve 6 / 9 / 936 günü de Camus köyünde iki toplantı yaparak Türkiye'nin İskenderun sancağını almak için ısrar ettikleri ve Fransızların da buna karşı âciz vaziyette kaldıkları takdirde sancağın Suriye'ye ilhakı için şimdiden bir mazbata tanzim ederek kendi adamlarına imzalatmayı karar altına aldıkları ve bir iki haftadanberi irticaa meyyal şahıslarla temas etmekde olan Fransızların bu fikri tasvib ettikleri güvenilir bir kaynaktan haber alınmıştır. Saygı ile arzederim.

2 - Başvekâlete, Riyaseticumhur U.K., Hariciye V. yazılmıştır.

Dahiliye Vekâleti V.
T. Arıkan

M. G.
E.
3-X-936

6/23
1/7208

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şube Hat.B.
Husus 13/80
Umumi 232 6

Yer P.S.
Ecz. No.
Belge No.

H : İskenderûn sancağındaki saylav intihabatına dair haberler.

Riyaseticumhûr U. Kâtipliğine

A	IV. 15-C
D	24-1
F	12-8

Ek: I6/11/936 gün ve I2994 sayılı yazıya :

Suriye'de saylav seçimine dair verilen emir, her tarafa bir ay evvel verildiği halde İskenderun sancağına 3/11/936 da verilmiş ve sancakda saylav seçimine I4/11/936 gününde başlanmıştır. Bu hususta alınan haberler sırasile aşağıdaki maddelerde arzedilmiştir.

1 - İntihabat dolayisile sancakda çıkacak her hangi bir karışıklığı önlemek için zabıta kuvvetlerinin asker ve jandarma ile takviye edildiği ve her tarafda devriyeler gezdirilmekte olduğu, Vatanilerin de faâliyete geçerek halkı seçime iştirake davet eder beyannameler neşrettikleri .

2 - Fransızların intihap vesilesile sancakdaki Türk halk mümessillerinden ve Vatanperverlerden bir çoklarını tebʻit ve bir kısmını da hapsettikleri, ve Antakyada çıkmakta olan yenigün gazetesinin Fransızlar tarafından kapatıldığı, bir kısım vatanperverlerin bu mezalim karşısında memleketi terke başladıkları, Samih Azmi, Bedi Münir, Kadri, Mürsel ve Haydarın tebʻit edilenler meyanında oldukları ve Dr. Abdürrahmanın da hudut haricı edildiği ve tabaamızdan olup İskenderunda giden Celâl adında birinin tevkif olunduğu.

3 - Sancak Türklerinin azamî derecede sükûnet ve vekarlarını ve vaki yolsuzluklar dolayisile protestolarını idame etmelerine rağmen adetleri pek az olan muhaliflerin, zahiren Suriye hükûmeti ve hakikatte Fransız kuvvetlerine ve menbalarına dayanarak azgınlık yapmakta ve istedikleri adamları hapis, nefʻi ve tehdit etmekte oldukları , her türlü sükûn ar-

RİYASETİCÜMHUR EVRAKI

Levent Şahverdi Arşivi

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube :
Hususî :
Umumî :

Ek: 6-a

H :

A	52-15-2
D	34-1
F	12-9

- 2 -

zularına rağmen halkın bu mezalim karşısında heyecan ve telâş içinde bulundukları ve kanlı hadiseler çıkmasının çok muhtemel görüldüğü ,

4 - Reyhaniye çerkeslerile bir kısım ermeniler ve Antakyadaki ortodoks rumlar ve bir kısım da Aleviler dahil olduğu halde sancak halkının yüzde doksanının intihaba iştirak etmedikleri, çarşı ve dükkânların kâmilen kapandığı ve halkın evlerinden dışarı çıkmamakta oldukları, intihap sandıklarının başlarına gitmemek için Antakya, İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye belediyelerinin Türk azâlarının sancağın mukadderatı mevzuu bahsolduğu şu sırada Suriye meclisine meb'us göndermeyeceklerini ifade ederek müttefikan istifa ettikleri ve bu müttehit cebhe karşısında Fransızların son derece telâşa düştükleri

5 - Sancak intihabatında kahir ekseriyetin iştirak etmediklerine, müntehibi sanilerle çıkacak meb'usların memleketin amâlini temsil edecek kanunî selâhiyete malik olmadıklarına ve bu intihabın tanımadıklarına dair belediye ve meclisi umumî ve idare azâlarının imzalarını havi olmak üzere bir protestoname tanzim edildiği ve bunun Suriye gazetelerinde de intişarına çalışıldığı ,

6 - Müsellâh jandarmaların manga ve bölük halinde kamyonlarla köylere sevkedildiği ve köylülerin dayak ve cebir ile intihap mahalline getirilmekte oldukları ve bunlardan bir çoklarının da yollarda kaçmakta ve arkalarından silâh istimal edilmekte bulunduğu ,

7 - Sancak Emniyet Müdürü , istihbarat Reisi ve mutasarrıfı Reyhaniyeye giderek çerkesleri intihabata iştirake teşvik etmişlerse de Türk köyleri intihaba iştirak et-

Kurşunlu yazılacak Bölüme ait olduğu şubede gün ve sayısını yazılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube :
Hususi :
Umumi :

Ek: 4-b

H : / /195

A	Ö-18-c
D	74-1
F	12-10

- 3 -

medikçe kendi bağlarına iştirak edemeyecekleri yolunda cevab verdikleri ve bu hey'etin sancağı dolaşmakta olduğu ,

8 - Atatürk'ün Kamutayda sancak hakkındaki söylevleri ve bunun yukarısında ve ortasında reisleri bulunan kartlardan 5000 nüsha bastırılarak her tarafa dağıtıldığı ve ayrıca altın yaldızlı büyütülmüş levhaların evlerde ve dükkânlara asıldığı ve halkın manevîyatının sağlam olduğu,

9 - Arap ve Fransız tarafdarı olan ve intihabata fesad karıştırmak isteyen Antakya Müddei Umumiliğinin bir karışıklık esnasında öldürüldüğü ,

10 - Türklerin intihaba iştiraklerini temin için tehdit makamında borç meseleleri ileri sürülerek tevkif edilmeğe başlandıkları ,

11 - Ermenilerin Taşnakların tehdidinden korkarak seçime iştirak etmekte oldukları,

12 - Fransızlarla birlikte Türkler aleyhine çalışmakta olan eşrafdan Kuseyrî Zade Mustafa ve belediye reisi Hacı Etemin Antakyadan namzetliklerini koydu ları,

13 - Fransızlar tarafından intihap için sıkıştırılan Hasice Nahiye Müdürü Akif'in istifa ettiği, Kırıkhan kaymakamının intihap yapamayacağını Fransızlara söyleyerek seneelik mezuniyetini kullanmak üzere vazifeden ayrıldığı ve yerine Kürtçü ve Türk düşmanı olan Kaza Sülh hakimi Sadık Mardininin vekâleten getirildiği, Türk olan kaza jandarma komutanı Cemil'e de izin verilerek yerine Türk düşmanı Afrin jandarma komutanı tecman Alinin getirildiği ,

14 - Kürt Beg Reşitle Azaz Meb'usu Kürt Mennan Niyazinin, Meb'us çıkarılmadıkları takdirde Türkiyeye iltihak ede-

Karşılık yazılacak Bilhiye ait olduğu şubenin gelis ve sayısının yazılması. */*

Levent Sahverdi Arşivi

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube :
Hususî :
Umumî :

Ek: 4-C

H : / / 193

A	IV-15-C
D	24-1
F	12-11

- 4 -

cekleri söyleyerek Vatanileri tehdit etmekte oldukları,

I5 - Evvelce Dr. Sadullaha; Türkiye ile dost olmak zaruretinde bulunduklarından kendilerini meb'us yapamayacakl rını söyleyen Vatani şimal kütlesi reisi Sadullah Cabiri'nir bu kere Türkiye gazetelerinde aleyhinde çıkan neşriyat üzeri ne doktora Azaz meb'usluğuna seçileceğini bildirdiği ve bu l lin Vatani merkezindeki müzakerelerin Türkiye aleyhinde oldu ğunu göstermekte bulunduğu,

I6 - Sancak mendubu Doryo tarafından neşredilen bir tebliğde ; İskenderun sancağının istiklâli hakkında kasten neşredilen yalan haberler tekzip edilmekte ve Ankara - Pari Hükûmetleri arasında tabiî şerait içinde müzakerat devam et tiğinden halkın sükûnetle neticeyi beklemesi tavsiye olunma la beraber umumî asâyişi ihlâl mahiyetinde işaatta bulunanla rın da mahkemeye verileceği ilân edilmekte olduğu bildirilmiştir.

Saygılarımla takdim ederim.

I7 - Baş V, R.C.U.Kâ, Genel Kurmay Başkanlığına yazılmıştır.

Dahiliye Vekili
S. Kaya

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 5

Halâskâr Ulu Önder Ata Türkün yüce Katına

A	57-18-C
D	34-1
F	//

Biz Hatay Türkleri mütarekenin acı ve karanlık günlerinin icap ettirdiği her türlü zulüm ve tazyik altında can çekişe-rek çırpınır ve didişirken zülmet ve ümitsizlik içerisinde beliren nurunuza koştuk.Millî misak dahilinde olduğumuz beşaret ve iradenizde aldığımız küvvetli imanla aştığınız halâs ve saadet çığırında yürüye yürüye nihayet kurtuluş yolunun kenarına geldik.

Ulu Önder; Gösterdiğiniz büyük alâka ve yüksek muzaheret neticesi olarak mukadderatımızın tayini için Fransızlar Hükümetimizle muzakereyi kabul ettiğini sevinçle,iftiharla gazetelerde okuduk.Biz Hataylıları anavatana iltihaktan başka her hangi bir şekli idare ne tatmin eder,ne de Millî varlığımızı korur.

Senelerdenberi yapılan tecrübeler bu hakikati bütün çıplaklığıyla tezahur ettirdiği halde sırf anavatanın yüksek siyasetine uygun hareket etmiş olmaklığımız için bu dafalık Fransızla-rın alâkalarının tamamen kat'i ile tam müstekil ve muhtar bir idare talebinde bulunmak mecburiyyetinde kaldık.Kurulacak muhtar bir idare Türkiyenin kontrolu altında olmazsa aynı feci akıbetle karşılaşacaktır Maamafih bizi bizden daha iyi düşünen,koruyan yüce varlığınıza,tensip ve iradenize amadeyiz.Hatayların sonsuz şükran ve tazımatını yüce katınıza arzederek mübarek ellerinizden öperiz. Ulu Önder. 30-111950

Antakya - İskenderun ve havalisi Halkevleri idare heyeti

Abdülgani Reisvekili V. Müdürü Mahmut Tevfik Şükrü Balcı

Abdullah Mersinoğlu Samih Azmi Ezgü Selim Çalar

Levent Şahverdi Arşivi

Ek:6

Paris Büyükelçiliğin

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Şifre Müdürlüğü
№ 4277-2887

Yazıldığı tarih 22.12.1936
Geldiği tarih 23.12.1936 Saat 1:15
Numarası

[Bu yazının mahrem tutulmasına itina ehemmiyetlidir]

Hariciye Vekâletine

A	II.18-C
D	24-1
F	5-2

Mahsus 1

Hükûmeti,bir inkita manzarasından dolayı Fransızları çok endişeli gördük. Komünikeyi adeta müzakerat yolunda gidiyor şeklinde yazmağı tercih ediyorlardı . Biz ise hakikatte Türkiye efkarı umumiyesine ifadesi zaruri olduğu gibi Fransada,Suriyede ve bütün dünyada da bilinmesinin lüzumlu gördüğümüzü ısrarla t rüz ettirdik. Fransızlar müzakere sonlarına doğru kendi teklifleriniin son ve katı olmadığını açıktan açığa ifade ettiler . Cemiyeti akvam ictimaından evvel yeniden temas aramaları kuvvet muhtemeldir .Binaenaleyh bu ihtimali göz önünde tutarak matbuat dahiliyemizin esas davayı meydana koyarak müdafaa etmekle berat Fransaya karşı tecavüzkarane tehdidkâr lisandan tevakki etmesi ve Suriyenin ise bu işde hiç bir hissesi olmadığı cihetle matb dahiliyemizce hiç münaşaya karıştırılmaması muvafık olur mütal sındayım.İcap eden direktiflerin verilmesini yüksek takdirleri arzederim.Buradan Anadolu ajansına hiç bir malumat vermedik . Maruzatımıza nazaran ne neşretmesi tensip buyuruluyor ise orac yapılmasını rica ederim. Aras

Suad Davas

9-1-1937

Levent Şahverdi Arşivi

Ek: 7

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
I nci Daire Umum Müdürlüğü
II Şube
24559
207

Ankara 31 K.E.[illegible] 1933

Hulâsa : Suriye millî partisinin memorandumu hak.

Riyasetiçumhur Umumî Kâtibliğine

İlişik: 1.

A	IV-18-c
D	74-1
F	1

Suriye Millî Partisi tarafından Milletler Cemiyetine gönderilen ve bir sureti de Hükûmetimize tevdii ricasile, anılan Parti Başkanı Anton Saade'nin bir mektubuna leffen Berut Başkonsolosluğumuza verilen memorandum örneği ilişik olarak yüksek bilgilerine arzolunur.

Hariciye V. Vekili
Vekâleten Aralık Türkgeldi

Tercümesi
Bay Z. Ulus'a
2-I-937

Yüksek Başvekâlete ve Dahiliye Vekâletine de yazıldı.

Türkiye
RİYASETİCÜMHUR
EVRAKI
2 | 105

Levent Şahverdi Arşivi

Suriye Millî Partisi tarafından, mandater Devletin Ekselans Mümessili vasıtasile Milletler Cemiyetine takdim edilen memprandum.

A	32/18-e
D	24-1
F	1-1

Suriye Millî Partisi, İskenderiye Sancağını Suriyeden ayırmağa ~~mütemayil~~, yahut, mezkûr Sancak üzerinde Suriye hakimiyetini tahdide mütemayil olan bir kararı, millî hakimiyete ve temamiyeti mülkiyeye bir darbe ve Milletler Cemiyyeti Paktını 22.ci maddesine bir tecavüz gibi telakki eder.

Suriye Millî Partisi, Suriyenin eczayi mütemmimesinden olan bir sancağı, bir kısım halkını bir türk ekalliyeti teşkil ettiği bahane~~sile~~ edilerek Suriyeden ayırmak maksadile, Türkiyenin yapdığı bütün manevralara karşı, enerjik bir surette kıyam eder.

Suriye Millî Partisi, Suriye milletini, arazisinin bir kısmı üzerindeki hakkından mahrum edecek olan bütün kararlara muhalefet etmek hakkını muhafaza eder ve evvelâ ve ahir, bu nevideki bilcümle kararları tanımaktan imtina eder.

Suriye Millî Partisi, Suriyenin doğru haklarını himaye etmelerini ve İskenderon meselesine biricik bir hal çaresi bularak, Yakın Şarkta, ergeç, bir ihtilaf kaynağı olmaktan uzak kalmayacak olan kiritik bir vaziyet yaratmağı asla teşci etmemelerini Milletler Cemiyetinden ve bilhassa dost ve medenî milletlerden talep eder.

Suriye Millî Partisi Şefi
Anton Saadeh

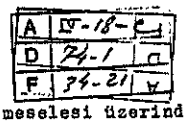
11-I-927

E - 12-I-1927

Levent Şahverdi Arşivi

Fırka içtimaı tebliği :

(Bizzat İnönü dikte etmiştir.)

Dr. Aras Cenevrede ve Pariste Sancak meselesi üzerinde geçen müzakereleri ve ~~muvaffak~~ mütahhas heyetimizin çalışmasını grup heyeti umumî içtimaında hülasa etti.Bu hülasa geçen hafta Parti Grubunda zikredilmiştir.Dr. Aras buna ilâve olarak,Paristen ayrılırken Fransız Başvekilile görüştüğünü ve müşarünnileyhin hakikî bir hüsnü niyet göstererek iki memleket arasında iyi münasebatı muhafaza edecek bir hal sureti bulmak luzumunda ittifak ettiğini ve Yılbaşı münasebetile bir kaç gün istirahatten sora,Sancak işi ile kendisinin de iştigal edeceğini ve diğer taraftan Sancak için Fransa hariciyesince tasavvur edilen ve fiilî sahada bizi tatmin edebilecek mahiyette zannedilen rejimi,adı bilahare görüşülmek üzere esas itibarile mütalaa etmekliğimizi istemiş ve böyle bir sarih teklif alınca azamî hüsnü niyetle tetkik ve mütalaa edeceğimizi kendisine söylemesi üzerine,derhal Fransa hariciyesine bildirerek böyle bir teklifin verileceğini vaad etmiş olduğunu nakletmiştir.Bugün Paristen avdet etmiş olan Fransa Büyük Elçisinin bir teklifi hâmil olmadığını ve hükûmetinden derhal sorarak iki üç güne kadar bu hususta bir cevap verebileceğini bildirmiştir.

Dr. Arasın beyanatından meselenin nasıl bir reviş alacağını tahmin etmek mümkün olmadığı anlaşılıyordu.Söz alan hatipler,Fransanın takip ettiği müzakere usulünü şiddetle tenkit etmişler,açık ve ~~xxxxx~~ anlaşılır bir usulü Türk efkarı umumiyesinin daha ziyade takdir edeceğini söylemişlerdir.

Hatipler hayret ve infeallerini gizlemiyorlardı.Dr. Aras,tekrar kürsüye gelerek,beyanatına ilâve edecek bir şey olmadığını,maceraya Fırkaya sadıkane nakletmekle,şimdilik iktifa ettiğini ve hadisatın

Levent Sahverdi Arşivi

almış olduğu cereyanı,nihayete kadar soğuk kanlılıkla takip etmek muvafık olduğunu söylemiştir.Bazı hatipler iki tarafa dostluk gösteren devletlerin bu meseledeki hareketleri hakkındaki suallerine,Dr. Aras yakin bir zamanda izahat vereceğini vaadederek,cevabını şimdilik tehir ettiğini arzetmiştir.

A	IV-18-C
D	24-1
F	34-22

Levent Şahverdi Arşivi

Sancak hakkında bir Fransız-Türk muahedesinin akdine esas teşkil edecek umumî prensiplerin metni .

A	∇-18-e
D	74-1
F	22-9

1 - Suriye,Lübnan ve Sancak,Konfederasyonunun üç devletini teşkil ederler.

2 - Aşağıdaki işlerde Konfederasyona bırakılan selâhiyet kaydı itirazisile her devlet,tam ve bütün hukuku hükümranisini muhafaza eder :

a - Aktif ve pasif diplomatik ve şehbenderî temsil de dahil olduğu halde haricî münasebetler.

b - Konfederasyon devletleri arasında gümrük ittihadı

c - Para ittihadı .

3 - Konfederasyonun yukarda zikredilen müşterek işlerine müteallik sarfiyat,Konfederasyon devletleri arasında,bunların ahalisi nisbetinde,taksim edilir .

4 - Konfederasyonun merkezi, dadır.

5 - Konfederasyon devletlerinden her birinin parlementosu tarafından seçilen aynı adette mümessillerden müteşekkil bir komite,Konfederasyonun müşterek işleri için,icraî kuvveti tatbik ve istimâl eder .

Komite haricî işlere ve müşterek masrafların taksimine müteallik bilcümle hususatta,kararlarını ittihadı arâ ile verir. Konfederasyon devletlerinden birinde tatbiki,o devletin mevzuatı teşriiyesinin değiştirilmesini istilzam edecek kararlarda da,kezalik ittihadı arâ lazımdır .

Diğer bilcümle kararlar için ekseriyet kâfidir .

Levent Sahverdi Arşivi

A	V - 18 - e
D	74-1
F	22-10

Komite tarafından verilen bir kararın,Konfederasyon,devletlerinden birinin arazisinde tatbiki için kanuna ihtiyaç olacak hallerde,bu karar,ancak,alakadar devletin parlementosu tarafından buna müteallik ahkâmı teşriiyenin kabulünden sora, kuvvei tatbikiyeyi hâiz olabilir .

- Konfederasyon devletlerindenher biri,kendisini,diğerleri, nezdinde,bir irtibat ajanı vasıtasile temsil ettirir.

- Konfederasyon müşterek işlerini alakadar eden muahedeler, İcraî Komite tarafından müzakere ve akit edilir ve her üç devletin parlementolarının her biri tarafından tasdik edilir . Bununla beraber şurası da mukarrerdir ki,Konfederasyonun tesisi zamanında mevcut olan siyasî muahedeler -- yani Fransız-Suriye muahedesi ile Fransa-Lübnan muahedesi -- merî kalmakta devam edecek ve müddetlerinin hitamında temdit edilebilecektir .

- Konfederasyon devletlerinden Sancak,gayrı müsellah,daimî bitaraflık vaziyetine konulacaktır .Orada,mecburî veya ihtiyarî askerlik hizmeti kurulamaz;askerî tesisat yapılamaz;ve dahilî emniyet için lazım olanlardan gayrı müsellah kuvvetler oraya ithal veya orada muhafaza edilemez .

- 1921,1923, ve 1926 muahedelerinin Sancak hakkındaki ahkâmının yerine kaim olacak bir Fransa-Türkiye muahedesi akd edilecektir Konfederasyonun tesisi ve işlemesine müteâdair hükümler noktai nazarından,bu muahede;Sancağın temamiyeti mülkiyesinin,bilcümle tearuz,darba veya -- diğer Konfederasyon devletleri de dahil olduğu halde -- dahilden gelecek müdahelelere karşı Türkiye ve Fransa tarafından müştereken temin şekillerini tesbite mâtuf

Levent Şahverdi Arşivi

A | SS-18-C
D | 74-1
F | 22-11

ahkâmı ihtiva edecektir .

10 - Bundan başka bu teminat,Sancağın bitaraflığından ve bu muahede ile tesbit edilen vaziyetinden bâhis olacaktır .

11 - Türk-Fransız muahedesi,kezalik 20 Birinciteşrin 1921 tarihli Türkiye-Fransa anlaşmasına mülhak İmza Protokolünde dermeyan edildiği gibi,Türkiye,İskenderon limanında tanınacak hukuk ve menfaatleri tayin eden bir fıkrayı muhtevî bulunacaktır .

12 - Sancak vatandaşları,devletin Teşkilatı Esasiye Kanunu hakkında ilk rey verecek ilk parlementoyu seçeceklerdir.Teşkilatı Esasiye Kanunu,mecburî olarak,vicdan hürriyeti ile kültür hürriyeti prensiplerini ilân etmelidir .Bundan başka ,bu kanun,devletin cümhuriyet şeklini ve Türkçe olarak resmî dilini tesbit ve tayin etmeğe mecburdur .

İlk parlemento için intihabat,Türkiye ile Fransa arasında ayrı bir anlaşma ile tesbit edilecek usule tabiben vâki olacaktır.

13 - Halen bir ecnebî tabiiyetini hâiz olmamakla beraber kendisi veya babası Sancakta doğmuş olan veyahut 20 Birinciteşrin 1921 tarihinde,Sancakta yerleşmiş bulunan kimseler,bundan evvelki madde için,Sancak vatandaşı telakki edilirler .

14 - Sancağın Teşkilatı Esasiye Kanunu ancak,Türk ve Fransız hükûmetleri tarafından tasvip edildikten sora, meriyet mevkiine konulabilir .

Levent Şahverdi Arşivi

A	52.18-C
D	74-1
F	31

Dr. Arasa

Cenevre

I - Bana bu gece bildirdikleriniz aynen Ankarada Cümhuriyet hükûmetinin ıttılaına vasıl olmuştur . Bu dakikada İcra vekilleri heyeti , Mareşal dahil , sizin üzerinde haklı olarak durduğunuz noktaları görüşmektedir. Tabii hükûmetten sarahatli talimatı alacaksınız. Ben şahsan şimdiden size söylemeliyim ki, Fransızlar , I92I akidnamesinin bir defa 7 inci maddesini tecavüz eden yepyeni bir gizli mefhum taşıyan arzuyu size kabul ~~etme~~ ettirmek sevdasına düşmüşlerdir . Bunun asla mümkün olamıyacağını elbette takdir etmiş bulunuyorsunuz . Eğer bu noktada haklı ısrarınızdan dolayı rüptür lâzımgelirse, Fransızlar bunu yapabilirler. Siz bundan asla endişe etmeyiniz . Yalnız , Fransızların rrüptür vesilesi ittihaz ettiği noktayı cihan efkârı umumiyesine iyice anlatabilirseniz , bu benim için kâfidir .

2 - Size yazdığım maddeyi aynen Ankaraya bildirdim.

3 - Veto hakkının zamanla tahdidi teklifinize şahsan itirazım yoktur. Cümhuriyet hükûmetinin vereceği talimat , bittabi esas olacaktır .

K.Atatürk

25.I.I937
saat:I.I5

İsmet İnönüne

Cenevrede Dr.Aras'a telefonla şunlar bildirilmiştir:

"..... .....

K.Atatürk

25.I.937
saat:I.I5

Levent Şahverdi Arşivi

[Nümune: 285]

İlk merkez	Nu.	Kelime	Tarih	Saat	Radyo tariki

A	V-18-C
D	24-1
F	34

13 SS GENEVE 79 27 1733 ETAT

HATAYIN MUKADDERATINI TAYİN EDEN KARAR BUGÜN KONSEYDEN ÇIKTI BU KARAR EGER BAŞARILMIŞ BİR İŞ SAYILABİLİRSE BU MUVAFFAKIYETİN AMİLİ BAŞTA KEMALİST TURKİYANIN KUVVET VE KUDRETİ OLMAK ÜZERE HER ZAMAN EN EYİYİ VE EN DUGRUYU GÖREN İRADE VE İLHAMLARIDIR EMRİNİZDE ÇALIŞAN BİR NEFER OLARAK VAZİFEM BAŞINDA BÜTÜN KUVVET VE CESARETİ DAİMA BÜYÜK ŞEFİMİN TEVECCÜH VE İTİMADINDAN

Devlet telgraf muhaberatından dolayı hiç bir mes'uliyet kabul etmez.

[Nümune: 285]

İlk merkez	Nu.	Kelime	Tarih	Saat	Radyo tariki

ALIYORUM BU DEĞER BİÇİLMEZ TEVECCÜH VE İTİMADA KENDİM VE HEYET ARKADAŞLARIM NAMINA EN DERİN MİNNETLERİMİ ARZEDER± VE SONSUZ TAZİMLERİMLE ELLERİNİZDEN OPERİM

ARAS

A	V-18-C
D	24-1
F	34-1

HBC/A 1914

Devlet telgraf muhaberatından dolayı hiç bir mes'uliyet kabul etmez.

Levent Sahverdi Arşivi

İstanbul, 27 İkincikânun 1937.

Excellence Aras

Ministre Affaires Etrangères Turquie

Genève (İsviçre)

A	IV-18-c
D	74-1
F	34-2

Hatayın varlığı Cenevrede tasdik olunurken göndermiş olduğunuz telgrafı aldım .

Türk ideal ve iradesinin,milletler arasında başka bir ufuk açarak tecelli ettirdiği bu başarı münasebetile kıymetli çalışmanızın yüksek değerini bir kere daha takdir ettim .

Sizi ve gayretli murahhas arkadaşları tebrik ederim .

K. Atatürk

Aslı gibidir

Yazıldı
27-I-937 Saat 23:15

Aras'ın ve Hatay'ın cevabi telgrafını A. A'ya verdikte eldi.

27 - I - 937 Saat 13:30

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönüne

A	IV-18-C
D	24-1
F	34-15

1 - Cümhuriyet Hükûmetinin , yüksek millî dava ve menfaatleri unutturulamaz bir dikkatle daima göz önünde tuttuğunu ve onları , cihan sulhunu bozmadan ve Türk milletine zarurî olmadıkça külfet yükletmeyen tarzda nasıl istihsal edebileceğini göstermiş olan yeni muvaffakiyetinizi tebrik ederim .

2 - En yüksek itimadımıza liyakatını ; millî hedeflerimizi, Cümhuriyet Hükûmetinin isabetli karar ve talimatlarını en iyi anlayan bir ferasetle takibk, takibkve intaç edegelmekte mümtaziyetini gösteren Hariciye Vekilimiz Dr. Aras'ı ve onunla beraber çalışan değerli arkadaşlarımızı , bu yeni başarılarından dolayı , sureti mahsusada takdir ve tebrik etmek isterim .

3 - Ancak bütün bu takdir ve tebriklerime rağmen yegâne itiraf etmeme müsaade buyrulmasını rica ederim ki bugün için intaç olunduğunu gördüğümüz mesele , Türkiye efkârı umumiyesini , onun derin millî heyecanını ve bilhassa Hataylı Türk kardaşlarımızı tam manasile tatmin etmiş sayılmaz. Bu natemam neticeyi Türkiye Cümhuriyeti kabul etmiş ise bunun sebepleri derhal Türk ve cihan efkârı umumiyesinde izah bulmalıdır. İzah şudur : Türkiye cümhuriyetinin, her şeyden evvel, ötedenberi ilân ettiği gibi, "yurtta sulh,cihanda sulh" prensibine ne kadar sadık olduğunu göstermekteki hayırhahlığı ve ısrarıdır. Yine Türkiye Cümhuriyetinin, cihanda sulhun istikrarına çalışan büyük dostlarının, insanî faaliyetlerini, her ne suretle olursa olsun felce uğratmakta âmil olmak istemediğidir . Mühim olan bir nokta da , Türklerin , yine cihan sulh ve refahı için ve bir de unutulmaz kıymetli bir tarih hatırası, yeni Türk-Fransız dostluğunun kuvvetlenmesi içindir ki çok mütevazı olduğunu

Levent Sahverdi Arşivi

bilmekle beraber , Hatay hakkında Cemiyeti akvamın vermiş olduğu kararı , eyi karşılamış bulunuyor . Bütün bunlar , bir başlangıç olabilir , yepyeni ve çok ciddî dostluklar içi

K.Atatürk

A	IV-18-C
D	74-1
F	74-16

27. I. 937
Bay Vedide Telefonda
gazdırildi.

Levent Şahverdi Arşivi

MARAŞ SAVUNMASI

Doç. Dr. Ahmet EYİCİL*

ÖZET

Mondros Mütareke'sinden sonra Maraş'ı önce İngilizler sonra Fransızlar işgal etti. Fransız işgali karşısında şehri savunma tedbirlerini almak amacıyla Maraş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Elbistan'da kuruldu. Şehirde ulusal teşkilâtı genişletmek için Merkez Heyeti oluşturuldu ve başkanlığına Aslan Bey getirildi. Ayrıca şehir de Merkez Heyeti'ne bağlı olarak on bölgeye ayrıldı ve her bölgenin başkanları belirlendi. Bölge başkanları kendi aralarında işgalcilere karşı direnme konusunda ortak karar aldılar.

Fransız işgalinin ikinci günü 30 Ekim 1919 Perşembe günü Müslüman hanımlarını taciz etmeye başladılar. Bu sebeple Sütçü İmam olayı meydana geldi. Kumandan Andre'nin talimatıyla 30 Kasım 1919 Cuma günü Maraş Kalesi'nden Türk bayrağı indirilince halk harekete geçerek bayrağı tekrar Kalenin burcuna dikti. Elbistan ve Pazarcık teşkilâtlarının baskısı ile tutuklu bulunan bir kısım Türkler serbest bırakıldı. Fransız ve Ermeni askerlerinin zulmü karşısında daha fazla dayanamayan Maraş'ta 20 Ocak 1920'de savunma savaşını başlattı.

22 gün süren savaşta Fransızlar, 11 Şubatta Maraş'tan çekilmeye mecbur oldular. İşgalcilere yardımcı olan Ermenilerin bir kısmı Fransızlarla birlikte şehirden ayrıldı. Bundan sonra Elbistan'da bulunan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Maraş'a gelerek çalışmalara devam etti ve Antep'in savunmasına yardım için buraya milis kuvvetleri gönderdi. Maraş savunmasında 4000 Müslüman şehit oldu. Fransızlar ve Ermeniler toplam 16.000 kayıp verdiler.

Anahtar Kelimeler

Maraş, Elbistan, Pazarcık, Türkoğlu, İngiliz, Fransız, Ermeniler, İşgal, Harp, Bayrak, Sütçü İmam, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

MARAŞ'S DEFENCE

ABSTRACT

After The Mondros Truce, before The French occupation of the city British troops occupied Maraş. After the French occupation, the local Turks formed The Commitee for the Defence of Laws to defend the city. The Commitee expanded its activities. For the defense of the city the commitee divided its organisation sectors into ten district areas. Each leader of the district consulted each other to defend the city.

In October 30 1919, The French troops started to harras Muslim women in the second day of the occupation which caused The Sütçü İmam event. The Turkish flag hoisted over the city citadel was brought down, but after this The Turks succeeded to hoist the flag in its place. After the flag incident, some Turks were arrested but later were released due to presures from the resistance groups from Elbistan and Pazarcık. In January 21, 1920 the city branch of the commitee launched defensive fight to curb French and Armenian agression.

At the end of the battle which lastedfor 22 days, French were forced to leave the city accompained by insurgent Armenians. Moved its headquarter from Elbistan to Maraş and the commitee joined the defense of Antep. At the end of the fight in Maraş the Turks had some 4.000 casualties and French and Armenian alliance lost some 16.000 lives.

Key Words

Maraş, Elbistan, Pazarcık, Türkoğlu, The English, The French, The Armenians, Ocupation, Battle, Flag, The Sütçü İmam, The Commitee For The Defense Of Laws.

Levent Şahverdi Arşivi

1. İşgalcilerin Amaçları

I. Dünya Savaşı sonunda galip olan İtilâf Devletleri mağlup olan devletleri parçalamak amacıyla projeler hazırladılar. Onların hazırladığı parçalama projelerine uygun olarak 30 Ekim 1918'de İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu mütareke gereğince Adana işgal edildi. Adana bölgesinin kuzeyinde asayişi sağlamak bahanesiyle İngilizler önce 4000 mevcutlu Hint süvarileri ile Şubat 1919'da Maraş'ı işgal ettiler. Aynı yılın Ağustos ayında 41. Fransız alayının 3 taburu ve bir milis Ermeni taburuyla Fransızlar, İngiliz işgal kuvvetiyle yer değiştirdiler.

İtilâf Devletleri'nin askerleri işgal sırasında Türklerin elinde ve depolarında bulunan silâh malzeme ve mühimmatı toplayarak imha ettiler. Bu uygulama ile milli kuvvetin işgalcilerin şiddeti altında ezilmesini sağlamak istediler.

İktisadî ve ziraî yönden çok verimli bir bölge olan Adana ve havalisinin işgalcilere göre, Anadolu içlerinden gelecek Kuva-yı Milliye tehdidine karşı korunması gerekiyordu. Bu gerekçe ile daha kuzeyden muhafaza edilmesi ve güney Anadolu ile Adana ve çevresinin koruma altına alınması hedeflendi. Gerçekte İtilâf Devletleri'nin amacı, işgal edilen Adana ve çevresinde himayeleri altında bir Ermeni devleti kurmaktı.

2. İşgal Edilen Yerler ve Süresi

Maraş İli, 22 Şubat 1919 – 1 Kasım 1919 tarihleri arasında İngilizlerin ve 1 Kasım 1919-11 Şubat 1920 tarihleri arasında Fransızların işgali altında kaldı.[1]

Fransızlar, daha önce İngilizlerin işgal etmiş olduğu kışla ve Amerikan Koleji'ni[2] ele geçirdiler. Daha sonra halkın muhtemel karşı koymasını önlemek amacıyla şehrin ortasında bulunan ve hakim yerlerden biri olan Abarabaşı ve Ermeni Katolik Kilisesi'ne yerleştiler. Şehrin doğusunda bulunan Alman Eytam Hanesi'ni (yetimhanesi), biraz dışında olan Alman Çiftliği-

[1] **Genelkurmay ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2.

[2] Amerikan Koleji 1933'de Maraş orta okuluna çevrilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ni, batısında bulunan Tekke Kilisesi'ni, güneyinde yer alan çarşıdaki hanları ve sonunda kaleyi işgal ettiler.[3]

3. İşgale Karşı Alınan Tedbirler

Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının kurmuş oldukları Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, İrade-i Milliye adıyla çıkan gazetede yayınlanmıştı. Bu nizamname ile işgal hareketleri karşısında ne yapılacağı konusunda bilgi verilmişti. İşte bu nedenle Maraş'ta Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, İrade-i Milliye gazetesinden alınarak gereğince hareket edilmesine karar verildi.[4]

Aslında Kuva-yı Milliye'nin kurulması fikri Dr. Mustafa tarafından teklif edilmişti. Fransızlar Maraş'a gelmeden iki gün önce Dr. Mustafa Ulu Cami'de ikindi namazında düşmanın bugün yarın geleceğini, Adana'da olduğu gibi Maraş'ta da halka işkence yapacağını buna karşı durmak için halkın silahlanmasını ve teşkilatlanmasını önerdi.[5] Bu öneri üzerine Maraş'ın kuzeyinde işe başlamak ve yavaş yavaş güneye doğru teşkilatı genişletmek amacıyla; şehrin ileri gelenlerinden Dr. Mustafa, Kadılardan Ziya, Eczacı Lütfi, Katipzade Mehmet, Emir Mahmut zade Habib, Kocabaş Ömer Elbistan'a gittiler. Burada teşkilatı kurmak için Sivas'tan Binbaşı Sudi gelmiş ve geri Sivas'a dönmüştü. Bu sırada Mustafa Kemal Atatürk tarafından Kılıç Ali Bey ve Yörük Selim teşkilât kurmak amacıyla Elbistan'a gönderildi. Gerek bu öncüler ile gerekse Binbaşı Sudi'nin yerine gelen Binbaşı Sivaslı Ali ile konuşularak Maraş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Elbistan'da kuruldu. Merkez idare heyetine Maraşlı üyeler seçilerek çalışmalarına başladı. Binbaşı Ali ile merkez heyeti üyeleri, Elbistan ve Maraş'ın kuzeyindeki köyleri silahlandırdılar ve Maraş'ın içine yine bu şehirden gelen beşer onar kişilik kafileler ile silah ve cephane gönderdiler.

Maraş'ın içinde ulusal bir teşkilâta ihtiyaç vardı. Bu teşkilâtı kurmak için önce müteşebbis heyet oluşturuldu. Refet Efendi'nin başkanlığında kurulan bu heyette, Belediye Başkanı Bekir Sıtkı, Kocabaşzade Arif, Hacı

---

[3] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-1.
[4] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-2.
[5] Hüsamettin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş,** Mersin 1943, s.23.

Levent Şahverdi Arşivi

Naci ve Hacı Ahmet, Şişmanzade Arif, Dedezade Mehmet, Beşen Beyzade Hacı Nuri, Hancızade Hafız Ali ve Mühendis Abdullatif üye oldu. Bu heyet daha sonra merkez heyeti adını aldı. Merkez Heyeti başkanlığına Aslan Bey atandı. Aslan Bey başkanlığında kurulan Merkez Heyeti'nde tapu memuru Faik ve evkaf memuru Evliya Efendi görev aldılar. Merkez heyetin kurulmasından sonra Maraş on bölgeye ayrıldı. Her bölgede birer yönetim kurulu oluşturuldu. Merkeze bağlı köyler de grup grup bu bölgelerin emrine verildi. Yalnız Yenicekale ve Bertiz köyleri doğrudan doğruya merkez heyete bağlı bağımsız idare heyeti tarafından yönetiliyordu. Kaza merkezlerinde de birer yönetim kurulu vardı. Maraş'ta kurulan on idare heyetinin isimleri ve başkanları şöyle idi:

1. Çavuşlu mahallesi: Başkanı; Çukadar zade Hacı Mehmet Efendi
2. Bektutiye „ „ „ „ Ser Müsevvid Ahmet Efendi
3. Restebaiye „ „ „ „ Baba Halil Zade Ahmet Efendi
4. Acemili „ „ „ „ Evkaf memuru Evliya Efendi
5. Kayabaşı „ „ „ „ Tapu memuru Faik Efendi
6. Divanlı „ „ „ „ Hasan Bey
7. Ekmekçi „ „ „ „ Sapsız Hacı Efendi
8. Cığcığı „ „ „ „ Muhacir memur Nasrulah Efendi
9. Alemli „ „ „ „ Zülkadir oğlu Süleyman Bey
10. Hatuniye „ „ „ „ Şeyh Ali Sezai Efendi

Merkez Heyeti ile İdare Heyeti kurulduktan sonra para toplanmaya ve erzak biriktirilmeye, silah ve cephane temin edilmeye başlandı. Tüccarlardan Beşen Beyzade Hacı Nuri Bey, Merkez Heyeti'nin veznedarlığını yaptı. Toplanan zahire gizli depolarda biriktirildi. Herkes kendine düşen yiyecek ve para yardımını gönüllü olarak yaptı. Bu arada Çukadarzade Hacı Mehmet Efendi 500 altın vererek vatan ve milleti adına yaptığı fedakarlığı cömertçe ortaya koydu.[6]

[6] Karadağ, **a.g.e.**, s.24-25.

Levent Şahverdi Arşivi

Müslümanlar arasında prensip kararı alındı ve bu karar merkezlere gönderildi. Divanlı, Kayabaşı, Alemli, Kumarlı, Çomaklı, İsadivanlı, Şekerli, Hatuniye ve Duraklı mahalleleri Heyet-i Milliyesi aralarında şu ortak kararları aldılar:

1. Hiç kimse düşmandan kesinlikle kaçmayacak ve evlerini bekleyecek. Evlerini terk ederek uzaklaşılırsa bu durumdan mücahitler olumsuz yönde etkilenecek. Ayrıca boş bırakılan Müslüman evlerine düşman yerleşecek ve önemli noktaları ele geçirmiş olacak. Kesinlikle hiç kimse kendi bulunduğu yer ve evinden başka yere gitmeyecek.

2. Halkın belirlenen kurallara uymalarını sağlamak için görevliler tayin edilecek. Aralıklarla gezen devriye yakaladıkları insanları bulundukları noktalara dönmeye ve burada kalmaya mecbur edecek. Alınan kararlara uymayanlar en sert şekilde cezalandırılacak.

3. Mahallelerde bulunan ve karakollara katılmayan silahsız başı bozuklar tutuklanarak bölge dışına çıkarılacak. Herkes kesinlikle karakol emrine uyacak. Evlerine çete alan veya bunları misafir edenlerin evleri yakılacak ve ev sahibine gerekli ceza verilecek. Bu talimata uymanın mecburi ve gerekli olduğu, Müslümanlara kesin bir dille anlatılacak. Müslümanların düşman işgalinden kurtulmaları için, birlik ve beraberlik içinde bulunmalarının önemi idrak ettirilecek.

4. Yağma kesinlikle yasaktır. Alınan eşya veya iaşe merkeze gönderilecek. Eşyaları yağmalayıp saklayanlar ağır cezaya çarptırılacak.

5. Mahallelerde bulunun ve karakollarda görev yapamayacak durumda bulunan mazeretli şahıslar, ellerinde bulunan özel veya devlete ait silahları en yakın ihtiyar heyetine teslim edecek. Bu silahlar ihtiyar heyetinin belirlediği şahıslara verilecek.[7]

Kılıç Ali Bey Pazarcık'a Yörük Selim Bey Göksun'a giderek milis teşkilatını kurmaya çalıştılar. Onların bir ay yoğun çalışmaları sonunda Elbistan-Göksun ve Pazarcık'ta milis teşkilatı kuruldu. Bu arada bir de Bertiz'de Zafer ve Muharrem Beylerle Sütçü İmam tarafından Bertiz müfreze-

[7] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

si kuruldu. Bertiz müfrezesiyle birlikte Göksun, Pazarcık milis teşkilâtlarını, Fransızların ilerlemesini ve işgalini engellemede çok büyük hizmetleri oldu. Maraş halkından yukarda isimleri geçen ileri gelenlerle beraber, müfreze kumandanlığı yapabilecek ihtiyat zabiti ve emekliye ayrılmış şahıslar çeşitli kollarda ve Bertiz müfrezesinde görev aldılar.[8]

Maraş'ta jandarmanın gizli deposunda 850 adet muhtelif silah ile 1000 sandık Rus cephanesi bulunmaktaydı. Fakat bunlardan Fransızların haberi yoktu. Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Beyin korkak hareket etmesinden dolayı bu silah ve mühimmatlardan gereği gibi yararlanılamıyordu. Merkez Bölük Kumandanı Çerkez Mahmut Beyin çabaları sonunda bu silahlar gerekli yerlere dağıtıldı. Harp sırasında bu cephanenin 300 sandığı kullanıldı ve geri kalan 700 sandık cephane savaştan sonra orduya teslim edildi. Kışla yanında bulunan depodaki silah ve cephaneye İngilizler el koydu. Daha sonra İngilizler, kullanılmasını önlemek amacıyla buradaki silahların bir kısmının mekanizma ve kapaklarını söktürdü ve bir kısmını Halep'e gönderdi. Ayrıca İngiliz birlikleri Maraş'tan çekilirken depolarda bulunan silah ve cephaneyi Fransız birliklerine teslim ettiler.[9]

4. Şehir Dışında Çarpışma

Yapılan çalışma ve alınan kararlar sonunda Maraş'ta teşkilatlanma tamamlandı. Kılıç Ali Bey tarafından kurulan Pazarcık teşkilatı, Antep-Maraş, Maraş-İslahiye güzergahında içeri doğru ilerleyen Fransız nakliyatını rahatsız etmeye başladı. Pazarcık teşkilatına mensup olan matematik öğretmeni Muallim Hayrullah Bey ve ihtiyat zabiti Maraşlı Hayri Bey kumandasında bir müfreze 5 ocak 1920'de Eloğlu (Türkoğlu) istikametine gönderildi.[10] Bu esnada Bertiz kuvvetlerinden bir müfreze de Beyazıtlılardan ihtiyat zabiti Muharrem Bey ve Meclis-i Umumî Başkatibi Zafer Bey kumandasında Ceyhan nehrini takiben yine Türkoğlu istikametine gel-

[8] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-2.

[9] İngilizlerin kullanmasını önlemek amacıyla bu silahların kapak ve mekanizmalarının bir yüzbaşı tarafından söküldüğünü de söyleyenler bulunmaktadır. Bu söylentiye göre İngilizler mekanizmasız silahları almışlar ve daha sonra bunları Fransızlara teslim etmişlerdir. Fransızlar da bu silahları tahrip etmiştir. Türkler ise silah deposunu yağmaladıktan sonra ateşe vermiştir. Karadağ, a.g.e., s.26.

[10] Stanley E. Kerr, **The Lions of Marash**, Albany 1973, s. 80.

Levent Şahverdi Arşivi

di. O gün İslahiye'den hareket eden ve Maraş'taki kuvvetlerini takviye maksadıyla Maraş'a gelen bir Fransız müfrezesiyle uzun bir cephane kolu Türkoğlu köyünün kuzeyinde çok dar olan yol civarında istirahat ediyordu. Fransız müfrezesini gören Muallim Hayrullah ve Muharrem Bey kumandasındaki kuvvetler doğudan ve batıdan ateş açarak Fransız kuvvetlerini Tanıştepe ve Bababurnu mevkiinde 7 Ocakta iki ateş arasında bıraktı.[11] Bu çarpışmada Fransız birliklerinden 40 asker öldürüldü ve 100 asker de yaralandı. Türklerin Bertiz kolundan beş, Pazarcık kolundan ise birkaç asker yaralandı.

Bu çatışmada Pazarcık kolu kumandanı Muallim Hayrullah Bey ayağından yaralandı ve daha sonra bu yaranın tesiriyle savaştan sonra şehit oldu.[12] Yine bu günlerde Pazarcık teşkilatından Batumlu Ali Bey kumandasında bir müfreze Maraş-Antep yolu üzerinde bulunan Karabıyıklı mevkiinde düşman Fransız nakliye koluna hücum etti. Kol muhafızları tamamen öldürülerek bütün silah, mühimmat, eşya ve erzakı ganimet olarak alındı. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin emirleri doğrultusunda hareket eden Pazarcık ve Bertiz müfrezelerinin başarılı saldırıları karşısında birlikleri zarar gören Fransızlar çok şaşırdı.

---

[11] Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Anakara 1999, s.185.

[12] Kerr, a.g.e., s. 81. Riyaziye Muallimi Hayrullah Efendi'nin Ablası Fatma Hanım'ın anlattıklarına göre: Muallim Hayrullah İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olduğu için II.Abdülhamit tarafından Titonik vapuruyla Mısır'a sürüldü ve 1908 II.Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda döndü. Maraş'a geldikten sonra Riyaziye Muallimi Hayrullah Bey, Tekke Şeyhi Selim Dede'nin üvey kızı Ayşe Hanım'la evlendi. Bu evliklerinden üç oğlu oldu. Milli teşkilata üye olarak Maraş'ta Fransızlarla yapılan savaşa katıldı. 7-8 Ocak 1920'de Türkoğlu civarında Bababurnu muharebesinde bacağından yaralandı. Tedavi edilmek amacıyla Antep'e götürüldü. Fransızların şerrinden korumak için ismi gizlendi ve kıyafeti değiştirildi. Balıklan mahallesinde bulunan Mecit Bey'in hastanesinde tedavi altına alındı. Yerini tespit eden Ermeniler burada Hayrullah Bey'i rahat bırakmadılar. Bunun üzerine Hayrullah Efendi Kürttepe'de bulunan enişteşi Ser Komser Fevzi Bey'in evine getirildi.

Maraş Harbi sona erdikten sonra Hayrullah Bey Antep'ten sedye üzerinde Maraş'a getirildi. Binlerce Maraşlı onu Erkenez Köprüsünde sevgi ve coşku ile karşıladılar. "kazanız ve zaferiniz kutlu olsun" diyerek tebrik ettiler. Aradan bir süre geçince yarası azdı ve tedavi için Alman Hastanesi'ne götürüldü. Hastanede kaldığı sırada yarası iyileşti ve Koltuk değneğiyle vefat eden Yörük Selim'in cenaze törenine katıldı. Yarası iyi olmuştu. Sonra birden hastanede rahatsızlandığı haber alındı. Hayrulah Efendi, kendisinin hastanede bulunan Ermeni Doktor Artin tarafından intikam amacıyla zehirlendiğini annesine söyledi. Halk bu olay üzerine galeyana geldi hastaneyi yakıp doktorları öldürmek istedi. Fakat doktorlar hastaneden kaçmışlardı. Muallim Hayrullah Bey için Çukadar Hacı Ahmet Efendi bir elbise yaptırmıştı. Bunu giyemeden şehit oldu. Annesi bu elbiseyi oğlunun cenazesinin yanına koyarak "Oğlum, yavrum Hayrullah'ım kalk da bu urbanı giy, kalk" diye feryat etti. Hayrullah Efendi'nin cenazesine bütün Maraşlılar katıldı. Muallim Hayrullah Efendi'nin Ablası Fatma Hanım'ın yayınlanmamış notları arşivimizde bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Şehir İçinde Gelişmeler

Antep'te bulunan İngiliz işgal kuvvetleri Max Andriyo komutasında, 22 Şubat 1919'da Maraş'a gelirken burada bulunan Hıristiyan gençleri tarafından coşkulu bir sevinçle karşılandı. Onların bu taşkınlıkları karşısında Müslüman halk ağır başlılığını ve sükunetini korudu. Maraş'a gelen Max Andriyo, özel bir davet mektubu yazarak Tekerek zade Hacı Mehmet, hocalardan Dayı zade Hacı Mehmet ve Hüsnü Refet, Keskin Hacı Mehmet, Osman, Hafız Ali ve Ali Sezai Efendilerin alafranga saat 5'te Amerikan Koleji'ne gelmelerini istedi. Davet edilen Türklerle beraber Ermeni ve Katolik temsilcileri, papazlar da Amerikan Koleji'ne geldiler. Davetli topluluk huzurunda daha önce Miralay Max Andriyo tarafından hazırlatılmış olan bildirinin tercümesi okundu. Bildiri karşısında tereddütleri bulunan Ali Sezai Bey sorular sordu ve bunlara cevaplar verildi. Sorulara verdiği cevapta Andriyo, Ermenilerin yaptıkları yanlışlıkları kabul etti. Ayrıca Ermenilerin hayali davranışlar içinde olduğunu bildirdi. [13]

Hıristiyanların Türkler hakkındaki ısrarlı şikayetleri karşısında İngilizler fazla dayanamadı. Bunun üzerine Maraş mutasarrıfı iken Sivas Valisi İskilifli İsmail Kemal Beyi celp ederek yargıladılar ve sonra da Halep'e gönderdiler. Bu sırada Çavuş Emin zade Ali Efendi de yargılanarak Halep'e gönderildi ve burada hapis cezasına çarptırılarak tutuklandı. Ayrıca birkaç davacı ve şahitler gerekçe göstererek Müslümanların mallarına ve hayvanlarına el konuldu. Ancak Ali Sezai Efendi'nin İngiliz kumandanının düşüncesini olumlu yönde etkilemesi nedeniyle bunların işgali döneminde Müslümanlar fazla zarar görmedi.[14]

Hıristiyanlar, Müslümanlardan şikayetçi olmak amacıyla Beyrut'a papazlarını gönderdiler. Onların bu şikayetlerine ve Müslümanlara zulmeden Ermenilere karşı Mısır İngiliz Orduları Kumandanı Allenby, Adana'da bulunan Fransız kuvvetleriyle Maraş'taki İngiliz kuvvetlerinin değişmesi emrini verdi.[15] Bu sırada Ali Sezai Efendi Ulu Cami'de toplanan esnafın

[13] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.1. Notların aslı Kahramanmaraş'ta Yaşar AlpAslan'ın Arşivi'nde, fotokopileri özel arşivimizde bulunmaktadır.
[14] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.10.
[15] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

ileri gelenlerine işgalcilerin Adana'da yapmış olduğu cinayetleri anlatarak vatanı, milleti ve bağımsızlığı el birliği ile korumanın gereğini çok etkili bir şekilde anlattı. Konuşmanın arkasından Elbistanlı Doktor Mustafa, şehrin ileri gelenleri tarafından imzalanmış olan yazıyı halka okudu. Sonra bu yazı Osmanlı hükûmetine gönderildi. Fakat Hükümet, gönderilen bu yazıyı dikkate almadı.

Yüzbaşı Joli ve Fontanine kumandasında bulunan Fransız işgal kuvvetleri 29 Ekim 1919 Çarşamba günü silah ve cephanelerle Maraş'a geldiler. İngiliz kumandanıyla görüştükten sonra güvenliği sağlayacaklarına ve hükümet işlerini serbest bırakacaklarına dair bir bildiri yayınladılar.

İşgalin ikinci günü olan 30 Ekim 1919 Perşembe günü Fransız askerleri arasında bulunan birkaç Ermeni lejyonu (askerleri) Uzunoluk Hamamı'ndan çıkan Müslüman hanımlarını taciz etmek için çarşaf ve peçelerini açarak mukaddes değerlerine dil uzatmaya başladılar. Kadınların yardım feryadına Tüfekçi Bayazıt Usta'nın oğlu Sait, Darulmuallimin öğrencilerinden Taha ve Siğap Kapalıoğlu Osman koştu. Bunlar Ermeni askerlerle uğraşırken Sütçü İmam derhal yetişerek tabancasını Ermeni lejyonun kafasına ateşledi. Kafasına kurşun isabet eden Ermeni lejyonu yere yıkıldı. Bu arada Uzunoluk'ta devriye gezen İngiliz süvarileri, Fransız askerlerini hemen oradan uzaklaştırdı.[16]

Sütçü İmam olayı üzerine Belediye Başkanı Bekir Sıtkı Bey'in yanında toplanan on bir kişinin imzaladığı bir telgraf Antep'te bulunan Fransız işgal kumandanına çekildi. Telgrafla Fransız ve Ermeni askerlerinin Maraş'ta işledikleri cinayetler anlatıldı. Bunu üzerine yerinde inceleme yapmak amacıyla Osmaniye Guvarnörü Andre Maraş'a gönderildi. Yapılan inceleme sonunda 120 Ermeni askeri geldikleri yere sevk edildi.[17]

Maraş'ta olayların bir biri ardınca devam etmesi üzerine 17 Kasım'da çekilen telgrafla, Osmaniye Valisi Yüzbaşı Andre'nin buraya tayin edilmesi istendi.[18] 25 Kasım 1919'da Fransız Adana bölge valisi Albay Bremond'un

[16] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.2-3.

[17] Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş,** Ankara 1999, s.130-131; Abadie, **Türk Verdünü Gaziantep**, Tecüme Eden; Necmeddin, Dersaadet 1339, s.87.

[18] ATASE, no 1/105, Dosya no 4, Kılıf 256, Fihrist 49.

Levent Şahverdi Arşivi

imzasıyla gönderilen telgrafla Andre'nin Maraş valiliğine atandığı bildirildi. Telgraf özelikle Maraş Mutasarrıfı Nevşehirli Ata Bey, Bayazıt zade Abdulkadir Paşa, Bayazıt zade Şükrü Bey, Kadı zade Hacı Hasan Efendi ve Hırlakyan Agop Ağa'ya gönderilmişti.[19] 26 Kasım Çarşamba günü Andre yanında bulunan Osmaniye Mutasarrıfı Hüsnü, Jandarma Kumandanı Sıtkı, Dörtyol Müftüsü Mustafa Remzi Efendi ve Osmaniye zenginlerinden bir kısmı ile Maraş'a geldi. Yüzbaşı Andre'nin yanında 125'i Müslüman ve 25'i Ermeni'den oluşan 150 kişilik jandarma kuvveti vardı.[20]

Andre'yi karşılama merasiminde Maraş'ın ileri gelenlerinden bir çoğu bulundu. Bu merasimde Andre'nin gelişini Ermeniler bayraklarla ve aşırı tezahüratlarla karşıladılar. "Yaşasın Fransızlar Ermeniler, kahrolsun Türkler!" diyen Ermeni gençleri aşırı derecede şımardılar. Andre, onların bu tutumunun yanlış olduğunu tercümanı Vahan vasıtasıyla uyardı ise de Ermeniler aldırış etmediler. [21]

6. Bayrak Olayı

Maraş'taki gelişmeler karşısında çaresiz kalan Osmaniye valisi Andre, Kuva-yı Milliye Cemiyeti mensuplarını uyarmak amacıyla 27 Kasım 1919 Perşembe günü şehrin ileri gelenlerini Abdulkadir Paşanın konağında toplantıya çağırdı.[22] Davet mektubunu Bayazıt zade Kenan Bey aracılığıyla imza karşılığı tebliğ ettirdi. Fakat şehrin ileri gelenleri toplantıya katılmanın tehlikeli olacağı gerekçesiyle bu davete gitmek istemedi. Ayrıca esnafa da konu hakkında bilgi verildi. Ayrıca davete katılmama konusunda uyarıda bulunuldu. Davete katılmak için gidenler, Evliya zade Halil Efendi ve Belediye Başkanı Sıtkı Beyin sözlü uyarılarıyla Boğazkesen caddesinden geri çevrildi. Bu arada Türklere 29 Kasım Cumartesi günü Belediye Başkanlığında toplanılacağı bildirildi.[23]

Yüzbaşı Andre ise maiyetinde bulunan Jandarma Kumandanı Sıtkı, Yüzbaşı Mithat, tercüman Vahan, Agop Hırlakyan ve oğulları Hovsep, Set-

[19] Hüsamettin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin 1943, s13; Akbıyık, **a.g.e.**, s.133.
[20] Akbıyık, **a.g.e.**, s.133.
[21] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları**, s.3., Akbıyık, **a.g.e.**, s.134.
[22] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-3.
[23] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları**, s.11.

Levent Sahverdi Arşivi

rek ve 25 süvariyle birlikte Kadir Paşanın konağına gitti. Toplantıya belli şahısların dışında kimse katılmadı. Davetlilerin toplantıya katılmamasına Andre çok kızdı. Fakat durum kendisine uygun bir lisan ile anlatıldı.[24]

Guvernör Andre ise Ermenilerin ileri gelenlerinden ve zenginlerinden eski Meclis-i Mebusan üyelerinden Katolik Hırlakyan Agob'un evine misafir edildi. Daha önceden düzenlenen baloda Guvernör Andre, Hırlakyan'ın iki çekici torunu Hovsep'in kızları Helena ve Setrek'in kızı Victor ile tanıştı. Akşam yemeğinden sonra Hovsep'in kızı Helana'ya dans yapma teklifinde bulundu. Bu teklif karşısında Ermeni kızı Türk bayrağının dalgalandığı yerde dans etmemeye yemin ettiğini söyledi. Bunun üzerine Fransız kumandanı da yarından itibaren resmi dairelere ve kaleye Türk bayrağı çekilmemesi konusunda emir verdi. Bunun üzerine Helena da dans teklifini kabul etti.[25]

Andre'nin Türk bayrağının çekilmemesi emri gereği ertesi gün, yani 30 Kasım 1919 Cuma günü resmi dairelere ve kale burcuna bayrak çekilmedi. Kaleye Türk bayağı yerine Fransız bayrağı çekildi. Durumu gören Ali Sezai Bey, Mutasarrıf Ata Beyin oturduğu eve gitti. Yanında Belediye Başkanı Bekir Sıtkı Bey de vardı. Neden Kaleye Türk bayrağının çekilmediği ve Fransız bayrağının çekildiği sorusu karşısında Mutasarrıf Ata Bey, Andre'nin " Kuvvetimizin iskan ve ikame edildiği yerde başka devletin bandırası bulunamaz." dediğini söyledi.[26] Ayrıca Andre'nin sadece hükümet binasında bayrak bulundurulabileceği talimatını bildirdi.[27]

Kısaküreklerden Halil'in oğlu Mehmet Ali Bey, kaleye bakan evinin penceresinden kale burcunda Fransız bayrağının dalgalandığını ve Türk bayrağının indirilmiş olduğunu görünce çok üzüldü. Cuma namazına bir buçuk saat kala yazmış olduğu bildiriyi zarf içinde gizlice Ulu Cami, Çarşıbaşı, Sarayaltı ve Arasa camilerinin suffa çardağının kenarlarına (son cemaat mahalline) veya uygun yerlerine oğlu Şehabettin vasıtasıyla bıraktırdı. 30 Kasım 1919 tarihinde dağıtılan bu bildiride, Türk bayrağının indirilip

---

[24] Bağdatlılar, **a.g.e.**, s.56., Akbıyık, **a.g.e.**, s.136., **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.4.

[25] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-3, Akbıyık, **a.g.e.**, s.136-137., Stanly Kerr, **a.g.e.**, s.70-71.

[26] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.4., Akbıyık, **a.g.e.**, 137.

[27] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

yerine Fransız bayrağının çekilmesini protesto eden çok sert bir uyarı ve cesaret verici ifadeler vardı. Halk çok ciddi bir şekilde Fransızların yaptıkları yanlışlıklara karşı kıyama davet edildi

O gün halk Cuma namazını kılmak amacıyla Ulu Cami'ye geldi. Namaza gelen halk bildiriden çok etkilenmişti. Kale burcunda şanlı Türk bayrağının yerine Fransız bayrağının çekildiğini gören Maraşlılar kendi içinde bütünleşti. Camide toplanan halk aşırı bir heyecanla Türk bayrağını kaleye yeniden çekmeye karar verdi. Ulu Cami minberinde bulunan ve üzerinde fetih ve zafer yazılmış olan sancağı alıp camiden çıkardı. Halk, yüksek sesle Allah Allah diyerek çok hızlı bir şekilde kaleye hücum etti. Kale burcuna çekilmiş bulunan Fransız bayrağını indirdi. Hükûmet binasında getirilen ay yıldızlı Türk bayrağını, yeri ve göğü inleten yüksek sesle getirilen tekbirler eşliğinde kale burcundaki direğe astı.[28] Bundan sonra sakin bir şekilde doğruca hükümete gitti. Hükümet önünde halkı dağıtmak isteyen Tercüman Vahan'a cemaat tarafından iyi bir dayak atıldı. Telgrafhane Fransızların sansürü altında bulunuyordu. Haberleşmeyi sağlamak amacıyla Maraş'ın kuzeyinde ve şehre üç saat mesafede bulunan Maksudlu köyüne Muhabere Memuru Celâl Efendi gönderildi. Buradaki bir telgraf makinesi ile Elbistan ve Sivas'la haberleşme sağlandı.

Fransızlar, kaleden ve resmi dairelerden Türk bayrağının indirilmesi yüzünden halkın ayaklanmasına neden olanların bir kısmını tutukladılar. Şehir içinde yapılan bu uygulamalar derhal Elbistan ve Pazarcık'a bildirildi. Maraş Kuvay-ı Milliye Cemiyeti, Fransızların bu kasıtlı uygulamasını protesto ettiği gibi tutukluların derhal serbest bırakılmasını istedi. Ayrıca tutuklananların serbest bırakılmadığı takdirde Elbistan ve Pazarcık kuvvetlerinin Maraş üzerine hareket edeceği bildirildi. Bu ciddi uyarılar üzerine, Maraş halkından tutuklu bulunanlar, Fransızlar tarafından serbest bırakıldı.[29]

Mutasarrıf Ata Bey, 29 Kasım 1919 Cumartesi günü şehrin ileri gelenlerini Belediye Başkanlığında toplanmalarını istedi. Toplantıya, Belediye Başkanı Sıtkı Bey, Yüzbaşı Andre, Osmaniye Jandarma Kumandanı Sıtkı

[28] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.5, 11.
[29] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-4.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey, Dörtyol Müftüsü Mustafa Remzi, Osmaniyeli Hacı Hüseyin ve Çaloğlu Hacı Ahmet, Topal Hacı Ahmet, zabıta memurluğundan emekli Kürt Ali Ağa, Maraş Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı, Komiser Cemil, Mühendis Abdüllatif, Abdülkadir Paşa, mahkeme kadısı Elbistanlı Mehmet Fevzi, Müftü Hacı Mehmet Tevfik, Eytam Müdürü Hüsnü Refet, Müderrisler, Dedezadeler, Kocabaşzadeler, Bayazıtzadeler, Çukadarzadeler ve daha birçok Maraşlı katıldı. Ata Bey ile Andre toplantı salonundan çıkarken, kaleye çekilen Fransız bayrağına karşı kıyamda bulunduklarını, kendisinin ise sükunetle hareket ettiğini, eğer buna karşı mitralyöz ateşi emri verseydi yüzlerce Maraşlının ölmüş olacağını söyledi. Sol kolunu göstererek bunun kuvvet, sağ kolunu göstererek bunun ise lütuf olduğunu söyledi. Ayrıca hangi koluna sarılmak istediklerini sordu.

Bu sırada Ali Sezai Bey tercüman Vahan'a yönelerek söylediklerini aynen Andre'ye iletmesini istedi.

Ali Sezai Bey konuşmasında; kendilerinden önce işgale gelen İngilizlerin emniyeti sağladıklarını, Fansızların ise yerli Ermenileri şımartarak çeşitli cinayetlerin işlenmesine sebep olduklarını, bu olaylara sebebin kendisi olduğunu, Müslümanların Cuma namazı kılmak için camiye toplandığını, bayrağı göremeyince bunu tekrar yerine koyduklarını, bu amacı gerçekleştirdikten sonra Hıristiyanlara dokunulmadan sessizce camiye dönüldüğünü söyledi. Bu söz karşısında Andre, kendisinin amacını halka anlatamayan ve bayrak olayına sebep olan Ata Beyi gösterdi. Sözlerine devamla Fransız hükûmeti ile Osmanlı hükûmeti arasında anlaşma sağlanıncaya kadar burada kuvvetin kalacağını, halka eşit olarak muamele edeceğini, yollar yaptırarak halka hizmet edeceğini, memurların maaşlarını artıracağını, Osmaniye'den getirdiği Hacı Hüseyin ve Topal Hacı Ahmet Efendileri ve Müftü Mustafa Beyi şahit göstererek Osmaniye'de barış ve adaleti sağladığı gibi burada da barış ve adaleti sağlayacağını ifade etti.[30]

Karşılıklı yapılan konuşmada Ali Sezai Bey çok açık bir şekilde, Maraş halkının Adana ve Osmaniye ile bir tutulmamasını belirtti. Sözlerine devam ederek, buradaki halkın dindar, cesur ve şereflerine düşkün olduğunu, na-

[30] **Ali Sezai Bey'in Yayımlanmamış Notları**, s.6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

musu ve vatanı karşısında hepsinin hayatını ortaya koyabileceğini, Adana ve çevresinde Ermenilerin Türklere yaptıkları zulümleri duymak istemediklerini, kendisinin şahit olarak Osmaniye'den getirdiği insanlara güvenmediklerini, telgraf memurlarından Muharrem Efendi'nin görev almak için İstanbul'a giderken Toprakkale'de demir yolunda trenle giderken Ermenilerin saldırısına uğradığını ve süngü ile yaraladıklarını, süngünün acısı ile kendini vagondan dışarı attığını, dışarı düşünce ayaklarını trenin çiğnediğini, bu kayıtların Toprak Kale Jandarma Karakolu'nda bulunduğunu, bu yaradan dolayı çok acı çekerek şehit olduğunu, Odun getirmeye giden iki genç Türk'ün Ermeniler tarafından parçalandığını, Duraklı mahallesinde Abdulkadir'in çıplak olarak göz, kulak, dil, dudak gibi organlarının kesilerek boğazlandığını bildirdi. Ayrıca Andre'ye güvenliği sağlayarak Ermenilerin cinayetlerine izin vermezse burada sıkıntı çekmeyeceğini ifade etti.

Konuşma esnasında Fransız askerleri sokağın iki tarafını tutmuştu. Her an Türkleri tutuklayabilirdi. Fakat Andre'nin emriyle askerler karargaha döndü. [31] Ali Sezai Efendi'nin bu şekilde açık uyarıcı konuşmasından Andre çok etkilenmiş olacak ki müdahale etmekten vazgeçti. Böylece Müslümanlar bir sıkıntıya düşmekten korunmuş oldu.[32]

Bu görüşmeden sonra Maraş'ın düşmana karşı savunulması için bir teşkilat kurmak amacıyla Belediye Başkanı Arifbey zade Bekir Sıtkı ve Beşen zade Hacı Nuri Beyler, Ali Sezai Eendi'nin yanına vardılar. Bu toplantıya Ulemadan Hüsnü Refet, Şişman zade Arif, Çukadar zade Hacı Mustafa, kardeşi Hacı Mehmet, Dede zade Mehmet Hilmi, Karaküçük zade Hacı Mustafa, Leblebici Kavas zade Hafız Ali, Kocabaş zade Hacı Ahmet Bey, Hacı Naci, Hüdayi zade Tahsin, Kısakürak zade Mehmet Ali ve Ahmet Mümtaz Efendiler de katıldı.[33]

Bayrak olayı hakkında Türklerin fikrini almak amacıyla Fransız Guvenörü General Querette halk içine girdi. Karşılaştığı Aşıklıoğlu Memili ile

[31] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.2.

[32] Fransızların işgali döneminde diğer aileler gibi Ali Sezai Efendi'nin ailesi de yiyecek sıkıntısı çekti. Aslan Bey'in Heyet-i Merkeziye'ye başkan olmasından sonrada ihtiyaçları olan aylık iki kırat unluk buğday ve bulgurluğu alamadılar. Bu sebeple ailesi çok perişan oldu. Bu şekilde mağdur olmasının sebebini dinen ve siyasi yönden anlayamadığını belirtti. **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.10.

[33] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları,** s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

konuştu. Karşılıklı konuşma esnasında Querette "Bir çaput parçası olan bayrak için bu kadar gürültü yapıyorsunuz. Yarın kullanacağım top ve tüfekten çoluk ve çocuğunuza acımıyor musunuz?" dedi. Bu söz karşısında Aşıklıoğlu Memili, "Bayrağımız bizim hayatımızdır. Sabah erkenden kalktığımızda ufak çocuklarımıza varıncaya kadar bütün ailece ilk defa kaleye bakarız. Bayrağı görür seviniriz, görmezsek o gün ölürüz. Top tüfek dediğin şeyden Türkler korkmazlar. Sen top getirip buraya çıkaracak olursan biz çoluk çocuğumuza zaten senin topunun sesini işittirmeyiz. Senin topundan evvel o çoluk çocuk denilenleri evvel emirde (önce) biz keseriz. Damları (evleri) yıkarız, yakarız. Ondan sonra serbest serbest seninle harb ederiz. İsterseniz o vakit bütün dünyanın toplarını buraya getiriniz." diyerek cevap verdi.[34] Bu ağır ve çok açık cevabı veren Aşıklıoğlu Memili karşısında Generel Querette çok etkilendi ve morali bozuk bir şekilde karargaha gitti. Karargahta süngüleri takılı Fransız ve Ermenilerden oluşan hazır kıta askerleri gözden geçirdi. Querette, halkın tepkisinden ve konuşmalarından çok etkilenmiş olacak ki tutuklamış olduğu insanların çoğunu serbest bıraktı. Fakat mutasarrıf vekili Cevdet Bey, Jandarma Kumandanı İsmail Abdüllatif, Şube Başkanı, Belediye Başkanı, Kocabaş zade Hacı Naci, Nafıa Mühendisi Abdüllatif', Bayazıt zade Mehmet, Müftü Hacı Mehmet, Tevfik, Eytam Müdürü Refet'i karargahta tutuklu olarak bıraktı. Evkaf Müdürü Evliya Efendi, Querette'nin ne yapmak istediğini anlamış olacak ki toplantıya katılmadığından serbest kalmıştı.[35]

7. Maraş Muharebeleri

İngiliz işgalinde olduğu gibi Fransızların işgali altında statükonunun devamını isteyen Maraş'taki Türkler, 18 Ocak 1920 Ermenileri yanlarına çekerek işgalcilere karşı birlikte mücadele etme teklifinde bulundular. Fakat Ermeniler bu teklife yanaşmadılar. Bunun üzerine Ermenilerin tarafsız kalmasını istediler, ancak Ermeniler bunu da kabul etmediler. Bunun üzerine Türkler tek başlarına Fransız ve Ermeniler ile savaşmak zorunda kaldılar.[36]

---

[34] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-4.

[35] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-6. Akbıyık, a.g.e., s.200; Kerr, a.g.e., s.95.

[36] "The 22 Days of Marash: Papers on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920", **The Armenian Review**, 31 (Spring 1977-1978), s.65.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş başlamadan önce Hıristiyan köylerinde Latin manastırının baş rahibi ve Terassanita şirketine mensup Yenice Kale'de bulunan İtalyan şubesinden Patri Albert; aslen Maraşlı olan, Fransız vatandaşı ve Döngele rahibi bulunan Sabuncu Bâlin Katyan'ın oğlu Patri İsteban ve yanında bulunanlarla birlikte Fransız askerleri için zahire topladı. Savaş başlamadan bir gün önce yani 20 Ocak 1920'de Parti Albert ve Parti İsteban yanlarında bulunan kuvvetle birlikte Fransız birliklerine katıldı. Fransız birliğine katılır katılmaz Fransız askerlerinin güneyden Maraş'a doğru gelişini kolaylaştırmak ve onlara yardımcı olmak amacıyla Türkoğlu tarafına gitti.[37]

Birkaç günden beri Fransız-Ermeni ve Türk tarafı endişe içinde bulunduklarından çarşı ve pazar kapalı idi. Taraflar kendi semt ve mahallelerinde savaşa hazır durumda bekliyorlardı. Fransız karargahına davet edilenlerin bir kısmı Amerikan Koleji'nden çıktıkları zaman, kolejin civarında toplanan Maraş halkı sonucu heyecanla bekliyordu. Halk, mutasarrıf vekili ile daha birkaç kişinin tutuklu olarak karargahta alıkonulduklarını haber alır almaz silah başına diye bağırdı. Bunun üzerine halk da derhal şehir içinde daha önce belirlenmiş olan yerlere dağıldı. 21 Ocak 1920 günü silahlar atılmaya başlandı. Karşılıklı silah atma hareketi bir kaç dakika içinde bütün şehre yayıldı. Maraşlılar kendine verilen görevi dikkatle ve cesaretle yapmaya, gösterilen yerleri ve evleri işgal ederek ateş etmeye başladı. Yollardan geçen Fransız ve Ermeni askerlerinden oluşan düşman devriyeleri öldürüldü. Yakın bulunan ve ulaşılabilen düşman mazgal ve mevzilerine taarruza başlandı. İlk anda düşmanın bütün haberleşme sistemleri tahrip edildi. Türklerin bu planlı ve kararlı taarruzu hızla devam etti. Onların, başarılı mücadelesini gören Fransız ve Ermeni askerleri şaşkın bir durumda kalarak ne yapacaklarını bilemediler. Düşmanın Amerikan Koleji'nde bulunan kolları dışında kalan şehir içindeki kuvvet kolları muhasara altına alındı. Amerikan koleji ve kışlada altı adet güçlü dağ topu ile dört santimetre çapında iki adet nordanfilled silahı vardı. Ayrıca bir nordanfilleld de Abarabaşı Kilisesi yanlarına yerleştirilmişti. Savaş başladığı andan itibaren düşman askerleri bu toplarla şehre ateş etmeye başladılar. Kışla mev-

[37] **Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları**, s.13.

Levent Sahverdi Arşivi

kii her tarafa hakim yerde olduğundan buradan atılan top ateşleriyle, dışarıdan ve yakın köylerden kafileler halinde yardım için Maraş'a gelen insanlar tedirgin edildi. Şehrin ortasında ve hakim tepe üzerinde bulunan Abarabaşı Kilisesi'nin çan kulesine yerleştirilen ağır makineli tüfekle şehrin her tarafı ateş altında tutuldu. Bu sebeple sokak arasından ve yollardan gidip gelmek çok güçleşti. Bunun üzerine ulaşım ve haberleşmeyi sağlamak amacıyla duvarlar delinerek evden eve geçilebilecek yollar açıldı. Gece gündüz sokak savaşına devam edilerek bölge bölge düşman mevzileri işgal edildi. Şehirde gece gündüz durmadan on gün süren bu sokak muharebeleri ve bu sırada çıkarılan yangınlar, Fransız askerlerinin moralinin bozulmasına neden oldu. Türklerin bu denli düzenli savaşından Fransız askerleri olumsuz yönde etkilendiler. Bilhassa gelişmelerden aşırı derecede endişelenen General Querette, alevler içinde kalmış olan şehirde hızla devam eden harbin onuncu günü, Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Ayrıca durumu aleyhlerinde gören General Querette, Türkler tarafından ateş kesildiği takdirde mütareke yaparak anlaşmaya hazır olduğunu söyledi. Serbest bırakılan Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey hükümete geldi ve derhal heyet-i merkeziye ile şehir etrafında savaşa devam eden kolların kumandanlarını durumdan haberdar etti. Yani Genaral Querette'nin mütareke yaparak anlaşma teklifini bildirdi. Bunun üzerine Heyet-i Merkeziye, Fransız askerlerinin kayıtsız şartsız silah, mühimmat ve cephaneyi teslim etmelerini, şehirden kesin olarak ayrılmalarını istedi. Ayrıca hayatlarının güvenlik içinde olacağını, şehirden ayrılırken ancak güneye doğru gitmelerine izin verileceği cevabı verildi.[38]

Fransızlar karşılarında büyük bir askeri birlik görmediklerinden Türk çetelerine teslim olmaya cesaret edemediler. Şehir içinde silahlı çatışma aralıklarla devam ettiğinden çarşı, pazar ve sokaklarda hareket etmek güçleşti.[39]

Türkler ile Ermeniler ve Fransızların Maraş'ta birlikte yaşama ümidi kalmadı. Bunun üzerine şehirde kanlı bir mücadele başladı ve taraflar birbirlerini yok etmek için bütün güçlerini kullanmaya başladılar. Ermeniler,

[38] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-6.
[39] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-7.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızları teşvik ederek top ve makineli tüfek atışlarıyla Türk evlerinin yıkılmasına sebep oldular.[40]

Fransızlar harbin birinci günü Elbistan yoluna hakim olmak amacıyla Kışla'nın batısındaki Yumurta Tepesi'ne ve doğusundaki Alıçsekisi'ne ve şehrin batısındaki Mercimek Tepesi'ne ellişer kişilik müfrezeler gönderdi. Bu şehre hakim yerleri tahkime başladı. Harbin ikinci gecesi Bertiz Kolu, Ahır Dağı'nın arkasından batıya doğru yürüyerek gece yarısı Yumurta Tepe'nin kuzey doğusunda bulunan Sulutarla'yı ve Kışla'nın kuzeyindeki Taşocağı'na hakim bulunan Kandıl sırtlarını işgal ederek sabahleyin taarruza başladı. Bertiz kolu Kışla'nın kuzeyindeki Taşocağı'nda ve Yumurta Tepede bulunan düşman müfrezeleriyle karşılaştı. Kışla'nın kuzeyindeki meydanlıkta düşman tarafın hayvanlarını toplu bir halde görünce şiddetle ateş ettiler. Yapılan ateş sonunda bu hayvanların bir çoğu telef oldu bir çoğu da başıboş olarak Kışla civarında bulunan mahallelere kaçtı.

Bertiz Kolu, Çaylak sırtlarında zayıf ve dağınık şekilde bulunuyordu. Buna karşılık Fransız kuvvetleri, Kırkgöz üzerinde, Taşocağı ile Yumurta Tepesi'nde tahkimat yaparak ağır ve hafif makineli tüfeklerle ateşe başladı. Ayrıca ağır bomba ateşi ile makineli tüfek ateşini takviye etti. Düşman mevzileri iyi tahkim etmiş olduğundan etkili bir şekilde ateş devam etti. Türk çeteleri yaptığı birkaç taarruzda, düşmanın yaptığı ağır bomba ve makineli tüfek ateşi nedeniyle başarısız oldu. Boş yere kayıp vereceğini düşünen Türk müfrezesi, taarruza devam etmekten vazgeçti. Aslında Bertiz Kolu. Elbistan ve Göksun yollarını kapatmak ve düşmanı mümkün mertebe taciz etmek ve oyalamakla görevlendirilmişti.

Şehrin güneyinden gelen Türkoğlu Mustafa Çavuş'un kumandasında bulunan müfreze ile Maraş'ın Nahırönü ve Karamanlı mahallelerinin sevk ettiği müfrezeler birleşerek Mercimek Tepesi'nde bulunan düşman askerlerine karşı taarruz ettiler. Bu taarruz neticesinde Fransızların Mercimek Tepesi'nde bulunan kırk kişilik kuvveti tamamen imha edildi.

Maraş Kalesi'nin batısında bulunan Şekerdere mahallesinde çok miktarda Ermeni oturuyordu. Oturanların çoğu Ermeni olan bu mahallede bu-

[40] "The 22 Days of Marash...", 31, s.67.

Levent Şahverdi Arşivi

lunan bir Ermeni okulu ile iki kiliseye Fransız ve Ermeni kuvvetleri saklanmıştı. Savaş sırasında ortaya koyduğu kahramanlığıyla tanınan Evliya Efendi'nin yardım ve gayretiyle burada saklanan düşman kuvvetleri üç beş gün içinde yok edildi. Türklerin birlik ve beraberlik içinde ve plan dahilinde yaptıkları taarruzlar sonucunda şehrin bu kısmı düşman askerlerinden tamamen temizlendi.[41]

Bundan sonra Evliya Efendi, maiyetindeki çeteleri yanına alarak Türkoğlu Mustafa ve Yusuf Çavuş ile birlikte şehrin güney batısında ve hakim yerde bulunan Teke Mahallesi'nde bulunan Büyük Kilise'ye taarruz etti. Kilisede toplu halde bulunan 400'den fazla Fransız ve Ermeni kuvvetleri kuşatıldı. Baskıya daha fazla dayanamayan düşman kuvvetleri teslim olmak istedi iseler de ateşle karşılık verdiler. Bu kuşatma sırasında kiliseden atılan kurşun ile Yusuf Çavuş şehit düştü. Karşılaştıkları bu düşman karşısında heyecana kapılan Türk çeteleri kiliseyi ateşe verdi. Kilise içinde bulunan Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin çoğu yandı.

Fransız ve Ermeniler tarafından Kapalıçarşı müstahkem mevki haline getirilmişti. Bütün yaya kaldırımları sökülmüş dükkanlardan alınan çuvallara kum doldurulmuştu. Düşman kuvvetleri kum torbalarıyla çarşı içinde siperler yapmıştı. Bu nedenle çarşıda hareket etmek çok güçleşmişti.

Şehrin batısında bulunan mahalleleri denetimi altına alan Evliya Efendi, çarşı içerisindeki hanlarda bulunan Fransız ve Ermeni müfrezelerini birkaç koldan günlerce sıkıştırdı. Çarşıyı kuşatma sırasında Evliya Efendi şehit düşünce düşmana karşı daha fazla bir şey yapılamadı. Fransızların geri çekilme tarihi olan 11 Şubata kadar çarşı ve pazar düşman birliklerinin elinde kaldı.

Düşmanın büyük kısmı kolej ve kışla gibi hakim yerlerde bulunuyordu. Ayrıca güçlü dağ topuna sahipti. Güçlü toplarla yapılan ateşler neticesinde Hükümet binası, Bayazıtlı, Kayabaşı, Seksenler, Pınarbaşı ve Reşadiye mahalleleri tahrip edildi. Düşman gece gündüz durmadan attığı bombalarla halkı aşırı derecede sıkıştırdı. Düşmanın bu ağır bomba ateşine rağmen Maraşlılar ısrarla ve kahramanca direndiler. Düşmanın saldırısı arttıkça Ma-

[41] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-7.

Levent Şahverdi Arşivi

raşlıların da cesaret ve sebatları arttı. Fransızların bombaları karşısında kararlı bir şekilde savaştı. Halkın ısrarlı direnişi karşısında Fransızlar, Abarabaşı Kilisesi'nde mahsur kalan kuvvetleri ile günlerce irtibat kuramadılar. Burada mahsur kalan Fransız kuvvetleri, dışardan yardım alamadıkları için açlık ve susuzluktan ölmek üzereydi.

Maraş içinde silahlı çatışma devam ederken Kılıç Ali Bey, 25 Ocak 1920'de Pazarcık'tan 400 kişiden oluşan kuvvetle Maraş'a geldi. Şehrin güney doğusunda bulunan Alman çiftliğine taarruz etti.[42] Çiftlikte bulunan seksen kişilik Fransız kuvvetini tamamen etkisiz hale getirdi.

Kılıç Ali Beyin kumandasındaki kuvvetler şehrin doğu tarafını denetim altına alarak buraya konuşlandı. Birlik bir taraftan Alman Eytemhanesi'ni diğer koldan da bir çok Ermeninin oturduğu Kuyucak Mahallesi'ni kuşattı. Bu mahallede Ermenilerin zengin ve ileri gelenlerinden meşhur Hirlakyan'ın evi vardı. Burası kışla gibi tahkim edilmişti. Ayrıca Hırlakyan'ın evi Fransız ve Ermeni fedaileri tarafından dayanma noktası tayin edilmişti. Ermeni kuvvetleri Hirlakyan'ın evinde silahlandırılıp beslendiğinden burayı karargah edinmişlerdi. Bu fesat yuvasını dağıtmak amacıyla Kılıç Ali Bey, maiyetindeki milli kuvvetlerle beraber bunların üzerine taarruz etti. Taarruzda başarılı olan Kılıç Ali Bey kuvvetleri, birkaç gün içinde Alman Eytemhanesi dışındaki şehrin doğusunda bulunan yerlerin tamamını düşmandan temizledi.

Harbin on ikinci günü olan 2 Şubat 1920'de Göksun'dan gelen Yörük Selim kumandasında bulunan, 80 süvari ve 120 piyadeden oluşan birlik Sulutarla'ya gelerek buraya karargah kurdu. O sırada yanlarında iki ağır makineli tüfek bulunan Mülazım Ahmet Hamdi ile Yüzbaşı Kâmil kumandasındaki askerler Elbistan'dan geldiler. Bunlar, Bertiz kuvvetleriyle birlikte hareket ettiler ve Yörük Selim Beyin birliklerine katılarak savaşa katıldılar. Yörük Selim Bey, ağır makineli tüfeklerin korumasında Sulutarla istikametinden Yumurta Tepe'ye bir taarruzda bulundu. Ancak Kışla-Kirkgöz-Taşocağı-Yumurta Tepesi mevzilerinden yapılan Fransız ateşleri karşısında bu taarruzdan olumlu bir sonuç alınamadı. Bu sırada Yüzbaşı Tevfik

[42] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-8.

Levent Şahverdi Arşivi

kumandasında iki mantelli top getirtildi. Ancak bu toplar iyi çalışmadığı gibi mermisi de azdı. Nitekim bu top ilk ateşte arızalandı. Düşmanın güçlü altı dağ topunun ateşi karşısında hiç bir etkisi olmadı. Mantelli toplardan bir tanesi daha sonra Kılıç Ali Beyin isteği üzerine gönderildi. Bu topla Alman Eytemhanesi'ne karşı birkaç mermi atıldı ise de bir netice alınamadı. Çünkü arızalı olan bu topun tahrip tesiri çok azdı.

Güneydeki Fransız kuvvetleri harbin başından sonuna kadar Maraş'ın durumundan haber alamadı. Fransızların İslahiye ve Antep güzergahından gönderdikleri çeşitli müfrezeler de Maraş'a ulaşmadı. Bu birlikler yollarda Mili Kuvvetlerin saldırıları sonucu yok edildi. Bunu anlayan ve Milli Kuvvetleri etkisiz hale getirmek isteyen Fransızlar güneyden uçak gönderdiler. Bu uçak Maraş üzerinde birkaç defa döndükten sonra kışla üzerine bir çok kağıt attı. Bu kağıtlardan birkaç tanesi de Maraşlıların eline geçti. Kağıtta piyade ve topçu cephanelerine ihtiyaç olup olmadığı, erzak durumu, mücadeleye devam edilip edilmeyeceği, geri çekilme fikrinin olup olmadığı, hangi cephelerin zayıf olduğu ve nerelerden irtibat kurulabileceği gibi cevaplanması gereken sorular yazılıydı.[43] Uçakta bulunanlar, Fransızların işaretleriyle bu sorulara cevap almış olacak ki bir müddet sonra İslahiye istikametine gitti

Bunun üzerine her ihtimale karşı Yaya Yortu kumandasında ve Türkoğlu'nda bulunan küçük birlikleri güçlendirmek amacıyla Yörük Selim Bey'in emrindeki kuvvetler güneye gönderildi. Bu birlik Aksu Köprüsü'nü geçer geçmez düşmanın güneyden gelen ve Miralay Normand'ın kumandasında bulunan bir tabur piyade, 7,5'luk bir batarya, fazla miktarda cephane ve nakliye kollarından oluşan bir kuvvetle karşılaştı. Derhal küçük tüfeklerle de olsa çatışmaya girdi. Silahların yetersizliğinden ve çatışmanın şiddetinden Aksu Köprüsü'nün tahrip etmeye vakit bulamadan geri çekilmeye mecbur oldu.

Normand kumandasındaki düşman kuvvetleri Maraş'a beş kilometre mesafede ve Türkoğlu yolu üzerinde Karataşlık denilen yere geldi ve burayı tahkim etti. Askerlerinin dinlenmesi için geceyi geçirdi. Ertesi günü

[43] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-9.

Levent Şahverdi Arşivi

top ve makinelilerin ateşi altında uç koldan şehre doğru taarruza başladı. Bunu gören Kılıç Ali Bey, emrinde bulunan kuvvetin bir kısmı ile Mülâzım İhsan'ı ve idare ettiği hawkins tüfeğini Maraş'ın Antep yolu üzerinde bulunan mezarlıkta açtırmış olduğu hendeklere yerleştirdi. Düşmanın güneyden gelen sağ kol kuvvetlerinin bulunduğu yeri tespit etti.

Milli kuvvetler bir kaç günden beri çarşıda bulunan düşmanı sıkıştırarak bunları yerinden koparmaya çalışıyordu. Henüz Mülazım Ahmet Hamdi kumandasındaki takviye birliği gelmemişti. Düşmanı etkisiz hale getirmek için Sulutarla'da bulunan ağır makineli tüfek kullanıldı. Normand'ın komutasındaki düşman kuvvetlerinin Karataşlık'a yerleştiğini gören Mülazım Ahmet Hamdi komutasında bulunanları ve makineli tüfeği alarak şehrin güneyindeki Nahırönü Mahallesi'ne geçti. Bu mahallede bulunan, ovaya ve çarşıya hakim yerde olan Yenicami'ye yerleşti. Aldığı tedbirler ve karşı savunma ile düşmanın ortadan gelen taarruz kuvvetini durdurmada başarılı oldu. Düşmanın sol kolunu durdurmak amacıyla Mercimektepe'den taarruz edildi. Güneyden gelen düşman taarruzunu Mercimektepe'de durduracak yeterli kuvvet yoktu. Bu cephede düşmanı durdurmak için Elbistan'dan gönderilen ayrı bir kolun ulaşması bekleniyordu. Düşmanın Karataş'ta istirahatle geçirdiği günün akşamı Elbistan'dan gönderilen kuvvet geldi. Ancak havanın çok soğuk, birliktekilerin yorgun ve araziye yabancı olmaları, çok az zamanın bulunması ve vasıtaların azlığı nedeniyle askerler olumsuz yönde etkilendiler. Bu sebeple Mercimektepe'nin batısında bulunan Sünbüllü[44] ile Ağçıl tepeleri milli kuvvetler tarafından tutularak tahkim edilemedi. Düşman birliklerinin sol kolu, ertesi günü bu güzergahtan yürüyerek taarruz ettiler. Bir kaç saat sonra Sünbüllü ve Agçıl tepelerini işgal eden Fransız askerleri burayı tahkim ettiler.

Normand kumandasındaki Fransız birlikler Mercimek tepeyi alınca buradan Müslümanların yaşadığı mahalleleri top ateşine tutarak ağır kayıplar verdirdi.[45] Bunun üzerine halk arasında yılgınlık ortaya çıktı. Bir çok ev halkı güvenlik için şehirden ayrılarak komşu yerleşim yerlerine gitti. Ermeniler bu fırsattan faydalanarak Türk evlerini yağmaladılar ve bazı Müslüman-

[44] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-10.
[45] Staney E. Kerr, **The Lions of Marash**, Albany 1973, s. 148.

Levent Sahverdi Arşivi

ları da şehit ettiler.[46] Gelişmeleri aleyhlerine gören şehrin ileri gelenleri Dr. Mustafa'yı düşmanla görüşüp ve anlaşmak için buluşmaya zorladılar. Fakat milli kuvvetler tavizsiz bir şekilde Fransızlarla mücadeleye devam etti.[47] 10 Şubat akşamı Dr. Mustafa, Amerikalı Dr. Wilson ve Fransız subaylar Alman Hastanesinde barış için toplandılar. Aralarında uzun müzakereler yapıldıktan sonra Albay Thibault, Dr. Mustafa'ya[48] ateşkes şartlarını belirten bir yazı verdi. Bu arada General Querette, maiyetindeki askerlerle birlikte Maraş'tan ayrılma hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu.[49]

8. Fransızların Çekilmesi ve Harbin Sonu

Sahra toplarının, Yumurtatepe'deki ve Abarabaşı Çan Kulesindeki makineli tüfeklerin ve kışladaki topların yardımıyla yeni gelen Normand'ın komutasındaki Fransız taburu şehrin içinde bulunan düşman kuvvetleriyle irtibat kurdu. Bu irtibat neticesinde Maraş içeriden ve dışarıdan hiç durmadan 48 saat bombardıman edildi.[50]

Şehirden ayrılma hazırlıklarını tamamlayan Fransızlar, kendilerini kimsenin izlememesini istediler. Buna rağmen 3400 Ermeni, Fransızlarla birlikte gitti.[51]

Fransızlar çekilme kararını gizli tutarak Ermenilerin kendileriyle birlikte kaçma isteğine karşı geldiler. Gerekçe olarak kalabalık bir şekilde kaçarlarsa Türklerin takip ederek öldürülebileceklerini ileri sürdüler. Fakat Ermeni askerlerin ve Rus Albay Simonoff'un desteği üzerine bir kilometre geriden Ermenilerin, Fransızları takip etmesine izin verildi.[52]

Normand kumandasındaki taburun gelişinin ikinci gecesi, yani 11 Şubatı 12 Şubata bağlayan gece Fransız kuvvetleri kışlayı tamamen yaktı. Da-

---

[46] Kerr, **a.g.e.**, s154.

[47] Mehmet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**,Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, s.71.

[48] Dr. Mustafa, Alman Hastane'inden dışarı çıktıktan sonra elinde barış bayrağı ve yanında barış metnini taşırken suikast sonucu alnından aldığı iki kurşun la şehit edildi. Boş olarak bulunan kovanların biri Fransız diğeri ise Türk silahlarına ait olduğu tespit edildi. Boş kovanın ait olduğu bu silahın savaş sırasında Ermeniler tarafından Türklerden alındığı tahmin edilmektedir. Dr. Mustafa'yı Ermeniler suikastla öldürmüştür. Sebebi Ermeniler Fransızların Maraş'tan çekileceği haberinin yayılmasını istemediler. Çünkü barış metni Dr. Mustafa'da bulunuyordu. Kerr, **a.g.e.**, 176, 182, 185.

[49] Kerr, **a.g.e.**, s.169.

[50] ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-11.

[51] The 22 Days of Marash..., 31, s.57-58; Kerr, **a.g.e.**, s196; Yetişgin,**a.g.m.**, s.73.

[52] Kerr, **a.g.e.**, s.165-166.

Levent Şahverdi Arşivi

ha önce rehin alarak tutukladıkları jandarma kumandanını, Şişmanzade Arif'i, Kocabaşzade Hacı Naci'yi, belediye başkanını ve Mühendis Abdüllatif'i alarak güneye çekildiler. Aşırı soğuk nedeniyle yürüyecek gücü olmayan Şube Başkanı'nı Mercimektepe'de bıraktılar. Nitekim bu soğuğun etkisiyle Şube reisinin ayağı dondu ve şiddetli soğuk onun ölümüne sebep oldu. Düşman birlikleri Maraş'ın güneyinde bulunan düz arazi kısmına indiklerinde jandarma kumandanı, Fransız kuvvetleriyle birlikte gitmemekte direndi. Bunun üzerine jandarma kumandanını bir hendek içine atarak ölmesine sebep oldular. Daha sonra serbest bırakılmış olan Şişmanzade Arif'in elleri soğuktan uyuştu. Zamanında tedavi edilemediğinden elleri kangren oldu. Hastalık tedavi edilemez hal alınca Şişmanzade Arif'in bir eli kesildi.

Fransızların güneyden geri çekildiklerinin sabahında Ermenilerin bir kısmı bunları gördü. Fransızların arkasından gitmek için her türlü tehlikeyi göze alarak dışarı çıktı. Ermeniler düz araziye ulaşmadan Maraşlılar tarafından arkadan takip edilerek imha edildi. Bu arada Aksu ve Türkoğlu ve bazı yerlerde kaçmakta olan Ermenilere, Millî Kuvvetler tarafından taarruz edildi.[53]

Kaçmaya fırsat bulamayan Katolik ve Abarabaşı (Katolik Beli Kendirli Kilisesi- Ermeni Katolik Kilisesi) Kiliseleriyle Alman Eytemhanesinde mahsur bulunan Fransız ve Ermeniler, 17 Şubat 1920 tarihinde bayrak çekerek teslim oldular. Bunların ileri gelenlerinin bir kısmı Maraş'ta faaliyette bulunan Amerikan Yakın Doğu Yardım Teşkilatı'ndan yardım istediler. Şehirde yoğun çalışmalarda bulunan misyonerler, bunları yalnız bırakmak istemeyerek yardım ettiler. Hatta Hırlakyan Ağa Ermeni ileri gelenlerini toplayarak oğlu Setrak komutasında askeri birlik oluşturmaya çalıştı. Sonuçta Ermeni Katolik Kilisesi'ne toplanan silahlı Ermeniler Amerikalıların arabuluculuğuyla teslim olmak zorunda kaldılar. Bu sırada Maraş'ta Süleymanlı Askerlik Şube Reisi Binbaşı Cemil'in başkanlığında örfi idare (sıkı yönetim) kuruldu.[54]

---

[53] Yetişgin, **a.g.m.**, s.74; Kerr, **a.g.e.**, s.188.

[54] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-11; Kerr, **a.g.e.**, s155-156; Yetişgin, **a.g.m.**, s.75.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıkı yönetim, harpte zanlı bulunanları yargıladı. Abarabaşı kilisesinde bulunan Hırlakyan Agop'un oğulları sorgulandı. Yapılan sorgulamada bunlardan biri suçlu bulunarak idam edildi. Birkaç gün sonra milli hükümet işe başladığından sıkıyönetim kaldırıldı ve yargılama işleri adliyeye sevk edildi.

Fransızlar geri çekildikten sonra tüccarların çarşıda bulunan kasalarının ve birçok kıymetli eşyalarının tamamen soyularak götürülmüş olduğu görüldü. Bu yer manifaturacı, tüccar ve kuyumcu esnafın bulunduğu kapalı ve kargir çarşı idi.[55]

Ermenilere yardım amacıyla Amerikan Uluslararası Genç Adamın Hıristiyan Örgütü Maraş, Halep, Antep ve Konya gibi yerlere şubeler açarak buralardaki çalışmalarını artırmıştı. Maraş şubesi sorumlusu Frank Johnson ve örgütün genel sekreteri James Perry, Antep'te buluştuktan sonra Maraş'a dönerlerken 13 Şubat 1920'de Antep yakınlarında bir saldırıda öldürüldüler.[56] Bu da misyonerlerin Ermeniler lehine ne kadar fedakarlıkta bulunarak çalıştıklarını göstermektedir.

Elbistan'da kurulmuş olan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Maraş'a gelerek faaliyetlerini yürütmeye başladı. Daha sonra Maraş harbini yapan Elbistan-Göksun-Pazarcık kollarıyla Maraş'ta kurulmuş küçük birkaç milis grupları Antep savunmasına katılmak için güneye doğru gitti.

Sonuç

Teşkilâtlanma sırasında, iç ve dış muharebeler devam ederken şehrin düşman işgalinden kurtulması amacıyla bütün Maraşlılar hizmet etti. Bu hizmeti her fert gönülden yaparken istisnasız hiç kimse savaşmaktan kaçmadı. Yaşlılar, kadın ve küçük çocuklara varıncaya kadar her fert düşmana karşı savaşta görev yaptı. Bunla beraber harpte birinci derecede görev alan, sorumluluk üstlenen ve etkin olanlar vardı. Birinci derecede görev alanların isimleri yaptıkları hizmetlere göre aşağıda belirtilmiştir.[57]

---

[55] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-8.
[56] Kerr, **a.g.e.**, s203-204; **The Times**, 14 Şubat 190; Yetişgin, **a.g.m.** s.77.
[57] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-12.

Levent Şahverdi Arşivi

Harpte büyük fedakarlık gösterirken şehit olanlar:

1. Evliya Efendi
2. Çuhadar Ali
3. Doktor Mustafa
4. Abdullah Çavuş
5. Hacı Receb zade Nuri
6. Eşbah zade Mehmed
7. Eşbah İhtiyat zabiti Osman
8. İhtiyat zabiti Ataş

Savaşta Maraş dışındaki kollara kumanda eden ve teşkilatta çalışanlar:

1. Süleymanlı Şubesi Reisi Binbaşı Cemil
2. Yüzbaşı Polat
3. Güksun Kolu kumandanı Yörük Selim Bey
4. Pazarcık Kolu Kumandanı Kılıç Ali Bey
5. Süleymanlı Şube Katibi Emrullah
6. İhtiyat Zabiti Aydın

Savaşta Maraş içinde büyük fedakarlık gösterenler:

1. Sütçü İmam
2. Aslan Bey
3. Belediye Reisi Sıdkı Bey
4. Kocabaş zade Naci
5. Beşen zade Nuri
6. Çukadar zade Mehmed
7. Süleyman zade Arif
8. Dede zade Mehmed
9. Müftü Refet
10. Tapu Müdürü Faik
11. Katib Mümtaz
12. Serezli Büyük Ahmet Çavuş
13. Kerhanlı Osmancanın oğlu Ali

Levent Sahverdi Arşivi

14. Zülkadir zade Süleyman

15. Nafıa Mühendisi Abdullatif

16. Kadi zade Ahmet

17. Kadızade Ziya

18. Efe Hasan Çavuş

19. Soylu Mustafa

20. Bombacı Ahmet[58]

Maraş harbiyle ilgili önemli birkaç konuyu maddeler halinde açıklamada fayda vardır.

1. Harp sırasında Elbistan-Göksün-Pazarcık kazaları Maraş'ta savaşanlara önemli yardımlarda bulundu. Maraşlılar kazalardan gönderilen bu yardımlardan dolayı çok memnun oldular.

2. Mühimmat ikmali, iaşe, tedavi ve ilaç, irtibat ve haberleşme işleri düzenli ve çok hızlı bir şekilde yürütüldü.

a. Cephane: Maraş-Elbistan ve diğer kazaların depolarında bulunan mühimmat, Müdafaa-ı Hukuk Teşkilâtı'nın öncülüğünde Elbistan-Maraş yoluyla ikmal edildi.

b. İaşe: Maraş halkı adetleri gereği kışlık erzakı yazdan temin ederdi. Bu nedenle şehir içindeki harbin ve hatta dışarıda savaşan kolların iaşesi Maraşlıların kendi evlerinden yaptıkları önemli yardımlarla temin edildi. İaşenin bir kısmı da Elbistan-Maraş yolundan ve şehrin kuzeyinden getirildi.

c. Tedavi: Maraş hükûmet ve yerli doktorları her kola taksim edildi. Doktor Mustafa, Merkez Hekimi Hilmi ve Murat Beyler yaralıları tedavi ettiler. Sivas'tan gelen Yüzbaşı Doktor Haldun, Kılıç Ali Bey'in kolunda hizmet etti. İlaç ve sair tedavi malzemesi Maraş'ın mevcut eczanelerinden temin edildi

d. İrtibat ve haberleşme: Elbistan-Sivas ve daha başka telgraf merkezleriyle haberleşmek için Maksudlu Köyünde telgraf merkezi kuruldu. Da-

[58] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-13.

Levent Şahverdi Arşivi

ha sonra Bertiz kolu emrine verilen telgraf makinesiyle haberleşme sağlandı. Maraş içinde ve dışında bulunan kollar arasında yaya gidip gelen haberciler irtibatı devam ettirdi.

3. İşgal süresince hükümet ve belediye işleri devam etti. Fransızlar ayrı bir idare teşkilatı kuramadı. Fransız kumandanı sıkı yönetimle idare etti ise de harp dışında kalan zamanda halkı fazla sıkıştırmadı. Ancak Ermeniler Fransız kuvvetlerine dayanarak ve onların yönetimini istismar ederek bir çok cinayet işlediler.

4. Tahribat: Maraş harbinde Şekerdere, Kümbet, Koyucak, Çukuroba, Tekke ve Akdere mahalleleri ile Çarşıda 1000 ev ve 350 dükkan 5 cami 10 kilise 15 okul harap oldu. Savaşın son gününde kışla Fransızlar tarafından tamamen yakıldı. Maraş savaşında 700.000 lira değerinde maddi zarar meydan geldi.

5. İki tarafda insan kaybı oldu. Fransızlardan 1000 ve Ermenilerden 15,000 kişi öldü. Türklerden ise 4000 kişi şehit oldu.

6. Fransızlar 800,000 piyade mermisi ve 1000 top mermisi cephane sarf etti. Maraşlılar 80.000 piyade mermisi ve 1500 bomba kullandı.[59]

[59] **ATASE**, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-12.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE YAPILAN SALTANAT ŞÛRÂLARI

Yrd. Doç. Dr. Kemal YAKUT*

ÖZET

İslâm ve Türk Devlet geleneğinin bir unsuru sayılan şûrâ ve şûrâ benzeri Meclisler, Osmanlılar tarafından da oluşturuldu. Osmanlı yöneticileri yaşanılan bunalımları bu yöntemle aşmaya çalıştılar. Mütareke döneminde ilk saltanat şûrâsı, İzmir'in işgali, bu işgalin toplumda yarattığı infiali ve ülkenin parçalanmaktan kurtarılması gibi yaşamsal konuları görüşmek üzere toplandı. İkincisi ise, Sevr Barış Antlaşması'nın kabul edilmesi, ya da edilmemesi sorununu tartışmak üzere oluşturuldu. Aslında ikincisi, iktidarın daha önce verdiği kararı geniş bir kitleye onaylattırmak için gerçekleştirildi. Anayasa ile çerçevesi çizilen meşruti sistemde dayanağı olmayan bu tür çözümler, yönetici elitin sorumluluğunu hafifletmediği gibi ülkenin kurtarılmasına da katkıda bulunmadı. Elbette halkla beraber çözümün aranması gerekirdi.

Anahtar Kelimeler

Mütareke Dönemi, Şûrâ, Saltanat Şûrâsı, Sevr Barış Antlaşması, İstanbul Hükûmeti, Damat Ferit Paşa.

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Sahverdi Arşivi

COUNCIL OF SALTANATE WERE MAKE IN ARMISTICE PERIOD

ABSTRACT

The Ottomans constituted some assemblies, like *şura* (council) or similar councils which were accepted as the components of the Islamic or Turkish state tradition. Ottoman administrators tried to overcome the crisis by that method. During the time of Armistice, first saltanate council was met in order to discuss the some vital subjects like invasion of Izmir, and then arousing the indignation caused by this invasion, and being rescued the country from the disintegration, etc. Second council was constituted in order to argue whether to accept the Peace Treaty of Sevr. Actually, it is too clear that the second council was realized by the government to make the common people ratify the decision taken before.

Key Words

Armistice Period, Council (Şûrâ), Council of Saltanate, Peace Treaty of Sevr, Istanbul Government, Damat Ferit Pasha.

Levent Şahverdi Arşivi

I- Birinci Saltanat Şûrâsının Toplanması (26 Mayıs 1919)

A- Şûrâ Kavramı ve İslâm-Türk Devletlerinde Şûrâ

İslâmî devlet anlayışında önemli bir yer tutan şûrâ; bir konu hakkında doğruyu bulmak ve adaleti gerçekleştirmek amacıyla düşüncelerin belirli bir disiplin içerisinde tartışılması, doğrunun araştırılması ve sonunda doğru ya da doğruya en yakın olduğu kabul edilen bir karara varılması, varılan bu kararın da uygulamaya konulması biçiminde tanımlanabilir[1].

Meşrûiyetini Kuran-ı Kerim'den[2], Hz. Muhammed'in sünnetinden ve Dört Halife'nin uygulamalarından alan şûrâ, İslâm Devleti'nin kurulmasıyla birlikte başvurulan bir yöntem oldu. Özellikle Hz. Muhammed ve O'ndan sonra gelen Dört Halife döneminde kamuoyunu ilgilendiren, ancak, hüküm bulunmayan konularda, gerekli görüş alış-verişinde bulunmak üzere şûrâya başvurulduğuna ve şûrânın İslâm Devleti'nin yönetim biçiminin temel özelliği haline getirildiğine ilişkin pek çok örnek vardır[3].

İslâmiyet öncesi Türk Devlet geleneğinde de, hükümdarın karşılaştığı sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla, ülkesinde yaşayan ileri gelen, bilgili ve deneyimli kişilerden oluşan meclislerden yararlandığı bilinmektedir[4].

Büyük oranda İslâm ve Türk geleneği üzerine inşâ edilen Osmanlı Devleti'nde de Divan-ı Hümayun XVII. yüzyılın ortalarından itibaren etkinliğini yitirince, ortaya çıkan boşluk, meşveret meclislerince giderilmeye çalışıldı[5]. İsim farklı olmakla birlikte, bu meclislerin İslâm siyasi tarihindeki

---

[1] Mahmud Babilli, **İslâmda Şûrâ,** (Çev: Nihat Armağan – Kemal Çobanbeyli), Fikir Yayınları, İstanbul, 1973, s. 27-32; M.Beşir Eryarsoy, **İslâm Devlet Yapısı,** İşaret Yayınları, İstanbul, 1988, s. 194; Muhammed Esed, **İslâmda Yönetim Biçimi,** (Çev: M. Beşir Eryarsoy), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1988, s. 103-105. Şûrânın sözlük anlamı ; petekten bal almak, atın yürüyüş şeklini öğrenmek üzere onu denemek, şekil, kılık-kıyafet itibarıyla güzel görünüme sahip olmak, kalitesini anlamak maksadıyla evirip çevirmek, erkek devenin erkeklik durumunu tespit etmeye çalışmak, işin gerçek durumunu anlayabilmek için durum hakkında aydınlanmak, bir kimseye konu hakkında fikir vermektir. Bkz. Eryarsoy, **a.g.e.** , s. 193-194.

[2] Kuran-ı Kerim'de şûrâya ilişkin eş-Şûrâ, 42/38; en - Neml, 27/32; Alu İmran, 3/259; et- Talak, 65/6; el- Kasas, 28/20 ayetleri bulunmaktadır. Örneğin Kuran'da eş- Şûrâ, 42/38'de; "Ve (O Rablerine güvenip dayanan mü'minler işlerini kendi aralarında danışarak yürütürler", biçiminde çok net bir şekilde şûrâ yöntemine işaret edilmektedir.

[3] Babilli, **a.g.e.** , s. 33-122; Eryarsoy, **a.g.e.** , s. 192-243.

[4] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 259-263.

[5] Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun,** Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986, s. 157.

Levent Sahverdi Arşivi

şûrâ ile Orta Asya Türk Devletleri'ndeki meclislere benzerlik gösterdiği ve hatta oraya dayandığı açıktır.

Meşveret meclisleri padişah iradesiyle toplanırdı ve bu irade de kimlerin davetli olduğu ve hangi konuların tartışılacağı belirtilirdi. Divan-ı Hümayun üyeleri, çeşitli dînî cemaatlerin temsilcileri, asker-sivil üst düzey bürokratlar, emekliler, bilgi ve deneyimleriyle tanınan kişiler çağrılırdı[6]. Bu meclisler, başlangıçta, savaşlara ilişkin alınacak önlemlerin geniş bir platformda tartışılmasını sağlamak üzere oluşturuldu. Osmanlı düşünce tarihinde saygın bir yeri olan Katip Çelebi'nin de belirttiği gibi, bu meclisler, savaş zamanlarında askeri taktiklerden anlayan kimselerin görüşlerinin alınması doğrultusunda işlev gördü[7]. Daha sonraki dönemlerde de devletin ileri gelenlerinin ülkenin diğer belli başlı sorunlarına çözüm bulmak amacıyla katıldıkları toplantılara dönüştürüldü[8]. Nitekim III. Selim, 14 Mayıs 1789'da tahta çıktıktan bir ay kadar sonra, devletin geri kalma nedenlerinin araştırılmasını sağlamak, bulunan nedenlere çözümler üretilmesini amaçlamak ve bu yönde tartışmalar başlatmak için meşveret meclisinin yeniden toplanmasını sağladı. Toplanan meclise, devletin ileri gelen bürokratları, kadıları, müderrisleri ve bazı komutanlar katıldı[9]. III. Selim'in, meşveret meclisinin toplanmasına öncülük ederek farklı görüşlerin gündeme getirilmesine olanak sağlaması, Osmanlı reform geleneğini niteliksel olarak değiştirdi. Bu dönemle birlikte reformlar geri dönülemez bir biçim aldı. Nitekim, Anayasa Hukukçusu H. N. Kubalı, meşveret meclisinin, padişahın mutlak egemenliğinin sınırlanmasına ve meşrutiyet rejiminin kurulmasına zemin hazırlayan bir hareket olduğunu öne sürmektedir[10].

Osmanlı modernleşme tarihinde Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (1836), Dâr-ı Şûrâ-yı Bab-ı Âli (1838), Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (1838) ve Meclis-i

---

[6] İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi. Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet,** C. 1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 10-11.

[7] **Katip Çelebi'den Seçmeler,** (Haz: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, 1968, s. 80 vd.

[8] Coşkun Üçok- Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi,** Savaş Yayınları, Ankara, 1991, s. 213.

[9] Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet,** C. IV, İstanbul, 1309, s. 298.

[10] H. N. Kubalı, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri,** Tan Matbaası, İstanbul, 1960, s. 46. Tanör, meşveret meclisinin oluşturulmasını, karar almayı kişisellikten çıkardığını ve danışma işini sürekli kılıp kurumsallaştığını öne sürmektedir. Bkz. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789- 1980),** Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 26-27.

Levent Şahverdi Arşivi

Âlî-i Tanzimat (1854) gibi merkez meclislerinin oluşturulmasıyla meşveret meclisinin önemini kaybettiği ve daha ender toplandığı görülmektedir. Uzun bir aradan sonra, I. Meşrutiyet'in ilanı hazırlıkları sırasında 16 Temmuz 1876'da Kanun-ı Esâsî hakkında ortak bir görüş belirlemek üzere geniş katılımlı bir toplantı düzenlendi. Ardından da 26 Eylül 1876'da Balkan Sorunu'nu tartışmak ve bir devlet politikası oluşturmak için yeniden aynı özelliklere sahip bir meclisin oluşturulmasına gidildi[11].

Siyasi otorite, demokrasi alanında önemli mesafelerin alındığı ve çeşitli taleplerin siyasi alana taşınabildiği bir dönem olan II. Meşrutiyet yıllarında, Meclis-i Mebusan'ın açık bulunmadığı bir sırada, Balkan Savaşı'nda alınan ağır yenilginin yarattığı sarsıntının görüşülmesi ve yapılacak barışın esaslarının tespit edilmesi için meşveret meclisi geleneğine başvurmaktan kaçınmadı[12]. Hiç kuşkusuz bu meclisin de hiçbir bağlayıcılığı yoktu.

Bütün bu deneyimler, Osmanlı tarihinde özellikle 19. yüzyıl başlarında oluşturulan merkez meclislerine ve aynı yüzyılın sonlarında geçilen meşruti sisteme rağmen, şûrâ geleneğinin devam ettirildiğini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir dönemde de, yaşanan parlamenter sistem deneyimi bir kenara itilerek bu gelenek tekrar canlandırılmıştır. Oysa son ikisini diğerlerinden ayıran temel nokta, bir ulusun var olmak ya da var olmamak durumunun görüşülmesidir.

B- Birinci Saltanat Şûrâsının Toplanması (26 Mayıs 1919)

1- Toplanma Nedenleri

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'nden sonra bir yandan emperyalist devletlerin işgallerine uğrarken, diğer yandan da merkez ve taşrada büyük bir otorite boşluğuyla karşı karşıya kalmıştı. Nitekim Padişah Vahidettin'in Meclis-i Mebusan'ı 21 Aralık 1918'de dağıtarak üstü kapalı bir şekilde "mutlakiyetçi karşı ihtilal"[13] hareketini gerçekleştirmesi, çeşitli talep ve

[11] Güneş, **a.g.e.**, s. 49.

[12] Kamil Paşa Hükûmeti, 22 Ocak 1913'te Edirne'nin Bulgarlara bırakılması gibi önemli noktaları içeren Avrupa Büyük Devletlerinin notasını görüşmek üzere meşveret meclisini topladı. Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi. İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C. 9, T.T.K, Ankara,1996, s. 335.

[13] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 591.

Levent Sahverdi Arşivi

çözüm önerilerinin siyasal platforma taşınmasını güçleştirmişti. Ayrıca, Mütareke'den sonra kurulan hükümetlerin işlevsizliği, devlet kurumlarının yetmezliği, bir kısım aydınların aymazlığı ve İtilâf Devletleri'nin baskıları devleti büyük bir bunalıma sürüklemişti.

Ülkeye egemen olan bu siyasal kaos nedeniyle başkentte çeşitli girişimlerde bulunulmaya başlandı. Meclis-i Âyan Başkanı Ahmet Rıza, 28 Ocak 1919'da Meclis-i Âyan'da çeşitli siyasal parti temsilcilerinin katıldığı bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda, Osmanlı yönetiminin iç ve dış sorunlar nedeniyle zor durumda olduğu belirtildi. Devletin sürüklenmekte olduğu felaketlerden kurtarılması gerektiği üzerinde duruldu[14]. Bununla birlikte Ahmet Rıza, 29 Ocak 1919'da ikinci bir girişimde daha bulunarak Meclis-i Âyan'ı özel bir toplantıya çağırdı. Bu tarihî ve özel toplantıda, Âyan üyeleri, "hükûmetin uyuşukluğunu, kabinede tasfiye ve Padişah'a gereken uyarmaları yapmak üzere" bir saltanat şûrâsının toplanması önerisini tartıştılar[15]. Ancak, gerek Padişah Vahidettin ve çevresi, gerekse bir kısım basın, saltanat şûrâsının Kanun-ı Esâsî'ye uygun olmadığını, bu meclis-te herkesin ayrı ayrı fikirler söyleyeceğini ve hükümetin bağımsızlığının kalmayacağını ileri sürerek, bu önerinin önünü kesmeye çalıştılar[16]. Özellikle Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin lider kadrosu bu girişime itiraz etti. Meclis-i Âyan üyesi bulunan Aristidi, Esseyit Abdülkadir, Eşşerif Nasır, Azeryan ve Damat Ferit Paşa da bir beyanname yayınlayarak girişime ilişkin hoşnutsuzluklarını ifade ettiler[17]. Fakat Osmanlı Devleti'nin uluslararası platformda durumumun giderek kötüleşmesi ve özellikle de İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmesi[18], bu işgale karşı ülke-

[14] Toplantıya sadece Hürriyet ve İtilâf ile Sulh ve Selâmet Partileri katılmadı. Bkz. Akşin, **a.g.e.**, C.1, s. 187.

[15] Akşin, **a.g.e.**, C.1, s. 187; Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında,** Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 92-93. Aynı tarihlerde Yunus Nadi de mümkün olan yerlerde seçim yapılarak bir şûrânın toplanmasını önermişti. Bkz. Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s.67.

[16] Göztepe, **a.g.e.**, s. 94; Akşin, **a.g.e.**, C.1, s. 187-188.

[17] **Sabah**, 5 Şubat 1335 (1919), No: 483, s.1.

[18] Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ve insanlık dışı hareketleri için bkz. Zeki Arıkan **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 71 vd; Nail Moralı,**Mütarekede İzmir Olayları,** TTK, Ankara: 1973, s. 17 vd; Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı,** Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 223-224.

Levent Şahverdi Arşivi

nin çeşitli yerlerinde geniş katılımlı mitingler düzenlenmesi, her şeyin yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koydu. Yunan birliklerinin İzmir'de karaya çıkar çıkmaz ortalığı kan ve ateşe boğarak ilerlemesi, bir çok subay, gazeteci ve halktan insanları süngü ve dipçik darbeleriyle öldürmesi, ülkede ulusal heyecanı doruk noktasına çıkarmıştı.

İzmir'in işgalinin yarattığı sarsıntı ve öteden beri ülkede süregelen siyasal bunalımın derinleşmesi üzerine Damat Ferit Paşa, 16 Mayıs 1919'da istifa etmek zorunda kaldı. Ancak üç gün sonra tekrar sadrazamlığa getirildi[19]. Yeni hükümete sandalyesiz nazır olarak milliyetçiliğe bir ölçüde açık ve dürüstlükleriyle tanınan bazı devlet adamları (Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa, Tevfik Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi gibi) alınmışsa da, aslında II. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Hürriyet ve İtilâf Partisi üyelerinin etkin olduğu bir yapıya sahipti[20]. Nitekim bazı İstanbul gazetelerinde yeni hükümetle ilgili olarak çok çarpıcı yorumlar yapıldı. Açık ifadelerle İngiltere mandası istenildi. Sabah Gazetesi'nde bu zamanda böylesine büyük mesuliyeti kabul etmenin her yiğidin harcı olmadığı, Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının vatanı tehlikede gördüklerinden dolayı böylesine büyük bir azim göstermek zorunda kaldıkları yazıldı. Bazı gazetelerde yer alan yazılarda da açıkça II. Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin temel işlevinin, İngiltere mandasının kabul edilmesi yönünde çaba harcaması gerektiği belirtildi. Sait Molla'nın yayınladığı Türkçe İstanbul Gazetesi'nde, "memleketimizin hal ve istikbalini kurtaracak yegâne çare İngiliz himayesidir. Millet zaman geçirmeden hükûmetten bu himayeyi istemelidir" yorumuna yer verildi[21]. Hükûmetin kurulmasını izleyen birkaç gün içinde de Refiî Cevat, Alemdar'da kaleme aldığı iki başyazıda çok net bir şekilde İngiliz mandası talebinde bulundu. Yazar, Hindistan'da İngilizlerin sorunları çok pragmatik yöntemlerle çözdüğünü, bu nedenle Hintlilerin İngilizleri sevdiğini, bütün

[19] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son sadrazamlar,** C.4, Maarif Basımevi, İstanbul, 1953, s. 2040-2041; Akşin, **a.g.e.** , C.1, s. 300-301; **Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları,** C.2, (Yayına Hazırlayan: F. Rezzan Hürmen), Arma Yayınları, İstanbul, 1993, s. 182-183.

[20] Akşin, **a.g.e.** , C.1, s. 300-301.

[21] Ş. Can Erdem, **Sadrazam Damat Ferit Paşa,** (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2002, s. 63.

Levent Sahverdi Arşivi

dünyanın İngiliz adaletine hayran olduğunu öne sürerek, karşımızda böyle bir yardımcı kuvvet olsun ki, bütün kuvvetimizle 'hak isteriz!' diye bağırabilelim, değerlendirmesini yaptı[22]. Refiî Cevat, ikinci başyazısında ise tam bir teslimiyet ruhu içinde, Türklerin kendi güçleri ile adam olamayacağını, İngilizlerin mutlaka Türklerin elinden tutması gerektiğini ifade ederek içinde bulunduğu yılgınlığı açığa çıkardı"[23].

Yeni hükûmetle birlikte Padişah Vahidettin ve Damat Ferit Paşa, basının ve çeşitli siyasal parti ve cemiyetlerin desteğini yanlarına alarak yeni arayışlara yöneldiler. Basında bir saltanat şûrâsının toplanacağı haberleri yer almaya başladı. İzmir'in işgali sırasında Meclis-i Mebusan'ın kapalı olmasının doğurduğu sakıncalar sıralanarak, bir meclise ihtiyaç duyulduğu belirtildi. Ancak bu meclisin, Meclis-i Mebusan'ın yerine konulmaması, çünkü tasarlanan meclisin halkı tam anlamıyla temsil edemeyeceği vurgulandı[24]. Nitekim Padişah Vahidettin, Yunanlıların İzmir'i işgal ederek Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemek istemesinin yarattığı şokun tartışılması, barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin izleyeceği stratejinin nasıl olması gerektiğinin belirlenmesi ve ülkenin içinde bulunduğu kaosa çözüm bulunması için sarayda bir saltanat şûrâsının toplanmasını istedi[25]. Padişah Vahidettin bu hamlesiyle parlamentosuz bir ortamda meydana gelen acı olayların etkisini ve sorumluluğunu hafifletmek ve kendi durumunu güçlendirmeyi amaçladı. Ayrıca İzmir'in işgali üzerine hükümette Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması düşüncesinin belirmesinden rahatsız olan Vahidettin, bu düşünceyi de etkisiz kılmak istedi. Dolayısıyla 29 Ocak 1919'da Ahmet Rıza'nın önerisine sıcak bakmayan Padişah, bu kez Meclis-i Mebusan'ın toplanma ihtimalini ortadan kaldırmak ve diğer sorunları tartışmak için saltanat şûrâsının toplanması girişimini başlattı. Saltanat şûrâsının 24 Mayıs 1919'da toplanması kararlaştırıldı. Ancak, daha sonra toplantı 26 Mayıs'a ertelendi[26].

---

[22] Refiî Cevat, " Hak İsterim!", **Alemdar**, 20 Mayıs 1335 (1919), No: 148-1458.

[23] Refiî Cevat, " Bugünkü Vaziyet Karşısında", **Alemdar**, 21 Mayıs 1335 (1919), No: 152-1462.

[24] Mehmet Asım, " Söz Milletindir", **Vakit**, 22 Mayıs 1335 (1919), No: 563.

[25] Göztepe, **a.g.e.** , s. 164; Galip Kemâli Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler. Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan-Mudanyaya (1918-1922)**, İstanbul, 1969, s. 106; **Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C.2**, s. 186; Tayip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959-1965, s. 93-94.

[26] Ertelemenin nedeni olarak şûra programının tamamlanmaması gösterildi. **Bkz. İkdam**, 23 Mayıs 1335 (1919), No: 8005, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

2- Saltanat Şûrâsına Çağrılanlar ve Uyulması İstenen Kurallar

Padişah Vahidettin'in isteği üzerine Yıldız Sarayı'nın toplantı salonunda[27] toplanması kararlaştırılan saltanat şûrâsına kimlerin katılacağını, programın nasıl olacağını, konuşmacıların görüşlerini hangi ilkeler çerçevesinde aktaracaklarını belirlemek üzere bir heyet oluşturuldu. Bu heyette; Maliye Nazırı Tevfik, Âyandan Rıza Tevfik, Meclis-i Vükela'ya memur Abdurrahman Şeref beyler ile Çürüksulu Mahmut Paşa yer aldı[28]. Heyetin hazırladığı "davetname" saltanat şûrâsına katılması kararlaştırılan kişi, kurum ve siyasal örgütlere gönderildi. Buna göre, saltanat şûrâsına devletin ileri gelenlerinin bir kısmı, çeşitli parti ve derneklerin temsilcileri, ilmiyeden, darülfünundan, basından ve ticaret odasından seçilen kişiler katılabilecekti. Listeden anlaşıldığına göre saltanat şûrâsına 131 kişi çağırılmıştı[29].

Davetnamede belirtilen ilkelere uyulması ve düzenin sağlanması için Topçu Feriki Hurşid Paşa görevlendirildi[30]. Saltanat şûrâsına katılacaklara gönderilen davetnamede şûrânın gündemi, yapısı ve niteliği, açılış konuşmalarının kimler tarafından yapılacağı ve söz alacakların uyması gereken kurallar sıralanmıştı. Buna göre; sarayda toplanacak olan meclisin "sırf istişârî bir mahiyette olacağı, Padişah tarafından açılacağı, Sadrazam tarafından mevcut durum hakkında bilgi verileceği, her heyetten yalnız bir kişinin söz almak hakkına sahip bulunacağı, Âyan ve Heyet-i Vükela ile elçi

---

[27] Basın, saltanat şûrâsı hazırlıklarını büyük bir dikkatle izledi. Yıldız Sarayı toplantı salonuna gerekli masa ve koltukların nakledilmesini dahi haber yaptı. Bkz. **Vakit**, 22 Mayıs 1335 (1919), No: 563.

[28] Gökbilgin, **a.g.e.**, s.93-94; Akşin, **a.g.e.** , C.1, s. 323.

[29] Saltanat şûrâsına çağrılanların listesi şöyledir: Heyet-i Vükela, Heyet-i Âyan, Şûrâ-yı Devlet İkinci Başkanları, Mahkeme-i Temyiz Başkanları, Divan-ı Muhasebat Birinci ve İkinci Başkanları, Ma'zûlîn-i Vükela ve Süfera, Şeyhülislam tarafından ilmiye ileri gelenlerinden seçilmiş 6 kişi, Bahriye Nazırı Paşa tarafından seçilecek Bahriye erkân ve ümerasından 4 kişi, Dâr-ül Hikmet-ül İslâmiye tarafından seçilmiş 2 kişi. Fetvahanece seçilmiş 2 kişi, Dâr-ül fünun şubelerinden seçilmiş 15 kişi, Barodan seçilmiş 3 kişi, Matbuat Cemiyeti'nden seçilmiş 2 kişi, Ticaret Odası'ndan seçilmiş 4 kişi, Dârül Hilafet-ül Âliye medresesi müderrislerince seçilmiş 4 kişi, Vahdet-i Milliye'den 2 kişi,Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nden 2 kişi, Milli Kongre'den 2 kişi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan 2 kişi, Sulh ve Selâmet Fırkası'ndan 2 kişi, Adana Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nden 2 kişi, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nden 2 kişi, Milli Ahrar Fırkası'ndan 2 kişi, Kürt Teali Cemiyeti'nden 2 kişi. Bkz. Söylemezoğlu,**a.g.e.**, s. 121-122; **Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C.2**, s. 186; Gökbilgin, **a.g.e.**, s.94; Mithat Sertoğlu, " Mütareke Devrinde Saltanat Şûrâsı ve Milli Şûrâ Hazırlıkları (Gizli Belgeler)" , **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 22, (Temmuz 1969), s. 30; Akşin, **a.g.e.** , C.1, s. 323.

[30] **Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, C.2** s. 187.

Levent Sahverdi Arşivi

ma'zûllerinin bu kuralın dışında bırakılacağı, Darülfünûn ve Matbuat Cemiyeti'nden ise, ikişer kişiye söz verileceği, söz almak isteyenlerin şûrânın açılışından önce adlarının kayıt ettirileceği, konuşmaların zabtının tutulacağı, konuşmacıların geçmiş olaylar üzerinde durmayarak yalnızca öneriler doğrultusunda konuşmalarının gerekeceği, söz alanların birbirleri ile tartışmalarına izin verilmeyeceği, milletler, unsurlar ve kişiler hakkında saygı dışı tabirlerin kullanılmayacağı, konuşma süresinin on beş dakika ile sınırlandırılacağı ve Vükela Heyeti'nden olanların yalnızca konuşmaları dinleyecekleri ve tüm bu kurallara uymayanlar hakkında "ale-l-ıtlâk içtimalarda carî inzibat usulü riyaset tarafından tatbik" olunacağı belirtildi[31].

Davetnâmenin hazırlandığı günlerde, şûrâ hakkında basında çıkan haberlerde; Sadrazam Damat Ferit Paşanın şûrâya başkanlık yapacağı, hükûmetin programını ve ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen telgrafları okuyacağı, şûrâdan hükûmete güvenoyu talep edeceği, Padişahın hükümetin barış konferansına bildireceği esaslar hakkında görüşlerini açıklayacağı, Doğu Anadolu vilayetlerinde uygulanacak reform projelerinin tartışılacağı belirtildi. Ayrıca basında, şûrâya gayr-i Müslim cemaat lider ve ileri gelenlerinin davet edilmediği, yalnızca, Meclis-i Âyan'da bulunan çeşitli gayr-i Müslim kökenli âyanlar ile eski Ticaret Nazırı Kostaki ve gayr-i Müslim olan Dahiliye Nezareti müsteşarının çağrılı olduğu kamuoyuna açıklandı[32].

3- Saltanat Şûrâsını Açış Konuşmaları

Yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'ni diriltmek, yeniden ayağa kaldırmak ve mevcut durumu gözden geçirmek için toplanmasına karar verilen saltanat şûrâsı, 26 Mayıs 1919'da saat üçe beş kala Padişah Vahidettin'in açış konuşmasıyla çalışmalarına başladı. Padişah, konuşmasında şûrânın düzenlenme amacı üzerinde durdu: "vaziyet-i hazıra-yı devletten dolayı vükela-yı devlet ve âyan-ı kiram ve mütehayyizân-ı memleketi buraya davet ettik. Devlet-i Osmaniyemizin düçar olduğu müşkilât hakkında acilen lazım gelen tedâbiri itthaz etmek ve huzzar-ı kiramın her birerlerinin lâyıh-ı hatırı olacak fikirlerini ve rey ve mütâlaalarını beyan etmeleri itibarı ile bu içtimaı-ı mü-

[31] **İkdam,** 27 Mayıs 1335 (1919), No: 8009; **Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları,**C.2, s. 186-187; Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 120-121; Akşin, **a.g.e.**, C.1, s. 323-324; Sertoğlu, **a.g.m. I**, s. 30-31.

[32] **Vakit**, 24 Mayıs 1335 (1919), No: 565, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

teyemmen ve mes'ud add ederim"[33]. Padişah, konuşmasını tamamladıktan sonra başkanlığı Damat Ferit Paşa'ya bırakarak salonu terk etti. Kanun-ı Esâsî'ye göre devletin en aslî organı olan saltanat makamı, çıkmazdan kurtulma, halka umut verme ve çözülmeyi engelleme konusunda etkili olamadı. Padişah'a umutsuzluk egemendi. Nitekim Padişah Vahidettin, özel dairesine giderken gözlerinden yaşlar dökülmüş ve etrafındakilere "karılar gibi ağlıyorum"[34] diyerek içinde bulunduğu çıkmazı itiraf etmişti.

Sadrazam, konuşmasına son olayları özetleyerek başladı. Topluluğa, hükümetin Paris Barış Konferansı ve Büyük Devletler nezdinde Türk halkının savaştan sorumlu olmadığını anlattığını ve bu konuda büyük mesafe alındığını açıkladı. Damat Ferit Paşaya göre bu çabaların sonucunda Avrupa basının bir kısmı, Osmanlı Devleti'ni hedef alan yazılar yerine, daha olumlu düşüncelere yer vermeye başlamıştı. İstanbul'daki Yüksek Komiserlerle de barış antlaşması imzalanmamasına rağmen iyi ilişkiler kurulmuş, gün geçtikçe bu ilişkiler medeni bir hal almaya yönelmişti.

Damat Ferit Paşa, İzmir'in işgali ile ilgili bazı belgeleri de salonda bulunanlara açıkladı. Buna göre, işgalden bir gün önce İngiltere'nin Fevkalade Elçisi Amiral Webb kendisine bir nota vermişti. Bu notada, Paris'te alınan karar uyarınca, İzmir'deki kalelerin İtilâf Devletleri güçlerine teslimi istenmişti[35]. Damat Ferit Paşa, İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine verilen 14 Mayıs 1919 tarihli ve 1913 No'lu cevabi notayı da okudu. Özetle bu notada; işgali geçerli kılacak hiçbir nedenin olmadığı, bu kentin ne ırk, ne tarih ne de coğrafi özellikler açısından Yunanistan'la irtibatının bulunmadığı, Yunan askeri güçlerinin gecikmeden geri alınması ve yerlerine memnunlukla kabule hazır olunacak İtilâf Devletleri güçlerinin ikame edilmesi gibi görüşlere yer verilmişti[36].

---

[33] " Şûrâ-yı Saltanatın İctimai", **Alemdar,** 27 Mayıs 1335 (1919), No: 155/1465, s. 1; **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 568, s. 1; Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 125; Göztepe, **a.g.e.**, s. 165; **Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C.2,** s. 188; Sertoğlu, **a.g.m. I**, s.33

[34] Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** TTK, Ankara: 1987, s. 216.

[35] **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 568, s. 1. Amiral Webb'in notasından sonra, Amiral Calthorpe, İzmir Valisine başka bir nota vererek, mütarekenin 7. maddesine dayanılarak İtilâf Devletlerinin kararıyla Yunan askeri güçlerinin 15 Mayıs 1919'da bu kenti işgal edeceği bildirildi. Bkz. Celal Bayar, **Bende Yazdım. Milli Mücadeleye Gidiş,** C. 6, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 39.

[36] **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 568, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmetin tavrının belirginleştiği bu nota ve çeşitli öneriler içeren bir telgrafın da[37] Paris Barış Konferansı'na gönderildiği, Damat Ferit Paşa tarafından açıklandı. Sadrazamın teslimiyetçi duruşu şu sözlerle daha da perçinleşti: "Paşa efendiler, Beyefendiler hazeratı, Millet-i Osmaniye altı asırdan beri, devr-i istilâsında ve hatta hâl-i inhitâtında ibraz eylediği hayat ile milel-i muazzama meyanında mevki-i mahsusunu muhafaza etmiş idi. Ve fakat ahiren bütün alemi herc ü merc eden muharebe-i umûmiyede bazısıyla dört asırdan, bazı ahiriyle yüz yirmi seneden beri beynelmilel misli nâmesbuk bir muhabbet meveddet-i samimiye ile merbut bulunduğumuz ve 1855 ve 1878 müzaheretlerine mazhariyetle muntazırı bulunduğumuz iki millet-i muazzama-i garbiye tarafında bulunmak lâzım gelir iken gene bir takdir bizi onlara muhalif bir mevziye koydu. Bu iki muazzam ve necip millet pek kâdim münasebat-ı hüsniyyeyi ferâmûş etmeyerek müttefiklerle beraber bize yeniden dest-i mesafatını uzatırsa şimdiye kadar saha-ı harb ve vefada gösterdiğimiz kudret ve kuvveti badema onların cenâh-ı meveddetinde ilm ve marifet ve medeniyetin terfî'ine hasr ederek istikbalimizden emin oluruz"[38].

Damat Ferit Paşanın konuşması ve açıkladığı belgelerin içeriği, Mütareke döneminde bir kısım yönetici ve aydınların içinde bulunduğu bunalımı yansıtmaktadır. Hükûmet, temsil niteliği olan kurumların işlevsizleştirildiği bir ortamda ülkenin kurtuluşunu teslimiyette aramıştır.

4- Saltanat Şûrâsında Tartışılan Konular

a- İzmir'in İşgal Edilmesi

Damat Ferit Paşanın İzmir'in işgal edilmesi ve daha sonra gerçekleşen olaylar hakkında verdiği kısa açıklamalar, dinleyiciler tarafından yeterli gö-

[37] Telgrafta özetle; "Arap memleketlerinin makamât-ı mukaddeseye, hukuk-u hilafete, velhasıl bütün âlem-i İslâmiyete taalluku cihetiyle" bu yerlerin geleceğinin Paris Barış Konferansı'nın yetkisi dışında kalması, Arabistan'dan Karadeniz'e ve Edirne'ye kadar olan yerlerin doğrudan doğruya Padişahın egemenliği altında olması, halkın tepkilerini azaltmak için Yunanlıların İzmir ve çevrelerini boşaltmaları için konferans adına açıklama yapılması, Trakya ve Anadolu kıtasında yalnızca Ermenistan'da özerk bir idarenin kurulmasına onay verilmesi, bu özerk idarenin de Osmanlı Hükümetine bağlı bulunması gibi konulara yer verildi. Bkz. **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 568, s. 1; Bayar, **a.g.e.**, C.6, s. 101-102.

[38] **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 568, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

rülmedi. Söz alan bir çok konuşmacı, Sadrazam'ın verdiği bilgilerin büyük kısmının basında yer aldığını, somut önerilerin ortaya çıkabilmesi için daha çok açıklamaya gereksinim duyulduğunu ileri sürdüler. Meclis-i Âyan üyesi Müşir Fuad Paşa, "icra kuvvetinin ilk önce teşebbüslerinde ne dereceye kadar başarıya ulaşabildiğini öğrenmek" gerektiğini, Sadrazam'ın geçen olaylar hakkında "bir aile arasında olduğu gibi" açıklamalar yapmasının yararlı olacağını belirtti[39].

Konuşmalara getirilen kısıtlamalara karşın Yunan ve İtalyan işgalleri ile Paris Barış Konferansı'na yapılan başvuru hakkında ayrıntılı bilgi istendi. Meclis-i Âyan'dan Seyyit Bey, Menteşe Sancağı'nda "hariciye nezareti ile yahut mahalli hükûmet ile Menteşe'de bulunan işgal kuvvetleri kumandanı arasında teati edilmiş bir söz, bir mukavele"nin varolup olmadığını, basında yer alan İstanbul'un işgal edileceği haberlerinin doğruluğunun ne olduğunu sorarak, bu konulara açıklama getirilmemesini eleştirdi. Ayrıca Seyyit Bey, İzmir'in işgali için Amiral Calthrope ve Amiral Webb'in verdiği notalara rağmen Yunanlıların çevre il ve kasabaları da işgal ettiklerini açıklayarak, bu konuda Paris Barış Konferansı'nın tutumunun ne olduğuna açıklık kazandırılmasını istedi. Daha sonra Seyyit Bey, İzmir'deki olayın ilhak mı, işgal mi olduğunu sorarak, bu konuda hükümetin tavrının ne olduğunu sordu[40].

Şûrâya, Matbuat Cemiyeti'ni temsilen katılan iki kişiden biri olan İstiklal Gazetesi Başyazarı Ahmet Rauf Bey[41], İzmir'in işgalini protesto etmenin ikinci derecede sorun olduğunu, asıl sorunun ülkenin bir bütün olarak tutulup tutulmayacağının tartışılması olduğunu öne sürdü.[42] Eski Büyükelçilerden Galip Kemalî Söylemezoğlu, İzmir'le ilgili olarak farklı bir plebisit yapılması ve bu yolla Yunanlıların gerçek yüzünün açığa çıkarılması önerisinde bulundu: "İzmir'imizin üzerinde bugün dalgalanan bayrağın sahibi

[39] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 98-99; Sertoğlu, **a.g.m. I**, s.37.

[40] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 99-101; Sertoğlu, **a.g.m. I**, s. 37-38.

[41] Matbuat Cemiyeti üyeleri, 23 Mayıs 1919'da yaptıkları seçimde, Rauf Ahmet Bey, büyük çoğunlukla seçtiler. Hadisat Gazetesi Başyazarı Süleyman Nazif ve Yeni Gün'ün Sahibi ve Başyazarı Yunus Nadi eşit oy almışlardır. Ancak, şûrâ zabıtlarından anlaşıldığına göre ikinci temsilci olarak Süleyman Nazif Bey katılmıştır. Bkz. **Vakit**, 24 Mayıs 1335 (1919), No: 565, s. 2.

[42] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 104; Mithat Sertoğlu, "Mütareke Devrinde Saltanat Şûrâsı ve Milli Şûrâ Hazırlıkları. Gizli Belgeler II.", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 23, (Ağustos 1969), s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

olan milletin hakiki mahiyeti hakkında Fransız ve Şark Orduları Kumandanlarından son neferine kadar bir plebiscite (âra-yı umûmiye) yapılmasını teklif ederim. Çünkü dört-beş yüz bin kişilik olan ordu, Makendonya'da Yunan idaresinin çeşitli milletlere karşı ne kadar zalimce hareket ettiğini görmüştür"[43]. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti adına söz alan Cami Bey ise, İzmir'in işgalini başka bir perspektiften değerlendirerek, bu olayın farklı bir nitelik taşıdığını, işgali Doğu Akdeniz'de çıkarları olan devletlerin organize ettiğini ve işgale neden olarak gösterilen asayişsizliğin bölgede olmadığını vurguladı[44].

Tutanaklardan anlaşıldığına göre, Damat Ferit Paşa'nın İzmir'in işgali üzerine ayrıntılı açıklama yapmaması, birçok temsilcinin söz almamasına yol açtı. Hükûmetin yegâne yaklaşımı, işgalci Yunan güçlerinin geri çekilmesi ve yerlerine İtilâf Devletleri güçlerinin ikâme edilmesi isteğiydi. Oysa, halkın her geçen gün artan tepkisi ve bilinci, şûrâya yansıtılmamış ve bu ulusal tavrın örgütlenmesi yolları aranmamıştı.

b- Millî Şûrânın Toplanması

Bazı Osmanlı aydınları, Osmanlı Devleti'ni Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra içine düştüğü çıkmazdan kurtarmak amacıyla, 29 Kasım 1918'de "bilcümle kuva-yı milliyeyi tevhid etmek maksadı ile İstanbul'da müesses mutaazzıv umum heyetler(i), cemiyetler(i) ve fırkalar(ı)" bir araya getirerek bir cephe oluşturmaya çalışmışlardı. Hiç kuşkusuz Milli Kongre[45] adı verilen bu girişimin dışında başka siyasal örgütler de oluşturuldu. Ancak bunların çoğu Mütareke döneminin kaosu içinde etkili olamadılar[46]. Milli Kongre ise cılız bir ulusal söylem oluşturmanın yanı sıra, Ahmet Rıza'nın 29 Ocak 1919'da Meclis-i Âyan'da ifade ettiği saltanat şû-

---

[43] Söylemezoğlu, **a.g.e.** , s. 130-131; Sertoğlu, **a.g.m. I** , s. 40.

[44] Gökbilgin, **a.g.e.** , s. 113-114; Sertoğlu, **a.g.m. II** , s. 54.

[45] Göz Doktoru Esat Paşa'nın öncülüğünde kurulan Milli Kongre'ye 52 parti ve cemiyet katıldı. Dönemin etkin siyasal partisi olan Hürriyet ve İtilaf yer almadı. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler. Mütareke Dönemi,** C. 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 150-160; Orhan Koloğlu, **Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918. Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete,** Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s. 250-254; Mithat Sertoğlu, "Tarihimizde İlk Milli Kongre", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi,** Sayı: 21(Haziran 1969), s. 7.

[46] Bu tür örgüt ve girişimler için şu eserlere bakılabilir: Tunaya, **a.g.e.** , C. 2; Koloğlu, **a.g.e.** , s. 233-283; Akşin, **a.g.e.** , C. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

râsı önerisini, İzmir'in işgalinden sonra milli şûrâ adıyla tekrar gündeme getirdi. Millî Kongre'nin 23 Mayıs 1919'da Millî Talim ve Terbiye Cemiyet'inde yapılan olağanüstü toplantısında, "icab ettiği takdirde Padişah'a, hükümete ve İtilâf Devletleri'ne karşı milleti temsil etmek üzere bir milli şûrânın" oluşturulması kararı alındı. Bu kararı saraya iletmek için bazı kişiler görevlendirildi[47]. Dolayısıyla saltanat şûrâsının toplanmasından önce bir milli şûrâ fikri uç vermeye başlamıştı.

Saltanat şûrâsına katılıp görüşlerini açıklayanların yaptıkları en etkin öneri milli şûrânın toplanmasıdır. Hiç kuşkusuz bu düşüncenin en ateşli savunucusu olan Ahmet Rıza, konuşmasına saltanat şûrâsının daha büyük bir milli meclis şekline dönüştürülmesi önerisiyle başladı. O'na göre bu yöntemle, ulusun hakları daha iyi korunacaktı ve icra erki de güçlenecekti: "Hükûmetin elinde silâhı olamadığını biliyoruz. O halde milletin bugünkü kuvveti birlik halinde, ittifak halinde bulunmasıdır. Kuvvetini milletin ruhundan almayan, umûmun zarar ve faydasına taallûk eden işlerde, millet-le müşavere ihtiyacını hissetmeyen bir hükümet zaaf ve acizlikten kurtulamaz ...hükümet bu milli meclisi kendisine yardımcı görmezse ve bu vazifeler ihmal edilirse o halde herkes hicrete mecbur olur"[48].

Millî Kongre adına katılan Hüsnü ve Vahdet-i Milliye Heyeti'ni temsilen söz alan Hamit beyler de, ülkenin sürüklendiği bunalımdan kurtulabilmesinin, ancak, milleti temsil edecek bir heyetin oluşturulmasına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Özelikle Hüsnü Bey, hükümetin ülkeyi kaostan kurtarma gücünden yoksun olduğunu, çeşitli vilayetlerden gelerek kendileriyle diyalog kuran kişilerin, bir milli şûrânın kurulmasını istediklerini ve milli şûrâ düşüncesinin hayata geçirilmesi için ise acilen bir encümen oluşturulması gerektiğini çok net ifadelerle belirtti[49].

Trabzon Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti adına söz alan Ömer Fevzi Bey de milli şûrânın gerekliliğini ön plâna çıkaranlardan biriydi: "Bugün hükümet makinesi ile millet makinesi ayrı yoldan gidemez. Bu iki makineyi bir araya getirerek Türk'ün arabasını dağlardan aşırmak lâzımdır.

---

[47] Sertoğlu, "Tarihimizde İlk Milli Kongre", s. 8.
[48] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 96-97; Sertoğlu, **a.g.m. I**, s. 34-35; Göztepe, **a.g.e.**, s. 165-166.
[49] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 110-111.

Levent Sahverdi Arşivi

Bunu birleştirmek için herhalde bir şûrâ-yı milliye ihtiyacımız vardır. Şûrâ-yı millinin faidesi hükümeti kendi dilinden kurtarıp müdde-i lisanı kullanılmasına sevk etmektir. Bu bir kurtuluş çaresi olacaktır. ... Şûrâ-yı millinin diğer bir faidesi de, milletlerin siyaseti hakim olduğu şöyle bir zamanda, şu dünyanın umumî inkılâbı devresinde millet, aynı seviyede bulunan milletlere hitap etmek faziletini kazanır. ... Bu şûrânın teşekkülü aynı zamanda, milletin fikir ve hisleri içinde bir bağ, bir toplayıcı olmasıdır". Ömer Fevzi Beyin en çarpıcı yaklaşımı ise, şûrâ-yı milliyenin temsil özelliği kazanması ve bunun bir anlamda sürekli hale dönüşmesi yönünde yaptığı değerlendirmelerdir. Zira, O'na göre, hükûmet, şûrâ-yı millî içinden çıkmalı ve o kurula dayanmalıdır.

Darülfünûn Hukuk Şubesi'nden Selahâddin ve Baro Başkanı Celâlettin Arif Beyler de, Ömer Fevzi Bey'in görüşlerine paralel bir şekilde hükümetin, oluşturulacak bir şûrâya dayanması gerekliliği üzerinde durdular. Celâlettin Arif Bey, Baro'nun Darülfünûn adına görüşlerini açıklayan Selahâddin Bey'e iştirak ettiğini ifade ettikten sonra bu meclisin oluşum biçimine değindi: "idarî unsurlar bu meclisten çıktıktan sonra bunlara iltihak veyahut hemen iştirak ettirilecek olan vilayetler Meclis-i Umumî azaları gelsinler, burada veya başka bir yerde toplansınlar ve bir milletin azim ve kararını göstersinler. Böylece bir heyetin başında da kendisine güvenebileceği bir vükela heyeti, kabine bulunur"[50].

Böylece, Padişah ve Sadrazam'ın hiç beklemediği bir şekilde temsil gücü olan bir millî şûrâ düşüncesi güçlü bir akım olarak ortaya çıktı. Zîra, saltanat şûrâsını izleyen günlerde bu düşüncenin tartışılmasına devam edildi ve hükûmetin bu yönde bazı adımlar atması istendi.

c- Manda Sorunu

Mondros Mütarekesi'yle birlikte ülkenin bir çıkmaza sürüklenmesi, bazı Türk aydınlarının düşünce dünyasını alt üst etmişti. Bu aydınlar, ülkenin kurtuluşunu savunan müdafaa-ı hukuk ideolojisini, halkın özgürlük ve bağımsızlık duygularını göz ardı ederek İngiliz Muhipleri ve Wilson Prensip-

[50] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 103.

Levent Şahverdi Arşivi

leri Cemiyetleri gibi manda ve himayeyi savunan derneklerin çatıları altında toplanmışlardı[51].

Manda[52] ve himayeyi büyük bir heyecanla savunanların bir kısmı, ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması, gerekli ekonomik yardımın alınması ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un adalet ve sürekli barış üzerine oturttuğu ilkelerden yararlanılması için 4 Aralık 1918'de Wilson Prensipleri Cemiyet'ini kurmuşlardı. Bundan başka kurtuluşu İngiltere'de arayanlar ise, ülkenin toprak bütünlüğünün korunması, hilafet ve saltanatın sürdürülmesi, gerekli yardım ve desteğin alınması için İngiliz Muhipleri Cemiyeti adındaki kuruluşu oluşturmuşlardı[53]. Aydınlar ve yöneticiler arasında Fransız ve İtalyan mandacılığı da çok tartışılmasına rağmen, bu arayışlar örgütsel bir yapıya kavuşturulamadı[54]. Bu düşünceleri savunan aydınlar, mandayı sihirli bir değnek gibi görmüşlerdi.

Gelişmiş bir ülkenin mandasını kabul etme eğilimi, saltanat şûrâsı toplantısını da etkiledi ve bu eğilim yoğun bir şekilde tartışıldı. İstiklâl Gazetesi Başyazarı Rauf Ahmet Bey, manda sisteminin kabul edilmesi gerektiğini etkin şekilde savunanlardan biriydi. Rauf Ahmet Beye göre, devletin dış politikası Wilson ilkelerinin 12. maddesine uygun bir şekilde belirlenmeli ve Türklerin çoğunlukta olduğu coğrafyada millî birliğin sağlanması nihai amaç olmalıydı. Bu amacı gerçekleştirmek için ise manda sistemi yegâne çözümdü. O'na göre manda sistemi şu anlama gelmekteydi: "devlet-

---

[51] Tunaya, **a.g.e.** , C. 2, s. 473 v.d.; Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Dönemindeki Kuruluşlar,** TTK, Ankara, 1991, s. 149 v.d.; Mine Erol, **Türkiye'da Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920),** Giresun, 1972, s. 35 v.d.; Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi,** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 53 v.d.; Koloğlu, **a.g.e.** , s. 173 v.d.

[52] Manda sistemi, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de Kongre'ye sunduğu kendi adını taşıyan ilkelere dayanmaktadır. Cemiyet'i Akvam'ın kuruluş metninin 22. maddesinde şöyle tanımlanmıştı: "savaştan sonra, evvelce kendilerini idare eden devletlerin egemenliklerine tâbi olmaktan çıkmış ve kendilerini idarede aciz halkların bulunduğu sömürgelerin refah ve gelişmelerin sağlanması kutsal bir medeniyet görevidir. Bu görevin yerine getirilmesi için en iyi yöntem bu halkların vesayetini, servet kaynakları, tecrübeleri veya coğrafi durumları bakımından bu sorumluluğu yüklenmeye en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan gelişmiş milletlere emanet etmektedir. Bunlar bu vesayeti vekil (mandataire, mandatory) sıfatı ile ve cemiyet adına uygulayacaklardır". Bkz. **Milletler Cemiyeti Misakı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1957, s. 28-31.

[53] Tunaya, **a.g.e.** ,C. 2, s. 472-491; Tevetoğlu, **a.g.e.** , s. 51-143; Kasalak, **a.g.e.** , s. 99-107; Erol, **a.g.e.**, s.36.

[54] Mevlüt Çelebi, "Mütareke İstanbul'unda Bir İtalyan Dostu: Celal Nuri", **Tarih ve Toplum,** C. 18, Sayı: 108, (Aralık 1992), s. 45-46; Tevetoğlu, **a.g.e.** , s. 148; Kasalak, **a.g.e.** , s. 94-99.

Levent Şahverdi Arşivi

lerin kefâletleri altında müekkil (mandater) olarak bir devletin diğer devletin idaresini ele alması ve yardım etmesidir. Cemiyet-i Akvam tarafından belli prensipler dairesinde tevdiî olunan muvakkat bir vekâletten ibarettir"[55]. İçinde bulunulan somut koşullar nedeniyle bağımsızlığın sağlanmasının çok güç olduğunu belirten Rauf Ahmet Bey, bu nedenle Cemiyet-i Akvam tüzüğünde belirtilen esaslar dahilinde Amerika'ya başvurulmasını önerdi. Böylece millî birliğin korunması, gereksinim duyulan yardımın alınması ve uluslararası alanda saygınlığın sağlanması "vekalet" yoluyla olanaklı olabilecekti[56].

Rauf Ahmet Beyin bu ısrarcı Amerikan mandacılığı[57], yalnızca Yusuf Ziya Bey tarafından eleştirildi: "Bu mecliste o cihet bahis konusu olamaz" diyerek manda düşüncesine karşı olduğunu gösterdi[58].

Hükûmetin politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynayan Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni temsilen saltanat şûrâsına katılan Sadık Bey[59], partinin görüşlerini yazılı olarak sundu. Abidin Bey'in okuduğu bu belgede açıkça, milli ve siyasi varlığın korunması için eski ve tarihi dost bulunan büyük bir devletin "müzaheret ve muhadeneti"nin sağlanmasının uygun olacağı belirtildi[60]. Öte yandan Vahdet-i Milliye adına konuşan Hamit Bey ise, her ne şekilde olursa olsun Anadolu ve Rumeli'nin parçalanmaması gerektiğini, eğer bu sağlanmazsa "hepsinin muttehid ve bir kitle olarak bir mandater tarafından idaresi(nin) kabil" olabileceğini belirterek, manda sistemini çekiciliğine kapıldığını gösterdi[61]. Galip Kemalî Bey ise, "iş meydandadır: zaferi kazanmış olan üç büyük devlet, memleketimizi taksim etmek istiyorlar; fakat bunu açıktan söylemeyerek ortaya bir mandat lâkırdısı çıkardılar" diyerek, emperyalizmin manda şeklinde ortaya çıktığına atıfta bulundu. Ne

[55] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 103-107; Sertoğlu, **a.g.m. II**, s. 49-50; Bayar, **a.g.e.**, C. 6, s. 104.

[56] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 106-107.

[57] Rauf Ahmet Bey, konuşmasının bir yerinde yanlışlıkla "Amerikan himayesini tesis etmek" sözcüklerini kullanınca, Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından uyarıldı ve kullandığı sözcükler düzelttirildi. Bkz. Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 107.

[58] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 279.

[59] Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni temsîlen Sadık Bey ve Zeynelâbidin Efendi katılmışlardır. Bkz. Tunaya, **a.g.e.**, C. 2, s. 279.

[60] Belgenin tam metni için bkz. " Şûrâ-yı Saltanatta Sadık Efendi", **Alemdar,** 28 Mayıs 1335 (1919), No: 156/1466, s. 1.

[61] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 108; Sertoğlu, **a.g.m. II**, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

yazık ki bu konuşmacı da, "yalnız başımıza gemimizi bu fırtınalardan kurtaramayız. Bu muhakkaktır. O dost el bize selâmet ve medeniyet yolunu muvakkaten göstersin..." kolaycılığına kapılarak, devlet adı vermeden mandayı bir çözüm yolu olarak gösterdi[62].

d- Hükûmetin Eleştirilmesi

Şûrâya katılanların bir kısmı hükûmetin siyasî gelişmeler karşısında yeterince aktif davranmadığını, işgallere karşı tepki göstermediğini ve parçalanmaya karşı duramadığını öne sürdüler. Milli Ahrar Partisi temsilcisi Refik Bey, işgal nedeniyle hükûmete sert eleştiriler yöneltti. İşgallerin gün geçtikçe genişlediği bilgisini veren Refik Bey, olayın ilhaktan başka bir şey olmadığını ve bunun da hükûmetin hatasından kaynaklandığını öne sürdü. O'na göre hükümetin gücünün ülkenin bütünlüğünü sağlamaya yetmediğini, bu nedenle de kamuoyunun güvenini kazanmış yeni bir hükümetin kurulmasının daha sağlıklı olacağını belirtti[63]. Ahmet Rıza ise, sorduğu sorularla hükümetin son gelişmeler karşısındaki tutumunu sorguladı: "...ahalinin bazı yerlerde filân filân devletlerin yardımına müzaheretine başvurdukları işitiliyor. Milletin aslî haklarına taallûk eden ve millet arasında fikirlerin dağılmasına sebep olan bu teşebbüslere karşı hükûmetin aldığı tedbirler nedir?". Özellikle Ahmet Rıza, yaşanılan siyasal bunalımdan meşrutiyetçi sisteme bağlı kalınarak kurtulabilineceğini belirterek, mevcut hükümeti bu konuda uyardı: "kuvvetini milletin ruhundan almayan, umumun zarar ve faydasına taallûk eden işlerde milletle müşavere ihtiyacını hissetmeyen bir hükûmet zaaf ve âcizlikten kurtulamaz". İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla bilinen Ayan'dan Seyyit Bey ise, hükümet üyelerinin böylesine önemli bir toplantı ve süreçte mütâalada bulunmamasını büyük bir eksiklik olarak değerlendirdi. Hükümete yönelik en çarpıcı sözler, Trabzon Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti temsilcisi Ömer Fevzi Bey tarafından söylendi. Ömer Fevzi Bey, şûrâda alınacak kararların hükümete güvenoyu anlamına gelmemesi gerektiğini, şûrânın halkın geleceğini tayin etme yetkisine sahip olmadığını, "uçurumun kenarına gelmiş olan milletin kendi ka-

[62] Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s. 129.
[63] Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 117-118; Sertoğlu, **a.g.m. II**, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

derini ancak kendi kalbinden, kendi hislerinden doğan bir heyet(le)" belirleyeceğini vurguladı[64].

Hükûmetin oluşturacağı politikaların milletin eğilimleriyle uyumlu olmasını, hatta bu politikalarda belirleyici olanın millet olması gerektiğini savunan bir diğer temsilci ise Milli Kongre'den Hüsnü Beydir. Hüsnü Bey, "(hükûmeti) murakabe ve kontrol edecek millî bir kuvvete" ihtiyaç olduğunu savunarak, millî şûrânın bu işlevi yerine getirebileceğini belirtti[65].

e- Ermeni Sorunu

Talat Paşa Hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiğinin belirginleşmesi üzerine 7 Ekim 1918'de istifa etti. Yerine, ülkeyi mütarekeye götürmek üzere 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti kuruldu. Yeni hükûmet, daha mütareke imzalamadan önce, göçe tabi tutulan Ermenilerin eski yerlerine geri dönebileceklerine ve mallarının iade edileceğine ilişkin karar aldı[66]. Ermeni tehciri sorunu Mütareke imzalandıktan sonra Meclis-i Mebusan, basın ve hükümet çevrelerinde daha yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandı. Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin 9 Kasım 1918'de istifası üzerine kurulan Tevfik Paşa Hükûmeti de, Ermeni tehcirini gündemine aldı. 14 Aralıkta tehcir sırasında suç işleyenlerin, ülkenin çeşitli yerlerinde kurulacak divan-ı harplerde yargılanmalarına karar verdi[67]. Daha sonra kurulan II. Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa Hükûmetleri döneminde konun değişik biçimlerde ele alındığı ve bir çok kişinin tutuklandığı görülmektedir. Özellikle Damat Ferit Paşa hükûmetleri döneminde tehcir konusu, siyasi rakip durumunda bulunan İttihatçıların tasfiyesi için araç olarak kullanıldı[68]. Öte yandan Damat Ferit Paşa, Ermeni sorununun çözümünün bu etnik unsura özerklik vermekle olanaklı olabileceğine inanmıştı. Nitekim Damat Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı'na gönderdiği telgrafta, "... Ermenistan'da vâsi' muhtariyet idare kabul edilmek şar-

[64] Gökbilgin, **a.g.e.** , s.96-97,101,109; Sertoğlu, **a.g.m. II**, s.35-38.

[65] Gökbilgin, **a.g.e.** , s.110-111

[66] Ermenilerin geri dönebilmelerine izin verildiğine ilişkin vilayet ve sancaklara 18 Ekim 1918'de gönderilen yazı için bkz. **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.182.

[67] **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, s.189-191; Nejdet Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlayan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, Köksav Yayınları, Ankara, 1999, s.51.

[68] Akşin, **a.g.e.**, C.I, s.197-202; Bilgi,**a.g.e.**, s.58.

Levent Şahverdi Arşivi

tıyla Devlet-i Osmaniye'ye bırakılacağının Paris Konferansı kararıyla müsâraatten ilan edilmesi"ni istemişti[69].

Damat Ferit Paşanın önerisi, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti temsilcisi Süleyman Nazif Bey tarafından demografik ve tarihsel verilere dayanılarak çürütülmeye çalışıldı. Süleyman Nazif Bey, savaştan önce bölgede 4 milyon Müslümanın yaşadığını, buna karşılık 600 bin Hıristiyan bulunduğunu, başta Erzurum ve Bitlis olmak üzere bütün bölgede Türklerin çoğunlukta olduğunu, bu topraklarda Ermenilerin dışında Süryani, Geldani ve Nasturî gibi farklı etnik unsurlardan da insanların yaşadığını, Ermenilerin hiçbir yerde nüfusun yüzde beşini aşamadıklarını ve buralardaki Ermenilere geniş ölçekte imtiyazlar verilmesi halinde, yalnız en büyük çoğunluğu oluşturan Müslümanların değil, Hıristiyan unsurların da haklarına müdahale edilmiş olacağını belirtti. Özerklik seçeneğinin olanaklı olmadığını kanıtlamaya çalışan Süleyman Nazif Bey, çözümün şu şekilde olması gerektiğini öne sürdü: "memleket arazisinin her kilometresine ne kadar ahali düşecek, buna göre arazi taksim olunmalı ve Ermenilere isabet edecek arazideki Müslümanlar mübadele suretiyle bize isabet edecek yerlere naklolunur. Bu suretle hem vaad tamamiyle yerine getirilmiş olur, hem de aramızda geniş imtiyazları haiz bir unsurdan kurtulmuş oluruz".[70]

Ermeni sorununa ilişkin istatistiksel bilgiler yayınlamış olan Süleyman Nazif Bey, konuyla yakından ilgili olduğunu açık bir şekilde gösterdi. Tehcir konusuna değindi ve Ermenilerin devletten aldıkları silahlarla Rusya Ordusuna katıldıklarını, Van ve Muş civarlarında katliam yaptıklarını dile getirdi. Buna rağmen Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurulmasından sonra Avrupa ve Amerika'dan tarafsız heyetlerin gelmesi için başvurularda bulunduklarını, şimdi de aynı görüşte olduklarını ve heyetin vereceği karara saygı göstereceklerini açıkladı. Bölgede Türk egemenliğinin sona erdirilmesine çalışılması halinde, kadın – erkek bütün halkın direneceğini vurguladı.[71]

Süleyman Nazif'in bu ulusalcı tavrı, Damat Ferit Paşa tarafından hoş karşılanmadı ve konuyla ilgili muhtıra vermesini istedi.[72] Ermeni sorununa

[69] " Şûrâ-yı Saltanat" **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 568, s.1; **Tasvir-i Efkâr**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 2737, s.1.
[70] Gökbilgin, **a.g.e.**, s.114-117; Sertoğlu, **a.g.m.**, II, s.54-56.
[71] Gökbilgin, **a.g.e.**, s.117; Sertoğlu, **a.g.m.**, II, s.56.
[72] Gökbilgin, **a.g.e.**, s.117.

Levent Şahverdi Arşivi

atıfta bulunan Milli Ahrar Partisi temsilcisi Refik Bey, hükûmetin Paris Barış Konferansı'na gönderdiği telgrafta, Ermenistan'da özerklik yönetiminin kurulacağı ifadesini kullandığını, halbuki Osmanlı ülkesinde Ermenistan gibi bir yer olmadığını, ancak Ermenilerin çoğunluk teşkil ettikleri yerlerde geniş bir özerklikten söz edilebileceğinin altını çizdi.[73]

Şûrâda, Ermeni sorununun ele alınışında Damat Ferit Paşa'nın görüşlerinin etkisi anlaşılmaktadır. Ancak bu görüşlere ulusal nitelikte tepkinin de verildiği görülmektedir.

C- Saltanat Şûrâsının Yankıları

Ülkenin kurtuluşu için çeşitli önerilerin tartışılacağı bir platform olarak düşünülen saltanat şûrâsı, bazı çevreler tarafından farklı açılardan yorumlandı. Anadolu'da işgalcilere karşı ulusal direnişi örgütlemeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, şûrâya ilişkin gelişmeleri yakından izledi. Basından ve toplantıya katılan Canik Mutasarrıfı Hamit Beyden öğrendikleriyle şûrâyı değerlendirdi. Görüşlerini 15. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği şifre-telgrafta açıkladı: "... Hükûmete adem-i itimadı işrap eden nutuklarla nihayet bulan mezkûr şûrâda bir karar-ı kat'i ittihaz edilememiştir. Halen hükümetin yine eski hükûmet olduğu fazla olarak zaafa uğradığı ve İstanbul'da yeniden bir ruh-u inkılâp uyandığı anlaşılmaktadır"[74].

Mustafa Kemal Paşadan başka bu girişimi yakından izleyen İtalya Yüksek Komiseri Kont Sforza, "bir fiyasko"[75], saray ve hükümet çevresi-

---

[73] Gökbilgin, **a.g.e.**, s.117-118; Sertoğlu, **a.g.m.**, II, s.56.

[74] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938)**, C.IV, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.28-29. Mustafa Kemal Paşa, 1 Haziran 1919'da vilayetler, bağımsız mutasarrıflıklar ve 15. Kolorduya bir telgraf göndererek, Türkiye-Havas-Reuter ajansı ile İstanbul basınının verdikleri haberlerin birbiriyle çeliştiğine dikkati çekti. Türkiye-Havas-Reuter ajansının Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma şartı karşılığında büyük devletlerden birinin yardımını sağlama konusunun tartışıldığını, oysa İstanbul basınında ise, söz alan 25 kadar kişinin hemen hepsinin tam bağımsızlığa kavuşmanın zorunluluğu üzerinde durduklarını, ivedilikle bir milli şûrânın toplanmasını istediklerini, halkın mukadderatının bu şûrâya bırakılmasını ve yalnızca bir kişinin İngiliz mandasını önerdiğini yazdığını açıkladı. Mustafa Kemal Paşa, telgrafında, bu yayınlar arasındaki çelişkinin nedenlerini Bâbıâli'den sorduğunu da belirtti. Mustafa Kemal Paşa, manda konusunun bir kişi tarafından gündeme getirildiğini bilinçli bir şekilde ifade etmesi, Şûrâ üyelerinin de mandaya karşı olduğu izlenimini vermesinden kaynaklanmıştı. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C.3, TTK, Ankara, 1989, s.1231.

[75] Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.132.

Levent Şahverdi Arşivi

ni iyi tanıyan Lütfi Simavi, "bir komedya"[76], İttihatçı Cavit Bey, "bir maskaralık"[77] olarak tanımladı.

Hükûmet üyelerinin söz söyleme hakkının olmaması, tartışmalara izin verilmemesi ve iştişarî nitelikte olduğu için hiçbir bağlayıcı kararın alınamaması gibi nedenlerden ötürü saltanat şûrâsı verimli olmadı. Şûrâya katılanların bu şûrânın niçin toplandığını, neler konuşulacağını çok iyi bilmedikleri çeşitli yorumlara konu olmuştu: "şûrâ-yı saltanata giden aza orada ne konuşulacağını pek iyi bilmiyordu. Bazıları 'hükümet bazı mesail hakkında izahat verecek, bunun lehinde veyahud aleyhinde re'y toplayacak, fazla söz söylenmeyecek imiş' diyordu. Diğer birtakımları da kabinenin şûrâ-yı saltanatdan itimad re'yi isteyeceğini söylüyordu"[78].

Aslında Anayasanın yürürlükte olmasına ve bir parlamenter sistem geleneğinin inşa edilmiş bulunmasına rağmen, çözümlerin bu zeminde çözüm üretilmesi yerine, ülkenin ağır sorunlarını aşmak için doğrudan şûrâ gibi bağlayıcılığı olmayan arayışlara yönelinmesi, başarısızlığın en önemli nedenlerinden biri olmalıydı.

Şûrânın sona ermesinden sonra basında yer alan yorumlarda başarısızlığın altı çizildi: "Dün birçok kimseler Yıldızda ictima' eden meclis-i fevkaladeden ne gibi bir netice çıktığını birbirlerine soruyorlardı. Memleketimizin mukadderatı yarın nasıl bir şekil alacak? Herkes bunu merak ediyor, buna dair meclisten bir karar bekliyordu. Meclis buna bir cevap veremedi."[79] Hükûmete yakınlığıyla tanınan ve şûrâya basın kontenjanından katılan Refii Cevad, Padişah'ın şûrâya başkanlık yapmamış olmasının şûrânın daha etkin kararlar almamasına neden olduğunu ileri sürdü. Refii Cevad, hükûmetin tutumunu eleştirmekten de geri kalmadı: "Hükûmet için yapılacak şey gazetelerde okuduğumuz ve hususi surette ekseriyet meclisin bildiği vakayi' tekrara eylemek değil, bir kere daha bilinmeyen vakayi'den açık bir li-

[76] Lütfi Simavi, **Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, C.2, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul, 1340.

[77] Cavit Bey, günlüğüne şûrâ ile ilgili şu notu düşmüştü: "şûrâ-yı saltanat toplandı. Fakat niçin! Ne maksatla? Bu ictimadan ne bekleniyordu, ne istihsal edildi? Hiç, hiç, hiç. Bir maskaralık." Bkz. Maliye Nazırı Cavit Bey, **Felaket Günleri. Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, C.1, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s.194.

[78] "Şûrâ-yı Saltanat", **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 568, s.1

[79] Mehmed Asım, "Fikir Cereyanları", **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 569, s.1.

Levent Sahverdi Arşivi

san ile bahs ederek ittihaz edilen tedâbirin neden ibaret olduğunu izâh eylemekdi. Bunu yapmadı". Şûrâda gündeme getirilen milli şûrânın, gerçeklikten uzak olduğunu savunan yazar, Rauf Ahmet ve Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Sadık Beyin ısrarla gündeme getirdiği manda önerisinin çıkmazdan kurtulmak için tek çözüm olduğu değerlendirmesinde bulundu[80] Basın çevresinde şûrâyı değerlendirenlerden biri olan Vakit Gazetesi Başyazarı Mehmet Asım, toplanması önerilen milli şûrânın "hiçbir devlette Kanun-ı Esâsi mucibinde intihâb edilen bir Meclis-i Mebusan(ın) mahiyetinde" olamayacağını, nihayetinde milli şûrâ gibi meclislerin bazı kişilerin belli sorunlara ilişkin görüşlerini açıkladıkları bir platform ve istişarî bir nitelik taşıyan oluşumlar olarak değerlendirilmeleri gerektiğini vurguladı[81].

Şûrâda düşüncelerini açıklama olanağı bulamayan bazı hükümet üyeleri, Vakit Gazetesi'ne verdikleri demeçlerde, toplantıda dile getirilen düşünceleri yorumlamışlardır. Abdurrahman Şeref Bey, kimi konuşmacıların bazı hükûmet üyelerinin halkın güvenini kazanamadıkları eleştirisinin netlik kazanmadığını ve bunun vakit geçirilmeden açığa çıkarılması gerektiğini açıkladı. Nafia Nâzırı Ahmet Ferit Bey, "Meclis-i meşveredden maksad(ın), efkâr-ı umûmiyenin muhtelif gruplarla temas haline gelmekden" ibaret olduğu görüşünü savunduğunu ve dolayısıyla şûrânın amacına ulaştığını söyledi. Evkaf Nâzırı Hamdi Bey ise, ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar nedeniyle konuşmacıların heyecanlı bir üslûpla, görüşlerini açıkladıklarını, hükümete eleştiri yönelttiklerini, halbuki hükümetin katılımcıları yeterli ölçüde ilgilendirdiği inancında olduğunu ileri sürdü. Şûrâ sonrası hükümetin alacağı tavrı Maarif Nâzırı Said Bey açıklığa kavuşturdu: " vaktimiz pek nazikdir. Hükûmet böyle bir zamanda milletin fikrini anlamak istedi. O maksad ile şûrâ-yı istişareyi topladı. Bi-t-tab' orada söylenen sözleri hükümet, nazar-ı itibare alacakdır. O sözler nazar-ı itibare alınmayacak olursa böyle bir meclisin teşkili bî-ma'nâ olmak lazım gelir. Bu meclis kanunî bir mahiyete haiz değilse de izhâr edilen temâyülatdan hükûmetçe istifade edilecekdir." Harbiye Nâzırı Şevket Turgud Paşa verdiği uzun demeçte, şûrânın kısa sürdüğünü, amacın tamamıyla anlaşılamadığını, katılım-

[80] Refii Cevad, "Şûrâ-yı Saltanat ve Vaziyet-i Hazıra", **Alemdar**, 28 Mayıs 1335 (1919), No: 156/1466, s.1.

[81] Mehmed Asım, "Fikir Cereyanları", **Vakit**, 27 Mayıs 1335 (1919), No: 569, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

cıların programı kavrayamadıklarını, aslında şûrânın temel amacının, "sırf istişarî bir mahiyetde bulunması ve muhtelif re'y ve mütalaalardan istifade edilmesi" olduğunu, seçimler yapılarak bir şûrâ-yı ümmetin teşkili için zamanın yeterliği olmadığını ve şûrâya katılanların halkın temsilcisi sıfatına haiz bulunmadıklarından hükümeti eleştirme hakkına sahip olmadıklarını net bir şekilde değerlendirdi.

Hükûmet üyesi olmayıp, ancak şûrâ hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunan kişilerden biri olan Darülfünûn temsilcisi Yusuf Ziya Bey ise, şûrânın hükümetin nüfuzunu azalttığını düşünenlerden biri olduğunu açıkladı[82].

Şûrânın istenileni veremediği ve bundan sonra hükümetin alacağı tavrın merakla beklendiği açıktı. Damat Ferit Paşa, ertesi gün, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Ali Kemal ve Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Sadık Bey ile özel bir toplantı yaparak, izlenecek taktiği belirlemeye çalıştı[83].

Öte yandan çeşitli çevreler, milli şûrânın toplanmasını etkin bir şekilde savunmayı sürdürdüler. Şûrâya katılan parti ve dernekler adına eski Harbiye Nâzırı Ferit Paşa ile Bursa eski valilerinden Hüsnü Bey, 29 Mayıs 1919'da Padişah'a sundukları bir arîzada durumun korkunçluğu karşısında "meclis-i milli"nin toplanmasını istemişlerdir[84]. Padişah Vahidettin'in, söz konusu meclisin nasıl oluşturulacağını sorması üzerine bu kişiler, 31 Mayıs 1919'da tekrar Padişah'ın huzuruna çıkarak hazırladıkları önerileri sunmuşlardır. Buna göre; "meclis-i milli", şûrâya çağrılan parti ve derneklerden, vilayet meclis-i umûmiyelerinden ve belediyelerden seçilecek birer ya da ikişer üye ile oluşturulacaktı. Heyet, bu önerisinin yanı sıra, saltanat şûrâsında sert eleştirilere hedef olan hükûmetin değiştirilmesini de Padişah'tan istemişlerdir[85].

Şûrâya katılan Galip Kemalî Bey ise, 1 Haziranda Yaver Yumni Bey aracılığıyla Sadrazam'a sunduğu muhtırada, şûrânın ikinci bir oturum yapmasını, Kuva-yı Milliye'ye el altından yardım edilmesini, hemen bir milli şûrânın toplanmasını, önemli devlet işleriyle uğraşmak üzere Encümen-i Vükelâ kurulmasını, atamalarda her türlü particiliğe son verilmesini ve Pa-

[82] "Şûrâ-yı Saltanatın İntibâ'ları", **Vakit**, 28 Mayıs 1335 (1919), No:569, s.1.
[83] "Bir İctima", **Vakit**, 28 Mayıs 1335 (1919), No:569, s.1.
[84] Tasvir-i Efkâr, 1 Haziran 1335 (1919), No: 2742, s.1; Türkgeldi, **a.g.e.**, s.219.
[85] Türkgeldi, **a.g.e.**, s.222.

Levent Sahverdi Arşivi

ris'e bir Osmanlı heyetinin davet edilmesi için Padişah'ın girişimlerde bulunması gibi konuların ele alınmasını istedi[86].

Hükûmet, şûrânın üzerinden günler geçmiş olmasına karşın, izleyeceği yöntemi kamuoyuna açıklamamış olmasından ötürü eleştirilere hedef oldu. Sorunu izleyenler arasında bulunan Tasvir-i Efkâr Gazetesi, konuyu imzasız bir başyazıda ele aldı: "... Şûrâ-yı millî meselesinin hükûmetçe lazım geldiği kadar ehemmiyetle telâkki olunup olunmadığını bilmiyoruz. Bu babda hükümetin ne düşündüğünü ve ne gibi bir karar ittihazı tasavvurunda olduğuna dair henüz bir yerden malumat alınamamıştır". Gazete, hükümetin ülkenin geleceğine ilişkin hassas kararlar verileceği bir sırada, "heyet-i umûmiye-i milliyeyi temsil eden bir kuvvetle istişare etmeksizin kendi başına hareket" etmesini olumlu bulmadığını ve "tekmil milleti, zaman ve zeminin müsaid olduğu kadar temsil edecek bir heyet(in)" tek çözümü bulacağını açıkladı. Gazeteye göre, bu yolla hükümetin yüklendiği sorumluluk hafifleyecekti[87].

Damat Ferit Paşa, çeşitli çevrelerden yükselen tepkilerin sonucunda, 29 Mayısta eski Sadrazamlardan Ahmet İzzet, Müşir Ali Rıza, Topçu Feriki Rıza Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi, Maarif Nâzırı Said Bey ve Maliye Nâzırı Mehmet Tevfik Bey ile özel bir toplantı yaparak, izleyeceği politikayı belirlemeye çalıştı[88]. Damat Ferit Paşa, 1 Haziranda sorunu daha geniş zeminde tartışmak üzere hükûmet üyelerini topladı. Hükûmet üyeleri, genel seçimin yapılarak Meclis-i Mebusan'ın açılmasındaki olanaksızlığa işaret ettikten sonra[89], "efkâr-ı umûmiyeyi ve âmal-ı milliyeyi temsil ve memlekete istinadgâh teşkil edebilecek bir meclis veya şûrânın suret-i terkibinin" gerekli olduğuna karar verdiler[90]. Ayrıca hükûmet, bu meclisin

---

[86] Söylemezoğlu, **a.g.e.**, s.132-133.

[87] "Şûrâ-yı Millî", **Tasvir-i Efkâr**, 31 Mayıs 1335 (1919), No: 2741, s.1. Bu ısrarlı tutuma karşılık İkdam Gazetesi ise, tüm halkın temsil edilmediği bir meclise karşı olduğunu, dahası İstanbul halkının tek başına temsil işini üstlenemeyeceğini açıkladı. Bkz **İkdam**, 58 Mayıs 1335 (1919), No: 8010, s.1.

[88] **Mehmet Tevfik Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, C.2, s.195.

[89] Akşin, hükümetin böyle bir yorum yapmasında, seçim yapılarak, işgal altındaki yerlerin kaybının onaylanmamasının etkili olduğunu belirtmektedir. Bkz. Akşin, **a.g.e.**, C.1 s.329-330.

[90] **B.O.A., Meclis-i Vükelâ Mazbatabaları**, Defter No: 215, Gömlek No: 264; Türkgeldi, **a.g.e.**, s.222-223.; Akşin, **a.g.e.**, C.1 s.330. Milli Şûrânın oluşturulması için kurulan komisyonun üyeliğine seçilen Evkaf Nâzırı Hamdi Efendi, bu meclisin, barış antlaşmasını tasdik, kabineyi takviye ve istişare gibi görevleri olacağını belirtti. "Şûrâ-yı Milli Komisyonların Faaliyeti", **Tasvir-i Efkâr**, 1 Haziran 1335 (1919), No: 2742, s.1.Nafia Nâzırı Ferit Bey'in benzer görüşleri için bkz. "Şûrâ-yı Milli'nin Teşkili Sebebi", **Tasvir-i Efkâr**, 2 Haziran 1335 (1919), No: 2743, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

toplanmasının hazırlıklarını yapmak ve genel ilkelerini saptamak üzere Abdurrahman Şeref, Maliye Nâzırı Mehmet Tevfik ve Evkaf Nâzırı Hamdi Efendi'den oluşan bir komisyon oluşturdu[91]. Komisyon ilk çalışmasını, milli şûrâ üyelerinin "meşru' ve kanunî bir şekilde intihâb edilmesi keyfiyeti" üzerinde yoğunlaştırdı[92]. Bu nazik konu hakkında basına görüşlerini açıklayan Nafia Nâzırı Ferit Bey, meclisin ya meşru olduğu tartışma götürmeyen II. Meşrutiyet döneminin birinci devre Meclis-i Mebusan üyelerinden ya da yalnızca İstanbul'daki müntehib-i sânîlerin temsilci seçerek oluşturulmasının meşrûiyet açısından yararlı olacağını açıkladı[93].

Hükûmetin millî şûrânın toplanmasına ilişkin etkisiz girişimlerde bulunduğu sırada çeşitli çevrelerin baskısı azalmamıştı. Vahdet-i Milliye ve Millî Kongre millî şûrâ seçimlerinin yapılması için Padişah Vahidettin'e başvurmaya karar verdiler. Darülfünûn ve Türk Ocağı çevreleri ise sokaklara seçim isteyen yaftalar astılar[94]. Başka siyasal parti ve cemiyetlerin yöneticilerinin bu yönde girişimleri olmakla birlikte, gündemi belirleyen en önemli kuruluşlardan biri olan Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenleri mevcut koşullar içinde seçime gitmenin ülkeyi kaosa sürükleyeceğini öne sürdüler. Dahiliye Nâzırı Ali Kemal'in de çeşitli gerekçelerden yola çıkarak olumsuz tavır alması[95], millî şûrâ seçiminin yapılması ve toplanması girişimlerini başarısızlığa uğrattı.

II. Saltanat Şûrasının Toplanması (22 Temmuz 1920)

A- Toplanma Nedenleri

İtilâf Devletleri, 18 Ocak 1919'da Paris'te bir araya gelerek, yeni dünya düzeninin kurulması ve sözde bir barışın sağlanması için bir konferans düzenlemişlerdir. İtilâf Devletlerinin bu konferansta tartıştıkları konular-

---

[91] "Şûrâ-yı Millî, Komisyonların Faaliyeti", **Tasvir-i Efkâr**, 1 Haziran 1335 (1919), No: 2742, s.1.
[92] "Şûrâ-yı Millî". **Tasvir-i Efkâr**, 2 Haziran 1335 (1919), No: 2743, s.1.
[93] "Şûrâ-yı Millî'nin Teşkili Sebebi", **Tasvir-i Efkâr**, 2 Haziran 1335 (1919), No: 2743, s.1.
[94] Akşin, **a.g.e.**, C.1 s.332-333.
[95] Ali Kemal, basına verdiği demeçte görüşlerini şöyle ifade etmişti: "Böyle milli meclisler cidden emniyet ve itimadı ve meşruiyet dairesinde hakk-ı hakimiyeti hâiz olmak için milleti bihakkın temsil etmek gerekir. Bunun için hukûk-ı esasiyenin bir takım şartları kayıtları vardır ki onlar da intihabâta taalluk eder. Meclis-i Mebusan'ın olduğu gibi, bir şûrâ-yı millinin azasını da usûle tevfikan millet intihab etmelidir. O intihabı da yine hukuk-ı esasiye müellifleri bir takım zabt ü rabt altına almışlardır. Bu şartlara riayet edilmeden vücuda getirilecek bir şûrâ-yı millinin zerre kadar ehemmiyeti olamaz. Milletin hakk-ı hakimiyeti öyle gelişi güzel her heyete verilemez.". Bkz. **İkdam**, 31 Mayıs 1335 (1919), No: 8013.

Levent Şahverdi Arşivi

dan biri, Osmanlı Devleti'ni dikkate almadan Osmanlı topraklarını paylaşmak ve bu topraklar üzerinde egemenlik kurmaktı[96]. Bu sözde barışın mimarları birbirini izleyen görüşme ve konferansların sonucunda bir taslak hazırlamışlardır. Hazırlanan taslağa 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleştirilen San Remo Konferansı'nda son şeklini vermişlerdir[97].

Antlaşma taslağının ortaya çıkması üzerine, Paris Barış Konferansı'nın başlangıçından itibaren devre dışı bırakılan Osmanlı Hükûmeti, taslak metnini teslim almak üzere 24 Nisan 1920 tarihli toplantısında bir heyet oluşturdu. Heyette şu kişiler yer aldı:

Heyet Başkanı: Eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa

Üyeler: Dahiliye Nâzırı Reşid Bey
Harbiye Nâzırı Mahmut Mahtar Paşa
Maarif Nâzırı Fahrettin Bey
Nafia Nâzırı Cemil Paşa[98]

Ayrıca hükûmet, her nezaretten uzman sıfatıyla birer memur[99] ve Fransızca-Türkçe yazışmaları sağlayacak katiplerin[100]de görevlendirilmesine karar verdi. Tevfik Paşa başkanlığındaki heyet[101], 10-11 Mayıs 1920'de Paris'te

---

[96] İtilâf Devletleri'nin 1919-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti'ni paylaşma ve bu yönde ürettikleri politikalar için bkz. **Documents on British Foreign Policy, First Series (1919-1939)**, Volume: I-XVII, (Edited by Rohan Butler and J.P.T Berry), London, 1952.

[97] Yapılan konferansların tutanakları için bkz. Osman Olcay, **Sevr Antlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981; Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları. Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, (Çev. Şerif Erol), Sabah Kitaplar, İstanbul, 1996.

[98] "Murahhaslarımızı Tayin Ettik", **Alemdar**, 26 Nisan 1336, No: 494/2794, s.1. Bu kişilerin seçileceği bir süreden beri konuşuluyordu. Bkz. "Davet Nasıl Vuku' Buldu", **Peyam-ı Sabah**, 22 Nisan 1336 (1920), No: 10934, s.1.

[99] Çeşitli nezaretlerden gönderilen kişiler şunlardı: Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Münir Bey, Maliye Nezareti'nden Müfettiş Kazım Bey ve Davud Efendi, Nafıa Nezareti eski Müsteşarı Muhtar Bey, Adliye Nezareti'nden Abdurrahman Münib Bey, Harbiye Nezareti'nden Kaymakam Kadri Bey ve Damad Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Evkaf Nezareti'nden Şemsettin Efendi. Bahriye, ticaret, ziraat ve dahiliye nezaretleri temsilcilerini daha sonra belirleyeceklerdi. Bkz. "Sulh Murahhaslarımız", **Alemdar**, 27 Nisan 1336, No: 495/2795, s.1.

[100] Heyet-i Tahririye'ye ise şu kişiler seçilmişti: Hariciye Nezareti Umur-u İdâriye Müdür-ü Umûmisi Şevki Bey, Petersburg Sefareti eski Başkâtibi Orhan Bey ve Sefaret Müsteşarlarından Esad Cemal Bey, Hariciye İstişare Odası Müdürü Nusret Bey, Kalem-i Mahsus Mümeyyizi Nizamettin Bey, Hukuk Müşaviri Muavinlerinden Selahattin Bey, Sefaret Kâtiplerinden Cemil Bey, Evrak Müdürü Muavini Baha Bey ve Umur-u Siyasî Katiplerinden Rafet Bey. Bkz. "Sulh Murahhaslarımız", **Alemdar**, 27 Nisan 1336, No:495/2795, s.1.; "Heyet-i Murahhaslarımız", **Peyam-ı Sabah**, 27 Nisan 1336 (1920), No:10939, s.2.

[101] Heyet, 1 Mayıs 1920'de özel bir trenle Paris'e hareket etmiştir. Bkz. "Murahhaslarımız Dün Hareket Ettiler", **Peyam-ı Sabah**, 2 Mayıs 1336 (1920), No: 10944, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

bir kez daha gözden geçirilen taslağı, teslim aldı[102]. Fransız Başbakanı B. Millerand, İtilâf Devletleri temsilcileri başkanı olarak teslim töreni sırasında yaptığı kısa konuşmada; Osmanlı Devleti'ni 1914'te yabancı tazyikine kapılarak savaşa girmekle ve savaşın birkaç yıl uzamasına neden olmakla suçladı. Bunun tekrar olmaması için görevlendirildiklerini ve her şeye rağmen "boğazlardan serbest-i mürûr t'emin edilmekle beraber Dersaadette hakimiyet-i padişahinin ibka'sına karar verilmiş olması düvel-i müttefikanın Türkiye'nin harekat-ı askeriye ve menâfi' ve âmâl-ı meşruasını nazar-ı dikkate alarak Osmanlı İmparatorluğu ile adilâne bir muâhede akd etmek arzusunda olduklarını" açıkladı. Ancak, B. Millerand'ın konuşmasında en dikkati çeken kısım, bu antlaşma taslağına Osmanlı yönetiminin bir ay içinde yanıt verme zorunluluğunda olduğunu vurgulu şekilde belirtmesiydi[103].

Tevfik Paşa, "istiklâl ve hatta devlet mefhumlarıyla kabil-i te'lif" görmediği anlaşma taslağını, "memur-u mahsus" ile İstanbul'a göndereceğini hükûmete bildirdi[104]. Daha sonra çok az ve önemsiz değişikliklerle Sevr Barış Antlaşması'na dönüşecek olan taslakta genel olarak şu noktalar yer almıştı: Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki sınırının yaklaşık olarak Çatalca Hattı olarak belirlenmesi, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın gerek savaş gerekse barış dönemlerinde her türlü gemi ve uçaklara açık bulundurulması, boğazların Cemiyet-i Akvam'ın kararı alınmadan abluka edilmemesi ve düşmanca davranışlarda bulunulmaması, ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Sovyetler Birliği, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan temsilcilerinden oluşacak bir bağımsız komisyonun boğazları denetlemesi, İstanbul'un Osmanlıların egemenliğinde bırakılması fakat Osmanlı Hükûmeti'nin azınlıkların haklarını içeren koşulları uygulamaması halinde değiştirilmesi, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgelere özerklik verilmesi, Kürtlerin belirlenecek bir süre içerisinde Cemiyet-i Akvam'a başvurarak bağımsızlıklarını istemeleri hakkının verilmesi, Osmanlı hükûmetinin İzmir

[102] "Muâhede-i Sulhiye Teblig Edildi", **Peyam-ı Sabah**, 13 Mayıs 1336 (1920), No: 10955, s.1.

[103] Bkz. Tevfik Paşa'nın 12 Mayıs 1920 Tarihli Telgrafından. "Tevfik Paşa'nın Telgrafnamesi", **Peyam-ı Sabah**, 15 Mayıs 1336 (1920), No: 10957, s.1. Törenin üç dakika sürdüğü basına yansımıştır. "Milleranın (Millerand) Murahhaslarımıza Hitâbesi", **Peyam-ı Sabah**, 14 Mayıs 1336 (1920), No: 10956, s.1.

[104] "Tevfik Paşa'nın Telgrafnamesi", **Peyam-ı Sabah**, 15 Mayıs 1336 (1920), No: 10957, s.1.

Levent Sahverdi Arşivi

şehri ve çevresini kapsayan egemenlik haklarını Yunanistan'a bırakması, İmroz, Bozcaada ve Ege Denizi'ndeki irili-ufaklı adaların Yunanistan'a bırakılması, Ermenistan'ın bağımsızlığının tanınması, Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasındaki Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'ten geçecek sınırın ve Ermenistan'a denize çıkış hakkı verilmesiyle ilgili sorunun ABD Başkanı Woodrow Wilson'un hakemliğine bırakılmasının kabul edilmesi, Suriye, Irak ve Filistin'de manda yönetimlerinin kurulması, Hicaz'ın bağımsızlığının tanınması, Osmanlı Yönetiminin Mısır, Kıbrıs, Libya, 12 Adalar ve Meis Adası üzerindeki haklarından vazgeçmesi gibi Osmanlı Devleti'nin bütünüyle sonunu getiren maddelere yer verilmişti[105].

Antlaşma taslağı, baştan beri teslimiyetçiliği ve iyimserliği terk etmeyen hükümet ve kimi basın çevrelerinde büyük bir şaşkınlığa yol aştı. Dönemin etkin kalemlerinden ve Anadolu hareketine karşı sert saldırılarıyla bilinen Ali Kemal, "Lanet" başlıklı yazısıyla, metni yorumladı ve taslağın kabulden başka seçeneğinin olmadığını açıkladı[106].

Sadrazam Damat Ferit Paşa ise, İngiliz gazetelerine verdiği demeçte, antlaşma taslağının bazı bölümlerine atıfta bulundu ve "tarihi ve milli bir nokta-ı nazardan Türk olan Trakya ile İzmir'in Yunanistan'a verilmesine" teessüf etti[107]. Antlaşma taslağının ağır şartlardan oluştuğunu kabul eden hükümet, "dahilde sefk-i dimâ" taraftarı olmadığını, ancak "ahali bağilerin zulm ve şerrînden sıyânet" olunacağını kamuoyuna bildirdi[108].

Hükûmet, antlaşma taslağını incelemek ve cevap metnini oluşturmak amacıyla Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'nin başkanlığında bir komisyon oluşturdu[109]. Her gün toplanması kararlaştırılan bu komisyona çeşitli nezaretlerde oluşturulacak tâlî komisyonlar da yardımcı olacaktı. Bu

---

[105] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.2, TTK, Ankara, s.1987, s.77-78. Taslağın ortaya çıkması ve tartışmalar için bkz. Olcay, **a.g.e.**, s.445-586.

[106] Ali Kemal, "Lanet! Lanet! Lanet!", **Peyam-ı Sabah**, 15 Mayıs 1336 (1920), No: 10957, s.1.

[107] "Sadrazam Paşanın Beyanatı", **Peyam-ı Sabah**, 28 Mayıs 1336 (1920), No: 10970, s.1.

[108] "Hükümetin Siyaset-i Dahiliyesi", **Peyam-ı Sabah**, 28 Mayıs 1336 (1920), No: 10970, s.1.

[109] Komisyonun üyeleri ise şu isimlerden oluşturulmuştu: Eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Şûrâ-yı Devlet Başkanı Edhem Bey, Maliye Nâzırı Reşad Bey, Meclis-i Âyân Başkan Vekili Aristidi, Meclis-i Âyân üyeleri Birinci Ferik Hadi ve Ferik İzzet Fuad Paşalar, Azaryan Efendi, Birinci Ferik Zeki Paşa ve Mekâtib-i Askeriye Müdür-ü Umûmisi Pertev Paşa. Bkz. "Muâhede Metninin Tedkiki", **Alemdar**, 2 Haziran 1336 (1920), No: 529/2829, s.1 Âyândan Seyyid Abdülkadir Efendi, sonradan komisyona seçildi. Bkz. **Peyam-ı Sabah**, 3 Hziran 1336 (1920), No: 10976, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

tâlî komisyonlar, antlaşma taslağının kendi nezaretlerini ilgilendiren bölümlerini inceleyip, gerekli bilgileri üst komisyona bildireceklerdi[110].

Komisyon, çalışmalarına Sadrazam Damat Ferit Paşanın 2 Hazirandaki açış konuşmasıyla başladı[111]. İtilâf Devletleri'nin tanıdığı bir aylık süreye bir aylık ek süre daha alan komisyon, taslağı inceden inceye incelemiş, ortaya çıkartılan metin, uluslararası ilişkiler ve hukuk ilkeleriyle desteklenmişti. Dünya barışının korunmasına yönelik ortaya atılan görüşlere ağırlık verilmişti[112].

Komisyonun hazırladığı metin, hükûmet tarafından incelendi ve yapılan bazı küçük değişikliklerle birlikte, Tevfik Paşa yerine heyet başkanlığına getirilen Damat Ferit Paşaya verildi[113]. Damat Ferit Paşa ise cevap metnini 25 Haziranda Barış Konferansı Başkanı Millerand'a teslim etti.

Osmanlı hükûmetinin hazırladığı cevap metninin, İtilâf Devletleri'nin hazırladıkları taslakla bağdaşmayan noktaları vardı. Hatta kimi konularda itirazlar söz konusuydu[114]. İtilâf Devletleri'nin cevabı sert oldu ve küçük birkaç değişikliğin dışında hiçbir değişikliğin yapılmayacağını tehditkâr bir üslûpla açıkladılar. Hatta 16 Temmuz tarihli bir ültimatomla, Osmanlı yönetiminin antlaşma taslağını on gün içinde kabul etmesini, aksi takdirde "Türklerin Avrupa'dan sonsuzluğa dek kovulacağını" bildirdiler[115].

---

[110] Çeşitli nezaretlerde oluşturulan tâlî komisyonların üyeleri ve çalışmaları için bkz. "Tedkik-i Musâlaha Komisyonu", **Alemdar**, 7 Haziran 1336 (1920), No: 534/2834, s.1.; "Tedkik-i Musâlaha Komisyonu", **Alemdar**, 10 Haziran 1336 (1920), No: 534/2837, s.1.; "Sulhumuza Aid Mesâil", **Alemdar**, 11 Haziran 1336 (1920), No: 538/2838, s.1.

[111] "Şerâit-i Sulhiye Tedkik Komisyonu", **Alemdar**, 3 Haziran 1336 (1920), No: 530/2830, s.1.

[112] "Meclis-i Vükelâ ve Şerâit-i Sulhiye Cevabnâmesinin Hitam-ı Tedkiki", **Alemdar**, 23 Haziran 1336 (1920), No: 548/2848, s.1.

[113] Hükümetin hazırladığı metin 17 Temmuz 1920'den itibaren beş gün boyunca Takvim-i Vekayi'de yayınlandı. Bkz. "Heyet-i Murahhasa-ı Osmaniye Tarafından Sulh Konferansına Verilen Cevab Layihâsı", **Takvim-i Vekâyi**, 17 Temmuz 1336 (1920), No: 3905, s.1-4. Alemdar, Peyam-ı Sabah ve Vakit gibi İstanbul basınının önde gelen gazeteleri de metni okuyucularına duyurdular. Latin harflerine çevrilen metin için bkz. Seha L. Meray – Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s.7-30.

[114] Baskın Oran, cevap metninin üslûp bakımından "zerre kadar eziklik, katlanış ve yakarış izi" taşımadığını, tam tersine "başı dik, hatta yer yer dik başlı" bir üslûpla kaleme alındığını söylemektedir. Bkz. Baskın Oran, "Lozan'ın Öncülü Bir Onur Anıtı: Müttefiklerin Sevr Barış Antlaşması Tasarısına Osmanlı Hariciyesinin Yanıtı", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç. Ankara, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, (Haz: İsmail Soysal)i TTK, Ankara, 1999, s.259.

[115] Meray – Olcay, **a.g.e.**, s.31-34.

Levent Şahverdi Arşivi

Damat Ferit Paşa, antlaşma tasarısının bazı maddelerini değiştirmek üzere gittiği Paris'ten hayal kırıklığıyla dönünce, böyle ağır bir antlaşmanın hazırlanmasına Anadolu'daki ulusal hareketin neden olduğunu ileri sürdü. Antlaşmanın imzalanması gerektiğini, buna karşı çıkanların "sorumsuz çılgınlar" olacağını açıkladı[116].

Bu sözlerle İtilâf Devletleri'ne boyun eğdiklerini itiraf eden İstanbul Hükümeti, antlaşmayı hangi platformda onaylayacağını kararlaştırmaya çalıştı: "Bugün ricâl-i hükümetimiz korkunç ve müşkül bir meselenin muvâcehesindedirler, muâhede-i sulhiyenin kabul veya adem-i kabulünü düşünüyorlar, hükümlerini vermek için icmâ-i ümmete istinâd etmek istiyorlar, kâh bir şûrâ-yı saltanat toplamağı, kâh başka bir çareye baş vurmağı mülâhaza ediyorlar"[117]. Antlaşmanın onaylanmasına ilişkin arayışlarda saltanat şûrâsı düşüncesi öne çıkarıldı. Nitekim Meclis-i Vükelâ yaptığı olağanüstü toplantıda, antlaşma hakkında son kararını vermeden önce devlet ileri gelenlerinin katılacağı bir şûrânın toplanmasına karar verdi. Şûrâya kimlerin katılacağının tespit edilmesi ve şûrâda hükümetin görüşlerini içeren bir layihânın hazırlanması için çalışmalar başlattı[118].

Ne var ki bu girişime ilk itirazlar, hükûmet yanlısı kişi ve basın organlarından geldi. Ali Kemal, "şûrâ-yı saltanattan maksad geçen sene İzmir işgalini müteâkiben gelişi güzel cem' edildiği gibi bir mıstaba-ı ittihad ise biz öyle bir ictimâ'dan büyük bir hayr çıkacağına kani' değiliz" diyerek ulusalcıların bu toplantıya sızabileceklerini veya en azından bazı kişiler aracılığıyla görüşlerini sergileyecekleri uyarısında bulundu[119]. Alemdar Gazetesi, "Bir heyet tarafından ittihaz edilecek mukarreratın bir kıymet-i icraiyesi bulunabilir mi?" sorusunu yönelterek, Avrupa'da antlaşmaların milli meclisler tarafından onaylanarak meşruiyet kazandırıldığını, toplanması gündeme getirilen şûrâ-yı saltanatın olsa olsa istişârî ve gayr-i mesûl bir

---

[116] Sonyel, **a.g.e.**, C.2, s.82.

[117] Ali Kemal, "Efkâr-ı Umumiye", **Peyam-ı Sabah**, 19 Temmuz 1336 (1920), No: 11017, s.1. Şûrâ-yı Saltanatın toplanacağına ilişkin haberler ilk andan itibaren Osmanlı ve Avrupa basınında yer almaya başlamıştır. Bkz. "Şûrâ-yı Saltanat", **Vakit**, 16 Temmuz 1336 (1920), No: 937, s.1; "Şûrâ-yı Saltanat", **Alemdar**, 20 Temmuz 1336 (1920), No: 537/2875, s.1.

[118] "Meclis-i Meşveretin İctimâi", **Alemdar**, 23 Temmuz 1336 (1920), No: 578/2878, s.1; "İmza Meselesi ve Şûrâ-yı Saltanat", **Vakit**, 22 Temmuz 1336 (1920), No: 943, s.1.

[119] Ali Kemal, "Efkâr-ı Umumiye", **Peyam-ı Sabah**, 19 Temmuz 1336 (1920), No: 11017, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

heyet olacağını, bu nedenle doğrudan doğruya milletin hayatını ilgilendiren böyle bir meselede yetkisiz ve gayr-i mesûl bir şûrânın vereceği kararların uygulanmasının olanaklı olmadığını öne sürdü[120].

Vakit Gazetesi'nde yer alan imzasız bir başyazıda, İzmir'in işgali üzerine toplanan saltanat şûrâsı ile toplanması düşünülen saltanat şûrâsı arasında hem oluşum hem de gündem açısından önemli farklar olduğuna dikkat çekildi. Birincisinde İzmir'in işgali görüşülürken, ikincisinde ise "daha muâyyen ve mücerred bir madde (nin), meselâ imza ve adem-i imza maddesini(n) istihdâf (edileceğinin), bu hususda da beyan-ı mütâlaaya değil, belki nihayet imza-yı re'ye memur olunacağının"[121] altı çizildi.

Cenab Şehabettin ise bu arayışı beyhûde bulanlardan biriydi. "Lüzûmu belki var, faidesi şüphesiz hiç olmayacaktır" şeklinde bir yorumda bulundu. O'na göre böyle bir girişim, "hem de memleketin anasır-ı müneveresinden teşekkül etmek şartıyla bundan yedi sene evvel eylül ayında davet ve Türkiye'nin harb-i umumide ittihaz etmesi lazım gelen meslek hakkında" olmalıydı. Hatta, "Bugünkü zavallı memleketin gerdüne-i mukadderatı hûrde-hâş olmuştur, yol gösterecek kılavuzları toplamakdan ne çıkar?"[122] diyerek, bu girişimin sorunları çözmekten uzak olduğuna ilişkin inancını dile getirdi.

Söz konusu girişimin siyasî bağlamda başarısız olacağının altını çizen yorumların yanı sıra, Kanun-ı Esâsî'nin 7. Maddesi, Meclis-i Umumi'nin kapalı olması halinde "muahedat akdi hukuk-u mukaddese-i Padişahidendir" hükmünü getirerek[123], farklı arayışların önünü kapatmıştı. Ancak Sadrazam Damat Ferit Paşa ve Padişah Vahideddin, saltanat şûrâsıyla çok ağır

---

[120] "Şûrâ-yı Saltanat Meselesi", **Alemdar**, 16 Temmuz 1336 (1920), No: 571/2871, s.1.

[121] " Şûrâ-yı Saltanat", **Vakit**, 17 Temmuz 1336 (1920), No: 938, s.1.

[122] Cenab Şahabettin, "Şûrâ-yı Saltanat", **Peyam-ı Sabah**, 21 Temmuz 1336 (1920), No: 11019, s.3.

[123] Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri. "Sened-i İttifakdan Günümüze"**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 1985, s.81. Hükümet 20 Temmuz 1920 tarihli toplantısında Kanun-ı Esâsî'nin bu hükmüne atıfta bulundu: "Kanun-ı Esâsîde ilhak ve redd-i arâziyi tazammun eden muahedatın akdi Meclis-i Milliyenin kabulüne mütevakıf olduğu münderic ise de milletin efkârı hakikiyesine tercüman olabilecek Mebusan'ın cem'î ve meşru' ve kanunî bir intihâb icrası halen mümkün olmadığı vâreste-i izâh bulunduğundan ve meşrutiyet ancak vatanımızın vücuduyla kâim olabileceğinden harb ilânı veya sulh akdi hakkı yine Kanun-ı Esâsî ile zat-ı şevket-meâb hazret-i padişahiye tevdi edilmiş(tir)". Bkz. **Takvim-i Vekâyi**, 24 Temmuz 1336 (1920), No: 3911, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

koşullar taşıyan bu antlaşmanın sorumluluğunu geniş bir kitleye yayma amacını gütmüşlerdir[124]. Ayrıca hükûmet, 20 Temmuz 1920 tarihli toplantısında saltanat şûrâsının amaçlarından birinin antlaşmanın imzalanmasının kaçınılmaz olduğunun gösterilmesi ve hiç olmazsa antlaşmanın koşullarının çok ağır olduğunu "bir kere daha sulh meclis-i kebirinin nazar-ı nasfet ve hakkaniyetine irâe" edilmesi olduğunu açıkladı[125].

Böylece, temsil gücünü çoktan yitirmiş olan hükûmet, her geçen gün büyüyen Ulusal Kurtuluş Savaşı'na rağmen, teslimiyetçiliği seçti. Bu tercihini de saltanat şûrâsıyla meşrulaştırmaya çalıştı.

B- Saltanat Şûrâsına Çağrılanlar

Siyasal iktidar, devletin parçalanması anlamına gelen antlaşmanın onaylanacağı şûrâya, kendisine destek olabilecek kişileri çağırdı. Bu yolla antlaşmanın oy birliği ile onaylandığını kamuoyuna göstermek istedi. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin, temsilcileri aracılığıyla şûrâyı doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesine izin vermedi. Hatta şûrâya çağrılanlar seçilirken, siyasal kimliklerinde ve geçmişlerinde İttihatçılık damgasının bulunmamasına dikkat edildi[126].

Saltanat şûrâsına hükûmet üyeleri, yüksek rütbeli subaylar, Âyân üyeleri, eski sadrazamlar, ilmiye ve bürokrasinin ileri gelenleri çağrıldı[127].

---

[124] Göztepe, **a.g.e.**, s.327-328.; Kurat, **a.g.e.**, s.101. Osmanlı Heyeti'nde yer alan Fahrettin Bey, meşruiyet arayışına şöyle açıklık getirdi: "muahede-i sulhiye layihâsı ve sulh konferansına tebliğ ettiğimiz cevabî notaların tedkikinden sonra bize verilecek mukabil notanın muhteviyatı gayet mühim ve mufassal bir mesele olduğundan ve bu sırada intihâbat icra etmek ve Meclis-i Mebusan ictimaa davet ile vükelâ-yı milletin re'y ve mütabasını istihsal eylemek gayr-i kabil olduğundan hükûmet bi-t-tab' böyle bir mesele-i hayatiyede bütün me'suliyeti deruhde edemez." Bkz. "Fahrettin Bey Efendinin Beyanat-ı Mühimmesi", **Alemdar**, 16 Temmuz 1336 (1920), No: 11014, s.1.

[125] **Takvim-i Vekâyi**, 24 Temmuz 1336 (1920), No: 3911, s.3.

[126] Özellikle eski sadrazamlar seçilirken İttihatçılarla doğrudan ya da dolaylı bir bağlarının bulunmamasına özen gösterildi. Bkz. Göztepe, **a.g.e.**, s.328.

[127] Saltanat şûrâsına şu isimler katıldı: Padişah Vahideddin, Veliaht Abdülmecid Efendi, Sadrazam, Hariciye ve Harbiye Nazırı Vekili Damat Ferit Paşa, Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah, Bahriye Nazırı Mehmet Sait Paşa, Adliye Nazırı Ali Rüştü Efendi, Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Vekili Edhem Bey, Maliye Nazırı ve Dahiliye Nazırı Vekili Mehmet Reşat Bey, Maarif Nazırı Fahrettin Bey, Nafia Nazırı Cemal Paşa, Evkaf-ı Hümayün Nazırı Osman Rıfat Paşa, Eski Sadrazam ve Ayan Meclisi Reisi Tevfik Paşa, Eski Sadrazam İzzet Paşa, Eski Sadrazam Ali Rıza Paşa, Eski Sadrazam Salih Hulisi Paşa, Eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Müşir Fuat Paşa, Müşir Osman Paşa, Müşir Ömer Rüşti Paşa, Birinci Ferik Süleyman Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, Refet Bey, Topçu Feriki Rıza Paşa, Aristidi Paşa, Seyyid Abdülkadir Efendi, Eski Maliye Nazırı Tevfik Bey, Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey, Mustafa Efendi, Adil Bey, Vasfi Efendi, Hamdi Efendi, Mustafa Asım Efendi, Mavroyani Bey,

Levent Şahverdi Arşivi

C- Saltanat Şûrâsını Açış Konuşmaları

Saltanat şûrâsı, Padişah Vahideddin'in başkanlığında, 22 Temmuz 1920 Perşembe günü, öğleden sonra saat üçte, Yıldız Sarayı'nın tören salonunda çalışmalarına başladı[128].

Toplantıya, Paris'teki Osmanlı temsilcisi Dahiliye Nâzırı Reşit Beyin hükümetin hazırladığı cevabî tasarının Spa Konferansı'nda İtilâf Devletleri'nce kabul edilmediğini ve bu devletlerin kayıtsız–koşulsuz antlaşmanın onaylanmasını istediklerini içeren 17 Temmuz tarihli telgrafı okunarak başlandı[129]. Ardından, hükûmetin 20 Temmuzda yaptığı toplantının tutanağı okundu. Hükûmetin antlaşmayı onaylamaktan başka bir seçenek göremediği açıklandı. Onaylanmadığı takdirde Trakya'nın çok küçük bir parçası ile Anadolu'nun ortasını içine alan Türk Devleti'nin de kurulmasına izin verilmeyeceği ve Osmanlı Devleti'nin kesin bir biçimde ortadan kaldırılacağı, toplantıda bulunanlara bildirildi[130]. Bu tehdit dolu açıklama Dahiliye Nâzırı Reşit Beyin 20 Temmuz tarihli başka bir telgrafı okunarak sürdürüldü. Reşit Bey bu telgrafında, İtilâf Devletleri'nin antlaşmanın onaylanmaması halinde Yunan askerî birliklerinin İstanbul'a çıkartma kararı aldıklarını belirtti[131].

Çaresizliği açığa çıkaran bu belgeler okunduktan sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa, kısa bir açış konuşması yaparak karşı karşıya bulunulan du-

---

İzzet Fuat, Abdülkadir Hamit Bey, Azaryan Efendi, Bohor Efendi, Aram Efendi, Dilber Efendi, Zeynelabidin Efendi, Müşir Zeki Paşa, Müşir Kazım Efendi, Müşir Nuri Paşa, Kadıasker Mehmet Nuri Bey, Fetva Emini Ali Rıza Efendi, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye Reisi Mehmet Tevfik Efendi, Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Hamdi Paşa, Birinci Ferik Zeki Paşa, Erkân-ı Harbiye ve Temyiz-i Askerî Eski Reisi Ferik Fuat Paşa, Emekli Ferik Muhsin Paşa, Emekli Topçu Feriki Fuat Paşa, Emekli Topçu Dairesi Reisi Ali Refik Paşa, Topkapı Saray-ı Hümayunu Muhafızı Emekli Ferik Rıza Paşa, Emekli Ferik Şakir Paşa, Emekli Ferik Galip Paşa. Bkz. **Takvim-i Vekâyi** , 24 Temmuz 1336 (1920), No: 3911, s.5.

[128] **Takvim-i Vekâyi**, 24 Temmuz 1336 (1920), No: 3911, s.1.; "Meclis-i Meşveretin İctimâi", **Alemdar**, 23 Temmuz 1336 (1920), No: 578/2878, s.1; "Nezd-i Şahanede Bir İctimâ", **Peyam-ı Sabah**, 23 Temmuz 1336 (1920), No. 11020, s.1.; Münir Sirel, "Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrâsı Tutanağı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.4, (Ocak 1968), s.16.

[129] İtilâf Devletleri temsilcilerinin Reşit Bey'e verdikleri ültimatomda, antlaşmanın onaylanmaması halinde Türklerin İstanbul'dan atılacağını ve bu gibi gelişmelere meydan verilmemesi için, söz konusu belgenin on gün içinde imzalanmasını istemişlerdir. Reşit Bey'in gönderdiği telgrafın tam metni için bkz. **Takvim-i Vekâyi**, 24 Temmuz 1336 (1920), No: 3911, s.1-2.

[130] Hükümetin 20 Temmuz 1920 tarihli toplantısının tam metni için bkz. **Takvim-i Vekâyi**, 24 Temmuz 1336 (1920), No: 3911, s.2-4.

[131] **Takvim-i Vekâyi**, 24 Temmuz 1336 (1920), No: 3911, s.4.; Göztepe, **a.g.e.**, s.326-327.

Levent Şahverdi Arşivi

rumu yorumladı. Damat Ferit Paşa, konuşmasında özetle şu noktalara vurgu yaptı. Dünya, Roma İmparatorluğu'nun 1700 yıl önce yıkılmasından sonra ikinci kez yeni bir tarihî olay ile karşı karşıya kalmaktadır. Osmanlı Devleti on yıllık korkunç hatalar yüzünden bu hale geldi. Padişah'a duyulan büyük saygının sonucu olarak İstanbul, Osmanlılara bırakıldı ve "Osmanlı Devleti'ne bir mevcudiyet" tanındı. Ülke, var olma ve yok olma sorunuyla yüz yüze gelmiş bulunmaktadır. Damat Ferit Paşa, son olarak, devletin devamından yana olanların görüşlerini kısa bir şekilde sözlü ya da yazılı olarak bildirip, zabtı imzalamalarını dile getirdi. Söz almayan kişilerin ise "bekâ ve mevcudiyet-i devleti mahv ve idama tercih edenlerden" sayılacağını ilân etti[132].

Damat Ferit Paşanın ısrarlı bir şekilde antlaşmanın onaylanmasını içeren konuşmasından sonra, bazı kişilerin de aynı yönde görüş bildirmeleri, şûrânın tartışma yapılmadan geçeceğini açığa çıkardı.

D- Saltanat Şûrâsında Antlaşma Taslağının Tartışılması

Sadrazamın konuşmasından sonra söz alanlar antlaşma taslağını irdelemek ve karşı çıkmak yerine, kabulünün zorunluluğu üzerinde durdular. Âyandan Mustafa Sabri Efendi, şûrâda okunan resmi belgelerin içinde bulunulan durumu bütün çıplaklığıyla ortaya koyduğunu ve antlaşmayı onaylamaktan başka çare olmadığını belirtti. Hadi Paşa, sorunun var olmak ya da var olmamak noktasına geldiğini söyleyerek, şu gerçeklikten uzak değerlendirmeyi yaptı: "Hal ne kadar elim olursa olsun meyusiyete mağlub olmayalım. Tasavvur buyurulsun, bir ağacın dalları budanmakla onun kökünü çıkarıp atmak mı lazımdır? Kökü yerde oldukça o ağaç elbette taze hayat bulur. Bunun gibi, cennetmekan Sultan Osman Gazinin semeresi olan şecere-i tayyibe-i saltanat-ı seniyye, bugün kamilen budanmış olmakla beraber kat-i ümid etmek, meyus olmak lazım gelmez. Buna iyi bakacak olur isek inkırazına mani' olur isek mürur-ı zaman ile neşv ü nema bulur, yaşar".

Şûrâdaki eğilimin antlaşma taslağının kabul edilmesi yönünde belirginleşmesine karşın, Rıza Paşa ve Abdurrahman Şeref Bey, bazı konularda hü-

[132] **Takvim-i Vekâyi**, 24 Temmuz 1336 (1920), No: 3911, s.4.; Göztepe, **a.g.e.**, s.329.

Levent Şahverdi Arşivi

kümetten açıklayıcı bilgiler istemişlerdir. Rıza Paşa, hükûmetten antlaşmada iki şartın yerine getirilmemesi halinde Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasının nasıl değerlendirildiğini sordu. Abdurrahman Şeref Bey ise, "muahede-name Anadolu'da tatbik olunmadığı takdirde metn-i muahede-namede münderic bazı kuyuda karşı ittihaz olunacak hatt-ı hareket(in)" ne olacağını öğrenmek istedi[133]. Damat Ferit Paşa, bu çarpıcı soru karşısında her zamanki tavrını takınmış ve Anadolu hareketinin bastırılması zorunluluğundan söz etmiştir: "Hep birden elbirliğiyle çalışarak Anadolu'da isyanı bastıralım ve hem de cenab-ı hakdan ümid ederim ki basdırırız. Hiç değilse, böyle bir ümid kapısı açık bulunur" [134]. Sadrazam'ın eğilimi Mustafa Asım Efendi tarafından da benimsendi.

Görüşlerin açıklanmasından sonra şûrâya katılanlar devletin geleceğini derinden etkileyen antlaşma taslağını kabul etmişlerdir[135].

E- Saltanat Şûrasının Yankısı ve Sevr'e Tepkiler

TBMM, ülkenin paylaştırılması ve halkın köleleştirilmesi anlamına gelen barış tekliflerini ve görüşmelerini büyük bir dikkatle izledi. San Remo Konferansı'nda şekillenen antlaşma taslağına ve bu taslağı onaylayacak İstanbul hükûmetine karşı tavrını açıkça ortaya koydu. İstanbul Mebusu Dr. Adnan ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beyler 4 Mayıs 1920'de, "İstanbul'un işgalini müteakip akdedilen mukavelâtın keenlemyekün addine dair" kanun teklifinde bulundular[136]. Benzer isteği içeren başka bir teklif de Karahisar-ı Sahib Mebusu Hulûsi Bey'le arkadaşları tarafından verildi[137].

Meclis'in bu kanun tekliflerini ele aldığı bir süreçte, 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey, 20 Mayıs 1920'de Meclis Başkanlığı'na antlaşma

---

[133] **Takvim-i Vekâyi,** 24 Temmuz 1336 (1920),No:3911,s.4-5.;Sirel,**a.g.m.**,s.21.

[134] Sirel,**a.g.m.**,s.21.

[135] Bu anı şûrâya katılanlardan biri olan Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey şöyle anlatmaktadır: "Padişah birdenbire, 'kabul edenler ayağa kalksın diyerek ani bir şekilde yerinden doğrulması ve fikirlerine ziyadesiyle itimad ettiğim eski Sadrazam İzzet Paşa gibi zevat da dahil halde herkesin paldır küldür ayağa fırlamak suretiyle Padişaha ittiba etmesi, sanki ayıpmış gibi, beni de bu eşhasa iltihaka sevk etti. Kendim de böylece ayağa kalktığım sırada Topçu Feriki Rıza Paşa'nın oturduğu yerden biraz kımıldandıktan sonra, 'Ben müstenfikim' diyerek iskemlesine çöktüğünü gördüm".Bkz.**Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid,Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**,C. 2, s.410.

[136] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtima Senesi:1, C.1, TBMM Matbaası, Ankara:1959, s.203.

[137] **Y.a.g.e.**, s.203.

Levent Şahverdi Arşivi

taslağı ile ilgili İleri Gazetesi'nde yer alan ayrıntılı bir yazının kopyasını gönderdi[138]. Gazete yazısında genel çerçevesi verilen antlaşma taslağı, mebuslar üzerinde büyük bir infial yarattı. Karahisar-ı Sahib Mebusu Nebil Efendi, "Boşuna yorulmuşlar. Türkiye'yi yok diye idiler, daha iyi ederlerdi"[139] diyerek, Türk halkına dayatılan taslağın anlamını ifade etti.

Erzurum Mebusu Necati Bey de taslağı şöyle değerlendirdi: "Yirmi otuz senelik Avrupa'nın dimağlarımıza nakşetmiş olduğu efkâr-ı insaniye şu muahedeyi okuduktan sonra tamamı ile silindi. Avrupa'nın mahiyet-i hakikiyesi bu kadar çirkinliği ile, bütün şenaati ile karşımızda tecelli etti. Bu muahedename namuskâr bir adamı tuzağı düşürmek, istenilen bir adamı tutmak, pusuya düşürmekten başka bir mahiyeti haiz değildir...Vatan(ımızda) dört bin seneden beri ecdadımızın hükümran olduğu bir memlekette başka bir hükümet kurmak istiyorlar. Bu hukukla; adaletle, hürriyet ve istiklal sözleri ile nasıl telif kabul eder? İzmir Yunanlılara veriliyor. Hangi hakla? İzmir gittikten sonra, İstanbul bu vaziyete girdikten sonra Kilikya şu şekle sokulduktan sonra hangi Türkiye'den bahsolunuyor?...Bu mukavele değildir. Hangi Hükûmet-i Osmaniye? Ortada ne hükümet kalıyor, ne bir şey, böyle yapacaklarına o efendilere ima edelim ki, hayır efendiler; biz böyle zelilane ölmeyeceğiz!...Baştan başa mezaristan haline gelecek olan Anadolu'da istediğiniz milletlere keşaneler kurunuz"[140]. Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey ise, "Avrupa'nın sulhu yalancıdır, aldatıcıdır ve imza edilmeye layık değildir. Biz bütün kuvvetimizle isyan ediyoruz ve muahedeyi tasdik etmeyeceğiz ... Bu sulh paçavrasını bize uzattıkları vakit kanlı kılıçlarımızı göstereceğiz. İşte size son cevabımız"[141] diyerek savaşın kaçınılmazlığını dile getirdi.

Mebuslar, emperyalist devletlerin Sevr'de sonuçlanacak paylaşım emellerini sonuçsuz bırakmak için tüm güçlerini ortaya koydular. Konya Mebusu Refik Bey ve yedi arkadaşı 24 Mayıs 1920'de "Sevr Sulh Muahedesinin cebren tatbiki ihtimaline karşı Hükümetçe ne gibi tedabir ittihaz"

---

[138] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İçtima Senesi:1, C.2, TBMM Basımevi, Ankara:1981, s.13.
[139] **Y.a.g.e.**, s.15.
[140] **Y.a.g.e.**, s.15-16.
[141] **Y.a.g.e.**, s.19-22.

Levent Şahverdi Arşivi

edildiğine ilişkin bir takrir verdiler[142]. Ve hükûmetin aldığı önlemleri gizli celsede Meclis'e açıklamalarını istediler [143]. Aynı gün Antalya Mebusu Hasan Tahsin Bey de Meclis Başkanlığı'na verdiği takrirde, "Sevr Muahedesi ahkamından vatandaşların müftüler vasıtası ile haberdar edilmesini ve Meclisce hilafet(in), istiklâlin(in) muhafazası için ittihaz edilecek mukarrerata badelyemin imza vazedilmesini" istedi[144].

Kanun tekliflerinin ve antlaşma taslağı hakkında halkın bilgilendirilmesinin Meclis'te tartışıldığı bir sırada TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletleri'nin barış görüşmeleri için Paris'e çağırdıkları İstanbul hükûmetinin temsilcilerini tanımadıklarını, 14 Mayıs 1920'de Trakya Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi Riyasetine gönderdiği şifre-telgrafta ifade etmişti: "Paris'teki Osmanlı murahhas heyeti milletin hiçbir suretle vekaletini haiz değildir. Bunların memleketimizin hiçbir parçası hakkında barış konferansının vereceği kararı tasvipte selâhiyyeti yoktur. Binaenaleyh, bunlar tarafından kabul ve imza edilecek bir muahede hükümleri keenlemyekûndür. Barış konferansı kararları malûm olunca buna karşı yapılacak hareket Büyük Millet Meclisi'nce tayin edilecek ve size de gerekli tebligat yapılacaktır"[145].

Mustafa Kemal'in bu kararlı tutumundan kısa bir süre sonra kanun teklifleri ve Adliye ile Hariciye Nezareti'nin mazbataları[146] Meclis'te okundu. Metinlerde geçen bazı terimler değiştirildi. Uzun tartışmalardan sonra 7 Haziran 1920'de "İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336'den (1920) itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvip ve ıttıla-ı haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilûmum muahedat ve mukavelat ve imtiyazat ve

---

[142] Takririn birinci maddesi şöyle kaleme alınmıştı: "Başta İngiliz olmak üzere düşmanlarımızın hazırladıkları mahud şerait-i sulhiye daha doğrusu hükmü idamı tatbik ve infaz için dahilden haricten üzerimize teslit edilmiş ve edilecek kuva-yı tahribiyeye mukabele etmek üzere kuva-yı hakikiye-i milliyemizin derhal ve bila ifate-i vakit tanzim ve her türlü tecavüzü kahhar darbeleriyle ezecek bir halde bulundurulması hususunda muhterem İcra Heyeti Vekillerinin ve betahsis Müdafaa-ı Milliye Vekaletinin bu maksadı esasiye mütedair olarak şimdiye kadar vaki olan teşebbüsat ve istihzatından Meclisin haberdar edilmesi" Bkz. **Y.a.g.e.,** s.25-26.

[143] **Y.a.g.e.,**s.26.

[144] **Y.a.g.e.,** s.29-30.

[145] **Atatürk'ün Tamim,Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938)** , C.4,Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.329.

[146] Kanun teklifi ve Adliye ile Hariciye Encümenleri mazbata metinleri için bkz.**TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre:1,İçtima Senesi:1,C.1, s.203.

Levent Şahverdi Arşivi

ukudat ve mukarrerat-ı resmiye ile mütarekenin akdinden sonra akdedilmiş bilcümle muahedat-ı hafiye keenlemyekûndür"[147] hükmü getirilerek, İstanbul Hükümeti'nin bu alandaki tüm tasarrufları geçersiz kılındı.

TBMM'nin büyük direnişine ve halkın her geçen gün gelişen tepkisine rağmen barış antlaşması 10 Ağustos 1920'de Sevr'de imzalanması kararlaştırıldı. Böylece uzun süreden beri paylaşılamayan Osmanlı toprakları, kağıt üzerinde pay edilecekti. Bu korkunç gelişme Türk kamuoyu üzerinde büyük yankılar uyandırdı. Halk imza tarihini matem günü ilan etti. Gazetelerde yayınlanan beyannamelerde; imza gününde bütün Müslüman-Türk kurumlarının, esnaf ile işçilerinin işlerini terk ederek mateme iştirak edecekleri, öğle vakti bütün minarelerde salatü selam verileceği, İstanbul limanında işleyen Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain, Haliç vapurlarının bu anda yerlerinde duracakları, eğlence yerlerinin kapatılacağı ve her tarafta Osmanlı bayraklarının yarıya indirileceği ilân edildi[148]. Ancak korkulan oldu ve antlaşma karalaştırılan gün imzalandı. Anadolu halkı antlaşmanın onaylanmasına hemen tepki gösterdi. Konya'da yayınlanan Öğüd Gazetesi, 19 Ağustos tarihli sayısında antlaşmayı Anadolu halkının idam kararı olarak değerlendirdi ve hiçbir maddesinin uygulamaya geçemeyeceğini belirtti: "Ucu hançerden daha sivri olan bu maddeleri okurken müteessir olalım, lakin ümitsiz olmayalım"[149]. Hakimiyet-i Milliye her zaman olduğu gibi yazılarıyla antlaşma hakkında halkı bilinçlendirmeye çalıştı. Anadolu dışından da tepkiler gösterildi. Londra'da bulunan Merkezi İslâm Cemiyeti, Cemiyet-i Akvama 19 sayfalık bir broşür göndererek, Sevr'i protesto etti ve bu antlaşmanın uygulanma şansının olmadığını belirtti[150].

TBMM'de de antlaşmaya imza atanların vatan haini ilân edilmesi yönünde sesler yükseldi. Nitekim Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, 17 Ağustos 1920'de TBMM Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta Sevr

---

[147] **TBMM Zabıt Ceridesi,**Devre:1 ,İçtima Senesi:1,C.2, s.139-145.

[148] İrtem,**a.g.e.,** s.231.

[149] Yücel Özkaya, "Güney, Güney-Doğu'da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar", **Milli Mücadele Tarihi-Makaleler**, (Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 286-287.

[150] Halûk v. Saltukgil, " Sevr Muahedesi ve Merkezî İslâm Cemiyeti'nin İtirazı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:10, (1968), s.7-17.

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşması'nın şûrâ-yı saltanatta onaylandığını açıklayarak, antlaşmanın altına imza atanların vatan haini ilân edilmeleri gerektiğini ifade etti: "Vatansız, vicdansız üç serserinin yine kendileri gibi millet ve vatanla alakası olmayan birkaç kişi namına sulh muahedesini imza ettiklerini ajansta gördük. Mücadele-i Milliyemizde daha büyük bir azim ve imanla devam-ı tekiden ahdettiğimizi arz eylerim. İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz şûrâ-yı saltanatta Türkiye'nin hayat-ı mevcudiyetini söndüren bu zalim muahedenin imza edilmesine karar ve rey veren esamileri malum eşhasın ve muahedenameye vaz'-ı imza edenlerin ihanet-i vataniye ile ittiham olunmasını ve haklarında hükm-ü gıyabi verilmesini, bu vatansızların isimlerinin her yerde lanetle yad edilmesinin ilan ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim"[151]. Meclis'te yapılan oylama sonucunda sözü edilen kişiler vatan haini ilân edildi.

TBMM Hükûmeti önceden olduğu gibi, antlaşma onaylandıktan sonra da antlaşma hakkında halkı aydınlatmak ve kendi politikaları doğrultusunda kamuoyu oluşturmak amacıyla çeşitli faaliyetlere girişti. Hariciye Vekaleti Umur-ı Siyasiyye Müdürü Yusuf Hikmet (Bayur); "Türk Muahede-i Sulhiyyesi ve Mahiyet-i Hakikiyesi, "Bir Millet Nasıl Esarete Alınır" adlı bir risale kaleme alarak, barış antlaşmasının değerlendirdi. Bunun kabulünün olanaklı olmadığını açıkladı: "Bir millet istiklal-i haysiyet ile yaşayabilir; hür ve müstakil olan bir millet devlet teşkil eder. İstiklal insanların evsaf-ı esasiyesindendir. Ona malik olmayan bir kavim ne hayatını ne namusunu muhafaza edebilir.Ve nihayet mahv ve munkariz olur. Öteden beri alem-ı İslâmı ve Türkiye'yi mahva kastetmiş olan Avrupa bu muahede ile maksadına erişmiştir. Hayf sadhezar hayf ki Osmanlı Devleti'ne mensubiyet iddia eden hilafet ve saltanat hizmet ettiğini ilân eden Ferit Paşa Hükûmeti kendi eliyle hilâfet ve saltanatın esaret ve inkırazını ve koca bir milletin izmihlâlini imzalamıştır"[152].

---

[151] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre:1, İçtima Senesi:1, C. 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s.333.

[152] Mete Tunçay, "Sevres'e Karşı Anadolu'nun Bir Yayını :Türk Muahede-i Sulhiyyesi ve Mahiyet-i Hakikiyesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** , C. XXXIV,No:1-4, (Ocak 1979), s.146.

Levent Şahverdi Arşivi

F- Sevr Barış Antlaşması'nın Uygulanması Yönünde Atılan Bazı Adımlar

İstanbul hükûmeti ve bu hükûmete destek veren çevreler, Sevr Barışı'nı bir tutsaklık belgesi olmasına ve halkın gerçek temsilcisi TBMM tarafından reddedilmesine rağmen uygulanmasının kaçınılmaz olduğunu belirttiler. Bunlardan biri olan Ali Kemal, antlaşmanın İstanbul'la ilgili hükmüne atıfta bulunarak, bu metnin imzalanmasının yeterli olmadığını, "Anadolu bagîlerini tav'an ve kerhen yola" getirmenin zorunlu olduğunu açıkladı. İzlenecek politika hakkında da şu açıklamada bulundu: "Bizce bu devlet ve millet için bu elim dakikalarda en doğru siyaset İtilaf Devletleri'yle münasebet-i hüsnîyeyi cidden iâde edebilmek, daimî bir hüsn-i muaşeret te'sisine muvaffak olmakdır. ... Kendi kendimizi aldatmağa hacet var mı? Biz mütarekeden beri asla böyle yapmadık.Ve hatta yapmağa bile çalışmadık"[153].

İstanbul hükûmeti, saltanat şûrâsından dört gün sonra, "şerâit-i sulhiyyenin her daire-i devlete taalluk eden ahkâmının tetkik ve tefrikiyle heyet-i umûmiyesinin suret-i tatbikiyesine mutedâir muamelatı" gerçekleştirmek üzere sadaret müsteşarının başkanlığında, nezaretlerden gönderilecek birer memurun katılımıyla bir komisyon oluşturdu[154]. Komisyon[155] ilk toplantısını Sadaret Müsteşarı Cemal Beyin başkanlığında 28 Temmuz 1920'de gerçekleştirdi. Aynı gün Sadrazam Damat Ferit Paşa da üst düzey askerî bürokratlarla bir araya gelerek, antlaşmanın uygulanması konusunda ortak bir görüş saptamaya çalıştı[156].

Bu çalışma sürecinde en dikkati çeken nokta; komisyonun, antlaşma hükümlerini tek tek incelemesi ve her nezâreti ilgilendiren kısımları belirlemesidir. Buna bağlı olarak Sadaret de 19 Ağustos 1920'de tüm nezaretlere bir tezkire göndererek hükümlerin uygulanması sırasında karışıklık çık-

---

[153] Ali Kemal, "Muahedenin Tatbiki", **Peyam-ı Sabah**, 23 Temmuz 1339 (1920) ,No:11020, s.1.

[154] **B.O.A., BEO,Meşihat Giden**, Dosya No: 348246.

[155] Tespit edilen komisyon üyeleri şunlardır: Sedaret Müsteşarı Cemal Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinden Birinci Şube Müdürü Kaymakam Hazım Bey, Bahriye Nezaretinden Kalyon Kapudanı Hakkı Bey, Hazine-i Hassa'dan Emlâk-ı Hakani Komisyon Reisi Hafız Bey Efendi, Maliye Nezareti'nden Maliye Müfettişi Kazım Bey, Şûrâ-yı Devletten Edhem Bey, Dahiliye Nezareti'nden İdâre-i Umumiye Vilayat Müdürü Nazmi Bey, Adliye Nezareti'nden Umur-u Hukukiye Müdürü Muavini Cevdet Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Maden Müdür-ü Umumisi Kenan Bey, Hariciye Nezareti'nden Müsteşar Muavini Halil Bey ve Maarif Nezareti'nden Meclis-i Kebîr Maarif Azası Şefik Bey. Bkz. **B.O.A. BEO.,Meşihat-Giden**,No:348246.

[156] "Muahedenin Tatbiki Meselesi", **Peyam-ı Sabah**, 29 Temmuz 1336 (1920) , No:11026, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

maması için, her nezaretin müsteşarı başkanlığında bir başka komisyonun kurulmasına ve bu komisyonların konuyla ilgili incelemelerini ve değerlendirmelerini Sadarete göndermelerini istemesidir[157]. Ancak Hariciye Nazırı Safa Beyin 18 Kasım 1920'de Sadaret'e yazdığı yazıdan, komisyon veya komisyonların işlevlerini yitirdiği, geçen süre içinde yeterli çalışma yapılmadığı ve sonuçların değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Safa Bey, Sadarete olası olumsuzlukların önüne geçilmesi için, Hariciye Nezareti bünyesinde çeşitli devlet kurumlarından temsilcilerinin yer alacakları yeni bir komisyonun kurulmasını önerdi[158]. Aynı tarihlerde antlaşma hükümlerinin uygulanmasını organize edecek yeni bir komisyonun kurulmasını önerenler arasında Harbiye Nazırı da vardı. Harbiye Nazırı Ziya Paşa, 27 Kasım 1920'de Sadarete gönderdiği bir yazıda, antlaşma koşullarının yerine getirilmesinde yaşanılan süreci ve kurulan komisyonların niteliğini özetleyerek, nezaret olarak kendilerini ilgilendiren maddeleri gözden geçirdiklerini bildirdi. Ancak, diğer nezaretlerle ortaklaşa yapılacak çalışmaların aksadığını açıkladı. Bu sorunu çözmek ve devlet kurumları arasında uyumu sağlamak üzere "muhtelif devair-i devletten me'mur edilecek mütehassıs zevattan mürekkep bir komisyonun" kurulmasının kaçınılmazlığını ifade etti. Harbiye Nazırının en dikkati çeken yaklaşımı ise, " Tatbikat-ı Sulhiye Komisyonu" adını verdiği bu komisyonun görevlerini içeren bir talimatnâme hazırlamasıdır[159].

Meclis-i Vükela, 28 Kasım 1920 tarihli toplantısında önerileri değerlendirdi ve böyle bir komisyonun oluşturulmasına ihtiyaç olduğunu kararlaştırdı. Sadaret bu kararı 1 Aralık 1920'de tüm nezaretlere ve Hazine-i Hassa Müdüriyet-i Umumiyesine bir genelge göndererek tebliğ etti[160]. Ancak Harbiye Nazırı Ziya Paşa, aradan yaklaşık bir ay geçmesine rağmen komisyonun hâlâ kurulmaması üzerine 20 Aralık 1920'de Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği başka bir yazıda taleplerini yineledi. Sadaret, Harbiye Nazırının bu ısrarlı tutumu karşısında 29 Aralık 1920'de tüm nezaretlere ve

---

[157] **B.O.A., B.E.O.,Meşihat-Giden**.Doya No:348540.,Hariciye Nezareti'nin tezkireye verdiği cevap için bkz. **B.O.A., B.E.O. , Meşihat-Giden**.Dosya No: 348876.

[158] **B.O.A., B.E.O., Meşihat-Giden**.Dosya No: 349881.

[159]Talimatnâmenin maddeleri için bkz ek kısmı. Harbiye Nazırı, komisyonda görev alacak kişileri de tespit etmişti: Başkan Nazıf Paşa. Üyeler: Ali Fevzi Paşa, Miralay Ali Bey, Binbaşı Remzi Bey. Bkz. **B.O.A., B.E.O., Meşihat-Giden**.Dosya No: 349881.

[160] **B.O.A., B.E.O., Meşihat-Giden**.Dosya No: 349881.

Levent Şahverdi Arşivi

Hazine-i Hassa Müdüriyet-i Umumiyesine yeni bir genelge daha göndererek, Hariciye Nezareti'nde komisyonun kurulmasını istedi. Gelişmeler bu girişimin de sonuçsuz kaldığını göstermektedir.

Sonuç

İslâm-Türk Devlet geleneğinde hükümdarlar ülkenin sorunlarına çözüm bulmak ve daha iyi yönetilmesini sağlamak için devlet ileri gelenlerinin katıldığı şûrâ, kurultay adı verilen meclisler topladılar. Osmanlı Padişahları da bu yöntemi benimsediler. Özellikle Divan-ı Hümayun örgütünün işlevini yitirmesinden sonra zaman zaman bu mekanizmaya başvurdular. III. Selim ve II. Mahmut, modernleşme hareketine ivme kazandırmak için bu yönetim geleneğinden sıklıkla yararlandılar. Daha sonraki dönemlerde de yöneticiler, krizlere çözüm bulmak ve sorumluluğu geniş bir tabana yaymak amacıyla bu mekanizmayı işlettiler.

Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkenin işgallere uğraması ve devletin siyasî ve hukukî olarak sona erme tehlikesiyle yüz yüze gelmesi sonucunda, Meşrutiyet ve halkın yönetime katılması deneyimine karşın, şûrâ tekrar gündeme getirildi. Siyasî iktidar, İzmir'in işgali ve Sevr Barış Antlaşması gibi halkın ulusal duygularını harekete geçiren olaylar karşısında tavır belirlemek için iki saltanat şûrâsı topladı. Bu girişimler, İstanbul hükûmeti'nin yetmezliğini ve teslimiyetçiliğini somut bir şekilde ortaya çıkardı. İstanbul bürokrasisinin halktan kopuk ve köhnemiş yapısı bir süre daha devam etti. Ancak Mütareke döneminde mevcut olan ikili iktidar zamanla Ankara lehine bozuldu ve TBMM gücünü pekiştirdi.

Damat Ferit ve Tevfik Paşa hükûmetlerinin tüm çabalarına karşın Anadolu'da Türklerin sonu anlamına gelen Sevr Antlaşması'nın uygulanması konusunda somut bir adım atılamadı. Gücünü ve iktidarını kaybeden hükümetler, Anadolu direnişi karşısında bürokrasiyi de yönlendiremediler ve antlaşmayı yürürlüğe koyamadılar. Esasında ölü doğan ve tüm maddeleri cezalandırıcı bir ruh haliyle kaleme alınan antlaşma, ulusal direnişin başarıya ulaşmasıyla ortadan kalktı. Lozan'da yeni Türkiye Devleti'nin varlığı uluslararası toplum tarafından tanındı.

Levent Şahverdi Arşivi

EK

TATBİKAT-I SULHİYE KOMİSYONU'NUN VEZÂİFİNE DAİR TA'LÎMÂT

1- Doğrudan doğruya makam-ı sadarete merbut olmak üzere (Tatbikat-ı Sulhiye Komisyonu) namıyla bir komisyon teşkil edilecektir. Bu komisyonun vezâifi ber-vech-i âtidir:

a- Muahede-i sulhiye şeraitini tedkik ve tetebbu' etmek

b- Nezaretlerin şimdiye kadar yapmış oldukları istihzârât-ı sulhiyeyi takib ve istihârâtı bir merkezde cem' ve tevhid eylemek

c- Esna-yı tedkikde yeniden göze çarpan mesâili nezâret-i müteallikalarının pesîn-ül nuzzârına arz eylemek

d- Şerâit-i sulhiyeden şimdiden tatbiki memleket için mûcib-i muhassenât olan mevadın mevki-i icraya vaz' için nezârete iâdesine serd-i teklifat etmek

2- Komisyon, dahiliye, hariciye, adliye, maliye, maarif, ticaret ve ziraat, nafia, bahriye nezâret-i celilerine mensup birer aza ile erkân ve ümerayı askeriyeden dört azadan mürekkeb olur. Komisyon azası evvelce muahede-i sulhiye istihzârâtıyla iştigal eden ihâta-yı nazar ashabından ve lisana aşina zevattan intihâb olunur.

3- Nezaretlerde şimdiye kadar yapılmış olan istihzârât hakkında malumat cem' ve nezaretlerde hazırlanmış dosyaların mütâlaası için azalar doğrudan doğruya mensub bulundukları nezaretlerle muhâbere edebilecekleri gibi nuzzâr-ı kirâmın re'y ve tensiblerinin istihsalini icâb ettirmeyen mevâd için tesrian-ül musâhîe doğrudan doğruya müdüriyet-i umûmiye ve müdüriyetlerle şifâhî ve tahrîri irtibat ve muhaberede bulunurlar. Komisyona izahat vermek fikr ve mütâlaaları alınmak üzere nezaretlerden lazım gelen mütehassısları davet ederler.

4- Komisyon esâsat hakkındaki nukat-ı nazarî daima ba-mazbata makam-ı celil-i sadarete arz eder. Ve vazifelerinin müsâraaten neticelendirilmesi hususunda i'tina eder.

Kaynak: B.O. A., B.E.O., Meşihat-Giden, Dosya No: 349881.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TANİN GAZETESİNE GÖRE "ÇANAKKALE" GEÇİLMEZ

Yrd. Doç. Dr. Şaduman HALICI*

ÖZET

Avrupa'nın sanayileşen büyük devletleri arasındaki denge XIX. yüzyılda Almanya'nın birliğini sağlaması ile bozuldu. Yeni düzende ekonomik ve siyasal çıkarlar Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu birbirine yaklaştırdı. Karşısında ise İngiltere, Fransa ve Rusya yer aldı. Gruplar arasındaki gerginlik Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesi ile sıcak çatışmaya dönüştü. Savaş başladığında Osmanlı İmparatorluğu tarafsızlığını ilân etti. Ancak kısa süre sonra Enver Paşanın girişimleri ile Almanya yanında I. Dünya Savaşı'na katıldı. Osmanlı ordusu daha savaşın başında Sarıkamış'ta Ruslardan öte soğuk ve hastalık yüzünden büyük kayıplara uğradı. Ekonomik ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalan Rusya ise Almanlar karşısında yenilgi almaya başladı. İngiltere ve Fransa, müttefikleri olan Rusya'yı bu durumdan kurtarmak için Boğazları geçme projelerini uygulama kararı aldı. Böylece savaşı da bitirmeyi plânlıyorlardı.

İngiltere ve Fransa, sömürgelerinden aldıkları destekle önce karadan, ardından hem karadan hem denizden yaptıkları harekâtla plânlarını uygulamaya koydular. Ancak, büyük umutlarla geldikleri Gelibolu'da, ardı ardına yenilgi aldılar ve sonunda yarımadayı boşalttılar.

Harekâtın başından itibaren Boğazların geçilemeyeceğini savunan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sözcüsü olan Tanin gazetesi de harekâtı duyarlılıkla izledi. Savaşı, Müslümanlık ile Hıristiyanlık arasındaki yeni bir mücadele olarak niteledi. Savaş süresince verdiği haber ve yorumlarla, cephe muhabirlerinin gönderdiği mektuplarla tarafların askerî durumları, müttefiklerin yenilgi ve Türk askerinin başarı nedenleri üzerinde durdu. İngiliz ve Fransız basınının yalan yayınlarına kamuoyunun dikkatini çekti. Ordunun gereksinimleri için ulusu göreve çağırdı. Müttefiklerin savaş hukuku dışına çıkan hareketlerini eleştirdi. Hükûmeti önlem almaya çağırdı. Çanakkale zaferini büyük bir coşku ile karşıladı ve zaferin Türkiye açısından sonuçlarını değerlendirdi.

Anahtar Kelimeler

Tanin Gazetesi, Çanakkale, Gelibolu Yarımadası, Boğazlar, Anafartalar.

* Edebiyat Fakültesi, Eskişehir

Levent Sahverdi Arşivi

"ÇANAKKALE" CAN'T BE PASSED THROUGH IN RESPECT OF TANIN NEWSPAPER

ABSTRACT

The balance between the big industrializing countries broke down as Germany achieved its unity in XIXth century. The economic and political benefits made German and Austro-Hungarian Empire get closer. England, France and Russia took place against them. The tension between the two groups turned to a battle as crown prince of Austro-Hungarian Empire was killed. Ottoman Empire declared its neutrality proclamation when the war began. However, after a short while, it joint the war beside of German powers as a result of Enver Paşa's efforts. Ottoman Army had a heavy loss because of cold weather and diseases in Sarıkamış. On the other hand, Russia started to lose against Germany because of its social and economic problems. England and France decide to pass through the Straits in order to save Russia. They were also planning to end the war.

England and France began to implement their plans by making the maneuvers first from the land then from both land and sea with the back up of their colonies. But they sustained defeats one by one in Gelibolu, (Gallipoli) the land to where they came with great expectations, and had to evacuate the peninsula.

Newspaper Tanin, the one who advocated that Straits couldn't be passed as a spokesman of Ittihat ve Terakki Committee, watched the maneuver with a great attention. It described the war as a new battle between Islam and Christianity. Throughout the War, it kept dwelling upon the military conditions of both sides and the reasons of the defeats of both allied powers and success of Turkish soldiers via news, comments and the letters which were sent by front correspondents. It called attention on the fake publications of France and England press. It called out the nation on duty for the requirements of the army. It criticized the movements of allied powers those were not obeying the Law of War and they invited the Government to take precautions. They welcomed the Çanakkale Glory with great enthusiasm and evaluated the consequences of the glory for Turkey.

Key Words

Newspaper Tanin, Çanakkale - Dardanelle, Gelibolu Yarımadası Gallipoli Peninsula, Boğazlar - Straits, Anafartalar.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Avrupa'nın sanayileşen büyük devletleri 19. yüzyıla dek dünyayı az çok aralarında üleşmişler ve kendi aralarında bir denge oluşturmuşlardı. Bu denge yüzyılın üçüncü çeyreğinde birliğini sağlayan Almanya'nın sömürge arayışlarına başlaması ile bozuldu. Ülkelerin çıkarları doğrultusunda yapılan anlaşmalarla Almanya ile Avusturya-Macaristan birbirine yaklaşırken İngiltere, Fransa ve Rusya da Üçlü İtilaf'ı oluşturdu.

20. yüzyılın başına gelindiğinde Avrupa'da bloklar netleşirken, Osmanlı İmparatorluğu da yeniden anayasalı döneme geçti. Ancak devlet, hem iç hem de dış siyasa da ardı ardına gelen sorunlarla yüz yüze kaldı. İçerde; 13 Nisan 1909'da patlak veren gerici ayaklanma ordunun siyasal arenada kendisini göstermesinin ve anayasada yapılan değişiklikle parlamenter sisteme geçişin yolunu açtı. Dış siyasa da ise devlet bir yandan sömürge arayışını Osmanlı topraklarında sürdüren İtalya'nın istekleriyle, öte yandan Rusya'nın Balkan Devletleri üzerinde izlediği Panislavist politikanın olumsuz etkileriyle uğraşmak zorunda kaldı. 15 Ekim 1912'de imzalanan Ouchi Antlaşması ile Trablusgarp'ı İtalya'ya bırakan Osmanlı İmparatorluğu hemen ardından Balkan mücadelesine başladı. Zira, Rusya'nın kışkırtması ile Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı'ya karşı Ekim 1912'de savaşı başlatmıştı. Balkan savaşlarının ilk evresi Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük toprak kayıplarına yol açan tam bir yengisi ile sonuçlandı. Ancak İmparatorluk üzerindeki moral çöküntüsü daha etkili oldu. Yenilgiden hükûmeti sorumlu tutan İttihatçı liderler, Londra'da barış görüşmeleri sürerken 23 Ocak 1913'te Babıali Baskını'nı gerçekleştirerek Harbiye Nazırını öldürdüler. Bu olayla hükümet el değiştirirken 1918 yılı sonuna dek sürecek olan ve Enver Paşa'nın başını çektiği oligarşik yönetim de başladı. Bu arada, 1913 Haziran sonunda Bulgaristan'ın Birinci Balkan Savaşı'nda daha fazla pay aldığı iddiasıyla Sırbistan,Yunanistan ve Romanya anlaşarak bu devlete karşı ikinci savaşı başlattı. Ülkede egemen konumda olan Enver Paşanın bu uygun ortamı değerlendirerek Edirne'yi geri alması ile İttihat ve Terakki'nin ülke politikasındaki etkisi güç kazandı. Oluşan bloklar içerisinde giderek Almanya'ya yanaşıldı. Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da Gavrilo Princep adlı bir Sırp tarafından öl-

Levent Şahverdi Arşivi

dürülmesi ve Avusturya-Macaristan'ın 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilân etmesiyle Birinci Dünya Savaşı başladığında, Enver Paşa'nın girişimleri ile 2 Ağustos 1914'te imzalanan anlaşma ile de Türk-Alman ittifakı netleşti. Osmanlı hükûmeti aynı tarihte seferberlik ilân etti. Ancak silâhlı bir tarafsızlık sürdürdü. 11 Ağustosta Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin Boğazları geçerek İmparatorluğa sığınması ile tarafsızlık ilk yarayı aldı. Bu iki gemi ile birlikte Osmanlı donanmasının Karadeniz'de yaptığı tatbikat sırasında Rus ticaret gemilerini ve Rus kıyılarını bombalaması ile İmparatorluk fiilen savaşa katıldı. 1914 Aralık ayında hazırlıksız olarak başlatılan Kafkas harekâtında Enver Paşa'nın birlikleri Sarıkamış'ta Ruslardan öte soğuk ve hastalık yüzünden büyük kayıplara uğradı. Ancak, Rusya'da da savaş olumsuz etkilerini göstermeye başlamıştı. İç siyasada ekonomik ve toplumsal sorunlarla yüz yüze olan Rusya, Alman orduları karşısında da yenilgiye uğruyordu. Rusya'yı bu durumdan kurtarmak isteyen müttefikleri İngiltere ve Fransa, Boğazları geçme projelerini yürürlüğe koyma kararı aldı. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu ortadan kaldırılacak, Boğazlardan Rusya'ya akıtılacak yardımla tehlikeye düşen Çarlık rejimi güçlendirilecek, Osmanlı ülkesinden verilen topraklarla Rusya'nın daha da güçlenmesi sağlanacak, Almanların harekât alanı daraltılacak, Rusya'nın tahılı Avrupa'ya aktarılacak, tarafsız devletlerin Üçlü İttifak yanında yer almaları sağlanacak, böylece savaş bitirilecekti. Bu amaçla İngiltere ve Fransa sömürgelerinden de aldığı destekle Çanakkale harekâtını başlattı.

Osmanlı İmparatorluğu daha seferberliğin başından itibaren bu bölgeye yapılacak bir saldırıyı olası görmüş, ordunun eksiklerini hızla gidermeye ve bölgeye asker yığmaya başlamıştı. Ancak ordu, Bulgaristan'ın tarafsızlık politikası nedeniyle müttefiklerinden yardım alamadığı için Çanakkale'de uzun süre kendi olanakları ile savaştı. Hem deniz çıkarmasında hem de kara harekâtında İttifak ordularına büyük kayıplar verdirerek Boğazların kolayca geçilemeyeceğini kanıtlandı. Ancak, askerî yoksunluklar kesin sonucun alınmasını engelliyordu. Bu nedenle Almanya ve Avusturya-Macaristan, savaşın başından itibaren, Bulgaristan'ın kendi yanlarında savaşa girmesini sağlayacak politikalar izledi. İngiltere ve Fransa da İtalya ile Yunanistan'ın kendi yanlarında savaşa girmesini ve Bulgaristan'ın tarafsızlığını

Levent Şahverdi Arşivi

korumasını sağlamaya çalıştı. İtalya, 26 Nisan 1915'te Londra'da yapılan gizli antlaşma ile Üçlü İtilâf arasında yerini aldı. 20 Mayıs'ta parlamentosundan çıkardığı kararla yalnız Avusturya-Macaristan'a karşı savaş ilân etti. 6 Eylül 1915'te ise Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile anlaşmaya vardı, böylece İstanbul-Berlin-Viyana yolu açıldı. 6 Ekim 1915'te Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a saldırıya geçmesiyle de savaşın sonucunu belirleyecek siyasal koşullar olgunlaştı.

Çanakkale harekâtı hem İttihat ve Terakki Hükümeti hem de Osmanlı kamuoyunca çok önemsendi. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Kafkasya Cephesi'ndeki başarısızlığın ardından tüm gücüyle Çanakkale'ye yüklendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sözcülüğünü yapan Tanin gazetesi de haber ve yorumları ile hükümet lehinde kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Bölgeye gönderdiği iki muhabiri ile kuzey ve güney cephelerindeki harekâtı başından sonuna dek izleyen Tanin'in harekâtın nedenleri, gelişimi ve sonuçları ile ilgili düşünceleri ne idi?

1. Çanakkale Harekâtının Nedenlerine ve Müttefiklere Bakışı

22 Şubat 1915 tarihli Times gazetesi "Çanakkaleye Taarruz" başlığı ile yer verdiği baş makalesinde harekâtın ekonomik ve siyasal nedenlerine dikkati çekiyordu. Ekonomik neden; Boğazların ve İstanbul'un ele geçirilmesi ile "zincirbend" halinde Avrupa ile tüm bağlantısı kesik olan Rusya'yı bu zincirlerden kurtarmak, Rus buğdayını Avrupa'ya, Avrupa'nın askerî araç-gerecini de Rusya'ya kolaylıkla ulaştırmaktı. Siyasal neden ise Alman başarılarının tarafsız Balkan hükümetleri üzerindeki etkisini müttefikler lehine çevirmekti[1]. Pek çok Avrupa gazetesi ve bu arada Alman basını Rusya'da Duma meclisinde yapılan görüşmelere dikkati çekerek bombardıman ile Rus istekleri arasında ilişki kuruyordu. Tanin ise, İngiltere'nin Boğazların Rus egemenliğine girmesine karşı olduğunu belirterek tek nedenin Rus istekleri olmadığı kanısındaydı. Osmanlı Devleti'ni tek başına barış yapmaya zorlamak, gittikçe büyüyen bir tehlike oluşturan Mısır ordusunu Süveyş Kanalı'ndan geri çektirmek, Almanların Rus orduları karşısında kazandığı zaferlerin Balkanlardaki tarafsız devletlerdeki özellikle de Bulga-

[1] "Siyasat: Rus Musibeti", **Tanin**, 4 Mart 1915 (19 Şubat 1331), No: 2228.

Levent Sahverdi Arşivi

ristan ve Romanya'daki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak da savaş nedenleri arasındaydı. İngiliz Hükûmeti, Çanakkale harekatıyla Balkan devletlerine "dikkat ediniz, işte biz geliyoruz" uyarısını yapmak, İtalya'ya ise çekimser tavırlarının kendisi açısından pek olumlu olmayacağı mesajını vermek istiyordu[2].

Savaşın temel siyasal nedeni Yunanistan'ın savaşa girmesini sağlamaktı. Özveri konusunda dostlarının kahramanlığını alkışlayan, felaketleri karşısında ise ağlamak görevini "pek mahirâne" yerine getiren İngiltere, Boğazı Yunan askerleri ile ele geçirmek hevesindeydi. İngiliz-Fransız devlet adamlarının Venizelos ile yaptıkları plân da bunun göstergesiydi. Buna göre; Yunanistan savaşa hazırlanırken müttefik filo Boğaz önüne gelecek, "İstanbul'a varmak, Bizans İmparatorluğunu tesis etmek hülyası" yalnızca bir "olsun" demekten ibaret kalacak ve Yunanistan da savaşı kabul edecekti. Ancak bu plân Konstantin tarafından benimsenmemiş, Yunan kamuoyu Venizelos'un akıldan yoksun olduğu gerçeğini kavramış ve bu durum hükümet bunalımı ile sonuçlanmıştı. Tanin, en büyük emeli topraklarını genişletmek olan Yunanistan'ın, İngilizlerin bu "şeytani" plânı ile tuzağa düştüğünde ne olacağını da tahmin etmeye çalıştı. Buna göre, müttefikler denizden olduğu kadar karadan da çıkarma olanağına kavuşacaktı. Ancak bu durumda Bulgaristan'ın Makedonya'ya inmesi, Atina tahtını ortadan kaldırması da olanak içine girecekti. İngiltere için bunun önemi yoktu. Yunanistan askerî başarıya ulaşırsa bu kez Yunanistan'ı devre dışı bırakmanın yollarını arayacaktı. Başarısız olursa "zavallı Yunanistan için Latin edebiyatçıları bir çok eserler yazmakla yetinecekti"[3].

İngiliz parlamentosunda geçen tartışmalar da Rusya'nın boğazlara sahip olmasına İngiltere'nin tahammül edemeyeceğini gösteriyordu. Bir devletin yüzlerce yıl siyasetine temel yaptığı ilkeyi birdenbire değiştirmesinin söz konusu olamayacağına işaret eden Tanin'e göre, İngiltere'nin asıl amacı Rusya ile bağlantıyı sağlamak değil, Ruslardan önce İstanbul'a gelmek, İstanbul olmazsa Çanakkale'ye yerleşmek, bu da olmazsa boğaza karşı "bir

[2] **Tanin**, 10 Mart 1915 (25 Şubat 1331), No: 2234.
[3] "Siyasat: Bombardımanın Esrarı", **Tanin**, 11 Mart 1915 (26 Şubat 1331), No: 2235.

Levent Şahverdi Arşivi

tıkaç" olarak kullanmak üzere adalara yerleşmekti[4]. Zira, Limni Adası'ndan sonra "Türkiye'ye iadesi mukarrer olan" Bozcaada ve Gökçeada da işgal edilmişti. Bu duruma dikkati çeken Atina gazeteleri Rusya'nın boğazları ele geçirmesinden endişe duyan İngiltere'nin, bu adaların Türkiye ile Yunanistan arasında anlaşmazlık konusu olmasını fırsat bilerek işgal ettiğini belirtiyor ve Boğazları gözetmek için adalarda sonsuza kadar yerleşeceği endişesini taşıyordu[5]. Konuyu, Yunanistan'ın tarafsızlığı açısından ele alan Tanin, İmroz ve Bozcaada ile birlikte Limni'nin de işgal edilmesinin önemine dikkati çekti. Mondros limanının denizcilik açısından stratejik önemini vurguladı. İşgali, İngiltere'nin kendisine has yeni bir oyununun "ilk perdesi" olarak değerlendirdi. Oyunun, geleceğe dönük hedefler içerdiğini savladı. Zira, İngiltere ile Rusya arasında her zaman rekabet vardı. İngiltere'nin; Hindistan, Afganistan, İran ve Doğu Anadolu üzerinden Rusya'nın güneye inmesine engel olmak yönündeki geleneksel politikası, Boğazlar için de geçerliydi. Rusya'nın güney denizlerine inmesi İngiliz çıkarlarına ters düşüyordu. Mevcut durumda Almanya'yı ezmek için Rusya'nın yardımına gereksinim duyan İngiltere "mülayim" davranarak Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki isteklerine şimdilik boyun eğmiş, ancak Rus egemenliğine girmesi tehlikesi karşısında önlemini almaktan geri durmamış ve bölgeye egemen bir konumdaki adaları işgal edivermişti. Tarafsız Yunanistan'ın işgale ses çıkarmamasını güçsüzlüğüne vererek yumuşak bir dil kullanan Tanin, Yunanistan'ı savaşa sokmak yönünde yoğun uğraş veren İngiltere'nin, Boğazları Yunan askeri ile geçmek isteğini, savaş sonunda ise Rus tehdidi ile korkutarak adalara temelli yerleşeceğini düşünüyordu[6].

Tanin, Çanakkale harekatında Avrupa'nın Türkiye'nin yanında olduğu kanısındaydı. Zira, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nda yerleşecek Rus hakimiyeti Avrupa'nın "Moskof istilası altına girmesi" demekti. Özellikle Balkan devletleri bu politikadan zarar görecek; Romanya yalnızca coğrafi bir tanım olarak kalacak, Bulgaristan Dedeağaç limanıyla Adalar Denizi'nde bir kapısı olsa da "Moskof tehlikesini" ensesinde bulacak, Yunanistan hem

[4] "Siyasat: Boğazlar, Rusya, İngiltere", **Tanin**, 29 Mart 1915 (16 Mart 1331), No: 2253.
[5] **Tanin**, 24 Mart 1915 (11 Mart 1331), No: 2248.
[6] "Siyasat: İngiltere'nin Bir Oyunu", **Tanin**, 26 Mart 1915 (13 Mart 1331), No: 2250.

Levent Sahverdi Arşivi

adaların hem ülke topraklarının "titrediğini" görecekti. Rus egemenliği, İngiltere ve Fransa'yı da olumsuz etkiyecekti. Tanin, bu devletlerin günün koşulları içinde öncelikli hedeflerinin Almanya'yı "ezmek" olduğunu, Alman tehlikesi ortadan kaldırıldıktan sonra bu iki devletin tüm güçlerini Rusya'ya yönelteceklerini düşünüyordu. Ancak, Rusya'yı Boğazlardan ve İstanbul'dan çıkarmak kolay olmayacaktı. İstanbul'a ve Boğazlara yerleşen Rusya güçlenecek, binlerce kilometre demiryolu yapacak, okullar açacak, ülkeyi bayındırlaştıracaktı. O zaman bu gücün karşısında hiçbir Avrupa ordusu ve donanması karşı durmak cesaretini gösteremeyecekti. Bu nedenle İngiltere ve Fransa Avrupa için "müthiş bir musibetin" yaratıcısı olmak üzereydi. Türkiye ise Boğazları savunurken Avrupa'nın geleceğini de savunmaktaydı. Bu nedenle Avrupa Türkiye'nin başarısını diliyordu[7]. "Ne Rus, ne İngiliz, ne Fransız hiç kimse" İstanbul'u ve Boğazları Türklerin elinden alamayacaktı[8].

Tanin için Türklerin yaşamak ve ölmek savaşı verdiği bu günlerde en büyük "düşman" İngiltere'ydi. Fransızlara karşı "düşmanlıktan" çok "acıma" duygusu egemendi. Zira Fransa bu savaşta "Moskofların" hırslarına ve İngilizlerin bencilliğine kurban gitmişti. Oysa Fransız ulusu böyle bir politikaya layık değildi. İkinci olarak, Türk subay ve askerlerinin de belirttikleri gibi Fransızlar "mertçe" savaşmaktaydı. Oysa İngilizler, mert ve insanca savaşmaktan yoksundu. İngilizler, Türklere karşı hep "iki yüzlü" hareket etmiş, önce Türkün içine sokulmuş, siyasetini etkileyerek İngiliz dostluğu oluşturmuş, arkasından tüm düşmanlığı ile ortaya çıkmıştı. Türkiye, İngiltere ile "hoş geçinmek" için pek çok fedakârlık etmiş, denizciliğini İngiliz amirallerine bırakmış, tüm dünyada İngilizlerden başka ulus, İngiltere'den başka devlet yokmuş gibi davranmış, ancak İngiltere'den hiçbir olumlu yanıt bulamamıştı. Rus baskısı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun istediği müfettişleri göndermemiş, yapılması istenen reformların uygulanmasını aylarca atıl bıraktırmış, savaşın başında Osmanlı seferberlik ilân etmediği halde zırhlılarına el koymuş hatta parasını bile ödememiş ve "Moskoflara" İstanbul'un kapılarını açmak için Çanakkale'ye saldırmıştı.

[7] "Siyasat: Rus Musibeti", **Tanin**, 4 Mart 1915 (19 Şubat 1331), No: 2228.
[8] "Siyasat: Boğazlar, Rusya, İngiltere", **Tanin**, 29 Mart 1915 (16 Mart 1331), No: 2253.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nedenle bugün Osmanlı Hükûmeti'nin en büyük düşmanı İngiltere'ydi. Türkiye ne kadar fedakârlık yaparsa yapsın İngiltere ile dost olamayacaktı. Türkiye şeref ve onurunu feda ederek sömürgesi olmadıkça da İngiltere'nin en büyük düşmanı olmayı sürdürecekti. Zira İngiltere Basra Körfezini, Mısır'ı istiyordu. En büyük emeli hilafet kurumunu "zedelemek, küçük düşürmek, hatta kabilse bütün bütün ortadan kaldırmak ve kendi himayesi altında bir hilafet tesis ederek bu suretle akvam-ı İslâmiyeyi bütün bütün kuvvi ve kati bir esaret altına almaktı.." Diğer bir deyişle İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında en yaşamsal konularda düşünce ve amaç ayrılığı vardı. İngiltere'de topraklarını genişletme hırsı ve İslam uluslarını boyunduruk altına alma politikası sürdükçe; Osmanlı Devleti'nde de yaşamak, güçlenmek ve bütün İslâm alemini Hıristiyan ve yabancı boyunduruğundan kurtarmak amacı olduğu sürece en büyük düşman İngiltere olacaktı[9].

Kendisini küçük ulusların koruyucusu gibi gösteren İngiltere, aslında küçük ulusları yutmak, "onları kendileri için bir inek sürüsü haline getirmekten" başka bir şey düşünmeyen "hain, bi-his ve bi-insaf cellatlar"dı. İngilizler için sözün değeri, bu sözün kendilerine bir yararı olup olmadığı ile ölçülüyordu. Savaşın temel nedeni de bu İngiliz bencilliğiydi. Tanin bu benciliğin başında da ekonomik çıkarların geldiğine dikkati çekti. Zira İngilizler, "bir paralık menfaati için bütün dünyanın birbirini telef etmesini keyifle seyred(iyordu)". "Alman mamulatı ve masnuatının revaç olduğu piyasaları kendi doymak bilmeyen haris fabrikalarına hasr etmek" istedikleri için de bugün savaşılıyordu[10].

2. Tanin'e Göre Deniz Savaşları ve Sonuçları

İngiliz ve Fransız donanmasına bağlı ellinin üzerinde savaş gemisi ve yüze yakın nakliye gemisi 7 Şubatta Limni Adası'nın Mondros limanına yerleşerek bu adayı Çanakkale harekâtının merkez üssü yaptı. İzleyen günlerde adaya 45 bin asker ve üç bin sağlık görevlisi getirildi. Sömürgelerden ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden derlenen askerlerle dolu gemiler hemen her gün limana giriş yapıyordu[11].

---

[9] "Siyasat: İngiliz Nefreti", **Tanin**, 17 Temmuz 1915 (4 Temmuz 1331), No: 2263.
[10] "Siyasat: İngilizler Ne İle Meşgul", **Tanin**, 21 Temmuz 1915 (8 Temmuz 1331), No: 2267.
[11] **Tanin**, 24 Mart 1915 (11 Mart 1331), No: 2248.

Levent Şahverdi Arşivi

Dört Fransız, dört İngiliz gemisinden oluşan müttefik donanmasının Boğaza yönelik saldırısı 19 Şubat 1915 Cuma günü saat 8.30'da başladı[12]. Hava ve deniz son derece sakindi. Öyle ki denizin yüzeyinde yalnızca güneşten yansıyan ışıklar görünüyor, bu sessizlikte top seslerinin gürültüsü daha da belirginleşiyordu[13]. On altı kilometre uzaklıktan ağır toplarla yapılan bombardımana karşılık bulamayan müttefik donanması, Türk tarafında hâkim olan sessizlik nedeniyle tabyaların susturulduğunu düşünerek sahile yaklaştığı anda Türk topçuları "çelikten ağızlarını" açtı. Müttefiklerin amiral gemisi ve iki zırhlısı ağır hasar görerek Boğazdan çekildi."[14] Türk topçularının bu başarısı yurtta sevinçle karşılandı. Orduya yardım kampanyaları başlatıldı. Bu çerçevede Ayvacık kazası halkı boğazı savunan "arslan yavruları"na yüz lira yardımda bulundu[15]. Müdafaai Milliye Cemiyeti de savunmayı yapan alaya armağan verilmesi kararını aldı[16].

Yarımadayı etkisi altına alan yoğun fırtına nedeniyle müttefik donanması uzun süre sessiz kaldı. 25 Şubatta on zırhlısı, Çanakkale Boğazı girişindeki Türk tabyalarını saat 10.00'dan 17.00'ye kadar bombaladı. Anadolu tabyalarından açılan ateş sonucunda Agemomnon zırhlısı hasara uğratıldı ve donanma Bozcaada yönüne çekildi[17]. 25 Şubatta Anadolu yönünde Orhaniye ve Kumkale, Rumeli yönünde ise Ertuğrul ve Seddülbahir kalelerini bombalayan müttefik donanması 26 Şubatta da bombardımanı sürdürdü. Ancak, Seddülbahir'deki Türk bataryalarının şiddetli ateşine karşı koyamayarak ateş menzilinden çıktı[18]. 1 Martta Seddülbahir ve Kumkale'deki müttefiklerin, öncü birliklerini sahile çıkarma girişimi sonuçsuz bırakıldı. Türk bataryalarını topa tutan yedi zırhlısı ise aldığı isabetler yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı[19].

Bombardımanın on beşinci gününü doldurduğu günlerde Tanin gazetesi İtilâf donanmasının "korka korka" yaptığı tüm bu girişimlerinden bir so-

[12] **Tanin,** 21 Şubat 1915 (8 Şubat 1330), No: 2218..
[13] **Tanin,** 18 Mart 1915 (5 Mart 1330), No: 2242.
[14] **Tanin,** 21 Şubat 1915 (8 Şubat 1330), No: 2218.
[15] **Tanin,** 24 Şubat 1915 (11 Şubat 1330), No: 2220.
[16] **Tanin,** 26 Şubat 1915 (13 Şubat 1330), No: 2222.
[17] **Tanin,** 26 Şubat 1915 (13 Şubat 1330), No: 2222.
[18] **Tanin,** 27 Şubat 1915 (14 Şubat 1330), No: 2223.
[19] **Tanin,** 2 Mart 1915 (17 Şubat 1330), No: 2226.

Levent Şahverdi Arşivi

nuç elde edemediğine dikkati çekti. Müttefiklerin Boğazı ele geçirme olasılığı çok düşüktü. Bu küçük olasılığı gerçekleştirebilmek için de büyük kayıplar vermek zorunda kalacaktı. Üstelik, Çanakkale'yi geçmek ve Boğazı ele geçirmek, Boğazlara egemen olmak anlamına da gelmeyecekti. Zira, İtilâfın karşısında geçilmesi gereken bir Boğaz ve ele geçirilmesi gereken kuvvetler vardı. Bunun göze alınması ise "cinnet" belirtisi idi ve "cinnet" bazen ölümle sonuçlanabilirdi. Türkiye'nin "savaşı kabul etmek zorunda kaldığını" ısrarla vurgulayan ve her türlü olasılığın savaş kabul edilmeden önce, en ince ayrıntısına kadar göz önünde bulundurulduğuna işaret eden Tanin, Türkiye'nin "zafer ve intikam yolu" üzerinde yürüdüğünü, bu yolun sonunun görünmeye başladığını, Çanakkale'nin "düşman için mezar olacağını" ve burada "bütün alemin intikamının" alınacağını düşünüyordu. Mebusan Reisi Halil Beyin mecliste yaptığı konuşmaya atıf yapan gazete Çanakkale'nin geçilemeyeceğine olan inancını da dile getirdi[20].

Tanin ne kadar inançlıysa müttefikler de o kadar inatçıydı. İtilâf donanması 3-4 Martta Çanakkale Boğazı girişindeki Türk bataryalarını ateş altına aldı. Başarılı olamayarak geri çekildi[21]. 5 Mart akşamı Queen Elizabeth, Agememnon, Irresistible, Vangeance, Cornewallis, Albion, Majestic ve Triumph ismindeki İngiliz zırhlıları, Soufrene, Şarlman, Gaulois ismindeki Fransız zırhlılarının ateşi korumasında Seddülbahir ve Kumkale sahillerine sandallarla asker çıkarmaya başladı. Türk topçuları, ateş menziline girinceye kadar müttefik askerlerinin ilerlemesine izin verdi. Ardından başlatılan ateş sonucu Seddülbahir tarafına çıkan altmış kadar müttefik askeri yirmiden çok ölü ve yaralı; Kumkale tarafına çıkan dört yüze yakın müttefik askeri ise seksene yakın kayıp verdi. Aynı gün Saros Körfezi üzerinde uçan bir müttefik uçağı da denize düşürüldü[22]. 7 Martta müttefik donanması ateşini sürdürdü. Türk topçularının verdiği karşılıkla bir Fransız zırhlısı yara aldı[23]. 8 Martta Bolayır müttefik donanmasınca bombalandı[24]. 9 Mart'ta Seddülbahir bölgesinde zırhlılar, Türk piyade siperlerini ateş altına aldı.

[20] "Siyasat: Boğazlar Önünde Nümayişler", **Tanin,** 3 Mart 1915 (18 Şubat 1330), No: 2227.
[21] **Tanin**, 4 Mart 1915 (19 Şubat 1330), No: 2228; 5 Mart 1915 (20 Şubat 1330), No: 2229.
[22] **Tanin**, 6 Mart 1915 (21 Şubat 1330), No: 2230; 7 Mart 1915 (22 Şubat 1330), No: 2231.
[23] **Tanin**, 8 Mart 1915 (23 Şubat 1330), No: 2232, s. 1
[24] **Tanin**, 9 Mart 1915 (24 Şubat 1330), No: 2233.

Levent Sahverdi Arşivi

Müttefiklerin mayın tarama gemileri de mayın hattına yaklaşmak istedi. Ancak başarılı olamadı[25]. Müttefik donanması 10 Martta da Seddülbahir ve Kumkale'yi bombalamayı sürdürdüyse de başarı elde edemedi[26].

Tanin, bu süreçte Gelibolu'da Türk topçu ve askerlerinin gösterdiği direnişi, Osmanlılarda yeni bir ruhun canlanması olarak değerlendirdi. Bu ruhun göstergesi ise Mehmet Çavuş'tu[27].

7 Mart 1915 günü beş zırhlı ve bir kruvazörün koruması altında üç büyük sandal ve atmış kişilik bir kuvvetle Seddülbahir mevkiine çıkarma yapan müttefiklere, Mustafa oğlu Mehmet Çavuş kumandasında yirmi kişiden oluşan birlik karşı koymuştu. Müttefik askerlerinin ilerlemesini izleyen Mehmet Çavuş, "vatan toprağını düşmana çiğnetmemek iştiyakiyle" birliğini süngü hücumuna yönlendirmiş, müttefik askerlerini yirmi kayıp verdirerek sahile sürmüştü. Sandallarına yönelen askerleri, birliği ile izlerken tüfeğinin ateş mekanizması bozulan Mehmet Çavuş, taş atarak izlemeyi sürdürmüştü. Çatışmada Mehmet Çavuş'un birliği dört şehit on yaralı verirken kendisi de başından ve sağ göğsünden yara almıştı[28].

Türk askerinin direncine müttefikler de aynı şekilde yanıt veriyor, ancak sonuç alamıyordu. Zira 14 Martta mayın hattını geçmek için yeni bir girişim yapan[29] müttefikler, Türk bataryalarının ateşi ile durduruldu. Queen Elizabeth yara aldı ve Limni'ye çekildi[30]. Goliath, Agememnon, Janbery, Lord Nelson ve Triumph da hasar gördü[31]. 15 Mart'ta Boğaz girişinin bombardımanı sürdü[32].

17 Marta kadar geçen sürede müttefiklerin elde ettiği başarıyı bir "hiç"ten ibaret gören Tanin, harekâtın başlangıcındaki müttefik tutumları-

---

[25] **Tanin**, 10 Mart 1915 (25 Şubat 1330), No: 2234.
[26] **Tanin**, 11 Mart 1915 (26 Şubat 1330), No: 2235.
[27] **Tanin**, 12 Mart 1915 (27 Şubat 1330), No: 2236.
[28] **Tanin**, 6 Mart 1915 (21 Şubat 1330), No: 2230; 11 Mart 1915 (26 Şubat 1330), No: 2235. Milli Osmanlı Ajansı Mehmet Çavuş'un birliğindeki askerlere ve ailelerine yardım için kampanya başlattığında Tanin "bilerek ölüme koşanlar için yapılan" bu kampanyayı destekledi. Sonuçta pek çok vilâyet halkının gönderdiği hediyeler yerlerine ulaştırıldı. Bkz. "Siyasat: Kahramanlığın Kıymeti", **Tanin**, 18 Mart 1915 (5 Mart 1330), No: 2242.
[29] **Tanin**, 15 Mart 1915 (2 Mart 1331), No: 2239.
[30] **Tanin**, 14 Mart 1915 (1 Mart 1331), No: 2238; 16 Mart 1915 (3 Mart 1331), No: 22340.
[31] **Tanin**, 15 Mart 1915 (2 Mart 1331), No: 2239.
[32] **Tanin**, 16 Mart 1915 (3 Mart 1331), No: 2240.

Levent Şahverdi Arşivi

na dikkati çekti. Bombardımanın seyrinin müttefiklere, özellikle de Fransa'ya büyük dersler verdiğini savladı. Zira Boğaz önünde ilk mermiler patladığı gün İstanbul yollarının açılacağı yolundaki "en büyük velvele" Fransa'dan ve Fransız basınından gelmiş, müttefiklerin "nihayet üç haftaya kadar" İstanbul'a gireceği belirtilmişti. Tanin, "asırlardan beri zekâ ve irfanı, akıl ve idraki ile" tanınan uygar bir ulusun bu derece "akılsız", "mağlub-u his" ve "sersem" oluşu karşısında hayrete düşüyordu. Fransa'yı "Ayasofya nakaratını canlandıran", "İstanbul için yaygara koparan" "İngiliz-Moskof ihtirasının" oyuncağı, "çayı görmeden paçayı sıvayan" bir "sersem" olarak değerlendirdi. Dördüncü haftaya giren harekât sonucunda hâlâ Boğaz önünde oluşlarına dikkati çekti. İngiliz basınını "daha ihtiyatlı", Fransız basınını ise "gülünç" buldu. Neue Freie Presse'nin de dikkati çektiği gibi "bugüne kadar Çanakkale bombardımanı ancak hücum edenlerin manen ve maddeten zararlarına mucip olmaktan başka bir netice vermemişti"[33].

18 Mart sabahı saat 6.00'da on altı zırhlı, üç kruvazör, çeşitli torpido ve botlardan oluşan müttefik donanması, İlyas Dağı önünde demir attıkları bölgeden, Çanakkale girişine doğru ilerledi. Suffren, Bouvet, Şarlman, Gaulois de üç mil öteden onlara ateş desteği sağlıyordu. En önde İnflexible'ın bulunduğu donanma saat 10.20'de boğazın girişine geldi. Saat 10.40'da İnflexible'ın attığı iki mermi ile başlayan saldırı saat 11.30'dan itibaren yoğunlaştı. Türk bataryaları ise saat 12.00'de ilk karşılığı verdi. Kilitbahir ve Namazgah istihkâmları müttefik donanmasına karşı büyük bir direnç gösterdi. Pek çok müttefik zırhlısı bu atışlardan isabet aldı ve saat 12.10'da Bouvet battı. Saat 13.00'e doğru Vangeance ve Majestik, hasar gören zırhlıların yerini aldı. Saat 14.26'da mayın tarama gemileri harekete geçerken donanma da ateşini sürdürdü. Saat 16.09'da savaş dışı kalan İrresistibel zırhlısı saat 17.00'de, Ocean zırhlısı ise 18.05'te mayına çarparak battılar. Ocean'ın mürettebatından kurtulan olmadı. Gaulois ise Tavşan Adaları (Maruva) önünde karaya oturdu. Bir süre sonra da battı. Türk obüs ve toplarının ateşinden İnflexible, Prince George ve Cornwallis de kurtulamadı. Büyük yara alan bu zırhlılar onarılmak üzere Bozcaada ve

[33] **Tanin**, 18 Mart 1915 (5 Mart 1331), No: 2242.

Levent Şahverdi Arşivi

Midilli'ye çekildiler[34]. Buna karşın Türk siperlerinde ise müttefiklere göre büyük hasar yoktu. 18 Marttaki muharebe, Türk bataryalarının üstünlüğü ile sonlanmıştı.

Çanakkale harekâtının başlangıcından itibaren Gazete Sahipleri Kurumu (Newspaper Proprietors Association) temsilcisi olarak cephede bulunan Ellis Ashmead Bartlette, Times gazetesine gönderdiği raporda harekâtı bir "hata", sonucu ise "hezimet" olarak değerlendirdi. Bartlette, Çanakkale harekatında üç temel hata yapıldığı kanısındaydı. Birincisi; savaşın başında itibaren Savaş Bakanlığı bünyesinde bir Genel Kurmay Başkanlığı oluşturulmamıştı. İkincisi; Savaş Bakanlığı ile ilgili tüm işler Lord Kitchener tarafından doğrudan doğruya üstlenilmiş ve hükümet de buna tam bir olurla yaklaşmıştı. Üçüncüsü; savaş, askerî bilgilerle donanımlı genel kurmay heyetince sevk ve idare edilecek yerde, her türlü askerî görüş ve uygulamalardan yoksun mülkiye memurlarından bir gurup tarafından idare edilmişti. Üstelik harekât pek çok bilgi eksikliğine karşın başlamıştı: Savaşın başından itibaren Türkler, Almanların kontrolünde olarak, ne kadar yeni istihkâmlar vücuda getirmişler ve ne kadar yeni toplar tâbiye etmişlerdi? Mayın tarama hizmetinde kullanılan muhripler ile balıkçı gemilerine karşı kullanılmak üzere Türklerin ne kadar sevk edilebilir topları vardı? Türk istihkâmlarına ne kadar Alman topçusu yerleştirilmişti? Çanakkale geçidi, mayın ve karadan endaht olunur torpido kovanlarıyla ne dereceye kadar korunmuştu? Lağım tarlalarının aslî mevkileri nerelerdeydi? Bu soruların yanıtları konusunda güvenilir bilgi bulunmadan, Narrows[35] geçilip Marmara'ya girdikten ve "Türkler imana düşüp sulh talep etmeyecek olursa" ne yapılacağı tartışılmadan, savaş öncesinde Türk donanmasında görev almış olan Amiral Limbos ve Balkan savaşlarında İstanbul'da bulunmuş olan Mitralyöz Miralayı Rommel gibi Türkleri ve Türk ordusunu yakından tanıyan iki subayın görüşleri bile alınmadan "adeta sergüzeştcüyâne" bir harekete girişilmişti[36]. Ortada henüz taranıp kalkmayan mayın tarlaları, he-

[34] **Tanin**, 19 Mart 1915 (6 Mart 1331), No: 2243; 22 Mart 1915 (9 Mart 1331), No: 2246; 23 Mart 1915 (10 Mart 1331), No: 2247; 28 Mart 1915 (15 Mart 1331), No: 2252.

[35] Boğazın, Çanakkale-Nara-Bigalı-Kilitbahir kısmına verilmiş olan isimdir.

[36] "Çanakkale Harekatı Bahriyesi 1", **Tanin**, 12 Kanunusani 1916 (30 Kanunuevvel 1331), No: 2542.

Levent Şahverdi Arşivi

nüz susturulmamış toplar ve hareketli bataryalar varken de Churchill'in "alelacele" verdiği kararla 18 Martta saldırı başlatılmış ve büyük kayıplarla sonuçlanmıştı. İngiltere, alışkanlığı oluğu üzere düşmanını yine "hakir" görmüş ve harekatın sonunda "herkesin itiraf ve kabul edeceği bir hezimete, mağlubiyete" uğramıştı. Bu gerçeği kelime oyunları ile gizlemeye çalışmak da yersizdi[37].

Dünyanın en büyük donanması Çanakkale önünde büyük bir yenilgi alırken, Türk ordusu da eşsiz bir zafer kazanmıştı. Zafer, ülkenin her yerinde şenliklerle kutlandı[38]. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Çanakkale kahramanlarına gönderilmek üzere Romanya'ya 25 bin paket sigara siparişi verdi. Göğüslerini düşman güllelerine siper yapan fedakâr askerlere nakden yardım yapmak isteyenler için de Cemiyet Genel Merkezi'nce hesap açıldı[39]. Sivas'ta Kızılırmak gazetesi askerlere, şehit yakınlarına yardım kampanyası başlattı ve bir abide yapımı için karar aldı[40].

Çanakkale harekatını "İslâmlık ve Hıristiyanlık" arasında bir mücadele şeklinde niteleyerek Osmanlı Devleti'nin yeni bir Haçlı Seferi ile karşı karşıya olduğunu ima eden Tanin, dünyanın en donanımlı güçleri ile başlatılan bu saldırıyı iki buçuk yüzyıl önce Köprülü Mehmet Paşa döneminde, görünüşte Girit'e mülkiyet, esasta İstanbul'u ele geçirmek üzere yapılan girişime benzetti. Ne var ki, aynı amaç doğrultusunda ve "Ayasofya'nın minarelerini yıkmak emeli ile" boğazlara yapılan bu saldırıya "aynı azim, aynı sebat, aynı fedakârlık" hatta aynı Mehmet ile yanıt verilmişti ve harekâtın sonu da aynı olacaktı[41].

Müttefiklerin boğazı zorlamaları ise tam bir "cüret"ti. Bu cüretin ilk cezası da Bouvet'in batırılması olmuş, onu İrresistebel ve Ocean zırhlıları izlemişti. "Zırhlı gemilere karşı vatanı düşmana çiğnetmemek için" göğsünü ateşe açan Türk askeri, böylece "yeni ve kıymettar" bir zafer kazanmıştı[42].

---

[37] "Çanakkale Harekatı Bahriyesi 4", **Tanin**, 15 Kanunusani 1916 (2 Kanunusani 1331), No: 2545.

[38] **Tanin**, 25 Mart 1915 (12 Mart 1331), No: 2249.

[39] **Tanin**, 22 Mart 1915 (9 Mart 1331), No: 2246.

[40] **Tanin**, 27 Mart 1915 (14 Mart 1331), No: 2251.

[41] "Siyasat: Yeni Zafer", **Tanin**, 20 Mart 1915 (7 Mart 1331), No: 2244.

[42] **Tanin**, 20 Mart 1915 (7 Mart 1331), No: 2244.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk askerinin silâhı göğsü iken, müttefiklerin savaş süresince kullandığı en güçlü mermi yalanlarıydı. Mart ayı başında bir boğaz haritası üzerine İngiliz ve Fransız gemilerini dizerek boğazın yarısının ele geçirildiğini ilân eden Matin'in, İstanbul'un paylaşılması plânlarının yapmaya başlayan İngiliz basınının "mumu" yatsıya kadar bile yanmamıştı. Balkan devletlerine "şantaj" yapmak ve dünya kamuoyunu yalanlarla yönlendirmek üzerine kurulmuş olan siyasetlerinin sonucu ise "hüsran" olmuştu[43]. Matin'in sütunlarına taşıdığı "boğaz termometresi" de yalan yayınların "gülünç" bir örneği idi. Termometre, Çanakkale'nin dış istihkâmlarından başlayarak İstanbul'a kadar gelmek için ele geçirilmesi gereken yerlere işaret etmekteydi. Uzun bir süre termometre üzerinde ele geçirilen yerleri gün gün işaretleyerek İstanbul'un alınmasının an meselesi olduğu izlenimi vermeye çalışan Matin'in sütunlarından bu termometre 18 Mart sonrası kayboluvermişti. Galiba, "itilafı müselles, civa sütununu İstanbul'a kadar yükselmek için hazneyi o kadar sıkmış (tı ki) cam buna mukavemet edemeyerek kırılmış ve termometre mahv olmuştu"[44].

İngiliz-Fransız askeri çevrelerinin savaşın başından itibaren yaptığı yalan yayınlarla hem kendi, hem de Avrupa ve Balkan kamuoyunu ne derece yanlış yönlendirdiği de bu zaferle gün yüzüne çıkmıştı. Bu sonuç, Sofya ve Romanya'ya geniş bir nefes aldıracak, Yunanistan, Venizelos'u düşüren nedenleri takdir etmeye başlayacak, İtalya, boğazların emin ellerde olduğunu kavrayacaktı. 18 Mart günü Osmanlı İmparatorluğu'nun saygınlığını artırırken İngiltere ve Fransa hem maddî hem de manevî olarak sarsılmıştı. Tüm cephelerde 18 ve 19 Mart günü suskun kalmaları da bunun kanıtıydı. Ancak bu durum, müttefiklerin taarruzdan vazgeçecekleri anlamına da gelmiyordu. "Gururlarının en yıkıcı noktasından vurulmuş olan bu vahşi sürü kendini biraz toplar toplamaz tekrar gelecek(ti)"[45].

18 Mart zaferi Almanya ve Avusturya-Macaristan'da da yankı buldu. Von der Goltz Paşa, "Osmanlı milletini" "mutlaka yükselmek isteyen" ve bu uğurda ya tamamen başarılı olmak ya da ölmek için ayaklanmış bir ulu-

[43] "Siyasat: Yalan Siyaseti", **Tanin**, 23 Mart 1915 (10 Mart 1331), No: 2247.
[44] **Tanin**, 26 Mart 1915 (13 Mart 1331), No: 2250.
[45] "Siyasat: Son Zafer ve Tesiratı", **Tanin**, 21 Mart 1915 (8 Mart 1331), No: 2245.

Levent Şahverdi Arşivi

sa benzetti[46]. Alman basını bu başarıyı "cesur Çanakkale müdafilerinin", savaşa iyi hazırlandıklarının, soğukkanlılığının, nişancılıktaki ustalığının, askerî yeteneklerinin göstergesi olarak değerlendirdi. "Lailaheillallah" başlığı atan bir Alman gazetesi ise zaferin, "Çanakkale tehlikededir, İstanbul tariki açılmıştır" diyen müttefik yalanlarına güzel bir yanıt olduğu kanısındaydı. Türkler bu zaferle "hilâli yükseltmişti"[47]. Osmanlı resmî tebliğlerini büyük harflerle sütunlarına taşıyan İtalyan basını ise Türklerin tarihte pek çok örneğini gösterdiği başarıları yinelediği kanısındaydı[48]. Çanakkale'de elde edilen Türk kazanımlarının tahmin edilenin de üzerinde olduğunu vurgulayan Corriera Della Sera ise müttefiklerin, kara kuvvetleri olmaksızın Çanakkale'yi geçemeyeceğini iddia etti[49]. Gazeteler ayrıca Çanakkale'ye yapılan bu ilk ciddi saldırının başarısız olmasının İslâm dünyasında, özellikle de Balkan Müslümanları arasında etkili olacağına, İtalya ile Balkan devletlerini müttefikler konusunda daha ihtiyatlı davranmaya iteceğine de dikkati çekti[50]. Neue Freie Presse'ye göre zafer "gürültü ile ilân edilen" Çanakkale harekâtının yalnız siyasal değil askerî açıdan da başarısızlıkla sonuçlanacağının kanıtıydı. Çanakkale'de yalnızca saldıranlar zarar görmüştü[51]. Avusturya donanma Cemiyeti ise telgraflarla hem Türk milletini hem de Osmanlı Donanma Cemiyeti'ni kutladı[52].

Tanin, 18 Mart zaferinin Rusya ve Yunanistan'daki etkilerine de dikkati çekti. Rusya'da savaş karşıtları eylemlerini artırmış, Petersburg'daki işçiler hükümete karşı isyan bayrağını çekmiş, savaş mühimmatı imal eden fabrikalarda kuşkulu yangınlar çıkmaya başlamış, öyle ki hükümet, önlemleri artırmak yoluna gitmişti. Rus ekonomisi günde güne çökerken, demiryolu ücretlerinin yüzde yirmi beş zamlanması ve para darlığı çekilmesi de halkın hükümete karşı muhalefetini artırmıştı[53]. Zafer, Yunanistan'da ise Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmak isteyen Venizelos'un

[46] **Tanin**, 6 Nisan 1915 (24 Mart 1331), No: 2261.
[47] **Tanin**, 20 Mart 1915 (7 Mart 1331), No: 2244; 21 Mart 1915 (8 Mart 1331), No: 2245.
[48] **Tanin**, 22 Mart 1915 (9 Mart 1331), No: 2246.
[49] **Tanin**, 12 Nisan 1915 (30 Mart 1331), No: 2267.
[50] **Tanin**, 24 Mart 1915 (11 Mart 1331), No: 2248.
[51] **Tanin**, 20 Mart 1915 (7 Mart 1331), No: 2244.
[52] **Tanin**, 25 Mart 1915 (12 Mart 1331), No: 2249.
[53] **Tanin**, 6 Nisan 1915 (24 Mart 1331), No: 2261.

Levent Sahverdi Arşivi

hayallerini yıkmış, buna karşın tarafsızlık yanlısı Kralın politikasına olan güveni tazelemişti[54].

Tanin'e göre başarısızlığın nedeni Boğazın "zorlanması kabil olmayan" boğazlardan olmasıydı. Donanmanın "tereddütlü" tavırları ve yaptıkları işin "yoklama" ve "aşırtmadan" ibaret kalması ise müttefiklerin, hem Boğazdan hem de sonuçtan korktuklarının kanıtıydı. Üstelik, müttefiklerin "tantana" ile ilân ettiği harekât şiddetini azaltmaya başlamıştı. Tanin bunu iki şekilde yorumladı: ya başarısızlık kabullenilmişti, ya da yeni bir saldırı için güç toplanmaktaydı[55]. Gazete ikinci yorumunda haklı çıktı.

Tüm yenilgi ve yitiklerine karşın İngiltere ve Fransa, henüz oyunun kaybedilmediğini düşünüyordu. Her iki devletin hükümetleri denizde olduğu kadar karada daha yoğun bir mücadele verilmesi gerektiği kanısındaydı[56]. 19 Mart akşamı İngiliz-Fransız donanmasının amiralleri Suffren zırhlısında son durumu tartıştı ve Çanakkale'ye karşı yeniden genel bir harekât kararı aldı[57]. Aynı gün Çanakkale Boğazı'nda sessizlik egemendi[58]. Bu sessizlik 20 Marttan 26 Marta kadar sürdü[59]. 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Liman Von Sanders, Osmanlı ordusunun komutanlığını üstlenirken 27 Mart gecesi müttefik torpidoları ile mayın tarama gemileri Boğazda ilerlemek istedi. Ancak Türk bataryalarının ateşi ile geri dönmek zorunda kaldı[60]. 29 Mart'ta Türk uçakları boğazın üstünde yaptığı uçuşlarla müttefiklerin genel durumu hakkında bilgi topladı[61]. Yarımadada hava son derece güzel olduğu halde Nisan ayının başından itibaren müttefikler ciddi bir girişimde bulunmadılar. Boğazın dışında duran mayın tarama gemilerinin ara sıra yaptıkları ilerleme girişimi ise Türk bataryaların ateşi ile hemen durduruluyordu.[62] Müttefik donanmasının Nisan ayı boyunca uzaktan ve aralıklı aşırtma ateşleri ise müttefiklerin yapacağı yeni bir girişiminin habercisiydi.

---

[54] **Tanin**, 26 Mart 1915 (13 Mart 1331), No: 2250.
[55] **Tanin**, 18 Mart 1915 (5 Mart 1331), No: 2242.
[56] **Tanin**, 22 Mart 1915 (9 Mart 1331), No: 2246.
[57] **Tanin**, 24 Mart 1915 (11 Mart 1331), No: 2248.
[58] **Tanin**, 20 Mart 1915 (7 Mart 1331), No: 2244.
[59] **Tanin**, 21 Mart 1915 (8 Mart 1331), No: 2245; 22 Mart 1915 (9 Mart 1331), No: 2246.
[60] **Tanin**, 28 Mart 1915 (15 Mart 1331), No: 2252.
[61] **Tanin**, 30 Mart 1915 (17 Mart 1331), No: 2254.
[62] **Tanin**, 5 Nisan 1915 (23 Mart 1331), No: 2260; 7 Nisan 1915 (25 Mart 1331), No: 2262.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Tanin'e Göre Kara Savaşları ve Sonuçları

Denizden yapılan girişimin sonuçsuz kalması üzerine karadan çıkarma yapma kararı alan müttefikler, 25 Nisan sabahı, savaş gemilerinin koruması altında Gelibolu yarımadasının batı sahilinde Sığındere'ye ve Kabatepe batısında Arıburnu ve Tekkeburnu civarlarında dört noktaya ve Kumkale'ye asker çıkardılar. Önemli gördükleri bölgeleri savunmak, Türk güçlerini sıkıştırmak ve destek almasını önlemek amacıyla yapılan bu girişim Türk süngüleriyle başarısız oldu. Fransız Jurnal gazetesi de River Clyde vapurundan karaya çıkan altı bin müttefik askerinin siperlerde gizlenmiş olan Türkler tarafından "cehennem ateşi" ile karşılandığına ve destek birlikleri gelinceye kadar bu vapurun korumasında, bulundukları yerlerde çakılı kaldıklarına dikkati çekiyordu[63]. Tanin'e göre, 25 Nisan çıkarmasının sonucu 18 Marttan bile ağırdı. Türk askerinin Gelibolu yarımadasında elde ettiği bu zaferin değerini ancak tarih verecek, "hayret ve takdir ile titreyen dudaklarından" yalnız "mucize!" kelimesi dökülecekti[64].

Seddülbahir'in kuzeyinde Sığındere'ye çıkmış olan müttefik askerleri 26 Nisan sabahı sahili terk etti. Aynı cephede Alçıtepe'yi ele geçirmek üzere yaptıkları saldırı da Türk süngüleri ile kırıldı[65]. 26 Nisan'da Kabatepe ve güneyine yapılan yeni bir girişim de sonuç vermedi. Kabatepe'de "dört liva" asker denize döküldü. 28 Nisanda Anadolu sahili müttefik askerlerinden tamamen temizlendi (Birinci Kirte Muharebesi)[66]. 29 Nisanda Çanakkale'den geçmek isteyen İngilizlerin E15 denizaltısı batırıldı. Mürettebatından bir kısmı esir alındı[67].

Beş gün süresince Arıburnu civarında yerleştiği dar alanı genişletmek için ileri harekât girişiminde bulunan müttefikler, Türk askerinin 3 Mayısta başlattığı karşı saldırı sonucunda "yalçın kayalı dereler içine" atıldı ve sahile doğru sürüldü. 3 Mayıstan sonra Seddülbahir ve Arıburnu'nda düşman yeni güçlerle desteklenerek yerleştiği alanı genişletme girişimini sürdürdü.

---

[63] **Tanin**, 13 Temmuz 1915 (30 Haziran 1331), No: 2359.
[64] **Tanin**, 3 Teşrinisani 1915 (21 Teşrinievvel 1331), No: 2472.
[65] **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.
[66] **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.
[67] **Tanin**, 19 Mayıs 1915 (6 Mayıs 1331), No: 2306.

Levent Sahverdi Arşivi

Ancak, sonuç alamadı[68]. Kabatepe'de de daha kıyıya çıkmadan büyük kayıplar veren müttefiklerin başarısızlığı Atina da bile büyük yankı buldu. Venizelos taraftarı gazeteler müttefiklerin uğradığı büyük yenilgiyi ve kayıklara kaçışını sütunlarına taşıdı. Times gazetesi Osmanlı ordularının mükemmel idare edildiğine dikkati çekti. Mücadeleyi, Plevne kahramanlığına benzetti. Türklerin, Avrupa'daki Osmanlı toprağı için mücadele ettiklerini iddia etti[69]. Müttefik orduları komutanı General Hamilton'un beş ay sonra yayınladığı rapora göre 25 Nisan'dan 5 Mayıs'a kadar süren harekâtta karaya çıkarılan müfrezelerin yarısı savaş dışı bırakılmıştı. Türk mitralyözleri bilimsel bir şekilde yerleştirilmiş ve müttefik askerleri "oraktan geçirilircesine" şiddetli bir ateşle karşı karşıya kalmıştı. 5 Mayıstaki kayıp; subaylardan 177 ölü, 412 yaralı, 13 kayıp; neferden 1990 ölü, 1707 yaralı, 3570 kayıp olmak üzere toplam 13.979'du[70].

6-8 Mayıs arasında Seddülbahir cephesinde Alçıtepe'yi ele geçirmek amacı ile yapılan müttefik saldırıları da Türk askerinin karşı saldırıları ile kırıldı. (İkinci Kirte Muharebesi). Müttefik ordusunun; İngilizler, İskoçyalılar, İrlandalılar, Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar, Gurkalar, Sihler, Pencaplılar, Fransızlar, Gombalar ve Senegallilerden oluştuğuna dikkati çeken Times gazetesinin Mondros muhabiri üç gün süren bu savaşları "milletler muharebesi" olarak değerlendirdi. Kayıpların büyük olduğuna dikkati çekti. Saldırı başladığında Türkler önce gizlendikleri, müttefik askerleri karaya çıkıp ilerlediği anda ateşe başladığı için müttefik kayıplarının artığını savladı.

Müttefik kayıpları Mayıs ayı boyunca sürdü. 13 Mayıs sabahı Morto limanında bulunan Goliath, Muaveneti Milliye torpido muhribi tarafından batırıldı[71]. Aynı gün Seddülbahir'de Fransız Şarl Martin[72], 17 Mayısta ise Albion zırhlıları yaralandı[73]. 25 Mayısta Arıburnu önünde Triumph[74], 27 Mayısta ise Seddülbahir önünde Majestic zırhlıları Alman denizaltıları tara-

[68] **Tanin**, 18 Mayıs 1915 (5 Mayıs 1331), No: 2305.
[69] **Tanin**, 19 Mayıs 1915 (6 Mayıs 1331), No: 2306.
[70] **Tanin**, 10 Temmuz 1915 (27 Haziran 1331), No: 2356.
[71] **Tanin**, 14 Mayıs 1915 (1 Mayıs 1331), No: 2299; 15 Mayıs 1915 (2 Mayıs 1331), No: 2300.
[72] **Tanin**, 15 Mayıs 1915 (2 Mayıs 1331), No: 2300.
[73] **Tanin**, 19 Mayıs 1915 (6 Mayıs 1331), No: 2306.
[74] **Tanin**, 26 Mayıs 1915 (13 Mayıs 1331), No: 2313; 27 Mayıs 1915 (14 Mayıs 1331), No: 2314.

Levent Şahverdi Arşivi

fından batırıldı[75]. Karada ise Türk topçuları ve Anadolu bataryalarının baskıları müttefikleri bulundukları mevzilere kilitledi.

Boğaz önünde, sahilin karşılıklı dar parçasında çabalayıp duran müttefikler, Türk askerinin direniş ve savunması karşısında adeta kırılıyordu. Artık İngiltere ve Fransa da bile herkesin hakkını verdiği gerçek, Çanakkale'nin ele geçirilemeyeceği idi. "Koca bir müttefik ordusu Çanakkale'de erimiş gitmiş", Şubat ayından bu yana "hüsran" ve zarardan öte bir sonuç elde edilememişti. İngilizleri en çok kızdıran ise "dört günde işi görülecek zannedilen şu miskin Türkün bu kadar büyük harikalar göstermesi" idi. Oysa, Boğazlar gerçek gücünü daha göstermemişti. Bu da yakındı[76]. Goliath'ın ardından Triumph ve Majestic zırhlılarının da Çanakkale sularına gömülmesi, Türk-Alman ittifakının Çanakkale önündeki başarısıydı. Bu "silah arkadaşlığı" daha büyük sonuçlara gebeydi. Çanakkale'yi geçmek, "Çanakkale istihkâmatını hâk ile yek-sân etmek", İstanbul'u almak için gelen bu gemilere vurulan darbe "asûmandan inmiş bir ders"ti. İtalya'nın kendilerine katılması ile sevinen müttefiklere bu darbe ile sonucun değişmeyeceği gösterilmişti. Meclis'te "Çanakkale İngiliz donanması için bir mezar olacaktır" diyen Mebusan Reisi Halil Beyin öngörüsü gerçekleşiyordu. Ancak, sadece donanmaya değil, "koskoca" bir orduya mezar oluyordu[77]. Nitekim, İngiliz resmi tebliğleri de Türk mevzilerinin ele geçirilmesinin "zor bir iş" olduğunu itiraf etmeye başlamıştı[78]. Daily Telegraph'a göre sahilin en küçük ve göze görünmeyen bölgelerini "kilitli top" ve mitralyözle donatan Türkler, karaya asker çıkarmak üzere sahile yanaşan donanmayı "bir ateş kasırgası ile" karşılıyordu. Bu ateşin etkisinden kurtulmak için gemilerin sahile yanaştırılmasından vazgeçilerek nakliye gemilerinin sığ bölgelerde karaya oturtulması ve askerin bu şekilde karaya çıkarılması kararı da olumlu bir sonuç vermemiş, aksine büyük yitiklerle sonuçlanmıştı. Üstelik Türk topları, toprak altındaki yolları kullanarak mevzilerini sürekli değiştiriyor, bu nedenle müttefik topları etkili olamıyordu[79].

[75] **Tanin**, 28 Mayıs 1915 (15 Mayıs 1331), No: 2315.
[76] **Tanin**, 21 Mayıs 1915 (8 Mayıs 1331), No: 2308.
[77] "Siyasat: Çanakkale Muharebesinde Yeni Bir Safha", **Tanin**, 28 Mayıs 1915 (15 Mayıs 1331), No: 2315.
[78] **Tanin**, 29 Mayıs 1915 (16 Mayıs 1331), No: 2314.
[79] **Tanin**, 29 Mayıs 1915 (16 Mayıs 1331), No: 2314.

Levent Sahverdi Arşivi

Çanakkale'den gelen son haberlerin müttefiklerin amaçlarına ulaşmak konusundaki ümitlerini kırdığına dikkati çeken Tanin, müttefik kayıplarının Flander'da verilenden daha "vahim" olduğunu, ellerinde açık bir koydan başka bir şey olmadığını, çıkış noktası yapılacak bir limanları bulunmadığını, özellikle Alman denizatlılarının görünmesinden sonra oldukça zor bir durumda kaldıklarını belirtti[80]. Morning Post, Türk ordusunun zannedildiğinden çok daha yetenekli olduğunu[81], Jurnal gazetesinin Çanakkale muhabiri ise "Türk askerlerinin Balkan muharebelerinden beri askerlikte fevkâlade terakki ettiklerini" düşünüyordu[82]. Amerikalı bir gazeteci de Çanakkale'deki incelemelerinin ardından Daily Telegraph'a yazdığı makalede bu konuya dikkati çekti. Gelibolu yarımadasında "her bayır(ın) bir manga, her tepe(nin) bir kale" olduğunu vurgulayan gazeteciye göre, Türklerin askerî gücü, müttefiklerin iki katıydı. Balkan savaşında Türk askerinin "bir işe yaramadığı" gerçeği göz önüne alındığında Türk askerinin sayıca üstün olmasının bir anlamı olmamalıydı. Oysa bu kez Türkiye'de askerî yaşama ait her şey "mükemmel"di. Buna karşın İngiliz askerî harekâtı oldukça zor bir mevzi ve çıkış noktalarından idare edilmekteydi. Savaşı zora sokan etkenlerin başında su azlığı, ulaşım ve nakliye güçlükleri geliyordu. Temmuz ve Ağustos aylarında su daha önemli bir sorun olacaktı. Müttefiklerin kara çıkarmasından elde ettiği küçük başarıların da ancak donanmanın gücü ile olabildiğine dikkati çeken gazeteci, müttefiklerin harcadığı mühimmat karşısında Türk kaybının son derece az kaldığını da vurguladı. Örneğin Queen Elizabeth'in attığı yüzlerce mermiden yalnızca on tanesi Türk mevzilerine düşmüştü[83].

Kayıpların büyüklüğü müttefikleri kısa süreli bir sessizliğe itti[84]. Bunda müttefiklerin asker ve malzeme eksikliği de etkili oldu. Haziran başlarında İngiliz askerî yetkilileri de bu eksiklikleri dillendirmeye başladı. Mühimmat sorunu ile Lord Kitchener, Lloyd George hatta bizzat fabrikaları gezen Kral yakından ilgileniyordu. Çanakkale'deki asker yoksunluğu ada-

[80] **Tanin**, 6 Haziran 1915 (24 Mayıs 1331), No: 2322.
[81] **Tanin**, 3 Haziran 1915 (21 Mayıs 1331), No: 2319.
[82] **Tanin**, 6 Haziran 1915 (24 Mayıs 1331), No: 2322.
[83] **Tanin**, 16 Temmuz 1915 (3 Temuz 1331), No: 2362.
[84] **Tanin**, 30 Mayıs 1915 (17 Mayıs 1331), No: 2317; 31 Mayıs 1915 (18 Mayıs 1331), No: 2318; 3 Haziran 1915 (21 Mayıs 1331), No: 2321; 5 Haziran 1915 (23 Mayıs 1331), No: 2323.

Levent Şahverdi Arşivi

lı Rumlardan paralı asker kaydı yapılarak giderilmeye çalışıldı. Ne var ki, Yunanistan'da Gunaris kabinesi "ölüm tuzağı" olarak nitelediği Gelibolu'da, Rum gönüllülerin "kırılmasına" izin vermedi. Adalardaki memurlara gönderilen emirlerle gönüllü kayıtlarının durdurulmasını istedi[85].

Bununla birlikte sömürgelerinde aldığı destekle eksikliklerini gideren müttefikler, 4 Haziran sabahı Seddülbahir'de geniş çaplı bir saldırı hareketini başlattılar. Muharebeler, Türk askerlerinin de karşı saldırıları ile iki gün boyunca sürdü. 6 Haziran'da gündoğumu ile Türk süngüsü yeni bir zafer kazandı.(Üçüncü Kirte Muharebesi)[86]. Zaferdi, çünkü müttefikler uzun bir süre hazırlanarak yine büyük ümitlerle saldırıya geçmişti. Ancak, "halife-i zi-şânın arslan yürekli" askerlerince bu saldırı da boşa çıkarılmıştı. Tanin, saldırının önceden tahmin edildiğine dikkati çekti. Zira, Akdeniz'de, adalarda, Boğaz önlerinde gücünü hissettiren Alman denizaltıları, müttefiklere ilk darbeyi indirdiğinde İngiltere, Fransa ve Rusya'da büyük bir endişe ve öfke uyanmış, korku başlamıştı. Ancak, İngiliz Hükümeti'nin Boğazları terk edip gitmesi ya da boş durması olanaksızdı. Saldırı bu nedenle başlatılmıştı. Ne var ki "berrak yaz gecelerinin müphem karanlıkları arasında parlayan Osmanlı süngüleri düşmanın korkak taarruzunu" bir kez daha boşa çıkarmıştı. Tanin bu son saldırının sonuçlarının "pek hayırlı" olacağı kanısındaydı. Gerek tarafsız devletlerin, gerekse Üçlü İtilafa yakın olanların özellikle Bükreş gazetelerinin yorumlarında, İngilizler için Boğazlarda tutunmanın olanaksızlığı açıkça dillendiriliyordu. Bir hafta önce İngiliz gazeteleri ya boğaz harekâtından vazgeçmek ya da bu işi hızla bitirmek gibi iki seçenek sunarken, alınan yenilgiler bu işin hızla bitirilmesinin olanaksız olduğunu ortaya koymuştu. Zira "Çanakkaleyi müdafaa eden mertler düşmana bir avuç toprak bile vermemeye ahd etmişlerdi", İngilizler için yapıp yapmamakta özgür oldukları tek bir seçenek kalıyordu: "o da def olup gitmek(ti)"[87]. Türk Orduları Kumandanı Liman von Sanders'e göre ise İngilizler, Türk askerinin savaşçı yapısını yeterince takdir edememiş, karşılarında Balkan savaşındaki Türk birlikleri bulunduğunu zannederek büyük bir "gaflete" düşmüştü.

[85] **Tanin**, 4 Haziran 1915 (22 Mayıs 1331), No: 2320.
[86] **Tanin**, 7 Haziran 1915 (25 Mayıs 1331), No: 2325.
[87] "Siyasat: Yeni Zafer", **Tanin**, 7 Haziran 1915 (25 Mayıs 1331), No: 2325.

Levent Şahverdi Arşivi

Müttefiklerin kayıp ve yaralı sayısı günden güne artarken, Kahire ve İskenderiye'deki tüm hastaneler yaralılarla dolup büyük oteller ve kışlalar da hastaneye dönüştürülürken[88]. Türk topçusunun baskısı da giderek artıyordu. Haziran ayı boyunca, gerek Arıburnu'nda, gerekse Seddülbahir'de yaptıkları saldırılarda önemli yitiklere uğrayan müttefikler[89], 13 Hazirandan itibaren Arıburnu cephesinde kötü kokulu gaz yayan patlayıcı maddeler kullanmaya başladı[90]. Seddülbahir'de ise donanmasıyla Türk mevzilerini önce aralıklı ardından sürekli olarak bombaladı[91]. Ardından da aldıkları destek birlikleri ile 21 Haziranda geniş çaplı bir taarruza giriştiler. Sabah saat 05.00'de donanma dakikada yüz elli mermi atarak ateşi şiddetlendirdi. Piyadeler ise saldırıya geçerek Türk siperlerinden bir kısmını ele geçirdi. Müttefiklerin gece yarısına kadar "inatla" ve tekrar tekrar yinelediği saldırılara 21-22 Haziran gecesi ve 22 Haziranda gerek bu cephedeki Türk birlikleri, gerekse Anadolu sahil bataryalarının gülle yağmurları ile aynı şiddette yanıt verildi. Siperler sürekli el değiştirdi. Akşama doğru müttefiklerin elinde yüz metrelik bir siper kalmıştı. 22-23 Haziran gecesi Türk piyadelerinin yaptığı baskınla bu parça da geri alınarak müttefikler çıkış mevzilerine geri püskürtüldü. Zafer Türk askerinindi[92]. Aradan geçen beş gün süresince gerek yaralı taşıyan hastane gemilerinin çokluğu, gerekse savaş alanından kaldıramadıkları ölü yığınları dikkate alındığında müttefiklerin 21 Haziran muharebesinde (Birinci Kerevizdere Muharebesi) kayıplarının yedi binin üzerinde olduğu tahmin ediliyordu[93].

---

[88] **Tanin**, 8 Haziran 1915 (26 Mayıs 1331), No: 2326.

[89] **Tanin**, 8 Haziran 1915 (26 Mayıs 1331), No: 2326; 9 Haziran 1915 (27 Mayıs 1331), No: 2327; 10 Haziran 1915 (28 Mayıs 1331), No: 2328; 12 Haziran 1915 (30 Mayıs 1331), No: 2328; 14 Haziran 1915 (1 Haziran 1331), No: 2329; 14 Haziran 1915 (1 Haziran 1331), No: 2330; 16 Haziran 1915 (3 Haziran 1331), No: 2332; 17 Haziran 1915 (4 Haziran 1331), No: 2333; 18 Haziran 1915 (5 Haziran 1331), No: 2334.

[90] **Tanin**, 19 Haziran 1915 (6 Haziran 1331), No: 2335. Ellis Ashmead Bartlette de bir raporunda; oturmuş bir halde duran yedi Türk askerinin sanki uyuyor gibi göründüklerini, zira yedi askerden sadece birinde yara gördüğünü söyleyerek zehirli gaz kullanıldığını itiraf ediyor. Bkz. Ellis Ashmead Bartlett, **Çanakkale Gerçeği**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 193.

[91] **Tanin**, 20 Haziran 1915 (7 Haziran 1331), No: 2336; 21 Haziran 1915 (8 Haziran 1331), No: 2337; 22 Haziran 1915 (9 Haziran 1331), No: 2338.

[92] **Tanin**, 23 Haziran 1915 (10 Haziran 1331), No: 2339; 24 Haziran 1915 (11 Haziran 1331), No: 2340.

[93] **Tanin**, 26 Haziran 1915 (13 Haziran 1331), No: 2342.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Hazirandan itibaren her iki cephede karşılıklı top ve piyade muharebeleri yapıldı ise de müttefik topçularının Türk siperlerine zarar vermek için harcadığı çabalar sonuç vermedi[94]. 27-28 Haziran gecesi Seddülbahir'deki Türk mevzilerini bombaladıktan sonra 28 Haziran sabahı saat 9.40'ta başlattıkları ileri harekât da Türk piyadesinin karşı saldırıları ile geriye atıldı. Müttefikler, iki hat siperlerini yitirdi. Anadolu bataryaları da verdiği destekle müttefiklerin çekilmesinde etkili oldu. Türk uçakları da Seddülbahir'de müttefiklere ait balon alanlarına attığı bombalarla zaferde pay sahibi oldu (Sığındere Muharebesi)[95].

Müttefiklerin gerek 29 Haziranda Seddülbahir'deki saldırılarını tamamlamak amacıyla yaptığı hücum, gerekse 29-30 Haziran gecesi Arıburnu'nda Türk merkez siperlerine yapmak istediği saldırı da kanlı bir şekilde durduruldu[96]. Temmuz ayının ilk günlerinde Arıburnu'ndaki tek hareketlilik müttefiklerin hastane gemilerine yaptıkları yaralı nakliydi. Yaralılar, çatana ve mavnalarla üç büyük gemiye nakledilirken bu gemilere, üzerinde Kızılhaç işareti olmamasına karşın Türk tarafından ateş edilmedi. Seddülbahir'de ise karşılıklı siper savaşları sürdü[97]. Yenişehir üzerinde uçan müttefik uçaklarının attığı bombalar ise Türk mevzilerine zarar veremedi[98]. Müttefikler her iki cephedeki başarısızlıklarını Arıburnu cephesinde yeşil gaz yayan şarapneller endaht ederek ya da sivil yerleşime açık kasaba ve köyleri karadan ve havadan bombalayarak gidermeye çalıştı[99]. Türk hatlarını yarmak için yapılan saldırılar da müttefiklerin ağır kayıpları ile sonuçlandı. Öyle ki yaralıların taşınmasına iki nakliye gemisi yeterli gelmemişti[100].

Türk ordusunun müttefiklere karşı elde ettiği bu üstünlük bölgedeki yabancı gazetecilerin gözünden kaçmadı. Daily Telegraph'ın İstanbul muha-

---

[94] **Tanin**, 23 Haziran 1915 (10 Haziran 1331), No: 2339; 24 Haziran 1915 (11 Haziran 1331), No: 2340; 25 Haziran 1915 (12 Haziran 1331), No: 2341; 26 Haziran 1915 (13 Haziran 1331), No: 2342; 28 Haziran 1915 (14 Haziran 1331), No: 2343; 29 Haziran 1915 (15 Haziran 1331), No: 2344.

[95] **Tanin**, 30 Haziran 1915 (16 Haziran 1331), No: 2345.

[96] **Tanin**, 1 Temmuz 1915 (18 Haziran 1331), No: 2347; 2 Temmuz 1915 (19 Haziran 1331), No: 2348.

[97] **Tanin**, 3 Temmuz 1915 (20 Haziran 1331), No: 2349.

[98] **Tanin**, 4 Temmuz 1915 (21 Haziran 1331), No: 2350.

[99] **Tanin**, 5 Temmuz 1915 (22 Haziran 1331), No: 2351; 8 Temmuz 1915 (25 Haziran 1331), No: 2354.

[100] **Tanin**, 7 Temmuz 1915 (24 Haziran 1331), No: 2353.

Levent Şahverdi Arşivi

biri, gazetesine gönderdiği mektupla Türk askerini başarıya götüren nedenleri betimledi. Nara istihkamında Kumkaleye kadar bütün sahilin Türkler tarafından olağanüstü bir şeklide berkitildiğine, 18 Marttan bu yana her noktayı büyük bir beceriklilikle savunduklarına, bataryalarını ustalıkla gizlediklerine, boğaz bataryalarının önündeki suları bol mayınla döşeyerek donanmanın ilerleyişini önlediğine, her ilerleme girişimini mitralyözlerinin ateş yağmuru ile karşıladığına dikkati çekti. Buna karşın müttefik askerinin araziyi tanımadığını ve Anadolu yönünde yerleştirilen bataryaların gücünü vurgulayarak harekâtın müttefiklerden daha çok özveri beklediğine işaret etti[101]. Bölgede bulunan bir Amerikalı gazeteci de müttefiklerin, Türk askerinin etkili ateşleri kadar susuzluk ve sıcakla mücadele ettiğini, sıcakların özellikle beyazları etkilediğini, su kaynaklarının kurumaya yüz tuttuğunu, depoların ise Türk ateşleri ile kullanılamaz duruma getirildiğini belirtti[102]. Müttefik ordusunun çok kayıp vermesinin nedeni yalnızca Türk ateşi, su yokluğu ve sıcak değil bizzat müttefiklerin kendisiydi. Müttefik topçusunun ateşleri kendi siperlerine düşüyordu[103].

Türk askerinin başarısı Viyana sefiri Hüseyin Hilmi Paşanın basına verdiği demece de yansıdı. Türkiye'nin savaşın sonucu hakkında beslediği ümitlerin, müttefiklerin savaşın başında beslediği ümidin çok üstünde olduğunu söyleyen Hüseyin Hilmi Paşa, başarıdan hiçbir endişeleri olmadığına, bu koşullarda tarafsız Balkan devletlerinin önünde, ya Türkiye'nin yanında yer almak ya da savaş sonuna kadar tarafsızlıklarını korumak seçenekleri bulunduğuna dikkati çekti[104]. Oysa aynı günlerde İngiliz ve Fransız gazeteleri İstanbul'dan "Türklerin kovulacağı" iddiasını sürdürüyordu. Tanin, Türk askerinin başarıları karşısında bu iddiaların sürmesine ve kamuoylarının bu tür haberleri inanarak okumalarına anlam veremedi. İngiliz gazetelerinin, bir yandan on-on beş gün içinde Çanakkale'nin ele geçirileceğine işaret etmesi öte yandan Hükûmetin, Rusya'ya Arkanjel yolu ile mühimmat nakletme kararını alması ve yüklemenin yapıldığını duyurması da "büyük bir çelişki" idi. Oysa, müttefiklerin "beğenmedikleri Arkanjel tari-

[101] **Tanin**, 5 Temmuz 1915 (22 Haziran 1331), No: 2351.
[102] **Tanin**, 7 Temmuz 1915 (24 Haziran 1331), No: 2353.
[103] **Tanin**, 8 Temmuz 1915 (25 Haziran 1331), No: 2354.
[104] **Tanin**, 8 Temmuz 1915 (25 Haziran 1331), No: 2354.

Levent Şahverdi Arşivi

kini şimdi ihtiyara mecbur olmalarının sebebi Çanakkale'de tepelerine Osmanlı yumruğunun inmesinden başka bir şey değildi.!" Müttefikler, Rusların Galiçya'daki yenilgisini bölgeye biran önce yardım ulaştırarak telafi edebileceklerinin farkındaydı. Çanakkale'den ümidi kestikleri için de Arkanjel limanını kullanmayı yeğlemişlerdi. Türkiye ise Boğazları kapalı tutarak Rusları askerî malzemeden, İngiltere ve Fransa'yı gereksinim duyduğu buğdaydan yoksun bırakmıştı. Böylece,"insaniyet ve medeniyet düşmanı" olan "Mokof ejderi" savunmasız, İngiltere ve Fransa da çaresiz kalmıştı. Müttefiklerin tarafsız devletlerin kamuoylarını kendi lehlerine çevirmek için her türlü yola başvurmaları da onların "aczinin" göstergesiydi[105].

Müttefikler her ne kadar Rusya'ya kısa sürede ulaşmanın yollarını aramaya başladıysa da bu arayış, Çanakkale'de ilerleme isteklerini durdurmadı. 12 Temmuz sabahı hem Arıburnu'nda hem de Seddülbahirde oldukça şiddetli top ve tüfek ateşinin korumasında piyadelerini ileri sürdü. Ancak, karşı ateşle her iki cephede de çıkış noktalarına geri dönmek zorunda kaldılar[106]. 13 Temmuz günü sabah ve öğleden sonra Seddülbahir'de Türk mevzilerine saldırılarını yinelediler, fakat karşı saldırı ve ardından gelen süngü savaşları sonucunda eski yerlerine geri atıldılar (İkinci Kerevizdere Muharebesi). Kaçmayı başaramayan on dört İngiliz, esir alındı. Anadolu sahil bataryaları ise ateşleri ile müttefik ilerleyişini destekleyen torpidoları kaçırmayı başardı[107]. 18 ve 23 Temmuzda Seddülbahir'de Türk siperlerine yapılan iki hücum girişimi de sonuçsuz bırakıldı. Müttefik askerlerinin hemen tümü süngüden geçirildi. Kimi Fransız askeri de esir alındı.[108].

Müttefik ordusunun üst üste uğradığı yenilgiler ve verilen kayıpların büyüklüğü karşısında Times, harekâtta yapılan hatalara dikkati çekerek, sorumlu bulduğu General Ian Hamilton'un görevden alınmasını istedi[109] İtalyan gazeteleri de Türklerin morallerinin son derece yüksek bulunduğuna,

---

[105] "Siyasat: Çanakkale ve Arkanjel", **Tanin**, 13 Temmuz 1915 (30 Haziran 1331), No: 2359.
[106] **Tanin**, 14 Temmuz 1915 (1 Temmuz 1331), No: 2360.
[107] **Tanin**, 15 Temmuz 1915 (2 Temmuz 1331), No: 2361.
[108] **Tanin**, 16 Temmuz 1915 (3 Temmuz 1331), No: 2362; 17 Temmuz 1915 (4 Temmuz 1331), No: 2363; 18 Temmuz 1915 (5 Temmuz 1331), No: 2364; 20 Temmuz 1915 (7 Temmuz 1331), No: 2366; 21 Temmuz 1915 (8 Temmuz 1331), No: 2367; 23 Temmuz 1915 (10 Temmuz 1331), No: 2369; 24 Temmuz 1915 (11 Temmuz 1331), No: 2370; 25 Temmuz 1915 (12 Temmuz 1331), No: 2371
[109] **Tanin**, 25 Temmuz 1915 (12 Temmuz 1331), No: 2371.

Levent Sahverdi Arşivi

müttefiklerin boş yere ümit beslememeleri gerektiğine, ordunun verdiği kayıpların ise boşuna olduğuna dikkati çekti[110]. Gelibolu yarımadasındaki "kayalara" saldırmanın "cinnet" olduğu kanısında olan bir Amerikan gazetesi de İngilizlerin; Avustralyalıları "mermi ve kurşun yağmuru altında erittiği(ni)" düşünüyordu[111].

Tanin ise "Paskalya'da" İstanbul'da olacaklarını söyleyen ve 20. yüzyılın en gelişmiş savaş araçlarını kullanan müttefiklerin "üç koca ay" sonunda hiçbir başarıları olmadığını vurguladı. Olamayacağını iddia etti. İngiltere ve Fransa'nın Doğu'da dillere destan ünlerine Çanakkale'de bir darbe indirilmişti. O güne değin Avrupa baskısı altında ezilerek içerde ve dışarıda hareket özgürlüğünü yitiren Türkiye, Çanakkale'de müttefik ordularını denize döktükten, donanmasını denizin dibine gömdükten sonra özgürlüğünü yeniden kazanacak, Çanakkale, Fransız ve İngiliz basınında yalnızca "bir kabus" olarak anılacaktı. Yenilgi ve başarısızlıklarını ne kamuoylarından ne de dünyadan gizleyemeyen bu devletler aslında Çanakkale girişiminin kendileri için utançla sonuçlanacağının çoktan farkına varmışlardı. Ancak, çekilmek onlar için acizlik göstergesi olacağından, sömürgelerdeki Müslüman kanını akıtmak pahasına, başarı için "çalışıyormuş gibi" görünmeye devam edeceklerdi. Tanin, başarının hilafet merkezini savunan Türk ordusunda kalacağı inancındaydı. "İster karadan, ister denizden ve ister gökten, ister yerin ve denizin altından hücum etsinler", Türk "yumruğu" her yerde kendilerini karşılayacak ve tepelerine inecekti[112].

Müttefiklerin aleyhine gelişen askerî harekât Hindistan kamuoyunda da olumsuz etkisini göstermeye başlamıştı. Halk ayaklanmış, pek çok İngiliz öldürülmüş, İngiliz mağazaları yağmalanmıştı[113]. Çanakkale'deki askerleri arasında dizanteri ve hummanın yayılması da müttefikleri, kamuoyları önünde güç durumda bırakıyordu[114].

---

[110] **Tanin**, 29 Temmuz 1915 (16 Temmuz 1331), No: 2375.
[111] **Tanin**, 31 Temmuz 1915 (18 Temmuz 1331), No: 2377.
[112] "Siyasat: Çanakkale Muharebesi", **Tanin**, 23 Temmuz 1915 (10 Temmuz 1331), No: 2369.
[113] **Tanin**, 31 Temmuz 1915 (18 Temmuz 1331), No: 2377; 4 Ağustos 1915 (22 Temmuz 1331), No: 2381.
[114] **Tanin**, 31 Temmuz 1915 (18 Temmuz 1331), No: 2377.

Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz sonlarına doğru Türk ordusunun baskısı iyice arttı[115]. 26 Temmuzda Fransızların Maryot denizaltısı Çanakkale Boğazı'nda batırıldı ve mürettebatından 31 kişi esir alındı[116]. 31 Temmuz'da müttefiklerin Arıburnu'ndaki yoğun ateş ve lağım baskının ardından ilerleme girişimi büyük kayıpla sonuçsuz bırakıldı. Bozcaada'daki müttefik uçak hangarı ise bir Türk uçağı tarafından bombalandı[117]. Müttefikler bu baskılara 3 Ağustos'ta Ezine'deki[118] ve Ağaderesi mevkiindeki hastaneleri bombalayarak yanıt verdi[119]. Zehirli gaz yayan mermiler kullanmayı sürdürdü. 6 Ağustos'ta Arıburnu'nda gemi ve kara topları ile Türk sol taraf siperlerine yoğun ve sürekli ateş açtıktan sonra hücum kolları ile bu siperlere saldırdı. Siperlerden bir kısmına girmeyi başardı. Akşamüzeri Türk karşı saldırısı siperlerin bir kısmını yeniden Türk tarafına kazandırdı (Kanlısırt Muharebesi). Seddülbahir'de aynı gün saat 14.00'te Sığındere güneyindeki Türk siperlerine karşı saldırıya geçen müttefikler, Türk ileri hatlarındaki bazı siperleri ele geçirdi. Akşama doğru Türk askerinin karşı saldırısı ile tüm siperler geri alındı. Esirlerin verdiği bilgilere göre saldırıya katılan müttefik alaylarının ikisinde ancak otuz-kırk kadar asker sağ kalabilmişti[120].

Müttefik ordusu, 6-7 Ağustos gecesi Gelibolu'ya hakim bir konumda bulunan Kocaçimen tepesini ele geçirmek ve buradaki Türk mevzilerini arkadan kuşatmak istedi. Kuvvetlerinden bir kısmını Saros Körfezi'nin kuzeyinde Karaçalı civarına, geri kalanını da Arıburnu'nun kuzeyinde iki mevkide karaya çıkardı. Karaçalı'ya çıkarılan müttefik askerlerinin tümü püskürtüldü. Buna karşın Arıburnu'nun kuzeyine çıkan birlikler 7 Ağustos'ta donanmanın koruması altında ilerledi. Ancak akşamüzeri müttefikler "hiç beklemedikleri bir zamanda" Türk askerinin "müthiş bir yumruğunu yiyerek" bulunduğu hattan geri çekildi[121]. 8 Ağustos'ta ard arda yaptıkları

[115] **Tanin**, 26 Temmuz 1915 (13 Temmuz 1331), No: 2372; 27 Temmuz 1915 (14 Temmuz 1331), No: 2373.

[116] **Tanin**, 27 Temmuz 1915 (14 Temmuz 1331), No: 2373.

[117] **Tanin**, 2 Ağustos 1915 (20 Temmuz 1331), No: 2379; 3 Ağustos 1915 (21 Temmuz 1331), No: 2380.

[118] **Tanin**, 5 Ağustos 1915 (23 Temmuz 1331), No: 2382.

[119] **Tanin**, 6 Ağustos 1915 (24 Temmuz 1331), No: 2383.

[120] **Tanin**, 8 Ağustos 1915 (26 Temmuz 1331), No: 2385; 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.

[121] **Tanin**, 9 Ağustos 1915 (27 Temmuz 1331), No: 2386; 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521. Türk ordusu Saros Körfezi'nden bölgeye yetiştirilen iki tümen ile yedekte bulunan güçlerini "Anafartalar Grubu" altında birleştirdi. 8 Ağustos'ta bu gurubun komutanlığına Arıburnu cephesinde bulunan 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal getirildi.

Levent Şahverdi Arşivi

taarruzları da sonuçsuz kaldı[122] 9 Ağustos günü Arıburnu'nun kuzeyinde giriştikleri saldırı da büyük kayıp verdirilerek kırıldı. Dördü subay olmak üzere elli esir alındı[123]. Aynı gün sabahın ilk ışıkları ile Anafartalar'da saldırıya geçen Türk askerleri, yapılan süngü savaşları sonunda büyük bir zafer kazandılar (Birinci Anafartalar Muharebesi). Resmi tebliğlerde Anafartalar'la ilgili bilgi yer almadı. Tanin ise 9 Ağustos zaferi ile ilgili bilgileri çok sonra sütunlarına taşıdı.

Tanin'in Çanakkale Muhabiri 9 Eylül 1915 tarihiyle Anafartalar cephesinden gönderdiği mektupla zaferi, muharebelere bizzat katılan bir askerin ağzından verdi. Asker muharebeler sırasında Arıburnu'nda "beş bin Türkle yirmi beş bin İngilizi perişan ederek düşmana ilk darbeyi vurmak şerefini kazanan kumandanın ismiyle yad edilen tepeceğin ilerisinde" bulunmuştu. İzlenen strateji; düşmanı kendilerine doğru çektikten sonra kesin bir darbe vurmaktı. Bu nedenle müttefikler bir gece ilerlemeyi başarabilmişti. Taarruz öncesi komutanlar sürekli haberleşiyor, Garp komutanı fırka komutanlarına takviye birlikleri göndereceğini söylüyordu. Durum son derece nazikti ki müttefiklerin Kocaçimen'e çıkmak istediği haberi geldi. Kocaçimen tepesi yarımadanın her noktasına egemen bir konumda bulunduğu için çok önemliydi. Vakit gece yarısını geçiyordu. Kumandan, fırkanın ve alayların bulunduğu mevki hakkında olabildiğince açık ve ayrıntılı bilgi aldıktan sonra bir plân yapmış ve uygulamasını bizzat üzerine almıştı. Sabahleyin erkenden taarruz edilecek ve düşman kovulacaktı. Fakat kumandan soğukkanlılığını koruyor, "etrafındakilerin de sinirlerini kendisininki gibi çelikleştirmeye çalışarak": "Düşmanı tepeleyeceğiz, diyor. Fırkadan fırkaya, alaydan alaya koşuyor, çalışıyordu" Taarruz nihayet şafakla birlikte başladı. Aslî hedef Kocaçimen tepesi, Anafarta ovası, İsmail Bayırı idi. Harekât çeşitli noktalardan başlarken kumandanın cesaret veren sözleri tekbir sesleri arasında kayboluyordu. Müttefikler de zaman yitirmemiş, tutunduğu her noktayı berkitmiş, karşı saldırıya hazırlanmıştı. Ancak, Türk askeri yaşamını ortaya koymuştu. Bir yanda piyadeler hızla ileri atılırken, öte yandan topçularda müttefik hatlarını bombalıyordu. Buna karşın müttefiklerin

[122] **Tanin**, 10 Ağustos 1915 (28 Temmuz 1331), No: 2387.
[123] **Tanin**, 11 Ağustos 1915 (29 Temmuz 1331), No: 2388.

Levent Şahverdi Arşivi

topçuları harcadığı merminin çokluğuna oranla etkili olamıyor, mermi taneleri ya çok ilerde ya da geride patlıyordu. Müttefiklere son darbeyi vurmak üzere güçlü bir piyade birliğiyle ileri atılırken süvariler de çam ağaçları arasından çıkarak tepelere doğru adeta uçtu, yamaçta attan inerek avcıya yayıldı ve piyade desteği ile akşama doğru zafer çığlıklarının yükselmesini sağladı. "Düşman kaçıyor, nidası ağızdan ağıza dolaşıyor(du)" "Elbiseleri, parçalanmış, fakat kalbi neşvei zaferle çarpan" Türk askerlerinin önünde tüfekleri, çantaları, kazmaları, kürekleri atarak sahile doğru kaçıyorlardı. Bazı mevkide bunu da başaramıyor, kendilerini "dört taraftan kuşatılmış görüyorlardı". Türk askerleri "düşmanı sahile sürmüştü". "Karaya çıkan yüz bin askerin laakal nısfını gaib ettikleri muhakkaktı". Türklerin kayıpları ise "çok az"dı[124].

Muharebeleri "bütün inceliği ile bir siper savaşı" olarak niteleyen Fransız Jurnal gazetesi de müttefiklerin karşı karşıya kaldığı olumsuzluklara dikkati çekiyordu. Müttefikler dağ, taş, kaya, toprak, uçurum her şeyi ele geçirmek, iki tarafı denizlerle çevrili dar bir alanı geçerek saldırı yapmak zorundaydı. Oysa cephenin darlığı manevra olanaklarını kısıtlıyordu. Buna karşın Türk siperlerinin her biri bir sanatçı elinden çıkmış kadar mükemmel, geniş, derin, hem sığınak hem de siper işlevlerini gören gerçek bir "labirent"e benziyordu[125]. İklim de müttefikleri zor durumda bırakıyordu. Yağmurların az olması nedeniyle Haziran'da başlayan susuzluk giderek olumsuz etkisini artırıyor, buna rüzgârın müttefik birlikleri üzerine sürüklediği toz bulutları eklendikçe dayanmak olanaksızlaşıyordu[126]. Buna karşın müttefikler, 10 Ağustos günü şafaktan itibaren saldırılarını birkaç kez yineledi. Conkbayırı'na kadar ilerledi. Ancak aynı gün Türklerin baskın saldırısı ve yaşanan süngü savaşları ile pek çok kayıp ve esir vererek geri çekilmek zorunda kaldı (Conkbayırı Muharebeleri)[127]. 11 Ağustos'ta arka arkaya yaptığı üç saldırı da Türk karşı saldırıları ile püskürtüldü. Pek çok

[124] **Tanin**, 25 Eylül 1915, (12 Eylül 1331) No: 2433.
[125] **Tanin**, 14 Ağustos 1915, (1 Ağustos 1331) No: 2391.
[126] **Tanin**, 30 Ağustos 1915, (17 Ağustos 1331) No: 2407.
[127] **Tanin**, 9 Ağustos 1915 (27 Temmuz 1331), No: 2386. İngiliz mermilerinden saçılan misket Anafartalar Grubu Komutanı Kurmay Albay Mustafa Kemal Paşa'nın göğsüne bu muharebeler sırasında isabet ederek saatini parçalamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

kayıp veren müttefikler beş yüz metre geriye atıldı. Türk piyadeleri, bir makineli tüfek ile iki yüze yakın tüfeği ele geçirdi[128]. Türk birlikleri müttefiklerin, 15 Ağustosta Kireçtepe yönünde başlattıkları saldırıdan da istedikleri sonucu almalarını önledi ve müttefikler karşısındaki üstünlüğünü ortaya koydu (Kireçtepe Muharebeleri)[129].

Goltz Paşa da United Press Ajansı'na verdiği demecinde, Türklerin müttefikleri gerçekten zorladığı kanısındaydı. Müttefikler, Balkan savaşlarında aldığı ağır yenilgiden dolayı hemen tüm dünyanın zayıf olduğunu sandığı bir anda Türk ordusunun tüm gücü ve direnci ile karşı karşıya kalmıştı. Bu direncin de iki nedeni vardı. İlki, "ittihad-ı milli", İkincisi "mevcudiyet-i milliye" duygusuydu. Gerçek Türk ordusunun şimdi ortaya çıktığına, her bir askerin vatanının varlığı için savaştığına dikkati çeken Goltz Paşa'ya göre müttefikler bir "ateş" ve "çelik" siperi ile karşı karşıya kalmıştı[130]. Savaş alanlarını dolaşan Tanin'in Rumeli muhabirine göre Anafarta ovasında çalılarla gizlenemeyen her açık toprak, yığın yığın müttefik askerleri ile örtülüydü. "Kana bayanmış ümidleri" ile "gafil avına çıkan" Hamilton "gafil yakalanmıştı"[131].

Çanakkale'de Türk askerlerinin ardı ardına kazandığı zaferlerden Ordu Kumandanlığı da son derece memnundu. Harbiye Nazırı Enver Paşa kahramanlık destanının yaratıcısı olarak nitelediği şehit ailelerin çocuklarına bu kahramanlığı hatırlamaları dileğiyle "taziyetnameler" gönderdi[132]. Enver Paşa, bu mektuplarla "bugünün intikamı yarının çocuklarında yaşat(mayı)" ümit ederken müttefikler de 21 Ağustosta karadan ve denizden yoğun bir top ateşi başlattı. Ardından Anafartalar cephesine saldırıya geçti[133]. Ancak

---

[128] **Tanin**, 10 Ağustos 1915 (28 Temmuz 1331), No: 2387; 12 Ağustos 1915 (30 Temmuz 1331), No: 2389.

[129] **Tanin**, 17 Ağustos 1915 (4 Ağustos 1331), No: 2394.

[130] **Tanin**, 18 Ağustos 1915 (5 Ağustos 1331), No: 2395.

[131] **Tanin**, 21 Ağustos 1915 (8 Ağustos 1331), No: 2398.

[132] Şehitlere verilen nişanlarında eklendiği bu mektuplarda şöyle deniliyordu:

"..... bir Osmanlı askerine yakışan kahramanlık ve fedakarlıkla şehid oldu. Din-i celil-i İslâmın ve mukaddes vatanın müdafaası uğrunda hayatını feda edenlerin arkalarına bıraktıklarına düşen vazife ye's ve fütûr değil, kahr ve sürûrdur. Bütün arkadaşlar gibi merhumun da kıymetli hatırası yalnız sizin değil, daha büyük ailesi olan ordunun elinde ebediyen saklı kalacağına ve intikamının düşmanlarımızdan alınacağına emin ve bununla müteselli olunuz. Muhterem şehidin bütün yakınları ve sevenleri için Allahtan ecr ve sabr tazarru' ederim.

Başkumandan Vekili Enver"

Bkz. **Tanin**, 21 Ağustos 1915 (8 Ağustos 1331), No: 2398.

[133] **Tanin**, 23 Ağustos 1915 (10 Ağustos 1331), No: 2400.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük bir yenilgi ile ve pek çok kayıp vererek "nâlân ve perişan" çekilmek zorunda kaldı (İkinci Anafartalar Muharebesi). Türk siperleri önünde beş yüzün üzerinde askerini bıraktı. Bir subayı ile pek çok eri de esir düştü. 22 Ağustos'ta yaptıkları ikinci girişim de sonuçsuz kaldı[134]. Müttefiklerin Gelibolu yarımadasında kalkıştığı son çıkarma harekatında uğradığı kayıplara dikkati çeken Daily Cronical da, sonucu "korkunç bir gerçek" olarak değerlendirdi[135].

Anafartalar bölgesinde aldığı ikinci yenilginin ardından müttefikler Arıburnu cephesinde sessiz kalarak saldırılarını Seddülbahir'e yöneltti. Ancak burada da 24 ve 25 Ağustosta yapılan Türk karşı saldırıları ile kayıp vermeyi sürdürdü[136]. 26-28 Ağustosta Anafartalar'da Kireçtepe ve Azmakdere'deki Türk mevzilerine karşı ateş korumasında yaptıkları üç ilerleme girişimi de başarılı olmadı. Üç gün sonunda müttefiklerin ölü sayısı on bini buldu[137].

Ağustos ayı sonlarına gelindiğinde müttefiklerin Arıburnu ve Anafartalar'daki büyük yenilgileri, özellikle İngiliz basınında, Hükümete yönelik eleştirileri artırdı. Times, Türk askerlerinin, başarısız olduklarında başkentleri İstanbul'u sonsuza değin kaybedeceklerini kavradığına, bu nedenle müttefik hücumları karşısında etten bir duvar ördüğüne dikkati çekti[138]. 20 Ağustos tarihli baş makalesini Ashmead Bartlett'in Çanakkale'den gönderdiği rapora ayırdı. Son harekâtı yorumladı. İngiliz resmi tebliği ile raporu karşılaştırdı. 20 Ağustos tarihli İngiliz tebliği "Türkler buradaki ileri harekâtımızı tevkif ettiler" cümlesinden ibaretti. Oysa, İngiliz kuvvetlerinin Suvla Körfezi'ne yaptığı çıkarma harekâtının "Anzak mıntıkasında" ileri yürüyüşünden bahseden, buradaki Türk askerini Plevne'deki Osman Paşa'nın "bahadır askerleri"ne benzeten Bartlett'in raporu, Gelibolu'da müttefik umutlarının söndüğünü ortaya koyuyordu. Times'a göre, İngiltere artık aciz kaldığını onaylamalıydı[139]. Çanakkale'ye gereken her türlü asker ve

[134] **Tanin**, 24 Ağustos 1915 (11 Ağustos 1331), No: 2401; 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.
[135] **Tanin**, 29 Ağustos 1915 (16 Ağustos 1331), No: 2406.
[136] **Tanin**, 27 Ağustos 1915 (14 Ağustos 1331), No: 2404.
[137] **Tanin**, 28 Ağustos 1915 (15 Ağustos 1331), No: 2405; 30 Ağustos 1915 (17 Ağustos 1331), No: 2407; 2 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.
[138] **Tanin**, 22 Eylül 1915 (8 Eylül 1331), No: 2429.
[139] **Tanin**, 17 Eylül 1915 (4 Eylül 1331), No: 2425.

Levent Şahverdi Arşivi

malzeme yığıldığı, hatta askerlik hizmetinin zorunlu hale getirilmesi yönünde çabalandığı halde istenen sonuç alınamamıştı. Zira, Çanakkale savaşı, başından sonuna kadar Londra'dan "hayalperestane bir surette" yönetilirken[140] Türk askerleri son derece başarılı bir şekilde yönetiliyordu.

Tanin gazetesinin güney cephesi muhabiri Cemil Hakkı Bey de, Türk ordusunun komutanından askerine kadar gösterdiği direnç dikkati çekti. Gelibolu yarımadasını tarihe armağan edilen bir "abide" olarak tanımladı. Türk askerinin burada tüm İslâm dünyasının hakkı için savaştığına, her kayayı, her taşı savunarak bir destan yarattığına dikkati çekti. Gelibolu'ya "Çelikkale" isminin verilmesini önerdi[141]. Tanin de Osmanlılığın ve İslamlığın onuru için savaşan Türk askeri için yardım kampanyası başlattı. "Kış geliyor. Bu aydan sonra yavaş yavaş soğuklar, yağmurlar, rüzgârlar ve sonra karlar, fırtınalar birer birer icrai hükme başlayacak" diyen gazete kar üstünde, yağmur altında yatmak ve soğukla mücadele etmek zorunda kalacak askere karşı ulusu göreve çağırdı. Türk ulusunu sevindiren, heyecan ve onur duyguları ile dolduran, yaptığı fedakârlığı bile düşünmeksizin vatan uğrunda can ve kan veren askere gönderilecek küçük bir hediyenin önemine dikkati çekti. Zira hediye, bütün bir ulusun; kadınıyla, erkeğiyle, yaşlısıyla, çocuğuyla düşmanı yenmek için birlik olduğunun göstergesiydi. Onlara hem moral verecek hem de gereksinimlerini karşılayacaktı. Yapılması gereken Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni desteklemekti. Gücü yetenler askerin gereksinim duyduğu pamuklu gömlek, avcı yeleği, çorap, kuşak, eldiven gibi giyecekleri kendi olanakları ile hazırlayıp Cemiyete vermeliydi. Bunları alamayacak olanların da yapacağı işler az değildi. Tanin özellikle "şefkat ve gayretlerini" her zaman göstermiş olan kadınlara seslendi. Cemiyetin elindeki malzemeyi işlemeye çağırdı. Geçimlerini çalışarak kazananlara ise Cemiyet uygun bir ücret verebilecekti. Gazetenin ümidi, ücret karşılığı çalışmak isteyenlerin az olması yönündeydi[142].

Bu çağrı, tüm ülkede olumlu yanıt bulurken Gelibolu yarımadasında Eylül ayından itibaren karşılıklı ateşler ve süngü savaşları devam etti. Lağım-

[140] **Tanin**, 14 Eylül 1915 (1 Eylül 1331), No: 2422.
[141] **Tanin**, 15 Eylül 1915 (2 Eylül 1331), No: 2423.
[142] "Siysata. Askerlerimizi Düşünelim", **Tanin**, 31 Ağustos 1915 (18 Ağustos 1331), No: 2408.

Levent Şahverdi Arşivi

lar patlatıldı[143]. Gerek Seddülbahir'de gerekse Anafartalar'da ve Arıburnu'nda Türk topçunun ateşleri ve piyadenin ileri harekâtları ile müttefik kayıpları sürdü. 4 Eylül'de İngilizlerin E7 denizaltısı Çanakkale'de batırıldı. Üç subay ve yirmi beş erden oluşan mürettebatının tümü esir alındı[144].

1915 yılı Ekim ayı başında müttefiklerin Çanakkale'de yüz yüze kaldığı bu güç koşullar, ardı ardına gelen yenilgi ve kayıplar Osmanlı Hükümeti'nin zafere olan inancını artırdı. 5 Ekim 1915 tarihli Meclisi Mebusan toplantısına da bu duygu egemen oldu. Meclisi Mebusan Başkanı Halil Bey, yaptığı konuşma ile Çanakkale'nin geçilemeyeceği hakkındaki inancının ve ümidinin gerçekleşmiş olmasından dolayı duyduğu gururu dile getirdi. Savaşın kısa bir tarihçesini yapan Enver Paşa ise Balkan savaşlarından kurtarılabilen "enkaz"ın bir yıl gibi kısa bir sürede toparlandığına ve Türklerin "kendi yağıyla kavrularak" başarıya ulaştığına dikkati çekti. Barış imzalanmadan önce ülke topraklarında tek bir düşman askeri kalmayacağını ve "hatta daha öteye, ilerilere bile gidilebileceğini" garanti etti. Enver Paşa'nın bu düşüncelerini paylaşan Tanin de, savaş alanlarında zafer kazanan silahların, siyasette de nüfuz sahibi olacağını, böylece "şimal denizlerinden Basra körfezine" olan amacın gerçekleşmiş olacağını belirtti[145].

Meclis'teki bu zafer havası boşuna değildi. Zira, Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının Sırbistan'a saldırması üzerine, 7 Ekim'de General Hamilton ve General d'Amade'ın taburlarının bir kısmı Selanik'e gönderilmişti. Tanin'e göre bu gelişme, İtilâf Devletleri'nin Çanakkale'yi boşaltmalarının başlangıcı, Türk hilâlinin, Türkleri hor gören İngiltere'ye ve Fransa'ya indirdiği müthiş bir darbeydi[146]. Ajanslar ve gazeteler de müttefiklerin çekilme hazırlıkları içinde olduğunu doğruluyordu. Sokulu gazetesi muhabiri Londra'dan gazetesine çektiği telgrafta, Çanakkale'deki hare-

[143] **Tanin**, 5 Eylül 1915 (23 Ağustos 1331), No: 2413; 7 Eylül 1915 (25 Ağustos 1331), No: 2415; 8 Eylül 1915 (26 Ağustos 1331), No: 2416; 9 Eylül 1915 (27 Ağustos 1331), No: 2417; 10 Eylül 1915 (28 Ağustos 1331), No: 2418; 11 Eylül 1915 (29 Ağustos 1331), No: 2419; 12 Eylül 1915 (30 Ağustos 1331), No: 2420; 14 Eylül 1915 (1 Eylül 1331), No: 2422; 15 Eylül 1915 (2 Eylül 1331), No: 2423; 16 Eylül 1915 (3 Eylül 1331), No: 2424; 17 Eylül 1915 (4 Eylül 1331), No: 2425; 19 Eylül 1915 (5 Eylül 1331), No: 2427; 24 Eylül 1915 (10 Eylül 1331), No: 2432..

[144] **Tanin**, 6 Eylül 1915 (24 Ağustos 1331), No: 2414.

[145] "Siyasat: Dünkü Celse", **Tanin**, 6 Teşrinievvel 1915 (23 Eylül 1331), No: 2444.

[146] **Tanin**, 8 Teşrinievvel 1915 (25 Eylül 1331), No: 2446.

Levent Sahverdi Arşivi

kâtın "kesin bir hezimetle" son bulduğuna[147], İngiliz ve Fransız üst düzey askeri görevlilerinin katılımı ile yapılan toplantıda Sırbistan'a yardım etmek için tek çarenin; Çanakkale taarruzunu savunmaya çekmek, hatta olabilirse büsbütün sonlandırmak ve Çanakkale'de bulunan birliği yola çıkarmak konusunda uzlaşmaya varıldığına dikkati çekti[148]. Müttefik kamuoylarının Çanakkale'den çekilme düşüncesine hazırlandığını da ekledi[149]. Çekilme haberleri Avustralya'da da büyük yankı buldu. Çanakkale'de "yüz binlerce" Avustralya askerinin boş yere feda edildiğine dikkati çeken gazeteler, harekâtın yeterli ve gerekli hazırlıklar yapılmadan başlatıldığını iddia ederek sorumluların cezalandırılmasını istedi[150].

Gerek müttefik gerekse tarafsız ülke basını, Çanakkale'den çekilme kararına gerekçe olarak müttefiklerin Sırbistan'a yardım etme amaçlarını öne sürüyordu. Tanin bu nedeni benimsemedi. "Osmanlıların demir yumruğu altında şaşalayıp kal(an)" müttefiklerin, Gelibolu'daki "ölüm tuzağından" yakayı sıyırmak için zaten fırsat kolladığına, Avusturya-Macaristan ile Almanya'nın Sırbistan üzerine yürümesi ile uygun zemini bulduklarına işaret ederek[151] Türk askerlerinin çekilme gerçekleşinceye kadar da baskını sürdüreceğini belirtti[152].

Ekim ayının ortalarına gelindiğinde müttefikler gerek karadan gerekse denizden, bulundukları mevzilerden ateş etmeyi yeğliyordu. Aralıklarla yaptıkları hücum girişimleri ise Türk topçularının ateş menziline girdiği anda durduruluyor ve büyük kayıp verdirilerek geri itiliyordu. Türk piyadeleri ise yaptıkları baskınlarla müttefiklerin insan ve malzeme kayıplarını artırıyor, küçük de olsa geri çekilmelerini sağlıyordu[153]. 30 Ekim'de Fran-

[147] **Tanin**, 21 Teşrinievvel 1915 (8 Teşrinievvel 1331), No: 2459.
[148] **Tanin**, 12 Teşrinievvel 1915 (29 Eylül 1331), No: 2450.
[149] **Tanin**, 13 Teşrinievvel 1915 (30 Eylül 1331), No: 2451.
[150] **Tanin**, 20 Teşrinievvel 1915 (7 Teşrinievvel 1331), No: 2458.
[151] **Tanin**, 27 Teşrinievvel 1915 (14 Teşrinievvel 1331), No: 2465.
[152] **Tanin**, 23 Teşrinievvel 1915 (10 Teşrinievvel 1331), No: 2461; 24 Teşrinievvel 1915 (11 Teşrinievvel 1331), No: 2462; 25 Teşrinievvel 1915 (12 Teşrinievvel 1331), No: 2463; 26 Teşrinievvel 1915 (13 Teşrinievvel 1331), No: 2464; 27 Teşrinievvel 1915 (14 Teşrinievvel 1331), No: 2465; 28 Teşrinievvel 1915 (15 Teşrinievvel 1331), No: 2466; 29 Teşrinievvel 1915 (16 Teşrinievvel 1331), No: 2467; 30 Teşrinievvel 1915 (17 Teşrinievvel 1331), No: 2468.
[153] "Siyasat: Bulgaristan'ın İştirakinden Sonra", **Tanin**, 18 Teşrinievvel 1915 (5 Teşrinievvel 1331), No: 2456.

Levent Şahverdi Arşivi

sızların Turkuaz isimli denizaltısı Çanakkale'de Türk topçularının ateşi ile batırıldı. İki subay ve yirmi dört erden oluşan mürettebatının tümü esir alındı[154]. Türk topçularının "nişancılıktaki mahareti"nin güzel bir örneği olan Turkuaz kısa süre içinde denizden çıkarılıp İstanbul'a çekildi. On gün içinde onarımı tamamlanan denizaltı için 10 Kasım'da Bahriye Nezareti'nin bulunduğu Camialtı Meydanı'nda bir tören yapıldı. Saat 14.30'da başlayan törende bahriye mızıkası, itfaiye ve donanmadan oluşturulan kıtalar, devlet adamları ve ileri gelenler, bir bölük Alman ve bir bölük Türk askeri hazır bulundu. Başkumandan vekili Enver Paşa, denizaltının yeni isminin yazılı olduğu örtüyü kaldırdı. "Müstehib Onbaşı". Denizaltıya, onu yaralayarak Türk ordusuna kazandıran Bursa'nın Yenişehir kazasından Necip oğlu Müstehib Onbaşı'nın ismi verilmişti[155].

5 Kasımda ise iki ay önce cepheye getirilen E20 isimli İngiliz denizaltısı Çanakkale'de batırıldı. Otuz kişilik mürettebatından üç subay ile altı er esir alındı[156]. Müttefiklerin gerek Seddülbahir, gerekse Anafartalar ve Arıburnu'nunda ilerleme çabalarlı sonuçsuz kaldı[157]. 22 Kasımdan itibaren tüm cephelerde karşılıklı ateş sürerken, Çanakkale cephesine gelen Lord Kitchener'de Mondros'ta bir askeri meclis topladı. Atina sefirinin de katıldığı bu toplantıda aldığı bilgiler cepheyi boşaltma kararında etkili oldu[158]. Toplantıya katılan Fransız Generali Berloyoti de Jurnal gazetesine verdiği demeçte; "ikinci bir Cebelitarık yaratmak amacıyla yapılan Çanakkale seferinin" tamamen sonuçsuz kaldığını belirtti. İstanbul-Berlin yolunun açılması ile büyük bir tehlike ile yüz yüze kaldıklarına dikkati çekerek Seddülbahir'in ertelenmeksizin boşaltılması gerektiğini ve bölgedeki askerin Selanik'e çekileceğini açıkladı[159].

---

[154] **Tanin**, 31 Teşrinievvel 1915 (18 Teşrinievvel 1331), No: 2469.

[155] **Tanin**, 10 Teşrinisani 1915 (28 Teşrinievvel 1331), No: 2479; 11 Teşrinisani 1915 (29 Teşrinievvel 1331), No: 2480.

[156] **Tanin**, 13 Teşrinisani 1915 (31 Teşrinievvel 1331), No: 2482.

[157] **Tanin**, 8 Teşrinisani 1915 (26 Teşrinievvel 1331), No: 2477; 9 Teşrinisani 1915 (27 Teşrinievvel 1331), No: 2478; 10 Teşrinisani 1915 (28 Teşrinievvel 1331), No: 2479; 11 Teşrinisani 1915 (29 Teşrinievvel 1331), No: 2480; 12 Teşrinisani 1915 (30 Teşrinievvel 1331), No: 2481; 13 Teşrinisani 1915 (31 Teşrinievvel 1331), No: 2482; 15 Teşrinisani 1915 (2 Teşrinisani 1331), No: 2484; 16 Teşrinisani 1915 (3 Teşrinisani 1331), No: 2485; 17 Teşrinisani 1915 (4 Teşrinisani 1331), No: 2486; 18 Teşrinisani 1915 (5 Teşrinisani 1331), No: 2487.

[158] **Tanin**, 22 Teşrinisani 1915 (9 Teşrinisani 1331), No: 2491.

[159] **Tanin**, 27Teşrinisani 1915 (14 Teşrinisani 1331), No: 2496.

Levent Sahverdi Arşivi

Ard arda yapılan toplantılar, yetkili ağızlardan gelen açıklamalar ve basına yansıyan haberler müttefiklerin, harekâtın geleceği konusundaki ümitlerini yitirmeye başladığının göstergesiydi. Buna karşın müttefikler, tüm cephelerde uzaktan donanmasının ateşi ile aralıklı baskılarını sürdürdü.[160]. Anafartalar'da ve Arıburnu'nda yoğunlaşan bu baskılara Türk ordusu da yeni bir taarruzla yanıt vermek istedi. Hazırlıklarını tamamladı. Ancak saldırı yapacak müttefik birliklerini bulamadı. Müttefikler, 19-20 Aralık gecesi 'İstanbul'u da etkisine alan yoğun sisten yararlanarak' bölgeyi boşaltmıştı[161]. 'Beş adım ilerisi görülemeyecek derecede' yoğun olan sisin uzun süre devam etmesi nedeniyle müttefiklerden çok fazla esir alınamamıştı. Müttefikler ancak sis sayesinde "yakasını kurtarabilmişti". Ele geçirilen sağlık malzemeleri başına da bir nöbetçi dikilmişti[162]. Boşaltılan bölgelerde, zeminliklerde poker kağıtları, viski bardakları, meyve suyu kutuları ve konserveler bırakılmıştı[163]. 25 Nisanda Arıburnu'na çıkmış olan müttefikler bu sahilde 229 gün kalabilmişti. Anafartalar'da geçirdiği süre ise 135 gündü. Yitiklerine gelince, İngiltere Başbakanı'nın yaptığı açıklamalara göre yalnız İngiliz kayıplarının miktarı doksan altı binin üzerindeydi. Tanin'e göre ise toplam kayıp iki yüz elli bin civarındaydı[164].

20 Aralık 1915 Pazartesi günü öğleden sonra bütün İstanbul'da ağızdan ağza, kulaktan kulağa "düşmanları denize döktük" müjdesi iletiliyordu. Zafer haberine uzun zamandır hazırlıklı olan İstanbul'da bu müjde davullarla duyuruldu. Resmi tebliğleri beklemeyen akşam gazeteleri baskılarını yapınca halk, gazeteleri "kapışmaya" başladı.

"Anafartalarda ve Arıburnu'nda tek bir nefer bile kalmamış, topçularımızın iki gün mütemadiyen devam eden ateşi altında şaşırıp kalan düşman aylardan beri tecrübe ettiği süngünün de parıldamaya başladığını görünce artık kaçmaktan başka çare kalmadığını anlamış, evvelki gece ve sa-

[160] **Tanin**, 5 Kanunuevvel 1915 (22 Teşrinisani 1331), No: 2504; 6 Kanunuevvel 1915 (23 Teşrinisani 1331), No: 2505; 7 Kanunuevvel 1915 (24 Teşrinisani 1331), No: 2506; 8 Kanunuevvel 1915 (25 Teşrinisani 1331), No: 2507; 9 Kanunuevvel 1915 (26 Teşrinisani 1331), No: 2508; 10 Kanunuevvel 1915 (27 Teşrinisani 1331), No: 2509; 14 Kanunuevvel 1915 (1 Kanunuevvel 1331), No: 2513

[161] **Tanin**, 21 Kanunuevvel 1915 (8 Kanunuevvel 1331), No: 2520.

[162] **Tanin**, 21 Kanunuevvel 1915 (8 Kanunuevvel 1331), No: 2520.

[163] **Tanin**, 1 Kanunusani 1915 (19 Kanunuevvel 1331), No: 2531.

[164] **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.

Levent Şahverdi Arşivi

bahleyin İstanbul'u da örten sisten istifade ederek çekilmeğe başlamış. Sis! Düşmanlar ilk taarruzda da bundan istifade etmişler, kaçarken de hep bu sayede kurtulmuşlardır!"

Gazeteleri okuyanlar grup grup bunları konuşuyor, Seddülbahir'de kalan müttefik askerlerinin de yakında aynı akıbete uğrayacağına olan inançla artık "Çanakkale meselesinin bitmiş olduğu" sonucuna ulaşıyordu. Tanin de "kahraman askerlerin düşmana karşı en son darbeyi indirecekler(i)" günü bekliyordu[165].

21 Aralık günü İstanbul bayraklarla donatılmıştı. Şehirde adeta bir bayram havası vardı. Yüzler gülüyordu. Halkı, omuzlarındaki yükün birden bire kalkıvermesine benzeyen bir rahatlama duygusu kaplamıştı[166]. Ulusal ajans aracılığı ile tüm yurda duyurulan zafer haberi halkı sevince boğdu. Edirne'de Alman ve Avusturya-Macaristan konsolosları valiyi ziyaret ederek tebriklerini sundu. Belediye başkanı ise Edirne halkı adına Enver Paşa'ya kutlama telgrafı çekti. Aynı gece Edirne'de fener alayı düzenlendi. Alay, Avusturya konsoloshanesine giderek teşekkürlerini sundu. Eskişehir'de her yer donatıldı. Şenlikler yapıldı. Akşamüzeri İdadi, Turan Numune Mektebi ve diğer okullarla birlikte, izciler ve halkın katılımı ile fener alayı düzenlendi. Mızıkanın çaldığı marşlar ve öğrencilerin söylediği vatan şarkıları ile tüm şehir dolaşıldı. Zafer, bayraklarla donatılan Trabzon, İzmir ve İnegöl'de de fener alayları ile kutlandı[167].

Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı savaşta en yaşamsal önemi Çanakkale ve Gelibolu cephesine verdiğine dikkati çeken Tanin, "son perdenin" açılmış olmasından dolayı mutluydu. Zafer Türklere, dünyada onurlu bir yer açmıştı. Müttefikler, Çanakkale harekatına girişmemiş olsaydı, bu hakkı saygınlık kazanılamayacaktı. Çanakkale'den başka herhangi bir cephede elde edilecek maddî kazançlar ne kadar büyük olursa olsun manevî etkileri çok sönük kalacaktı. Oysa Çanakkale'deki sonuç, Kafkasya ve Mısır'da elde edilecek olanlardan çok daha fazla manevî bir etki yaratmış-

[165] Hüseyin Cahit, "Yine Buyurunuz Efendiler!", **Tanin**, 10 Kanusani 1916 (28 Kanunuevvel 1331), No: 2540.
[166] **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.
[167] **Tanin**, 23 Kanunuevvel 1915 (10 Kanunuevvel 1331), No: 2522.

Levent Şahverdi Arşivi

tı. Türklerden ve silah arkadaşlarından başka herkesin, İstanbul'a girileceği iddia edilen on beş günlük sürenin sonunu beklediği, müttefiklerin bu sonuçtan son derece emin olduğu, üzerine Türkçe "yüz yirmi kuruş gümüş akçe" damgasıyla özel banknotlar hazırlayarak gemilerdeki tayfalara, yarımadaya çıkarılan askerlere İstanbul'da kullanmaları için dağıttığı göz önüne alındığında bu zaferle yalnız bütün savaş kazanılmakla kalınmamış, gelecek için "her türlü fütuhatın manevî temelleri" de atılmıştı[168]. Osmanlı tarihi, İngiliz ve Fransızların "çamurlu bir alınla, şark kapılarından kovuldukları" yeni bir gün kazanmıştı. İstanbul'un fethi tarihte nasıl yeni bir devir açmışsa, savunulması da bir başka dönemin başlangıcı olmuştu. On ay devam eden mücadelede her gün Türkiye için ayrı bir zaferdi. Zira her başarısızlığı ile "kuduran", İngiliz asilzadelerinden, Fransız sosyalistlerinden, Afrika'nın "yamyamlarından", Hint Mecusilerine kadar dört bir yandan asker toplayan, zehirli gazları yeterli görmeyip, dom dom kurşunu atarak "vurduğunu öldürmeye azmeden" müttefikler, Türk'ün göğsünde paralanmıştı. Bu gün o göğüs ne kadar yükseltilse yeriydi. Zira hiçbir ulus, Türkler kadar "sabır", "metanet", "mukavemet" göstermemişti. Anafartalar'da başlayan zafer dalgası, yarın Seddülbahir'i "sonra ötesi(ni), bir kere daha ötesi(ni); Osmanlı bayrağının şanlı dalgalarını kucaklamak için açılan ülkeler(i)" saracaktı[169].

Zafer, İttifak Devletleri arasında da yankı buldu. Hemen tüm Alman gazeteleri Çanakkale'den çekilişin İngiltere'nin bütün dünyada nüfuz ve saygınlığına bir darbe vurduğu kanısındaydı. İngiltere, Müslüman bir devlete yenilmiş olmasının etkisini sömürgelerinde hissedecek, Gelibolu'daki askerî hezimet daha büyük siyasal bir hezimetle son bulacaktı. Türkiye ise bu savaşta, artık genel saldırı konusunda da etkili olabileceğini kanıtlamış, başlanmış olan yeni binasını tamamlamak için maddî ve manevî temeli oluşturmuştu. Alman basını, boşaltma işleminin Avam Kamarası'nda alkışlarla karşılanmasını da ciddiyet dışı buldu[170].

---

[168] "Siyasat: Müdafaanın Manevi Kıymeti", **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.

[169] "Siyasat:Zafer Günü", **Tanin**, 21 Kanunuevvel 1915 (8 Kanunuevvel 1331), No: 2520.

[170] **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521; 23 Kanunuevvel 1915 (10 Kanunuevvel 1331), No: 2522.

Levent Şahverdi Arşivi

Viyana gazeteleri Çanakkale'de müttefiklerin son hesaplarının görüldüğü kanısındaydı. Buna karşı elde edilen başarıyı Berlin-Viyana-İstanbul yolunun açılmasına ve Türkiye'ye aktarılan askerî malzemeye bağladı[171].

Müttefiklerin İstanbul'u kısa sürede ele geçireceğine herkesin inandığına, hatta Fitzmaurice'in bile İstanbul'a vali sıfatıyla gitmek üzere yol çantası hazırladığına dikkati çeken Bulgar gazetesi, Çanakkale'den çekilecek Osmanlı ordusunun Süveyş'e yürümesine hiç kimsenin engel olamayacağını ve zaferin İslâm dünyasını etkisine alacağını düşünüyordu. İngiliz nüfuz ve onurunun "zir-ü zeber" olacağı kesindi[172]. Kampana gazetesi ise "Çanakkale Firarı" başlığı altında 'İstanbul'a doğru arslan gibi hareket edip kedi gibi firar' eden müttefiklerin Çanakkale'yi üç nedenle boşalttıklarına dikkati çekti. İlki, Çanakkale harekatı önceden iyice düşünülmüş bir plâna sahip değildi. İkincisi, Viyana ve İstanbul yolunun açılması üzerine Mısır'a karşı yapılacak saldırı tüm dehşeti ile İngilizlerce anlaşılmıştı. Üçüncüsü, Selanik'e yardım etmek gerekiyordu[173].

Müttefiklerin Anafartalar ve Arıburnu'ndan çekilmesi ile birlikte İngiliz basını da hükümete yönelik eleştirilerle sesini yükseltmeye başladı. Çanakkale savaşlarının 9 Kasım'a kadar subay ve er olmak üzere 106 bin ölüye mâl olduğuna, 90 bin askerin savaş dışı kaldığına ve bu harekât için 200 bin kişinin feda edildiğine dikkati çeken gazeteler sorumluların cezalandırılmasını istedi[174]. Times gazetesi, "Gelibolu hezimeti"ni İngiltere'nin o güne dek karşı karşıya kaldığı hezimetlerin en büyüğü olarak değerlendirdi. Daily Mail ise çekilmeyi, hükümetin Gelibolu seferini başlatmakla yaptığı hatayı anlamış olduğunun bir göstergesi olarak yorumladı[175]. İsveç basını ise çekilmenin İslâm dünyasına büyük etkisi olacağını ve İngiltere'nin dünyadaki saygınlığını zedeleyeceğini düşünüyordu[176].

Tanin'e göre, zaferin dışarıdaki yankıları ülkedekine oranla çok daha büyüktü. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan basını Türk kahra-

[171] **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.
[172] **Tanin**, 24 Kanunuevvel 1915 (11 Kanunuevvel 1331), No: 2523.
[173] **Tanin**, 27 Kanunuevvel 1915 (14 Kanunuevvel 1331), No: 2526.
[174] **Tanin**, 24 Kanunuevvel 1915 (11 Kanunuevvel 1331), No: 2523.
[175] **Tanin**, 23 Kanunuevvel 1915 (10 Kanunuevvel 1331), No: 2522.
[176] **Tanin**, 24 Kanunuevvel 1915 (11 Kanunuevvel 1331), No: 2523.

Levent Şahverdi Arşivi

manlığını ve azmini takdir ediyordu. Zafer "alelade önümüze çıkıvermiş bir düşmana karşı kazanılmış bir şey değil, belki de bizim tarihî ve en kuvvetli düşmanlarımıza karşı indirdiğimiz darbedir" diyen gazeteye göre, bu zaferle yalnızca Fransa ve İngiltere yenilmemiş, boğazların tarihsel düşmanı Rusya da devrilmiş, Büyük Petro'nun vasiyeti sonsuzluğa gömülmüştü. Buna karşın zafer olumsuz etkilerini en çok İngiltere'de gösterecekti. Gelibolu'da Türk askeri, Doğu uluslarının yenilmez zannettikleri İngiltere'nin yalnızca inadının değil modern araçlarının da işe yaramayacağını göstermiş, "kendi azmiyle kendini kurtaran Türk" diğer "mazlumlar" için de örnek olmuştu. Çanakkale zaferinin en önemli etkisi de bu olacaktı[177].

Tanin, İngilizlerin, Anafartalar ve Arıburnu'ndan pek az kayıpla geri çekilmelerini bir başarı olarak göstermelerine de karşı çıktı. Türkler, İngilizler gibi savaşın insanî ve hukuksal kurallarını ayaklar altına almadığı için müttefikler kayıp vermemişti. Zira, müttefikler çekilirken de Kızılhaç bayrağının gölgesine sığınmıştı. Buna karşın Türkler, Kızılhaç bayraklarına hürmet etmiş ve nakliyeyi ateşle taciz etmemişti. İngilizler, çekilmelerindeki temel başarıyı Kızılhaç işaretlerine borçlu olduklarını asla unutmayacak ve "bu işaretin kırmızı aksi daima yüzlerine çarpacaktı.."[178].

Anafartalar ve Arıburnu'nu boşaltılmasından sonra müttefikler gerek donanması gerekse uçakları ile tacizlerini sürdürdü[179]. 21 Aralıktan itibaren Anafartalar ve Arıburnu'nda "ganimetler" toplanmaya başladı[180]. Müttefik kruvazörleri 25 Aralıkta terk ettikleri Anafartalar ve Arıburnu'nda boşalttıkları bölgelere birkaç mermi daha attı ve çekildi[181]. Anafartalar ve Arıburnu bölgelerini boşaltmasının ardından mücadele Seddülbahir cephesinde devam etti. Israrla saldırılarını sürdüren[182] müttefiklere karşı yanıt, yarımadadaki Türk topçu ve piyadeleri ile birlikte Anadolu bataryalarından gel-

[177] "Siyasat: Son Muzafferiyâtın Tesirâtı", **Tanin**, 24 Kanunuevvel 1915 (11 Kanunuevvel 1331), No: 2523.
[178] **Tanin**, 28 Kanunuevvel 1915 (15 Kanunuevvel 1331), No: 2527.
[179] **Tanin**, 26 Kanunuevvel 1915 (13 Kanunuevvel 1331), No: 2525.
[180] **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.
[181] **Tanin**, 28 Kanunuevvel 1915 (15 Kanunuevvel 1331), No: 2527.
[182] **Tanin**, 22 Kanunuevvel 1915 (9 Kanunuevvel 1331), No: 2521.

Levent Şahverdi Arşivi

di[183]. Ocak ayının ilk haftasında da karşılıklı ateşler sürdü. Müttefiklerin pek çok kruvazörü isabet aldı[184]. 5 Ocakta Mülazımıevvel Rıfkı Bey idaresindeki Türk uçağı, boğaz üstünde uçan Fransız uçağını Akbaş karşısında Anadolu yakasına düşürdü[185]. 6 Ocakta ise 042 numaralı Fransız uçağı Naraburnu doğusunda, Karmen isimli İngiliz uçağı ise Yalova'nın doğusunda düşürüldü[186]. Müttefikler de Türk topçularını ve siper arkalarını bombaladı. Gece iskele civarına müttefiklerin sık sık nakliye gemilerini getirmeleri ve Anafartalar'da yaptıkları gibi hastane gemilerini nakliye amacıyla kullanmaları Türk gözcü birliklerinin dikkatinden kaçmadı. Ancak bu kez, topçular nakliye gemilerini ateş altına aldı. 4 Ocakta taarruz hazırlıklarına başlayan Türk tarafı 8 Ocaka kadar saldırı mıntıkalarını belirledi[187]. 9 Ocak günü öğleden sonra Türk topçuları ateşlerinin şiddetini artırdı. Lağımlar patlatıldı ve cepheden ileriye, belirlenen mıntıkalara keşif müfrezeleri sürüldü. Saldırının başlaması ile müttefik donanması da bir araya toplanarak keşif kolları üzerine ateş açtı. Karada, Türk piyadeleri ile müttefikler arasında gece yarısına kadar süngü savaşları devam etti. 8-9 Ocak gecesi Türk keşif kolları saat 15.00'e kadar müttefik siperlerine ileri yürüyüşünü sürdürdü. Saat 15.00'de müttefiklerin merkezden itibaren geri çekilmeye başladığı anlaşıldı. Türk askerlerine bütün cephelerde ilerleme emri verildi. Geri çekilen müttefik askerlerinin bir kısmı donanma ateşinin korumasında iskelelere kaçarken geride kalanlar hazırladıkları lağımları patlatarak Türk askerlerinin ilerlemesini engellemeye çalıştılar. Bu sırada Türk topçuları da müttefiklerin iskele ve geri hatlarına ateş açarak kayıplarını artırdı. Cebel topları da Türk piyadeleri ile birlikte ilerleyerek patlayan lağımlara aldırış etmeksizin müttefik askerlerini izlemeyi sürdürdü. Donanmasının

[183] **Tanin**, 23 Kanunuevvel 1915 (10 Kanunuevvel 1331), No: 2522; 26 Kanunuevvel 1915 (13 Kanunuevvel 1331), No: 2525; 27 Kanunuevvel 1915 (14 Kanunuevvel 1331), No: 2526; , 28 Kanunuevvel 1915 (15 Kanunuevvel 1331), No: 2527; 29 Kanunuevvel 1915 (16 Kanunuevvel 1331), No: 2528; 30 Kanunuevvel 1915 (17 Kanunuevvel 1331), No: 2529; 1 Kanunusani 1915 (19 Kanunuevvel 1331), No: 2531.

[184] **Tanin**, 3 Kanunusani 1915 (21 Kanunuevvel 1331), No: 2533; 5 Kanunusani 1915 (23 Kanunuevvel 1331), No: 2535

[185] **Tanin**, 7 Kanunusani 1915 (25 Kanunuevvel 1331), No: 2537.

[186] **Tanin**, 8 Kanunusani 1915 (26 Kanunuevvel 1331), No: 2538.

[187] **Tanin**, 9 Kanunusani 1915 (27 Kanunuevvel 1331), No: 2539.

Levent Şahverdi Arşivi

yoğun ateşinden cesaret alan müttefik askerlerinin bir kısmının Türk piyadelerine direniş göstermesi üzerine yoğun bir süngü savaşı yaşandı. Müttefik askerleri ile dolu olan bir nakliye gemisi batırıldı. Bir uçakları da denize düşürüldü. Türk ordusunun "bihakkın tarihine geçecek kadar şecaat ve savletleri karşısında maddî ve manevî bir çok telefat ve zayiat vermekten başka" bir sonuç elde edemeyen müttefikler, sonunda tutunamayacaklarını anladı. "Bütün ümitleri kırılarak" kaçmak zorunda kaldı. Böylece, Gelibolu yarımadasında sekiz buçuk aydan beri süren savaşların son perdesi de Türk askerinin haklı zaferi ile sonuçlandı. 9 Ocak sabahı gün ağardığında Türk askerleri, kendisini müttefik cesetleri arasında bulmuştu [188].

9 Ocak günü Tanin'in Çanakkale muhabiri Cemil Hakkı Bey gönderdiği telgrafla Seddülbahir mıntıkasının müttefik askerlerinden tamamen temizlendiğini ve yarımadada bugün tek bir düşman erinin bırakılmadığını müjdeledi[189]. Seddülbahir, müttefiklere "son darbe" idi. Müttefik işgaline uğrayan merkez cephesinden Tekeburnu'na kadar olan araziyi dolaşan Cemil Hakkı Beye göre, Türk topçularının ateşi ve patlatılan lağımlarla müttefiklerin tüm tel örgüleri ve üç hat siperleri yok edilmişti. Etraf patlamamış kara bataryaları, bomba ve mermilerle doluydu. Tekeburnu civarında yüzü aşkın hasta çadırı, iki bin karyola, binlerce battaniye, subaylara ait on portatif baraka, modern karyolalar, kuş tüyü yataklar, eczane, ecza depoları, dezenfekte araçları ele geçirilmişti. Sahile yakın iki kilometrelik bir alanda ise "büyük ticaret limanlarının depolarında görülebilecek" sandık yığınları vardı. İngiliz ve Fransızlar Seddülbahir'i adeta bir ihracat limanına çevirmişti. Sandıkların içinde bir bakkalı yıllarca idare edecek kadar çeşit ve bollukta konserve, çay, reçel, gravyer ve diğer peynirleri bulmak olasıydı. Bölgede incelemelerini sürdürdüğü sırada müttefiklerin üç torpido, iki kruvazör ve iki monitörle bombardımana başlaması üzerine ateş menzilinden uzaklaşmak zorunda kalan[190] Cemil Hakkı Bey, 10 Ocakta gazetesine Seddülbahir'de oluşturulan "ganimet meşheri" hakkında bilgi verdi. Üzer-

[188] **Tanin**, 10 Kanunusani 1915 (28 Kanunuevvel 1331), No: 2540; 13 Kanunusani 1916 (31 Kanunuevvel 1331), No: 2543.
[189] **Tanin**, 10 Kanunusani 1915 (28 Kanunuevvel 1331), No: 2540.
[190] **Tanin**, 13 Kanunusani 1916 (31 Kanunuevvel 1331), No: 2543.

Levent Şahverdi Arşivi

leri örtülü patates, pirinç ve un çuvalları, ufak tepe yığınlarını andırıyordu. Depolar; kullanılmamış çizme, potin, kaput ve elbiseyle doluydu. Pek çok hastane otomobili ve motosiklet, binlerce istihkâm aleti, bomba mancınıkları, seyyar ameliyathaneler bulunmuştu. Ayrıca bini aşkın ester ve bargir vardı. Bunların çoğunun zehirlenmiş olduğuna dikkati çeken Cemil Hakkı Bey, bu manzarayı müttefiklere has bir vahşet olarak değerlendirdi. Kerevizdere'de yapılan siper baskını sırasında Türk askerinin siper yolları üzerinde büyük harflerle yazılı olarak bulduğu "İstanbul Caddesi" levhası ise müttefik askerinin kurduğu hayallerin belirtisiydi. Ancak bu gün o siperler kendisine mezar olmuştu[191].

Hüseyin Cahit ise müttefiklerin toplarını, tüfeklerini, cephanelerini, yiyeceklerini bırakarak kaçtıklarına işaret ediyordu. Dünyanın dört köşesinden topladıkları vahşi, yarı vahşi, medeni, gayri medeni, renkli, renksiz bütün İngilizler ve Fransızlar yer altı ordugâhlarını, siperlerini, bomba ve torpillerini bırakarak alay alay, erleriyle, subaylarıyla, komutanlarıyla, uçak ve dretnotlarıyla hep birden kaçıyorlardı. Boğazı zorlamak için ateş saçan zırhlılarını, mayın arayan gemilerini, asker ve malzeme taşıyan vapurlarını denizin dibinde, askerlerinin bir kısmını Türklerin avucunda, mezarlıklarını, ölülerinin kemiklerini Türk'ün ayakları altına bırakarak, yalnız canlarını kurtarmak endişesiyle kaçıyorlardı. Bütün dünyanın utanç duyan gözleri önünde zoraki bir "sırıtma" ile memnun görünmeye çalışarak "dayağı yedik, fakat başarıyla kaçtık" diyorlardı. Zaferden emin olduğunu parlamentoda ilân eden Churchill, Çanakkale'de önemli olaylar yarattıklarını müjdeleyen Kitchener, Anafartalar'dan boğazların girişine kadar her yer hakkımız diyen Başbakan Asguith, bütün İngiliz ve Fransız diplomatları ve müttefik basını "yedikleri tekmeden elleri kırık, yüzleri büzük, başları inik, önlerine baka baka, zelil ve hakir", Çanakkale "mezbahasında" onurlarını, güç ve saygınlıklarını bırakarak kaçıyorlardı. Boğaz "zorlanmalıdır, zorlanacaktır" diyen en ciddi İngiliz gazetelerinin yayınladıkları haritalarla Türkiye'nin nasıl paylaşılacağını gösterdiğine, hilafet merkezinde kurulacak yeni Avrupa yönetiminin şeklini tartıştıklarına ve bunun "İngiltere ve İtilaf için bir

[191] **Tanin**, 12 Kanunusani 1916 (30 Kanunuevvel 1331), No: 2542.

Levent Sahverdi Arşivi

namus meselesidir" dediklerine dikkati çeken Hüseyin Cahit'e göre, o namus Çanakkale önünde, Osmanlı ordusunun ayakları altında can vermişti. Çanakkale'den yalnız müttefik ordusu değil, Türkiye için felaket ve acılarla dolu olan bir dönemde gidiyordu. Çanakkale'nin kahraman şehitleri, kanları ile Asya'nın uyanışını da başlatmıştı. Bu nedenle gidenlerin arkasından yalnız Osmanlılar değil bütün Asya "yuha" diye haykırıyordu[192].

"Büyük haber" daha sabahtan bütün İstanbul'u dolaştı. Herkes sevinç içindeydi. Okullar tatil edildi. Dudaklarında şarkılarla, ellerinde bayraklarla çocuklar sokaklara döküldü. Akşama doğru esnaf cemiyetleri, başta Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve bando-mızıka olduğu halde bir alay oluşturdu. Alkışlar içinde gösteriler yapıldı. Bütün yüzler gülüyor, herkes birbirine sarılıyor, tebrik ediyordu. Yollar sevinç gözyaşlarıyla ıslanıyordu. Mızıkaların, davulların, zurnaların eşliğinde sokaklarda dolaşan halk, padişahı ve orduyu selamlıyordu. Gece pek çok yer elektrikle ve mumlarla aydınlatıldı. İstanbul ışıl ışıldı. Ertesi gün Osmanlı Donanması, Müdüfaa-i Milliye ve esnaf cemiyetleri ile diğer cemiyetler önlerinde mızıkalar, ellerinde bayraklarla terzi ve dokumacı mekteplerinin öğrencileri olduğu halde Harbiye Nezareti'ni ziyaret etti. Nezaret elektrikle aydınlatılmıştı. Önünde bir bando-mızıka çalıyordu. Heyet, Nezaret önünde Müsteşar Muavini Fahrettin, Merkez Kumandanı Cevat beyler ve askerler tarafından karşılandı. Şehirdeki İttihat ve Terakki klüpleri önlerinde mızıkalarla heyete katıldığında Harbiye Nezareti Maliye Heyeti adına Neşet Bey bir konuşma yaparak zafer kazanan orduya "İstanbulluların, Türklüğün ve Müslümanlığın" selamlarını sundu. Neşet Bey konuşmasını söyle tamamladı:

"Bu İslâmın, tarihinin, enbiyanın, hepsinin ruhunu çınlatacak. Ordu çalış, Mısır'a, Hint'e, Şark'a koş! Arkada senin için çırpınan büyük bir millet göreceksin: Türkler, İslamlar, Ordu, Şark'a koş! Büyük Osmanlılığın, Ömerlerin, Alilerin ruhları ve tarihi seni takdis etti ve edecek. Ordu, sen fedakârlık ettikçe Osmanlı milleti ölmeyecek, buna dünya iman etti. Ordu, şimdi selamımızın kabulünü ve bu selamın büyük hakanımıza tebliğine delaletinizi rica ediyoruz."

[192] Hüseyin Cahit, "Yine Buyurunuz Efendiler", **Tanin**, 10 Kanunusani 1916 (28 Kanunuevvel 1331), No: 2540.

Levent Şahverdi Arşivi

Neşet Beyin konuşmasını İdris Efendi'nin duası izledi. İzleyenlerin "Amin" sesleri İstanbul'u çınlattı. Sonra mızıka "Marş-ı Sultani"yi çaldı. Ardından heyet, milli marşlar eşliğinde tramvay yolunu izleyerek Beyoğlu, Taksim üzerinden Ayazpaşa'daki Alman sefareti önüne geldi. Burada Neşet Bey bir konuşma daha yaparak Türklerin Almanlara selamını sundu. Alman Marşı'nın çalınmasından sonra heyet Avusturya ve Bulgar sefaretlerini de ziyaret etti[193]. Seddülbahir'in boşaltılması, ülkenin pek çok yerinde aynı sevinç gösterilerine sahne oldu. Çatalca'da, Yozgat'ta halk şenliklerle zaferi kutladı. Alman İmparatoru II. Wilhelm de Enver Paşa'ya ve tüm ordu komutanlarına gönderdiği telgraflarla zaferi kutladı[194].

Çanakkale zaferi Mebusan Meclisi'nde de yankı buldu. Enver Paşa, yaptığı uzun konuşma ile Çanakkale harekatını hem askerî hem de siyasal açıdan değerlendirdi. Elde edilen zaferin, padişahın kendisine emanet ettiği bütün kuvvetleri "hüsnü istimal etmekte olduğuna ve bundan sonra da daha büyük bir emniyetle hüsnü istimal edeceğine dair" kendisinde "büyük bir kanaat hasıl etti(ğini)"belirtti. Ülkenin, savaşa giriş gerekçelerini açıkladı. Enver Paşaya göre İtilaf içinde önemli bir yeri olan Rusya, ancak Boğazları ellerinde bulundurmakla güçlü kalabilecekti. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasına izin verilmeyecekti. Avrupa'da "ilk top patlar patlamaz" seferberlik ilân edilmesinin ve boğazların tahkim edilmeye başlanmasının nedeni de buydu. Kısa sürede olanaklar elverdiğince her türlü hazırlık yapılmış, "Alman devleti fehimesinin pek müsait bir surette vuku bulan muaveneti sayesinde" iki büyük gemi elde edilmiş ve donanma güçlendirilmişti. Daha o zaman Boğazı donanma ile geçmenin olanaksız olduğuna işaret ettiğini söyleyen Enver Paşa, Amerikan sefirine de bu yargısını yinelediğini ve bunda haklı çıktığını da vurguladı. Ardından kara harekâtına değindi. Müttefiklerin Alçıtepe ve Kocaçimen'i ele geçirmek üzere yaptıkları ilk girişimin başarısızlıkla sonuçlandığına ve yapılan taarruzla sahile sürüldüklerine dikkati çekti. Bu günlerde, "inad" ve "sebat"larını sürdüren müttefiklerde gördükleri "taarruz arzusu" üzerine, "gemilerinin ateşi altında beyhude hücumdan feragatle" hareketsiz kalmayı daha uy-

[193] **Tanin**, 10 Kanunusani 1916 (28 Kanunuevvel 1331), No: 2540.
[194] **Tanin**, 12 Kanunusani 1916 (30 Kanunuevvel 1331), No: 2542.

Levent Sahverdi Arşivi

gun bulduklarını belirtti. Bu politikayla, Rusların Karpatlar'da, İngiliz ve Fransızların ise Batı cephesinde, Almanya üzerine yaptıkları baskının bir kısmını kendi üzerlerine çekmeyi umduklarını ve bunda da başarılı olduklarını açıkladı. Zira müttefikler, toplam beş yüz bin kişilik bir gücü derece derece Türklerin üzerine yığmış ve Osmanlı Devleti böylece dostlarına "müesser surette yardım etmek için fırsat" bulmuştu. "Çünkü onlar gelmese idi bizim ordularımız burada boş oturacaktı ve biz dostlarımıza muavenet için ne yapmak arzu etseydik yapamayacaktık. Çünkü o zaman Bulgaristan henüz harbe girmemişti. Dostlarımıza hiçbir cihetten yardım edemeyecektik" diyen Enver Paşa, bu fırsatı tanıyan İngiltere ve Fransa'ya "medyun-u şükran"dı. Ayrıca, Türk ordusu "kendi yağı ile kavrulmak" zorunda olduğu için müttefik saldırılarının şiddetini yitirdiği bir anda saldırıya geçip cephane harcamayı da gereksiz bulmuştu. Enver Paşa, Berlin-İstanbul yolunun açılması için yoğun mücadele verildiği günlerde, İngilizlerin yüz elli bin kişilik yeni bir ordu ile Anafartalar'da karaya çıktığını ancak burada da oldukları yerde kaldıklarını vurguladı. Bu sırada Sırbistan'a karşı bir hareket yapmak üzere Tuna'ya kadar inen bir Alman ordusunun Osmanlı'ya cephane yetiştirmek için yol açma girişiminde bulunmaya başladığına dikkati çekti. Ancak kendisinin, o sırada Rus muharebelerinin kesin bir şekil almasının Osmanlı Devleti için "daha başka neticeler vereceğini", o zamana kadar var olan cephane ile "nasıl olsa" idare edileceğini bildiği için, yardımın Rus cephesine gönderilmesi hakkında Alman genel karargâhının isteğini "bilatereddüd muvafık" gördüğünü de açıkladı. Bulgaristan'ın savaşa girmesi ve Sırbistan seferinin başlaması ise harekatın kaderini değiştirmişti. Zira, Bulgaristan sınırında tutulan ordu Çanakkale'ye alındığı gibi, Fransız ve İngilizlerin önünde ya Çanakkale'de kalmak ya da Selanik'ten vazgeçmek seçenekleri kalmıştı. Çanakkale'de kalmak konusunda ısrarcı olan Hamilton'un görevden alınması ve Kitchener'in Çanakkale'ye gelişinin ardından da çekilme kararı verilmişti. Türk ordusu gelecek askerî yardımlarla eksiklerini gidermek ve ardından saldırıya geçmek hazırlıkları yaptığı sırada da müttefikler daha önce davranmış ve cepheyi boşaltmıştı. Boşaltma sırasında müttefiklere Tanrının yardımcı olduğuna işaret eden Enver Paşa, çekilmeyi de "mecburi ve kahkari bir çekiliş" olarak değerlendirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi, gerek Avusturya ve Almanya gerekse Bulgar orduları ile doğrudan ilişki kurulduğu için savaş sonuçlanmadan önce yalnız "düşmanları hududlardan dışarıya çıkarmak(la)" kalınmayacak belki de İmparatorluk, kendisinden "gasb edilmiş" olan toprakların "düşmanın" "pis ayaklarıyla" çiğnenmesini önleyebilecekti[195].

Enver Paşanın ümitlerini Tanin de paylaşıyordu. Gazeteye göre İstanbul'un ele geçirilmesi olanaksızdı. Türk askeri bu gerçeği kanı ile yazmıştı. Yarınki nesiller "babalarının ne büyük bir iş gördüklerini anladıkları zaman" İstanbul'u daha çok sevecek ve gerektiğinde onu daha büyük fedakârlıklarla savunacaktı. Açılan yeni sayfa, onu yazanlardan çok okuyanların gözlerini kamaştıracaktı. Bununla birlikte tarihin Türklere yüklediği ağır, ancak aynı ölçüde onurlu görev son bulmamıştı. Belki yeni başlamıştı. Zira Türkler, savaşı geniş memleketler, yeni kıtalar elde etmek için değil "uğrunda asırlardan beri can verilen vatanı yeniden fethetmek" amacıyla kabul etmişti. Çanakkale zaferi, "bu meşru ve tabii emelin" gerçekleştirilmesi yolunu açmıştı. Osmanlı ordusu için zor olan Çanakkale'ydi. Orada hesaplar görüldükten sonra "nöbet diğer taraflara, Irak'a ve Kafkasya'ya gelecek(ti)".

Tanin, yakın bir zaman da bu amacın da gerçekleşeceğine inanıyordu. Hiçbir ulus, ulusal emellerini, kendi birliği ve saygınlığı için çizdiği sınırları beş-on yıl içinde gerçekleştiremezdi. Her nesil kendinden önce gelenin başlattığını tamamlamakla yükümlüydü. Bugünkü nesle düşen görev önce sınırları her türlü saldırıdan korumak, gerçekten bağımsız bir vatan olmak, sonra da bu vatanın "büyük mefkûresini" gelecek nesle bırakmaktı. Bununla birlikte, bugünkü nesil şimdiye kadar yapıldığı gibi sadece savunma ile sınırlı kalamazdı. "Tarih bizi Şark'ta büyük rol oynamaya davet etmiştir" diyen Tanin, Çanakkale sayfalarının kapandığı bu günlerde, savunma döneminin de bittiğini ve "mefkûreye doğru" yürünecek yeni bir devrin açıldığını düşünüyordu. Bu görev birincisinden daha ağırdı. Daha büyük özveri gerektiriyordu. Ancak Türkiye, buna da katlanacaktı. Zira, "tarih bazı nesilleri hep rahat ve huzur görmemeğe, bir vazife-i milliyenin ifası için mü-

[195] **Tanin**, 11 Kanunusani 1916 (29 Kanunuevvel 1331), No: 2541. Enver Paşa'nın konuşması için ayrıca bkz. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C. I, İçtima: 2, İnikad: 1-27, s. 319-322.

Levent Şahverdi Arşivi

temadiyen çalışmaya ve bu uğurda hiçbir fedakârlık önünden dönmemeğe memur" ediyordu. "Biz bu nesillerden biriyiz" diyen Tanin, ikinci göreve hazırlanmak zamanının geldiği kanısındaydı[196].

Dünya "Çanakkale kadar kanlı, Çanakkale kadar neticesiz, Çanakkale kadar masraflı ve bilhassa Çanakkale kadar büyük zayiatla dolu bir harb sahnesi" görmemişti. Bu nedenle "koğalayanlar kadar kaçanlar da" memnundu. Kaçanlar nereye gidiyordu? Selanik'e, Mısır'a, Irak'a veya İran'a. Bunları düşünmek bile gereksizdi. Zira "Şark" demek "Çanakkale" demekti. "Çanakkale'yi kaybeden şerefi de kaybetmişti". Çanakkale'den kaçan müttefikler nereye kaçarsa kaçsın, neye girişirse girişsin artık onlar için Doğu'ya veda etmek zamanı gelmişti. Zira Doğu'nun bütün anahtarları Çanakkale'yi savunan Türk süngüsünün ucunda duruyordu. "Bunu kapmak için uzatılan el parçalanmış, anahtar sahibinde kalmıştı"[197].

Şimdi hedef Kafkasya idi.

4. Başkomutan Vekili'nin Cephe Ziyaretleri ve Hüseyin Cahit'in İzlenimleri

Çanakkale harekâtı, Doğu Cephesi'ndeki yenilginin ardından Osmanlı İmparatorluğu için büyük önem kazandı. Osmanlılığın ve İslâmlığın geleceği ile eş görülmeye başlandı. Bu nedenle yarımada, başta Başkomutan Vekili-Harbiye Nazırı Enver Paşa, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi, Âyan ve Mebusan Meclisi üyeleri ve gazeteciler tarafından çeşitli kez ziyaret edildi. Âyandan Müşir Fuat Paşa da şehit olan oğlunun mezarını ziyaret etmek için bölgeye gitti.

Enver Paşa ilk ziyaretini, on beş günlük mücadelede yaralanan "kırkelli" askerin hatırlarını sormak ve kendilerine padişahın "ihsan buyurduğu" nişanları takmak amacıyla 7 Mart 1915'te yaptı. Yaralıların bulunduğu koğuşları gezdi. Onlarla şakalaşarak "İngilizlerin ne olduğunu" sordu. Askerlerin yakasına tek tek nişanlarını taktı. Yaralılar arasında bulunan Mehmet Çavuş'a da taktir ve tebriklerin sundu. "Mahcup ve mesud" komutanına te-

[196] "Siyasat: Vazife-i Tarihiye", **Tanin**, 11 Kanunusani 1916 (29 Kanunuevvel 1331), No: 2541.
[197] "Siyasat: "Çanakkale'den Sonra", **Tanin**, 13 Kanunusani 1916 (31 Kanunuevvel 1331), No: 2543.

Levent Şahverdi Arşivi

şekkür eden Mehmet Çavuş ise eliyle göğsündeki ve başındaki yaraları göstererek, yaraları iyileştiğinde yeniden görevinin başına döneceğini söyleyerek komutanını yanıtladı. Enver Paşa'nın refakatinde bulunan Tanin gazetesinin cephe muhabirine göre bu manzara, Çanakkale'nin kendisine düşün görevi büyük bir özveri ile yapacağının göstergesiydi. Aynı heyet içinde yer alan Alman muhabir ise pek çok cephane harcamasına karşın müttefiklerin hiçbir sonuç elde edemediğine ve karaya asker çıkarmak için yaptıkları her girişimin başarısız olduğuna dikkati çekti[198].

Köylüsünden şehirlisine, okumuşundan cahiline kadar tüm ülke insanlarının mücadele verdiği, yaralandığı, şehit düştüğü Çanakkale'de, Âyandan Müşir Fuad Paşa da oğlunu kaybetti. Seddülbahir civarındaki savaşta şehit düşen oğlunun mezarını ziyaret etmek için 4 Haziranda Çanakkale'ye gelen Fuad Paşa ziyaretini yaptıktan sonra aynı gün döndü[199].

Enver Paşa ise ikinci ziyaretini 29 Haziran 1915'te yaptı. Bu kez heyet kalabalıktı. Heyette Şehzade Yusuf İzzettin Efendi ve Nuri Paşa, Âyan ve Mebusan üyeleri ile birlikte Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit de bulunuyordu. Hüseyin Cahit, cephe izlenimlerini dönüşünde gazetesinin sütunlarına taşıdı.

İstanbul'dan hareket eden heyet, saat beşte Uzunköprü istasyonuna çıkmıştı. Keşan, Bolayır üzerinden Gelibolu'ya geçen heyetin ilk durağı Arıburnu cephesiydi. Burada her şey yerin altındaydı. Hüseyin Cahit, "uygarlık içinde ilerleme adımı" olarak nitelediği uçakların, insanların yaşamını tarih öncesine geri döndürdüğüne tanık oldu. Keşif yapan uçaklar; yeşillik, sessizlik ve köy hayatından başka hiçbir şey göremeyecekti. Heyet karargâha girdiğinde Hüseyin Cahit, "düşmanı" görmek için sabırsızlanıyordu. "Sırasını beklemeden" siperden, kum torbalarının üzerinden kafasını uzatmak istediğinde komutan kendisini durdurdu. Zira, "baş gözükünce kurşun hazırdı". Hüseyin Cahit, ölüm ile arasında yalnızca "bir karış mesafe" olduğunu düşündü ve sahile dürbünle baktı. Gördüğü Arıburnu cephesiydi. Atmış beş gündür düşmanın kazandığı yer bir kilometre idi. Müttefikler bu

[198] **Tanin**, 10 Mart 1915 (25 Şubat 1331), No: 2234.
[199] **Tanin**, 5 Haziran 1915 (23 Mayıs 1331), No: 2321.

Levent Şahverdi Arşivi

küçük alanda bile kazandığı her karış toprağa her küçük kabarcığa bir isim vererek teselli buluyordu. Siperin karşısında duran küçük kabarcığa da "Kraliçe Dağı" ismini vermişlerdi. Aynı gün bir lağım mücadelesine de tanık oldu. İki taraf da aynı yerde lağım kazarken müttefik kazmalarının sesi duyulmuş ve müttefiklerden önce davranmak kararı alınarak gerekli emir verilmişti. Meraklı bir bekleyişle çevreyi süzdü. "Derin bir uğultu, bir toz dumanı: lağım patlamıştı". O sırada bir müttefik uçağının sesi duyuldu. Keşif yapıyordu. Komutanın uyarısı ile herkes bir köşede hareketsiz kaldı. Sinirler gerilmişti: "Atacak... atıyor... attı...". Uzun bir saniye geçmişti. Ama hiçbir şey yoktu. Yönünü değiştirerek uzaklaşan uçak Hüseyin Cahit'e göre güzel bir fırsatı kaçırmıştı: "Handan-ı Osmaninin genç ve cesur bir şehzadesi, ordunun başkumandan vekili ve daha kumandanlar, erkânı harbiye reisleri hep burada, bu tayyarenin altında idiler." Cephede sessizlik egemendi. Tek tük tüfek seslerini, daha çok eğlence için atılan çocuk fişeklerine benzetti. Ardından cephenin diğer bölgelerini ziyaret için yola çıkıldı.

Bu cephedeki karargâh da bir önceki gibi oldukça küçük ve sadeydi. Müttefiklerle aradaki uzaklık üç yüz metre, kimi siperlerle müttefik siperleri arasında yedi metre mesafe vardı. Heyete, müttefiklerin mevzileri hakkında bilgi verildi: Dört kilometre bir cephe üzerinde bir kilometre derinlik. Hüseyin Cahit burada da dağ ve tepelere yeni isimler verildiğini öğrendi. Kikirik Tepesi, Esaret Tepe, Hain Tepe, Bomba Tepesi....

Bomba Tepesi ise bir "yiğitlik destanı" idi. Zira "düşman kendi siperlerine pek ziyade sokulan bu noktayı be-heme-hal elde etmek istiyor, hakim cihetlerden muttasıl bomba yağdırıyordu. Burada kahramanlar nazarında bir kere ele geçmiş bir mevkii tahliye etmek zihnin kabul edeceği bir şey değildi". Bu nedenle şiddetli müttefik ateşi altındaki bu küçük siper her şeye rağmen korunuyordu. "Buraya girenler muhakkak bir tehlikeye kendilerini attıklarını pekâlâ biliyorlardı. Abdestlerini alıyorlar, ellerinde süngü takmış tüfenk, dillerinde kelime-i şehadet, kalplerinde aşk-ı vatan, vazife mevkiine koşuyorlardı. Gidenlerin hemen hiçbiri sağlam dönmezken yine oraya, o tehlike noktasına koşmak üzere bütün fırkada bir hiss-i müsabaka mevcud idi. Her gün bomba tepesine gitmek için yalvaranlar arasında fazlalarını ayırarak mahzun etmek mecburiyeti vardı."

Levent Şahverdi Arşivi

Güneş gruba döndüğü anda Hüseyin Cahit bir ses duydu. Ancak bu ses ne topun, ne tüfeğin ne de bombanın sesiydi. Bir mızıka Karmen çalıyordu. Üç yüz metre uzakta ateş kusmaya hazır bataryalar, gökte bomba yağdırmaya fırsat kollayan uçaklar yokmuş gibi, "ölüm manzaraları, parçalaşmak hazırlıkları" bir yalanmış gibi, "mızıka şen, oynak, ruhlara bir neşe-i hayat veriyordu". Bir gün önce cephede bu nağmelerle ilgili bir olay da yaşanmıştı. Esir alınan bir İngiliz subayı "şu mızıkadan, demişti. Rica ederim vazgeçin. Sizi böyle eğlenir gördükçe bizim kumandanlar da meydana çıkıp futbol oynamak için bizi tazyik ediyorlar ve bu pek pahalıya mâl oluyor!" [200].

Geceyi Fırka karargâhında geçiren heyet ertesi gün güney cephesini ziyaret etti. Maydos'ta gülle ve yangınların açtığı yaralardan başka hiçbir şey yoktu. Dört bir yandaki "çöküntü, yıkıklık, parçalanmışlık", İngiliz ve Fransız donanmasının ne kadar kahraman oluğunu gösteriyordu! Arıburnu ve Seddülbahir'deki yenilgilerin öcü buradan alınmak istenmişti. Kilitbahir'i arkada bırakan heyet, çay vermek için yapılmış duraklarda Kızılay vapurlarına götürülen yaralılarla sohbet etti. Asırlık ağaç dallarının gizlediği Güney Grubu Karargâhı'na geldikleri anda önlerindeki sırta bir gülle düştü... Müttefikler buraya yalnızca aşırtma gülleler atmakla yetiniyordu. Heyet, Seddülbahir'deki müttefik mevzilerini daha iyi görebilmek için gözetleme tepesine çıkarken, yolda hastane merkezine götürülen yaralılarla karşılaştı. Hüseyin Cahit'i, kan ve toprak içinde kalan ceketinin kolu parçalanmış, çıplak eti yüzlerce sinekle örtülü bir asker derinden etkiledi. Bunu hisseden Güney Grubu Erkân-ı Harbiye Reisinin sevimli bir tebessümle belirttiği gibi "bir dakika, hatta bir saniye sonra" kendilerinin de bu hale gelmeyeceğini kimse garanti edemezdi.

Hüseyin Cahit gözetleme tepesinden gördüğü manzarayı şöyle betimledi:

"Harb meydanı buradan tamimiyle görünüyordu. İnsan birden bire o kadar hayrete düşüyordu ki ayakları altındaki geniş sahada parlayan dumanları, ... gülle ve vızıltılarını, her şeyi unutuyordu. Düşman bu kadarcık bir yerde mi idi? İşte Seddülbahir burnu, işte Goliatha mezar olan Morto

[200] Hüseyin Cahit, "Cephe-i Harpde İki Gün Müşahedat ve Mütalaat 1", **Tanin**, 6 Temmuz 1915 (23 Haziran 1331), No: 2352.

Levent Sahverdi Arşivi

limanını kapayan Eski Hisarlık tepesi, ta şuracıkta; düşman bu sahillerden ancak dört kilometre kadar bir mesafe ilerleyebilmiş. Kirte Köyüne bile uzaktan hasretle bakıyor. Bunu mesafeleri kısaltan, ihtimal ki muhakemeyi biraz şaşırtan dürbünlerle değil kendi çıplak gözlerimle görüyordum.

Fakat bu harabeden gözle bir şey görmek kâbil değildi. Top ve şarapnel gümbürtüleri tüfenk seslerini boğmuş. Bulunduğumuz sırtların hâkim oldukları düzlüklerde şimşekler çakar gibi beyaz dumanlar arasında alevler parlıyor. Bunlar şarapnel ateşi. Kalın, siyah, iri kümelerle bulutlar fırlıyor. Bunlar obüs tesiratı. Civardan hışırdayarak, homurdanarak, vızıldayarak bir şeyler geçiyor. Bunlar düşmanın tepelerde mevcut zannettiği bataryalarımızın gönderdiği mermiler. İşte muharebe ve muharebe meydanı bu..."[201]

Hüseyin Cahit, iki günlük cephe ziyaretinden "iftihar, ümid ve emniyet" ile döndü. Zira Türk ordusunun yaptığı işler, kazandığı zaferler ve oluşturduğu örgütlerden gurur duyuyordu. Çünkü "dün ve bugün yapılanlar yarının kefili" idi. Dünyanın en büyük donanmasının Boğazdan geçmek için yaptığı her girişimde "en ağır başlı" gazeteler başarıyı kesin görerek İstanbul'u paylaşmaya başlamış, İngiltere Çanakkale'yi namus meselesi yapmıştı. Modern zırhlılarının, insan boyunu bulan çelik güllelerinin karşısında ise Türklerin eski, toprak istihkâmları vardı. Fakat zafer, yine Türklerde kalmıştı. Düşman zırhlıları batarken, parçalanırken, yanarken müttefiklerin gözleri korkmuş; "şeref, namus, şan, şevket her şey bitmiş", çekilip gitmişti. Türk ordusu başarıyı; fedakârlıkla, vatanını, dinini, soyunu kurtarmak yolundaki azmiyle, düzenli, örgütlü ve iyi idaresi ile sağlamıştı. Denizde başarısız olan müttefiklerin karadan saldırıya geçtiğine, Gelibolu yarımadasına üç yüz binin üzerinde asker döktüğüne, sömürge askerleri ile sonuca ulaşamayınca İngiliz asilzâdelerinin yönetiminde seçkin İngiliz askerlerini kullandığına, bunları seçme Fransız birlikleri ile desteklediğine ve bir buçuk aydır da toplarla, bombalarla, torpillerle, tel örgülerle, zırhlı siperlerle, kalın mazgallarla ve bol uçaklarla donatılmış bu orduyla dağları, taşları "bir yanardağ feverânı" gibi ateş altında bırakarak hiçbir özverinden kaçınmadığına dikkati çeken Hüseyin Cahit, müttefiklerin elde ettiği

[201] Hüseyin Cahit, "Cephe-i Harpde İki Gün Müşahedat ve Mütalaat 2", **Tanin**, 7 Temmuz 1915 (24 Haziran 1331), No: 2353.

Levent Şahverdi Arşivi

sonucun yine bir "hiç"ten ibaret kaldığına işaret etti. Orduların elinde küçük bir köy bile yoktu. Zırhlıların koruması sayesinde Arıburnu tarafında denizden içeriye doğru ancak bir, Seddülbahir de ise dört kilometre sokulabilmişti. Buralarda yaptıkları siperlerde ancak savunmada kalabiliyor, durumu korumak için de ara sıra saldırı girişiminde bulunuyordu.

Bundan sonra ilerleyebilmesi de olanaksızdı. Bunu anlamak için asker olmaya da gerek yoktu. Mevcut durumda siper ve kale muharebelerinden başka ciddi bir girişim olmuyordu. Yedi metre ilerideki bir siperi ele geçirmek için yüzlerce kayıp verdiği halde sonuç yine başarısızlıktı. Zira Gelibolu, siper savaşları için doğanın hazırladığı bir bölgeydi. "Orada arazi yok. Dere, tepe, her yer giriş, çıkış. Bir kilometre imtidâdında bir saha üzerinde bir çok dereler, vadiler, tepeler sığıyor. Bir siper arkasında diğer bir siper vücuda getirmek işten bile değil. Burada ileriye doğru her adım bir fedakârlık pahasına atılabilir(di); fakat o adım atılınca arkada daha büyük fedakârlığa ihtiyaç gösteren binlerce siperler ve mangalar meydana çık(ıyordu)".

Müttefikler böyle bir alanda Türk ordusunun ancak "gafil bulmak", ve "onun safları arasına telaş saçmak"la başarıyı ümit edebilirdi. Ancak şimdiki ordu ile Balkan muharebesini kaybeden ordu arasında "ölüm ile dirlik arasındaki kadar" fark vardı. Bu ordunun önemli özelliği de "iyi idare" idi ve Çanakkale zaferinin en önemli nedeni de buydu.

"En son neferden en yüksek kumandana varıncaya kadar, deve katarlarından otomobile varıncaya kadar, seri ateşli toplardan ve yeni icat bombalardan, humbaralarına varıncaya kadar bütün ordu orada namusumuzu ve vatanımızı kurtarmak, bu milleti bir hakk-ı hayat temin etmek için çalışıyor. İttihat ve hulûs ve fedekâri ile çalışıyor"[202].

20 Temmuz da ise Yusuf İzzettin Efendi bir kez daha cepheyi ziyaret etti[203]. Aynı gün Padişaha çektiği telgrafla tüm cepheyi gezdiğini bildiren şehzade, askerin direnç ve gayretlerini, düşündüğünden daha mükemmel bulduğuna, tüm subay ve erlerin görevlerini tam olarak yaptıklarına dikka-

[202] Hüseyin Cahit, "Cephe-i Harpde İki Gün Müşahedat ve Mütalaat 3", **Tanin**, 8 Temmuz 1915 (25 Haziran 1331), No: 2354.

[203] **Tanin**, 22 Temmuz 1915 (9 Temmuz 1331), No: 2368; 24 Temmuz 1915 (11 Temmuz 1331), No: 2370.

Levent Şahverdi Arşivi

ti çekti. Padişah Mehmet Reşat ise 21 Temmuzda verdiği yanıtında duyduğu mutluğun "asker evlatlarına" iletilmesini istedi[204]. Yusuf İzzettin Efendi, cephe ziyaretini 22 Temmuza kadar sürdürdü ve 10/23 Temmuz kutlamalarına katılmak üzere Edirne'ye geçti[205].

Bu ziyaretlerle hem iktidar ve hem de iktidarın kamuoyundaki sözcüsü Tanin gazetesi Çanakkale'de Türk askerinin yanında olduğunu ortaya koyuyordu.

5. Tanin Gazetesi ve Müttefiklerin Hukuk Dışı Davranışları

Çanakkale harekâtında müttefiklerin 18 Mart deniz çıkarması, doğurduğu sonuçlar bakımından oldukça önemliydi. Zira, müttefikler bu harekâttaki başarısızlıkları sonucunda hukuk dışı yollara başvurdu. Tanin gazetesi de müttefiklerin bu tavrını her fırsatta sütunlarına taşıdı.

Müttefikler, donanmasının Çanakkale'de uğradığı hayal kırıklığının ardından büyük bir öfkeye kapıldılar. Savunmadan yoksun yerleşim yerlerini bombalayarak öfkelerini dindirmeyi yeğlediler. 7 Nisan 1915'te Yeniköy'ü[206], 4 Kasım 1915'te de İnoz'u iki saat süre ile bombaladılar[207]. Haziran ayından itibaren de kokulu gaz kullanmaya başladılar. Özellikle Temmuz başında aldığı yenilgiden sonra yeşil gaz yayan şarapnaller attıklar ki bunlar hukuk dışı olduğu kadar uygarlıktan da yoksun davranışlardı[208].

Müttefiklerin tüm savaş süresince hastaneleri amaç dışı kullandıkları da bir gerçekti. Yaralılar dışında, her amaç için kullanılan hastaneler, aynı zamanda talim yapan müttefik askeri için siper görevini de görüyordu. Mestantepe civarındaki seyyar hastane, Küçük Kemikli'deki Kızılhaç işareti taşıyan çadırlar bu amaçla kullanılmıştı[209]. 3 Kasımda Kemikli limanında talim yapan müttefik askerleri üzerine Türk topçuları ateşe başladığı anda

---

[204] **Tanin**, 22 Temmuz 1915 (9 Temmuz 1331), No: 2368.
[205] **Tanin**, 24 Temmuz 1915 (11 Temmuz 1331), No: 2370.
[206] **Tanin**, 12 Nisan 1915 (30 Mart 1331, No: 2267.
[207] **Tanin**, 6 Teşrinisani 1915 (24 Teşrinievvel 1331), No: 2475.
[208] **Tanin**, 19 Haziran 1915 (6 Haziran 1331), No: 2335; 5 Temmuz 1915 (22 Haziran 1331), No: 2351.
[209] **Tanin**, 12 Eylül 1915 (30 Ağustos 1331, No: 2420; 29 Teşrinievvel 1915 (16 Teşrinievvel 1331), No: 2467.

Levent Şahverdi Arşivi

Kızılhaç bayrağı çekilmesi de dikkate değerdi[210]. Hasta arabaları savaş hatlarına malzeme taşımak için kullanıldı. Asker çıkarmaya elverişli bölgelere ise Kızılhaç bayrakları çekilerek askerler koruma altına alındı[211]. Her türlü nakliyeyi bu bayrakların gölgesine sığınarak yapan müttefikler hastane gemilerinin direklerini de gözetleme kuleleri olarak kullandılar[212].

Hastane çadırlarını, hastane gemileri ve hasta arabalarını bu şekilde suiistimal eden müttefikler, Kızılay bayrağı taşımalarına karşın Türklerin her türlü hasta merkezlerini bombalamaktan çekinmedi. 13 Ağustos 1915'te müttefik uçakları Arıburnu'ndaki hastaneye on iki bomba[213], 21 Eylül 1915'te Çanakkale'deki merkez hastanesine dört bomba atmıştı. Bir müttefik uçağı Değirmenburun önündeki hastane gemisini bombalamıştı[214]. Ezine hastanesi ile Galata köyündeki hastane de müttefik bombalarından kurtulamamıştı[215]. 5 Temmuz 1915'te Arıburnu önünde bir müttefik monitörü bir hastane gemisini kendisine siper yaparak ateş açmıştı. Tanin, bu tür hareketleri Cenevre sözleşmesine aykırı buldu. Zira Cenevre Sözleşmesi hükümlerinin deniz savaşlarına uygulanmasına dair olan İkinci Lahey Konferası'nda düzenlenen ek sözleşmenin dördüncü maddesinde, hastane gemilerinin hiçbir askerî amaç için kullanılamayacağı açıkça belirtilmişti. Üstelik bu sözleşme İngiliz ve Fransız hükümetlerince resmen onaylanmıştı. Tanin, Doğu uluslarını, özellikle de Türkleri uygar bulmayan İngilizlerin bu hareketlerini dünya kamuoyunun takdirine sunmakla yetindi[216].

Tanin'in hukuk dışı bularak kınadığı diğer bir uygulama da savaş esirlerine "vahşice" davranılmasıydı. 17 Haziran 1915 tarihli yarı resmi Yunan gazetesi "Astrapi"nin verdiği haberler de bunu doğrulamaktaydı. Zira, Çanakkale harekâtının ilk evresinde Seddülbahir'de Fransızlar tarafından esir alınıp Mondros'a götürülen "yirmi-otuz" Osmanlı askeri, sabahtan akşama kadar bir kömür gemisinden diğerine koşturulmakta, ardından sahilde taş

[210] **Tanin**, 6 Teşrinisani 1915 (24 Teşrinievvel 1331), No: 2475.
[211] **Tanin**, 12 Eylül 1915 (30 Ağustos 1331, No: 2420.
[212] **Tanin**, 21 Eylül 1915 (8 Eylül 1331, No: 2429.
[213] **Tanin**, 15 Ağustos 1915 (2 Ağustos 1331), No: 2392.
[214] **Tanin**, 24 Eylül 1915 (11 Eylül 1331), No: 2432.
[215] **Tanin**, 5 Ağustos 1915 (23 Temmuz 1331), No: 2482; 12 Ağustos 1915 (30 Temmuz 1331), No: 2489.
[216] **Tanin**, 8 Temmuz 1915 (25 Haziran 1331), No: 2354.

Levent Sahverdi Arşivi

taşıtılarak rıhtım inşasında kullanılmaktaydı. Yorgunluktan yere düşüp, durumunu anlatmaya çalışan Türk esirine, Fransız askerinin yanıtı ise süngü, tekme ve kırbaç oluyor, halkın gözü önünde yaşanan bu olaylardan dolayı kimse ceza da almıyordu. Yalnız kuru ekmek verildiği için iskelete dönen bu askerlerin, birbirleri ile selamlaşmalarının bile yasaklanması, her birinin ayrı yerlerde tecrit edilmesi ise kendilerine uygarlık yaratıcısı süsü veren müttefiklerin "Afrika vahşilerine rahmet okutacak derecede her türlü hissiyât-ı âli ve medeniyeden" yoksun olduğunun kanıtıydı[217]. Bu haberlerin, Türk'e "dosta olmayı hiçbir zaman hatırından geçirmeyen" Yunanistan basınında yer alması da oldukça önemliydi. Tanin, müttefik esirlerinin yiyeceklerine, içeceklerine büyük bir özen gösterilirken Türk esirlerinin "süngü altında parçalanmaları(nı)" kınadı. Müttefiklerin bu hukuk dışı davranışları karşısında sessiz kalınmaması gerektiğini vurguladı. Esirlerine karşı yapılan kötü muamele karşısında, itirazlarına olumlu yanıt alamayan Almanya'nın, her harekete aynen veya benzeriyle karşılık verme kararı aldığına ve olumlu sonuçlarını da görmeye başladığına dikkati çeken gazete, Türkiye'nin de aynı yöntemi benimsemesi gerektiğini belirtti[218].

Nitekim aradan iki ay geçmeden hükümet de karşılıklılık esasına dayanan öneriyi benimsedi. Osmanlı sahillerinin ve yerleşim yerlerinin bombalanması sonucunda meydana gelen zararların, ülkede yaşayan müttefik vatandaşların taşınır-taşınmaz mallarına el konularak tazmin edilmesi kararını aldı. Bu amaçla çeşitli bakanlık görevlilerinden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyonun görevi; devletlerarası hukuka aykırı olarak verilen zararın boyutunu belirlemek, sonra bu zararı müttefik vatandaşların Osmanlı ülkesindeki mallarından tazmin etmek için gereken önlemleri almaktı[219].

Müttefiklerin savaşın ilk gününden itibaren bütün eleştiri ve protestolara karşın sahil köylerini ve kasabaları bombaladığına[220], sivil yerleşim yerlerine yaptıkları baskın ve yağmalarla kadınlara, çocuklara ve yaşlılara büyük zarar verdiğine, buna karşın ülkedeki yabancıların ekonomik ve sosyal

---

[217] **Tanin**, 9 Haziran 1915 (26 Haziran 1331), No: 2355; 8 Temmuz 1915 (22 Haziran 1331), No: 2354;

[218] **Tanin**, 9 Haziran 1915 (26 Haziran 1331), No: 2355.

[219] "Siyasat: Musib Bir Karar", **Tanin**, 11 Eylül 1915 (29 Ağustos 1331), No: 2419.

[220] **Tanin**, 21 Mayıs 1915 (8 Mayıs 1331), No: 2306.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşamlarını özgürce sürdürdüklerine dikkati çeken Tanin, hükûmetin aldığı bu kararı yerinde bir girişim olarak değerlendirdi. Hükûmetin, yıkılan evlerin, söndürülen ocakların ve akıtılan kanların bedelini almaya karar verdiğini, bu kararın alınmasında da müttefiklerin, özellikle de İngiltere'nin hukuk dışı davranışlarının etkili olduğunu vurguladı[221].

Hükûmet, Ekim ayı başında yeni bir karar daha aldı. Fransa Hükûmeti'nin, uluslar arası hukuka aykırı olarak, ülkesindeki Osmanlı ailelerini tutuklamasına bir yanıt olmak üzere ülkedeki on Fransız ailesini sivil savaş esiri saydı ve tutukladı. Tutuklananlar arasında Bonmarşe direktörü ile Su Şirketi genel müfettişi de bulunuyordu. Almanya'nın benzer bir politika ile pek çok yarar elde ettiğine dikkati çeken Tanin, bu karşılığın Türkiye için de olumlu sonuçlar vereceği kanısındaydı[222].

Tanin'i adeta isyan ettiren bir başka olay da harekât sırasında İngiliz komutanının isteği üzerine cesetlerin toplanması için verilen dokuz saatlik sürenin bir İngiliz memur tarafından "Türklerin zaafı" olarak değerlendirilmesi oldu. Tanin bu değerlendirmenin arkasında kasıt aradı. Ona göre, İngilizlerin beklentisi Türklerin bu insanca isteğe izin vermemesiydi. Zira böylece basını, Avrupa kamuoyunu oyalamak ve Türkler aleyhine çevirmek için bir gerekçe bulmuş olacaktı[223]. Reşit Paşa vapurunun bombalanmasından sonra[224], müttefiklerin dom dom kurşunu kullanmayı artırdıklarına ve hastaneleri bombalamayı adeta alışkanlık haline getirdiğine dikkati çekerek oldukça sert eleştiriler getiren Tanin, İngiltere'yi, "ahlâksızca muharebe eden yegâne millet" olarak niteledi[225]. Hükûmetin, müttefik hükümetlere yaptığı uyarılarının yanıt bulmadığına, dolayısı ile onları sözle yola getirmeye uğraşmanın boş bir çaba olduğuna işaret eden gazete, yarımada müttefik askerlerinden arındırılıncaya kadar özellikle İngilizlere hiç olmazsa bir kez, aynı şekilde yanıt verilmesi önerisini yineledi ve bu yönde etkin bir kamuoyu oluşturdu.

---

[221] "Siyasat: Musib Bir Karar", **Tanin**, 11 Eylül 1915 (29 Ağustos 1331), No: 2419.
[222] **Tanin**, 11 Teşrinievvel 1915 (21 Eylül 1331), No: 2442.
[223] **Tanin**, 31 Mayıs 1915 (18 Mayıs 1331), No: 2316.
[224] **Tanin**, 3 Kanunuevvel 1915 (20 Teşrinisani 1331), No: 2502.
[225] "Siyasat: İnsaniyete Davet", **Tanin**, 5 Kanunuevvel 1915 (222 Teşrinisani 1331), No: 2504.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Müttefikler büyük umutlarla geldikleri Gelibolu yarımadasında hiç beklemedikleri bir dirençle karşılaştılar ve ardı ardına aldıkları yenilgiler sonunda yarımadayı boşalttılar. Harekâtın başından itibaren Boğazların geçilemeyeceği ve İstanbul'un ele geçirilemeyeceğine olan inancını dile getiren Tanin gazetesi de Çanakkale harekâtı boyunca etkin bir kamuoyu oluşturdu. Yeni bir Haçlı Seferi ile karşı karşıya kalındığı tezini işledi. Baş aktör olarak İngiltere'yi gördü. Fransa'nın ise İngiltere ve Rusya'nın güttüğü siyasetin "oyuncağı" olduğunu savladı. Müttefik basınının yalan yayınlarını kamuoyu önünde örnekledi. Savaş süresince verdiği haber ve yorumlarla, cephe muhabirlerinin gönderdiği mektuplarla müttefiklerin yenilgi ve Türk ordusunun yengi nedenleri üzerinde durdu. Harekât ile Enver Paşayı özdeşleştirdi. Mustafa Kemal Paşanın adını hiç kullanmadı. Askerin moral ve maddi gereksinimlerinin karşılanmasında ulusu göreve çağırdı. Müttefiklerin savaş hukuku dışına çıkan hareketlerine oldukça sert eleştiriler getirerek hükümeti önlem almaya çağırdı. Karşılıklılık ilkesinin benimsenmesi yönünde net bir tavır sergiledi.

Tanin, yarımadanın müttefik askerlerinden arındırılmasını da büyük bir coşku ile karşıladı. Bu zaferle Balkan yenilgisinin kötü izlerinin silindiğini, Asya'da büyük bir uyanışın başlatıldığını, ezilen uluslara örnek olunduğunu ve Turan yolunun açıldığını dillendirdi. Enver Paşanın Kafkasya ülküsüne tam destek verdi.

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTAREKE SONRASI İNGİLİZLERİN TÜRK ORDU KUMANDANLARINI SİNDİRMEYE YÖNELİK BİR UYGULAMASI: ALİ RIFAT VE MÜRSEL BEYLERİN TUTUKLANMALARI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet OKUR*

ÖZET

İngilizlerin, Kafkasya'yı ve doğu vilâyetlerini kontrol altına almaları ve buralarda etkin bir güç haline gelmeleri için bölgenin stratejik noktalarını işgal etmekten başka, Osmanlı ordusunun terhis edilmesi, silâhsızlandırılması ve Türk millî teşkilâtlanmasına öncülük eden askerî ve mülkî memurların görevlerinden uzaklaştırılması hatta bazılarının tutuklanması gerekiyordu.

Bu konuda İngilizlerin üzerinde en çok durduğu birlik 9. Ordu Kumandanlığı idi. Bu kumandanlık diğerlerine nazaran daha güçlü konumda olmasından başka, silâhsızlandırma ve terhis faaliyetlerine karşı direnmekte, bölgedeki Ermeni faaliyetlerine karşı halkın teşkilâtlanmasına öncülük etmekteydi. Bu nedenle İngilizler, 9. Ordu'ya bağlı birliklerin kumandanlarını, her hangi bir olayla ilişkilendirerek yada mütarekenin ihlâl edildiğini ileri sürerek görevlerinden uzaklaştırmaya ve tutuklamaya başladılar.

9. Orduya bağlı 5. Fırka (Tümen) Kumandanı Mürsel Bey ve 12. Fırka Kumandanı Ali Rıfat Bey, İngilizlerin takibatına uğrayan ve birer bahane ile tutuklanan kumandanlardan yalnızca ikisiydi. Mürsel Bey, Bakû'nün zaptında katliamlara göz yummak Ali Rıfat Bey ise, Kars Telsiz Telgraf İstasyonu'nun tahrip edilmesinden sorumlu tutuluyordu.

Her iki kumandan hakkındaki iddiaların da asılsız olmasına rağmen Osmanlı Hükûmeti'nin etkisiz ve teslimiyetçi politikası nedeniyle bölgedeki İngiliz askerî valileri tarafından tutuklanmıştı.

Anahtar Kelimeler

Ali Rıfat Bey, Mürsel Bey, Kumandan, İngiliz/İngiltere, Doğu Anadolu, Kafkasya, Savaş Tutsağı.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

TAN APLICATION TOWARDS TO INTIMIDATE OF THE ENGLISH TO THE TURKISH ARMY COMMANDERS AFTER THE ARMISTICE: MR. ALİ RIFAT AND MR. MÜRSEL WERE ARRESTED

ABSTRACT

To take under control Caucasia and East villages and to become an effective force in these places, apart from occupying the strategic point of the region, it was necessary for the English that the Ottoman army was to be discharged and to be disarmed and the military and civil cervants who were in the vanguard of the organization of Turkish Nation were to be taken away from their duties an even to be arrested.

On this subjet, the unity on which the English mostly insisted was the 9 th Army Commendership. Apart from the fact that this commendership was in a stronger position than the others, it had been resisting against the disarming and discharging activities and it had been in the vanguard of organizing of the public against Armenian activities. For this reason, The English began to take away or arrest the commanders of the unities connected to the 9 th Army by relating them any event or by putting forward that the armistice contravened.

Mr. Mürsel, the the Commander of the 5 th division connected to the 9 th Army and Mr. Ali Rıfat, the Commander of the 12 th division, were only the two of them among the commanders who were followed by the English and then arrested by any excuse. Mr. Mürsel was being held responsible for conniving the massacres in mastering of Bakû. And Mr. Ali Rıfat for destroying the Kars radio-set and Telegraph station.

In spite of the fact that the claims about both of the commanders were unfounded, they had been arrested by the English army governers in the region becouse of the ineffective and submissive policy of the Ottoman goverment.

Key Words

Ali Rıfat Bey, Mürsel Bey, Commander, English, East Anatolia, Caucasia, Prisoner of war.

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde İngilizlerin başta Boğazlar olmak üzere Anadolu'nun bazı önemli noktalarını sorunsuz bir şekilde işgal etmeleri ve bu işgaller karşısında İstanbul Hükûmetinin teslimiyetçi bir tutum izlemesi kendilerini umutlandırmıştı. Ancak çok geçmeden Türk ordu kumandanlarının silâhsızlandırma faaliyetlerine karşı çıkması ve halkı teşkilâtlandırmaya başlaması İngiliz makamlarını endişeye sevketti.

İngiliz Yüksek Komiserliği henüz teşkilâtlanma aşamasında olan Türk mukavemetini, bütün ülkeye yayılmadan ve güçlenmeden ezmek için yeni bir yöntemi tatbike karar verdi. Bu da devlete ve millete önderlik edebilecek askerî ve mülkî memurları görevden uzaklaştırmaktı. Bu yeni stratejiye göre mütareke şartlarını uygulamayan ve halkı bilinçlendirmeye çalışan kumandanlar birer bahane ile tutuklanacaktı. Bu amaçla İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 2 Ocak 1919'da hükûmetine bir telgraf göndererek bu tür kişilerin yakalanması için kendisine yetki verilmesini istedi. Çünkü İstanbul Hükûmeti mütarekeyi uygulamak ve İngilizlere yardımcı olmak istemesine rağmen sözünü geçiremiyordu.

Amiral Calthorpe'a göre bu uygulama, hem kendilerini hem de Padişah ve hükûmeti memnun edecekti. Zira, bu yolla Padişah kendisinin bir türlü kontrol altına alamadığı, söz geçiremediği askerî ve sivil şahıslardan kurtulmuş olacaktı.[1]

İngiliz Hükûmeti, Amiral Calthorpe'un yazısına olumlu cevap verdi. Bu cevapta mütarekeye aykırı hareket eden kumandanların yakalanıp cezalandırılmaları gerektiği belirtilmekte ve bu konuda kendisinin yetkili olduğu bildirilmekteydi. Hatta bu amaçla İngiliz kumandanlarınca gerekli görülecek yerlerde divan-ı harpler dahi kurulacaktı.[2]

İşte bu tarihten sonra ordu kumandanları üzerindeki İngiliz baskısı iyice artmaya başladı. İngiliz Savaş Bakanlığı, güya suçlu Türklerin yakalanması ve cezalandırılması için harekete geçmede gecikmedi. 15 Ocak 1919 günü İstanbul, Kahire ve Bağdat'taki İngiliz Başkumandanlıklarına şifre telgrafla 9 Türk kumandanının isimlerini ve suçlarını belirten bir liste gönderdi ve bunların en kısa zamanda yakalanarak cezalandırılmasını istedi.

[1] Bilal N.Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul, 1985, s. 27.
[2] Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 28-29.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu kumandanların isimleri ve İngilizlere göre suçları şöyleydi:

Nuri Paşa: Kafkasya'da eski İslâm Ordusu Kumandanı. Azerbaycan'a asker sokmak ve Ermenilere karşı zorbalık etmekten suçlanıyordu.

Mürsel Bey[3]: Kafkasya'da Azerbaycan Kuvvetleri Kumandanı (5. Kafkas Fırkası Kumandanı). Nuri Paşa'yı desteklemek ve Türk ordusunun geri çekilmesini geciktirmekle suçlanmaktaydı.

Şevki Paşa: 9. Ordu Kumandanı. Ermenilere, Ruslara zorbalık etmek ve geri çekilmeyi geciktirmekle suçlanmaktaydı.

Nihat Paşa: Pozantı'da 2. Ordu Kumandanı, mülkî makamları ayaklandırmaya çalışmak ve Kilikya'yı boşaltmamakla suçlanıyordu.

Ali İhsan Paşa: Mezopotamya'da 6. Ordu Kumandanı. Cerablus'ta İngiliz kumandanına karşı gelmekten ve Anadolu içlerine silâh sevketmekten suçlanıyordu.

Fahri Paşa: Hicaz Ordu Kumandanı, Mondros Mütarekesi imzalanmasına rağmen teslim olmamakla suçlanıyordu.

Galip Paşa: Yemen'de 40. Fırka Kumandanı, o da Fahri Paşa gibi teslim olmayı reddetmişti.

Tevfik Paşa: Yemen'de 7. Kolordu Kumandanı, Fahri ve Galip Paşalar gibi mütareke sonrası teslim olmayı kabul etmemişti.[4]

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı aldığı bu emir doğrultusunda listede belirtilen kumandanların tutuklanması ve cezalandırıl-

[3] Mürsel (Bakü) Bey, 1881 yılında Erzurum'da doğdu. 1 Ocak 1901'de Harp Okulu'ndan 4 Ocak 1904'de harp Akademisi'nden mezun oldu. Çeşitli birliklerde görev aldıktan sonra mesleki eğitim ve öğrenimini geliştirmesi için Almanya'ya gönderildi. Dönüşte önce 4. Ordu Kurmay Heyeti'nde (13 Ağustos 1912), sonra Süvari Subay Tatbikat Okulu'nda görevlendirildi (21 Ağustos 1912). 20 Ocak 1914'te 11. Kolordu 11. Süvari Tugay Kumandanlığı'na, 4 Ocak 1915'te 34. Piyade Fırka Kumandanlığı'na, 20 Nisan 1916'da 32. Piyade Fırka Kumandanlığı'na ve 28 Mart 1918'de 5. Kafkas Fırka Kumandanlığı'na atandı. Bu görevdeyken 20 Nisan 1919'da Batum'da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. 1 Kasım 1921'de esaretten döndü ve İstiklâl Savaşı'na katıldı. 13 Şubat 1931'de süvari müfettişliği ve piyade müfettiş vekilliği görevlerinde bulundu. 1 Ağustos 1938'de Askeri Yargıtay Üyeliği'ne atanan Mürsel Bey aynı yıl bu görevden emekli oldu. 1943 - 1945'te Kocaeli Milletvekilliği yapan Mürsel Bey, 2 Şubat 1945'te öldü. (**Türk İstiklal harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, 1989, s. 146-147).

[4] Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 29-30.

Levent Şahverdi Arşivi

ması için teşebbüslerine başladı. Fakat ilk yakalanan kişi, tutuklama listesinde ismi bile olmayan 12. Fırka Kumandanı Ali Rıfat Bey oldu. Kars telsiz istasyonunun tahrip edilmesinden sorumlu tutulan Ali Rıfat Bey, 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak sorgulanmak için Tiflis'e oradan da Batum'a götürüldü ve burada tutuklandı.[5]

Öyle anlaşılıyor ki, İngilizler Ali Rıfat Beyi tutuklamakla mütarekenin uygulanmasında daha doğrusu mütarekeye aykırı isteklerinde kendilerini sürekli direnen ordu kumandanlarına özellikle de 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşaya mesaj göndermek istemişti. Zira Yakup Şevki Paşanın eldeki erzağı nakletmekte ve terhis edilen askerleri tahliye etmekte ağır davranması İngilizleri sinirlendirmekteydi. General Milne 12 Ocak'ta Londra'ya gönderdiği telde, Türklere sert bir dersin verilmesini gerekli gördüğünü ifade ederken, Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda da 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın tahliye için hem ağır davrandığını hem de askerden çok, erzak ve silah nakline ağırlık verdiğini bildirmekte ve 9. Ordu'ya gerekli talimatın gönderilmesini istemekteydi.[6]

İngilizler, Bolşevik ihtilâlinden beri Kafkasya'da hakimiyet tesis etmek ve bu vesile ile Türk millî hareketi ile Bolşevikler arasındaki doğrudan bağlantıyı önlemek için çok yönlü bir siyaset izlemeye başlamışlardı.[7] Bu bağlamda ilk olarak Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesi ve silâhsızlandırılması için yoğun baskı uygulamışlar, daha sonra bölgenin önemli bir mevkii olan Batum'u işgal etmişler[8] ve Osmanlı silâhları ile beraber Ruslardan kalan silâhların bir kısmını teşkil ettikleri Ermeni, Rum ve Çar taraftarı Rus milislere dağıtmışlardı.[9] Şimdi sıra kendilerine karşı gelen ordu kumandanlarını çeşitli bahanelerle işten el çektirilmesine gelmişti.

---

[5] **Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, Kutu: 7, Gömlek: 75, Belge: 75-1;** Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 30.

[6] **ATASE, İSH, K.7, G.33, B. 33-1.**

[7] S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları** (çev: Hasan Ali Ediz), Ankara, 1985, s. 12.

[8] Nilgün Erdaş, **Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler**, Ankara, 1994, s. 53; S. Esin Dayı, **Evliye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, 1997, s. 170; **T.İ.H I**, s. 234; Mehmet Okur, **Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışının İngilizler Tarafından Kontrolü** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1999, s. 109.

[9] **ATASE, Kl. 25, Dos. 100, Fih. 12-1.**

Levent Sahverdi Arşivi

İngiliz Yüksek Komiserliği ilk olarak 23 Aralık 1918'de Hariciye Nezareti'ne bir yazı göndererek 9. Ordu birliklerinin Elviye-i Selâse'yi tahliye ederken mütarekenin 13. maddesine aykırı hareket ettiğini iddia etti.[10] Aynı yazıda; 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, 12. Fırka Kumandanı Ali Rıfat Bey ve 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Halit Bey Batum ve Kars'ta hükûmet teşkil etmek ve propaganda maksadıyla pek çok subay ve eri buralara göndermekle suçlanmaktaydı.[11]

Bu iddiaların doğru olmadığı 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ve Mürsel Bey tarafından İngilizlere bildirildiyse de, Osmanlı Hükûmeti üzerinde ve bölgede etkisini göstermek, Osmanlı ordusunu iyice sindirme hareketi yaparak hedeflerine ulaşmak isteyen İngilizleri pek etkilemedi.[12]

İngilizlerin Türk kumandanlarına yönelik ikinci girişimi Kars Telsiz İstasyonu'nun tahrip edilmesi nedeniyle oldu. İngilizler, 15 Ocak 1919'da Kars Telsiz İstasyonu'nda dinamonun ve diğer malzemelerin çalınması ve istasyonda çıkan yangın sebebiyle 12. Fırka Kumandanı Ali Rıfat Beyi mütarekenin 13. maddesine aykırı hareket etmekle suçladılar ve kendisini bilgi vermesi amacıyla Tiflis'e davet ettiler.[13]

Ali Rıfat Bey'le ilgili bundan sonraki uygulamalara geçmeden önce İngilizlerin niyetlerini ortaya koyması açısından Kars Telsiz İstasyonu ile ilgili olayları belirtmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Nisan 1918'de Türk ordusu Kars'ı Ermenilerden kurtardığı zaman[14] Kars Telsiz İstasyonu büyük oranda sağlam idi. Yalnız Ermeniler geri çekilirken bazı parçaları söküp götürmelerinden dolayı istasyon çalışamaz hale geldi. Büyük gayretlerle yeni parçalar getirilerek istasyon yeniden faal duruma geçirildi.

---

[10] Bu madde, bahrî, askerî ve ticarî malzemelerin tahrip edilmesini men ediyordu. (Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, s. 69).

[11] **ATASE, İSH, K.110, G.56, B.56-1.**

[12] **ATASE, İSH, K.110, G.56, B.56-1.**

[13] **T.İ.H I**, s. 242.

[14] 3 Mart 1918'de Rusya ile imzalanan Brest-Litovsk Anlaşmasıyla Evliye-i Selase Türkiye'ye bırakılmış ve Rus birlikleri Doğu Anadolu'dan ve Evliye-i Selase'den çekilmeye başlamışlardı. Ancak onların yerini Ermenilerin doldurmaları ve Türk halkına katliam yapmaları üzerine Türk ordusu harekete geçmiş; 12 Mart 1918'de Erzurum'u 5 Nisan'da Sarıkamış'ı ve 25 Nisan'da Kars'ı Ermenilerden kurtarmıştı. (Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi III/IV**, Ankara, 1991, s. 186; Erdaş, **Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler**, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

İstasyonun işler durumunda teslim edilmesi hususu Batum'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Farestier Walker - Yakup Şevki Paşa görüşmesinde (7 Ocak 1919) konu olmuş ve General Walker, istasyonun sağlam bir şekilde teslim edilmesini talep etmişti.[15]

Bu görüşmelerden sonra Telsiz İstasyonu'nun motoru arızalandı. Kumandanlık uzun uğraşlardan sonra başka bir motor bulup gerekli tamiratı yaptırarak, istasyonu yeniden çalışır hale getirdi ve teslim etmek için İngiliz kumandanlığına başvurdu. Ayrıca, Yakup Şevki Paşa, Erzurum'a hareket etmeden önce bütün kumandanları Kars'a davet ederek tahliyeye dair birçok meselenin yanısıra istasyonun da sağlam bir şekilde teslim edilmesi için gereken emirleri verdi. Hatta bir mülazım kumandasında bir miktar askeri, istasyonu korumakla görevlendirdi. Ancak Yakup Şevki Paşa ve 9. Ordu Karargahı'nın Kars'tan Erzurum'a hareket etmesinden İki gün sonra istasyonda yangın çıktı ve büyük hasar meydana geldi. Yakup Şevki Paşa'nın talimatı ile 12. Fırka Kumandanlığı'nca yürütülen tahkikat neticesinde istasyonu korumakla görevlendirilen Mülazim Zekai Efendi'nin görevini ihmal ettiği, istasyonda yalnızca iki nöbetçi bıraktığı anlaşıldı. Olay ise şöyle cereyan etmişti. Ordu Otomobil Parkı Ustabaşısı olan ve ordu karargahının hareket ettiği gün ortadan kaybolan Rus tebaasından Romanyalı elektrik mühendisi Joan'ın yardımı ve teşvikiyle nöbetçiler istasyonun bir dinamosunu, pek çok eşyasını ve mazotunu satmışlar ve daha sonra da firar etmişlerdi. Yangın ise bu hırsızlığı örtbas etmek için çıkarılmıştı. Olayı gerçekleştirenlerin Fatsalı Ömer ve Rumlardan Teofil olduğu yapılan tahkikat neticesinde anlaşıldı. Şehirde benzin satarken yakalanan Teofil sorgulanmasında istasyonu Ömer ve Joan'ın kasten yaktığını itiraf etti.

Joan hakkında yapılan tahkikatta, bu kişinin bu tür olaylara daha önce de karıştığı, yani sabıkalı olduğu ortaya çıktı.

İstasyonun güvenliğinden sorumlu olan Zekai Efendi ile 12. Fırka Telgraf Takım Kumandanı Mülazim Faik Efendi de olaydan birkaç gün sonra firar etmişlerdi.

---

[15] **ATASE, İSH, K.122, G.29, B.29-1-12;** Ahmet Ender Gökdemir, **Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara, 1989, s. 83; **T.İ.H I**, s. 237.

Levent Şahverdi Arşivi

İşin en önemli yanı ise Fırka Kumandanlığı'nca yakalanan ve eldeki tek tutuklu olan er Teoifil'in Kars İngiliz Askeri Valisi[16] Albay C. E. Temperley tarafından koruma altına alınmasıdır. Keza bir süre sonra Ustabaşı Joan da İngiliz Askeri Valiliği'nin hizmetine girmiştir.

Bu kişilerin teslim edilmesi için İngiliz Valiliği'ne müracaat edilmişse de çeşitli bahanelerle teslim etmekten kaçınmışlardır.[17]

Kars Telsiz İstasyonu'nun tahribinde rolleri olduğu kesinlikle belli olan iki kişinin İngiliz Valisi tarafından himaye edilmesi olayda İngiliz parmağı olduğu şüphesini akla getirmektedir.

Eğer İngiliz makamları olayın hiçbir şüpheye yer kalmaksızın aydınlatılmasını istiyor olsalardı Osmanlı makamlarınca yapılan tahkikata yardımcı olmaları gerekirdi. Fakat İngiliz makamları her olayda olduğu gibi bu olaydan da kendi politikalarını tatbik etmek için faydalanmaya kalkıştılar ve faillerin ikisi ellerinde olmasına rağmen, olayda hiçbir suçu olmayan 12. Fırka Kumandanı Ali Rıfat Beyi mütarekenin 13. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle sorumlu tuttular.

İngiliz Yüksek Komiserliği 25 ocak 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği notada Ali Rıfat Bey'in istasyonun tahribatı hakkında bilgi vermek üzere Tiflis'e gönderilmesini istedi.[18]

İngilizlerin; Ali Rıfat Beyi Tiflis'e davet etmelerine yönelik talebinin masumane bir istek olmadığı açıktı. Zira istedikleri bilgileri Kars'taki As-

---

[16] Boğazlar, Mısır, Suriye, Irak, İran ve Kafkaslar İngilizler için hayati öneme sahip olduğundan I. Dünya Savaşı'nda buraları ele geçirmek için yoğun çaba harcamış, Boğazlar ve Kafkasya dışındaki yerleri işgal etmeği başarmış, Boğazlar ve Kafkasları ise Mondros Mütarekesi sonrasında işgal etmişti. İngilizler için bundan sonraki hedef işgal ettikleri bütün bu önemli noktalarda istedikleri düzeni kurmaktı ve bunu da Paris Barış Konferansı ile gerçekleştirmeği düşünüyorlardı. Ancak barış konferansına değin asayişin sağlanması ve İngiliz çıkarlarına ters düşen bir yapılanmanın oluşmaması gerekiyordu. İşte bunun için İngiltere Hükûmeti, işgal ettiği bölgelerde kontrolü sağlamak için işgal edilen yerin durumuna göre askeri yönetimler kurdu. High Commissioner (Yüksek Komiser) ve Governor (Vali) olarak adlandırılan bu askeri yöneticilerin görevi nihai barış sağlanıncaya kadar görevli oldukları bölgelerde düzeni sağlamaktı. (**Pro. Fo 371/7729E, 8387/58, "Outline of events in Transcaucasia from summer 1917 to April, 1921"** Askerî vali atanan yerlerden birisi de Kars'tı. Bölgeyi kendi kontrolündeki Ermenilerin yönetimi altına sokmaya çalışan İngiliz Hükûmeti, bunu mümkün kılmak için Albay C. E. Temperley, General Verney Asser ve Albay Preston'u buraya askeri vali olarak atamıştı (M. Sait Dilek, **Ali Rıza Ataman Bey (Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dahiliye Nazırı)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2001, s. 83.

[17] **ATASE, ISH, K.46, G.7, B.7-4-13.**

[18] **ATASE, İSH, K.122, G.29, B.29-6.**

Levent Şahverdi Arşivi

keri Valileri Albay Temperley vasıtasıyla da alabilirlerdi. İngilizlerin bu talebini önceden hazırlanan ve Osmanlı Ordusunu zayıflatmayı hedef alan bir plânın parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü İngilizlerle Ordu Kumandanlığı arasında önceden yaşanan olaylar bunun en açık delilidir.

İngiliz Komiserliği'nin Harbiye Nezareti'ne notası üzerine Ali Rıfat Bey Tiflis'e gitmek üzere Kars Askeri Valisi Albay Temperley ile bir görüşme yaptı. Vali, Ali Rıfat Bey'e Tiflis'ten sonra İstanbul'a gideceğini, geriye dönmeyeceğini bu sebeple bütün eşyalarını almasını söyledi. Bu konuşmanın ardından Askerî Vali bazı sorular sorarak tehditvari bir üslupla bunlara doğru cevap vermesini istedi. Bu soruların Kars Telsiz İstasyonu'yla hiçbir ilgisi yoktu.

Vali, Ali Rıfat Beye;

1- Kafkas ahalisine ordunun ne zaman ve ne kadar silah verdiği,

2- Kafkas (Kars) Milli Şurasını kimlerin tertip ve teşkil ettiği

3- Millî Şura ile beraber çalışan ve ordudan terhis edilmiş 13 subayın isimlerini sordu.[19]

Ali Rıfat Bey, bu sorulara, ordunun halka silâh dağıtmadığını, vücuda getirilen teşkilâtlarda ordunun bir payı olmadığı gibi, bunları kuvvetlendirmek ve genişletmek için de subay gönderilmediği cevabını verdi.[20]

Kars Valisi'nin sorduğu soruların aynısını 1 Şubat 1919 günü Batum Askeri Valisi General Cooke-Collins tarafından Mürsel Bey'e yöneltilmesi, İngilizlerin Türk kumandanlara yönelik plânlı hareket ettiğini gösteren bir başka ilginç gelişmedir.

İngiliz askerî valileri Türk kumandanlarını tehdit ederek ordunun mütarekeye aykırı davrandığını itiraf ettirmek istiyorlardı. Böylelikle hem ordunun kurmay heyetini görevden aldırmak için sebep teşkil etmiş olacaklar, hem de Osmanlı Hükûmeti aleyhine kullanabilecekleri bir koz elde etmiş olacaklardı.

[19] **ATASE, ISH, K.7, G.75, B.75-1.**
[20] **ATASE, ISH K.7, G.75, B.75-2.**

Levent Şahverdi Arşivi

Yakup Şevki Paşa, 31 Ocakta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta bu hususa dikkat çekerek, Tiflis'e götürülmesi kesinlik kazanan Rıfat Bey'e İngilizlerin burada her türlü eziyet ve harekette bulunacaklarını, telsiz istasyonu meselesini bahane ederek her türlü baskıyı yapacaklarını, kendi arzularına uygun cevaplar almaya çalışacaklarını ve bu sayede orduyu ve devleti zor duruma sokacaklarını bildiriyordu.

Şevki Paşa, aynı telgrafında İngilizlerin bu tavrının arkasında Kafkas Ermenileri'ni bölgede hakim kılmak gayesinin yattığını da söylemekteydi.[21] Gerçekten de telsiz istasyonu meselesi ortaya çıktığı sıralarda Kars'taki Milli Şura ile İngiliz Kumandanı arasında Elviye-i Selâse'nin idaresi hususunda sert tartışmalar cereyan etmekteydi. İngiliz Generali Beach, şura üyelerine mülki idarenin Ermeni asıllı Gorganof'a bırakılması için baskı yapıyordu. Rıfat Beyin, 9. Ordunun karargahının Erzurum'a naklinden sonra şura ile kumandanlık arasında irtibat sağlama görevini üstlendiği dikkate alındığında, İngilizlerin istasyon yangının sorumluluğunu Rıfat Beye yıkarak, bu bağı ortadan kaldırmak ve şurayı desteksiz bırakmak istedikleri kuvvetle muhtemeldir. Zaten Kars Askeri Valisi'nin sorduğu sorularda bu konuyu desteklemekteydi.

Şevki Paşa, yazısında İngilizlerin bundan sonra da çeşitli iftiralar sarfederek kumandanları görevden uzaklaştırmak için çalışacaklarını bunun önlenememesi durumunda hükûmetin kendine hizmet edecek memur bulamayacağı uyarısında bulunuyordu. Ayrıca, İngilizlerin rast geldikleri her yerde Osmanlı sivil ve askeri memurlarına bir takım sorular sorarak onları sorumlu tutmalarının önüne geçmek için, bu tür sorularını İstanbul'da bulunan mümessilleri vasıtasıyla sormalarını tavsiye etmekteydi.[22]

Harbiye Nezareti, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı nezdinde teşebbüste bulunarak, Ali Rıfat Beyin 9. Ordu Kumandanlığı'nın gönderdiği yazılar ışığı altında suçlu sayılamayacağını gerekirse hadise ile ilgili bilgi geniş bilgi verebileceklerini bildirdi.

[21] **ATASE, İSH, K.7, G.75, B.75-2.**
[22] **ATASE, İSH, K.7, G.75, B.75-3,4.**

Levent Şahverdi Arşivi

General Milne, 8 Şubat'ta verdiği cevapta bu teklifi kabul etmeyerek, Ali Rıfat Bey'in bizzat General Walker'a giderek bilgi vermesi gerektiğini söyledi.[23] Bunun üzerine Osmanlı Erkan-ı Umumiye Riyaseti, 9 Şubatta, 9. Ordu Kumandanlığı'na bir yazı göndererek İngiliz Selanik Kuvvetleri Başkumandanlığı'na verilmek üzere telsiz istasyonunun ne şekilde tahrip edildiğine dair bir raporun hazırlanarak gönderilmesini istedi.[24]

Rıfat Bey'in Tiflis'e gittiği günlerde İngilizler bu sefer de Mürsel Bey için birtakım iddialar ortaya attılar. Batum Askeri Valisi General Cooke-Collins, Elviye-i Selâse'de teşkilâtlanmaya, 9. Ordunun subay, silâh ve cephane yardımı yaptığını ileri sürerek bu hususlarda tatmin edici cevaplar verilinceye ve gerekli tedbirler alınıncaya kadar kumandan dahil 5. Fırka'nın Batum'u terk etmesine izin vermeyeceğini bildirdi.[25] İşin ilgili kumandanın ve birliklerinin gözlem altında tutulmasıyla sınırlı kalmayacağı anlaşılıyordu. Zira General Cocke-Collins'in gönderdiği ikinci yazıda 5. Fırka Kumandanı Mürsel Bey, Bakû'nün zaptında katliamlar yapılmasına göz yummakla suçlanıyor ve İstanbul'dan gelen emir üzerine tutuklanacağı bildiriliyordu.[26] Bu gelişme üzerine Osmanlı Harbiye Nezareti, 11 Şubat'ta Sadarete olaylarla ilgili bir rapor sunarak Ali Rıfat Bey'in izahat verdikten sonra iadesi ve 5. Fırka'nın serbest bırakılması hususunda İngilizler nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istedi.[27]

12. Fırka Kumandanı Rıfat Beyin Tiflis'te ne tür bir muameleye maruz kaldığı Mürsel Bey'in 7 Şubatta 9. Ordu Kumandanı'na gönderdiği telgrafta ortaya çıktı. Buna göre Rıfat Bey' Tiflis'e ulaştıktan sonra General Walker ile bir görüşme yaptı. Görüşmede General, Rıfat Beyi mütareke hükümlerine aykırı olarak belirlenen miktardan fazla erzağı Erzurum'a sevk

---

[23] **ATASE, ISH, K.122, G.29, B.29-10.**

[24] **ATASE, ISH, K.46, G.3, B.3-1.**

[25] **ATASE, İSH, K.110, G.56, B.56-1.**

[26] İngilizlerin iddia ettikleri olay 15 Eylül 1918'de Nuri Paşa kumandasındaki İslâm Ordusu'nun - ki bu ordunun temelini 9. Ordudan 15. Fırka ve Kumandanlığını Mürsel Bey'in yaptığı 5. Kafkas Fırkası teşkil etmekteydi – Bakû'yü ele geçirdiği sırada gerçekleştirmiştir. Ancak bu olay İngilizlerin iddia ettiği ölçüde olmuş değildir. Nuri Paşa 22 Eylül 1918'de Enver Paşa'ya çektiği telgrafta şöyle demektedir: "Bakû'nün zaptı günü bir kısım Ermenilerle birkaç Rus öldürülmüşse de bu hal Ermenilerin geçen Mart (1918)'ta İslâmlara yaptığının yüzde birini dahi teşkil etmez..." (Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi III/IV**, s. 236; Erdaş, **Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler**, s. 39).

[27] **ATASE, İSH, K.9, G.71, B.71-1,2.**

Levent Sahverdi Arşivi

etmekle, ahaliyi silâhlandırmakla ve telsiz istasyonunun kasıtlı olarak tahrip etmekle suçladı. Daha sonra kendisinin tutuklu olarak Batum'a sevk edileceğini ifade etti.

Böylece, yalnızca bilgisine başvurulmak amacıyla Tiflis'e çağrılan Rıfat Bey, haksız ithamlarla suçlandığı gibi, kendisini tutuklama hakkına sahip olmayan İngilizler tarafından tutuklanarak Batum'a sevkedildi. Burada İngiliz Divan-ı Harbi'nce iki bin İngiliz lirasına mahkum edilen Ali Rıfat Bey[28] yine de serbest bırakılmadı. Batum İngiliz Askeri Valisi Collins, Mürsel Bey'e, Rıfat Beyin İstanbul'a gönderileceği ve burada İngiliz Askeri Mahkemesi'nde[29] yargılanacağını söyledi.

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ise, 12 Şubatta Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Rıfat Beye yapılan muameleyi şiddetle kınayarak İngiliz generalin yaptığı suçlamaların tamamen gerçek dışı ve kasıtlı olduğunu belirtti.

Yakup Şevki Paşa istasyon hadisesinde hiçbir suçu olmayan Rıfat Bey'in derhal birliğinin başına gönderilmesini, bu olmadığı takdirde en kısa sürede İstanbul'a gönderilmesini ve 5. Kafkas Fırkası'nın da Trabzon'a sevkine çalışılmasını istirham etti.[30] Bu telgraftan bir gün sonra da Hariciye Nezareti'nin 9 Şubat'ta istediği raporu gönderdi.[31]

Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, aldığı bu iki telgraf üzerine, 13 Şubat 1919'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Rıfat Bey'in iadesi ve 5. Fırka'nın Trabzon'a sevki hususlarında daha aktif olarak teşebbüslerde bulunulmasını istedi.[32] Ayrıca Şevki Paşadan gelen raporun bir suretini 14 Şubatta İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığı'na göndererek, bu açıklamalar doğrultusunda Rıfat Beyin serbest bırakılmasını bir kez daha talep etti.[33]

---

[28] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Kararları, Dosya no: 217, Gömlek no: 117.**

[29] İngiliz Savaş Bakanlığı, 3 Ocak 1919 günü, İstanbul, Bağdat ve Kahire'deki İngiliz başkumandanlarına birer telgraf göndererek Türk kumandanlarının yakalanıp cezalandırılmaları için gerekirse "Askeri Mahkeme" kurulmasını istemişti. (Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 28).

[30] **ATASE, ISH, K.46, G.7, B.7-2,3.**

[31] **ATASE, ISH, K.46, G.7, B.7-4.**

[32] **ATASE, ISH, K.46, G.7, B.7-1.**

[33] **ATASE, ISH, K.46, G.7, B.7-16.**

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nezareti aynı gün raporun bir suretini de Hariciye Nezareti'ne göndererek İngilizlerin milletlerarası hukuk kurallarını çiğneyerek Rıfat Beyi kendi mahkemelerinde yargılayacaklarını bunun kesinlikle önlenmesi gerektiğini devletin ve ordunun şerefinin korunması bakımından zaruri olduğunu vurguladı.[34]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, Harbiye'nin yazısına gönderdiği cevapta, raporda verilen bilgileri hiç dikkate almadan, onlar hakkında hiçbir değerlendirme yapmadan Rıfat Beyin mütarekeyi ihlalden suçlu bulunduğunu ve yargılanacağını bildirdi.[35]

İngilizlerin Rıfat Bey hakkındaki bu kesin cevabından yaklaşık bir hafta sonra (23 Şubat 1919'da) 5. Fırka Kumandanı Mürsel Bey Bakü'de katliama göz yummak, Nuri Paşayı desteklemek ve tahliyeyi geciktirmek suçlarından dolayı tutuklandı.[36]

Bu gelişme karşısında Yakup Şevki Paşa, 27 Şubatta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında, İngilizlerin kural tanımaz hareketleri karşısında Hükûmeti tepkisiz kalmakla ve ciddi teşebbüslerde bulunmamakla suçluyordu. Şevki Paşa, yazısında şöyle diyordu:

"Batum'dan Albay Mürsel Beyin 23/24 Şubat 1919 tarihli şifresinde Batum İngiliz Askerî Valisi General Cooke Collins, Bakû'nün zaptında halkın hukuk, mal ve mekanını muhafaza edeceklerine vaad edildiği halde, Bakû'ye geldiğinden 48 saat sonra katliam olduğundan bahisle İstanbul'dan gelen bir emirle Albay Mürsel Beyin kendisi tarafından tutuklanacağını tebliğ etmiştir.

Eğer yabancı bir hükûmet, fırka kumandanlarımızı daha büyük ve küçüklerini rastgele tevkif edecek ise ve bunlara karşı devlet hiçbir hak ve savunma imkanına sahip değilse o halde halimiz neye varolacaktır. Defalarca arz ve istirham ettim, İngilizler ne istiyor ve ne yapmayı arzu ediyorlarsa bunu hükûmete bildirsinler, Bu istekleri i hükûmetimiz yerine getirsin.

[34] **ATASE, ISH. K.46, G.7, B.7-15.**
[35] **ATASE, ISH, K.122, G.29, B.29-27.**
[36] Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir Osmanlı fırka kumandanı hangi kanun ve mantıkla bir İngiliz harp divanında yargılanabilir. Günahsız ve yalnızca aldıkları emirleri yerine getiren kumandanlara karşı reva görülmekte olan muamelelere artık son verilmesi için ciddi teşebbüslerde bulunulmasını istirham ediyorum."[37]

Yakup Şevki Paşa, bu ikaz yazısından sonra ikinci bir şifre ile de Harbiye Nezareti'ne; "düşmanların, Osmanlı Devleti'ni hatta Türk milletini yok etmeye karar verdiklerine inanmakta ve hiç olmazsa şeref ve namusun kurtarılması için mukavemet edilmesini" tavsiye ile "Osmanlı ordusunun her vakit memleketin hürriyet ve istiklâlini korumak gerekince hiçbir zaman hareketsiz ve seyirci kalamayacağını" ifade etmekteydi.[38]

Şevki Paşa, durumun bu hale geleceğini daha önceden görmüştü. Zira 11 Şubatta Trabzon'daki Rus malzemesinin İngilizlerce alınabileceğini bu malzemelerin anlaşmazlık konusu olarak değeri olmadığını ve özellikle kendilerinin bu kabil meselelerle bir şikayete sebep olmaması gerektiğini belirten Harbiye Nezareti'ne gönderdiği cevapta kararı eleştirerek; "Esas mesele istenen bir şeyi verip vermemek değildir. Önemli olan nokta her istek ve teklifi düşünmeden yapmaktır. Her teklife itaat edilecekse bu usulün hem sonu ve hem de faydası yoktur. Bununla hiçbir tehlike kaldırılamaz. İtilâf Devletleri ile henüz müzakere halindeyiz. İyi geçinmek, uzlaşmak lazımdır. Fakat bu usulle İngilizlerin bize dost olacağını ve bize merhamet edeceklerini hiçbir zaman kabul ve ümit edemem. Milleti hükûmeti mümkün mertebe az zararla kurtarmak için her türlü müsaadeyi yapmakla beraber, daima bir varlık göstermek zaruridir. Aksi halde 1.300 yıldan beri Hıristiyan ahalinin yüzüne bakan ve yeryüzünden kaldırılması istenen Müslümanlık ve Osmanlı siyaset ve hükûmeti pek çabuk yok edilebilir. İşte korkularım ve düşüncelerim budur."[39]

İngilizlerin bu fütursuz ve hukuk tanımaz tutumlarından rahatsızlık duyan Harbiye Nazırı 1 Martta Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda İngilizlerin Rıfat Beyin yargılanmasında ısrar ettiklerini, Mürsel Beyi de Bakü meselesi dolayısıyla tutukladıklarını hatırlatarak en büyüğünden en kü-

[37] **T.İ.H I**, s. 243.
[38] **T.İ.H I**, s. 244.
[39] **T.İ.H I**, s. 242-243.

Levent Şahverdi Arşivi

çüğüne kadar bütün subayların, İtilâf Devletleri'ni ilgilendirecek her türlü suça iştirak etmeleri durumunda Osmanlı Divan-ı Harbi'nde yargılanacaklarını ve gereken cezaya çarptırılacaklarının aşikar olduğunu belirtti.

Harbiye Nazırı, iki kumandanın mütarekeye aykırı hareket etmediğini, aksine İngilizlerin mütarekeyi ihlal ederek kumandanları tutukladıklarını ve yargılamak istediklerini, bunun önlenmemesi durumunda yargılamanın ordu içerisinde çok kötü tesirler doğuracağının dikkate alınmasını isteyerek buna meydan vermemek için biran önce kumandanların serbest bırakılması hususunda teşebbüste bulunulmasını istedi.[40]

Harbiye Nezareti aynı gün 9. Ordu Kumandanlığı'na da bir yazı göndererek kumandanlar hakkında gerekli hassasiyetin gösterildiği, en son telgrafı üzerine de tekrar Hariciye Nezareti nezdinde gerekli teşebbüste bulunulduğu bildirdi.[41]

Yakup Şevki Paşa, 13 Martta gönderdiği cevabi yazısında şu tespitlerde bulunmaktaydı:[42]

1- İngilizlerin mütareke hükümlerini çiğneyerek kumandanlara reva gördüğü muamele sebebiyle devlet adeta en meşru ve müdafaa hakkını talep etmek zorunda bırakılmıştır.

2- İngilizlerin her dediği yapılarak, vatanın ve milletin kurtarılması mümkün görülmemektedir.

3- İster büyük, ister küçük subaylara tatbik ettikleri hareket tarzı bir tedhiş politikasından ve bunun arkasında saklanan bir siyasî amacı gerçekleştirmekten başka bir şey değildir.

4- Bu politikanın gayesi şahıslardan ziyade bütün milleti tedricen ezmek ve öyle bir hale getirmektir ki bu millete İngilizler istedikleri şeyleri fütursuz ve zahmetsizce tatbik etmektir.

5- Yapılan tutuklamalar, silâhların toplatılması ve başta İstanbul olmak üzere ülkenin stratejik noktalarının işgal edilmesi, halka ve idarecilere kar-

[40] **ATASE, ISH, K.46, G.11, B.11-1,2,3.**
[41] **ATASE, İSH, K.46, G.10, B.10-1.**
[42] **ATASE, İSH, K.7, G.78, B.78-1,2,3.**

Levent Şahverdi Arşivi

şı yıldırma ve korkutma taktiklerinin uygulanması hep bu gayeyi fiiliyata geçirmek içindir. Bunlara ses çıkarmamak bir fayda eder mi?

6- İngilizlerin bütün bu faaliyetleri dar ve şahsa özel olmayıp genel bir plan ve siyasî bir hedefin gerçekleştirilmesine dönük olduğu için buna karşı yapılacak itirazlar esasen devlet ve millet adına bir faydadır.

7- Osmanlı Devleti, hiçbir zaman İngilizlerin teveccühü ile hayatını devam ettiremez. Bunun için izlenmesi gereken en makul yol. Millî birliği muhafaza ederek buna uygun bir millî politikanın takip edilmesidir.

Yakup Şevki Paşanın bu telgrafında da belirtildiği üzere İngilizlerin amacı Osmanlı Devleti'ni parçalamaktı. Bunun da gerçekleştirmek için rütbesine ve makamına bakmaksızın millete önderlik edebilecek kişileri görevlerinden uzaklaştırmak istiyorlardı.

Yakup Şevki Paşa, devletin ve milletin geleceğinden sorumlu makam olan hükûmetin sadece İngilizlerin sempatisini kazanmaya çalışarak devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmasının yeterli olamayacağına inanmaktaydı. Onun en önemli tespiti vatanın kurtarılması için millî birlik oluşturulması ve millî bir politika izlemesiydi.

Yakup Şevki Paşa, İstanbul'a gönderdiği bu tip telgraflarla hükûmetten daha aktif politika izlemesini isterken, Ali Rıfat ve Mürsel Beylerden gelen mektuplara verdiği cevaplarda ise onlara moral vermeye çalışıyordu.

Mürsel Beye ve Ali Rıfat Beye gönderdiği 14 Mart 1919 tarihli mektubunda İngilizlerin amaçlarına değinerek, İngilizlerin yaptıkları muamelelerin genel politikalarının bir uzantısı olarak gördüğünü tekrar etmiştir.

Şevki Paşa, mektubunda özet olarak şöyle demekteydi:

"Her ikinizin de sıhhatte olduğunu öğrendim. Bugüne kadar ne şahsımın ne hükûmetin yaptığı teşebbüslerden bir netice alınmadığını teessürle görüyorum. Millet ve memleketimizin duçar bulunduğu umumi felaketin yanında bizim şahsımıza gelecek zararlar hiç mesabesindedir.

Bir İngiliz veya İtilâf divan-ı harbinde muhakeme edilmek şekli olmamak şartıyla, sorulan suallere cevap vermek uygundur. Ancak cevap vermeye mecbur olduğunuz heyet divan-ı harp ise, sorulara cevap vermeyiniz. Çünkü siz harp esiri değilsiniz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hususta ben hükûmetten ben hiçbir tebligat almadım.

İngilizler bu hareket ile hükûmetin ve milletin elini kolunu bağlamak, sessiz ve kudretsiz bir hale getirmek istiyorlar. Geçenlerde İstanbul'a gelen 6. Ordu Kumandanı İhsan Paşayı tutukladılar. Bundan başka telsiz telgraf meselesinden dolayı Ali Rıfat Bey gibi beni de İstanbul'a izahat vermek için istiyorlar. İhtimal ki beni de tutuklayacaklardır.

Bunlar esasen evvelce de dediğim gibi devlet ve millete karşı tertip olunmuş umumî bir plânın göstergesidir."[43]

Ali Rıfat Bey de 17 Martta Şevki Paşaya gönderdiği cevabî mektubunda; "İngilizlerin bizlere reva gördükleri muamele ve tazyiklerine sabır ve tahammül edeceğiz. Malum olan telsiz meselesinden dolayı tutuklu olduğum ve bu hususta bütün izahatı verdiğim halde sizin aynı mesele için İstanbul'a çağrılmanızda aynı siyasî maksatlar olduğunu arz ederim. Sizi bir bahane ile İstanbul'a celp etmek istedikleri malum olduğundan, ordumuzun ve ordu mıntıkasındaki ahalinin saadet ve selameti için ordu merkezinden ayrılmamanızı istirham ederim" diyordu.[44]

Mürsel Bey ise mektubunda; "Ali Rıfat Beyin Tiflis'te İngilizlere telsiz hakkında kâfi derecede izahat verdiği halde, sizin bu konuda İstanbul'a izahat vermek için çağrılmanız telsizden ziyade askeri teçhizat ve erzakın Kars'tan geriye sevkedilmesi ve ahalinin silâhlandırılmasından ileri gelmektedir.

Şu buhranlı günlerde 9. Ordunun başından ayrılmayarak İstanbul'a gitmemek hususunda lazım gelen tedbirlerin alınmasını arz ederim" diyordu.[45]

İngilizlerin haksız ve hukuksuz uygulamalarını sürekli eleştiren ve bu hususta hükûmeti de direnmeye çağıran Şevki Paşa'ya daha fazla katlanamayan General Milne, Osmanlı Hükûmeti'nin cesaretsiz tutumunun da etkisiyle Harbiye Nezareti'ne bir nota göndererek Şevki Paşanın görevden alınmasını, derhal İstanbul'a çağrılmasını ve Kars Telsiz İstasyonu'nun tahribi ile ilgili olarak İngiliz karargahına bilgi vermesini istedi.[46]

---

[43] T.İ.H I, s. 246.
[44] T.İ.H. I, s. 247.
[45] T.İ.H I, s. 247.
[46] T.İ.H I, s. 244.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Harbiye Nezareti, İngilizlerin niyetini anladığından Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasından vazgeçilmesi için yoğun girişimlerde bulundu ise de bir sonuç alamadı ve nihayet 3 Nisan 1919'da bir telgraf göndererek derhal İstanbul'a gelmesini istedi. Telgrafta İstanbul'a çağrılış sebebi şöyle açıklanmaktaydı:

"Kars Telsiz Telgrafı'nın tahribi meselesinden dolayı, karargahı İstanbul'da bulunan İngiliz Selanik Kuvvetleri Kumandanı General Milne bu tahrip hususunda kendisine bizzat izahat vermek üzere sizin İstanbul'a celbiniz isteğinde bulunmuştu. Yapılan uzun yazışmalardan sonra isteğinde ısrar eden bu generale izahat vermek üzere sizin İstanbul'a gelmeniz mecburiyeti hasıl olmuştur..."[47]

Harbiye Nezareti'nden gelen bu son telgraf üzerine yola çıkmaya hazırlanan Yakup Şevki Paşaya, Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi, Erzurum'da başlayan millî hareketin başına geçmesini ve İstanbul'a gitmemesini rica etti ise de Yakup Şevki Paşa; "tuttuğunuz yol doğrudur size başarılar dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle birlikte çalışmayı düşündüm fakat şimdi İstanbul'a dönmek mecburiyetindeyim çünkü gözlerimden çok muzdaribim, tedavi ihtiyacındayım. Burada kalırsam size büyük bir yardımım olmaz belki de yük olurum..." gerekçesiyle kararını değiştirmedi.

14 Nisan 1919'da Erzurum'dan yola çıkan ve 26 Nisanda İstanbul'a gelen Yakup Şevki Paşa, tedavi için yattığı Haydarpaşa Hastanesi'nde İngilizler tarafından sorguya çekildi ve yaklaşık bir yıl sonra 21 Nisan 1920'de Üsküdar'daki evinden İngilizler tarafından yakalanarak Malta'ya gönderildi.[48]

Sonuç

İngilizler, Kafkasya'yı ve doğu vilayetlerini kontrol altına almak ve buralarda etkin bir güç olmak için çok yönlü uygulamalara başlamışlardı. Çünkü bu bölgeyi kontrol etmekle Bolşeviklere karşı önemli bir stratejik noktayı ele geçirmiş olmakla kalmayacaklar, Basra Körfezi ve Hindistan yolunu daha bir güvence altına almış olacaklardı.

---

[47] T.İ.H I, s. 246.
[48] T.İ.H. I, s. 244-247.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine İngilizlerin, Karadeniz'de ve Kafkaslarda mütarekenin uygulanması adına yaptıkları her faaliyet ve ileri sürdükleri her talep, Ermeni ve Rumların beklentilerine cevap verecek, daha da önemlisi onları Türklere karşı harekete geçirecek, başarılı olunduğu takdirde bir ucu Akdeniz'de diğer ucu Karadeniz'de olan Büyük Ermenistan'ın ve Karadeniz'de Pontus Rum Devleti'nin kurulması mümkün olacaktı.

İngilizlerin, bu düşüncelerinin gerçekleşmesi için öncelikle Osmanlı ordusunun terhis edilmesi, silâhsızlandırılması ve Türk millî teşkilâtlanmasına öncülük eden askerî ve mülkî memurların görevlerinden uzaklaştırılması hatta bazılarının tutuklanması gerekiyordu.

9. Ordu Kumandanlığı (Sonradan 15. Kolordu Kumandanlığı olacak) İngilizlerin en çok üzerinde durduğu askeri birlikti. Bu birlik diğerlerine nazaran daha güçlü olmasından başka, silâhsızlandırma ve terhis faaliyetlerine karşı direnmekte, bölgedeki Ermeni faaliyetlerine karşı halkın teşkilâtlanmasın öncülük etmekteydi. Bu nedenle İngilizler bölgedeki Türk kumandanlarını, ya Birinci Dünya Savaşı sürecinde veya daha sonraki her hangi bir olayla ilişkilendirerek yada mütarekenin ihlâl edildiğini ileri sürerek görevlerinden uzaklaştırılmaya ve tutuklamaya başladılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

PİERRE BOVET'İN EGE KONFERANSLARI VE TÜRK EĞİTİMİNE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN*

ÖZET

Bu çalışmada Pierre Bovet'in Ege Konferansları ve Türk Eğitimine İlişkin Düşünceleri ele alınmıştır. Cumhuriyet döneminde eğitimle ilgili olarak Türkiye'ye resmî ve gayrî resmî pek çok uzman gelmiştir. Bunlardan birisi de Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü Müdürü olan Pierre Bovet'dir. 1 Nisan 1930'da İzmir'e gelen Bovet, İzmir, Aydın ve Denizli okullarında incelemelerde bulunmuş öğretmenlerle söyleşiler yapmış, konferanslar vermiştir. İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferans sonrası 15 Nisanda Türkiye'den ayrılmıştır. Bovet, vermiş olduğu konferanslarında geleneksel ve çağdaş eğitim anlayışını, eğitimde verimliliği arttırma yollarını, nasıl bir öğretmen yetiştirilmesi gerektiğini, okul, öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkinin önemini, vatandaş yetiştirmede eğitimin rolünü, bireye ve ülkeye yapılan yatırım arasındaki ilişkiyi, okul ve aile arasındaki ilişkinin önemini, yarınların toplumunu hazırlamada çocuğu incelemenin yararlarını, eğitimde bireysel farklılıkların nasıl gözlenmesi ve nasıl çözüm üretilmesi gerektiğini, ahlak eğitimini, yaşamın amacının neye yönelik olması gerektiğini, cinsel eğitimde ailelere ve öğretmenlere düşen görevlerin neler olduğunu ele almıştır. Bovet'in konferansları ilgiyle izlenmiş ve basında konferanslarına önemli yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk Devrimi, Mustafa Kemal, Geleneksel Öğrenme, Aktif Öğrenme, Konferans.

* 9 Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD.

Levent Şahverdi Arşivi

PIERRE BOVET'S AEGEAN CONFERENCES AND THOUGHTS CONCERNING THE TURKISH EDUCATION

ABSTRACT

In this study, Pierre Bovet's Aegean conferences and thoughts concerning the Turkish education have been discussed. In the Republic period, many official or non-official experts have visited Turkey regarding the education. One of these is Pierre Bovet who was the Manager of the Geneva Jean Jacques Institute. Bovet, who arrived in Izmir in April 1, 1930, has made inspections in schools of Izmir, Aydın and Denizli, he had interviews with the teachers and had given lectures. Upon the conference he has given in the Istanbul University, he had left Turkey on the 15th of April. Bovet, in the conferences he had given, has dealt with the traditional and contemporary education understanding, the ways of enhancing the productivity in education, what type of a teacher should be generated, the importance of the relationship between school, teacher and student, the role of education in creating citizenship, the association between the investments made to the individual and country, the significance of the communication between the school and family, the benefits of examining the child in preparation of the tomorrow's society, how the individual differences should be observed and how the solutions should be generated, the ethical education, at what must the objective of life be oriented at, what are the tasks which should be undertaken by the families and teachers in education. Bovet's conferences were followed up with great interest and his conferences found a significant place in press.

Key Words

Turkish Revolution, Mustafa Kemal, Traditional Learning, Active Learning, Lecture.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet döneminde eğitimle ilgili olarak Türkiye'ye resmî ve gayrî resmî pek çok uzman gelmiştir. Resmî davetler bakanlık tarafından yapılmış, gayrî resmî olanlarsa çoğunlukla yurtdışında bulunmuş Türk aydınlarının tanıdıkları uzmanları Türkiye'ye daveti şeklinde olmuştur. Resmî davetli gelen uzmanlar inceleme ve gözlemlerini çoğu kez bir rapor halinde Milli Eğitim Bakanlığı'na verirlerken, gayri resmi gelenler çoğunlukla konferans vermişlerdir.

İzmir Maarif Eminliği 1928 yılında Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nden

Prof. Adolphe Ferriere'i davet etmiştir İzmir'e gelen Ferriere çeşitli incelemeler yapmış, konferanslar vermiştir. Ferriere'in konferanslarından yararlanmış olan Maarif Eminliği benzer bir şekilde aynı enstitüden Prof. Pierre Bovet'i de İzmir'e davet etmiştir Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü Müdürü olan Pierre Bovet,[1] 1 Nisan 1930 tarihinde İzmir'e gelmiştir Gerek Adolphe Ferriere gerekse Pierre Bovet'in İzmir'e daveti bir rastlantı değildir. Her iki uzman da İzmir'de öğretmenlik yapan Mustafa

[1] Pierre Bovet (1878-1965). 1878 yılında Neunberg bölgesinde Grandehamps'da doğdu. Neunberg ve Geneve Üniversitelerinde okudu ve lisans ve felsefe doktorası yaptı. Daha önce kurulmuş olan Geneve'deki Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'ne müdür olması için. dostu Claparede'nin davetine kadar lisede ve Neunberg Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1903-1912). Jean Jacques Rousseau Enstitüsünü 1944 yılına kadar yönetti. Geneve Üniversitesi'nde pedagoji profesörü olarak etkinliklerinin (1920-1944) yanı sıra orada. "1912'den 1932'ye kadar Rousseau Enstitüsünde Hayatın Yirmi Yılı" adlı kitabında kısmen anlatılmış olan çok büyük bir çalışmayı tamamladı. "Savaşçı içgüdü". "Din duygusu ve çocuk psikolojisi" eserleriyle psikoloji alanında Öncü oldu. Birinci sömestrden itibaren Enstitünün programına gözlem ve sınıflarda yapılacak psikoteknik Ölçümlerini soktu. O böylece R. Dotlrens'in çok mükemmel olarak geliştirmiş olduğu büyük deneysel pedagoji hareketinin öncüsü oldu. Okula olan ilgisi ve acı çeken çocuğa karşı olan sevgisi onu, seçkin meslektaşı Alice Descoeudres ile birlikte az gelişmiş öğrencilere yardım etmeye götürdü. Bovet, mesleki yönelim üzerine yapılan çalışmaların başında yer aldı "Orientalion professionnelle" terimini ilk defa 1916'da bir yazısında kullandı. Bovet'in etkinliği uluslararası alanda da kendini gösterdi. 1926'da Uluslararası Eğitim Bürosunu (BIE) kurdu. Uluslararası Eğitim Bürosu'nun delegesi olarak Avrupa ülkelerine. Güney Afrika'ya. Hindistan'a, Avustralya'ya. Amerika'ya seyahatleri oldu. Bu seyahatler ona birçok şerefli titrler kazandırdı. Unesco'nun uluslararası anlayış (comprehension internalionale) deyimini türetmesinden önce bu konuda bir meşale oldu Savaşın çocuklar için bir felaket olduğunu gördüğünden inanmış bir barışseverdi. 1927de Prague'de okul yoluyla barış konulu bir kongre düzenledi. Orada okullardaki uluslararası haberleşmeden ve tarih eserlerinin yeniden gözden geçirilmesinden söz etti. Bu toplumlararası anlayış isteği, ateşli bir öncüsü olduğu Esparanto'ya ilgisini uyandırdı. Mutsuz çocuklara olan büyük sevgisi onu. İkinci Dünya Savaşının sonlarına doğru, birkaç arkadaşıyla birlikle çocuk köylerinde ve kamplarında öğretim görecek eğiticileri yetiştirmek üzere kurslar düzenlemeye götürdü. Fakat, o bununla yetinmedi ve mülteci çocuklara kendi evini cömertçe açtı. L. Duproz. "Pierre Bovel" (Çev. Erdoğan Fırat) **Eğitim Hareketleri,** sayı. 276-277. ss. 30-31 (Temmuz - Ağustos 1978); http://wAVw.snl.ch/dhs/externe/protect/textes/F9008 html

Levent Sahverdi Arşivi

Rahmi Beyin Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nden öğretmenidir. Mustafa Rahmi Bey,[2] her iki uzmana İzmir'deki konferanslarında çevirmenlik yapmış ve eşlik etmiştir.

Pierre Bovet'in İzmir'e gelişinde Vali Muavini Saip Bey, Maarif Emini Fuat Bey, Maarif Müdürü Ali Naili Bey, Polis Müdürü Ömer Bey, Asar-ı Atika Müfettişi Aziz Bey, öğretmen Mustafa Rahmi Bey ve İzmir'in önde gelen birçok eğitimcisi karşılamış, gelişine yerel basın geniş yer vermiştir. Gazetelerde Bovet'in gelmesi, günlük programı ve etkinlikleri ilk sayfadan okurlara duyurulmuştur. Bovet'le ilgili olarak en geniş değerlendirme Hizmet Gazetesi'nde Asım İsmet'in başyazısında yapılmıştır.[3] Bovet, geldiği

[2] Profesör Pierre Bovet'in İzmir'e geldiği günlerde İzmir Kız Muallim Mektebi'nde pedagoji ve İzmir Erkek Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yapmakta olan Mustafa Rahmi Bey (Balaban) 1913-1920 yılları arasında Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde öğrenim görmüş ve çok sayıda eser vermiş olan bir eğitimcidir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bakınız. Mustafa Şahin, **Hayatı ve Düşünceleriyle MustafaRahmi Balaban,** Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005.

[3] Asım İsmet'in kaleme aldığı yazı şöyledir: "Profesör Bove, İzmir'e geldi. Adolf Feriyer'den sonra ikinci defadır ki, beynelmilel bir şöhreti haiz bir alim, tetkikat yapmak maksadıyla İzmir'e geliyor. Bu da, asrımızın terbiye sahasında en yüksek ve en tipik alimlerden biridir. O, seyyarevi bir mahiyeti ve şöhreti haiz ve Avrupa'nın en yüksek terbiye müessesesi olan Jan Jak Ruso Enstitüsü[1] nün Müdürüdür. Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, Esparanto lisanlarını aynı kuvvet ve vüsatle bilir. Beynelmilel bir kongrenin daima en mümtaz bir fikir hatibi ve aynı zamanda yüksek tercümanı olan profesörün konferans kürsüsünde büyük bir vukufla beş lisanla konferans verdiğini görmek insanda yalnız bir taktir ve birazda mahsus bir gıpta tevlit etmekten ziyade profesöre karşı büyük bir hürmet tevlit eder. O, elinde kalemiyle birinci derecede muharrir, konferans kürsüsünde birinci derecede hatip, enstitü kürsüsünde yüksek bir mütefekkirdir. Mütevazı ve çok samimi olan profesör bütün hayat ve mesaisini bir bedbaht beşeriyet için yeni bir görüş, başka bir ufuk ve devamlı saadet temin edecek yüksek bir idealin tahakkukuna tahsis eden yeni terbiye cereyanlarının havariyunundan biridir. Tabiiyeti itibariyle İsviçreli fakat fikir itibariyle bütün alimler gibi beynelmilel bir alimdir. Taharri ve çalışma sahasında bütün insanlığın gayeleri vardır.

Profesör İzmir'e niçin geliyor? Cevabı gayet basittir. Bu yaz Cenevre'de elimizi sıkarken çok iyi şeyler dinlemiş ve bunları yakından görmek ihtiyacını duymuş bir mütecessis heyecan ile, "Adolf Feriyer'in neşriyatı ile Türkiye ve tahsisen İzmir mektepleri bizim için mutlaka görülmesi icap eden bir saha halini aldı. Tahakkukuna çalıştığımız yeni fikirlerin memleketinizde tatbik sahasını görmek bizi çok mütehassıs ediyor". Sonra eliyle sakalını tutarak, "İlk fırsatın ben de Feriyer gibi İzmir'e gelmek isterim..." dedi. Bove'nin ateşli bir tecessüsle söylediği bu sözleri, biraz sonra Balkan Devletleri murahhaslarının ağızlarından biraz kıskanç bir hisle çıktığına şahit oldum. Sofya Darülfünunu profesörlerinden Bulgar pedagogu Kaçarof, bu defa Cenevre'de bizi görür görmez biraz acı bir tebessümle, "Şarkla birlikte eski terbiye sistemlerine veda ettiniz. Türkiye, alimler için, bizim memnuniyet ve gıptamızı celbeden bir tetebbu ve tetkik merkezi oluyor" dedi. Bu sözler doğru ve hakikidir. Bugünkü mekteplerimiz, beşerî zeka ve buluşun en son sistemlerinin tahakkukuna çalışan birer millî ve insanî müesseselerdir. Eski sistem, sarıkla beraber ortadan kalktı. Bugün ortada bir çocuk, onun terbiyesi için de tabiatın çizdiği kanunlar var. Çocuğu tabiata göre yetiştirmek, pedagojinin yegane gayesidir.

Profesör Bove'nin İzmir'e gelmesi bir alimin bizzat yaptığı tecrübelere müstefit etmesi gibi büyük istifadeden başka burada yapacağı tetkikatla, Türkiye'ye ait intihalarını neşretmesi paha biçilmez bir kıymeti haiz olacaktır. Bu alimlerin geldiği memleket halkı; son zamanlarda afyon içmiş insanlar gibi Ermeni, Rum, Türk düşmanlarının propagandaları ile halkımızda inanılmayan macera ve fecayi masallarıyla kafaları dolan insanlardır. Geçen sene profesör Feriyer'in Jurnal de Jenev'e yazdığı iki makale;

Levent Şahverdi Arşivi

gün İzmir Palas Oteli'nde dinlenmiş ve hemen ertesi gün öğretmenlere Karataş Erkek Muallim Mektebi konferans salonunda 16.30'da "Çocukları Nasıl Tarassut Etmeli" başlıklı konferansını vermiştir.[4] Konferans başlamadan önce Maarif Emini Fuat Bey sahneye çıkarak Bovet'i şöyle tanıtmıştır. "M. Bove Cenevre Darülfünunun bir fakültesinde bulunan ve dünya terbiye cereyanının membaı olan Jan Jak Russo Enstitüsünün Müdürüdür. M. Bove bu vazifeyi 1912 senesinden beri ifa etmektedir. Kendilerinin orada tedris ettikleri terbiyevî dersler nazarı itibara alınırsa, bilhassa insiyakları ve ahlak üzerindeki derin tetkikleri düşünülürse, bize vereceği konferansın kıymeti kolayca anlaşılır".[5]

Bovet, ikinci gün İzmir Kız Lisesi ve İzmir Erkek Lisesi'ni ziyaret etmiş ve okulların durumunu çok beğenmiştir. Vali Kazım (Dirik) Paşa tarafından kabul edilmiş ve Erkek Muallim Mektebi'nde "Randıman" başlıklı ikinci konferansını vermiştir.[6] Konferans serisinin üçüncüsünü "Şahsi Mesai" başlığıyla Erkek Muallim Mektebi'nde sürdürmüştür.[7] Bovet'in İzmir'deki seri konferanslarının dördüncüsü olan ve Erkek Muallim Mektebi'ndeki "Cin-

öteden beri Türkiye hakkında aleyhtar neşriyatıyla sütunları dolan bu gazetenin, bütün neşriyattan mütevellit hicabı itiraf eden bir makale yazmasına neden oldu.

Adolf Feriyer'in verdiği konferanslar hiçbir Türk'ün yapamadığız bir propaganda ile Türkiye'yi tanıtmaya vesile oldu. Biz çok ızdırap çekiyoruz. Çünkü kendimizi tanıyamadığımı/ gibi tanımak için muktezi vesaiti de ihmal ediyoruz. Unutmamalıyız ki, fertlerin olduğu gibi, milletlerin de yükselip ancak etrafa yaptıkları telkin ve diğer milletler nezdindeki itibariyle ölçülür. Eğer bunu kendimiz yapamıyorsak hiç olmazsa hakiki vaziyetimizi göstermek ve bunu salahiyattar alimler vasıtasıyla yaptırmak büyük bir farizadır. Türkiye' Adolf Feriyer ile ikinci bir Piyer Loti kazandı. Ve ilim aleminde bugünkü Türkiye'yi tanıtmasıyla, Feriyer, Piyer Loti 'den daha ziyade hizmet etti. Profesör Bove ile yeni bir Piyer Loti kazanacağımıza eminim. Bunun içindir ki, İzmir muallim, münevver ve gençliğinin bir ilim adamına yakışır hüsnü kabulü göstereceğinden şüphe etmiyorum. Hakiki hayat, ilmi hayattır. Bu alimlerdir ki, mütevazi mesaileriyle, nihayetsiz müşkilat ve mahrumiyetle çarpışarak beşeriyet için yeni keşifler yapıyor ve yeni prensipler vazediyorlar. Bu keşifler ve prensiplerdeki insanoğlunu tarihin dalaletlerinden kurtararak yeni bir hayata sevk ediyor ve hayatı daha az ızdıraplı kılıyor. İlmi sevmek, hayatı sevmektir. Karanlıkta yaşayan bir insanla, ziyade yaşayan bir olur mu". Asım İsmet, "Profesör Bovenin Gelişi Münasebetiyle", **Hizmet,** 2 Nisan 1930.

[4] "Profesör Dün Geldi: Mösyö Bove Dün Akşam Terbiye Konferansını Verdi", **Anadolu,** 2 Nisan 1930. Bovet'in gerek İzmir gerekse diğer yerlerde verdiği ve çevirmenliğini Mustafa Rahmi Bey'in yapmış olduğu konferanslar dizisi, yine onun tarafından İzmir'deki Fikirler Dergisi'nde seri halde yayımlanmıştır- Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları: Çocukları Nasıl Tarussut Etmeli, **Fikirler,** sayı. 52, ss. 4-7 (15 Mayıs 1930).

[5] "Profesör M. Bove Dün Şehrimize Geldi ve İlk Konferansını Verdi", **Hizmet,** 2 Nisan 1930.

[6] Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları-2. Randıman", **Fikirler,** sayı. 53, ss. 3-7 (1 Haziran 1930); "Mektepleri Beğendi", **Anadolu,** 3 Nisan 1930.

[7] Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları-3: Şahsi Mesai", **Fikirler,** sayı. 54, ss. 10-11 (15 Haziran 1930).

Levent Şahverdi Arşivi

sî Terbiye" başlıklı konferansını izlemeye Vali Kazım Paşa, Maarif Emini Fuat Bey, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürü Dr. Mehmet Lütfü Bey, Maarif Müdürü Ali Naili Bey, Aydın Maarif Müdürü ve diğer zevat gelmiştir.[8] Erkek Muallim Mektebi'ndeki "Mektep Cumhuriyeti" başlığını taşıyan beşinci konferansı, izleyen gün aynı yer ve saatte yapılmıştır.[9]

Bovet, İzmir'deki konferanslarının yanı sıra Türkiye'deki eğitim uygulamalarını yerinde görmek amacıyla Vali, Maarif Emini, Maarif Müdürü, Mustafa Rahmi Bey ve önde gelen bazı eğitimcilerle birlikte İzmir Kemalpaşa'nın köylerine giderek okulları gezmiştir. Yaptığı incelemelerden memnun ayrılmış, Kemalpaşa'dan sonra Karabel mevkiindeki Hitit'lerden kalma abideleri gezmiştir. Aynı zamanda İzmir Asar-ı Atika Müzesini gezmiş, Yıldırım Kemal Bey İlkokulu ve Misak-ı Millî İlkokulu'nda bazı dersleri izlemiştir.[10] Bovet, 7 Nisan'da Bergama'ya gitmiş, burada hem incelemelerde bulunmuş hem de Bergama öğretmenlerine hitap etmiştir. Dönüşte Reşadiye (Zeytindağ) ve Menemen'de bazı okullarda incelemelerde bulunmuştur.[11] 8 Nisanda İzmir Kız Lisesi'ne gelmiş ve son sınıf öğrencilerine "Hayatın Gayesi" başlıklı bir konferans vermiştir.[12] 1-9 Nisan 1930 tarihlerinde İzmir'de eğitim kurumlarında inceleme gezilerinde bulunan, öğretmenlerle konuşan ve toplam beş konferans veren Pierre Bovet, İzmir'de son derece önemsenmiştir. Başta Vali olmak üzere her kademeden kişiler konferansları izlemeye gelmiş ve hemen her akşam üst düzey yöneticiler tarafından onuruna ziyafet verilmiş ya da konser düzenlenmiştir.

İzmir'den 9 Nisanda ayrılan Bovet Aydın'da bir konferans vermiş[13] ve 11-12 Nisan günlerinde Denizli'de verdiği iki konferansla İzmir maarif

[8] Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları-4: Cinsî Terbiye", **Fikirler,** sayı. 55, ss. 3-10 (1 Temmuz 1930); "Profesör Diyor ki", **Anadolu,** 6 Nisan 1930; "Profesör Bove Dün de Konferans Verdi", **Hizmet,** 6 Nisan 1930.

[9] Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları-5: Mektep Cumhuriyeti", **Fikirler,** sayı. 56, ss. 6-11(15 Temmuz 1930).

[10] "Profesör Diyor ki", **Anadolu,** 6 Nisan 1930; "Profesör Bugün Aydın'a Gidiyor", **Anadolu,** 9 Nisan 1930.

[11] Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'in Bergama Muallimlerine Hitabesi", **Fikirler,** sayı. 58, ss. 2-3 (1 Eylül 1930); "Profesör M. Bove Türkiye'yi İlelebet Unutamayacağını Söylüyor", **Hizmet,** 9 Nisan 1930.

[12] Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'in İzmir Lisesi Son Sınıfına Hitabesi: Hayatın Gayesi", **Fikirler,** sayı 61, ss. 4-9 (15 Teşrinievvel 1930); "Profesör M. Bove Türkiye'yi İlelebet Unutamayacağını Söylüyor", **Hizmet,** 9 Nisan 1930.

[13] Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'in Aydın Konferansı: Terbiyenin Gayesi", **Fikirler,** sayı. 57, ss. 4-10 (1 Ağustos 1930); "Profesör Dün Aydın'a Gitti", **Hizmet,** 10 Nisan 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

mıntıkasına veda etmiş,[14] 13 Nisanda İstanbul'a gitmiştir, İstanbul Darülfünun konferans salonunda iki konferans vermiş ve bu konferanslarında, "sizin benden istediğinizi takdir ediyorum. Bana da cesaret veren budur. Türk'ün terbiye sahasında elde ettiği neticelerden memnun olmamak kabil değildir" sözleriyle Türk eğitim sistemini özetlemiştir. Bovet, 15 Nisan'da Türkiye'den ayrılmıştır.[15]

Bovet, İzmir, Aydın ve Denizli'de vermiş olduğu konferanslarda şu soruların yanıtlarını vermeye çalışmıştır:

- Geleneksel eğitim anlayışı nedir?
- Çağdaş eğitimin amacı ve belirgin özellikleri nelerdir?
- Geleneksel ve çağdaş eğitim anlayışında çocuğa bakış açısı nasıldır?
- Geleneksel ve çağdaş eğitim anlayışında çocuğun gözlenmesi arasındaki farklılıklar nelerdir?
- Eğitimde verimlilik nedir?
- Eğitimin (okulların) verimliliği nasıl ölçülebilir?
- Eğitimde verimliliğin artırılması yolunda yapılması gerekenler nelerdir?
- Etkin okul nedir ve amacı neye yöneliktir?
- Hangi tip öğretmenler yetiştirilmelidir?
- Okul, öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişki nasıl olmalıdır?
- Vatandaş yetiştirmede eğitimin (okulun) rolü nedir?
- Bireye ve ülkeye yapılan yatırım arasındaki ilişki nedir?
- Okul ile aile arasındaki ilişki nasıl olmalıdır?
- Yarınların toplumunu hazırlamada çocuğu incelemenin önemi nedir?

---

[14] Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'in Denizli'de Birinci Konferansı: Ahlak Terbiyesi", **Fikirler,** sayı. 59, ss. 3-8 (15 Eylül 1930); Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'in Denizli'de İkinci Konferansı: Mektep ve Aile", **Fikirler,** sayı. 60, ss. 5-10 (1 Teşrinievvel 1930); "Profesör Denizli'de Muallimlerimizle Temas Ediyor", **Hizmet,** 13 Nisan 1930; "Profesör M. Bove Denizli'de Konferans Verdi", **Hizmet,** 14 Nisan 1930.

[15] "İsviçre'li Profesör Dün Geldi", **Cumhuriyet,** 15 Nisan 1930; "M. Bove İstanbul'da Konferans Verdi", **Hizmet,** 16 Nisan 1930; Bovet dün Erkek Muallim Mektebi, Ortaköy Gazi Paşa Yatı Mektebini gezmiş ve ikinci konferansını verdi. "M. Bove Dün Mektepleri Dolaştı ve Konferans Verdi", **Cumhuriyet,** 16 Nisan 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

- Eğitimde bireysel farklılıklar nasıl gözlenmeli ve nasıl çözüm üretilmelidir?
- Ahlak eğitimi nedir?
- Yaşamın amacı nedir?
- Cinsel eğitim nedir?
- Cinsel eğitimde ailelere ve öğretmenlere düşen görevler nelerdir?
- Cinsel eğitimde izlenmesi gereken yöntem ve aşamalar nedir?

Bovet'in konferanslarının temaları arasında özellikle 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'de gündeme gelip 2000'li yıllarda ivme kazanan ve bazı eğitim kurumlarında uygulanmaya çalışılan "aktif öğrenme" konusu vardır. Bovet, okulun ve öğrencinin nasıl aktif olacağını, geleneksel eğitimle karşılaştırarak ele almaktadır. Bovet'e göre, geleneksel eğitim çocuğu bilgi ile doldurulması gereken bir kap olarak görmekte ve öğretmenin işlediği bir kil çamuru gibi algılamaktadır. Çocuğa yaklaşım biçimi yeni eğitim anlayışıyla değişmiştir, yeni anlayışa göre çocuk her şeyden önce etkindir, el işleri ve özellikle oyunla bütün melekelerini geliştirmeyi amaçlayan genç bir organizmadır. Bu anlayışa göre, etkin okul çocuğun gereksinimlerine yanıt vermek ve çocuğun etkinliklerini körüklemek zorundadır.[16]

Bovet verdiği konferansında eğitimde verimlilikle ilgili olarak şunları ifade etmiştir Verimlilik konusu, gerçekten ciddi bir şekilde ele alınması gereken önemli bir konudur Yaşamlarını eğitime adayan öğretmenlerin çalışmalarındaki verimlilik düzeyi bilinmek durumundadır. Bu konu son yıllara kadar ihmal edilmiş bir konudur. Geleneksel eğitimde verimlilik üzerinde durulmadan sürekli olarak daha fazla öğretmek için çalışılmaktadır Okullarda verimliliğin incelenmesi okuma, yazma, matematik, yabancı dil gibi derslerden öğrencileri sınava alma ve öğrencilerin yeterlilikle ilgili olarak ne yapabildiğini ölçme yoluyla iki şekilde yapılabilir.[17]

---

[16] Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları: Çocukları Nasıl Tanışsın Etmeli?". **Fikirler,** sayı. 52, s. 4 (15 Mayıs 1930); Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları-3: Şahsi Mesai", **Fikirler,** sayı. 54. s. 10 (15 Haziran 1930).

[17] Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları-2: Randıman", **Fikirler,** sayı. 53, ss. 3-7 (1 Haziran 1930).

Levent Şahverdi Arşivi

Bovet'e göre cinsel eğitim öncelikle aileler tarafından verilerek çocuk okula hazırlanmalı, sonra bu görev öğretmenler tarafından yerine getirilmeli ve cinsel bilgilendirme üç ayrı aşamada ele alınmalıdır:[18]

1) Hayatın kökeni ve cinsiyet farklılığın açıklanması konularındaki bilgilendirmeler çocukların ilk soru sordukları dönemlerde ve genellikle aileler tarafından yapılmalıdır. Çocukların sorularına aileler çoğunlukla doyurucu yanıtlar verememektedirler. Oysa sorulara doğru ve açık yanıtlar verilmelidir. Eğer aileler çocuklarının sorularına doğru ve net yanıtlar vermezlerse çocuklarının güvenlerini kaybedebilirler. O zaman ailenin söylemediği şeyi kendisinden yaşça daha büyük çocuklardan öğrenir ve o çocuklara güven duymaya başlarlar. Bu durum bazen tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Çocuklar yedi yaşında okula başlarken temel cinsel bilgileri almış olmalıdırlar. Fakat uygulamada bu gerçekleşmez. Okulda çocukların cinsel eğitiminden öğretmen sorumlu olmalıdır. Öğretmen bu bilgilendirmeleri bitki ve hayvanların üremesi konularında işlemelidir.

2) Okul çağında özellikle erkek çocuklar istimna (onanizm, mastürbasyon) konusunda aydınlatılmalıdır. Bu konuda da sürekli yanlış bilgiler verilmektedir. İstimna yaparsan şöyle olur böyle olur denilerek bir takım felaketler sıralanmakta, çocukların bedensel ve ruhsal olarak çok şeyler kaybedeceği söylenmektedir. Oysa istimna, gencin kendi içine burkulup kalarak enerjisini verecek kendisinden başka bir yer ve kendisini yeterli oranda ilgilendirecek bir aşk bulamamasıdır. Bu konu gençle baş başa kalınarak anlatılmalıdır.

3) Öğretmenlerin gençlere vereceği üçüncü ders gençlerin fuhuşla buluştukları dönem olmalıdır. Zührevi hastalıklar, frenginin getirdiği sorunlar ve aile faciaları göz önünde tutulduğunda bu çeşit bilgilerin delikanlılar için önemi ortaya çıkmaktadır. Çocukları korkutarak değil, bilgilendirerek bu sorun aşılmaya çalışılmalıdır.

Bovet'e göre hayatın amacı şöyledir: Sadece yasamak için yaşamaya çalışmanın bir anlamı olamaz, yaşama anlam katan daha başka şeyler var-

[18] Mustafa Rahmi, "Profesör P. Bovet'in İzmir Konferansları-4: Cinsi Terbiye", **Fikirler,** sayı. 55. ss. 3-10 (1 Temmuz 1930).

Levent Şahverdi Arşivi

dır. Bazılarına göre yaşamın güzelliğinin bilimde saklı, bazılarına göre sanatta gizli olması, kimilerine göre ise yaşama anlam veren şeyin insani ilişkilerde olması söz konusudur. Bu üç öğenin üçünde de yaşamın amaçlan gizlidir ve tarih bunun örneklerini göstermektedir.[19]

Pierre Bovet, eğitimin amaçlarıyla ilgili olarak düşüncesini şöyle açıklamıştır: "Eğitimin amacına yönelik iki ayrı görüş vardır: Birinci görüşe göre, eğitim bireyi her yönüyle, hem ruhsal olarak hem de bedensel olarak geliştirmektir. Fakat bu herkes için ideal bir eğitim amacı olarak görülmemektedir. İkinci görüşe göre, eğitimin bireyi toplum için hazırlanması gerekliliğinden söz edilmektedir. Bu görüşe göre birey toplumdaki işlevini eğitim aracığıyla öğrenebilecektir. Eğitimin bu iki amacı değişik dönemlerde öne sürülmüştür. Birbirine iki zıt görüş gibi görünmekte olan bu amaçların ortak noktalarından hareketle doğruyu bulmak en iyi olanıdır. Gerçekte birey eğitilmekle toplum da eğitilmiş olur. Bu nedenle bireyin eğitimine önem ve öncelik verilmelidir".[20]

Verdiği konferansında okul ve aile arasındaki ilişkiyi şu şekilde ortaya koymuştur: "Okul ile aileler arasındaki ilişkiler bütün dünyayı ilgilendirmektedir. Aile, okuldan daha eskidir. Çocuğun eğitimini, yüzyıllarca aileler üstlenmiştir. Çocukların eğitimini ben üstleneceğim diye ilk adam ortaya çıktığında insanlık çok ihtiyarlamış bulunuyordu. İlk uygarlıklar hakkındaki bilgilere göre, bu ilk çıkan adam eğitimci değil din adamıydı. Eğitim, önceleri din adamları tarafından sonra da onların kontrolü altında öğretmen tarafından yapıldı ve nihayet kiliseden ayrılarak laikleşti. İkisi de çocukla uğraşmaları nedeniyle okul ile aileler arasında, hem ilişkili hem de birbirinden ayırılan pek çok nokta vardır. Öğretmen, öğretmen okullarında eğitimle ilgili bilgiler alan bir uzmandır. Ailelerin ise uzmanlığı yoktur. Fakat dünyaya geldiği andan itibaren çocuk için şefkat kanatlarını açması bakımından, ailenin çocuk üzerinde öğretmenden daha fazla etkisi vardır.

---

[19] Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'in İzmir Lisesi Son Sınıfına Hitabesi: Hayatın Gayesi", **Fikirler,** sayı. 61, ss. 4-9 (15 Teşrinievvel 1930).

[20] Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'in Aydın Konferansı: Terbiyenin Gayesi", **Fikirler,** sayı. 57, ss. 4-10 (1 Ağustos 1930).

Levent Şahverdi Arşivi

Çoğunlukla aileler, okula göre daha fazla muhafazakarlardır. Aileler, çocuklarına verilecek eğitim ve öğretimin kendilerine verilenlerle aynı olmasını isterler. Gelenek ve görenekler, önemli olabilir fakat görenek bataklığında saplanıp kalma tehlikesi de vardır. Ailelerin yaşadığı dünya ile çocukların yaşadığı dünya arasında önemli farklılıklar vardır. Eğer okul ve aileler arasında ilişki aranmadan, her biri çocuğun üzerinde yalnız benim hakkım var derse o zaman hiçbir iş yapılamaz. Anlaşma zeminleri aranmalıdır. Önce okul ve aileler birbirlerinin bakış açılarını anlamalıdırlar. Aileler, okul hakkında işittiği yalan yanlış düşünceleri bir tarafa bırakarak öğretmenin ne dediğini ve ne yapmak istediğini bizzat anlamalıdırlar. Öğretmen de ailenin bakış açısını anlamaya çalışmalıdır. Öğretmenin velileri, velilerin de okulu ziyaret etmesi gerekmektedir."[21]

Türkiye'de toplam on beş gün kalan Bovet, ülkesine döndükten sonra Türkiye hakkında, özellikle de İzmir'deki inceleme ve konferanslarıyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:[22]

"İzmir Maarif Emini Fuat Beyin daveti ile Adolphe Ferriere'den sonra, İzmir ve havalisinde bir seri konferansları vermekten ve yeni Türkiye muallimleri ile on beş günlük sıkı temastan geliyorum. Oralarda hep mecmuamızın dostlarını düşündüm. Şimdi size Türkiye'de gördüklerimi söyleyeceğim:

Malum olduğu üzere küçük Asya, pek eski bir tarihe maliktir. Şair Homer'in sinesinde dünyaya geldiğini iddia eden ve ondan binlerce sene sonra Apokalis mabetlerinden birine malik olan sıfiyelerinden biri Arslan yürekli Rişar'ın adını taşıyan İzmir, bugünde heyecan içinde yaşayan bir memlekettir.

İçinde harbi umumî, hemen bir destan gibi kalan birçok bedbaht muharebelerden sonra Türkiye (İstiklâl muharebeleri) yapmak mecburiyetinde kaldı.

---

[21] Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'in Denizli'de İkinci Konferansı: Mektep ve Aile", **Fikirler,** sayı. 60, ss. 5-6 (1 Teşrinievvel 1930).

[22] Pierre Bovet, **Educatecur,** Lozan, 10 Mayıs 1930 (Aktaran: "Türkiye'de", **Fikirler,** sayı. 54, ss. 4-8 (15 Haziran 1930).

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Mustafa Kemal adında bir şef çıktı ve Türkiye doğdu. Bir inkılâp oldu ki, eşini yalnız Japonya'da görebiliyoruz. Hatta Türk İnkılâbı, Japon İnkılâbı'ndan daha mucizevidir. Zira Türk inkılâbı, ananelerle alakasını kesmiş bir nasyonalizmdir. Türkler bir taraftan memleketlerinin hakiki sahibi olmak için (yalnız Eski Şark tarihinde görülen) ahali mübadelesini konuşurken, asırlardan beri gelen kapitülasyonları ilga ile birçok noktalarda ecnebileri pek sevmez iken; diğer taraftan; arşını atıp metreyi, kendi takvimlerini atıp Hıristiyan takvimini aldılar. İslâmî ananelerle alakalarını kestiler.

Kadınlara haklarını verdiler. Şapka giydiler. Arap harflerini attılar. Garbın vurmak istediği boyunduruktan kurtulmak için Garbı takip etmek; Gazi'nin Türk milletine teklif ettiği heyecanlı cehdin manası işte budur.

Yenileşme her sahada var: İsviçre medenî kanununun kabulü, devlet ve din işlerinin ayrılması inkılâbın kanunî cepheleri. Fes yerine şapka, inkılâbın en göze çarpan cephesi. Kendilerinin ehemmiyet verdiği en büyük şey yeni harflerin kabulüdür.

Zira 1929 senesi iptidaisinden beri kabul edilmiş olan yeni harfler (ki Arap harfleri ile bir şey yazmak memnudur) sayesinde halkı okutma kolaylaşmıştır. Yeni harfler Türkçe'yi tamamen fonetik bir imla sahibi yapmıştır. Fransızca-İngilizce hocalarının kulakları çınlasın.

Cenevreli bir kız ile evlenmiş bir Türk anlattı ki, zevcesi yirmi senedir İstanbul'da olduğu halde eski yazıyı öğrenememişti. Aynı ailede seksen yaşında bir Türk nine, yeni harfleri sevinerek öğrenmiştir. Yeni harfler, herkes tarafından büyük bir heyecanla kabul edilmiştir.

Muallimlere gelince, bunlar için yepyeni bir hayat başlamıştır. Birçok çocuk kitapları tabediliyor. İngilizce'den yirmi beş kadar kitap tercüme edilmiş olup çoğu muhtelif memleketlerde çocuk hayatından bahistir. (İsviçreli "İkizler" kitabı da var). Rousseau Enstitüsünün eski talebesinden İbrahim Alaaddin (Govsa) Bey tarafından tercüme edilen "Çocuk Kalbi" zaten vardı. Alaaddin Bey, küçük larus şeklinde olan (yeni lügat)ın da başlıca müellifi erindendir. İngilizce'den tercüme edilen çocuk ansiklopedisi de var, yarısı eski harflerle, son nüshaları yeni harflerledir. Hasılı bugün

Levent Şahverdi Arşivi

Türk çocuğu ve muallimi bu nevi kitaplarca öyle menbalara malik ki bizim Fransızca'da muadili yok yani Fransız eserlerden daha zengin.

Türkler buna lâyık insanlar. Çünkü yüksek bir heyecanla çalışmaktadırlar. Mekteplerin bilhassa ilk mekteplerin adedi süratle artmaktadır. Beş senelik 12 muallim mektebi, hepsi leyli üçer senelik iki köy muallim mektebi. Bu bir tecrübe olup vakit kazanılmak isteniyor. Muallim Mekteplerinin programlan her yerdeki klasik muallim mektepleri gibi biraz fazla yüklü bu nevi tahsilin (deklase)ler yani kendi sınıfını beğenmeyen insanlar yetiştirme tehlikesi vardır.

Teşekkül devrinde olan bu muallim mekteplerinden biri bende harikulade tesir bırakmıştır. Talebenin bana sorduğu sualler dahi onların öğrenmek ve iyi yapmak arzularını gösteriyordu*. Eski talebemden dostum Rahmi'nin çalıştığı muallim kursları meccani (parasız) olup 6-8 haftalıktır. Muallimler bu kurslarda tekamül ettirilmektedir.

Senede her mektepte 10-15 gün kalabilen müfettişlerde var. Her sınıfta la-akall (en azından) bir gün kalırlar, her ayda muallimlerle toplanıp konferans ve münakaşalar yaparlar. Gerek şehirlerde gerek köylerde gördüğüm Türk mektepleri beni teshir etti. Evvela binaları... İsviçre'de olduğu gibi mektep binaları memleketin en güzel binası. Bazen hakiki bir saray. Mimarı tarzı o kadar güzel ki, İsviçre'de de kabul edildiğini görsem mesut olacağım.

Beş sınıf, müdür odası, müze hepsi girince insana ferahlık veren büyük bir hole açılıyor. Her mektepte bir oda müzeye tahsis edilmiştir. Burada talebenin topladığı veya bedii eşya ve koleksiyonlar var; Tedrisatta kullanılıyor. Bundan başka her sınıfta da birer camekan var, bu da sınıfın müzesi.

Türkiye'de Dekroli usulü hakim olduğundan bu koleksiyon çok işe yarıyor. Yapılan coğrafya ve teşrih alçı modelleri bilhassa pek dikkate şayan buldum. Birde her çocuğun, derslere ait, resimli, kendine mahsus koleksiyonu var. Bunların bazıları pek zengin olduğunu hayretle düşünürken bana anlattılar ki bunlar, şimdi işe yaramayan eski kitaplardan kesilmiş, ne iyi

* İzmir Erkek Muallim Mektebi.

Levent Sahverdi Arşivi

yerinde kullanılıyor. Sınıfların mobilyası fakir. Bazı mekteplerde çocuklar eski rahlelerde pek sıkışık; defterlerinin kağıtları fena. Fakat her şeyi ıslah etmek için pek derin arzulan var. Kendilerine söylenen her iyi fikri memnuniyetle kabul ediyorlar.

Duvarlarda çocukların vezin ve boyunu gösteren liste, sıhhat oyunları tarzındadır... Hava müşahedesi cetvelleri; vesikaları koymak için Dekroli zarfları; küçüklerin sınıflarında kum kasaları. .

Bütün ilk mektepler muhtelit. Çocuk himayesi cemiyeti reislerinden biri ile konuştum; Bu muhtelit unsurun can sıkacak hiçbir arıza tevlit etmediğini söyledi. İşte bazı Latin memleketlerinin alacağı ders. Bir kız ile bir erkeğin aynı rahleye oturması (skandal) olur diye bağırıyorlar.

Türkçe bilmediğim için dersler hakkında büyük bir şey söyleyemeyeceğim. Fakat şunu söylerim ki dersler pek müşahhas. Bir mektepte avluda çocuklar su boğası ile kara boğasını müşahede ve mukayese ediyorlar, öteki köşede daha küçükler, kuzu müşahedesindedirler. Muallim hanım kuzunun ayağı ile kendi ayakları arasındaki farkı tarassut ettirerek mukayeseler yaptırıyor.* İki ders gördüm ki, bunlardan muallim hanımlar kasaptan gelen şeyleri hiç iğrenmeksizin tetkik ettiriyordu. Göz, ciğerler. Şişirmek için ciğerleri üflüyorlardı, santimetre ile şeflik, saatle de bir dakikadaki teneffüs adedi ölçülüyordu. Teneffüs üzerine olan bu ders hakikaten model bir ders idi**

Bütün muallimler genç. Bunlar muallim mekteplerinden çıkmış olup cumhuriyetin en ücra köşelerine kadar yayılmışlardır. Bunların birçoğu ile bana sordukları meseleler üzerinde konuştum. Türkiye'de bana sordukları meselelerin çoğu, bizim İsviçre muallimlerini de alakadar eden meselelerdir. Tek muallimli müteaddid sınıflı mektep meselesi. Muallimlere sınıf mı vermeli, grup usulü mü yapmalı; ölçü üzerine mektep, çocukları tarassut...

Terbiyenin gayesi, cinsî terbiye gibi en mühim ve dikenli meseleleri, itimat ederek bana sormalarından pek mütehassıs oldum. Kız muallim mektepleri talebeleri (kadınların cemiyette rolü) meselesi ile alakadarlar (Ben Türkiye'de iken kadınlara belediye intihabı hakkı verildi).

* İzmir Yıldırım Kemal Mektebi.
** Karşıyaka Türk Birliği.

Levent Şahverdi Arşivi

Kezalık milliyet terbiyesi ile enternasyonal idealin nasıl uzlaştırılacağını soruyorlardı. Dini terbiye hakkında pek çok kimselerin sualleri karşısında kalmam pek şayanı dikkatti. Anlatıldığına göre mektebi laikleştirirken Türk Cumhuriyeti din hissini kökünden söküp atmak istememiş veyahut bu his lüzumsuzdur dememiş. Muallimler dahi asla materyalist olmayıp idealizm yollan aramaktadırlar.

Maarif Vekili'nin bana şeref veren Ankara'ya davetine icabet edemedim; Mazur görmelerini rica ile ona "Türk mektebini zeka ve iman cehdine model bulduğumu" bende unutulmaz hatıralar bıraktığını yazdım, bu öyle havadan söylenmiş söz değildir. Ben temenni ederim ki bütün karilerim, benim gibi, Türkiye'yi görerek, oradan terbiyenin neler yapabileceğine dair yeni heyecanlar alsınlar".

Pierre Bovet' in 1 Nisanda İzmir' de başlayıp ardından Aydın, Denizli ve İstanbul'da süren toplam 15 günlük konferanslar dizisinin dinleyici kitleler açısından oldukça verimli geçtiği gerek basındaki yansımalardan, gerekse toplantı düzenleyicilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Eski öğrencisi-asistanı ve aynı zamanda konferanslarında çevirmeni olan Mustafa Rahmi Bey, "Bovet'in bu konferansları ile İzmir maarif ailesi, ta Denizli'ye kadar on bir gün ilim bayramı yaptı"[23] sözleriyle Pierre Bovet'in İzmir, Aydın ve Denizli koneranslarına ilişkin en çarpıcı değerlendirmeyi yapmıştır.

23 Mustafa Rahmi, "Profesör Bovet'n Denizli'de İkinci Konferansı: Mektep ve Aile", **Fikirler,** Sayı: 60, s. 10 (1 Teşrinievvel 1930).

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN AYDIN SEYAHATLERİ

Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ*

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk yaşamı boyunca Aydın ili ve ilçelerine dört kez ziyarette bulunmuştur. 1924 ve 1937 seyahatleri bölgede gerçekleştirilen askerî manevralar vesilesiyle olmuştur. 1937'de üçüncü kez ziyaret ettiği Nazilli'de açılışını yaptığı Sümerbank Basma Fabrikası, hem Nazilli'de hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve ekonomik yapısında büyük değişimler yaratan bir etki bırakmıştır. Dünya ekonomik buhranının Batı Anadolu'daki etkilerini öğrenmek için gerçekleştirdiği 1930 ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Menemen olayının sonucunda belli bir plân dahilinde yapılan 1931 seyahati kısa konaklamalar şeklinde olmasına rağmen, yarattığı sonuçlar itibarıyla önem kazanmıştır. Atatürk'ün bölgeye her ziyaretinde kendisinin coşkulu, heyecanlı büyük kalabalıklar karşılamıştır. Atatürk'ün Aydın ve ilçelerine gerçekleştirdiği seyahatler sırasında yaptığı konuşmalar, istek ve temennileri çağdaş Türkiye yaratma hedefinin bir adımı olarak hayata geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Aydın, Mustafa Kemal Atatürk, Seyahat, Nazilli, Söke.

* Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın.

Levent Sahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'S HAS VISITED TO AYDIN

ABSTRACT

Atatürk has visited the city of Aydın and its districts four times in his life. His visits in 1924 and 1937 were due to militarial practices. In his third visit in 1937, he opened Sümerbank Calico Factory *(Sümerbank Basma Fabrikası)* that made a great change both in Nazilli and in the social and economic structure of the Republic of Turkey. Even though his 1930 visit that was to examine the effects of World economic crisis in Western Anatolia, and his 1931 journey that was planned as a result of Free Republican Party *(Serbest Cumhuriyet Fırkası)* and *Menemen* Events, were sorts of a trip, they were important for their results. In his each visit, great dedicated and excited crowds met him. His speeches, made during his visits in Aydın and its districts, his desires and wishes were steps into the aim of the creation a modern Turkey.

Key Words

Aydın, Mustafa Kemal Atatürk, Visit, Nazilli, Söke.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün kazanmış olduğu zaferleri ve yeni Türk Devleti'nin kurulmasından sonra yapmış olduğu inkılâpları, Anadolu'nun çeşitli yerlerine gerçekleştirmiş olduğu yurt gezileri içinde değerlendirmek gerekir.

Mustafa Kemal Atatürk gerçekleştirdiği inkılâpları masa başında kararlaştırıp arkasından hemen uygulamaya koymamıştır. Ya inkılâpları gerçekleştirmeden önce ya da gerçekleştirdikten sonra bu kararları Türk milleti ile paylaşmış, gerçekleştirilen inkılâpların bir anlamda denenmesi yoluna gitmiştir. Böylelikle hem Türk milletinin iradesini temsil eden milletvekillerinin almış olduğu kararları asılları ile paylaşmış hem de asılların kabul etmiş ve olumlu tepkilerde bulunmuş olduğu inkılâpları milletvekillerine onaylatmıştır. Bunun sonucunda gerçekleştirilen inkılâpların Türk milleti tarafından sağlıklı bir şekilde benimsenmesinin sağlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Mustafa Kemal, Türkiye'de kılık kıyafet kanunu ya da diğer tanımıyla şapka inkılâbını yapmak için bu inkılâptan önce o güne kadar kendisini hiç görmemiş olan Çankırı'ya, Kastamonu'ya İnebolu'ya elinde şapkasıyla gitmiştir. Yine aynı şekilde harf inkılâbını yapmış olduğu bir yurt gezisinde halkın içinde başlatmış, henüz bu inkılâpla ilgili kanun çıkmadan önce harf inkılâbının başöğretmeni sıfatıyla şehir şehir dolaşarak elinde tebeşir, meydanlarda kurulan kara tahtalarda Türk milletine yeni harfleri tanıtmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, her inkılâptan önce çıktığı yurt gezilerinde gerçekleştireceği inkılâbın ilkelerini anlatmış, Türk halkının konuyla ilgili düşüncelerini almıştır. Uğradığı her köy, kasaba ve şehirde milletini çevresinde tek bir yürek, tek bir ses olarak görmüş, kendisine gösterilen sevgi ve bağlılığı şahsına mal etmemiştir. Hemen her geziye çıkışında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği uğrayacağı illere " karşılama törenleri yapılmamasını " duyurmasına rağmen, halk onun geçeceği yollara dökülmüştür.[1]

Gazi çoğunlukla devrimlerin doğrudan halka anlatılarak başlatılması ya da sonuç ve etkilerinin gözlenmesi için gezilere çıkmıştır. Kimi kez bu ge-

[1] Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s.12.

Levent Sahverdi Arşivi

ziler ülkedeki devrim karşıtı bir hareket nedeniyle, sorunu yerinde incelemeye ve soruna el koymaya yönelik olmuştur.[2] Şüphesiz geziler kadar, gezilerin yapıldığı dönemdeki olaylar da önemlidir.

Mustafa Kemal Atatürk, hayatı boyunca elli iki il merkezine çeşitli ziyaretlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra birçok ilçeye ve kasabaya da gitmiştir. Ziyaret ettiği ve ziyaretinin önemli sonuçlar yarattığı şehirlerden biri de Aydın olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın'a gerçekleştirdiği seyahatleri dört başlıkta değerlendirmek gerekir. Mustafa Kemal Atatürk Aydın ve İlçelerine 1924, 1930 – 1931 ve 1937 yıllarında dört kez ziyarette bulunmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu ziyaretlerinin bazıları özel, bazıları yol güzergahında olduğu için, bazıları da harp oyunları vesilesiyle gerçekleşmiştir.[3] 1931 seyahati ve Aydın Türk Ocağı'nda karşılaştığı manzara sonrası yaptığı açıklamalar Menemen Olayı ile ilgili çarpıcı değerlendirmeler içerirken, aynı zamanda Türk Ocaklarının da sonunu hazırlamıştır. 1937 yılında Nazilli'ye ziyareti sırasında açılışını yaptığı Sümerbank Basma Fabrikası ise bölgede yeni bir şehrin doğuşunun habercisi olmuştur.[4]

M. Kemal Paşa Söke de:

Mustafa Kemal Paşanın Aydın ve ilçeleri içerisinde ilk ziyaret ettiği yer Söke olmuştur. Gazi, Cumhuriyetin ilânının hemen ardından 8 Şubat 1924 tarihinde eşi Latife Hanım'la birlikte İzmir üzerinden Kuşadası yoluyla Söke'ye gelmiştir. Mustafa Kemal Paşanın Söke'ye gelişi Kuşadalı olan Mahmut Esat(Bozkurt) Bey'in kendisini Kuşadası'na daveti üzerine gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa daha İzmir'de iken Kuşadası'nı ziyaret edeceğini öğrenen Sökeliler, Belediye Reisi Mustafa (Ersoy) Bey, kasabanın ileri gelen ailelerinden Hacı Halil Paşanın oğlu Hüseyin (Özbaş) Bey

---

[2] Gürbüz Tüfekçi, **Atatürk Seyahat Notları (1930 – 1931)** Kaynak Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1998, s.3.

[3] M. Kemal Atatürk Aydın ve ilçelerini içine alan dört seyahat gerçekleştirmiştir. Bunlar tarih sırasıyla 9 Şubat 1924 Kuşadası – Söke, 5 Mart 1930 Aydın – Nazilli, 3 – 4 Şubat 1931 Aydın – Nazilli, 9 – 11 Ekim 1937 Aydın – Nazilli ve Söke ziyaretleri şeklinde olmuştur. Mustafa Kemal Şenol, **Atatürk Aydın'da,** İzmir 1981, s. 25.

[4] Gürbüz Tüfekçi, **Atatürk Seyahat Notları (1930 – 1931)** Kaynak Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1998, s.3. Günver Güneş, Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar, **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2004**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 122.

Levent Şahverdi Arşivi

öncülüğünde bir heyet oluşturmuşlardır. Kendisinin Söke'yi de şereflendirmesi ricasında bulunmuşlar, Mustafa Kemal Paşa da bu daveti kabul etmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa 8 Şubat 1924 günü özel trenle İzmir'den Kuşadası'na doğru hareket etmiştir. Trende heyettekiler arasında kendilerini davet etmek üzere İzmir'e giden Hüseyin Avni (Özbaş) ve Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'de bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler aralarında Kuşadası Kaymakamı Ekrem Bey ve Cemal (Özbaş) Bey'in bulunduğu kalabalık bir heyet tarafından Selçuk İstasyonu'nda karşılandılar. Burada trenle birlikte gelen otomobillere binilerek Kuşadası'na hareket edilmiştir. Hüseyin Avni (Özbaş) Bey ve Cemal (Özbaş) Beyler ise Kuşadası'nda kafileden ayrılarak gerekli hazırlıkları yapmak üzere Söke'ye gitmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa önce Kuşadası'na geçmiş, burada gerekli temas ve incelemelerde bulunduktan sonra, Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından kendisi şerefine verilen ziyafete katılmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, 9 Şubat 1924 günü saat 14:00 sıralarında Söke'ye gitmek üzere Kuşadası'ndan ayrılmıştır. Beraberinde eşi Latife Hanım, Kazım (Karabekir), Mahmut Esat (Bozkurt), Muhittin (Targan) Beyler de bulunuyordu. Kendisini Aydın'dan karşılamaya gelenler arasında ise Aydın Valisi adına Defterdar Fahri, Tahrirat Müdürü Tacettin, halk adına Belediye Reisi Fuat Şahin (Erlaçin), Meclis-i Umumi azasından Selahaddin, İstinaf Mahkemesi Reisi Reis Beyler yer alıyorlardı. Kafile Mustafa Kemal Paşaya "*Hoş geldiniz*" demek için Söke'ye doğru yola çıkmışlardır.[5]

Bir grup Sökeli Mustafa Kemal Paşayı Gıranta Mevkiinde karşıladılar. Burada Cambazaki lakabıyla tanınan Sökeli Uzun Abidin (Cambazoğlu), "*Gazi Hazretlerine Kurban Olayım!*" diyerek, kendini Atatürk'ün otomobilinin önüne attı. Hareket burada toplanan kalabalık tarafından takdirle karşılandı. Gıranta'dan bayrak sallanarak Gazi'nin Söke'ye gelmekte olduğu Sökelilere işaret edildi.

[5] Mustafa Kemal Paşanın Kuşadası'nda 1 gün kalıp kalmadığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak 8 Şubat'ta İzmir'den hareket eden Mustafa Kemal Paşanın 9 Şubat'ta Söke'ye geldiği göz önünde bulundurulursa, mutlaka Kuşadası'nda 1 gün konaklamış olmalıdır. Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, İş Bankası Yay, Ankara 1981, s.244, "Reis- i Cumhurumuz Gazi Paşa Söke de", **Sada- yı Hak** 9 Şubat 1340, **Ahenk** 9 Şubat 1340, **Hakimiyet- i Milliye** 10 Şubat 1340, Yaşar Çağbayır, **Söke**, İzmir 1989, s.69.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'deki Ahenk gazetesi yazarı Rıfat (Korkud), Mustafa Kemal Paşanın Söke'ye girişini gazetedeki sütununda şu şekilde anlatmaktadır; "*...Bir fısıltı .... Geliyor.... Süratle ilerleyen otomobiller biyografik bir sinema şeridi halinde yaklaşıyordu. Geldi.... ve indi. Saat 16* [30] *ve kurbanlar kesildi. Dualar edildi. Ve Paşa ilerledi. Temiz ve gür sesiyle askerlere hitap etti. Ve hatırlarını sordu... sonra ağırca yürüdü. Latife Hanım M. Kemal Paşa'yı takip ediyordu. Üzerinde siyah mantosu vardı. M. Kemal Paşa halkı, halk temsilcilerini, cemiyetleri, cemiyetler temsilcilerini sevince boğan selamlarıyla ilerlediler...*".[6]

Mustafa Kemal Paşa maiyeti ile birlikte saat 15.00'de Söke'ye girdi. Abelaki Semtinde çok büyük bir kalabalık tarafından coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa burada otomobilden indi. Kendisini karşılayanlarla kısa bir görüşme yaptı. Yürüyerek şehre girdi. Jale Tepe İlkokulu'nun önüne gelince burada hazırlanan tören takının altında fotoğraf çektirildi. Ardından doğruca Hükûmet Binası'na gidildi.[7]

Hükûmet Binası'ndaki temaslarını tamamlayan Mustafa Kemal Paşa, buradan Belediye'ye [8] giderek şehrin sosyal ve ekonomik durumunu yetkililerle görüşmüş ve halkın sorunlarıyla ilgili bilgi almıştır.Bu ziyaret sebebiyle şehrin "Rum Mahallesine", "**Kemal Paşa**" isminin verildiği Mustafa Kemal Paşaya bildirilmiş, Mustafa Kemal Paşa da bundan büyük bir memnuniyet duymuştur. Heyet Belediye'den Türk Ocağı'na gitmiş ve yeni inşa edilmiş olan Söke Türk Ocağı Mustafa Kemal Paşa tarafından açılmıştır.[9] Mustafa Kemal Paşa Söke Türk Ocağı'nda biraz istirahat ettikten

---

[6] Ahenk Gazetesi muhabiri Mustafa Kemal Paşanın Söke'ye geliş saati konusunda tutarlı bir bilgi aktarmıyor. Kendi açıklamalarına göre 17.30'da Mustafa Kemal Paşa Söke'den ayrıldığına göre sadece 1 saat içerisinde bütün ziyaretlerini gerçekleştirmiş olamaz. Rıfat "Reis- i Cumhurumuzun Söke'yi Ziyaretleri", **Ahenk** 10 Şubat 1340, **Atatürk Aydında**, s. 32.

[7] Bu bina 1965 tarihinde yıkılmıştır. **Atatürk Aydın'da**, s.32. Atatürk'ün Söke'ye geliş tarihi olarak uzun süre 4 Şubat tarihi esas alınmıştır. Söke bu tarihsel yanlıştan ancak Yaşar Çağbayır ve Abdülkadir Güler'in gayretleri sonucu kurtulmuştur.1995 yılından itibaren Atatürk'ün Söke'ye geliş törenleri 9 Şubat'ta yapılmaktadır.Yaşar Çağbayır, "Atatürk Söke'ye Hangi Tarihte Geldi",**Yeni Söke** 13 Kasım 1995.ve resmi girişimler için bkz: Abdülkadir Güler, **Sökeli Şairler Ve Yazarlar**,Ankara 1998, s.14-23.

[8] 1924 yılında Uzunçarşı ile Basmacılar Caddesinin kesiştiği noktada bulunan Belediye Binası sonraki yıllarda yanmıştır. Yaşar Çağbayır, **a.g.e**, s.69.

[9] Türk Ocağı Binası 1930'lu yılların ortalarından itibaren Halkevi Binası olarak kullanılmıştır. Bina 1980'li yıllarda Söke Emniyet Amirliğinin olduğu yerde bulunuyordu.Yaşar Çağbayır, **a.g.e**, s.69.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra, adeti olduğu üzere kahvesini içmiş, ardından Fikir İdman Yurdu ve Türk Ocağı hatırasını güçlendirerek kendi el yazısı ile her iki cemiyetin defterlerine Söke gençliği ile ilgili övücü yazılarını kaleme almıştır.[10] Mustafa Kemal Paşa Söke Türk Ocağı'ndan davet üzerine eşraf'tan Hüseyin (Özbaş) Beyin evine misafir olmuş, burada bir buçuk - iki saat kadar istirahat etmiş ve kendisine burada ikindi çayı ikram edilmiştir. Hüseyin Beyin evine istirahat etmek ve çay ziyafeti için geçildiğinde, bir aile sohbeti olduğu için buraya eşi Lâtife Hanım ve yaverleri Rusuhi Beyler dışında görüşmelere başka kimse katılmamıştır. Heyetin diğer üyeleri hep beraber Söke İstasyonuna gitmişlerdir.

Hüseyin (Özbaş) Beyin evinde aile sohbeti devam ederken, İstasyonda bütün heyetin arabaları vagonlara bindiriliyordu. Cemal Özbaş 1980 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda ziyaret gününü şöyle anlatmaktadır; "*... Güneşli, fakat soğuk bir gündü. Babamın evindeki oturma salonunda bulunan şömine yanmakta idi. Mustafa Kemal Paşa içeriye girdiği zaman şömineye uzak bir yere oturdu. Latife Hanım'da Paşanın yanına geldi. Mustafa Kemal Paşa bir taraftan babamla bir taraftan da annemle konuşuyordu. Konuşmaları özeldi. Bazı sorular sordular ve cevaplar aldılar. Çaylar içilirken özel yaşamıyla ilgili konular konuşuldu. Konuşmaları Mustafa Kemal Paşa'nın özel hayatında ileride olabilecek beklenen şeylerdi...*". [11] Ziyaret sırasında Cemal (Özbaş) Bey Mustafa Kemal Paşanın eski eserlere meraklı olduğunu hissetmiş, daha önce kendisine hediye edilmiş Milet Harabeleri'nde bulunan bazı tarihi eserleri bulundukları dolaptan çıkararak Mustafa Kemal Paşaya takdim etmiştir. Mustafa Kemal Paşa eserlerin içeriğini sorup yanıtlarını aldıktan sonra memnuniyetini belirtip teşekkür etmiştir. Mustafa. Kemal Paşa saat 17:00 sıralarında Hüseyin (Özbaş) Beyin evinden ayrılmıştır. Özel otomobiliyle direksiyonda Mustafa Kemal Paşanın izniyle Cemal (Özbaş) olduğu halde hareket edilmiştir. Gazi yolculuğun sonunda İstasyonda bekleyen özel trene bindirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet 17:30 sıralarında Ortaklar'a

[10] "Reis – i Cumhurumuzun Söke'yi Ziyaretleri, **Ahenk** 10 Şubat 1340.
[11] Cemal Özbaş, "Atatürk'e Ait Hatıralarını Anlatıyor", **Atatürk Aydın'da**, s. 80 – 83.

Levent Şahverdi Arşivi

doğru gitmek üzere Söke'den ayrılmışlardır. Söke'ye gelişlerinde olduğu gibi, ayrılışlarında da çok büyük bir kalabalık tarafından coşkun sevgi ve bağlılık gösterileriyle uğurlanmışlardır.[12]

Mustafa Kemal Paşa Aydın ve Nazilli'de:

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Aydın kent merkezini üç kez ziyaret etmiştir. İlk ziyareti 5 Mart 1930 tarihinde Antalya seyahati sırasında gerçekleşmiştir. İzmir'den 5 Mart 1930'da özel treniyle hareket eden Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa saat 15 ^{00}'de Aydın'a gelmiştir. Kendisini Aydın Valisi Hüsnü Bey Reşadiye (Ortaklar) İstasyonu'nda karşılamıştır. Özel tren Aydın İstasyonu'na geldiğinde Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa burada Aydın Belediye Reisi Ahmet Emin (Arkayın) ve belediye üyelerini özel vagonunda kabul etmiştir. Tren Aydın İstasyonunda 10 dakika kalmıştır. Bu süre içerisinde Mustafa. Kemal (Atatürk) Paşa trenden inmemiştir.[13]

Aydın İstasyonu'nda halk Gazi'nin bir akşam Aydın'da misafir olmalarını rica etmiş, fakat Gazi bu teklifi başka bir zaman yerine getireceklerini vaat etmişlerdir. Aydın İstasyonu'nda Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'yı görmek için köylü – kentli büyük bir kalabalık toplanmıştı. İstasyonda halk M. Kemal Paşa'yı gördüğünde çok fazla heyecana kapılmış, trenle birlikte hareket etmeye başlamıştı. Tren halkın arkadan geldiğini hissedince bir müddet yavaş gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Aydın Valisi Hüsnü Bey'in Aydın Vilayet sınırına kadar geçirdiği Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa Sarayköy, Denizli, Dinar üzerinden trenle Burdur'a oradan da otomobille Antalya'ya hareket etmiştir.[14]

Mustafa Kemal Paşa Nazilli'de (5 Mart 1930):

Mustafa Kemal Paşa, 5 Mart 1930 yılında Aydın seyahati sırasında Nazilli'ye de uğramıştır. Mustafa Kemal Paşa 5 Mart 1930 Çarşamba günü hususi trenle İzmir istikametinden yola çıktıktan sonra Kemer, Torbalı, Selçuk, Aziziye (Çamlık), Reşadiye (Ortaklar), Karapınar (İncirliova), Aydın,

[12] **Atatürk Aydın'da**, s. 26 – 27.
[13] **Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılında Aydın**, Aydın 1998, s. 47.
[14] **Hizmet** 6 Mart 1930, **Anadolu** 6 Mart 1930, **Cumhuriyet** 6 Mart 1930, **Vakit** 6 Mart 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultanhisar İstasyonlarında kendisini karşılayan coşkulu vatandaş topluluklarının tezahüratlarıyla Nazilli'ye gelmiştir. Gazi, Nazilli Kaymakamı, mülki ve askeri erkan, Denizli Mebusu Yusuf Bey ve Nazilli halkı tarafından coşkun tezahüratla karşılanmıştır.[15] Aydın'da karşılaşılan manzaranın bir benzeri Nazilli'de de yaşanmıştır. Nazilli İstasyonu'nu dolduran binlerce insan lokomotif durunca aynı anda trene hücum etmiş, Mustafa Kemal Paşayı görebilmek için adeta birbirlerini ezmişlerdi. Nazilli İstasyonu'nda halk, Gazi'nin, şehirde bir akşam misafir olmalarını rica etmişler, Gazi kendisine yapılan bu teklife tıpkı Aydın'daki gibi teşekkür ederek karşılık vermiş, başka bir sefer bu isteği yerine getireceğini belirtmiştir.[16] Mustafa Kemal Paşanın şehirlerinde kalamayacağını duyan Nazilliler bu duruma üzülmüşler; ancak Gazi'ye de tezahürat yapmaktan geri kalmamışlardır. Mustafa Kemal Paşa çok az kaldığı Nazilli İstasyonu'ndan Aydın Valisi Hüsnü Bey'in refakatinde vilayet hududuna kadar uğurlanmıştır.[17] Mustafa Kemal Paşa aynı gün Sarayköy, Denizli, Dinar üzerinden trenle Burdur'a, oradan da otomobille Antalya'ya hareket etmiştir.

Mustafa Kemal Paşanın Aydın ve Nazilli'yi İkinci Ziyareti:

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşanın 1931 yılında Aydın'ı ziyareti doğrudan doğruya yapılan bir gezi şeklinde olmamıştır. Mustafa Kemal (Atatürk) Ankara'dan İzmir'e 27 Ocak 1931'de gelmiş, burada bulunduğu sırada Aydın-Nazilli üzerinden Balıkesir'e kadar uzanan bir yurt gezisi plânlamıştır.[18] Gezinin düzenlenme nedeni ise ikinci çok partili hayata geçiş denemesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını takip eden süreçte yaşanan inkılâp karşıtı olayların ortaya çıkmasıydı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne ve yönetim anlayışına muhalif olanlar, Cumhuriyet rejimini ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlere girişmişler, bunun sonucunda Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisini feshetmiş olmasına rağmen, 23 Aralık 1930'da Menemen'de gerici bir isyan hareketi ile karşı karşıya kalınmıştır.

---

[15] **Anadolu** 6 Mart 1930.
[16] **Hizmet** 6 Mart 1930.
[17] **Anadolu** 6 Mart 1930, **Milliyet** 6 Mart 1930, **Cumhuriyet** 6 Mart 1930.
[18] **Atatürk Ve İzmir**, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir 1981, s.53, Tahir Kodal, " Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli Ziyaretleri, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c:19, sayı:55, Mart 2003, s.152.

Levent Şahverdi Arşivi

İsyan ve isyan sırasında Cumhuriyet rejiminin sembolü durumundaki genç bir yedek subayının öldürülmesi Mustafa Kemal Paşayı ve Türk Milleti'ni bir hayli üzmüştür. Bu üzücü olaydan sonra düşünülen gezi, Mustafa Kemal (Atatürk)'in "Büyük Ege Gezisi" olarak bilinmektedir.[19]

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, çok partili demokrasi düzeninin bizde ikinci denemesi olan Serbest Fırka hareketinden sonra bu fırkanın yaptığı eleştiriler üzerine sorunları yerinden incelemek ve görmek amacıyla CHP Genel Sekreteri Recep (Peker) Beyin Başkanlığı altında, çeşitli bakanlıklardan uzmanları da içine alan bir komisyon kurdurmuştur. Bu komisyon 3 ay çalışarak, Mustafa Kemal (Atatürk) ile birlikte Anadolu gezilerine katılmış, ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır.[20] Rapor söz konusu gezinin de bir parçasıydı. Mustafa Kemal Paşanın yapacağı bu gezi ile Batı Anadolu'da yaşayan insanlarla yüz yüze görüşmesinin, bölge halkının nabzını tutmasının, gidilecek yerlerin ihtiyaçlarını yerinde tespit etmesinin, yapılmakta olan yatırımların son durumunu görmesinin, halkın sosyal, kültürel ve ekonomik durumları hakkında sağlıklı bilgiler almasının hedeflenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Gezinin programında pek çok il ve ilçe olduğu gibi Aydın ve Nazilli'de bulunuyordu. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri M. Tevfik tarafından Cumhurbaşkanlığı'nın 3 Şubat 1931'de Aydın ve Denizli'yi kapsayan bir geziye çıkacağı 1 Şubat 1931'de Başbakan İsmet (İnönü) Bey'e bildirilmiştir. Gezi güzergahında gerekli güvenlik tedbirlerinin alınması gerektiğinin ilgili valiliklere bildirilmesinden sonra, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa ile beraberinde yakın arkadaşları Vasıf (Çınar), Kılıç Ali, İzmir Valisi Kazım (Dirik), Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip, Recep Zühtü Beyler, Salih Bey, Başyaver Rusuhi, Başkatip Tevfik, generaller ve kalabalık bir toplulukla Aydın'a doğru hareket etmiştir. 3 Şubat 1931'de İzmir'den saat 10:00'da hareket eden tren 15:00'te Aydın'a ulaşmıştır. Aydın Valisi Fevzi (Toker) Bey ve Ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa, Mustafa Kemal (Atatürk)'i il sınırında karşılayarak, Aydın İstasyonu'na kadar refakat etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşayı taşıyan özel tren

[19] Halil Oran, **Atatürk Denizli'de,** Denizli 1975, s.2.
[20] Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk ile 3 Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, İstanbul 1945.

Levent Şahverdi Arşivi

daha Aydın'a gelmeden Germencik İstasyonu'nda halk tarafından durdurulmuş ve burada kendisine taze incir ikram edilmiştir. Karşılama töreni yapılmaması için yapılan tüm uyarılara rağmen, özel tren Aydın İstasyonu'na geldiğinde inanılmaz bir kalabalık bulunuyordu. Yağmurlu bir hava olmasına rağmen, Aydın tren istasyonu'nda binlerce kişi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını heyecan ve coşkuyla kucaklamıştır.[21] Şehir bayraklarla donatılmış, taklar kurulmuştu. Mustafa Kemal (Atatürk)'i karşılama oldukça görkemli olmuştu. Mustafa Kemal (Atatürk) refakatiyle beraber dinlenmek için önce Vali Konağı'na geçmiştir. Öğleden sonra Topyatağı'ndaki garnizonu, saat 16:00'da da Aydın Belediyesi'ni ve CHF'nı ziyaret eden Gazi'ye burada Belediye Başkan Vekili Emin Bey tarafından şehrin sorunlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.[22]

Aydın Belediyesinde Mustafa Kemal (Atatürk)'i gören eski Belediye Fen İşleri Müdürü İrfan (Saylam) Bey orada geçen konuşmaları şöyle aktarmaktadır. "*....Mustafa Kemal Paşa, Topyatağı'ndaki Garnizonu ziyaretinin ardından yanındaki 5-6 refakatçi ile Belediye'ye gelmiştir.*[23] *Mustafa Kemal Paşa yanındakilerle beraber Belediye Reisi odasına alınmış ve reis koltuğuna oturmuştur. Dönemin Aydın Belediye Başkanı ile konuşurken;*

– Belediye olarak ne gibi faaliyetiniz var? sorusuna Aydın Belediye Başkanı Ahmet Emin (Arkayın) Bey;

– Yeni biten istikamet haritasının tatbiki en büyük meşgalemizdir. Diye yanıt verdi. Mustafa Kemal Paşa haritayı görmek istediğini söyledi. Harita belediye görevlileri tarafından belediye başkanlığı odasına getirildi ve Mustafa Kemal Paşa'nın masasına konuldu. Mustafa Kemal Paşa'nın harita getirildikten sonra ilk sorusu:

– Harita cihetinde mi? oldu. Aldığı olumlu yanıt üzerine bu kez:

– Şimdi bulunduğumuz yeri gösterin" dedi. Yer gösterildi. Bunun üzerine; haritanın ne kadar alan kapladığı ve yol genişliklerini soran Musta-

---

[21] **Anadolu** 4 Şubat 1931 , **Yeni Asır** 4 Şubat 1931.

[22] Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, İş Bank Yay., Ankara 1998, s. 64, **Atatürk Aydın'da,** s. 48

[23] 1930'lu yıllarda Aydın Belediyesi önceleri Reji Binası, ardından Lonca olarak kullanılan binada hizmet veriyordu. Bu binanın yol kapısı sağında Belediye Reisliği odası bulunuyordu. (Yazarın Notu)

Levent Şahverdi Arşivi

fa Kemal Paşa aldığı yanıtlar karşısında tatmin olmuş, özellikle cadde ve yol genişliğine dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[24]

Buradan CHF Binasına gidilmiştir. Fırka Binasında çeşitli esnaf kuruluşlarının temsilcileri toplanmışlardı. Ekonomik sıkıntılardan, üretimin gereği gibi değerlendirilmediğinden söz açıldı. Mustafa Kemal (Atatürk) daha çok kooperatifçilik üzerinde duruyor, üretim kooperatiflerinin arttırılmasını istiyordu. Akşam saatlerinde Türk Ocağı'na uğradı. O tarihteki Ocak Başkanı Fevzi (Germen) Bey üyelerle Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladı...".[25]

1931 yılında iki katlı bir bina olan Türk Ocağı'nın alt katı kahvehane olarak kullanılıyordu. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak kahvehaneye uğramış, burada oyun oynayanların aldıkları sayıları yazdıkları el tahtasındaki eski yazıyla yazılmış rakamları görünce, buradakilere "*bu rakamlar yasak değil mi?*" diyerek kızmış ve daha sonra üst katta bulunan Türk Ocağı'na çıkmıştır.[26] Ocak'ta Fevzi (Germen) Beyin başkanlığındaki idare heyetiyle tanıştıktan sonra, Fevzi Bey'e sorular sormaya başlamıştır. "*Aydın nüfusu ne kadardır? Bunun ne kadarı şehirlerde, ne kadarı köylerde yaşamaktadır; buradaki faaliyetiniz hangi safhadadır?*". Böyle bir soruyla karşı karşıya kalacağını tahmin etmeyen Fevzi Bey, tahmini ve gelişi güzel birkaç rakam söylemiş, verilen yanıtlardan tatmin olmayan Mustafa Kemal Paşa bu kez; "*kültür, sağlık ve ekonomi konularında köylüyü aydınlatacak çalışmalarının olup olmadığını*" sorar. Toplantıda bulunan grup içerisinden Emin Bey; "*Harcırah ve vasıtalarının olmadığı için köylere gidemediklerini*" söyler. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal "*siz gidemiyorsunuz ama bir sürü yobaz çarığı çektiği gibi sırtında torbası ile karanfil yağı satacağım diye inkılâbı köstekleyen yayınlarla köyleri adım adım dolaşmaktadır. Sizin ise bu uğurda en küçük tedbir ve hareketiniz yok.*" diyerek Menemen olayına atıfta bulunmuş, istediği yanıtları alamamanın verdiği kızgınlık kısa sürede hayal kırıklığına dönüşmüştür.[27]

---

[24] **Atatürk Aydın'da**, s.91.

[25] **Anadolu** 4 Şubat 1931, **Yeni Asır** 4 Şubat 1931, **Vakit** 4 Şubat 1931, **Hakimiyet-i Milliye** 5 Şubat 1931, **Atatürk Aydın'da**, s.91.

[26] **Atatürk Aydın'da**, s.51.

[27] **Anadolu** 5 Şubat 1931, **Cumhuriyet** 5 Şubat 1931, **Yarın** 5 Şubat 1931, **Atatürk Aydın'da**, s.51.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşanın Aydın Türk Ocağı'ndaki bu sürpriz diyalogu kafasında Türk Ocakları'nın rejim içerisindeki konumu ile ilgili kaygılarını da arttırmıştır. Dahası Ocaklar yeni parti kurulduğundan beri epey çalkantı içerisinde idi. Büyük bir olasılıkla ocakların partiyle bütünleşmesine giden süreç, Aydın Türk Ocağı'ndaki bu ilginç diyalog sonrasında atılmıştır.

Mustafa Kemal (Atatürk) bu konudaki ilk mesajlarını da Aydın ziyaretinde Türk Ocağı'nda dile getirmiştir.[28]

"...Türk Ocakları CHF'nın hars şubesidir. Fırka millete mürebbilik yapacak ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarından vatandaşları yetiştirmek için pişivalık edecektir. Ocaklılar CHF'nın programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifelerini yapmış ve mefkurelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar...Gayeniz bu çok faydalı olduklarına kati kanaatimiz bulunan yol üzerine de milleti ahenk olarak yürümekten ibarettir...".[29]

Mustafa Kemal Paşanın birkaç ay öncesine kadar rejime muhalefet eden unsurların toplandığı SCF'nın oldukça güçlü olduğu Aydın'da ve Türk Ocağı'nda karşılaştığı heyecansız ve rejimin ideallerinden uzak topluluklar karşısında verdiği mesajlar ve yaptığı konuşmalar farklı bir ton taşımakta, irticaın bölgede güç kazanmasının faturasını iyi çalışmadıklarını söylediği Türk Ocağı'na kesmektedir.

Mustafa Kemal (Atatürk) Türk Ocağı'ndan ayrıldıktan sonra Gazi'nin eleştirileri karşısında şimşekleri üzerine çeken Türk Ocağı idare heyeti toptan istifa etmiştir. Yerine Asaf Gökbel başkanlığında yeni bir idare heyeti oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu olayın ardından geceyi trende geçirmiştir.[30]

Mustafa Kemal Paşanın Aydın kent merkezini ikinci ziyaretinde Adnan (Bey) Menderes ve arkadaşlarıyla da görüşmüş olduğu yıllar sonra Şevket Süreyya Aydemir'in İkinci Adam eserinde ve Akis Dergisi'nde belirtilmiş-

---

[28] İbrahim Karaer, **Türk Ocakları ve Atatürk**, Türk Yurdu Neşriyatı, no: 11, Ankara 1993, s.12.

[29] Günver Güneş, "Aydın Türk Ocağı", **Türk Yurdu**, c:22, sayı :181,Eylül 2002, s.56, "Mustafa Kemal Paşa Türk Ocağında", **Anadolu** 5 Şubat 1931, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (Haz: Nimet Arsan)3. Baskı, c.II, Ankara 1981, s.267.

[30] Mehmet Önder, **a.g.e.**, s.65, **Aydın İl Yıllığı 1967**, s.118.

Levent Sahverdi Arşivi

tir. Menderes Mustafa Kemal Paşa'nın 1931 yılı Şubat ayı başında Aydın'a gerçekleştirdiği ziyareti şöyle anlatmaktadır.

"*...Atatürk yurt seyahatine çıkmışlardı. Aydın'a da geldiler. Ben Halk Partisi reisi idim. Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisinin kademelerine jurnal edilmiş olduğu için Aydın'da bir çok ziyaretlerini yaptığı halde, Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet, Vasıf Çınar ve arkadaşlarını ısrarları üzerine ve eminim ki istemeyerek, sırf usul zaruretiyle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyordu. Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum, onu da istemediler...Konuşmaya başlayınca, memleket mevzularından bahis açıldı...Başladığımız hasbıhalde, o zaman ki isimleri ile Gazi Hazretlerinin son derece alakalandıkları aşikar görünüyordu. Orada İl İdare Kurulundan yedi aza ve İlçe İdare Kurulundan yedi aza hazırladılar. Fakat iltifat buyurdular. Hasbıhal Atatürk ile hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen Büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstüne hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduğunu, avdetlerinde müşahede ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdukları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü, birkaç dakikalık bir ziyaret için buyurdukları orada tam dört saat kaldılar. Konuştuğumuz mevzular sanayileşme ve kooperatifçilik mevzuları idi. Ertesi gün Denizli'ye teşrif edeceklerdi. Vasıf (Çınar) ve Halil (Onaran) vasıtasıyla bana iki emirleri oldu: O zaman henüz devam etmekte olan Türk Ocakları İdare Heyetinin değiştirilmesi ve muhasebemizin şirket merkezini teşkil eden Zirai İstihsal ve Kredi Kooperatifleri meselesiyle, sanayileşme mevzuu üzerinde konuştuklarımızın bir küçük rapor halinde konularak, ertesi gün Denizli'den Aydın'a geçerken tevdiini istediler. Bu emirleri yerine getirildi...*".[31]

Yine Menderes'in ifadesiyle bu diyalogun ardından kendisinin talebi olmadığı halde CHP milletvekili yapıldığını ve Atatürk'ün Recep Peker'e "*Bugün konuştuğum genç, elbette burada bizim parti mutemetleri ile çalı-*

[31] Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam** , c:3, Remzi Kitapevi, 6.Baskı, İstanbul 2000, s.75-76.

Levent Şahverdi Arşivi

şamaz. Şayan-ı dikkat bir gençtir." şeklinde görüş belirterek kendisini beğendiğini ve keşfettiğini söylemektedir.[32]

3 Şubat 1931'de Aydın'a gelen ve burada bazı inceleme ve ziyaretlerde bulunduktan sonra geceyi Aydın'da treninde geçiren Mustafa Kemal Paşa ertesi gün sabah Nazilli'ye doğru yola çıkmıştır.[33] Mustafa Kemal Paşa bu seyahati sırasında Nazilli'de istasyonda yarım saat kadar kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa istasyonda konaklayan treninde Türk Ocağı, Belediye, CHF Heyetleri, çiftçi, öğretmen ve şehrin ileri gelenlerini kabul etmiş, onlarla memleket işleri hakkında konuşmalar yapmıştır. Nazillililer yanmış olarak ellerine geçen şehrin ihyası için Yunanlılardan kurtuluştan itibaren 2,5 milyon liralık yeni inşaat yaptıklarını, pamuk ziraatının vaziyetini ve istikbâlini anlatmışlar, yapılmakta olan Menderes Kanallarının tamamlanmasını talep etmişlerdir. Kurulması kararlaştırılıp arazisi satın alınan Pamuk Islah İstasyonu'nun bir an evvel bitirilmesi temennisinde bulunmuşlardır.[34]

Nazilli İstasyonu ve civarını doldurmuş olan binlerce Nazillili, Gazi Mustafa Kemal'e sevgi gösterilerinde bulunmuşlar, Mustafa Kemal Paşada karşılık vererek Nazilli halkını samimiyetle selamlamışlardır.[35] Mustafa Kemal Paşa kısa Nazilli ziyaretinin ardından Denizli'ye geçmiştir. Denizli'deki temaslarının ardından 5 Şubat 1931'de Denizli'den İzmir'e dönmüştür.[36]

Denizli'de kısa bir süre kalan Mustafa Kemal Paşa dönüşünde yine Aydın İstasyonundan geçerken büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, binlerce Aydınlı "*Yaşa Gazi!*" tezahüratlarıyla Mustafa Kemal Paşa'yı selamlamışlardır.[37] Bu arada Aydın Ortaokulu Müdürü Refik Yıldırım (Telli-

---

[32] Adnan Menderes 1931 seçimlerinde Aydın milletvekili olmuş ve 1945'lere kadar CHP Aydın milletvekilliği yapmıştır. **Yurt Ansiklopedisi** "Aydın" cilt: 2, İstanbul 1980, s.1007.

[33] **Anadolu** 5 Şubat 1931, **Yeni Asır** 5 Şubat 1931, **Vakit** 5 Şubat 1931, **Cumhuriyet** 5 Şubat 1931, **Hakimiyet-i Milliye** 5 Şubat 1931.

[34] Mustafa Kemal Paşa'nın 1930-1931 yıllarında gerçekleştirdiği seyahatler sırasında TBMM tutanak yazıcılarının halkın istek ve şikayetlerini not alarak tutmuşlardır. Bunlar daha sonra bir rapor haline getirilmiştir. Bu raporlarda Türkiye'nin o günlerde içinde bulunduğu koşullar, yaşanan olaylar ve sonuçları ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. Bu raporlar içerisinde Nazilli ile ilgili olan da yörede yetişen mahsullerin pazarlanması, ulaşım, Menderes su kanallarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Rapor için Bkz: Gürbüz Tüfekçi, **a.g.e.**, s.12.

[35] **Anadolu** 5 Şubat 1931, **Yeni Asır** 5 Şubat 1931.

[36] Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Denizli Ziyaretleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c:19,sayı:55, Mart 2003, s.157-160.

[37] **Yeni Asır** 6 Şubat 1931, **Anadolu** 6 Şubat 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

oğlu) Bey Mustafa Kemal Paşanın treninin Aydın'da daha fazla süre kalması için trenin önüne geçmiş, bütün gücüyle Mustafa Kemal Paşa'ya seslenmişti. Bağırmaları İstasyonda toplanan Aydınlıların alkış ve tezahüratı arasında anlaşılmıyordu. Tren yavaş yavaş hareket edince ezilmemek için rayın içinden çıkmaya mecbur kaldı. 1930'lu yıllarda Aydın merkezinden geçen demiryolunun üstü açıktı. Halk duvarların iki tarafında trenle beraber yürüdü. Halkın beraber gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşayı taşıyan tren izdiham nedeni ile 1980'li yıllarda Belediye Elektrik işletmesinin bulunduğu yerdeki köprüden geçince durmak zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa halkın yoğun ısrarları üzerine vagonun arkasındaki balkondan Aydınlıları eliyle selamladı. Allahaısmarladık işareti yaptı. Bir ara eliyle 1930'lu yıllarda yanık ve boş bir arazi olan Aytepe'yi işaret etti.[38]

Atatürk'ün Aydın ve Nazilli'ye Son Ziyareti:

Atatürk'ün 9 Ekim 1937'de Aydın ve ilçelerine ziyareti memleket çapında yankılar uyandıran bir seyahat olmuştur. Bu seyahat aynı zamanda Atatürk'ün Aydın'a yaptığı son seyahattir. Atatürk, Ege Manevralarını izlemek üzere refakatindeki Başvekil İsmet İnönü, bakanlar ve milletvekilleriyle birlikte 8 Ekim 1937'de Ankara'dan Aydın'a doğru hareket etmiştir. Atatürk bu seyahati nedeniyle Ankara'dan siyasî müsteşarlar, mebuslar, generaller, vekaletler ileri gelenleriyle, Ankara Valisi ve Emniyet Müdürü ile büyük bir kalabalık tarafından uğurlanmıştır.[39] Atatürk'ün Aydın'dan geçerek Nazilli'ye geleceği haberi üzerine trenin geçeceği güzergah üzerindeki İstasyonlar halk tarafından doldurulmuştu. Atatürk Çamlık, Ortaklar, Germencik, Erbeyli, İncirliova üzerinden Aydın İstasyonu'na ulaşmış ancak burada hiç konaklamadan, doğrudan Nazilli'ye hareket etmiştir. Atatürk'ün Nazilli'ye geleceğini duyan halk ilçe merkezine akın etmiş, Yapılacak karşılama törenleri nedeniyle Nazilli baştan başa bayraklarla süslenmişti. Bütün nakil vasıtaları yakın vilayetlerden, kazalardan birbiri ardına Atatürk'ü görmek, Nazilli'de kurulan Basma Fabrikası'nın açılışında bu-

[38] **Atatürk Aydın'da**, s. 89-90.

[39] **Ulus** 8 Ekim 1937, **Cumhuriyet** 9 Ekim 1937, **Aydın** 9 Ekim1937, **Anadolu** 9 Ekim 1937, **Yeni Asır** 9 Ekim 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

lunmak için halk kitlelerini şehre ve tören alanlarına taşımıştır. Atatürk'ün Nazilli'ye geleceği haberini alan halk, 8 Ekim gece yarısından itibaren Nazilli İstasyonu civarında marşlar, türküler söyleyerek canlı bir bekleyiş içerisine girmişlerdi. Ulus gazetesi muhabirinin ifadesiyle "*Kasaba emsalsiz bir bayram şenliği içinde çalkalanıyordu*".[40] Nazilli'ye ilk gelenler saat 12:00'de Nazilli İstasyonu'nda yer alan Aydın-Nazilli heyetleriyle, Tire Bandosu'nun selam havası eşliğinde, Ege manevraları için bölgede bulunan ordu komutanları oldular. Bu grup içerisinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar, Genelkurmay Asbaşkanı Asım Gündüz, Jandarma Genel Komutanı Naci İldeniz bulunuyordu. Hemen sonra gelen ikinci tren ise Trakya Umum Müfettişi General Kazım Dirik ile İzmir Valisi Fazlı Güleç'i getirmiş, kafile İstasyon'da birleşerek hep beraber Nazilli Halkevi'ne gitmiştir.[41]

9 Ekim 1937'de saat 12:40'da Başvekil vekili Celal Bayar ile birlikte Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Nafıa Vekili Ali Çetinkaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, Maliye Vekili Fuat Ağralı, Kültür Vekili Saffet Arıkan, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana, Orman Umum Muhafaza Komutanı Korgeneral Seyfi başka bir özel trenle Nazilli'ye gelmişlerdir.Bu ikinci kafile kendilerinden önce gelen komutanlar ve konuklarla beraber Nazilli Halkevi'ne geçmişlerdir. Saat 13:30'da Atatürk'ü taşıyan özel tren Nazilli'ye geldi. Atatürk'e bu seyahat esnasında İsmet İnönü, Afet İnan, Kütahya Milletvekili Recep Peker, Ziraat Vekili Şakir Kesebir refakat etmişlerdir. Atatürk'ü taşıyan özel tren Nazilli'ye yaklaşırken, yaşananları olayın canlı tanıklarından Afet İnan şöyle ifade etmektedir.

"*... Tren sabahtan beri münbit, sulak ve yeşillik bir vadiden ilerliyor. İki taraftan hafif yükselen dağlar tabiatın en çok özenerek işlediği kıvrımlarıyla şekil almış olan bu yerlere sahip olanları da iyi seçmiş, bu yurt Türk'ün mukaddes toprağı...Nazilli'ye yaklaşıyorduk. Atatürk merakla H.Reşit Tankut'a sordu "Nazilli ne demektir?" Onun izahatı bitmeden tre-*

[40] **Ulus** 10 Ekim 1937.
[41] **Aydın** 10 Ekim 1937.

Levent Sahverdi Arşivi

nin içini genç ve gür sesler doldurmuştu. "Yaşa Atatürk". Bu candan seslerle kuvvetlenen heyecan, istasyona inildiği zaman Atatürk'ü daha çok etkilemişti. O halk içinde mesut anlarını yaşıyordu...".[42]

Mebuslar ve çevre il ve ilçelerden gelen on binden fazla halk coşkulu bir şekilde karşılamıştır. Atatürk burada sırasıyla Mareşal Fevzi Çakmak'a, vekillere iltifat ettikten sonra, Nazilli Halkevi'ne giden yolun iki tarafına sıralanmış ve geniş meydanı doldurmuş halkın tezahüratları arasında kısa süre dinlenmek için Nazilli Halkevine geçmiştir.[43] Halkevinde kısa bir süre dinlenen Atatürk buradan kendisine eşlik eden kafile ile birlikte Nazilli Basma Fabrikası'na doğru yola çıkmıştır. Atatürk Nazilli Basma Fabrikası İstasyonu'nda Sümerbank Meclisi Reisi Safa Bey, Genel Direktör, Basma Fabrikası Müdürü Targa, Trakya Umum Müfettişi General Kazım Dirik, gazete temsilcileri ile orada toplanmış halk tarafından büyük tezahürat eşliğinde karşılanmıştır. Fabrika'da toplanan halkın Nazilli İstasyonu'nda toplananlardan en az iki misli olduğu dönemin yerel ve ulusal basınında belirtilmiştir.[44] Atatürk'ü görmek için İstasyon'dan fabrika müdüriyet binasına kadar parke döşeme yolun iki tarafında halk düzenli bir şekilde sıralanmıştı. Sıra ile dizilmiş küçük kızlar ellerinde pamuk dallarıyla misafirlerini karşılamışlar, bunları Atatürk'e hediye etmişlerdir.

Fabrika binaları ve meydan bayraklarla süslenmişti. Atatürk beraberindeki zevatla Basma Fabrikası'nın bulunduğu mahalle teşrif ettikleri zaman orada toplanmış on binlerce halk tarafından halkevi orkestrası olduğu halde, coşkun tezahüratlarla "*yaşa*" , "*varol*" tezahüratlarıyla karşılanmıştır.[45] Atatürk Müdüriyet Dairesine doğru yaya olarak çıkmış ve orada kısa bir süre dinlenmiştir. Sonra balkona çıkarak kendisine sevgi gösterisinde bulunup tezahürat yapan kalabalık halk kitlesini selamlamıştır.[46] Atatürk Nazilli'ye gelişinde gri bir elbise giymişti ve siyah iskarpinleri vardı. Fabrikanın Müdüriyet Binası'nın şeref direğinde Cumhurbaşkanlığı bayrağı dal-

[42] **Cumhuriyet** 12 Ekim 1937, Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1968, s. 333.

[43] **Ulus** 10 Ekim 1937, **Aydın** 10 Ekim 1937, **Anadolu** 10 Ekim 1937, **Yeni Asır** 10 Ekim 1937.

[44] **Aydın** 10 Ekim 1937, **Ulus** 10 Ekim 1937, **Anadolu** 10 Ekim 1937, **Cumhuriyet** 10 Ekim 1937.

[45] **Cumhuriyet** 10 Ekim 1937.

[46] **Aydın** 10 Ekim 1937, **Anadolu** 10 Ekim 1937, **Ulus** 10 Ekim 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

galanıyordu. Fabrikanın giriş kapısının yan tarafına konulmuş kitabede de şu ifade dikkati çekiyordu.[47] "*Atatürk Birinci Endüstrileşme Planı'na göre Sümerbank'ın kurduğu ilk Türk Basma Fabrikasını açtı. 9 Ekim 1937.*"

Atatürk Fabrika Genel Müdürü'nün odasında dinlenirken, Nazilli Halkevi Başkanı Sami Kutluğ Bey ile Başvekil vekili Celal Bayar Bey birer konuşma yapmışlardır. Nazilli halkı adına Avukat Sami Kutluğ Bey yaptığı kısa konuşmada şunları söylemiştir. "*...Ey büyük Türk ve yüce Önderimiz; Cumhuriyet'in Nazilli'ye hediye ettiği Basma Fabrikası'nın açılma törenine yüce huzurlarıyla şeref verdiklerinden dolayı ulu önderimize Nazilli Halkı'nın minnet ve şükranlarını arz etmeme yüksek müsaadelerini dilerim. Büyük Türkiye Cumhuriyeti'nin daima büyük Başbuğundan aldığı ilham ve direktiflerle yurdu ve ulusu her yönden ve her bakımdan yükseltmek, refah ve saadete kavuşturmak, uğrunda sarf ettiği geceli gündüzlü mesainin verimli ve feyizli neticeleriyle aziz Türk Yurdu baştan başa bezenmiştir. Şimdi şu dakikada açılma merasimi yapılmakta olan kombina o mesut başarılar silsilesine taç olacak değilse bilerek olabilecek ve muhitimize refah ve saadet getirecek yeni bir sanat abidesidir. Bu itibarla bize böyle kıymetli bir müessese armağan etmek lütfunda bulundukları için büyük şef Sayın Atatürk'e ve onun değerli mesai arkadaşlarına Nazilli Halkı adına tekrar tekrar şükranlarımı arz ederken, bugünkü törene huzurlarıyla ziynet veren bütün yurttaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Yaşasın Atatürk, Yaşasın Türk Milleti...*".[48] Başvekil vekili Celal Bayar da konuşmasında fabrikanın geçirdiği evrelerden söz ederek şunları söylemiştir. "*Büyük Reisi Cumhurumuz, sayın bayanlar, baylar! Milletine layık olduğu şerefi, adı ve milletinin tabi temayüllerine hakiki istikamet veren büyük halaskar Atatürk'ün irşat ve işaretleriyle İnönü hükümeti'nin tatbik ettiği Birinci Beş Yıllık endüstrileşme programımızda yer alan Nazilli Basma Fabrikası'nın kurulmasını ve işletilmesini Sümerbank'a emanet etmiştik. Bankamız fabrikayı kurmak için Sovyet endüstrisi ile teşvik-i mesai etti. Ve şimdi yakından göreceğiniz bu büyük ve modern fabrikayı vücuda getirdi.*

[47] **Aydın** 10 Ekim 1937.

[48] "Nazilli Kombinasının Açılışı", **Anadolu** 10 Ekim 1937, "Atatürk Nazilli'de" **Yeni Asır** 10 Ekim 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

Sümerbank'ın çok kıymetli mesaisini ve Türk mühendis ve işçilerinin gayret ve ehliyetlerini burada takdirle sevgiyle yad ederken, Sovyet teknisyenlerinin bizimle samimi işbirliğini tebarüz ettirmekten zevk duyarım. Fabrika makinelerinin ve techizatının ekseriyeti yakın komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya'dan alınmıştır. Sovyet Cumhuriyetleri Birliğiyle ekonomik iş birliğimizin yeni bir ifadesi olan bu fabrikanın işletilmeye açılmasında Türkstory İdaresinin mesaisini memnuniyetle hatırlamayı vazife bilirim. Fabrika 18 ayda kurulmuştur. Bina ve makineleri dahil olduğu halde altı milyon liraya mal olmuştur. Sümerbank fabrikaya ayrıca 1,5 milyon liralık bir pamuk alarak işleyecektir. Fabrika 28 bin iğ ve 800 otomatik tezgah ile çalışacak ve 2.400.000 kilo iplik istihsal edecektir. Bununla 20 milyon metre basma imal edecek aynı zamanda eski bir el ve ev sanayi yatağı olan bu muhitin de iplik ihtiyacını temin eyleyecektir. Fabrika senede 15 bin ton kömür yakacaktır. Her gün vasatı 2400 işçi çalıştıracak ve ücret olarak senede 1 milyon lira ödeyecektir. Anlaşılıyor ki muhitin iş hacmine fabrika doğrudan doğruya ve bil-vasıta her sene beş milyar lirayı geçen yeni bir hareket ve kazanç ilave edecektir. Nazilli Basma Fabrikası, ilk Türk Basma Fabrikası olmakla tarihi bir şeref taşıyor. Fakat bu fabrika o şereften daha üstün ve emsalinin erişemediği daha büyük bir mazhariyete maliktir. Atatürk büyük halaskar açılış töreninde yüksek huzurlarıyla şeref bahşetmişler ve riyaset buyurmuşlardır. Kendilerine, hükümet, mesai arkadaşlarıma ve şahsım namına derin şükranlarımı arz ederim".[49] Yapılan konuşmaların ardından Atatürk, Fabrika'nın direktörlük dairesinden çıkarak iplik dokuma ve halı makinelerinin bulunduğu binanın kapısı önüne gelmiştir. Fabrikanın elektrik santralinin önüne ulu önderin elektrikle süslenmiş bir büstü konulmuştu. Bu büst Atatürk'ün dikkatini çekmiş, "*Güzel*" diyerek fabrika müdürüne iltifatta bulunmuştur. Fabrika Müdürü Fazlı Bey de "*Dünya durdukça büstünüz burada olacaktır.*" diyerek karşılık vermiş, Atatürk'te müdüre iltifatlarda bulunmuştur. Atatürk'ün Fabrika'yı açmasının ardından Fabrika'daki 480 makine bir anda çalışmaya başlamış ve ilk pamuğu işlemiştir. Pamuklar

[49] "Başvekil vekilinin Nutku", **Anadolu** 10 Ekim 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

işlenirken Atatürk çevresine dönerek "*İşte halka refah getirecek sesler*" demiştir.[50]

Fabrika'daki makinelerin pamukları işlemeye başlamasının ardından bir geçit resmi yapılmıştır. Basma Fabrikası'nın kadın ve erkek işçileri fabrikanın dokumuş olduğu elbiseleri ile spor kulüpleriyle birlikte ellerinde Türk Bayrakları ve Parti bayraklarıyla Atatürk'ün önünden geçmişlerdir. Tören boyunca bir çok uçak filosu fabrika üzerinde uçuşlar yapmıştır.[51]

Atatürk geçit resminin ardından fabrika salonunda biraz istirahat etmiş, beraberinde İsmet İnönü, Celal Bayar, Mareşal Fevzi Çakmak, General Asım Gündüz, Afet İnan, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer, İdare Meclisi Reisi ve diğer misafirler olduğu halde fabrika gezilmiş, fabrika ile ilgili bilgiler alındıktan sonra Nazilli İstasyonu'na gelinmiştir. Burada Heyet-i Vekile azaları, İsmet İnönü, Afet İnan, Mareşal Fevzi Çakmak diğer ordu komutanları ile mülki erkanın hazır bulunduğu kalabalık bir protokol önünde trene bindirilen Atatürk Nazilli halkının aralıksız tezahüratları arasında saat 16:00'da Aydın istikametine doğru hareket etmiştir.[52]

9 Ekim 1937'de bizzat Atatürk tarafından açılmış olan Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Türkiye'de devlet eliyle kurulan ilk basma fabrikasıdır. Nazilli Basma Fabrikası aynı zamanda Türkiye'de sanayileşme sürecini başlatan ilk önemli atılımlardan biri olmuştur. Fabrika Nazilliyi her yönüyle etkilemiş, şehre sosyal, ekonomik ve kültürel canlılık kazandırmıştır. Özellikle Fabrika alanının bulunduğu yerde geri kalmış bir görüntü sergileyen Aşağı Nazillinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Nazilli Basma Fabrikası bir çok işlevinin yanında cumhuriyetin temel kavramlarını halka tanıtan bir köprü vazifesi görmüştür. Nazilli Sümerbank

---

[50] "Nazilli Kombinası", **Cumhuriyet** 12 Ekim 1937, Kemal Zeki Genç Osman bir yazısında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Atatürk'ün açtığı son fabrika olmuştur diye belirtmiştir, daha sonra pek çok araştırmacı bu değerlendirmeyi doğru kabul ederek böyle belirtmeye başlamışlardı. Kemal Zeki Genç Osman " Nazilli Basma fabrikası Atatürk'ün açtığı son tesis oldu" **Sümerbank Dergisi**, sayı: 197, Ankara 1978, s.38-39. Oysa Atatürk Nazilli Basma Fabrikasından sonra 2 Şubat 1938'de Bursa Merinos'u açmış, 10 Temmuz 1938'de de İzmir Klor Fabrikasının temelini atmıştır. **Cumhuriyet** 3 Şubat 1938.

[51] "Atatürk Nazilli'de coşkun Tezahüratla Karşılandı", **Yeni Asır** 10 Ekim 1937, **Aydın** 10 Ekim 1937.

[52] **"Atatürk Aydın'da"**, s.58.

Levent Sahverdi Arşivi

Basma Fabrikası açılışını takip eden günlerde üretime yönelik bir fabrika olmasının yanında bir okul, bir eğitim kurumu, cumhuriyet öğretilerinin yaşama geçirildiği bir laboratuar olmuştur. Dünya üzerindeki her hangi bir fabrika elbette o şehir üzerinde bir takım değişiklikler yapmıştır. Ama hiç birisinin Nazilli Basma Fabrikasının, Nazilli üzerinde yarattığı sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler kadar büyük sonuçlar yaratması mümkün değildir.[53]

Nazilliden ayrıldıktan sonra, 17:30 civarında Aydın'a gelen Atatürk'ün özel treni burada iki dakika kalmıştır. Aydın İstasyonu'nda çok kalabalık bir halk kitlesi ile Orta ve Sanat Okulları ve Aydın'daki bütün ilkokulların öğrencileri tarafından sürekli alkışlanmıştır. Atatürk heyecanlı tezahürat yapılarak Ege Manevralarının merkezi Germencik'e doğru uğurlanmıştır.[54] Atatürk ve maiyeti askeri manevraları izlemek üzere 10 Ekim 1937 Pazar günü akşam üzeri güneş battıktan sonra özel treniyle Söke'ye gelmiştir.[55] Burada daha önceden Söke'ye gelmiş bulunan Mareşal Fevzi Çakmak, diğer paşalar ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılandılar. Atatürk o geceyi Söke İstasyonu'nda özel treninde geçirdi. 11 Ekim 1937 Pazartesi günü saat 11:00 sıralarında vagonundan inen Atatürk birkaç poz fotoğraf çektirdikten sonra İsmet İnönü ve bir generalle, üstü açık bir otomobile binerek Güllübahçe istikametine hareket etmiştir. Atatürk Gümelez (Akçakonak)'e 1 km kadar mesafede otomobilden inerek, o mevkide küçük bir tepenin üzerinden manevraları izlemiştir. Bu esnada uçaklar uçuyor, General İzzettin Çalışlar komutasındaki çıkartma ve istila kuvvetleri, tankların desteğinde Söke yönünde ilerliyorlardı. General Mustafa Muğlalı Komutasındaki kuvvetler ise düşmanın harekatını durdurmaya çalışıyorlardı.[56]

Atatürk bu küçük tepeden bir saat kadar harekatı takip etmiş, daha sonra beraberindekilerle birlikte Söke'ye dönmüştür. Kemal Paşa Mahalle-

---

[53] Günver Güneş, "Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri Ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar", **Atatürk Haftası Armağanı** 10 Kasım 2004, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2004, s.128.

[54] **Aydın** 10 Ekim 1937.

[55] Atatürk'ü taşıyan özel tren saat 19:05'te Söke'ye ulaştı. Oysa Atatürk'ün yurt gezilerini yazan Mehmet Önder Atatürk'ün geceyi Aydın'da geçirdiğini belirtmektedir. Seyahatin tanıkları ve dönemin gazetecilerinin verdiği bilgiler doğru kabul edilecek olursa Mehmet Önder'in yanıldığını söyleyebiliriz. Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1975, s 57-62.

[56] **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, (Toplayan ; Özel Şahingiray), Ankara 1955, s .661, **Cumhuriyet** 11 Ekim 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

si'ndeki Süvari Alay Karargahı'nı ve Mahfeli ziyaret etmiş, akşama doğru maiyeti ile birlikte Kuşadası yolu üzerinden Çamlık'a gitmiştir. Atatürk iki gece Çamlık'ta kalmış, Ege Manevralarını buradan takip etmiştir.[57] Mustafa Kemal Atatürk Manevra Bölgesinden ayrılmadan önce Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve Manevra Komutanı Orgeneral İzzettin Çalışlar'ı kabul ederek Ordu Manevralarından memnuniyetini dile getirmiştir.[58] 12 Ekim 1937'de bir ara Aydın'a gelerek hükümet binasında çeşitli heyetlerle görüşmeler yapmıştır.[59]

Ege Manevraları sırasında Atatürk rahatsızdı. Germencik'te yapılacak olan resmi geçide katılmadan, 13 Ekim 1937 Çarşamba günü Ankara'ya dönmeye karar verdi. Beraberinde İsmet İnönü olduğu halde aynı gün manevra sahasından ayrılarak Aydın'dan trenle Ankara'ya hareket etti.[60]

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk yaşamı boyunca Aydın İli ve ilçelerine dört kez ziyarette bulunmuştur. 1924 ve 1937 seyahatleri bölgede gerçekleşen manevralar vesilesi ile oldu. II. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın büyük bir gerilim içinde bulunduğu 1937 yılında gerçekleştirilen Büyük Ege Manevralarında hasta olmasına rağmen Türk Ordusuna destek ve inancını belirtmek için üç gün manevra sahasında kalmıştır. 1937'de üçüncü kez ziyaret ettiği Nazilli'de açılışını yaptığı Sümerbank Basma Fabrikası hem Nazilli'de hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve ekonomik yapısında büyük değişimler yaratan bir etki bırakmıştır. Dünya Ekonomik Buhranının Batı Anadolu'daki etkilerini öğrenmek için gerçekleştirdiği 1930 ve SCF ile Menemen olayının sonucunda belli bir plân dahilinde yapılan 1931 seyahati kısa konaklamalar şeklinde olmasına rağmen yarattığı sonuçlar itibarıyla önem kazanmıştır. Özellikle 1931 yılında yapılan Aydın seyahati sırasında Türk Ocakları ile ilgili yaptığı değerlendirmeler bu kurumu devletle bütün-

[57] **Atatürk Aydın'da**, s.27-28, **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, s. 662, **Cumhuriyet** 13 Ekim 1937.
[58] **Son Posta** 14 Ekim 1937, **Cumhuriyet** 14 Ekim 1937.
[59] **Atatürk Aydın'da** , s.28. **Aydın** 13 Ekim 1937, **Anadolu** 13 Ekim 1937, **Yeni Asır** 13 Ekim 1937.
[60] **Anadolu** 14 Ekim 1937, **Yeni Asır** 14 Ekim 1937, **Cumhuriyet** 14 Ekim 1937, **Aydın** 14 Ekim 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

leşmeye doğru sürüklemiştir. Atatürk'ün Aydın seyahatleri 1950'lerde Türk siyasî yaşamına damgasını vuracak yetenekli gençlerin Atatürk tarafından keşfedilmesini hazırlayacak bir zemin oluşturmuştur. Atatürk'ün bölgeye her ziyaretinde kendisini coşkulu, heyecanlı büyük kalabalıklar karşılamıştır. Çoğu kısa konaklamalar şeklinde gerçekleşen seyahatlere rağmen Aydın Halkı Atatürk'e saygısının bir ifadesi olarak yüzünü bir kez olsun görebilmek için saatlerce yağmur, soğuk, sıcak demeden ikamet ettiği mekanın etrafında beklemiştir. Atatürk'ün Aydın ve ilçelerine gerçekleştirdiği seyahatler sırasında yaptığı konuşmalar, istek ve temennileri çağdaş Türkiye yaratma hedefinin bir adımı olarak hayata geçirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

SON DÖNEM TARİH ARAŞTIRMALARINDA ASKERÎ GAZETE VE SÜRELİ YAYINLARIN YERİ

Yrd. Dr. Hamit PEHLİVANLI*

ÖZET

Bu makalede, askerî tarih araştırmalarında gazete ve dergilerin önemi üzerinde durulmuştur. Osmanlıların son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yayınlanan gazete ve dergiler hakkında bilgi verilmiştir. Muhtevaları incelenmiş ve tarih araştırmalarına nasıl katkı sağlayacakları izah edilmiştir. İnceleme sonucu bu malzemenin araştırmalarda yeteri kadar kullanılmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Ceride-i Askeriye, Ceride-i Bahriye, Mecmua-i Askeriye, Donanma Dergisi.

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Ana Bilim Dalı öğretim üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

THE IMPORTANCE OF MILITARY NEWSPAPER AND JOURNALS IN HISTORY RESEARCH OF LATE TERM

ABSTRACT

In this study, the importance of newspaper and magazines in military history investigation is emphasized. The newspapers and magazines published in latest term of Ottoman Empire and in first times of Turkish Republic are determined. Some information about these newspaprs and mağazines are presented. The contents of them and how they can be valuable for historical studies are analyzed. As a result of the study, it is seen that these materials are not sufficiently used in researches.

Key Words

Ceride-i Askeriye, Ceride-i Bahriye, Mecmua-i Askeriye, Donanma Dergisi.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Türk Tarihi araştırmaları bilindiği gibi son zamanlarda giderek çoğalmaktadır. Yerli ve yabancı araştırmacılar özellikle Osmanlı Devleti'ni ve Cumhuriyet dönemini ilgilendiren her konuda makale ve kitap yayınlamaktadırlar. İlmî çalışmaların yanında kaynakları tanıtan literatür yayınlama faaliyetleri de hızla devam etmektedir. Kaynak tanıtıcı yazıların araştırmacının işini ne kadar kolaylaştırdığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Araştırmacının zaman kaybını önleyen faydalı bir usuldür. XIX. Asır Osmanlı tarihi her bakımdan hareketli ve karışık bir dönemdir. İlber Ortaylı'nın deyimiyle "*imparatorluğun en uzun yüzyılı*"dır. Olayların akışının hız ve çeşidinin arttığı bu dönemde kaynakların da çeşitlendiği görülmektedir. Bu yeni kaynaklar arasında gazete ve süreli yayınlar da yerini almıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin ve devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir çok alanı araştırma konusu yapıldığı halde, askerî tarih çalışmaları hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Kahraman Şakul "*Osmanlı tarihinin genç araştırmacılarına yöntem, kaynak ve yaklaşım konularında yol göstermek amacıyla yapılan bir çalışmada Osmanlı harbiyesine meşru bir araştırma alanı olarak tek bir satırla olsun değinilmemiştir*"[1]diyerek bir gerçeğe parmak basmıştır. Aynı şekilde askerî kurumlarca yayınlanan gazete, dergi ve diğer yayınlar da hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Öyle ki askerlerce yapılan Askerî tarih çalışmalarında bile bu yayınlara pek rağbet edilmediği görülmektedir. Aynı şekilde Türk basın tarihi ile alâkalı kitaplarda da askerî gazetelere hak ettikleri yer verilmemiştir. Bu eserlerin bazılarında askerî basından hiç bahsedilmemektedir.[2] Sadece bazılarında kısaca değinilmektedir. Hasan Refik Ertuğ "*1864'de Ceride-i Askerîyye ve 1865'de Takvim-i Ticaret unvanlı dergiler neşir hayatına girmişlerdir*"[3] diye kısaca bahsetmektedir. Aynı şekilde Hıfzı Topuz da eserinde birer cümle ile askerî gazetelerden bahsetmiştir.[4] İlhan Yerlikaya bir çalışmasında dolaylı olarak "*Ceride-i Askerîy-*

[1] Kahraman Şakul, "**Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi**", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 1, sayı 2, İstanbul 2003, s. 529.

[2] Server İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri,** İstanbul 1939; Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul 1973.

[3] Hasan Refik Ertuğ, "**Türk Basını Nasıl Doğdu ve Gelişti**?", Yeni Türkiye, (By. Ve tarihi yok), s. 180.

[4] Hıfzı Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul 2003, s. 68,389.

Levent Sahverdi Arşivi

ye"ye değinmektedir.[5] Fuat Süreyya Oral bu gazete hakkında en çok bilgi verendir. O eserinde Ceride-i Askerîyye'den "*ilk Türk ordu gazetesidir.1864'de Bâb-ı Seraskerî yönetiminde çıkarılmış ve 1922 yılına kadar yaşatılmıştır*"[6]şeklinde bahsetmektedir. Yine aynı müellif diğer bir Askerî gazeteden "*Ceride-i Bahriyye*"den de kısaca söz etmektedir.[7] M.Nuri İnuğur ve Orhan Koloğlu'da Ahmet Mithat Paşa vesilesiyle Ceride-i Askerîyye'den bahsetmektedirler.[8] Bülent Varlık ise mezkür gazeteden "*Mecmua-i Ceride-i Askeriyye*"[9] diye bahsetmektedir. Türk basın tarihinin ilk gazetesi(resmi gazete) Takvim-i Vekâyi 25 Cemaziyel-evvel 1247'de(1831) yayın hayatına girmiştir.[10] Daha sonra Ceride-i Havadis ilk sivil gazete olarak 1256(1840)'da yayınlanmıştır. Bu tarihten 20 yıl sonra Tercüman-ı Ahvâl 6 Rebiyülahir 1277'de(22 ekim 1860), 1862'de de Tasvir-i Efkâr(30 Zilhicce 1278-28 Haziran 1862-) yayınlanabilmiştir.[11] Hür teşebbüsün hemen arkasından Ceride-i Askerîyye'nin 1864 senesinde yayınlandığı dikkate alınırsa Türk basın tarihi açısından önemi ortaya çıkar. Türk basınının ilk yıllarında yayın hayatına girmesi üzerinde durmaya değer bir husustur. Ayrıca yayın hayatını kesintisiz imparatorluğun sonuna kadar devam ettirmesi de önemli bir hadisedir. Biz bu yazımızda Osmanlının son devirlerinde

---

[5] İlhan Yerlikaya, **II. Abdülhamid Döneminde Basın-Yarı Resmi Vakit Gazetesi (1875-1884)**, Kırıkkale 1996, s.11, 132, 139.(Vakit Gazetesi Balkanlardaki savaş haberlerini verirken bazı haberleri Ceride-i Askeriye'ye dayanarak teyit etmiştir. s.132.)

[6] Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi 1728-1922, 1831-1922-,Birinci kitap-Osmanlı İmparatorluğu Dönemi,(by. Ve bt. Yok), s. 101.(*Fuat Süreyya Oral Ceride-i Askeriye hakkında şunları yazmaktadır: "Haftalık gazetenin ciddi sevk ve idare altında çıkarılabilmesi için Fuad Paşa'nın bir tezkire ile Şinasi'den yardım istediği hatta bizzat meşgul olmasını dilediği bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu da bu işe verilen önemi gösterir. Şinasi'nin bu vazifeyi kabul veya reddettiğine dair bir kayıt bulunamamıştır. Bu vazifenin o sırada Bağdat'tan dönmüş olan Ahmet Mithat Efendi tarafından yerine getirilerek gazetenin birkaç sene çıkarıldığı anlaşılmaktadır. S. 102; İlhan Yerlikaya'da şu bilgileri vermektedir: "Ahmet Mithat Efendi Basiret'teki bu yazarlığından başka İstanbul'da bulunduğu süre içinde Ceride-i Askeriyye'de de bir buçuk sene baş yazarlık yapmıştır. s.11*).

[7] **A.g.e.,** s. 101.

[8] M.Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul 2002, s. 282; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt:1-2, s.88.

[9] Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** c.1-2, s.114.(Bülent Varlık gazeteden hem mecmua hem de ceride olarak bahsetmektir. Bu hususta bir yanlış anlama olsa gerektir. Zira kastedilen gazetenin üstünde sadece "Ceride-i Askeriye" kaydı bulunmaktadır. Zaten gazete ayrı, mecmua ayrıdır. Gazetenin aynı anda mecmua olması herhalde mümkün değildir. Ayrıca Şinasi'nin dergide çalıştığı kaydedilmektedir. Ancak yukarıda da açıklandığı üzere bu konuda kesin bir bilgi yoktur.)

[10] **Eski Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 250.

[11] **A.g.e.,** s. 38, 254, 261-262; Gazi Ahmed Muhtar Paşa, **Takvimü's-sinin** (haz.Hamit Pehlivanlı-Yücel Dağlı), Ankara 1993.

Levent Şahverdi Arşivi

yayınlanmaya başlayan, İstiklal Harbi ve Cumhuriyet döneminde de yayın hayatına devam eden askerî gazete ve askerî dergileri tanıtmaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

A- Askerî Gazeteler

Ceride-i Askerîyye 23 Şa'ban 1280(2 Şubat 1864)tarihinde yayınlanmaya başlamıştır.[12] Birinci sayıda Askerî konuları muhtevi "*bir havadisname tahrir ve neşrine*" padişah tarafından müsaade edildiği yazılıdır. Gazetenin hangi konuları ihtiva edeceği baş kısımda ki açıklamadan anlaşılmaktadır. Bu açıklamada gazetenin şimdilik haftada bir defa Cumartesi günleri basılacağı ve Askerî konuları ihtiva edeceği yazılıdır. Bazı zamanlar on beş günde bir yayınlandığı da olmuştur. Kara ve deniz kuvvetlerini(berri ve bahri)ilgilendiren konuları "*bu ikisinin silah karındaşlığı cihetiyle*" kapsayacağı ifade edilmektedir.

İlk sayısı 1864 yılında çıkmaya başlayan Ceride-i Askerîyye 4 sayfa olup, 20 x 40 cm ölçüsündedir. Gerek tek nüshası ve gerekse yıllık abone bedeli hakkında hiçbir kayıt yoktur. Ancak 1294 (1878) Mart ayında yayınlanmaya başlayan *Mecmua-i Fünûn-ı Askerîyye* adlı aylık derginin ilk nüshasında; bu derginin Ceride-i Askerîyye'ye abone olanlara parasız verileceği kaydedilmiştir. Bu durum, Ceride-i Askerîyye'ye abone olunabileceğini göstermektedir. 1909 yılına doğru Cerîde-i Askerîyye'nin ölçü ve sayfa adedinin değiştiği görülüyor. 11 Temmuz 1329 (24 Temmuz 1913) tarihli 18. sayısının ölçüsü 16 x 24 cm olup, sayfa sayısı da 18'dir. Haftanın Perşembe günlerinde yayınlanacağı belirtilmektedir. Ceride-i Askerîyye'nin 15 Mart 1922 tarihinden itibaren ve yeniden birinci sayıdan başlamak üzere, 15 günde bir çıkmak suretiyle yayınlandığı bilinmektedir. Bu tarih ve sayıdan itibaren Ceride-i Askerîyye yazı işlerinin, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Talim ve Terbiye Şubesi'nce yürütüldüğü ve idari işlerinin de yine Matbaa-i Askerîye tarafından yerine getirildiği bilinmektedir. Gazetenin ebatlarının ve sayfa adedinin zaman zaman değiştiği görülmektedir. 15 Mart 1922 tarihinden önce gazete haftalık olarak çıktığı halde bu tarihten sonra çıkan sayılarda "*şimdilik on beş günde bir defa neşrolunur.*"

[12] **Ceride-i Askeriyye,** sayı 1, sene 23 Şaban 1280, sayfa 1.

Levent Sahverdi Arşivi

kaydı bulunmaktadır. Gazetenin ebadı büyürken sayfa adedi azalmıştır.[13] Birinci sayıda çıkış gayesinin açıklandığı bölümden anlaşıldığına göre gazetenin iki kısımdan meydana gelmektedir. Gazete resmi ve gayr-i resmi iki kısımdan oluşmaktadır. Resmi bölüm de kara ve deniz konuları olmak üzere yine iki kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımların her birinde bazı Askerî olaylar hakkındaki düşünceler, emirler, uyarılar, rütbe verilmesi, mükâfat ve cezalandırma, vefat eden askerlerin isimleri gibi konular yer almaktadır. Osmanlı kara kuvvetlerinde rütbeleri yükselenlerin ve çeşitli sebeplerden dolayı mükâfat alanların isimleri gazetede yayınlanmaktadır. Mücazat bölümünden suç çeşitleri ve ceza alan personeli takip etmek mümkündür. Mesela katl, yaralama, hırsızlık, firar, kanun ve yönetmeliklere aykırı davranmak gibi suçlara verilen ceza miktarları ilan edilmektedir. Aynı şekilde deniz kuvvetleri hakkında da bu bilgiler bulunmaktadır. Mevcut bütün sayılarda bu şekilde bilgi aktarımı devam etmektedir. Silahlı kuvvetlerin iç olaylarının bu şekilde kamu oyuna açıklanması Türk askerî tarihi araştırmaları bakımından önemli bir husustur. Gayr-i resmi bölümde de ülkede meydana gelen bazı olaylar ve diğer gazetelerden bilgiler aktarılmaktadır. Ayrıca Askerî teknoloji, taktik ve strateji ile ilgili konulara da yer verilmektedir. Zaman zaman bazı konularda "ilan"lara da rastlanmaktadır. Mesela askerî erzak ambarlarında her hafta Pazar, Salı ve Perşembe günleri tayın dağıtımı yapılacağı; Pazartesi, Çarşamba günleri de muayene ve alım yapılacağı orduya mal veren tüccara duyurulmaktadır. Askerî yönetmelikler, padişah buyrukları ve dış ülke silahlı kuvvetleri hakkında da gazetede bol miktarda bilgi bulunmaktadır. Silahlı kuvvetler personelinin askerî birliklere hangi rütbe ve görev ile tayin edildikleri, muhtelif sayılarda rastlayacağımız bilgiler arasındadır. Muhtevası hakkında genel bilgi verdiğimiz gazete, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin teşkilatı, sevki, idaresi, hukuk anlayışı, nizam ve intizamı hakkında araştırmacılara bol miktarda bilgi sunmaktadır. Bu bakımdan Ceride-i Askerîyye Türk askerî tarihi araştırmacılarının baş vuracağı önemli kaynaklardandır.

---

[13] Hamit Pehlivanlı, **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini-I,** Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 14. (Yazar tarafından bu dizinin 1992-1999 yılları arasını kapsayan II. cildi de, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini II, Ankara 2000 adıyla yayınlanmıştır.); Orhan Öcal, "Dergimizin Tarihçesi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi,** Yıl: 86, sayı: 221 (Mart 1967), Ankara 1967, s. 1-5.

Levent Şahverdi Arşivi

Askerî Ceride-i Baytariyye 1334 senesi Haziran ayında(1918) yayınlanmaya başlamıştır. Gazete Harbiye Nezareti Baytar Müfettiş-i Umumiliği tarafından neşredilmektedir. İdaresi Matbaa-i Askerîye tarafından ifa edilmektedir. "*İfade-i Mahsusa*" bölümünde gazetenin geçmişi hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre Balkan Harbi öncesinden beri yayınlanan gazete harp dolayısıyla yayınına ara vermiştir. Muharebenin uzun sürmesi ve bu süre içinde baytarlık alanında meydana gelen bir çok yenilik gazetenin yeniden yayınlanmasını icap ettirmiştir. Harp sırasında baytarlık alanındaki gelişmeler ve yeniliklerin ayda bir neşrolunacak gazete aracılığıyla ilgililere duyurulması kararlaştırılmıştır.[14] Gazete nüshalarında padişah tarafından taltif edilen veteriner hekimler, Amerikanın İtilaf devletlerine beygir satışları, Avrupa'ya dondurulmuş et satışı, hayvan hastalıkları, tedavi usulleri, ilaçlar hakkında muhtelif telif ve tercümelere rastlanmaktadır. Osmanlı askerî teşkilatında veteriner hekimliğin yeri hususunda baş vurulabilecek önemli kaynaklardandır. Gazete Teşrin-i sani 1335 tarihinde(Kasım 1919) 17. sayıdan itibaren "*Askerî Mecmua-i Baytariyye*"adıyla yayınını sürdürmüştür.

Ceride-i Tıbbiye-i Askerîye Harbiye nezareti Sıhhıye dairesi dördüncü şubesince 1287(1871)yılında yayınlanmaya başlamıştır. 1922(1338)den itibaren "*Askerî Tıb Mecmuası*" adıyla yayın hayatına devam etmiştir.[15]

Ceride-i Bahriye Bahriye Nezareti tarafından 26 Şevval 1306 ve 13 Haziran 1305(25 Haziran 1889 Salı) Rumî yılında yayın hayatına başlamıştır.[16] Böylece deniz kuvvetleri Ceride-i Askerîyye'den 25 yıl sonra kendi adına bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin idaresi ve yazı işleri Bahriye Nezareti'nde oluşturulan "*fen komisyonu*" tarafından yürütülmektedir. Birinci sayısında "*on beş günde bir*" yayınlanacağı belirtilmektedir. Uzun süre yayın hayatını sürdüren askerî gazetelerden birisidir. Fuat Süreyya Oral gazete hakkında şunları yazmaktadır: "*Ceride-i Bahriye, Bahriye Nezareti tarafından çıkarılmış ve 1922 yılına kadar çeşitli isimler altında*

---

[14] **Askeri Ceride-i Baytariyye,** yıl 1334, sayı 1, sayfa 1; Duman, **a.g.e.,** s.149.

[15] Duman, **a.g.e.,** s. 209-210; E.Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları,** Ankara 2003, s. 123.

[16] **Ceride-i Bahriyye,** sayı 1, sene 26 Şevval 1306, sayfa 1; **Takvimü's-sinin** (haz.Hamit Pehlivanlı-Yücel Dağlı), Ankara 1993.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşatılmıştır."[17] Gazetenin en son hangi tarihe kadar yayınlandığı konusunda kesin bir bilgi vermek mümkün gözükmemektedir. Oral'ın kaynağı da belli değildir. Hasan Duman'a göre Türkiye kütüphanelerinde 1330 tarihli 674.sayısı mevcuttur.[18] Gazetede denizcilik tarihimiz ve deniz kuvvetleri ile ilgili bir çok yazı ve haber bulunmaktadır. "*Mukaddeme*"de devrin hükümdarı II.Abdülhamid'in destek ve yardımları ile gazetenin çıkarıldığı belirtilmekte ve padişaha dua edilmektedir. Gazetede yer alan konulara baktığımızda çok çeşitli konulara değinildiğini görmekteyiz. Bahriye Nezareti'nde görevli personelin terfileri, görevleri, mükâfatlandırılan personelin isimleri, ne ile taltif edildikleri ve ölen personelin isimlerine yer verilmektedir. "*Vekayi-i Bahriye-i Dahiliye*"başlığı altında donanma için alınan gemilerle ilgili törenler, yapılan konuşmalar, tamir ve bakıma giren-çıkan gemilerle, İstanbul'a gelen donanmaya ait gemilerin isimleri ilan edilmektedir. Bahriye Nezareti ve donanmada neler olup bittiği tarih ve yer belirtilerek açıklanmaktadır. Bunlar Deniz kuvvetleri teşkilatı ve faaliyetleri bakımından önemi haiz bilgilerdir. Askerî işlerin dışında ülkenin deniz ulaşımını ve deniz ticaretini ilgilendiren konulara da yer verilmektedir. Örneğin "*Kal'a-i Sultaniye'den Bir Sene İçinde Geçen Sefain*" başlığı altında deniz ticareti ve taşımacılığı rakamlara dayalı olarak anlatılmaktadır. Bu ticaretin kimlerle(İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya, Yunanistan, Belçika, Danimarka, Felemenk vs.) ne ölçüde yapıldığı ve yıllara göre Çanakkale Boğazından geçen yük miktarı da verilmektedir. Gazetenin çeşitli nüshalarında denizcilikle ilgili bazı istatistikler yayınlanmaktadır. Mesela 1899 yılı Mayıs ayı sonu ile Haziran başında İstanbul limanına gelen posta ve yük vapurlarının teferruatlı bir listesi yer almaktadır. Limana gelen gemilerin hangi ülkeye ait olduğu, isimleri, nereden geldikleri, yolcu ve yüklerine ait bilgiler bulunmaktadır. Aynı şekilde İstanbul'dan giden gemilerin bandıraları, isimleri, hangi limana gittikleri ve yüklerinin cinsi açıklanmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak İstanbul Limanının yıllık ticari kapasitesi, yolcu ve yük miktarı ilişkide bulunduğu liman ve ülkeleri tespit etmek mümkündür. Gazetede tersanelerin faaliyetleri, üretilen gemi cinsleri, yedek parça üre-

[17] Oral, **a.g.e.,** s. 101.
[18] Hasan Duman, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928),** 1.cilt, s. 204-20 .

Levent Şahverdi Arşivi

timi, dışarıdan temin edilen malzeme vs hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Donanma envanterinde yer alan vapurlar hakkında genel ve teknik bilgiler yine gazetede yer alan konular arasındadır."*İlân*" kısmında deniz işletmelerinin yıllık sefer planları yayınlanmaktadır. Bu ilanlarda gemilerin İstanbul'dan başka limanlara ne zaman seferleri olduğu, gelip giderken hangi limanlara uğrayacakları tek tek belirtilmektedir. Yazıların dışında muhtelif konularda fotoğraflar yayınlanmaktadır. Gazetede suçlar, cezalar, denizlerde gemilerin çatışmaları, intihar olayları, başka ülkelerin denizcilik haberleri, deniz tatbikatları, bazı ülkelerin denizciliğindeki gelişmeler diğer ulaşılabilecek bilgilerdendir.

B- Süreli Yayınlar

Mecmua-i Fünûn-ı Askerîyye, Ceride-i Askerîyye'nin yayınlanmasından yaklaşık 14 yıl sonra 1294 (1878) yılı Eylül'ünde aylık olarak yayınlanmıştır. İlk sayısında, şu kayda rastlıyoruz:"*Mecmua-i Fünûn-ı Askerîyye ayda bir defa yayınlanacak ve Ceride-i Askerîyye'ye abone olanlara parasız olarak verilecektir.*" Başlangıçta Mecmua-i Fünûn-ı Askerîyye, Harbiye Nezareti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi tarafından çıkarılmış olup; Ceride-i Askerîye Matbaası'nda basılmıştır. 1298 (1882) tarihli sayısının dış kapağında ise, Mecmua-i Fünûn-ı Askerîye ile ilgili özetle şu notlar bulunmaktadır: "*Mecmua-i Fünûn-ı Askerîye, her ayın on beşinde Daire-i Umur-ı Askerîye'de basılır ve yayınlanır. Yazı işleri, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi İkinci Şubesinde, heyet-i mahsusa tarafından yerine getirilir. İdari işler, Harbiye Nezareti Muhasebat Dairesi'nin Yedinci Şubesi'nde, ceride kısmı tarafından yürütülür. Mecmua-i Fünûn-ı Askerîye, İstanbul ve Beyoğlu'ndaki Osmanlı ve yabancı kitapçıların hepsinde satılır*"[19]

Mecmua-i Askerîye; Mecmua-i Fünûn-ı Askerîye, çıkışından dört yıl sonra 1882 tarihinde Mecmua-i Askerîye adıyla yayın hayatına devam eder. Ancak yayın faaliyetine Birinci Dünya Harbi başladıktan sonra ara verilmiştir. Mecmua-i Askerîye 1 Mart 1919 tarihinde yeniden birinci sayıdan başlayarak yayın hayatına devam etmiştir. Bu tarihten itibaren dergi, Türk istiklal harbi yıllarında da yayın hayatını aksatmadan sürdürmüştür. Dergiyi

[19] Pehlivanlı, **a.g.e.,** s.XV.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkaranlar yeni yayın dönemine birinci sayı ile girmişlerse de kendilerine daha önce yayınlanan Mecmua-i Askerîye'nin çıkış yılını başlangıç olarak almışlardır. Mecmua 1919'dan 1926 yılına kadar "*Mecmua-i Askerîye*" adı ile 16X22.5 cm ebadında yayınlanmıştır. Mecmuada "*idari işlerin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dördüncü Şubesi tarafından yürütüleceği ve ayda bir yayınlanacağı*" kaydı bulunmaktadır. Sekizinci sayıda ise "*yazı ve idari işlerin Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Altıncı Şubesi'nce yürütüleceği*" yazılıdır. Mecmua 50. sayıdan itibaren üç ayda bir yayınlanmaya başlamıştır. [20]

Mart 1926 tarihinden ve 60. sayıdan itibaren derginin adının "***Askerî Mecmua***" şeklinde değiştiği görülmektedir. 1928 harf inkılabından sonra Mart 1929'da ve 72. sayıdan itibaren ölçüleri 19.5X26 cm. olarak değişmiştir. 1925 Aralık ayından itibaren 59.sayı ile birlikte "*tarih kısmı*" adı altında çeşitli Askerî konularda monografiler yayınlamaya başlamıştır.[21] 76.sayıdan itibaren(Nisan 1930) dergilere bir de "*lahika*"lar ilave edilmiştir. Bu "tarih kısım"ları ile "*lahika*"lar kitap çapında ciddi yayınlardır. Dergide Askerî tarih konularıyla alâkalı telif ve tercüme çok sayıda yazı bulunmaktadır. Askerî sevk, idare, taktik, strateji, lojistik, yabancı ordular hakkında bilgiler, eski harpler, jeostrateji, istihbarat, askerî yönetmelikler, komutanlık, liderlik, askerî biyografi ve daha bir çok askerî konuda telif, tercüme yazılar araştırmacılar için fevkalade önemli kaynaklardır. Mecmua Cumhuriyet döneminde de bir müddet aynı adla yayınını devam ettirmiştir. Daha sonra "*Ordu Dergisi*"(1948 yılında 145. sayıdan itibaren) adını almış ve halen "*Silahlı Kuvvetler Dergisi*" (1961 yılında 199.sayıdan itibaren) adıyla yayınını sürdürmektedir.[22]

---

[20] Pehlivanlı, **a.g.e.,** s. XV-XVI.

[21] Pehlivanlı, **a.g.e.,** s. XVI. Genelkurmay Başkanlığı tarafından 1967'den itibaren "Stratejik Etütler Enstitüsü Bülteni"-1. ve 2. sayılar-, "Stratejik Etütler Dairesi Bülteni"3-52. sayılar-, "Stratejik Etütler Bülteni"-53.sayı ve devam eden sayılar- yayınlanmıştır. 1980 -1983 yılları arası "Güncel Konular" adıyla dergi devam etmiştir. 1983'ten itibaren adı "Stratejik Etütler Bülteni"ne çevrilmiştir(Pehlivanlı, Stratejik Etütler Bülteni ve Güncel Konular Yazılar Dizini,Ankara 1991, s.VII).2001 Eylül ayından itibaren derginin adı "Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni"ne çevrilmiştir. 1976'dan itibaren "Askeri Tarih Dergisi" ve 5.sayıdan itibaren de "Askeri Tarih Bülteni" adı ile bir dergi daha çıkarılmıştır. (Pehlivanlı, "Askeri Tarih Bülteni Dizini,1-30.sayılar-", Askeri Tarih Bülteni, Yıl: 16, sayı: 31(Ağustos 1991), Ankara 1991, s.117 vd.)Bu derginin yayınına 2003 Şubat'ından itibaren ara verilmiştir. Dergini yerine "Askeri Tarih Araştırmaları" dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Derginin künyesi Yıl 1, sayı 1 olarak gösterilmiştir. Sunuş yazısından derginin "Askeri Tarih Dergisi" ve "Askeri Tarih Bülteni"nin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak gerek "Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni"nin gerekse "Askeri Tarih Araştırmaları"nın hangi düşünce ile 1.sayıdan başlatıldığı anlaşılamamıştır.; Duman, a.g.e., s.149.

[22] Pehlivanlı, **a.g.e.,** s.XV-XVI.

Levent Şahverdi Arşivi

Asker *"ordu ve donanmanın terakkiyatına hadim olmak üzere ayda iki defa neşredilir."* Sahibi ve baş yazarı Osman Senai (Nuri), Müdürü İbni Sırrı Ahmed Cevdet'tir. Derginin*"tarih-i tesisi"*11 Temmuz 1324'tür (24 Temmuz 1908). Yayın hayatına 21 Ağustos 1324 (3 Eylül 1908)tarihinde birinci sayısını yayınlayarak fiilen başlamıştır. 16 x 23 ebadında on beş günde bir çıkarılmaktadır.[23] Muharebe talimleri, bazı askerî olaylar ve başka ülke askerî birlikleri(ör.Yunan Ahval-i Askerîyesine dair, üçüncü orduya selam, Almanya Harbiye Nezareti, Said Paşa'ya mektub, Erkan-ı harplik, Mekteb-i Harbiye'de unutulmaz bir gece) hakkında muhtelif yazıları içermektedir.[24]

Asker Hocası on beş günde bir çıkarılmaktadır. Derginin üzerinde hilal(ayın birinci günü) ve bedr(ayın on dördüncü günü)günlerinde çıktığı yazılıdır. Siyasetten başka her şeyden bahsetmektedir. Baş yazarı ve musahhihi Receb Vahdi(Vahyi) Bey'dir. Birinci sayısı Ocak 1336(1920)'da neşredilmiştir.[25]

Askerî Tıb Mecmuası Müdafaai Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi Dördüncü Şube tarafından neşrolunmaktadır. Dergi 1871'den itibaren yayınlanan Ceride-i Tıbbiye-i Askerîyye'nin devamıdır. 1338(1922)'den(51.sayı) itibaren bu adla yayın hayatını sürdürmüştür. Aylık ve sonraları üç aylık olarak çıkmıştır. Yazıların dışında muhtelif fotoğraflar ve levhalar da yayınlanmaktadır. Tıp ve eczacılık tarihine katkıda bulunacak yazılar yayınlanmaktadır.Yayın hayatını Cumhuriyet döneminde de devam ettirmiştir. Askerlik mesleğinin tıp biliminden ne kadar yararlandığını gösteren bir çok yazı bulunmaktadır. Dergide mevcut bazı yazı başlıkları şöyledir: *"Son Zafer Harbi Yaralarına Umumi Bir Nazar, II. Ordu Bolvadin Merkez Hastanesi Operatörü Celaleddin İsmail"*[26]; *"1 Eylül 338 tarihinden muteber olmak üzere birer derece terfileri 13. 1. 339 Tarihinde Tasdik-i Aliye İktiran Eden Etıbba ve Eczacıların İsimleri."*[27] Dergi de *"eczacılık sütunu"* diye bir bölüm

[23] Duman, **a.g.e.,** s. 148.

[24] "Asker", 21 Ağustos 1324, numaro 1; 1 Eylül 1324, numaro 2(bu sayıda yazı heyeti şu şekildedir:Baş muharrir Erkan-ı Harbiye kaymakamı Osman Senai Bey, E.H.Binbaşısı Ali Fuad Bey, E.H.Binbaşısı Ali Mümtaz Bey, İstihkam Kolağası Muallim Selim Sırrı –Tarcan-Bey, Piyade Yüzbaşı Nuri Bey, Bahriye E.H. Yüzbaşısı Veli Bey); 15 Teşrin-i evvel 1325, cilt 3, numaro 26.

[25] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s.17; Duman, **a.g.e.,** s. 148.

[26] **Askeri Tıb Mecmuası,** 51.cilt, Teşrin-i sani/Kanun-ı evvel 338, numoro 11-12, sayfa 303-306.

[27] **Askeri Tıb Mecmuası,** 51.cilt, Teşrin-i sani/Kanun-ı evvel 338, numoro 11-12, sayfa 318-320.

Levent Şahverdi Arşivi

de bulunmaktadır. Bazı sayılarda daha önce ki sayılarda yayınlanan makalelerin adları ve yazarlarının listesi verilmektedir.[28] Bazı sayılarda Askerî Tıbbiye Mektebi Kütüphanesinde bulunan eserlerin listesi yayınlanmaktadır.[29] 1928 yılı kanun-ı evvelinde yayınlanan 12. sayı Latin alfabesiyle yayınlanmıştır. 1931 yılından itibaren derginin adı ***"Askerî Sıhhiye Mecmuası"*** olmuştur. Derginin kuruluş tarihi 1871 olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla Ceride-i Tıbbiye-i Askerîyye'nin devamıdır. 1949-1957 yılları arasında da ***"Askerî Sıhhiye Dergisi"***adıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği Sağlık dairesi tarafından yayınlanmıştır.[30]

Askerî Talebe Baytari Mecmuası'nın kurucusu Naki Cevat Akkerman'dır. 1339(1923)yılına ait birkaç sayısı vardır. Aylık olarak yayınlanmaktadır.[31]

Askerî Veteriner Dergisi, Askerî Veteriner Akademisi tarafından 1922'de çıkarılmıştır. Dergide fotoğraf ve portreler mevcuttur.[32]

Askerî Tıb Baytari Mecmuası Müdafaa-i Milliye Vekaleti Umur-ı Baytariye dairesi tarafından aylık olarak neşredilmiştir. Birinci sayısı Nisan 1339(1923)'da yayınlanmıştır. İkinci cilt 9. sayıdan itibaren *"Müdafaa-i Milliye Vekaleti Asker-i Tatbikat-ı Baytariye Mektebi ve Seririyatı Encümeni İlmiyesi Tarafından Ayda Bir Neşrolunur"* ibaresini görmekteyiz. Kuruluş tarihi 1922 olarak gösterilmektedir. Bundan da anlaşıldığına göre fiilen yayın hayatına 1923'te başlamıştır. Dergi askerî veterinerlik tarihiyle ilgili birçok yazıyı ihtiva etmektedir. Muhtelif sayılarında yayınlanan bazı yazılar şunlardır: "*Hayvanat İstatistikleri*"[33], "*Alman Matbuatı Hülasaları*", "*Yeni İlaçlar*"[34] "*Macaristan'da Bir süt Hazinesi*"[35], " *Sancılar*", "*Zehirli sinekler*"[36], "*Bizde Tıbb-ı Adli Var mıdır? Fransa, Danimarka, Avusturya, İsviçre.*"[37] Yedinci ciltten itibaren "*Müdafaa-i Milliye Vekâleti Baytar Tatbikat*

[28] **Askeri Tıb Mecmuası,** cilt 52, sayı 10-11-12, s. 241; cilt. 53, sayı. 11-12, s. 289.
[29] **Askeri Tıb Mecmuası,** cilt 57, Kanun-ı sani 1928, sayı 1.
[30] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 18.
[31] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 18.
[32] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 18.
[33] **Askeri Tıb Baytari Mecmuası,** cilt 2, sayı 11, s. 376.
[34] a.g.m., cilt 2, sayı.11, s. 369-370.
[35] a.g.m., cilt 2, sayı.11, s. 371.
[36] a.g.m., cilt 2, sayı.1, s. 1,7.
[37] a.g.m., cilt 4, sayı.8, s. 247.

Levent Şahverdi Arşivi

Mektebi ve Hastanesi Tıbbi Baytari Akademisi Tarafından Ayda Bir Defa Çıkarılır" ibaresi bulunmaktadır.[38]

Askerî Divan Temyiz Kararları dergisi Müdafaa-i milliye Vekaleti tarafından çıkarılmıştır. Altı ayda bir yayınlanmıştır. Milli Kütüphane'de 1928 yılına ait 3.cilt 6. sayı vardır. Derginin bu tarihten önce yayınlanmaya başladığı açıktır.[39]

Askerî Hava Mecmuası 1338(1922)yılından itibaren yayın hayatına başlamıştır. Hava Mektebi Komutanlığı'nca yayınlanmıştır. 1922-1949 yılları arasında bu adla yayınlanmıştır. Bazen aylık, bazen de üç aylık aralıklarla yayınlanmıştır. 1 Temmuz 1341 tarihli 19.sayıda "*Kuva-yı Havaiye Müfettişliğince ayda bir neşrolunur*" ibaresi bulunmaktadır. Derginin çeşitli sayılarında havacılığı, dolayısıyla askerî tarihî ilgilendiren bir çok yazı yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "*Rus Ordusunda Zırhlı*", "*Yeni Sene Tebrik ve muhtelif devletler Hava Teşkilâtı*", "*Paris'te Üçüncü Hava sergisi*", "*Hava harpleri*", "*İstikbal Harplerinde Hava Muharebeleri ve Halk*", "*İngiliz Efkarı-İmparatorluk Hava Yolları Ve Bunların Müdafaası*", "*Vazife Uğrunda Şehit Düşen Tayyarecimiz*".[40] Daha sonra "***Hava Mecmuası***" adıyla yayınlanmıştır.[41]

Vekayi ve Terakkiyat-ı Havaiyye İzmir'de Hava müfettişliği komutanlığı tarafından yayınlanmıştır. Dergide resim ve planlar mevcuttur. Yayın süresi belirtilmemiştir. Yayın hayatına 1334(1918) yılında başlamıştır.[42]

Harb Mecmuası Teşrin-i sani 1331(1915) yılından itibaren yayınlanmıştır. Askerî muhtelif konular ve harplerden bahsetmektedir[43].

Mecmua-i Seneviyye-i Bahriyye Erkan-ı Harbiye-i bahriye 3. şubesi tarafından çıkarılmıştır. Mevcut sayılarından anlaşıldığına göre başlangıç tarihi 1331(1915) yılından başlamakta ve 1926'da sona ermektedir.[44]

---

[38] Türk Tarih Kurumu'nda mevcut ciltlenmiş sayılar üzerinde "Müdafaa-i Milliye Vekaleti Baytar Tatbikat Mektebi ve Hastanesi Tıbbi Baytari Akademisi Tarafından Üç Ayda Bir Çıkarılır" ibaresi bulunmaktadır. Ancak iç kapaklarda ayda bir çıkarıldığı yazılıdır. Cilt yapılırken gözden kaçmış olmalı.

[39] Duman, **a.g.e.,** s. 149; **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s.17.

[40] **Askerî Hava Mecmuası,** 1 Temmuz 1341, Sayı 19, 1 Haziran 1927, Sayı 37, Şubat 1927, Sayı 38, Nisan 1927, sayı 150.

[41] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 96.

[42] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 286.

[43] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 95.

[44] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 160.

Levent Şahverdi Arşivi

Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye, Bahriye Nezareti tarafından 1889 (1305)'den itibaren yayınlanmıştır. Toplam 214 sayı çıkmıştır.[45]

Dergi daha sonra ***Risale-i Mevkute-i Bahriyye*** adı ile 94 sayı çıkarılmıştır. Derginin 1928 yılında XI. Cildinin 5. sayısı yayınlandıktan sonra adı değiştirilmiştir.[46]

Deniz Mecmuası 1 Temmuz 1928 tarihinde *"Risale-i Mevkute-i Bahriye"*nin devamı olarak yayın hayatına 40. cilt ve 309 numara ile başlamıştır. Yayın faaliyeti Bahriye Vekaleti lağvedilince Erkan-ı Harbiye-i Umumiye XII. Deniz Şubesince; Haziran 1930'dan itibaren de Büyük Erkan-ı Harbiye IX. Şubesince devam ettirilmiştir. [47]

*"Deniz Mecmuası"*nın 382. sayıdan sonra adı ***Donanma Dergisi*** olarak değiştirilmiştir. 383.sayı(1 Ocak 1948) da dergi yeni adıyla çıkarılır. Dergi 3 ayda bir yayınlanır. Genelkurmay IX. Şubesince yayın faaliyeti sürdürülür. Dergi 80.cilt 459. sayıdan itibaren yine isim değiştirir.Bazı sayılarında *"tarih kısmı"* ilaveleri vardır.[48]

Ocak 1968'de Donanma Dergisi ***Deniz Kuvvetleri Dergisi*** adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Yayınını 3 er aylık ara ile sürdürmektedir.[49]

Donanma Emirnamesi'nin muhtevası resmidir. Bahriye subaylarını ilgilendirmektedir. Erkan-ı Harbiye-i Bahriye 3.şubesince İstanbul'da haftalık olarak yayınlanmaktadır. 1330 yılında ilk sayısı yayınlanmıştır.[50]

Donanma dergisi *"Donanma Cemiyeti"* tarafından İstanbul'da haftalık olarak yayınlanmıştır. 1326-1335 yılları arasında 191 sayı olarak çıkarılmıştır. 1330(1914) yılının özel sayısı vardır.[51]

---

[45] Hüseyin Yıldırım, **Deniz Mecmuası Donanma Dergisi Deniz Kuvvetleri Dergisi,** Makaleler Dizini, Ankara 1994, s.3(1 nolu dip not).

[46] Yıldırım., **a.g.e.,** s. 3.

[47] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 3 v.d.

[48] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 117; **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s.59.

[49] Yıldırım, **a.g.e.,** s.235 v.d.

[50] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 60.

[51] **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu,** 1. cilt, Ankara 1987, s. 59; (Türk Donanma Cemiyeti Cumhuriyet döneminde de "Derya" dergisini çıkartmıştır. 4 Ekim 1966'da karar alınmış, 8 Ekim 1967'de ilk sayısı yayınlanmıştır. Derginin boyutları 54.sayıya kadar 24 x 32, bundan sonra 20 x 27 cm. olmuştur. Aylık çıkan dergi 121. sayıdan 1977 itibaren iki ayda bir çıkmıştır.Temmuz-Ağustos 1987'de 180. sayı ile yayınına son verilmiştir. Hüseyin Yıldırım, Türk Donanma Cemiyeti (Vakfı)Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve Derya Dergisi Dizini, Ankara 1997, s.53-57.)

Levent Şahverdi Arşivi

T.C. Askerî Fabrikalar Mecmuası 1 Şubat 1933 yılında aylık olarak yayın hayatına başlamıştır. Tamamen Askerî fabrikalardaki üretim teknikleri, üretilen mallar ile ilgili teknik bilgileri havidir. "*Hatıralara hürmet*" başlığı altında bazı Askerî personelin hayatları ile ilgili bilgiler verilmektedir. Örneğin 14. sayıda "*Fişenk Fabrika İdare Amiri Sanayii Harbiye Binbaşısı Merhum Cihat Bey*";18. sayıda da"*Miralay Rahim Bey*"den bahsedilmektedir.[52]

Sonuç

Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet devrinde askerî kurum ve kuruluşlar hemen bir çok alanda yeniliklerin öncüsü olmuşlardır. Askerî müesseselerin yaptıkları işler, örgütlü olmaları hasebiyle düzenli ve uzun ömürlü olmuştur. Yayıncılık konusunda da bu hükmü rahatça verebiliriz. İlk resmi gazeteden 34 yıl, sivil gazeteden de 24 yıl sonra ilk askerî gazetenin yayınlanması bu hükmün pek de mübalağalı olmadığını gösterir. Bu gazete ve mecmualar yayın hayatına başladıkları günden, imparatorluğun yıkılışına kadar ve birçoğu Cumhuriyet devrinde de kesintisiz olarak yayınlanmıştır. Sivil gazete ve dergilerin bu kadar uzun soluklu olmadığı bir gerçektir. Bazı askerî gazeteler, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte yayın hayatından çekilmişler, bir kısmı İstiklâl Harbi yıllarında da yayınlarına devam etmiştir. Buna karşılık askerî mecmuaların önemli bir kısmı günümüze kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Harbiye Nezareti tarafından çıkarılan Mecmua-i Fünun-u Askerîyye(1878) Cumhuriyet döneminde de yayınlanmaya devam etmiştir. Zamanına göre dil ve anlayışta meydana gelen değişmelere ayak uydurarak isim değişiklikleri olmuştur. Ancak her isim değiştirme sırasında yeni derginin daha önceki dergilerin devamı olduğu vurgulanmıştır. Mecmua-i Fünun-u Askerîyye, Mecmua-i Askerîye, Askerî Mecmua, Ordu Dergisi adını almıştır. Şimdi ise Silahlı Kuvvetler Dergisi adıyla yayınına devam etmektedir. Silahlı Kuvvetler Dergisi yayın hayatına başlangıç tarihini, 2004 yılında 1878'e atfen"*126.yıl*" olarak göstermektedir. Aynı şekilde diğer kuvvet komutanlığı dergileri de bilinçli bir şekilde yayın hayatlarının başlangıcını Osmanlı döneminde çeşitli adlarla çıkarılan mecmualara

[52] **T.C. Askerî Fabrikalar Mecmuası,** cilt. 5, sayı. 53, 1 Haziran 1937, s. 21-24.

Levent Şahverdi Arşivi

bağlamaktadırlar. Osmanlı dönemindeki çeşitliliğe paralel olarak, günümüzde de silahlı kuvvetlerin çeşitli birimleri tarafından dergi yayıncılığı canlı bir şekilde sürdürülmektedir. Genelkurmay ve kuvvet komutanlıklarının dergileri yanında bir çok alt birim tarafından da dergiler çıkarılmaktadır. Silahlı kuvvetlerle ilgili bir çok sorunun cevabını bu gazete ve dergilerde bulmak mümkündür. Askerî gazete ve mecmualar, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk askerî tarihî ve dünya askerlik tarihi ile ilgili, diğer tarihî malzeme yanında baş vurulacak en önemli kaynaklarımız arasındadır. Bu yayınlar Askerî teknolojinin Türk ordusuna girişi, harp tarihi, askerin psikolojisi ve dış dünyayı algılaması, Türk askerinin çağdaşı diğer ordulardaki gelişmeleri takibi gibi hususlarda başvurulacak en başta gelen yayınlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİNDE YABANCI OKULLAR (1923-1938)

Sezen KILIÇ*

ÖZET

Padişahların bir lütfu olarak açılmaya başlayan yabancı ve Gayri-Müslim okulların İmparatorluğun gerileme dönemi, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında nasıl yıkıcı ve bölücü faaliyet yuvaları haline geldiğini çok iyi bilen Atatürk ve ona inanmış arkadaşları, daha Lozan'da bu okulların ancak Türk kanun ve yönetmeliklerine uydukları takdirde varlıklarını sürdürebilecekleri kararını aldırtabilmişlerdir. Cumhuriyet döneminde çıkartılan yeni kanun ve yönetmeliklerle ve uygulanan sıkı denetimlerle yabancı okulların büyük çoğunluğunun Türk okulları gibi yalnız eğitim amaçlı faaliyetlerde bulunmaları sağlanmıştır. Ancak çıkartılan kanun ve yönetmeliklere uymama konusunda direnen yabancı okullar da çok kısa bir sürede, artık Osmanlı İmparatorluğu 'nun son döneminde olduğu gibi istedikleri şekilde faaliyetlerde bulunamayacaklarını ve varlıklarını sürdürebilmeleri için çıkartılan kanun ve yönetmeliklere uymaları gerektiklerini kavramışlardır.

Anahtar Kelimeler

Yabancı Okullar, Osmanlı Devleti, Cumhuriyet Dönemi, Eğitim, Misyonerlik.

* Yabancı Diller Bölümü, Yrd. Dil. ABD. Bşk. Kara Harp Okulu, Ankara.

Levent Şahverdi Arşivi

FOREIGN SCHOOLS IN REPUBLICAN PERIOD (1923-1938)

ABSTRACT

Atatürk and, having faith in him, his friends well knew how the foreİgn and Non-Muslim schools, whİch had begun to öpen under the auspices of the Sultans, tumed into nests of destruetive and divisive activities during the Regression Era of the Empirc, World War 1, and the War of Independence; as early as in Lausanne they had rendered the decision to sustain their entities provided that they comply with the Turkish laws and regulations. Through the new laws and regulations enacted during the Rcpublican Era and their elose supervision the majority of these foreign schools were ensured to continue their activities only for educational purposes just as the Turkish Schools. Yet in a very short time the foreign schools, persisting in not abiding these enacted laws and regulations comprehended that they could not act as freely as they did in the recent times of the Ottoman Empire anymore, and that it is a necessity to obey the ncw laws and regulations in order to continue their existence.

Key Words

Foreign Schools, Ottoman State, Republican Period, Education, Missionarics.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Cumhuriyet döneminde yabancı okulların durumunu incelemeden önce Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu okulların açılışını, gelişmesini, ne tür faaliyetlerde bulunduklarını ve İmparatorluğun bu okullara yönelik çıkarmış olduğu kanun ve yönetmelikleri ortaya koymakta yarar vardır. Ancak bu şekilde her iki dönemin daha sağlıklı bir kıyaslaması yapılacak ve Cumhuriyet döneminde bu okullara yönelik çıkartılan kanun ve yönetmenliklerin gerekliliği daha iyi anlaşılacaktır.

1. Osmanlı Döneminde Yabancı Okullar

a. Tanzimat'a Kadar Gelişmeler (1839'a kadar)

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okulların açılması doğrudan olmamış, önce Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Latin Katoliklere ve Rum Ortodokslara fermanlarla verdiği dinî imtiyazlar sayesinde, Latin ve Rumlar, ibadetlerine devam edebildikleri gibi, o dönemde eğitim, dinsel faaliyetlerden ayrı olarak düşünülmediği için ibadethanelerine din adamı yetiştirmek ve kendi çocuklarını okuma-yazma, din bilgisi öğretmek amacıyla kilise içlerinde ya da yakınlarında açtıkları okullarla başlatmışlardır. Fatih, Gayri-Müslimlere tanıdığı bu imtiyazları, ister İstanbul'u bu iki mezhebin merkezi haline getirip onları kendi kontrolü altında tutmak, ister diğer dinlere saygı için vermiş olsun, Osmanlı Devleti'nde Müslümanlara ait olmayan okulların açılmasını sağlamıştır.

Yabancıların Osmanlı topraklarında okul açmalarını asıl kolaylaştıran etken ise 1535'te Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransa ile imzalanan dostluk anlaşmasıyla, Önce Fransa'ya daha sonra da birçok ülkeye verilen kapitülasyonlardır. İşte bu kapitülasyonların sağladığı serbestiye dayanarak İstanbul'da yaşayan Latin Katolikler, papadan kendi çocuklarına eğitim verilmesi için rahip istemişler, bunun üzerine gönderilen rahipler ilk kez 8 Kasım 1583'te İstanbul'a gelerek Saint Benoit Manastırı'na yerleşmişler ve 18 Kasım 1583'te manastır içinde ya da yakınlarında ilk yabancı okulu Osmanlı topraklarında açmışlardır. Osmanlı topraklarında açı-

Levent Şahverdi Arşivi

lan bu ilk yabancı okul daha önceden kilise içinde veya yakınlarında yalnız Hıristiyan çocuklara okuma-yazma ve din dersi verme amacıyla açılmış okullardan farklıdır, çünkü bu okulda Latin çocuklarla birlikte 50 kadar Rum ve Yahudi çocuğa, okuma-yazma ve din dersi dışında Fransızca, matematik, eski Yunanca, Latince ve serbest sanatlar öğretilmeye başlanmıştır. Bu okul misyoner rahiplerin Osmanlı topraklarında çalışmalarının ilk ciddî ürünüdür.[1]

1583'te açılan Saint Benoit'ten sonra 1629'da Kapüsen rahipleri, günümüzde de varlığını sürdüren Saint Louis'i açmışlardır. Yabancı okullar sadece dinî amaçlar nedeniyle değil aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'yla Avrupa arasında gittikçe kurumsallaşan ilişkiler gereği Osmanlıca bilen bir kadro oluşturmak ve de Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlan kendi din ve mezheplerinin mensubu yapmak için açılmışlardır.[2]

18. yüzyıla kadar açılan yabancı okullar Katolik Kilisesine bağlıdırlar ve 1839 yılına gelindiğinde bu okulların sayısı yaklaşık 40'a ulaşmıştır. Bu okullarda görev yapan ilk öğretmenler gidecekleri ülkenin halkını çok iyi tanıyan, iyi iletişim kurabilen misyoner rahiplerdir. Protestan okulları, ilk kez Amerikalılar tararından Beyrut'ta 1824'te açılmıştır. Protestan okulların Osmanlı topraklarında açılmasına en çok karşı çıkanlar, Protestan olmayan Gayri-Müslimlerdir. Çünkü bu okulların kendi mezhep mensuplarının mezhebini değiştirmek üzere faaliyetlerde bulunacaklarını çok iyi farkındadırlar.[3]

1869 yılında çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okulları düzenleyen herhangi bir kanunun bulunmayışı, bundan da önemlisi Osmanlı Devleti'nin gerilemeye baş-

[1] Nahid Dinçer, **Yabancı Özel Okullar,** İstanbul, s. 17-26; Nurettin Polvan, **Türkiye'de Yabancı Öğretim,** İstanbul, MEB Basımevi, 1952, s. 64-66,145-147; Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi,** İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s. 769-789.

[2] Kenan Okan, **Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerinde Bir İnceleme,** [y.y.], [t.y.], 1971, s. 1-2; Vahapoğtu, a.g.e., s. 70-78; İlhan Tekeli- Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999,s. 36-39; Necdet Sakaoğlu,**Osmanlı Eğitim Tarihi,** [y.y.], İletişim Yayınları, [t.y.], s. 90-91.

[3] İlhan Tekeli- Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu' nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin** Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999,s. 36-39; Okan, **a.g.e.,** s. 1-2; Vahapoğlu, **a.g.e.,** s. 77-78;Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi,** [y.y.], İletişim Yayınları, [t.y.], s. 90-91.

Levent Şahverdi Arşivi

lamasıyla birlikte batılı ülkelerin uyguladıkları baskı sonucu Gayri-Müslimlere ve yabancılara bir takım yeni özgürlükler veren ferman ve kanunların çıkartılması yabancı okulların sayısını artmıştır.[4]

b. Tanzimat Dönemi Gelişmeler (1839-1876)

3 Kasım 1839'da yayınlanan "Gülhane Hatt-i Hümayunu" 1789 Fransız İhtilâli sonucu ilân edilen "İnsan Hakları Beyannamesine benzer bir şekilde, ülkedeki Gayri-Müslimlere ilk kez kanun önünde eşit haklar vermek ve onların mal ve can teminatını da devlet güvencesi altına almak için ilân edilmiştir. Bu fermanı emperyalist ülkeler, Gayri-Müslimleri kışkırtarak Osmanlı'nın parçalanma sürecini hızlandırmak amacıyla çok iyi kullanmışlardır. Azınlıklar bu fermanla birlikte bir yandan kendilerine sağlanan devlet imkanlarından yararlanarak devlet kadrolarında yer alırlarken diğer yandan da kendi başlarına eğitim teşkilâtlarını kurma sürecini başlatmışlardır.[5]

Tanzimat fermanını yetersiz bulan Gayri-Müslimler daha fazla hak ve hürriyet elde etmek için emperyalist ülkelere Osmanlı Devleti'ne uygulattıkları baskılarla 28 Şubat 1856'da Islâhat Fermanı'nın çıkartarak Tanzimat Fermanı'nda pek açık olmayan, din, mezhep ve siyasî eşitliklerini teyit ettirmişler ve hızlı bir okullaşma sürecinin başlatmışlardır. Osmanlı Devleti'nin okul dahi götüremediği Doğu Anadolu'nun en ücra köşelerinde bile okullar açmışlardır. Her ne kadar Islahat Fermanı bir yandan azınlıklara yeni haklar getirdiyse diğer yandan okul, kilise ve mezarlık açma-

---

[4] Vahapoğlu, **a.g.e.,** s. 70-71.

[5] Necdet Sevinç, **Ajan Okulları,** [y.y.], [t.y.], s. 114-117; Süleyman Büyükkarcı, **Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Yabancı Okullar,** Konya, Selçuk Üniversitesi, 1996, s. 17-42; İ.Hasan Duman, **1982 Anayasasında İnsan Haklarına Saygılı Devlet,** İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1997, s.433-34, Gülhane Hatt-ı Hümayunu:

"-Devletimizin tebaası Müslümanlarla öbür uluslar bu haklardan tam yararlanacaklardır.

- Can, ırz ve namus konularında, ülkemizin tüm halkına şeriat yasaları gereğince güvence verilmiştir. Öbür konularda da oybirliği ile karar verilmesi için, Meclisi Ahkam-ı Adliye Üyeleri gerektikçe arttırılacaktır. Devletimizin bakanları ile ileri gelenleri belirli günlerde orada toplanarak, görüşlerini, çekinmeden, açıkça söyleyeceklerdir. Can, mal güvenliğine ve vergilerin belirlenmesine ilişkin yasalar böyle hazırlanacaktır.

- ...Söz konusu yasalar sırf din, devlet, ülke ve ulusu kalkındırmak amacı ile çıkartılacaklarından bunlara tam uyacağımıza and içeriz. Bu konuda, Hırka-i Şerife odasında, tüm din adamları ile bakanların hazır bulunacakları bir şuada herkes and içecektir.

- Din adamı ve vezirlerden yasalara aykırı hareket edenlerin, kanıtlanacak suçlarına göre, rütbelerine hatır ve gönüle bakılmadan cezalandırılmaları için özel ceza yasası çıkarılacaktır."

Levent Sahverdi Arşivi

larını da bir ruhsata bağlamak istemiştir. Bu fermanla ilk kez Gayri-Müslimlere Müslüman olmalarına gerek kalmadan Müslümanları yönetme hakkı tanınmıştır. [6]

Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların açılmasıyla ilgili ilk düzenleme 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlamıştır. Bu nizamnamenin 1. ve 129. maddeleri yabancı ve Gayri-Müslim okulları özel okul statüsü içine almış, okulların açılmalarını ruhsata bağladığı gibi denetime de açık hale getirmiştir. Nizamname, yabancı okullarla ilgili hukuki boşluklar hukukî bir zemine oturtmak istemişse de Osmanlı İmparatorluğu'nun iyice çöküş sürecine girmesi ve okulların açılışının konsolosluklarca üstlenilmesi bunu sağlayamamıştır. Yabancı okulların sayısı devletin çöküş sürecine girmesiyle birlikte pervasızca artmıştır. 1875 yılında çıkartılan Ferman-ı Adalet de yabancı okulların açılışını hukukî olarak iyice kolaylaştırmış ve yabancı okulların ait oldukları ülkelerin Osmanlı topraklarında birer sağlam kalesi haline getirmiştir.[7]

---

[6] Vahapoğlu, **a.g.e.,** s. 21-23,44-45; Dinçer, **a.g.e.,** s. 27-56. **Dağılma Dönemi,** (http.// **www.members.tripod.com/bayrani.polat/dacunia.htin - 65k);** 19.yüzyılda **Osmanlılar, (http7/onurcan.www9.50megs.com/19.%20yzylda%20osmanllar.htm-72k); 19.yy. ıslahat hareketleri, (http.// www.tarihdersi.i8.com/Osmanlitarihi/ 19yyislahathareketleri.htm-23k.);** Islahat Fermanının Maddeleri:

1-Din ve mezhep hürriyeti sağlanarak azınlıklara okul, kilise ve hastane açma hakkı verilecek.
2-Azınlık ve yabancılara küçük düşürücü sözler söylenmeyecek.
3-Azınlıklar da bütün devlet memurluklarına girebilecek ve her türlü okula gidebilecekler.
4-Askerlik işleri yeniden düzenlenecek,azınlıklardan askerlik için bedel kabul edilecek.
5-Vergi sistemi yeniden düzenlenecek. İltizam usulü kaldırılacak.
6-Mahkemelerde herkes inancına göre yemin edecek, karma mahkemeler kurulacak. Hapishaneler ıslah edilecek ve kanunlar Hıristiyan uyruğun dillerine de çevrilecek.
7-Hıristiyanlar il meclislerine üye olabilecekler.
8-Yabancı uyruklular mal ve mülk sahibi olabilecek.
9-Tarım ve ticaret işleri yoluna konacak ve herkes şirket ve banka gibi ticari nitelikte kurumlar kurabilecekler.

[7] Vahapoğlu, **a.g.e.,** s. 109-129; Haydaroğlu, **a.g.e.,** s. 10-11; Bingöl, **a.g.e,** s. 48-51;Reşat Özalp, **Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923),** İstanbul, 1982, s. 165-198, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi:

" Madde 1: Osmanlı Devleti'nde iki tür okul vardır. Birincisi genel nitelikte okullardır ve bunlar devletin idaresine tabiidirler. İkincisi ise özel okullardır ve bunların sadece nezareti devlete, kurulması ve idaresi ise kişiler veya cemaatlere aittir.

Madde 129: Özel okullar, Osmanlı tebaası ya da yabancı kişiler tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılan okullardır, özel okulların gerek kuruluşu esnasında gerekse işletilmesinde yapılacak olan harcamaların tamamı bu kurumu kuran kişi veya vakıflar tarafından karşılanacaktır. Bu okulların açılabilmesi için öğretmenlerin Maarif Nezaretinden veya mahalli maarif idarelerinden aldıkları diplomalarının olması gerekmektedir. Ders kitaplarının ve programlarının ahlak ve devlet politikasına uygunluğu Maarif Nezareti veya mahalli maarif idaresince tasdik edilmiş olması, ahlâka ve devlet politikasına aylan özellikler taşımaması İstanbul'da Maarif Nezaretince taşrada ise mahalli maarif idaresi ve ilgili vali tarafından bu okullara resmi ruhsat verilmiş olması gerekmektedir. Bu üç şarta uymayan okulların eğitimine izin verilmez".

Levent Şahverdi Arşivi

c. Abdülhamit Dönemi ve Meşrutiyet Dönemi Gelişmeleri (1876-1923)

23 Aralık 1876'da çıkartılan Kanun-i Esasî'nin 15. ve 16. maddeleriyle yabancı okullar denetim altına alınmak istenmiş ve bu amaçla 1886'da Maarif Nezareti bünyesinde Mekatib-i Ecnebiye ve Gayri Müslime Müfettişliği kurulmuştur. 1886'da çıkartılan Irade-i Seniyye ile yabancı okulların açılması tamamen padişah iznine bağlanmıştır. 1905 yılına gelindiğinde Osmanlı topraklarında hükûmet tarafından tespit edilebilen yabancı okul sayısı 600 civarındadır, ancak tespit edilemeyen evlerde ruhsatsız olarak faaliyette bulunan yabancı okul bu rakamdan çok daha fazladır.[8]

1909 yılında yabancı okulları sıkı kontrol altına almak için çıkartılmak istenen Maarif-i Umumiye Kanunu daha çıkmadan yabancı elçiliklerin baskısıyla ertelenmiştir. Hatta, Osmanlı'nın bu son döneminde yabancı okul yöneticileri, okullarına denetlemek için gelen Osmanlı müfettişlerini kapıdan geri çevirmeye başlamışlardır. Yabancı okullarda okuyan sadece Gayri-Müslim çocuklar değildi, bu okulların vermiş olduğu kaliteli yabancı dil eğitimi, Osmanlı elit tabakasının da çocuklarının bu okullara gönderme nedenidir. 1890 yılında Robert Koleji mezunları arasında Tevfik Paşanın kızı

Bingöl, **a.g.e.,** s. 48-51, Ferman-ı Adalet:

"...Müslümanlar ile Hıristiyan ve diğer gayri müslimler arasında veya hıristiyanlarla diğer gayri müslimlerin kendi aralarındaki davalar, nizamî adlî mahkemelerde yasalar ve tüzüklere uygun olarak kısa sürede sonuçlandırılarak icraya konulacaktır. Mahkemelerin en çok dikkat edecekleri husus; iyi niyetle kin, garez ve düşmanlık duygularına kapılmadan hareket etmeleri, ceza mahkemelerinin hüküm ve kararlarının belgelere dayalı olmasını gerektirir. Haklarında bir hüküm olmadan hiç kimse tutuklanmalı ve asla kötü muamele ve işkence yapılmamalıdır. Aksine davrananların kötü niyetle hareket ettiklerinin tespiti halinde şiddetle cezalandırılacaklardır.

-Gayri müslimlerin bedelli askerlik yapmaları, fiili hizmet gören vatandaşın haklarına uygun olmadığından bundan sonra gayri müslimlerden 20 yaşını doldurmuş ve 40 yaşını geçmiş olup da sakat ve iş göremeyecek durumda ve yaşlı olanlar hariç alınmakta olan 100 altın bedel 50 altına indirilmiştir.

- Ülkemizin bazı yerlerinde bulunan gayri müslimlere arazi verilmeyip de çiftçilikte sadece işçi olarak çalıştırılmaları hak ve adalete uygun düşmeyeceğinden bundan sonra gayri müslimlerde her türlü emlak ve arazi alım-satımında farklı olmayacak surette Arazi Kanunnamesinden eşit yararlanacaklar..."

[8] Şamil Mutlu, **Osmanlı İmparatorluğu'uda Yabancı Okullar,** Ph.D., İstanbul, 199, s. 333-334; BOA, ŞD, 2754/25, 2757/1; BEO, 205658; Okan, a.g.e., s. 4-5; Vahapoğlu, a.g.e., s. 42-43, 109-129-Türk **Anayasa Metinleri, (http://** www.tbmm.gov.tr/kultur sanat/yayînOOI .htm -**15k);** Kanun-i Esasi

"Madde 15: Emri tedris serbestir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.

Madde 16: Bilcümle mektepler devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai osmaniyenin terbiyesi bir siyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye halel getirilmiyecektir.";

Levent Şahverdi Arşivi

Gülistan ve Halide Edip vardır. 20 Nisan 1914'te Saint Joseph'te yapılan bir araştırma bu okullara giden çocukların sosyal yapısını göstermektedir.[9]

Tablo 4. Saint Joseph Koleji Öğrencilerinin Sosyal Yapısı

Meslekler	Sayısı	Meslekler	Sayısı
Prensler	8	Sivil Memurlar	80
Mareşal ve general	22	Bankacı ve Komisyoncu	80
Yüksek Şahsiyetler	90	Tıp Doktorları	90
Banka Müdürleri	30	Avukatlar	20
Mühendisler	20	İrad sahipleri	30[10]

22 Eylül 1915'te çıkartılan ve 45 maddeden oluşan Maarif Nizamnamesi, Cumhuriyet Döneminde de yabancı okulların denetim ve düzenlenmesinde kullanılacak kadar kapsamlıdır. Ancak I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında başta Amerikan kolejleri olmak üzere diğer yabancı okullar bu nizamnameye rağmen misyoner faaliyetlerine devam etmişlerdir. Özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında Amerikan kolejlerinin işlevlerini açıklamak için dönemin Genelkurmay Başkanı İsmet Paşanın 25 Eylül 1920'de yapmış olduğu şu konuşma çok önemlidir:[11]

---

[9] Okan, **a.g.e.,** s. 5; Ergin, **a.g.e.,** s. 1292-1481; Roderic H. Davison, **Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim,** (Çev: Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 1032-1043.

[10] Okan, **a.g.e.,** s. 2.

[11] H. Ali Koçer, Türkiye'de **Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),** Ankara, MEB Yayınları,1974, Maarif Nizamnamesi:

"Madde 1: Mekatib-i Hususiye, maarifi efrad tarafından ve hükûmetçe tanınmış Türk cemaat ve cemiyet ve şirketler canibinden temin olunarak açılan mekteplerdir. Bir veya birkaç fen ve Usan veya sanat tahsiline mahsus olarak bu veçhile açılan dershaneler dahi mekatib-i hususiyeden ma'duttur.

Madde 2: Ecnebi cemaat ve cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları memnudur.

Madde 3: Hükûmetçe tanınmış Türkiye'de bulunan cemaatler tarafından açılan mektepler, cemaate mensup nüfusun sakin bulundukları mahalle veya kariyeler dahilinde olmakla beraber vüs'at ve gürültüleri mevcut sair mekatip ile diğer cemaat maabedinden işidilmeyecek derecede uzak bulunmak meşruttur.

Madde 5: Ana mekteplerinden maada zükur ve inas için muhtelit mekatib-i milliyeleri müsait olmayan talimat kabul olunmamak şartiyle nihari mekatab-i muhtelif de açılabilir.

Madde 6: Lisan-ı resmiden gayri lisanla icray-ı tedrisat olunacak mekatab-i hususiyede Türkçenin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburidir. Türkçe, sınıf-ı iptadiyede haftada dört saatten ve sınıf-ı taliye ve aliyede iki saatten dun olmayacaktır.

Madde 8: Türkiye'li efrad ve cemaat ve cemiyet ve şirketler tarafından açılan mekatib-i hususiyette Maarif Vekaletinden ruhsat istihsal olunmadıkça ecnebi müdür ve müdire, muallim ve muallime ile muavini ve muavine istihdam olunamaz.

Madde 10: Mekatib-i hususiye, kaim bulundukları mahallerin en büyük mülkiye memurları ve maarif müdür ve müfettişleriyle sıhhiye müfettişlerinin nezaret ve teftişine tabidir, îbtidai derecesinde bulunanlar bunlardan başka Tedrisat-ı îbtidadiye Kanununda gösterilen sair memurin ile mecalisin azası tarafından dahi teftiş olunur."

Levent Şahverdi Arşivi

"Mazuratıma Ayintab mıntıkasındaki harekatı arzederek hitamvereceğim. Ayintab mıntıkasında son bir buçuk ay zarfında pek mühim fedakarlıklar cerayan etmiştir. Fransızlar Ayintabı bilhassa hedef ittihaz ederek mühim kuvvetlerle ilerlediler. Bir aralık Ayintabı kendileri muhasara ederek vaziyete tamamen hâkim kaldılar.-Ayintab civarında Amerikan mektebi, kolejleri vardır. Bu Amerikan kolejleri, Fransızların bugün üssülharekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteblerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, anbar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimiz içinde bir kale olarak inşa olunmuş zan olunur. Bu üsüslharekeye istinat derek, Fransız kuvvetleri, Nizibe kadar huruç yapmışlardır ve etrafında bulunan köylere daima sarkıntılık etmektedirler. Girerler, köyün etrafını alırlar, bıçaklarını çekerler. Fransız mandasını istediklerine dair halktan senet isterler ve onları alırlar..."[12]

d. Yabancı Okulların Amaçları Hakkında Ortaya Atılan İddialar

Yabancı okulların amaçları konusunda İstanbul Alman Lisesi Müdürü Dr. Richard Pröyzer'in şu tespiti çok önemlidir:

"Türkiye Abdülhamit'in istibdadına nihayet verdiği zaman muhtelif içtimai sahalarda henüz kaos halinde idi. Bu hal bilhassa Maarif sahasında daha çok göze çarpıyordu. İlk mektepler yok denecek kadar azdı. Tali mektepler de öyle bir vaziyette idiler ki çocuklarının tahsillerine ehemmiyet verenler ya hususi muallim tutmağa veya çocuklarını ecnebi mekteplerine göndermeğe mecbur oluyorlardı...

O zaman bu ecnebi mekteplerinde Türkçe tedrisatı çok elim bir vaziyette idi. Bu dersler bir çok ecnebi mekteplerinde ihtiyari idi. Şayanı hayrettir ki çocuklarını bu derslere iştirak ettirmeyenler bizzat Türklerdi. Hiç şüphesiz bu, çocuk velilerinin, Türkçe muallimlerinin vazifelerini ifada izharı aczettiklerini ve okutulan Türkçe kitaplarının pek fena olduğunu bildikleri içindir.

[12] Ali Rıza Cihan, İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, C. I, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s, 37-38.

Levent Sahverdi Arşivi

Filhakika Abdülhamit devrinde bu mesele o kadar şayanı dikkat idi ki kıraat kitapları arasında garbî Avrupa kitaplarının noktası noktasına Türkçe'ye çevrilmiş numuneleri vardı. Bu şeraitte bir çocuğun kalbinde vatan hissi, vatan muhabbeti, yurd sevgisi ve millî vecid nasıl uyandırılabilirdi? Açık söyliyeyim ki bir çok ecnebi mektepler misafirperverliğine mazhar oldukları memlekete hizmet etmeğe hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Memleketin lisanı bile ihmal ediliyor, çocuğun gözü mektebin mensup olduğu memlekete çevrilerek oranın körü körüne perestişkarı olmasına çalışılıyordu. Türkiye'nin o felâketli zamanlarında beni pek hayrete bırakan bir cihet de bazı ecnebi mekteplerinin hodgahı hedeflerine vasıl olmak için pedagojik esasların en iptidai icabatını bile ihmal etmeleri idi... Bunun neticesi olarak da çocuklar ecnebi bir memleketin coğrafyasını öğrendikleri halde kendi vatanlarına dair hiçbir şey bilmiyorlardı. Buna inzimam eden ikinci bir fenalık da bu mekteplerde Türk çocuklarına yapılan dinî tesirat ve telkinattı. Bu tesirat ehemmiyeti küçültülemeyecek derecede muzır ve tehlikeli idi. Bu mekteplerin bazılarında Türk çocukları Hıristiyan ibadet ve dualarına, din merasimine iştirak ettiriliyordu. Hatta bazen kabahatlerini affettirmek maksadiyle salibi bile Öptürüyorlardı. Fakat garibi şu ki çocuk ebeveynleri bu halleri vakıf oldukları halde hiçbir itirazda bulunmuyorlardı"[13]

Yabancı okullar kendi ülkesindeki ders ve kitapları aynen okuturdu, Osmanlı Maarif Nezareti bunlara karışamıyordu. Hatta okutulan bu kitaplarda Türkler aleyhinde yazılar varsa bunlar aynen okutulurdu, Türkçe ise ihtiyari bir dil olarak kullanılırdı. Bu okulların genelde müdürleri papazdı ve bu okullara giden Müslüman öğrenciler de Hıristiyanlar gibi kiliseye götürülerek ibadete zorlanırdı. Osmanlı bunun karşısında aldığı tek tedbir ise Müslüman öğrencilerin yabancı okullara gitmelerini engel olmaya çalışmaktan öteye gidememiştir.[14]

Amerikalı, Fransız ve İngiliz misyonerler Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek olan fikrî yapıyı gene ülke topraklarında kurduktan okullarla oluşturmuşlardır. Misyoner okulları batılı emperyalist ülkelerin kendi emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne karşı kullandıkları en güçlü silâh olmuştur. Köylere kadar yayılan bu okullar sayesinde birbiriy-

[13] Ergin, a.g.e., s. 1044-1046.
[14] Okan, a.g.e., s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

le yüzyıllar boyunca birlikte yaşayan halklar, birbirine düşman edilmiş ve bağımsızlık mücadelelerine destek olunmuştur. Buna tipik bir örnek ise Arap hareketinin liderlerinden olan Refik Rızzık Selum'un Osmanlı Divan-ı Harbi huzurunda anlattıklarıdır:

"Ben Fransız mekteplerinde okudum. Bugün Suriye, Irak ve Lübnan'da eşraf ve ağaların evlâtları Cizvit mekteplerinde okur. Öteki Arap diyarlarında ise İngilizce hâkimdir. Onlar ya İngiliz mekteplerinde, ya Amerikan kolejlerinde okurlar. Hepsinin gayesi, Türkler hakkında benim sahip olduğum bilgileri telkin etmektir: Hepsi için müşterek düşman Türklerdir. Bu itibarla Arapları malum, hatta gayri malum gayelere sevketmek emelinde olanların ele alacakları yegane mevzuu Türk düşmanlığıdır. Zannediyorum ki, bizim hatamızı bizden sonrakilerde ister istemez düşeceklerdir."[15]

Yabancı okullara giden öğrenciler, yüksek bir hayat seviyesine kavuşmak, Avrupa görmek, medenî olmak, toplumda Önemli bir statü kazanmak gibi değişik teşviklerle yetiştirilmişlerdir. Hatta bu Öğrenciler zamanla kendi toplumlarının değer yargılarından uzaklaşmaya başlamışlardır. Tüm bu faaliyetlerin bilinmesine rağmen yabancı okullara hala ilgi duyulmasında etken, zengin veya elit tabakanın çocuklarının, ilerde iş bulmalarında önemli bir ayırt edici unsur olan, yabancı dil bilmelerini ve Avrupa seviyesinde medenî bir eğitim görmelerini istemeleridir. Bir diğer ilginç husus ise, ülkedeki Amerikan okullarında okuyan bazı Türk aydınlarının Kurtuluş Savaşı esnasında Amerikan mandacılığını savunmalarıdır.[16]

e. Yabancı Okullara Dair Raporlar ve Önlemler

1892'de Beyrut vilâyeti Kudüs mutasarrıflığında kaymakam olarak çalışan Mihran Boyacıyan tarafından, 1894'te Maarif Nazın Zühdü Paşa tarafından ve 1898'de Şakir Paşa tarafından hazırlanan raporlardan Osmanlı Devleti, yabancı ve Gayri Müslim okullarının faaliyetleri konusunda yararlanmıştır.[17]

---

[15] Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 24.

[16] Halit Ertuğrul, **Kuruluşundan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları ve Bu Okullardan Mezun Olan Öğrencilerin Türk Toplumunda Üstlendiği Roller**, Ph.D., Sakarya, 1997, s. 145-149, 188-194.

[17] Haydaroğlu, **a.g.e.**, s. 34-38.

Levent Şahverdi Arşivi

Mihran Boyacıyan'in 1892 tarihli raporu, devletine sadık Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşının, yabancı misyonerlerin kendi soydaşlarına bölgesinde oyuna getirmelerini devlete bildirmesi açısından da çok anlamlıdır. Boyacıyan, Fransız ve İngiliz misyonerlerin çalışmaları sonucu bölge halkında mezhep değişiklikleri başladığını ve bunların yönetildikleri yerlerin ise, yabancı okullar olduğunu rapor etmiştir.[18]

Abdülhamid devri Maarif Nazırlarından Ahmet Zühdü Paşa, 4 Ocak 1891 ile 12 Nisan 1902 tarihleri arasında görev yapmıştır. Ahmet Zühdü Paşanın 1894'te sunduğu rapor, değişik nitelikteki yabancı ve azınlık okullarının Osmanlı topraklarının dört bir tarafına nasıl dağıldığını, okulların politikalarını, öğrenci adetlerini, kuruluşlarını en yetkili ağızdan anlatmaktadır. Rapor, Osmanlı tarihi boyunca yabancı ve azınlık okulları hakkında hazırlanmış en kapsamlı rapordur. Raporda, ülkedeki ruhsatlı ve ruhsatsız yabancı ve azınlık okullarının sayısı, hangi şekilde tesis edildikleri, Maarif Nizamnamesine göre bu okullara Osmanlı Hükûmetinin ne dereceye kadar teftiş edebileceği, bu okulların zararlarını önlemek için ne gibi tedbirler alınması gerektiği, okulların imtiyazlarının neler olduğu anlatılmaktadır. Rapora göre, ülkede 413 yabancılara, 4547 Gayri-Müslimlere ait okul vardır ve bunların ancak 498 tanesinin ruhsatlı, 4049 tanesinin ise ruhsatsızdır. Herhangi bir ev ya da binada yabancılar ve Gayri Müslimler okul faaliyetinde bulunabildikleri için okulların kesin sayısını tespit etmek mümkün değildir. Önlem olarak Osmanlı tarafından yatılı okulların açılması gerektiği ve yabancıların etkisine en çok maruz kalan İzmir, Selanik, Suriye, Beyrut, Halep ve benzeri vilâyetlerde, yabancı okulların ve kitaplarının denetlenmesi için tek bir maarif müdürlerinin yeterli olmayacağından onlara yardımcı olarak yabancı lisan bilen, becerikli, Müslüman seyyar maarif müfettişlerin görevlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir.[19]

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılın ikinci yansında ilk yabancı okul açılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yansından itibaren Osmanlı Devleti tarafından çıkartılan Tanzimat ve Islahat Fermanları sayesinde de, misyonerler yoğun bir şekilde Osmanlı topraklarında çalışmaya başlamışlardır. Bu fer-

[18] Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 129-130; Haydaroglu, **a.g.e.** s. 34-38.
[19] Çetin, a.g.m., s. 194-206.

Levent Şahverdi Arşivi

manların sağladığı özgür ortam, Gayri-Müslimler ve yabancılar için bulunmaz bir fırsat oluşturmuş ve onların açtıkları yeni okul, yetimhane ve kiliselerle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Ahmet Zühdü Paşa, Mihran Boyacıyan gibi yöneticilerin iyi niyetli çalışma ve teftişleri, yabancı okullar tarafından ciddiye dahi alınmamış, istedikleri gibi ülkede at koşturmuşlardır. Yarı sömürge durumuna düşmüş Osmanlı İmparatorluğu'ndan kapitülasyon ve dış borçlara rağmen daha fazla cesur adımlar atmasını beklemekte pek doğru olamazdı.

2. Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda yabancı okulların zararlı faaliyetlerini çok iyi görmüş olan Atatürk ve arkadaşları, Cumhuriyet Türkiye'sinde bu tür acı tecrübeleri tekrar yaşamamak için derhal önlem almaya karar vermişlerdir. İşte bu nedenle Atatürk döneminde ülkede bulunan yabancı okullara yönelik hukukî düzenleme, ilk kez Lozan Antlaşması'yla başlamış ve ardından Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve çıkarılan diğer kanun, yönerge ve genelgelerle yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle, yabancı okullar kontrol ve denetim altına alınarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan başıboşluk ortadan kaldırılmıştır.

a. Lozan Antlaşması'nın Getirdiği Düzenlemeler

Yabancı okullara karşı Atatürk, başlangıçtan itibaren kararlı bir tutum içinde olmuştur. Merzifon'da Pontus örgütlerine merkezlik yapmış ve bunu hükûmetine bildiren Türk Öğretmenin Rumlar tarafından öldürülmesine zemin hazırlamış olan Amerikan okulu bizzat TBMM Hükûmeti tarafından 1921'de kapatılmış ve evraklarına el konulmuştur. Daha önceden de Ermeni ve Rum çetelerine yardım ettiği bilinen Amerikan okullarına karşı tutum da sertleşmiştir.[20]

Maarif Vekili Hamdullah Suphi 1921'de TBMM'de yabancı okullar hakkında yaptığı şu konuşma cumhuriyet hükûmetinin bu konuda yapması gerekenleri anlatmaktadır:

[20] Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitim,** Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1982, s. 17-19.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bazı sakıncaları olmasa, Türkiye dahilinde bir tek ecnebi mektep bırakmam. Fakat bu, dahili olduğu kadar haricî bir meseledir. Amerikan mekteplerini kapattığımız gün, Amerika üzerinde bunun yankıları ne olacaktır, düşünüp incelemeliyiz. İtalyan mekteplerini kapattığımız zaman yine ortaya çıkacak etkileri göz önüne almalıyız. Demek ki elimizde bir çare vardır, oda mekteplerimizi, ailemizi, ecnebi mekteplere ihtiyaç göstermeyecek bir surette yükseltmektir. Kendi mekteplerimiz, lazım gelen irfan ve terbiyeyi temin etti mi, emin olunuz bir tek aile çocuklarını ecnebi mekteplerine yollamaz."[21]

Lozan Antlaşması'yla yabancı okullar için yeni bir statü kabul edilmiştir, bu antlaşmanın 40. maddesine göre yabancı ve Gayri Müslim okulları Türk okulların kanun ve yönetmeliklerine tâbi olmak şartıyla varlıklarını sürdürebileceklerdir. Lozan Antlaşması'yla birlikte yabancı ve Gayri Müslim okullara tanınan imtiyazlar tamamen ortadan kalkmış ve bu okullarda Türk kanun ve yönetmeliklerine tabi kılınmıştır.[22]

Lozan Antlaşması'nın 40. maddesi;

"Gayrimüslim ekalliyetlere mensup olan Türk tebaası hukuken ve fiilen diğer Türk tebaaya tatbik edilen aynı muamele ve aynı teminattan müstefit olacaklar ve bilhassa, masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü müesesatı hayriye, diniye veya içtimaiyeyi, her türlü mektep ve sair müesesatı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murakabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe istimal ve ayini dinilerini serbestçe icra etmek hususlarında müsavi bir hakka malik bulunacaklardır."[23]

Yabancı okulların Lozan Antlaşması'yla tanınması, delegelerin karşılıklı mektuplarına bağlıdır. Bu konuda karşılıklı yazılmış üç mektup vardır. Bu mektuplar Türk delegasyonun başkam İsmet Paşa tarafından İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilere yazılmış olan ve onlarında cevaben yazdıkları mektuplardır. Lozan Antlaşması'nda yer alan bu mektuplarla Türkiye, sadece Fransa, İtalya ve İngiltere'ye ait 30 Ekim 1914'ten önce varlığı tanın-

[21] Akyüz, **a.g.e.,** s.281.
[22] Okan, **a.g.e.,** s. 5.
[23] Anayasa Mahkemesi Kararı, (http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/SPK/K1998/K1998-Ol.htm-lOlk).

Levent Şahverdi Arşivi

mış olan din, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarını tanımıştır. Her ne kadar Lozan Antlaşması'yla sadece mektup verilen bu üç ülkeye okullarını devam ettirme hakkı verilmişse de, 1914'ten önce açılan diğer ülkelerin okullarının da Lozan Antlaşması'nda adları geçmemesine rağmen faaliyetlerine devam hakkı verilmiştir. Ancak Lozan Antlaşması hükümleri çerçevesinde bu mektupların yedi yıllık geçerlilik süresi 13 Ağustos 1931*de dolmuş ve bağlayıcı hükümleri ortadan kalkmıştır.[24]

Bu mektupların içeriğine bir örnek olması açısından İsmet İnönü'nün Fransız temsilciye yazdığı mektup aşağıda verilmiştir:

'Türk Hükûmetinin, Türkiye'de 30 Ekim 1914 gününden önce varlığı tanınmış Fransa'ya bağlı Din, Öğretim, Sağlık ve Yardım Kurumları'nın varlıklarını gene tanıyacağını... Fransız kurumlarının durumlarını yasalara uygun biçime getirmek üzere anlayışla inceleneceğini, ...yukarıda sözü geçen kurumlar, benzeri Türk kurumlan ile tam eşit bir işlem görecek ve onlara ilişkin kamu düzeni hükümleri ile yasalara ve yönetmeliklere bağlı tutulacaklardır. Bununla birlikte, şurası kararlaştırılmıştır ki, Türkiye Hükûmeti iş bu kurumların çalışma koşullarını ve okullar konusunda, öğretimlerinin gereği olan kuruluş göz önünde tutacaktır."[25]

b. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Getirdiği Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti ulusal bir devlet olmak için kendi topraklarındaki Rumların büyük bir kısmını Yunanistan'daki Türklerin bir kısmıyla değiştirdiğinden, tehcirle Ermenilerin büyük kısmı Türkiye Cumhuriyeti topraklan dışında kaldıklarından ve geriye kalan Gayri Müslimlerin çoğunluğu kendiliğinden ülkeyi zaten terk ettiklerinden, gerek azınlıkların gerekse yabancıların okullarına dair düzenleme yapma, Osmanlı Devleti döneminden çok daha farklı özellikler göstermiştir. Yabancı okullar çok sıkı denetim altına alınabilmiştir.[26]

1924'ten itibaren Türk Hükûmeti, Türk okullarını lâikleştirmeyi amaçlarken bunu ülkede bulunan yabancı okullarda da gerçekleştirmek istiyor-

[24] Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 139.
[25] Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 139.
[26] Akyüz, **a.g.e.**, s. 324-325.

Levent Sahverdi Arşivi

du. Hatta Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra bu konuda hükûmet çalışmaya başlamıştır. Artık TBMM, ülkede hiçbir din yada mezhebin kendi propagandasını yapmasını istemiyordu. Din konusunda okullar ister yerli ve ister yabancı olsun tarafsız olmalı ve okullarda tek amaç, çağdaş bir eğitim vermek olmalıydı. Türk Hükûmeti medreseleri kapatmayı dahi göze almışken, yabancıların dinî eğitim veren okullarına karşı duyarsız olması mümkün değildi. İşte bu nedenle 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat (Öğrenimin Birleştirilmesi) Kanunu'yla diğer bakanlıklara ve vakıflara bağlı tüm yerli ve yabancı okullar, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.[27]

Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun ilgili maddeleri :

"Madde 1 - Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur.

Madde 2 - Şer'iye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususî vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3 - Şer'iye ve Evkaf Vekaleti bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan mebaliğ Maarif bütçesine nakledilecektir."[28]

Bu kanun, kimi yabancı okul ve yabancı kuruluşların direnciyle karşılaşmış ve bağlı oldukları ülkeler kanalıyla Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmışlarsa da Türk Hükûmeti geri adım atmamıştır. Yabancı okulların bir kısmında Türk Devleti'ne karşı yıkıcı faaliyetler olduğu, bazı okullarda dinî sembol ve resim bulundurmaya hala devam edildiği için, bunları önlemeye yönelik olarak 26 Eylül 1925'te ve 7 Şubat 1926'da genelgeler çıkartılmıştır.[29]

c. 1925 ve 1926 Yılı Genelgeleri'nin Getirdiği Düzenlemeler

26 Eylül 1925 tarihli Genelge şu düzenlemeleri içermektedir:

"– Hiçbir okulda Türk ve Türk Devleti aleyhine, derslerde veya ders dışında bir ifade kullanılmayacaktır.

---

[27] Ergün, **a.g.e.,** s.49-61; Vahapoğlu, **a.g.e.,** s. 143-166.

[28] Tevhidi Tedrisat Kanunu. **(http://www.yargitay.gov.tr/bilgi/kanuiMistc/PC1430.HM3.framesct.html -1k).**

[29] Vahapoğlu, **a.g.e.,** s. 143-166.

Levent Şahverdi Arşivi

-Türklerin bugününü ve dününü kötüleyen Türk ve Türk Devleti aleyhine yazılmış kitaplar bulunmayacaktır.

-Türk toprakları hiçbir ülkenin parçası olarak gösterilmeyecektir.

-Ders kitaplarında hiçbir ülkenin propagandası yapılmayacaktır.

-Tüm yabancı okullarda haftada beş saat Türk dili, Türk tarihi ve coğrafyası okutulacaktır.

-Türk dili, Türk tarih ve coğrafya öğretmenleri Türk olacak ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca seçilecektir.

-Okullarda her türlü dinî propagandanın yapılması yasaktır.

-Okullarda dinî semboller bulundurulmayacaktır."[30]

7 Şubat 1926 Genelgesi şu önemli hükümleri içermektedir:

"- Yabancı okulların ...ruhsatnamede yer almayan alanda faaliyet göstermelerine izin verilmeyecektir sahip oldukları ruhsatlarla Mekatib-i Hususiye talimatnamesinin müsaade ettiği çerçevede çalışabilirler. Bunun dışında faaliyet göstermelerine izin verilmeyecektir.

- Yabancı okullarda Türkçe, Türk tarihi ve coğrafyası derslerini okutacak öğretmenler bakanlıkça tespit edileceğinden bu görevi üstlenecek öğretmenlerin tespitinde Bakanlığa isim bildirilecektir. Tavsiye edilenlerin Türk ve millî duygu sahibi olmaları gerekmektedir.

- Okul kayıtlarının... Türkçe tutulması sağlanacak, buna uymayan okullar kapatılmak üzere bakanlığa bildirilecektir.

- Bazı okullarda Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'ni hükümlerinin bilinmediği, ...her okula birer adet Mekatab-i Hususiye Talimatnamesi verilecek ve bu talimatname hükümlerinin bilinmemesi mazeret sayılamayacağı tebliğ edilecektir.

- Bütün okullarda, en seçkin yere 80 x 66 ebadlarında bir Atatürk fotoğrafı asılacaktır.

[30] Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

Levent Sahverdi Arşivi

- Okul kiliselerine ibadet etmek için de olsa yabancıların girmesine izin verilmeyecektir.

- ... Ders kitapları içinde..."EİZZE" resimleri görülmüştür. Bunlar derhal çıkarılacak, kiliselerden başka yerlere salip takılmasına izin verilmeyecek, aksine harekette bulunan okul ve yöneticilerinin ve öğretmenlerinin görevlerine son verilecektir.

- Yabancı okulların tali kısımları genel müfettişler, Maarif Müdür ve memurları tarafından teftiş edilecektir. Yabancı ilkokullarını ise ilköğretim müfettişleri, genel müfettişlikten alacakları program gereğince teftiş edeceklerdir.

- Önceden kapatılmış olan yabancı okullarının gizli olarak faaliyetlerine devam ettikleri Öğrenilmiştir. Bu tür gizli faaliyette bulunan okullar tespit edildiğinde o vilayetin Maarif Müdür ve memurları meslekten ihraç edileceklerdir.

- Azınlık ve yabancı okullardaki öğretmenlerin kimlikleri, yeterlikleri, diplomalarının ve diğer gerekli evraklarının incelenme yetkisi maarif idarelerine aittir. Bu evraklar üzerinde yapılan incelemelerde uygun olmayanlar kabul edilmeyeceklerdir."[31]

Yabancı okulların sıkı takip ve kontrol eden hükûmet, lâik eğitim sistemi karşısında eğitim veren tüm yabancı ve Türk okulları kapatmıştır. Bu genelgeden sonra İtalyan okulları kesinlikle kurallara uyacaklarını açıklamalarına rağmen, İzmir'de bulunan Fransız okulu genelgeye uymamakta ısrar ettiği için kapatılmıştır. Okullardaki haçları indirmeyen bazı Fransız ve İtalyan okulları haç indirinceye kadar kapalı tutulmuşlardır. Ülkede bulunan Musevi okullarının Türkçe eğitim yapmama direnci 1926'da kırılmıştır. Robert Koleji'nde görev yapan Fischer adlı öğretmen Türkler aleyhinde konuşma yaptığı için görevinden alınmıştır. 1925'te ise yabancı öğretmenler sınava tabi tutulmuşlar ve Türkçe ile birlikte Türk tarihi ve coğrafyası derslerinin verilip verilmediği de sıkı takip altına alınmıştır. Sınava tabi tutulan öğretmenler arasında yeterli vasıfları taşımayanların işine son verilmiştir.

[31] Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkçe dersinden geçmeyen öğrencinin sınıfını geçemeyeceğine karar verilmiştir. Türkçe dersini kasten ihmal eden okullar kapatılmıştır. Öğrencilerin her türlü sınavları okullarda veya eğitim bakanlığı tarafından yapılmasına, eskisi gibi elçiliklerde sınavların yapılmamasına karar verilmiştir. Türkçe Öğretmeni kabul etmek istemeyen İstanbul İngiliz Kız Ortaokulu kapatılmış, ancak Türkçe Öğretmeni'ne razı olduğu için tekrar açılmıştır. 1927'de Türk Öğretmenlere sorun çıkaran St. Paul Cheri Fransız Kız Okulu kapatılmıştır. 1928'de Bursa Amerikan Koleji, iki Müslüman öğrencisinin Hıristiyan olması nedeniyle kapatılmıştır.[32]

1925'te Maarif Umumiye kanunu tasarısına göre hazırlanan ve 23 Mart 1931'de mecliste kabul edilip 29 Mart 1931'de yasalaşan 1778 numaralı kanuna göre Türkiye'de ilk tahsillerini yapmak üzere tüm Türk vatandaşları ancak Türk okullarına gidebileceklerdir. Çıkarılan bu kanunla artık azınlık durumunda olan Gayri-Müslim Türk vatandaşların da yabancı okulların ilkokul bölümüne gitmeleri yasaklanmıştır.[33]

d. Yabancı Okullar Yönergesi'nin Getirdiği Düzenlemeler

29 Aralık 1934 tarihli Tapu Kanunu'nun 3. maddesiyle yabancılara ait okullar ismini taşıdıklan ülkenin gayri menkulü olarak kabul ediliyordu, şöyle ki: *"Mevcudiyetleri Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetince tanınmış olan yabancılara ait dinî, ilmî, hayrî müesseselerin fermanlara ve Hükûmet kararlarına müsteniden sahiplendikleri gayrimenkuller bu belgelerin sınırları dışına çıkmamak ve Hükûmetin izni alınmak şartile müesseselerin hükmî şahsiyetleri namına tescil olunabilir"*[34]

7 Kasım 1935 tarihli Yabancı Okullar Yönergesi 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi baz alınarak hazırlanmış ve daha önce Tevhidi Tedrisat Kanunu maddelerinin, 1925 ve 1926 Genelgeleri maddelerinin bu

[32] Ergün, **a.g.e.,** s.49-61.

[33] **Milli Eğitim ile İlgili Kanunlar,** Ankara, Milli Eğitim Vekaleti Yayın Müdürlüğü, 1950; Nevzad Ayaş, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi,** Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1948, s. 670-67, Türkiye'de tik Tahsillerini Mektepte Yapacak Türk Vatandaşı Çocukların Türk Mekteplerine Girmelerine Dair ve 23 Eylül 1329 Tarihli Tedrisatı İptidaiye Kanununa Müzeyyel Kanun:

"Madde 1: Türkiye'de ilk tahsillerini yapmak üzere mektebe girecek Türk vatandaşı çocuklar, bundan böyle bu tahsilleri için ancak Türk mekteplerine girebilirler. Madde 2: Bu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir. Madde 3: Bu kanunun icrasına Maarif Vekili memurdur."

[34] **Tapu Kanunu, (http://** www.emlaksa.com/mevzuat kanun 2644.hini - 41 k).

Levent Şahverdi Arşivi

yönergeye katılması sağlanmıştır, farklı olarak ise yabancı okullarda okuyan öğrencilere Türkçe, Türk Tarihi ve coğrafyası dışında sosyoloji dersinin de Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından verilmesi gerektiği, söz konusu olan derslerin kitapları ise Türk okullarına paralel olması gerektiği, ancak öğrencilere istedikleri takdirde bu derslerin kendi dillerinde okumalarının serbest olduğu, bu derslerin kitaplarının, bakanlığının teftiş ve onayını aldıktan ve sakınca bulunmadığı takdirde okutulabileceği, yabancı okulların ancak resmî Türk okullarının tatil günlerinde tatil yapabilecekleri, hiçbir yabancı okulun yeni bir şube ya da sınıf açamayacağı ve mevcut sınıfların sayısının arttırılamayacağı yer almıştır.[35]

3. Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde ve Kurtuluş Savaşı esnasında yabancı okulların yıkıcı faaliyetlerinin acı tecrübelerini yaşamış olan Atatürk, bu acı tecrübelerin ışığında hareket etmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yapılan nüfus mübadeleleriyle ülkede bulunan azınlık nüfusu azaldığı için ülke nüfusu daha homojen bir yapıya dönüşmüştür. Bu sayede cumhuriyet hükûmetleri yabancı okullarla ilgili çok daha rahat kararlar alabilmiş ve uygulayabilmişlerdir. Yeni Türk yönetimi; Atatürk önderliğinde başlatılan bağımsızlık savaşı sonucunda kurulan yeni cumhuriyetin, dünya devletleri tarafından tanınması olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşması'nda, yabancı okulların faaliyetlerine ancak Türk yasa ve yönetmeliklerine uymak şartıyla izin verileceği kararını aldırtabilmiştir. Cumhuriyet hükûmetlerinin çıkardıktan yeni kanun ve yönetmeliklerle birlikte uyguladıkları kararlı ve sıkı denetim, kısa süre içinde bir çok yabancı okulun artık keyiflerine göre varlıklarını devam ettiremeyeceklerini ve Türk kanun ve yönetmeliklere uymaktan başka çarelerinin kalmadığını anlamalarını sağlamıştır. Özellikle 1931 tarihli genelgeyle, Gayri-Müslimler de dahil olmak üzere tüm Türk vatandaşı çocukların ilköğrenimlerini Türk okullarında yapma zorunluluğu getirilmesi yabancı okulların eski cazibelerini yitirmelerinin bir başlangıcı olmuş ve ardından çıkartılan 1935 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'yle yabancı okulların ders ve programlarının Türk okullarla paralel ol-

[35] Vahapoğlu, a.g.e., s. 143-166.

Levent Şahverdi Arşivi

ma şartı getirilmesi ve Türk okulların parasız hale getirilmesi, yabancı okulları tamamen cazibelerinin yitirmelerine neden olmuştur. Tüm bu kanun ve yönetmeliklere ve sıkı denetime rağmen, tamamen kapatılan yabancı okul sayısı çok azdır.

Cumhuriyet döneminde yabancı okullar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi bakanlık müfettişlerini kapılarını kapatamayacaklarını, istedikleri şekilde, hatta ülkenin menfaatleri aleyhinde dahi faaliyet içinde olamayacaklarını ve sıkıştıklarında veya sıkıştırıldıklarında bağlı bulundukları ülkelerin baskısına eskisi gibi başvursalar da bir sonuç elde edemeyeceklerini, çok kısa sürede kavramışlar ve okullarını devam ettirebilmeleri için, her şeyden önce ülkenin yasa ve yönetmeliklerine uymaları ve ülke insanının değerlerine saygı duymaları gerektiğini öğrenmişlerdir. Kısa sürede ülkedeki tüm yabancı okullarla ilgili her şey, kayıt ve kontrol altına alınabilmiştir. Bunu, her şeyden Önce, kendi yaşadığı devirlerde yabancı okulların faaliyetlerinin acı tecrübelerini yaşamış biri olan Atatürk'ün, aynı ortamı bir daha oluşturmama hususunda kararlı olması ve ona inanmış hükûmet ve çalışanlarının azim ve çalışmaları sağlamıştır.

Günümüzde on altısı İstanbul'da biri de Tarsus'ta olmak üzere toplam on yedi olan yabancı okulların daha sağlam esaslara göre denetlenmesi şarttır. Bu okullarla ilgili mevcut olan kanun ve yönetmelikler tekrar gözden geçirilmeli ve gerekirse yeni kanun ve yönetmelikler çıkartılmalıdır, özellikle bu okulların denetimi siyasî görüşler doğrultusunda oluşturulan eğitim kadrosuyla değil, o okulların eğitim yaptığı dillere hâkim olan profesyonel kişilerce yapılmalıdır. Bu okullara atanan Türk müdür yardımcıları ve Türk öğretmenleri ülke rejimine bağlı ve Atatürkçü kişilerden seçilmelidir ve görev yapacakları yabancı okulların eğitim dilini bilmeleri şart koşulmalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı'nca tüm yabancı okulların faaliyetleriyle ilgili toplantılar düzenlenmelidir. Yabancı okulların bulunduğu illerde sadece millî eğitim müdürünün değil, vali dahil tüm devlet kademelerinin duyarlılığı sağlanmalıdır. Her ne kadar 2000'li yıllarda artık azınlık hakları konusunda tüm dünya, daha duyarlı olmasına karşın, bu hakların suiistimal edilmesinin Önlenmesi de Türk Devleti'nin görevleri arasındadır. Avrupa birliğine üye olabilmek uğruna yabancı ve azınlık okullarına fazladan bir serbesti verilmemeli-

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Türkiye'deki yabancı ve azınlık okullarının dengi Avrupa'daki okullar karşılaştırılmalı, eğer bu okullar hak ve hürriyetler açısından gerideyseler yeni düzenlemeler yapılarak gerekli uyumlar sağlanmalıdır.

Geçmişte yabancı ve azınlık okulların, ülke bütünlüğüne zarar veren faaliyetlerini göz önünde bulundurmalıyız, ancak geçmişin korkusuyla yaşamak yerine bu korku kaynaklarını yok etmeliyiz. Yabancı okulların ve temsil ettikleri zihniyetin halledilebilmesi için her şeyden önce Türk eğitim sisteminin ve buna bağlı olan okullarının her şeyiyle düzeltilmesi gerekmektedir. Türk okulları, ne zaman çağdaş bir düzeyde eğitim vermeye başladılar ve yabancı okullara gereksinim duyulan nedenleri kendi bünyelerinde yok edebildiler, işte o zaman yabancı okullara talep de kendiliğinden azalacaktır. Türk ailelerin yabancı okullara talep etmesindeki en büyük etken çocuklarının ileriki yaşlarda ihtiyaç duyacakları yabancı dilin Türk okullarında yeterince öğretilememesinden kaynaklanmaktadır, gerçi Anadolu Liseleri ve Türk özel okulları yabancı dile olan ihtiyacı kısmen karşılayabilmektedirler. Ancak bu okulların ülke genelinde yüzdelerinin az olması yabancı okullara olan talebi devam ettirmektedir. Yabancı okullara talep kanun zorlamasıyla engellenemez, ancak Türk okulları bu okulların eğitim düzeylerine ulaştıkları takdirde talep engellenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

VELİAHT ABDÜLMECİT'İN ANKARA'YA DAVET EDİLMESİ MESELESİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ORAL*

ÖZET

Mütareke döneminde hiçbir Osmanlı hanedanlık mensubu Kurtuluş Savaşı yanında yer almadığı gibi, vatansever bir davranış içinde de bulunmamıştır. Veliaht Abdülmecit, Mehmet Vahdettin ve Damat Ferit ile mücadelesi için Kemalist hareketi kullanmaya, Kemal Atatürk de Veliaht ile Damat Ferit ve Padişah Vahdettin arasındaki bu gerginliklerden yararlanmaya çalışmıştır. Bu hareketiyle Kemal Atatürk, hem Osmanlı Sarayı içinde bir çatlak açmaya, hem de Anadolu halkı için manevî bir dayanak bulmaya çalışmıştır. Ancak Veliaht'ın kararsız ve güvenilmez hareketleri nedeniyle bu gayretinden vazgeçmiş, Onun yerine Şeyh Sünusî'nin manevî misyonunu koymuş ve bu misyonu Hilâfet'in kaldırılmasına kadar devam ettirmiştir. Kemal Atatürk ile Abdülmecit arasındaki bu gayri-resmî ilişkiler, zamanında kamuoyuna yansımış, başta İngilizler olmak üzere, İtilâf güçleri tarafından da dikkatle izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Veliaht Abdülmecit Efendi, Atatürk, Hilâfet, Saltanat, Şeyh Sünusî.

* Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

HEIR ABDÜLMECİT'S MATTER OF INVITATION TO ANKARA

ABSTRACT

No member of the Otoman Dynasty have neither supported or taken part in Turkish Independence War nor behaved in a patriotic way. While the heir to the throne, Abdülmecit, had been trying to take advantage of Kemalist movement for his struggle against Damat Ferit and Mehmet Vahdettin; Kemal Atatürk had tried to make use of this clash between Abdülmecit versus Damat Ferit and Vahdettin. While doing that, Kemal Atatürk aimed to form a crack and confusion in the Ottoman Palace which would result in a moral support from the Anatolian people. However, Heir Abdülmecit's indecisive and untrustworthy pattern of behaviour made Kemal Atatürk give up the idea. Instead, he equipped Sheikh Sunusi with a moral mission and he preserved this mission until the obolishment of Caliphate. This unofficial relation between Kemal Atatürk and Abdülmecit had been learned by the public by time and also been carefully observed by the Allied Powers, especially the English.

Key Words

Heir Abdülmecit Efendi, Atatürk, Caliphate, Sultanate, Sheikh Sunusi

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Bazı yazarlar, son elli yıldır, Türk Kurtuluş Savaşı gelişmeleri içinde Osmanlı Padişahı'nın ve hanedanının da olumlu katkılarının olduğunu belirterek, modern Türkiye'nin kuruluşunu Osmanlı tarihinin bir devamı gibi göstermek istemişlerdir. Bunlara son dönem Osmanlı Sarayı'nda hizmet görmüş ve hanedana yakın kişilerin anıları da eklenince, Kemalist hareketin Ulusal Kurtuluş Savaşı mücadelesi sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulama bir süre sonra Mütareke dönemi ve sonrası iktidarda bulunan Osmanlı Padişahı ile soyuna iade-i itibar edilerek onların da Kemalistler kadar "vatansever" oldukları tezleri ortaya atılmaya, Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimci değil evrimci bir kişilikte olduğu ve O'na, son dönem ıslahatçı paşalarına benzer bir konum verilmeye kadar varmıştır. Bu söylem içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü koşullarında Veliaht Abdülmecit ile ilişkisi ve Veliaht'ın gerçek bir "vatansever" olduğu yönündeki tezlerin önemli bir konumu vardır.

Bu konu doğrudan doğruya Kemal Atatürk'ün liderlik şahsiyeti ve Kurtuluş Savaşı stratejisiyle ilgilidir. Atatürk, gerek Mütareke devrinde İstanbul'daki çalışmalarında, gerekse Anadolu'ya geçtikten sonra Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda "geniş cephe" taktiğiyle hareket etmiştir. Yani, bütün çevrelerle görüşerek kurtuluş olanaklarını araştırıp tanımış, sonra da bunları kurtuluş yolunda kullanmaya çalışmıştır. Prof. Taner Timur'un isabetli şekilde belirttiği üzere, İttihatçılar'dan İtilâfçılar'a kadar geniş bir çevreyle görüşmesi, Atatürk'ün, kimlerle hangi koşullarda işbirliği yapılabileceğini saptamak amacına yöneliktir. Atatürk'ün, Mütareke İstanbulu'ndaki bu yöndeki faaliyetlerini anlatırken, "temas ettiklerim arasında eski İttihatçılar'dan, yahut İtilâfçılar'dan, düşman kuvvetleri ile beraber çalışanlarından birçok kimseler vardı. Her biri ile bir başka türlü görüşüyordum..." sözü buna önemli bir kanıttır[1].

Bu makalenin konusu, Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı yıllarında Osmanlı yönetimine bakış açısını ve Osmanlı hanedanlık mensuplarıyla ilişkisini irdelemektir. Bunlar içinde en tartışmalısı Osmanlı tahtının

[1] Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s.264. Mustafa Kemal Atatürk'ün Mütareke dönemi İstanbulu'ndaki çalışmaları için bkz: Falih Rıfkı Atay, **"Nutuk Öncesi" Atatürk Konuşuyor**, der. İsmet Bozdağ, 2. Baskı, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998.

Levent Sahverdi Arşivi

veliahtı Abdülmecit Efendi ile Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın lideri TBMM başkanı Mustafa Kemal Atatürk arasındaki ilişkidir. Bu makalede, Veliaht Abdülmecit Efendi'nin Anadolu'daki Kemalist hareket ile Türk Kurtuluş Savaşı'na bakış açısının yanısıra Kemalist hareketin Osmanlı Sarayı ve hanedanıyla, özellikle Veliaht'la ilişkilerinin niteliklerini tarihsel kanıtlara/belgelere dayalı ve bilimsel şekilde ortaya koyarak yakın tarihimizin spekülasyona maruz kalan önemli bir konusunu aydınlatmaya çalıştık.

Kemalist Hareket Açısından Abdülmecit Efendinin İşlevleri

Birinci Dünya Savaşı sonunda monarşik düzenlerin yerine demokratik yönetimler kurulmaya başlamıştır. Örneğin, barış sürecinde Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl'ın tahttan feragat etmesi ve ardından Avusturya ve Macaristan cumhuriyetlerinin kurulması buna örnektir. Alman Kayzeri II. Wilhelm de Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki mütareke görüşmeleri sırasında, Veliaht'la birlikte tahtından feragat etmiş (9 Kasım) ve Hollanda'ya sığınmıştır (10 Kasım 1918). Bu önemli gelişme, Alman Hükûmeti'nin 5 Ekim'de Amerikan Hükûmeti'ne mütareke talebinde bulunması, mütareke ve barış için şartlar arasında Alman İmparatoru'nun tahtından feragat etmesini istemesi ile başlamış ve Almanya'da monarşinin ortadan kalkmasını beraberinde getirmiştir. Daha önemlisi, bu bir aylık zaman zarfında başlıca Alman siyasal partilerinin Alman İmparatoru'nu siyasal hayatın dışına atmak istemeleridir[2]. Osmanlı siyasal partileri ise Padişah ve Saray dışında bir seçenek göremiyorlar, Padişah ve Saray da çoğu zaman yabancı güçlere dayanmak zorunda kalıyordu. Daha ilginci, Osmanlı Padişahı'nın ve hanedanlık mensuplarının işgalci güçlerle işbirliği yapmasıdır[3].

M. Kemal Atatürk, İstanbul'da bulunduğu altı aylık zaman zarfında altı defa Padişah Vahdettin'le görüşmüş, fakat vatanın kurtuluşuna ilişkin bir

[2] Coşkun Üçok, **Siyasî Tarih Dersleri**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1951, s.342-343. G. Kidson, Amiral Caltrophe'a sunduğu 25 Mayıs 1919 tarihli bir raporunda "Türkiye'de Sultanlık varisinin durumu hukuk bakımından Alman Kronprinz'inin durumunun aynıdır" diye yazıyordu (Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK Yayınları, 1971, s.13 dn45).

[3] Padişah Mehmet Vahdettin, mütareke görüşmeleri için Mondros'a gidecek kurula verilecek talimata yalnızca kendi taht ve soyunu düşündüğünü gösterdiği şu fıkranın eklenmesi direktifini vermiştir: "Hilâfet-i celele ile ve Saltanat-ı seniyye ve Hanedân-ı Osmanî hukukunun temamî-i mahfûziyetinin temini." Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, 4. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s.155.

Levent Şahverdi Arşivi

izlenim edinmemişti. Üstelik, Padişah'ın İngiliz yanlısı bir eğilim içinde olduğunu anlamıştı. Atatürk, Anadolu'ya geçtikten sonraki dönemde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yürütürken, geniş cephe stratejisi çerçevesinde Osmanlı hanedanı ve İslâm uleması ile yakın temaslar kurmuştur. Bu temaslar, gerek Abdülmecit Efendi-Mustafa Kemal ilişkisinde, gerek Ömer Faruk'un Anadolu hareketine sempatik yaklaşımında, gerekse Şeyh Sünusî'nin bu hareketin âdeta imamlığını üstlenmesi[4] işlerinde olduğu gibi kimi zaman işbirliği boyutunu kazanmıştır. Bu hanedan mensuplarının ülke ve ulus işlerine Padişah Vahdettin'den farklı bir bakış içinde oldukları görülmektedir. Abdülmecit Efendi'nin 16 Temmuz 1919 tarihli lâyihası buna güzel bir örnektir.

Abdülmecit Efendinin bu lâyihası esas olarak Damat Ferit ve hükûmetinin Anadolu'daki Kuvva-yı Milliye hareketi karşısında yapıcı bir icraatta bulunamadığı ve devam etmekte olan Paris Barış Konferansı karşısında alınması gerekli genel önlemlere ilişkindir. Bu lâyihanın geniş bir özeti şöyledir[5]: Abdülmecit Efendi, Kuvva-yı Milliye hareketini, "Celâliler devrini andıran şekavet"e benzetir ve bunun karşısında Damat Ferit'in aciz durumda kaldığını belirtir (Bu yargı Abdülmecit'in ne kadar ulusçu ne kadar hanedancı olduğunu belirtir bir söylemdir). Damat Ferit'in Barış Konferansı karşısındaki tutumunu, özellikle konferansa sunduğu muhtırayı devlet ve millet açısından zararlı bulan Abdülmecit, lâyihasının sonunda alınması gereken önlemleri yedi madde halinde sıralamıştır. Birinci maddede siyasî partiler ve düşünceler karşısında Hilâfet ve Saltanat makamının tarafsız kalması istenmektedir (Bununla dolaylı olarak Vahdettin'in Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile ilişkisine dokunuluyor). Beşinci maddede bütün ülkede bir genel af ilân edilmesi ve altıncıda, "Anadolu'da teşekkül eden cemiyetlerin metalibatını tetkik edip", duruma göre genel menfaate elverişli ve yararlı olanların kabul ve icrası teklif ediliyordu. Yedinci maddede ise "millet-i islâmiyeyi bir kitle-i vahide haline getirmek ve bütün cihana yek emel yek menfaat" bir millet olarak görünmek.

[4] Şeyh Sünusî, 18 Şubat 1921 Cuma günü Sivas'ta Cami-i Kebir'de yapılan Büyük İslâm Kongresi'nde imamlık görevini yapmıştır. Bunun için bkz: **Anadolu Hediyesi**, Numro.4, Dersaadet, 1337.

[5] Bu lâyihanın Latin harfli tam metni için bkz: Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 2. Baskı, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1969, s.279-281; Gotthard Jaeschke, "Osmanlı Veliahtı Abdülmecid'in 16 Temmuz 1919 Tarihli Layihası", çev. Cemil Koçak, **Tarih ve Toplum**, Nu.III/16 (Nisan 1985), s.68-69.

Levent Sahverdi Arşivi

Son olarak da, "Bu nukat-ı mühimmenin (önemli noktaların) icrasında edilecek tekâsül (ilgisizlik) hafazanallah (Allah korusun) felâket-i âzimeye (büyük felakete) sebep olacağını zatı hümayunlarından hafi (gizli) tutmak bir ihanet olacağından bihasbel vazife (vazife gereği) arzına cür'etyab oluyorum (cesaret ediyorum). Olbapta" demiştir. Bu haliyle bu lâyiha, Osmanlı geleneksel Saray siyaseti çerçevesinde nazik bir eleştiriden ibarettir. Ulus ve vatan yararına bir metin değildir; çünkü Saray içinde ve gizli kalması istenmiştir. Bunu kamuoyuna yansıtanlar Saray'da ve Babıâli'de bir çatlak açmak isteyen çevreler, yani Kemalistlerdir.

İngiliz istihbarat servisi raporlarında Veliaht Abdülmecit'in, Mütareke'den itibaren hayli göz önünde olduğu, milliyetçi (Kemalist) hareketten büyük ölçüde etkilendiği ve onların fikirlerine büyük sempati duyduğu belirtiliyordu[6]. İstanbul'daki M.M. Gurubu elemanları da buna benzer bilgiler vermişlerdir. Örnekse, Hüsamettin Ertürk, Veliaht Abdülmecit'in Anadolu'ya geçmek isteğini ilk defa İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ertesinde gösterdiğini ve hatta İstanbul'daki Kemalistler ile temas bile kurduğunu belirtir[7]. Veliaht'ın bu tepkisi, esas olarak İzmir'in işgali karşısında Damat Ferit Hükûmeti'nin kayıtsız kalmasına ve Osmanlı ile Müttefik güçler arasında imzalanacak barış anlaşmasının Türkler'i, "köle seviyesine indireceğine" inanmış olmasından kaynaklanıyordu[8]. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 17 Haziran 1919 tarihli bir telyazısında, Padişah'ın, milliyetçilerin kendi tahtını tehdit eden entrikalarından büyük endişe duyduğunu belirterek, İstanbul'da bulunan ulusal savaş yanlılarının Veliaht'ı önderleri olmaya ikna ettiklerini önemle kaydediyordu[9].

Bu nedenlerle, İstanbul'da bulunan İngiliz işgal güçleri, Veliaht'ın esas fikrini bizzat incelemek için harekete geçmişler ve birkaç defa Veliaht'la görüşmüşlerdir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb bu-

[6] Örneğin bkz: Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.III, TTK Yayınları, Ankara, 1979, s.304; Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I, TTK Yayınları, İstanbul, 1987, s.142.

[7] H. Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, yay. haz. S.N.Tansu, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957, s.318-319.

[8] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, TTK Yayınları, İstanbul, 1991, s.81.

[9] Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I, s.76.

Levent Şahverdi Arşivi

nun için Londra'ya sunmak üzere hazırladığı 9 Ağustos 1919 tarihli raporda Veliaht Abdülmecit'in "güvenilmez" bir karaktere sahip olabileceğini belirtiyordu[10]. Aynı dönemde kaleme alınan bir Fransız raporunda ise Veliaht'ın "kararsız" bir kişilik yapısında olduğu söyleniyordu[11]. Veliaht Abdülmecit'i yakından tanıdığını söyleyen Celâl Nuri (İleri) ise tutarlı ve dürüst bir insan olmadığını anlatıyordu[12]. İstanbul'da bulunan İngiliz yetkilileri, Veliaht'la yaptıkları doğrudan görüşmeler sonucunda onun Osmanlı'nın geleneksel İngiliz politikası yanlısı olduğuna kanaat getirmişlerdi. Gerçekten de bu konuda Veliaht Abdülmecit'le bir görüşme yapan baştercüman Andew Ryan, Veliaht'ın, kendisini İngiliz yanlısı olarak göstermek ve bunu kanıtlamak için odalardan birinde asılı halde duran Lord Palmerston'un resmini gösterdiğini kaydeder[13]. Gerçekte Abdülmecit Efendi, bütün Osmanlı hanedanlık mensupları gibi, kendi soyunun geleceğini düşünüyordu. Bu koşullar içinde herhangi şekilde yurtsever bir yaklaşım içinde değildi.

Bununla birlikte Veliaht Abdülmecit Efendinin düşünce ve yaşam biçimi açısından Fransız etkisi altında bulunuyordu. Şehzadeliğinden itibaren dünya politikasından ve fikir hareketlerinden haberdar olmak için Fransız postanesinde bir "poste resrestante" kiralayarak, "Revue de Deux Mondes", "Illustration", "Temps" gibi Fransız gazetelerini düzenli olarak izlemeye başlamıştı[14]. Mütareke yıllarında ise halk arasında etkide bulunmak amacıyla Cuma namazlarını zaman zaman halk arasında kılmaya özen göstermiştir. Ve gençlere yakın durarak onların desteğini almaya çalışmıştır. 23 Ocak 1920'de, o zaman Zeynep Hanım konağında bulunan Darülfünun Konferans Salonunda düzenlenen Pierre Loti'yi anma törenine Süleyman Nazif'le birlikte katılmış ve burada Süleyman Nazif'in Türkler'i övücü konuşmasını orada ispatı vücut ederek sükûnetle dinlemiş ve bu hareketiyle bile dikkatleri üzerine çekmiştir[15].

---

[10] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 1973, s.73.

[11] Alexandr Jevakhoff, **Kemal Atatürk: Batı'nın Yolu**, çev. Zeki Çelikkol, İstanbul, 1998, s.188-190.

[12] **TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)**, T.İ. Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.526.

[13] Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I, s.75.

[14] Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, çev. Fethi Ülkü, Ankara, 1983, s.39-40.

[15] Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s.447.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülmecit Efendinin 16 Temmuz 1919 tarihli lâyihası kendi türünde bir ilk değildir. Abdülmecit, vatanın işgal edilmesi karşısında ilk tepkisini, İtilâf Devletleri donanmasının İstanbul'a girdiği günün ertesinde (14 Kasım 1918) Vahdettin'e bir mektup yazarak ifade etmiştir. Bu mektupta Abdülmecit, "bu işgali bir an önce sona erdirmek için kuvvetli bir hükûmeti işbaşına getirmeyi ve bir Saltanat Şûrası toplayarak orada alınan kararların ittihaz edilmesini Hanedân-ı Âli Osman'ın şerefi ve âtisi nâmına" teklif ve tavsiye ediyordu[16]. Ayrıca Veliaht, Padişah Vahdettin'e, hükûmetin zaafından bahseden çeşitli muhtıralar sunmuştur. Bu muhtıraların ilkini Padişah'a sunması için 18 Ocak 1919 tarihinde Ali Fuad (Türkgeldi)'a vermiştir. Bu muhtıra ile Abdülmecit Efendi bir "Saltanat Şurası" toplanmasını teklif ediyordu. Abdülmecit'in bu muhtırası, "ahvalin vahametini ve Heyet-i Vükelâ'nın adem-i kifayetini beyan ile mudilât-ı umuru müzakere (önemli konuları görüşmek) için sarayı hümayunda bir Heyet-i Müşavere teşkili lüzumuna ve sulh için ne gibi istihzarat (hazırlıklar) icrası icap edeceğine" dairdir[17]. 31 Mayıs 1919 tarihli ikinci muhtırasında Abdülmecit, muhtemel Barış Konferansı'nda Osmanlı Hükûmeti'ni temsil sorununa değinmiştir. Üçüncüsü ise Kurtuluş Savaşı ve Damat Ferit'e ilişkin ve en meşhuru olup 16 Temmuz 1919 tarihlidir[18].

Bütün bunlara ilâveten, Veliaht Abdülmecit Efendi, 12 Haziran 1919 tarihinde Padişah Mehmet Vahdettin'e bir mektup göndererek, İtilâf devletleri tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne sunulan barış şartlarının Türkiye için "idam fermanı" anlamına geldiğini, İstanbul'un doğal sınırlarını tahrip ettiğini belirtiyor; Padişah Vahdettin'den, Müttefiklere, "bu şartlar altında Saltanat ve Hilâfet görevlerini yerine getiremeyeceğini ifade etmesini" ve İslâm âlemine bir beyanname neşrederek kurtuluşuna kadar "Hilâfet makamının askıda olduğunu duyurmasını" istiyor; ayrıca, Anadolu'daki milliyetçiler ile İstanbul Hükûmeti arasındaki mücadelenin sona erdirilmesinde şehzadelerden faydalanılması ve Anadolu'ya şehzadelerden birinin başkanlığında bir heyetin gönderilip tarafların yakınlaştırılması gerek-

[16] Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, İstanbul, T.İ. Bankası Kültür Yayınları, 1975, s.34.
[17] Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.12.
[18] **A.g.e.**, s.14-15.

Levent Şahverdi Arşivi

tiğini söylüyordu[19]. İngilizler'in bu yazının tam metnini elde edebilmiş olmaları dikkat çekicidir. Veliaht Abdülmecit'in Padişah Vahdettin'e göndermiş olduğu 12 Haziran 1919 tarihli yazıyı bir ültimatom olarak değerlendiren Amiral Calthorpe'a göre milliyetçiler (buna İttihat ve Terakki Cemiyeti kalıntıları da dahildi), Abdülmecit'i kandırıp kendilerini sembolik baş yapmışlardı[20].

İngiliz istihbarat teşkilâtı Kemalistler ile Abdülmecit ilişkisini o kadar tehlikeli bulmuşlardır ki, böyle bir ilişkinin olup olmadığını ilk önce kendileri kontrol etmeye çalışmışlar, bu amaçla birkaç defa Veliaht'la bizzat görüşme yapmışlardı. Bundan tatmin olmayınca, daha doğrusu bu konudaki şüpheleri devam edince de meşhur ve mahir Hintli casusları Mustafa Sagir'i bu işle yükümlü kılmışlardır. İngilizler, Mustafa Sagir'le, Veliaht Abdülmecit başta olmak üzere Osmanlı şehzadeleri ile askerî paşaların hakikaten İngiliz dostu olup olmadıklarını, kimlerin İngiliz düşmanı olduğunu ortaya çıkarmak istemişlerdi. Mustafa Sagir bu amaçla Veliaht Abdülmecit'le temas kurmuş, Abdülmecit'in oğlu Ömer Faruk'la Anadolu'ya geçerek Kemalistler'e katılmak isteğinde olduğunu bu sayede öğrenmiştir. Bu bilgileri Mustafa Sagir, İngilizler'e, İngilizler de Vahdettin'e aktarınca, Abdülmecit otuz sekiz gün göz hapsine alınmıştır[21]. İngiliz yetkililer ise bu gelişmelerin, İngilizler'den değil, Damat Ferit ile çatışma içinde olan Veliaht'tan kaynaklandığı izlenimini yansıtmaya çalışmışlardır[22].

Abdülmecit Efendinin 16 Temmuz 1919 tarihli muhtırası Kemalist hareket açısından kendilerinin tanınması ve Osmanlı Sarayı ile İstanbul Hükûmeti içinde bir çatlak açılması açısından oldukça önemsenmiştir. Öyle ki, bu muhtıra, Kemalistler tarafından Erzurum'da çıkarılan 21 Eylül 1919 tarihli Albayrak gazetesinde ve bunu müteakiben Trabzon gazetelerinde aynen yayınlanmıştır[23]. İstanbul'daki milliyetçiler de bu muhtırayı haber ala-

[19] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s.141.
[20] Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, C.I, Cem Yay., İstanbul, 1992, s.369 dn177.
[21] Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s.270-271.
[22] Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.II, s.351.
[23] Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.278-280.

Levent Şahverdi Arşivi

rak Sivas Kongresi Beyannamesi ile birlikte İsmail Hami Danişmend tarafından İstanbul'da çıkarılan "Memleket" gazetesinin özel bir nüshasında bastırmışlardı. Memleket gazetesinin bu özel nüshasının Sivas Kongresi'ne katılan İsmail Hami Danişmend'in İstanbul'a dönmesinden sonraki ilk günlerde yayınlandığı anlaşılmaktadır. Mazhar Bey'in[24] 17 Eylül'de Sivas'a getirdiği bu muhtıra metni 21 Eylül tarihli İrade-i Milliye nüshasında da yayınlanmıştır[25]. Böylece, Abdülmecit'in Vahdettin ile Damat Ferit karşıtı olduğunu duymayan kalmamıştı.

Veliaht Abdülmecit'in 16 Temmuz tarihli lâyihasının Erzurum ve Trabzon gazetelerinde yayınlanmasını ilk önce Heyet-i Temsiliye istemiştir. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa 21 Eylül 1919 akşamı Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye üyeleri ve bu arada Heyet başkanı Mustafa Kemal ile makine başında yapılan görüşmede, Heyet üyeleri "Veliahdın lâyihasını Amerika hey'etine (General Harbord Heyeti) de verdiklerini zatışahâneye verilmeyen telgrafları ve vekayi-i âhire tafsilâtını ilâve ile vesait-i mahsusa ile gönderdiklerini" bildirmişlerdi[26]. Bu lâyihanın Kemalist yayın organlarında yayınlanmasının İstanbul ile Anadolu ilişkilerinin kesildiği ve İstanbul aleyhindeki Kemalist propagandanın yoğunlaştığı bir dönemde gerçekleşmesi gerçekten anlamlıdır. Bu lâyiha ile Kemalistler, Damat Ferit Paşa aleyhinde bulunanlar arasında Osmanlı hanedanının da bulunduğunu göstermek istiyor, böylece millet nazarında Osmanlı hükûmetini zayıflatmak istiyordu.

Kemalistler açısından bu politika Damat Ferit Hükûmeti'nin düşmesi ve onun yerine Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin kurulması gibi olumlu bir gelişmeye neden olmuştur. Bundan sonra ise Abdülmecit, Osmanlı Sarayı'na

---

[24] Mazhar Bey, eski Washington elçisi Ahmet Rüstem Bey'le 16 Eylül 1919'da Sivas'a gelen Evkaf-ı İslâmiye Matbaası müdürüdür. O sırada Mustafa Kemal'in karargâhında bulunan Hüsrev Gerede bu Mazhar Bey'i "serserinin biri" diye nitelerken, Ahmet Rüstem Bey'den "değerli bir insan" diye bahseder (**Hüsrev Gerede'nin Anıları**, 2. Baskı, yay. haz. Sami Önal, İstanbul, Literatür Yayınları, 2002, s.81). Bu verilere göre Veliaht Abdülmecit'in lâyihasını Sivas'a getiren kişinin Mazhar, değil Rüstem olması daha makûldür.

[25] Jaeshke, **Türk Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.15. Kâzım Karabekir, bu lâyihanın Erzurum'da çıkarılan Albayrak gazetesinde yayınlanmak üzere 16 Eylül'de Hüsrev (Gerede) Bey tarafından Mevkii Kumandanı Kâzım Beye gönderilmiş olduğunu belirtir (Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.274).

[26] Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.272.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Vahdettin'e karşı muhalif tutumundan vazgeçmiş ve Ekim sonlarında Vahdettin'le barışma yoluna gitmiştir. Ve hemen ardından Abdülmecit'in oğlu Ömer Faruk ile Vahdettin'in kızı Sabiha ile nişanlan(dırıl)mıştır. Bu nişan, Padişah'la Veliaht'ın barışmaları ve İstanbul yönetimin yek-vücut olduğu izlenimi verilmesi, Fransız siyaseti yanlısı Veliaht'la anlaşılması sayesinde Osmanlı hanedan çevresinin Fransız etkisinin Saray'a taşınması ve muhalif kişiliğiyle İstanbul yönetimi içinde büyük bir çatlak açan Abdülmecit etkeninin bertaraf edilmesi açısından anlam kazanmaktadır. Nişandan sonra Abdülmecit Efendi, Fransa yanlısı eğilimini sürdürmüştür. Bunun en önemli kanıtı, 10 Ocak 1920'de İstanbul'da kurulan Pierre Loti Cemiyeti'nin fahrî reisliğini üstlenmesi ve 23 Ocak'ta Darülfünun'da yapılan Pierre Loti gününe katılmış olmasıdır. İşte bu yeni ortamda, milliyetçilerin Abdülhamit'in oğlu Mehmet Selim'le anlaştıkları ve Vahdettin'i tahttan indirip onu Padişah yapmak istedikleri söylentisi ön plana geçmeye başlamıştır[27]. Amaç ve sonuç ne olursa olsun, Veliaht Abdülmecit Ekim 1920'de Saray'ın içine çekilmiş oluyordu.

Veliaht Abdülmecit Efendinin Ankara'ya Davet Edilmesi

Gerçekten de, Veliaht Abdülmecit, Kemalistler tarafından Ankara'ya kaçırılma ihtimaline karşı, 16 Haziran 1919 tarihinde Çamlıca'dan Dolmabahçe'ye taşınmaya ikna edilerek Damat Ferit'in kontrolü altına alınmıştır[28]. Buna karşın, Kurtuluş Savaşı günlerinde Abdülmecit'in Kemalistler ile yakın temas içinde olduğu görülmektedir. Abdülmecit ile bu temas yaveri Kurmay Yüzbaşı Yümnü (Güresin) Bey vasıtasıyla sağlanıyordu. Yümnü Güresin, iki yıl Abdülmecit'in yanında yaver olarak bulunmuş, daha sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmak için Ankara'ya gitmiştir. Daha sonra Abdülmecit'i Ankara'ya Veliaht'ın davet edilmesi konusunu ileten ve bu konuda onunla temas kuran kişi Yümnü Güresin olmuştur. Yümnü Güresin, Temmuz 1920'de Abdülmecit'i Anadolu'ya daveti havi bir mektup ile şifahî bir mesajı Veliaht'a iletmek ve bu nazik konuyu görüşmek vazife-

[27] Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, C.II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.89-91.

[28] Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.II, s.306.

Levent Şahverdi Arşivi

siyle İstanbul'a giderek görevini yerine getirmiştir[29]. Fakat Abdülmecit bu davete olumlu bir yanıt vermemiştir.

Yümnü Güresin'le birlikte Veliaht Abdülmecit'in yaverliğine atanan ve Mütareke'den sonra Veliaht'ın hususî kâtibi olan Hüseyin Nakib (Turhan), bu konuya ilişkin yaptığı açıklamada, Ankara ile Veliaht'ın temas içinde olduğunu ve bu temasa İstanbul'daki İtalyan sefaretinin yardımcı olduğunu belirtir[30]. H. Nakib, Ankara ile temasları anlaşılınca İtalyan pasaportu ile Almanya'ya kaçmış, Kemalistler'in isteği üzerine Veliaht'ın Ankara'ya götürülmesi operasyonunda görev almak için yine İtalyan pasaportu ile gizlice İstanbul'a gelmişti. H. Nakib Turhan'ın verdiği bilgiye göre, Veliaht Abdülmecit bulunduğu saraydan bir İtalyan çatanası ile alınıp Beykoz'a geçirilecek, oradan da bir tabur asker koruma altında Veliaht'ı Ankara'ya götürecekti. Beklenen olmayınca H. Nakib Almanya'ya dönmüştür[31].

Veliaht Abdülmecit'in Ankara'ya "Halife'nin Vekili" olarak geçirilmesi plânlanmıştı. Bu işler planlanırken, Abdülmecit'e "Ankara'ya gidersen hattâ saltanatını da ilân ederler, iş kolaylaşır" denmişti[32]. Demek ki, 1920 yazında Kemalistler açısından Veliaht Abdülmecit'in birincil fonksiyonu ondan bir "halife" olarak yararlanmaktır. Abdülmecit'in oğlu Ömer Faruk, Mustafa Kemal'den Veliaht Abdülmecit'e Anadolu'ya geçip kendilerine katılması konusunda bir teklif alınca, "oraya giderim, lâkin benim de hilâfetim ilân edilecek" diyerek[33], teklifi kabul etmemiştir. Demek ki Abdülmecit, kendisinin, Anadolu'ya bir Osmanlı hanedanlık mensubu olarak davet edildiğini sanıyordu. Halbuki Kemalistler, Veliaht Abdülmecit'i ülke-

[29] İsmail Baykal, "Abdülmecit Efendi ve Sarayında Cereyan Eden Bazı Olaylar", **Yakın Tarihimiz**, Nu.IV/47 (17 Ocak 1963), s.248-250. Bardakçı (s.192), Kandemir (289) ve Baykal (250) bu mektupların üç tane olduğunu belirtirler, ancak bunların kimlerden olduğu konusunda farklı isimler verirler. Bu mektup veya mektupları Ankara'dan alıp Abdülmecit'e götüren Yümnü Güresin ise iki mektuptan bahseder. Birinin TBMM başkanı M. Kemal'den diğerinin ise "Vekiller Heyeti Reisinden" olduğunu belirtir (Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, s.41). Bu mektupların yazıldığı 1920 temmuzunda İcra Vekilleri Heyeti'nin henüz bir reisi bulunmuyordu.

[30] Orhan Koloğlu, **Gazi'nin Çağında İslam Dünyası**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1994, s.266'dan naklen aktaran Murat Bardakçı, **Şahbaba: Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, 7. Baskı, İstanbul, Gri Yayınları, 1999, s.193.

[31] Koloğlu, **Gazi'nin Çağında İslam Dünyası**, s.266'dan aktaran Bardakçı, **Şahbaba**, s.193.

[32] Bardakçı, **Şahbaba**, s.193.

[33] Feridun Kandemir, "Abdülmecit Efendi Anadolu'ya Nasıl Geçti [Bu başlık sehven konulmuş olmalı, doğrusu "Niçin Geçemedi" şeklinde olmalıdır]", **Yakın Tarihimiz**, C.II, Nu.23 (2 Ağustos 1962), s.290.

Levent Şahverdi Arşivi

nin ulusal bütünlüğü açısından açık bir tehdit halini alan ve İstanbul'un dinsel propagandasından kaynaklanan Anadolu'daki kardeş kavgasına son vermek için çağırıyordu. Veliaht ise kendi tahtının geleceğini Ankara'da görüyor, dolayısıyla Ankara'ya bir vatansever olarak değil, bir monark olarak geçmek ve padişah olmak istiyordu. 1920 yazında Kemalistleri en çok meşgul ve tehdit eden konu ise Müttefik güçlerin ve İstanbul'un Halife'nin ruhanî gücünü kullanarak Anadolu halkını Ankara'ya karşıt ve düşman olarak gücünü kullanmalarıdır. İşte bu koşullar içinde Veliaht'ın Ankara'ya davetinin temel nedeni 'milleti bütün cihana karşı bir tek kitle halinde göstermek' amacına yöneliktir.

Bu işler Sultan Mehmet Vahdettin tarafından haber alınınca, Abdülmecit, Müttefik devletlerin de bilgisi dahilinde Çamlıca'daki Veliahtlık dairesinden alınarak Dolmabahçe'deki hususî dairesinde oturtularak otuz sekiz gün (31 Ağustos-7 Ekim 1920) göz hapsinde tutulmuştur. Bu tebdili mekân fikrini öteden beri Damat Ferit ileri sürüp duruyor, ancak bir sonuç alamıyordu[34]. Bu gözaltı Abdülmecit'i o kadar derinden etkilemiş olmalı ki, Türk Ordusu İzmir'e girdikten sonra, 1922 senesi Eylül ortasında Abdülmecit, Kemalist olarak bildiği Yahya Kemal'e şu açıklamada bulunmuştur[35]: "... (Mustafa Kemal) iki sene evvel bana bir mektup gönderdiler, beni Anadolu'ya dâvet ediyorlardı, lâkin o zaman İngilizler'in ve Vahîdeddîn Hân'ın [kendi tâbîri] câsusları ile sarılmış bulunuyordum; mektuba cevap vermeği arzû ettimse de, cevabnâmem tutulur diye göndermekten (çekindim)." Bunun böyle olmadığını yukarıdan beri kullandığımız tarihsel kaynaklar söylemektedir. Buradaki açıklamasıyla da Abdülmecit "dönek" bir kişilikte olduğunu ortaya koymuştur.

Gerçekte ise Veliaht Abdülmecit'in bu ilk davete "Sultan'ın ve Hanedan'ın durumunu tehlikeye atmamak için" olumlu yanıt vermemiş olduğunu tarihsel kaynaklar söylüyor. 1922 yılındaki açıklamasıyla Abdülmecit durumunu kurtarmaya, yeniden Padişah olmaya çalışıyordu. Bu kanıtlar da bir kerre daha gösteriyor ki, Mustafa Kemal'in Osmanlı hanedanlık men-

[34] Başmabeynci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s.537-538.

[35] Yahya Kemal, **Tarih Musahabeleri**, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1975, s.123.

Levent Sahverdi Arşivi

suplarına güvenerek onların içinde bulunduğu hesaplar yapması mümkün değildi. Bu durumu Meclis'in 25 Eylül 1920 tarihli kapalı oturumunda şöyle ifade etmiştir[36]: "... *O halde onu (Vahdettin'i) hal'edip yerine derhal diğerini (Abdülmecit'i) intihap ederiz, demek istiyorsanız, buna da bugünün vaziyet ve şeraiti (şartları) müsait değildir. Çünkü hal'i lâzım gelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu keenlemyekün (bütünüyle yok) addederek diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan hukukundan feragat etmiyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi muhafaza-i makam ve idame-i faaliyete edebileceğine nazaran, millet ve Meclis-i Âli, asıl maksadını unutup halifeler davasiyle mi uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Hulasa, bu mesele vâsi (geniş), nazik ve mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir...*"

İşte bütün bu olup bitenler sırasında, 1920 yılı ortalarında Padişah Vahdettin, Veliaht Abdülmecit'e tahttan feragat etmesini isteyen bir mektup yazıyordu. Bu işlerin ucunda muhbirlik ve casusluk kokuları da alınıyordu ve oldukça tehlikeli boyutlar kazanmıştı. İstanbul'daki İngiliz İstihbarat Servisi yetkilileri bu ilişkileri Saray içinden ve dışından kontrol ederek önemli muhtemel bir gelişmenin içinde bulunarak aktif müdahalede bulunmaya çalışmışlardır. Örneğin, Mustafa Sagir'in Abdülmecit ile Kemalistler arasındaki ilişkileri öğrenerek efendilerine haber vermesi bu bağlamda önemlidir. Ancak yine de, bu tehlikeli işlerden sonra Mustafa Kemal, Veliaht Abdülmecit'e Şubat 1921'de bir mektup daha yazarak Sultanlık teklif etmiş, ancak Abdülmecit bir kere daha 'hayır' demiştir. Ancak, Veliaht kendi yerine oğlu Ömer Faruk'u gönderince, O da Ömer Faruk'u geriye göndermiştir. Bu davranış, Mustafa Kemal tarafından Abdülmecit'in "kararsız" karakteri açısından oldukça olumsuz bir şekilde ve özellikle "güvenilmez ve çelişkili" olarak değerlendirilmiştir[37].

Veliaht Abdülmecit'in yakın çevresinden bazıları Kemalistler adına çalışıyordu. Örneğin, Seccadecibaşısı Zeki Bey, M. M. Gurubuna çalışan bi-

[36] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s.378.
[37] Jevakhoff, **Kemal Atatürk**, s.188-190.

Levent Şahverdi Arşivi

ridir. Bu durumu mabeynci İsmail Baykal şöyle ifade etmektedir[38]: *"Esas itibariyle İstanbul'da, Anadolu ile temas eden, o zaman Harbiye Nezareti, İnzibat Yüzbaşı Şevki Bey merhum ile Fransız karargâh İrtibat Subayı Yüzbaşı Hikmet Beyler bize Sivas Kongresi mukarreratının (kararlarının) basma nüshaları ile gazeteleri gönderiyorlardı. Biz de bunları muntazam surette Veliahde takdim ediyorduk. Bu suretle vaziyet o hâle gelmişti ki, Osmanlı hanedânı arasında tam mânasiyle Anadolu harekâtına vâkıf bir zat olan [Abdül]Mecit Efendi, tasvipkâr hareketlerde bulunmağa başlamıştı. Bu arada yaverleri Yüzbaşı Yümnü Bey de (General Yümnü Güresin) harekât hakkında aydınlatıcı bilgiler veriyorlardı. Fakat hükûmetle Anadoluda beliren millî hareket arasındaki anlaşmazlıklar artıyor ve aylar geçtikçe vaziyet daha da gerginleşiyordu."*

Atatürk'ün yakından görüştüğü bazı aydınlar da bu işlerle görevli bulunuyordu. Abdülmecit'in oğlu Ömer Faruk, Mütareke yıllarında Ruşen Eşref ile yakın ilişki içinde olduğunu ve Nisan 1921'de Ankara'ya gitmek için İstanbul'dan ayrılırken ailesine ve padişaha bıraktığı veda mektubuna son şekli Ruşen Eşref'in verdiğini belirtir[39]. Bu verilerden de anlaşılıyor ki, Kemalistler, Osmanlı hanedanı ile çeşitli yollardan ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler ise başta İngilizler olmak üzere, İtilâf kuvvetleri ile Osmanlı yönetimi tarafından yakından izlenmiştir. Ruşen Eşref'in Ömer Faruk'la ilişkisi ise Osmanlı hanedanını kontrol altında tutan İngilizlerin gözünden kaçmıştır. Bu ilişki Osmanlı Saray çevresinin de dikkatini çekmediğine göre ve Mustafa Kemal ile Ruşen Eşref'in yakın görüştükleri düşünülürse, Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal'in bu konularda en güvenilir adamı olduğu akla gelmektedir.

Damat Ferit ve hükûmetinin Kuvva-yı Milliye hareketine karşıt tutumu, Veliaht Abdülmecit ile Kemalist hareketi birbirine yaklaştıran önemli bir etkendir. Kuvva-yı Milliyeciler gibi Veliaht Abdülmecit Efendi de şiddetli bir Damat Ferit karşıtı bulunuyordu. Bu karşıtlık o kadar yaygın bir duruma geldi ki, Damat Ferit'in Abdülmecit'i göz hapsine aldırttığı, bunu ise

[38] Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s.319.
[39] Bardakçı, **Şahbaba**, s.199, 204.

Levent Şahverdi Arşivi

Vahdettin'in tahtının güvenliğini sağlamak için yaptırttığı söyleniyordu[40]. Veliaht Abdülmecit ile Damat Ferit arasındaki ilişkilerin Damat Ferit'in ilk sadareti sıralarında gerginleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonraki günlerde Veliaht'ın Damat hakkında sarfettiği şu sözler bu geçimsizliğin boyutunu açıkça gösterir: *"Ferid Paşa, millet ile pâdişah arasına siyah bir perde çekti; fakat millet nazarında benim mevkiimi yükseltti."*[41]

Türk Kurtuluş Savaşı komutanlarından general Asım Gündüz, Veliaht Abdülmecit-Mustafa Kemal ilişkisine yakından tanık olmuş, hatta bu ilişkide etkin görev almış kişilerden birisidir. Asım Gündüz, Kurtuluş Savaşı anılarında, İstanbul'un işgalinin pekiştirildiği (16 Mart 1920) ve Ankara'da Meclisin açıldığı günlerde, Mustafa Kemal'in o sırada Ankara'da bulunan Veliaht Abdülmecit'in yaveri Kurmay Yüzbaşı Yümnü Güresin aracılığı ile Saray'la irtibata geçerek Veliahtla görüşmesine aracılık etmesini istediğini anlatır. Bundan başka Gündüz, M. Kemal'in, Padişah'ın İtilâf Devletleri'nin elinde tutsak olduğunu, Anadolu'da bir devlet kurarak başına Abdülmecit'i geçirmek istediğini belirterek, Abdülmecit'in bir hafta düşündükten sonra, Mustafa Kemal'in davetine olumsuz karşılık verdiğini belirtir[42].

Kemalist Liderlerin Veliaht Abdülmecit Efendi'den Beklentileri

13 Kasım 1918'den itibaren başkent İstanbul, Müttefik kontrolü altında bulunuyordu. 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilince, Osmanlı hanedan ve hilâfet hukuku da ayaklar altına alınmıştı. 16 Mart günü İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgalinden sonra tutuklananlar arasında Osmanlı şehzadeleri Abdülhalim ile Ömer Faruk Efendi'lerin de bulunduğu istihbar ediliyordu. Sivas Valisi Reşit Paşa, bu iki şehzadenin tutuklanması hakkındaki haberlerin Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden nahiyelere kadar hızlı biçimde bildirilmesi ve yerel gazetelerde yayımlanması gerektiğini bildirmiştir[43]. Bu haberin bütün ülkeye neden süratli biçimde duyurulmak istendiği ise açıklanmamıştır. Ancak Kemalistler'in, Padişah ve soyu-

[40] **Anadolu'da Yeni Gün**, 8 Teşrinievvel (Ekim) 1326 (1920), 10 Teşrinisani (Kasım) 1326 (1920).
[41] Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.202.
[42] Asım Gündüz, **Hatıralarım**, yay. haz.. İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s.39-41.
[43] **TİTE Arşivi** Kutu.20, Gömlek.55, Belge.55; Kutu.50, Gömlek.55, Belge.55.

Levent Şahverdi Arşivi

nun İtilâf Devletleri karşısında çaresiz durumda olduğu kanısını vererek, Anadolu halkının yüzünü İstanbul'dan Ankara'ya çevirmek amacında olduğu söylenebilir.

ABD'nin İstanbul'da bulunan yüksek komiseri Amiral Lambert Bristol tarafından kaleme alınan 6 Ağustos 1920 tarihli "Anadolu'da Durum" başlıklı raporda, "Gelecekte Yunanlılar'la ya da İstanbul Hükûmeti'yle bir uzlaşma olasılık dışıdır" deniyordu[44]. Amiral Mark Lambert Bristol, 10 Mayıs 1921'de kaleme aldığı bir raporda ise Mustafa Kemal'in Veliaht'ın ve oğlunun manevî gücüne ve moral etkisine ihtiyacı kalmadığını, Bolşevikler'le Kemalistler arasında dostane ilişkilerin kurulmasının, "bir prensin hizmetlerini güvenilir olmaktan çıkardığı" bir dönemde olması bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Bu ortamda Osmanlı şehzadelerinin, özellikle Osman Fuad Efendi'nin ve Mustafa Kemal'in Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren yakından tanıdığı Şeyh Ahmed es-Sünusî, İslâm siyaseti adına tarihsel bir misyon üstlenmişti. Hüsamettin Ertürk'e göre Şeyh Ahmed es-Sünusî'nin misyonu, TBMM Hükûmeti'nin Padişah ile arasını bulmaktı[45].

Mustafa Kemal ile Şeyh Sünusî özellikle Kasım 1920'den itibaren yakın temas içinde idiler. M. Kemal, 1920 yazında Osmanlı hanedanından Veliaht Abdülmecit Efendi'yi Ankara'ya davet etmiş, Abdülmecit'in bu davete icabet etmemesi üzerine, Osmanlı hanedanı ile ilişkisini sınırlamış ve Anadolu Kurtuluş Savaşı'nda Osmanlı hanedanının yerinin olmayacağına hükmetmişti. İşte bu noktada, Şeyh Sünusî, İttihat ve Terakki'nin vermeyi plânladığı konuma, yani Hilâfet makamına yükseltilerek[46] Osmanlı halifesinin Anadolu üzerindeki olumsuz propagandası minimize edilmeye çalışılmıştır. Şeyh Sünusî 15 Kasım 1920'de Ankara'ya gelmiş ve 25 Kasım 1920'de Mustafa Kemal'in konuğu olmuştu. Bu on günlük zaman zarfında Şeyh Sünusî'nin M. Kemal ile neler konuştuğuna, hangi konularda görüş alışverişinde bulunduklarına ilişkin elimizde ayrıntılı bilgi ve belge

[44] Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 2001, s.97, 119.
[45] Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s.184.
[46] Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslâmlık**, çev. H. Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.116.

Levent Şahverdi Arşivi

yoktur. Yalnızca 25 Kasım 1920 tarihli yemekte karşılıklı olarak verdikleri söylevleri elimizde bulunmaktadır[47].

18 Şubat 1920 tarihli bir İngiliz istihbarat raporunda, barış koşulları tatmin edici olmadığı takdirde, milliyetçilerin, halifeyi düşürerek yerine Osmanlı hanedanından birisini geçirecekleri haberini geçiyordu[48]. TBMM başkanı Mustafa Kemal, Meclis'in 25 Eylül 1920 tarihli kapalı bileşiminde, Halife'nin olumsuz davranışlarına devam etmesi durumunda yerine başka birisinin geçirilmesi ihtimalinden bahsetmiştir. Fakat daha sonra Anadolu'ya geçmek isteyen şehzadegânın Ankara'ya gelmesine müsaade etmemiştir. Bunun bir nedenini Mart 1920'deki bir olayda görmek mümkündür. Abdülmecit'in kayın biraderi Rauf Bey, Nisan 1920 sonlarında ailesiyle birlikte Zonguldak'a gelmiş, burada iken Ankara'yı arayarak, ailesini İstanbul'a bıraktıktan sonra Ankara'ya gelmek istediğini bildirmiş, bunun üzerine M. Kemal de Sivas Valisi Reşit Paşa'dan Rauf Bey hakkında detaylı bilgi istemiştir[49].

Abdülmecit Efendi, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya davetine icabet edemeyince, kendi yerine oğlu Ömer Faruk Efendi'yi göndermişti. Ancak Mustafa Kemal, Ömer Faruk'a gönderdiği 27 Nisan 1921 tarihli telgrafta, *"Zatı fehimanelerinin Anadolu'ya teşrif buyurmaları emsali müessefei tarihiye delâletiyle sabit olduğu üzere erkânı saltanatı seniyye arasında bazı sui-telâkkiyata mahal verebileceği ve vahdeti tamme halinde bulunan efkârı umumiyei milliyei yeniden teşevvüşe düşürmek suretiyle de fevkalâde daii mezahir olacağı muhakkak olduğundan vatan ve milletin bütün hanedanı saltanatı seniye erkânının hizmetlerinden istifade edecekleri zamanın hulûline intizaren şimdilik İstanbul'da temdidi ikâmet buyurmaları meftur oldukları hamiyeti vataniye iktizasından görüldüğü"*nü bildirmiştir[50]. Bu nasihat, bizde monarşik düzenin tasfiyesi açısından önemli bir işarettir.

Ömer Faruk'un Ankara'ya kabul edilmemesi Veliaht Abdülmecit'in tepkisini neden olmuştur. Veliaht Abdülmecit Mustafa Kemal'e bir mektup

---

[47] Bunun için bkz: Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s.476-481.

[48] Salâhi R. Sonyel, **İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Faaliyetleri**, Ankara, TTK, 1995, s.67.

[49] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, AAM Yayınları, Ankara, 1991, s.316.

[50] **A.g.e.**, s.400.

Levent Şahverdi Arşivi

yazarak bu davranışını protesto etmiş ve "hanedanın bütün üyelerinin Ankara'ya gitme ve cephedeki Türk ordusunu ziyaret etme hakkı bulunduğunu" belirtmiştir[51]. Çünkü Ömer Faruk, gerek Ankara'ya kabul edilmemesi üzerine Mustafa Kemal'e İnebolu'dan çektiği ikinci telgrafta, gerekse İstanbul'dan ayrılırken bıraktığı veda mektuplarında "vazife-i askeriye ve vataniye için" gittiğini ve siyasî bir düşüncesi olmadığını belirtiyordu[52]. Veliaht Abdülmecit bu protestosu ile Ankara'nın Osmanlı hanedanından bir beklentisi kalmadığı, Anadolu toprağına bile ayak bastırılmamasına, "vatanî" vazifesini yapmaya bile müsaade edilmemesine tepki gösteriyordu. Bu, aslında Türk milleti ile Osmanlı hanedanının yollarının kesin olarak ayrılması demektir.

Asım Gündüz, şehzade Ömer Faruk'un ısrarla Anadolu'ya geçmek konusunda kendisinden yardımcı olmasını istediğini belirtmektedir. Bu sıralarda Anadolu'ya geçmek üzere bir Kemalist olan ve M. M. Grubu ile bu durumu görüşen Asım Gündüz, Şehzade Ömer Faruk'u da beraberlerinde götürme kararına vardıklarını, Şehzadenin vapura gizlice sokulduğunu, İnebolu'ya böylece hareket edildiğini anlatmaktadır. A. Gündüz'ün anlattıklarına bakılırsa, Ömer Faruk, İnebolu'da görkemli şekilde karşılanmış, fener alayları düzenlenmişti. Fakat Mustafa Kemal, ertesi gün Asım Gündüz'den Şehzadenin hemen geri götürülmesini istemiştir[53]. Çünkü bu kez durum, eskisinden oldukça farklıdır; düzenli ordunun kurulduğu, Yunan ordusuna karşı İnönü Savaşları'nın kazanıldığı bir dönemdi. Bunun üzerine A. Gündüz, Ömer Faruk'u İstanbul'a bırakıp Ankara'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Abdülmecit Efendi Anadolu'ya geçmek konusunda o sırada Ankara'da Genelkurmay Başkanı bulunan Fevzi Çakmak delâletiyle 1921 yılı sonlarında bir girişimde daha bulunmuştur. Ancak bu son girişim de öncekiler gibi Ankara tarafından kabul görmemiştir, çünkü iş işten geçmiştir. Fevzi Paşa'nın bu mektubu Mustafa Kemal'e gösterme lüzumu bile duymadan yırtıp attığı belirtilir[54]. Bu bilgi ne tarihsel yönden ne de olayların gelişimi

[51] **Current History**, (Temmuz 1921), s.705'den naklen aktaran Koloğlu, **İslam Dünyası**, s.265.
[52] Bardakçı, **Şahbaba**, s.199 vd.
[53] Gündüz, **Hatıralarım**, s.41-44.
[54] Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 487-491.

Levent Şahverdi Arşivi

açısından doğrudur. Çünkü bu mektup, doğrudan TBMM başkanı Mustafa Kemal'e hitaben yazılmış olup, bunun üzerine Meclis'te 24 Aralık 1921 tarihinde kapalı bir bileşim yapılmıştır. Gündeme bu mektup okunarak geçildiğine göre ortada böyle bir mektup vardır. Bu mektup ve Veliaht'ın Ankara'ya daveti konusu üzerinde M. Kemal şunları söylemiştir[55]:

"Arkadaşlar, Şehzade Abdülmecit Efendi Hazretleri bundan evvel de bir iki mektup göndermiştir. Fakat bu mektuplar doğrudan doğruya bendenizin şahsıma ait idi ve muhteviyatı sarih ve katî olmaktan ziyade meçhul siğaları ile malî idi. Ben kendisine bilvasıta gönderdiğim haberde; benim şahsımın hiç ehemmiyeti yoktur ve benim şahsımla münasebet hiçbir fayda vermez. Zatı necabetpenahileri, milletimizin mümessili olan Meclisi tanımalısınız ve ancak Meclisle alâkadar olmalısınız, dedim. Bugün gelmiş olan mektup, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Riyasetinedir ve (.....) Efendim, Efendi hazretlerinin, beş altı yüz defa kendileri ile görüştüm.. Bahsolunacaktır. Bendeniz de kendi hakkımdaki.. Hitama erdirmiş olmak için bir kelime daha söyliyeyim. Demin arzettiğim hususi münasebat devam ederken, Anadolu'ya gelmesini teklif ettim. Bana verdiği cevapta ben burada bazı münasebatı siyasiye teşebbüsatında bulundum. Bunların neticesine intizar ediyorum, diyordu."

Meclis'in 24 Aralık 1921 tarihli gizli oturumunda Abdülmecit'in söz konusu girişimi hakkında etraflı açıklamalarda bulunan Mustafa Kemal, Abdülmecit'in girişiminin kimlerin etkisiyle olduğunu bilmediğini söylemiş, Ömer Faruk'u Anadolu'ya sokmamasının nedenini şöyle açıklamıştır: İstanbul'da bir saltanat derneği kurulmuş ve bazı üyeleri Anadolu'ya geçmeye başlamıştı; böyle bir zamanda bir "Prens"in Ankara'ya gelmesi doğru olmazdı. Ayrıca M. Kemal, şahsen Ömer Faruk'u tanıdığını ve Ö. Faruk'un amacının halife ve padişah olmak olduğunu belirtmiştir. Bunun olanaksız olduğunu Ömer Faruk'a söylemiş olduğunu açıklayan Mustafa Kemal'e göre, Ömer Faruk'u Ankara'ya getirmek, halife ve padişah yapmak mümkün değildir Çünkü bu hareket Anadolu Kurtuluş hareketini sekteye uğratabilirdi. TBMM başkanı M. Kemal, Ömer Faruk konusuna ise şunları söylemiştir[56]:

[55] **TBMM GCZ**, C.II, s.522-525.
[56] **A.g.z.**, s.525-526.

Levent Şahverdi Arşivi

"Efendim, bunların mahdumu Ömer Faruk Efendi İnebolu'ya gelmişti; ben kendisini iade ettim. Onun gelişi pederinin ve yahut kain pederinin (Vahdettin) muvafakatile olup olmadığını bilmiyorum. Bir saltanat cemiyeti teşekkül etmiş İstanbul'da.. ve bazı şemmeleri (kokuları) Anadolu'ya sirayet etmeğe başlamıştı. Tam böyle bir zamanda bir prensin oraya gelmesini muvafık bulmadım. Saniyen, şahsen Ömer Faruk Efendi'yi tanırım. Bana bazı mektuplar yazmıştı ve kendisile yakından temasta bulunan bazı arkadaşlarla da şifahen haber göndermişti. Bana yazdığı şeylerde diyordu ki: Ben oraya geliyorum. Ben oraya gelir gelmez, benim şeraitimi (hukukumu) şimdiden tespit ediniz ve ben buradan birtakım insanlar getireceğim ve benimle beraber kalacaklardır. Doğrudan doğruya istihdaf ettiği gaye, halife ve padişah olmak.. Bunun mümkün olmayacağını kendisine söylemişler. Bunu kafasına koymuş. Halbuki Ömer Faruk Efendiyi buraya getirmek Halife ve Padişah yapmak mevzubahis değildi. Belki de bir çok teşevvüşatı mucip olacaktı. En iyi vazifenizi İstanbul'da görürsünüz demiştim. Yalnız ona demişler ki, gider gitmez emri vaki yaparsın ve millet her şeyi unutur, büyük alâyişlerle sizi Padişah eder ve o da ona güvenerek benim muvafakatımı almaksızın gelmiştir ve hakikaten İnebolu'ya çıktığı zaman, memul.. ve derhal İstanbul'a da haber vermiştir. Yani caizse Padişahın veyahut Babasının muvafakatile gelmiştir."

Tutanaklardan anlaşıldığı kadarıyla, 1921 yılı sonlarında Veliaht Abdülmecit, TBMM'ye gönderdiği mektupta, Ankara'ya geçmek için Meclisten müsaade istiyordu. Bu konuda Meclis görüşmelerinde Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede), konunun şahıs konusu değil Hilâfet makamı olduğunu, ancak bunun da henüz vaktinin gelmediğini, zamanı gelince Meclisin bu makam hakkında gerekli kararı alacağını söylemiştir. Kütahya mebusu Besim (Atalay) ise, ulusun kurtuluşu için padişahlara, veliahtlara ümit bağlanmaması gerektiğini ifade etmiştir[57]. Mustafa Kemal, Abdülmecit'in bu hareketinden Padişahın ve İngilizlerin haberli olabileceğini ve bunların esas amacının, TBMM üzerinde etkide bulunmak olduğunu, Meclisin bu mektuba ilgisiz şekilde yanıt vermesi gerektiğini söylemiştir. Bu şekilde

[57] **TBMM GCZ**, C.II, s.525-526.

Levent Şahverdi Arşivi

bir yanıt, Meclisin Osmanlı hanedanına karşı tutumuna da açıklık kazandıracak, böylece Abdülmecit öncülüğünde Anadolu'ya geçmeyi planlayan Osmanlı hanedanının ümidi kırılmış olacaktı[58].

Sonuç

Hanedanlık mensuplarının Kemalist hareketle ilişkisi ve Ankara ile teşriki mesaide bulunma girişimi veya daveti ilk bakışta gerçekten önemli gibi görünmektedir. Ancak işin aslına bakılırsa bu girişimlerin içinde başka etkenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Bazıları, Kemal Atatürk'ün, TBMM kurulurken Veliaht Abdülmecit'in şahsiyetinden faydalanmak istemiş olduğunu belirtirler. Bazı yazarlar ise Ankara'ya gelirse Abdülmecit'e "Halife'nin Vekili" denecek, belki de Saltanatı ilân edilecekti. Belki bütün bu etkenlerin de etkisiyle 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi içinde İstanbul ile uzlaşma yanlısı bir oluşum ortaya çıkmıştı. Ancak Mustafa Kemal, 24 Nisan tarihli Meclis'in ikinci toplantısında "hükûmet teşkili" için hazırladığı bir kanun teklifinde, "geçici kaydıyla da olsa bir hükûmet başkanı tanımak veya padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir" diyordu. Yani, TBMM'nin açılmasından itibaren Osmanlı hanedanı safdışı bırakılmak istenmiştir.

Ancak, TBMM'nin otoritesine karşı İstanbul Hükûmeti ve Osmanlı Padişahı tarafından tertip edilen dinsel nitelikli isyan ve ayaklanmalar, Kemalist Ankara'nın Osmanlı soyundan ve Halife'nin manevî gücünden yararlanma yoluna gitmesine neden olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Anadolu'da ortaya çıkan kargaşa Ankara'nın Osmanlı hanedanına bakış açısında önemli değişimler olmasına neden olmuştur. Bu kargaşa Kemalist hareketi bir kardeş kavgası ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu kavganın temel nedeni ise İstanbul'daki Padişah ve Onun şeyhülislâmının Kemalist hareket aleyhinde verdiği yıpratıcı fetvalar olarak görülmektedir. İşte bunu bertaraf etmek için ruhanî ve cismanî bir saygınlığı olan saygın bir şahsiyetin Ankara'da bulunması zorunlu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bunu ilk etapta yapabilecek şahsiyet ise Damat Fe-

[58] **A.g.z.**, C.II, s.525-527.

Levent Şahverdi Arşivi

rit karşıtı tutumuyla tanınmış ve Vahdettin karşıtı tavırları kamuoyuna yansımış olan "kararsız" Veliaht Abdülmecit Efendi olabilirdi.

Sonuç olarak, Mütareke döneminde hiçbir Osmanlı hanedanlık mensubu Kurtuluş Savaşı yanında yer almadığı gibi, vatansever bir davranış içinde de bulunmamıştır. Veliaht Abdülmecit, Mehmet Vahdettin ve Damat Ferit ile mücadelesi için Kemalist hareketi kullanmaya, Atatürk de, Veliaht ile Damat ve Padişah arasındaki bu gerginlikten yararlanmaya çalışmıştır. Bu hareketiyle Atatürk, hem Osmanlı Sarayı içinde bir çatlak açmaya, hem de Anadolu halkı için manevî bir dayanak bulmaya çalışmıştır. Ancak Veliaht'ın kararsız ve güvenilmez hareketleri nedeniyle bu gayretinden vazgeçmiş, Onun yerine Şeyh Sünusî'nin manevî misyonunu koymuş, bu misyonu savaşın sonuna kadar devam ettirmiştir. Atatürk ile Veliaht arasındaki bu gayri-resmî ilişkiler, zamanında kamuoyuna yansımış, başta İngilizler olmak üzere, İtilâf güçleri tarafından dikkatle izlenmiştir. Bu nedenle, Osmanlı hanedanının geleceği konusundaki karar, savaş sonrasına bırakılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1920 YILININ YAZINDA EGEMENLİK VE MALÎ KAYNAKLARIN DENETİMİ

Yrd. Doç. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA*

ÖZET

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Maliyesinin giderek çökmesinin bir sonucu olarak Türkiye'nin malî yapısı "batılı finans çevrelerinin" kontrolü altına girdi. Osmanlı hükûmeti adına para basma yetkisini de elinde bulundurmak imtiyazıyla kurulan Osmanlı Bankası 1910 yılına kadar ülke genelinde açtığı şubelerle teşkilâtını genişletti.

Türkiye'de Ulusal Direniş'in başladığı günlerden itibaren, bu direnişin malî kaynaklar sağlama konusunda ciddi sıkıntılar yaşadığı açıkça bilinmektedir.

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de faaliyete başlamasıyla birlikte tüm ülkede malî denetimi sağlamaya çalışması, ülke çapında "iktidar tekelini" ele geçirerek "devlet işlevlerini" üstlenmesi açısından oldukça ilgi çekici bir süreçtir.

Osmanlı Bankası'nın, Osmanlı siyasal ve ekonomik yapısı içindeki imtiyazlarının Ankara'nın denetimine ve iznine tabi kılınması iki bakımdan önem taşımaktadır:

a) Bankanın yönetim merkezinin bu durumu kabul etmesiyle Türkiye'deki "ulusal direniş hareketi"nin "batılı finans çevreleri" açısından, Osmanlı Hükûmetinin ısrarla göstermeye çalıştığı gibi "bir ayaklanma" biçiminde algılanmadığını göstermesi;

b) Yeni bir kurumlaşma sürecinde "ulusalcılık" ülküsünün sadece "ülkenin siyasal bağımsızlığını "sağlamak ve sürdürmek" ten ibaret olmadığı gerçeğinin altını çizmesi bakımından.

Bu konuya ilişkin 1920 yılı Haziran'ında İcra Vekilleri Heyeti ile Osmanlı Bankası direktörlüğü arasında imzalanan mutabakat metni ve bu metinde TBMM ve İVH'nin Osmanlı Bankası yönetimine dikte ettirdiği şartlar Ankara'nın "ulusalcı" değerlerinin ne kadar derin ve haklı temelleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tebliğde ilk defa kullanılacak olan bu belgelerin ışığında söz konusu "ulusalcı" kaygıların dayandığı temeller değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Egemenlik, Türk Millî Mücadelesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye, Osmanlı Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa.

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

THE SOVEREIGNTY AND THE CONTROL OF THE FINANCIAL RESOURCES IN THE SUMMER OF 1920

ABSTRACT

From the middle of the 19th century as a result of continuing collapse of the Ottoman financial system, Turkey's financial structure was started to control by "Western finance groups". The Ottoman Bank founded with the privilege of the authority to print money in the name of the Ottoman State made its organization extend by establishing branches through the country.

It is obvious that from the beginning of the National Struggle in Turkey, the struggle had been experienced serious difficulties in terms of providing financial resources.

It is quite interesting process that in order to control the financial system the Turkish National Assembly after beginning to operate on April 23rd 1920 undertook "the state functions" by monopolizing "the political power".

The privileges of the Ottoman Bank in the political and economic structure of the Ottoman State were subject to the control and permission of Ankara is significant in two aspects:

a. It is important to show that with the acceptation of the situation by the headquarter of the Bank, the National Struggle in Turkey was not perceived as a revolt by the western finance groups like Ottoman Government tried to show insistently.

b. It is significant to indicate that in a new institutionalization process the ideal of "nationalism" was not just about "to achieve and to continue" "the political independence of the country".

An agreement text, related to this situation, signed between İVH and the administration of the Ottoman Bank. This agreement provisions dictated to the administration of the Ottoman Bank by the Turkish National Assembly and İVH indicated that how Ankara's nationalistic values had deep and rightful basis.

In this paper, in the light of the documents which will be used for the first time, the basis of the nationalistic worries as we said before will be tried to evaluate.

Key Words

Sovereignity, Düyun-u Umumiye, Turkish National Struggle, Turkish National Assembly, Ottoman Bank, Ottoman Governement, Mustafa Kemal Pasha.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Devletler, her şeyden önce bir iktidar tekelini ifade ederler. Weber, devlet aygıtının bu yönüne vurguda bulunarak, kavramı: *"...meşru kabul edilen fizikî güç ve şiddet kullanımı tekeli..."* ni öne çıkarmak suretiyle tanımlar[1]. Pratik olarak bu ifade günümüzde sözü sıkça edilen özgürlük kavramıyla çelişir gibi görünmekle beraber, vatandaşların özgür olabilmeleri neredeyse tamamen bu güç ve şiddet kullanma tekeliyle bağlantılı bir kavramdır. Devlet, diğer bütün fonksiyonlarını bu tekele dayanarak yürütür. Hukuk ise, bu tekelin kimin adına ve nasıl kullanılacağına ilişkin kuralları koymaktadır. Bu kurallarının belirlenmesine ilişkin olarak devreye "*egemenlik*" kavramı girmektedir. Egemenlik, devletin meşruiyet kaynağına dayalı olarak "*iktidarın*" kimin adına kullanıldığıyla ilişkili bir kavramdır ve meşruiyetin kaynağı ile egemenliğin kaynağı temelde örtüşmektedir. İçte ve dışta egemen bir yapının varlığı, devletin temel özelliklerinden biridir ve vergi toplama işi bu egemen devletin varlığının en önemli göstergelerinden biridir. Çalışmamız, bir bakıma egemenlik ve vergi arasındaki ilişkinin de özel bir döneme ait tahlili niteliğindedir.

Bilindiği gibi, 1840'lı yılların hemen başında Osmanlı kuruşunun gerçek değeri ile itibarî değeri arasındaki farkın sürekli artışı üzerine 1844 yılında kâğıt para basımına başvuruldu. Çeşitli sebeplerle bu yöntem oldukça zararlı sonuçlara yol açtı. 1850'de ise artık iç kaynaklar hemen tamamen tüketildiği için, kâğıt paranın piyasadan çekilmesi amacıyla yapılacak malî operasyon için dış kaynak arama yoluna gidildi [2]. Osmanlı Devleti'nin dışarıdan borç almak ihtiyacını tahrik eden ikinci malî sorun, 1854 yılında Kırım Savaşı için Rus cephesine giderken ve buradan dönerken toprakları üzerinde konaklayan İngiliz ve Fransız askerlerinin iaşe ve ibatelerinin büyük bölümünü karşılamaya zorlanmış olmasından Bu ani nakit ihtiyacının karşılanması amacıyla hazine, *İane-i Umumiye* adı altında tahviller çıkararak memurları, tüccarı, esnaf ve sanatkârı, gelirlerinin önemli bir bölümünü bu tahvillere yatırmaya zorladı[3]. Osmanlı Devleti, artık, itibarî ola-

[1] Bkz.: Max Weber, **Sosyoloji Yazıları,** Türkçesi : Taha Parla, Ankara-1983, s.80 vd.

[2] Konuya ilişkin etraflı bilgi için Bkz.: Seyfettin Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, s. 672 vd.

[3] Stanford Shaw, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", **TCTA**, C. 4, s. 934 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

rak değer ifade eden kâğıtlara dayalı modern finans dünyasıyla yüz yüze kalmış bulunuyordu ve "bankacılıkla" da bu vesile ile tanıştı.

Osmanlı sınırları içinde bankacılığın gelişmesi, esasında geleneksel ekonomiden modern para ekonomisine geçiş anlamını taşımaktadır. Ancak bu çalışmada bizim ilgileneceğimiz nokta anılan ekonomik değişim sürecine ilişkin değildir. Bu dönemde, 1856'da kurulan ve 1863'te bir İngiliz-Fransız ortaklığına dönüşerek Osmanlı Hükûmeti adına para basma yetkisini de elinde bulundurmak imtiyazını da alan Osmanlı Bankası, 1910 yılına kadar ülke genelinde açtığı şubelerle teşkilâtını genişletti. Osmanlı Bankası, bu geniş teşkilâtı ve Uluslar arası bir şirket olmasının da etkisiyle Osmanlı malî sistemi içinde son derece önemli bir rol üstlendi[4]. Devlet borçlanmalarında aracı banka konumuna geldi.

Bu çalışma, "finans tarihi"nin "siyasal tarih"le olan ilişkisini; malî bakımdan neredeyse tamamen yabancı denetimi altında bulunan Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonundaki yenilgisi sonrasında ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde bazı olayları analiz ederek; "Batı" karşısındaki "ikili" tutuma dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı'da Egemenliğin Aşınma Süreci: Malî Denetimin Kaybı

Osmanlı ülkesinin 19. yüzyılda Batı sermayesi için geniş ve emin bir Pazar haline geldiği söylenebilir. Batı sermayesi açısından gelişmeye uygun etkinlik alanları vardı ve yatırılan sermayenin geliri oldukça sağlam teminatlara bağlanmıştı. 1880'deki gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye'nin malî yapısı büyük ölçüde "batılı finans çevrelerinin" denetimi altına girdi. Düyûn-u Umumiye İdaresi kuruldu.

Vergi, genel olarak, kamu giderlerini karşılamak amacı ile devletin, tek taraflı olarak ve vergilendirme yetkisine dayanarak kişilerin gelir, gider ve malları üzerinden, hukuksal cebir kullanarak aldığı ekonomik değerler olarak tanımlanabilir[5]. Verginin tarhı ise, her şeyden önce, devletin yukarıda söz edilen "*vergilendirme yetkisi*"nde kaynağını bulur. Devletin, vergi al-

[4] Bankanın kuruluşu ve Osmanlı malî sisteminde giderek artan önemi için bkz.: Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, İstanbul-2000, ss. 29-87.

[5] Yavuz Atar, **Vergi Hukuku**, Konya, 2001, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

ma konusunda sahip olduğu hukukî ve fiili güç[6] olarak tanımlanabilecek olan vergilendirme yetkisine vergilendirme sürecinin aşamaları çerçevesinde bakıldığında, İdarenin vergi tarh işlemine ilişkin yetkisinin vergilendirme yetkisinin kapsamı içinde olduğu ifade edilmiştir[7]. Toplanan vergilerin kullanımı da gene bu çerçeve içinde düşünülebilir[8].

Sultan II. Mahmut, III. Selim döneminde başlayan malî reformları sürdürmeye çaba harcadığı sıralarda devlet ciddi bir nakit sorunuyla karşı karşıyadır ve aslında bu sorun reform sürecini de kısıtlayan ciddi bir sorundur ama dış borç henüz söz konusu olmamıştır. Amerika'nın keşfinden sonra ortaya çıkan ve bütün Akdeniz dünyasını etkisi altına alan değişimlerin de malî buhranın ağırlaşmasında etkili olduğu açıktır. Malî yapıda merkezileşmeye doğru atılan en önemli adım 1839'da devlet gelirlerini toplamak ve idare etmek üzere *"Hazine-i Celile-i Malîye"nin kurulmasıdır. Osmanlı malîyesinde çoklu dönem böylece sona erdi ve tek elden idare dönemi başladı"*[9].

Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı yönetiminin 1854'de karşılaştığı asıl malî sorun, Kırım Savaşı için Rus cephesine giderken ve buradan dönerken toprakları üzerinde konaklayan İngiliz ve Fransız askerlerinin iaşe ve ibatelerinin büyük bölümünü karşılamaya zorlanmış olmasından kaynaklanmıştır. Bu ani nakit ihtiyacının karşılanması için hazine, *İane-i Umumiye* adı altında tahviller çıkararak memurları, esnaf ve sanatkârı, tüccarı gelirlerinin önemli bir bölümünü bu tahvillere yatırmaya zorladı[10].

"...1852 yılının Ocak ayında İngiltere Bankası, İstanbul Bankası'nın ciro ettiği senetleri ödememe kararı aldı. Artık dışarıdan borç almaktan başka çare kalmamıştı. Ama Abdülmecid hala tereddüt içindeydi. Son unda 3-4 yıllık orta vadeli bir ödüncün kabul edilebilir olduğunu düşünerek, Callimaki ve Couturier adlı banka yöneticilerini borç bulmak üzere Paris'e yolladı..."[11]. Ağır şartlarla bulunan bu kredi, Padişaha bilgi veril-

[6] Nami Çağan, **Türk Anayasası Açısından Vergilendirme Yetkisi**, Ankara, 1984, s. 174-175.
[7] N. Çağan, **a.g.e.**, s. 34.
[8] Tabii ki bendeniz , hukukçu veya hukuk felsefecisi değil sade bir tarihçiyim. Dolayısıyla hukukçuların hoşgörüsüne sığınarak sadece kavramlarını ödünç alıyorum.
[9] Y. Cezar, **a.g.m.**, s. 926.
[10] Stanford Shaw, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", **TCTA**, C. 4, s. 934 vd.
[11] S. Gürsel, **a.g.m.**, s. 672 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

meksizin ve Sadrazam Âli Paşanın kendi inisiyatifini kullanarak verdiği yetki sonucunda garip bir şekilde ilk Osmanlı dış borcu olarak kayıtlara geçecektir[12]. Sadrazam, kredinin avans olarak aldığı yüklü bir kısmını da hemen kullandı. Çok geçmeden Abdülmecid durumu öğrendi ve Âli Paşayı azlederek yerine borçlanmaya karşı çıkan Mehmed Ali Paşayı getirdi. İki gün sonra Maliye ve Ticaret Nazırları da azledildiler. Süratle ve biraz da telâşlı çabaların sonucunda alınan avansın geri ödenmesi sağlandı[13]. Kırım savaşının hemen öncesinde ortaya çıkan bu malî bunalım, savaşın başlamasıyla şiddetlendi ve zaten pazarlık yapacak durumu da kalmamış olan Osmanlı Devleti 24 Ağustos 1854'te ilk kesin borç anlaşmasını imzaladı[14].

Bu ilk borçtan sonra 1875'teki moratoryum ilânına kadar geçen 21 yıllık süre içinde Bâbıali 15 kez borç aldı. Moratoryum ilânından sonra verilebilecek sağlam bir teminat olmadığı için, Osmanlı Devleti'nin bütün gelirleri teminat olarak gösterildiğinden buna "Düyûn-u Umumiye" denilmiştir. Osmanlı Devleti'nin malî bakımdan teslim olmasına yol açan gelişmenin asıl başlangıcı, borç taksitlerini ödemek için yeniden borçlanmak zorunda kalmasıdır. İlk defa 1865'de, 2.500.000 liraya yaklaşmış olan dış borç taksitlerini ödemek için yeniden borçlanmasıyla başlayan bu süreç, 1869'da; 1871 ve 1874'de aynı amaçla ortaya çıkan borçlanmaların getirdiği malî yükle "Muharrem Kararnamesi"nin çıkarılmasını adeta zorunlu hale getirdi. Bu dönemde Osmanlı maliyesi aldığı borcun ancak %54.5'ini net gelir olarak elde edebilmiştir. Bu oran kredi maliyetinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Ödemelerde yaşanan tıkanma 6 Ekim 1875'te yayınlanan bir kararnameyle ilân edildi ve aynı kararnameyle yıllık borç taksitlerinin ancak yarısının ödenebileceği de açıklandı.

Borçlanma ilginç bir şeydir. Bir yandan borçlunun manevra alanını daraltırken diğer yandan da alacaklıyı da sınırlandırmaktadır. Nitekim Osmanlı/Rus savaşında Osmanlı devleti borç taksitlerini ve faizleri ödemeyi durdurdu. Savaş Osmanlı devletinin yenilgisiyle sonuçlanıp Ayastefanos Anlaşması imzalandığında, Rusya'ya ödenecek olan 35.000.000 liralık savaş

[12] Anlaşmanın şartları ve olayın gelişimi için bkz.: S. Gürsel, **a.g.m.**, s. 675.
[13] Aynı yerde.
[14] Aynı yerde, s. 676-678.

Levent Şahverdi Arşivi

tazminatı meselesi Batılı alacaklıları telaşlandırdı. Nitekim, onların müdahaleleriyle Berlin'de anlaşmanın şartları değiştirildi ve tazminat kabul edilebilir (!) düzeye çekildi.

Avrupa'da Osmanlı tahvillerine para yatırmış olanların kendi hükûmetleri üzerinde kurdukları baskı Berlin Konferansı'na da yansıdı. Tahvil sahipleri, alacaklarını tahsil edebilmek için uluslar arası bir kontrol komisyonunun kurulmasını istiyorlardı. Konferanstaki Osmanlı Heyetinin başkanı Karatodori Paşa böyle bir isteğin karara bağlanmasını onaylamaya yetkili olmadığını bildirdi. Konferans da bu isteği bir öneri olarak Osmanlı hükûmetine iletmeyi kararlaştırdı: "*...Berlin Kongresi'nde temsilcileri bulunan devletler, bağlı bulundukları hükûmetleri tarafından tayin edilecek uzmanlardan oluşan bir maliye komisyonunun İstanbul'da toplanmasını ve Osmanlı tahvilleri sahiplerinin alacaklarının incelenmesiyle, bunun güvence altına alınması hususundaki en etkili tedbirlerin bu komisyona havalesini Bâbıali'ye önerirler...*"[15] Hükûmet bu öneriyi kabul etmedi ve alacaklılarla görüşmeler iki buçuk yıl sürdü. Sonunda, sorunu çözüme kavuşturan "Muharrem Kararnamesi" 20 Aralık 1881'de yayınlandı.

Varılan Anlaşmaya göre :

İngiltere ve İrlandalı tahvil sahiplerini temsil eden bir kişi, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya/Macaristan, Osmanlı tahvilat hamillerini temsil edecek birer kişi ve "Öncelikli" yani Osmanlı Bankası'na verilen tahvilleri temsil edecek bir kişiden oluşacak bir konsey kuruluyordu.

Maliye'nin iflasından sonra ülkenin doğal zenginliklerinin tekelci imtiyazlar halinde yabancılara verilmesi süreci hızlandı.1883'de tütün tekel halinde "Regie de Tabac de l'Empire Otoman" ünvanını taşıyan bir Fransız kuruluşuna, 1896'da Ereğli kömürleri bir başka Fransız Şirketine, 1887'de boraks madenleri İngilizlere, 1892'de Balya-Karaaydın linyitleri gene bir başka yabancı şirkete, 1893'de de Kassandra şirketine manganez imtiyazı verildi[16].

---

[15] Metin sadeleştirilmiştir. Bkz.: Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C. 4, İstanbul-1994, s.398.

[16] İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfûzu**, Ankara-1981,s. 22-23.

Levent Sahverdi Arşivi

Kısaca özetlenen bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti vergi toplama ve bunları harcama yetkisini sınırlandıran ve "devlet" kavramının tabiatında var olan egemenlik hakkının bir kısmından feragat etmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin feragat ettiği bu haklar Düyûn-u Umumiye İdaresi tarafından kullanılıyor ve bunun icra vasıtası olarak da Osmanlı Bankası öne çıkıyordu.

Yeniden Meşrutiyet: Egemenliğin Tamiri Çabası

Meşrutiyetin yeniden ilânına ilişkin çalışmaların pek çoğunda bu gelişmelerde küçük subay ve memurların yoğun biçimde yer almış olmalarına dikkat çekilir ve bunun temel sebebi olarak, ülkedeki istibdat yönetimi gösterilir. Bu tarz bir açıklama daha çok "değer yargılarına" dayalı bir açıklama olarak nitelendirilebilir. Sorunun daha izlenebilir sebeplerinin başında ülkede Avrupalıların kurdukları malî denetimin dolaylı olarak yol açtığı "geçim sıkıntısı"nın etkisi üzerinde pek durulmamıştır. II. Abdülhamit döneminde dış borçlanma yapılmamasına özen gösterilmiş ve Osmanlı borçlarının artışı oldukça düşük seviyede tutulmuştu. Sultanın Babıâli'ye verdiği bir muhtırada "*Devlet masraflarının, istikraz akdiyle kapatılması ; kötü olan durumu daha da şiddetlendirir ve hükûmet içinde hükûmet olan Düyûn-u Umumiye'nin tüm gelirlere el atmasına sebeb olur...*" denilmek suretiyle bu malî politikanın gerekçeleri açıklanıyordu[17]. Cari devlet masrafları yapılamadığı ve gelir artırıcı tedbirler de alınamadığı için memurların maaşı ödenemiyor, bu durum bazen aylar boyunca sürdüğü için memur ve subaylar çok ağır bir geçim sıkıntısı yaşıyorlardı[18]. Ülkenin her yanında hüküm süren yoksulluk ve sefaletin bunda etkili olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerektir[19]. Nitekim meşrutiyetin yeniden yürürlüğe konulmasının ardından iktisadî kalkınma meselesinin sürekli gündemde kalmış olması da konunun önemini göstermektedir.

Türkiye'de, II. Meşrutiyetin ilânından sonra belli-belirsiz de olsa şekillenmeye başlayan, ancak Balkan felâketi sonrasında tırmanan tepkisel mil-

[17] İ. Ortaylı, **a.g.e.**, 38-39.

[18] İ. Ortaylı, **a.g.e.**, s.39. Bu duruma bir çok kaynakta ve araştırmada ikinci derecede bir sebep olarak temas edilmektedir. Meşrutiyetin yeniden yürürlüğe konulmasından sonra da bu konuda esaslı bir değişiklik olmadığına ilişkin pek çok kayıttan seçilmiş bir örnek olarak bkz.: Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin,** Yay. Haz.: M. Çetin Börekçi, C.I, Ankara, 1999, s.62 (Anadolu'nun Mebuslarına).

[19] A.Şerif, **a.g.e.,** s.456 vd. Yazar, dolaştığı bütün yörelerde benzer müşahadelerini kaydetmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

liyetçiliğin *"Çağdaşlaştırıcı Türk aydınları"* arasında hayli rağbet gördüğü bilinmektedir. Meselenin konumuzu ilgilendiren yönü ise "ekonomik" boyutta ortaya konulan tepkilerdir. Bu tepkiler; 1914 yılında savaş başlar başlamaz tarafsızlığını ilân eden İttihatçı Osmanlı hükûmetinin, Türkiye'nin ekonomik istismarının dayanağı olarak gördüğü kapitülasyonları kaldırma girişimiyle somut bir tırmanış gösterir. Ülkede, İngiliz/Fransız ekonomik çıkarlarının temsilcileri olarak görülen yabancı bankalara karşı yerli bankaların kuruluşunun teşvik edilmesi[20], "Milli İktisat" düşüncesi çerçevesinde bir ulusal ekonomi oluşturma çabalarının hız kazanması, bir çoğu "teşebbüs" niteliğinde kalmış olsa da anılan davranış değişikliğinin ne kadar yaygınlık kazandığını göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken bir konudur. Osmanlı maliyesinin millileştirilmesi "ilân-ı hürriyet"in hemen akabinde tartışılmaya başlanmışsa da değişik sebeplerle kalıcı nitelikte bir adım atılamamıştır[21]. Ancak Osmanlı Bankası'nın faaliyetlerinin sınırlandırıldığı bilinmektedir.

Savaş boyunca, daha sonraki gelişmelerin ortaya koyduğu gibi ömrünün sonuna yaklaşmış olan Osmanlı Devleti'nin yerini alacak olan "Yeni Türk Devleti"ni kuran "*Çağdaşlaştırıcı Türk siyasal seçkinleri*"nin bu genel eğilimi güçlü biçimde paylaştıkları şüphesizdir.

Savaş yıllarında İtilâf Devletleri basın organlarında Osmanlı ülkesindeki malî krize ilişkin haberlerin esas güvenilir kaynağını Osmanlı Bankası'ndan Paris'teki merkeze ulaşan bilgiler oluşturuyordu[22].

Mütareke Sonrası Can Alıcı Soru: Egemenlik Kimin?

Osmanlı Devleti'nin, savaş sırasında bile tam anlamıyla egemenlik sağlayamadığı bu finansal kurumların durumu, mütareke sonrasında oldukça ilginç bir hal almıştır.

---

[20] Bu dönemde kurulan yerli bankalar sermaye bakımından yeterince güçlü olmamakla beraber sayı olarak hayli fazladır. Bu konuda bkz.: A. Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar**, Ankara-1975, ss. 409-475. Keza Bkz.: Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara-1982. Özellikle s.130 vd.

[21] Bu konuda Bkz.: E. Eldem, **a.g.e.**, İstanbul-2000, s. 301 vd.

[22] E. Eldem, **a.g.e.**, s.334 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

Mütareke döneminde, Türkiye'deki çıkarlarının korunmasını bir hak olarak gören İtilâf Devletleri, İstanbul'daki Yüksek Komiserler aracılığıyla Osmanlı Bankası'na zaman zaman müdahale etmeye başladılar[23].

Ancak asıl sorun, özellikle İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki çıkarlarının bölgede ortak bir "İtilâf Devletleri politikasını" hayata geçirmeye engel olacak kadar çelişmekte olmasıydı. Çizmeye çalışacağımız tabloyu gerçeğe yaklaştırabilecek bir diğer motif ise İngiltere Hükûmetinin (daha sonraları Başbakan Lloyd George'un kişisel düşüncelerine atıfta bulunularak hafifletilmeye çalışılsa da) Türkiye'ye karşı sürdürdüğü katı tavırdır.

14 Şubat 1920'de Londra'da, İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanlarının Barış Anlaşmasıyla ilgili olarak yaptıkları hazırlık görüşmesinde devletlerin barış görüşmeleri sırasında izleyeceği politikaların ana çizgisi az çok belirgin hale gelmektedir[24]. İngiliz Başbakanı son derece katıdır : *"...Türkler yüzyıllardır Avrupa'dadırlar ve hep bir bela, bir baskı öğesi ve bir karışıklık kaynağı olagelmişlerdir. Türk hiçbir zaman Avrupalı olamamış, Avrupa uygarlığını içine sindirememiş ve sürekli bir savaş nedeni olmuştur. Türklerin bu niteliklerinin değişeceğini beklemek büyük iyimserlik olur...Avrupa'yı bu vebadan ve karışıklık kaynağından tümden ve bütünüyle kurtarmak fırsatı belki de kaçmaktadır..."*[25]. Buna karşılık Fransız Heyetinden Cambon'un önerisi daha akılcıdır: *"...ince bir davranış içinde bulunulduğu sürece Türk'ü yönetmek de denetlemek de mümkündür...en iyi formül... Türk maliyesini denetim altında bulundurmaktır..."*[26]. Öğleden sonra yapılan toplantıda Fransız Temsilcisi: *"...savaştan önce....bir malî denetim sistemi uyguladıklarını..ve...bu(nun) yabancı alacaklıların haklarını almalarının güvence altına alınmasını sağlamak amacıyla kurulmuş özel bir yönetim olduğunu..."* ve Türkiye'deki yeni uygulamanın da bu çerçevede olabileceğini söylediğinde İtalyan Başbakanı Nitti, bu düşünceyi desteklediğini açıkladı[27]. Yapılan uzun görüşmelerin sonunda konu Fransızların istediğiyle hemen hemen örtüşen şekilde çözüme kavuştu-

---

[23] E. Eldem, **a.g.e.**, s.352 vd.'da bu müdahalelerden örnekler verilmektedir.

[24] Görüşmenin tam kayıtları için Bkz.: Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara-1981, s. 1-11.

[25] Bkz.: O. Olcay, **a.g.e.**, s. 7.

[26] O.Olcay, **a.g.e.**, s. 8.

[27] O.Olcay, **a.g.e.**, s. 15. Fransızlar tarafından konuyla ilgili olarak hazırlanan detaylı bir rapor 16 Şubat 1916'da yapılan toplantı tutanağına eklenmiştir. Bkz.: O. Olcay, **a.g.e.**, s.22-24.

Levent Şahverdi Arşivi

ruldu ve Türkiye'nin malî bakımdan denetim altına alınması için bir malî komisyon oluşturulmasına karar verildi[28]. Bu operasyonda Osmanlı Bankası'nın üstleneceği rol de oldukça önemliydi.

Öte yandan, Türkiye'de ortaya çıkan siyasal gelişmeler, başlangıçta bu iki devlet tarafından ciddiye alınmamıştı[29]. 1919 haziranından itibaren Anadolu'da şekillenmeye başlayan "Harekât-ı Milliye" sonbahara kadar ortaya çıkan gelişmeler sonucunda giderek daha örgütlü bir sivil direniş halini almaya başladı. Eylül ayının sonlarında Damat Ferit hükûmetinin istifası ve yeni kabinenin Heyet-i Temsiliye'ye yakın isimlerden oluşturulması dengeleri iyice değiştirdi. Amasya'da yeni hükûmetle Heyet-i Temsiliye arasında yapılan görüşmelerde seçimlerin yapılması ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanmasına karar verilmesi, İstanbul'un giderek Anadolu'nun etkisi altına girmeye başlaması, kendi kamuoylarının baskısını göğüsleyemeyeceklerini düşünen bu iki hükûmeti, Orta Doğu politikalarını destekleyeceğini düşündükleri yeni tedbirler aramaya yöneltti.

Bu tedbirler cümlesinden olarak, Türklere gözdağı vermek amacıyla 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması bir dönüm noktası teşkil etmektedir[30]. İşgal ve sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan gelişmeler ciddi bir meşruiyet meselesini gündeme getirmiştir. Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa[31], Kongreler sürecinde alınan kararlara uygun olarak *"...Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis..."*in toplanmasına karar verildiğini duyurdu ve TBMM'nin açılmasına dair çağrıyı yaptı[32].

---

[28] Tartışmaların özeti ve ilgili yazışmalar için bkz.: Paul C. Helmreich, **From Paris To Sevres,** Ohio-1974, s.246-255.

[29] 1920 başlarında Anadolu'daki "ulusal direniş hareketi"nin Fransız ve İtalyan'ların aksine özellikle İngilizlerce İstanbul ile güçlü bağlantılara sahip bir akım olarak algılandığı izlenimini veren ifadeler vardır. Bkz.: O. Olcay, **a.g.e.**, 1-11 ve devamı. Ancak, duruma ilişkin daha net bilgiler edinmek isteyen Dışişleri Bakanı Lord Curzon, O sırada ülkesine dönmüş olan Alfred Rawlinson'u Mustafa Kemal'le görüşme misyonuyla Anadolu'ya tekrar gönderdi. Ancak Rawlinson, bu misyonu yerine getiremeden İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla tutuklanarak hapsedildi. Bkz.: A(lfred) Rawlinson, **Adventures In The Near East, 1918-1922,** London-1924, ss.188-190, 231, 249-252.

[30] Konuya ilişkin ilk tepkileri belirtmesi ve HT'nin "Meşru Hükümet" fonksiyonunu üstlenmesine örnek olması bakımından bkz. : **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı 23, Belge 582.

[31] 1919 seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa, son Osmanlı Meb'usan Meclisi'ne Erzurum'dan seçilmiş, fakat İstanbul'a gitmemişti.

[32] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara-2000, s.288 .

Levent Şahverdi Arşivi

Ortaya çıkan yeni durum aslında şuydu: İstanbul'daki hükûmet, hangi nitelikte insanlardan oluşursa oluşsun milletin haklarını koruyamıyordu. Üstelik, işgal ve "Meclis-i Mebusan"ın dağıtılması ile payitahtta kurulacak herhangi bir hükûmet meşru kabul edilemezdi. Çünkü, Osmanlı Kanun-ı Esasisi'ne göre hükûmeti denetleyecek bir "teşrii" organ kalmamıştı. Dolayısıyla hükûmet de meşruiyetini kaybetmişti. Bu meşruiyet tartışması sonraki günlerde farklı vesilelerle alevlenecektir ama; anılan çağrının yapıldığı günlerde ortaya konulan gerekçeler sağlam bir mantığa dayalı olduğu için ezici çoğunluk tarafından kabul görmüştür.

Şüphesiz 1920'nin Martını takip eden aylar, İstanbul ile Ankara arasında çok sert çatışmaların ve meydan okumaların yaşandığı bir süreç olmuştur. TBMM'nin kuruluşu, çalışma esaslarının tesbiti, otoritesini sağlamak üzere aldığı tedbirler ve İstanbul hükûmetinin mukabil tedbirleri 1920 yılının yaz aylarını oldukça kritik bir dönem haline getirmiştir.

Damat Ferit Paşa başkanlığındaki hükûmet bu dönemde iyice azalmış olan gelirlerden tasarrufta bulunabilme gücünü gösterdiği kısmını da Anadolu'da "kuvayı bâğiye" olarak nitelediği ulusal hareketi boğmaya harcadı. 1920 yazı boyunca Milli kuvvetlere karşı direnenlerin sığınacağı yegâne yer artık İstanbul'dan ibaret hale gelmişti ve hükûmet harekete geçirdiği bu insanların taleplerini karşılamak için muhtemelen oldukça yüklü bir meblağ harcamak zorunda kalmıştır[33].

Devlet fonksiyonlarını yerine getirmek, yani bir anlamda iktidarı ele geçirmek veya sürdürmek çerçevesinde cereyan eden bu mücadelede "İtilâf Devletleri"nin desteğiyle hareket eden Osmanlı hükûmetinin egemenlik alanı giderek daralmış ve İstanbul'da bile tartışmalı hale gelmiştir. Zira vergilerin toplanması, askere alma, yasa çıkarma, bunları uygulama ve uygulanmalarını denetleme; yasama-yürütme-yargı yetkilerinin kullanılması konusunda iki tarafın geleceğini belirleyecek olan bu çatışmada TBMM

[33] "*...Ahvali malume sebebiyle dersaadete iltica mecburiyetinde kalıp halen memleketlerine avdetleri kabil olmayıp ve muhtacı inayenet ve atıfet oldukları polis müdüriyeti umumiyesi marifetiyle ifa edilen tahkikat neticesinden anlaşılan rapten takdim kılınan listede muharreriil esami kesana verilecek muavenet emsali kabule mesarif-i gayrı melhuze tertibinden tesviyesi hususunun tahtı karara alınması menutu müsaade-i sami-i fahimaneleridir ol babda...*" Bkz. **Başbakanlı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.KMS,** 1338 Z 14. ve ekleri.

Levent Şahverdi Arşivi

ve onun oluşturduğu mekanizmalar, İtilâf Devletleri'nin uyguladığı katı politikalar karşısında Yüksek Komiserlere cılız itiraz gösterilerinde bulunmak dışında politika üretemeyen İstanbul karşısında kesin bir egemenlik sağlamıştır[34].

Aslında, malî meseleler "harekât-ı milliye"nin başlangıcından itibaren oldukça ilginç bir çalışmanın konusu olabilecek kadar karmaşıktır. Ne yazık ki, bu konudaki çalışmalar yeterince detaya girmemektedir.

Oysa, Londra'da İtilâf temsilcilerinin bir araya gelmelerinden birkaç ay önce, 1919 Kasımında Heyet-i Temsiliye bu konuları görüşmüş; İstanbul'da ortaya çıkabilecek gelişmeler sonunda Anadolu'da (Sivas kongresinde öngörülen) geçici bir hükûmet kurmak zorunluluğuyla karşılaşıldığında para meselesinin nasıl çözümleneceği çeşitli yönleriyle tartışılmıştı[35]. Bu toplantıdan birkaç gün sonra İstanbul'dan gelen Vasıf Bey General Franche D'esperey ile yaptığı görüşmeden bahsederken şu ifadeleri kullanır: "...zamanımız menfaat asrıdır; para nerede ise dostluk oradadır. Memleketinizde sermayenin yüzde yetmişi bizimdir. Mütekabilen menfaat var..."[36]. Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiserinin bu düşünceleriyle Londra'da Fransız Başbakanı'nın söyledikleri arasındaki tutarlılık açıktır. Dolayısıyla, 1920 Martının ortalarından itibaren olayların gelişimi özellikle Fransızlar açısından bakıldığında, ulusal hareketle uzlaşmayı akılcı seçenek haline getirmektedir.

Nitekim, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesini takip eden ilk günlerde (18 Mart 1920) Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa, ileride ortaya çıkması kaçınılmaz olan finansman sorununun üstesinden gelmek için önemli bir adım olmak üzere Kolordu Kumandanlıkları'na *"...Osmanlı memleketleri dahilinde Osmanlı Bankalarıyla Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri mevcudundan,mahallerin en büyük mülkiye ve Maliye memurlarını haberdar edecek ve herhangi bir tarafa yapacakları irsalat bu iki memur tarafından denetlenerek üst makamlarına malumat vereceklerdir. Ziraat Bankaları dahi aynı suretle mevcudunu bil-*

[34] Konuya ilişkin gelişmeler için bkz.: M. K. Atatürk, **a.g.e.**, s.283-293.
[35] Bkz.: Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara-1975, s.98 vd.
[36] U. İğdemir, **a.g.e.**, s.133.

Levent Sahverdi Arşivi

dirmekle beraber, İstanbul merkezinden başka merkezler ile olan muamelelere devam edeceklerdir... İşbu müesseselerin İstanbul'a irsalat yapmaları yasaklanacaktır..." talimatını içeren bir yazı gönderdi. Aynı yazıda 18 Mart 1920 tarihi itibarıyla söz konusu malî müesseselerdeki mevcut meblağların cinsleri ve rehin edilenlerin toplam kıymetleri gösterilmek kaydıyla toplam mevcudun bildirilmesi de isteniyordu[37] . Nitekim kararın titizlikle uygulandığını gösteren bilgiler bölük pörçük de olsa görülmektedir[38]. Osmanlı Bankası'nın İstanbul'daki Genel Müdürü Steeg, işgalden bir hafta önce Paris Komitesine bir mektup yazarak Anadolu'da ortaya çıkabilecek gelişmeler konusunda uyarılarda bulunmuştu[39]. Bankanın İstanbul'daki yöneticileri, Anadolu'daki şubeler ağı vasıtasıyla elde ettiği bilgileri değerlendirerek duruma ilişkin isabetli tahliller yapabilme imkânına sahipti. Anadolu'da ortaya çıkan karışıklık, Osmanlı Bankası çalışanlarını tedirgin etmiş olmalıdır ki, banka çalışanlarının çalıştıkları mahalleri terk etmelerinin önüne geçilmesi için Ankara yerel otoriteleri tedbir almaları için uyarmıştır. Mesela Ayıntap şubesinde hiçbir memur kalmadığı için şube mevcudu, noter gözetiminde vilâyetteki maliye birimlerince muhafaza altına alınmıştır[40].

Yukarıdan beri anlatılanların ışığında bakıldığında oyunun kazanılması için Mustafa Kemal Paşanın yaptığı bu hamlenin çok güçlü olduğu rahatlıkla görülecektir. Batılı finans çevrelerinin bu olaya tepkilerine ilişkin spekülatif şeyler söylenebilirse de gelişmeler TBMM'nin faaliyete geçmesinden sonra bir ölçüde izlenebilmektedir.

Anadolu'da ortaya çıkan yeni otoritenin etkinlik alanının genişlemesi, Türkiye pazarını kaybetmek istemeyen Osmanlı Bankası Yönetiminin bazı girişimlerde bulunmasını zorunlu hale getirdi. İstanbul'daki yönetimin bilgisi dahilinde olduğu şüphe götürmeyen bu temasların sonucunda bir mutabakat metni oluşturuldu[41]. Söz konusu belge İcra Vekilleri Heyetinde görüşüldü ve şartlarda anlaşma sağlandığı ifade edilerek kabul edildi. Buna göre:

---

[37] Anılan belgelerden ikisi yayınlanmıştır. Bkz: **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı : 13, Eylül-1955,Ankara, Vesika No.: 335 ve **HTVD**, S.22, Aralık 1957, Vesika No.: 572.

[38] Bkz.: **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 08.06.1920, 030.18.1-1.2.11

[39] E. Eldem, **a.g.e.**, s.354.

[40] **BCA**, 08.06.1920, 030.18.1.1-1.2.11

[41] **BCA**, 24. 06. 1920, 30.18.1.1/1.3.7.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bank-ı Osmani namına Bank-ı Osmani'nin Ankara şubesi direktörü Mösyö Alveta ile Bank-ı Osmani Müfettişlerinden Mösyö (isim yok) tarafından Vekâlet-i aciziye vaki olan müracaat üzerine atide muharrer şerait dairesinde icrayı muamele olunması kararlaşdırılmışdır.

1- Bank-ı Osmani nükûduna hiç kimse tarafından hiçbir sebeb ve suretle müdahale olunamayacakdır.

2- Bank-ı Osmani'nin nükûd ve evrak ve emvali milletin tekeffülü umumisi altında olduğundan istila ve iğtişaşat gibi ahval-i fevkaladeye karşı icab eden tedabir ittihaz olunacakdır.

3- Bank-ı Osmani şubeleri Düvel-i İtilafiye veya ona tabi olan İstanbul hükümeti memurları tarafından nükuduna ve idaresine müteallik metalib veya tecavüzat karşısında bulunursa derhal mahalli hükümetlerini haberdar ederek kabil-i nakil eşyasını salim mıntıkalara nakl eyliyecekdir.

4- Bank-ı Osmani Ankara'da bir daire-i merkeziye tesisi hakkında vaki olan teklifi kabul etmiş olduğundan idare-i mezkûrenin fiilen tesisine kadar diğer şubelerle ve Dersaadet'le muhaberatı seri bir sansüre tabi olmak şartiyle serbestdir. Bunun için her şubede bir sansür memuru bulundurulacaktır.

5- Gerek Dersaadet'le gerek Avrupa Merakiziyle vukubulacak muhaberat yalnız Bursa tarikiyle icra edilecek ve Bursa şubesindeki sansür memurunun nezaret ve teftişine tabi olacakdır.

6- Bank-ı Osmani şubeleri kemafissabık muamelat-ı nakdiye ve ticariyede bulunacaklar ve muameleyi tatil ettiklerinde derhal mensub oldukları mahallerin mahalli hükûmet reisine ve Maliye Vekâletine esbab-ı mucibesiyle malumat vermeye mecbur olacaklardır.

7- Bank-ı Osmani şubelerinden Dersaadet'e nakid irsali memnuiyeti kemakân bakidir.

8- Düyûn-u Umumiye ve Reji İdareleri bilumum müessesat-ı ecnebiyenin Anadolu haricindeki muamelatına Bank-ı Osmani tavassut etmeyecektir"[42].

---

[42] Aynı yerde.

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet 24 Haziran 1920'de çıkarılan bir kararnameyle *"... Bank-ı Osmanî namına cari olacak... Ve muamelatın tanzim ve tahsini hakkında Maliye Vekâletiyle Ankara Bank-ı Osmanî müdür ve müfettişliği arasında bâlada muharrer sekiz maddenin Heyet-i Vekilece aynen kabulü karargir olmuştur."* denilerek bu sorun çözüme kavuşturulmuştur.

Yukarıda metni verilen belge bir çok bakımdan önemlidir. Mesela, üçüncü madde oldukça önemli ve yeni bir yaklaşımı içermektedir. Osmanlı hükûmetinin, İtilaf Devletleri'ne tabi olduğu banka yetkilileriyle yapılan resmî bir anlaşma metnine konulmuş ve ikinci maddede belirtilen "milletin umumi kefaleti" altındaki varlıklarının korunması TBMM hükûmeti tarafından üstlenilmiş oluyordu.

Bu metnin incelenmesi Osmanlı Bankası'nın durumu iyi tahlil ettiğini ve millî hükûmetin egemen olduğu bölgelerdeki etkinliğini sürdürmek üzere harekete geçtiğini göstermektedir. Banka, Ankara'da bir yönetim merkezi oluşturmayı kabul ediyor, fakat bu merkezin oluşturulmasının zamana bağlı olduğunu kabul ettirerek de vakit kazanmış oluyordu. Bu gelişme bir bakıma, Ankara ile İstanbul arasında değişen güç dengelerinin, siyasal çevrelerin aksine finans çevreleri tarafından daha hızlı bir şekilde kavrandığını ortaya koyması bakımından ilginçtir. Buna karşılık, ciddi bir nakit sıkıntısıyla karşı karşıya olan Ankara, hem Osmanlı Bankası kaynaklarını kullanma fırsatını değerlendiriyor, hem de bankanın batılı ortaklarınca *de facto* şekilde tanınmış oluyordu. Nitekim, Osmanlı Bankası'nın Temmuz 1921 ile Temmuz 1922 arasında Ankara'ya ödediği toplam avans 2.177.000 liraya ulaşmıştır[43].

Öte yandan, bankanın TBMM'nin denetimi altındaki bölgelerde yapacağı bütün haberleşme ve işlemler sıkı bir denetime tabi tutulmak suretiyle "güvenlik" denetimi de gerçekleştirilmişti.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin çöküş ve yıkılış yıllarında ortaya çıkan olaylar tahlil edildiğinde sorunun başlangıçtan itibaren azalan devlet gelirleri ile olan bağlantısının görüldüğü, ancak bunun bütün dünyada değişen ekonomik iş-

[43] E. Eldem, a.g.e., s.356.

Levent Şahverdi Arşivi

leyişle bağlantılı olarak değerlendirilmediği söylenebilir. Batılı modern ekonomilerin işleyişine vakıf olmayan Osmanlı yöneticileri, borç almaya başladıktan sonra, devlet maliyesinin batılıların denetimi altına girmesini de önleyemediler. Bu değişim, ülkede gerçek anlamda egemenliğin paylaşılması ve "devlet" sorununu da sürekli canlı tuttu. Malî ve ekonomik sorunlar, siyasetin akışını da belirleyen önemli ama fazla telaffuz edilmeyen sorunlar olarak hep gündemde oldu.

Meşrutiyet döneminin, ülkenin geri kalmışlığından "devr-i sabık" olarak adlandırılan Abdülhamit yönetimini, yolsuzlukları ve büyük güçleri sorumlu tutan "aydın yaklaşımı" ve buna dayalı olarak gelişen emperyalizm karşıtı söylemler, uygulamada amelî ve etkili bir sonuç yaratamadı. Savaş yıllarında tamamen dışa bağımlı olan Osmanlı Maliyesi, mütareke döneminde daha ciddi buhranlarla karşı karşıya kaldı.

Düyûn-u Umumiye ve Osmanlı Bankası ülkedeki nakit akışını yürüten kurumlar olarak, nakit sıkıntısı çeken Osmanlı Hükûmetinin temel malî dayanakları durumunda idiler. 1920 yazından itibaren, iktidarın fiili (*de facto*) sahibi durumuna gelmeye başlayan Ankara ve TBMM hükûmeti, bu egemenliğin hukukî (*de jure)* temellerini oluşturmaya çabalarken, egemen olduğu alanda bulunan malî kaynakların denetimini de ele geçirmeye çaba harcadı. "Devlet içinde devlet" olarak tanımlanan bu kurumların özerkliklerini ortadan kaldırmamakla beraber üzerindeki "ulusal denetimi" etkinleştiren bir politika izleyen millî hükûmetin "şartlara bağlı" gibi görünen bu uygulamaları daha ilk andan itibaren kongreler sürecinde belirlenmiş olan temel esaslara uygun olarak hayata geçirildi.

Mustafa Kemal Paşanın temsil ettiği bu "millî iradeye dayalı egemenlik" anlayışı, ilerde kurulacak yeni Türkiye Devleti'nin "başka unsurlarla paylaşılmayan, halk iradesine dayalı egemenlik" ve bunun gereği olan "istiklâl-i tam" ilkelerine dayalı olacağının da açık bir kanıtı olmuştur.

Bir başka deyişle, yeni devlet fikri, zamana ve olaylara bağlı olarak değil, kurucu kadroların ve liderin baştan koyduğu ilkelerle, daha işin başında ortaya konulmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ANTALYA'DA BASIN HAYATI (1920-1949)

Ali Rıza GÖNÜLLÜ*

ÖZET

Antalya'da basın hayatı, 1920 yılında Haydar Rüştü (Öktem) Beyin, "Antalya'da Anadolu" isimli gazeteyi yayınlaması ile başlamıştır. Bu gazete, Millî Mücadele süresince önemli görevler yerine getirmiştir. Antalya İl'inin merkezinde, "Antalya'da Anadolu" gazetesini, daha bir çok gazete ve derginin yayını takip etmiştir. Bunun yanında, incelediğimiz dönemde (1920-1950), Antalya'nın ilçelerinden birisi olan Alanya'da da, bir gazetenin yayınlandığını görmekteyiz. Ancak, Antalya'da yayınlanan gazete ve dergilerin, büyük bir çoğunluğu kısa süreli olmuştur. Antalya'da yayın hayatının başladığı dönemden günümüze, sadece, "Antalya Gazetesi" ile, daha geç dönemde yayınlanmaya başlayan "İleri Gazetesi" gelebilmiştir.

Antalya'da gazete ve dergiciliğin yanında, matbaacılık sektöründe de fazla bir ilerleme görülmemiş ve uzun yıllar bir matbaa, halkın ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştır. 1940'lı yıllarda ise, matbaa sayısında bir artış meydana gelmiştir.

Böylece bütün olumsuz şartlara rağmen, Antalya'da yayınlanan gazete ve dergiler, millî kültürün gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Antalya Basını, Antalya'da Anadolu, Alanya Postası, Doğu, Çağlayan, Türk Akdeniz.

* Araştırmacı-Yazar.

Levent Sahverdi Arşivi

THE LIFE OF PRESS IN ANTALYA (1920-1949)

ABSTRACT

In Antalya, the life of press had started with the publication of Haydar Rüştü (Öktem) Bey's newspaper which was called "Anatolia in Antalya" in 1920. This newspaper had carried out important duties during the National Struggle. In the center of Antalya which has been administrative province, the publication of many newspapers and magazines had followed the newspaper which was called "Anatolia in Antalya". By this side, in the period of time we studied (1920-1950),we have also seen the publication of a newspaper in Alanya which has been one of a county of Antalya. Merely, the great majority of the publication of the newspapers and the magazines in Antalya had taken in a short time. From the period of the life of press which had started to ur days, only " the Front Newspaper" which had begun to publicate in later period had been come with "the Nevspaper of Antalya".

In antalya, at the publication of newspapers and magazines' side, the excessive improvement hadn't seen in the sector of printing, too and only one printing press had tried to reply the necessity of the common people in long years. As for the years of 1940, in the increment of the numbers of printing had been accomplished.

Thus, in spite of all these negative conditions, the newspapers and the magazines which has published in Antalya, had ensured the important additions to the development of National Culture.

Key Words

Antalya's Press, Anatolia in Antalya, Alanya Postası, Doğu, Çağlayan, Türk Akdeniz.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Antalya'nın yerel basını hakkında, bu güne kadar kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu sahada yapılacak olan incelemelere ışık tutmak için, Antalya'da Basın Hayatı (1920-1950) isimli bu çalışmayı hazırladık. Tespit ettiğimize göre, Antalya'da 1920 yılında başlayan basın hayatı, günümüzde de yoğun bir şekilde devam etmektedir.

Ancak, bu çalışmamızda, 1920-1950 yılları arasında, Antalya Vilâyeti'nde çıkan gazete ve dergileri inceleyeceğiz. Alanya hariç Antalya'nın diğer kazalarında bu yıllarda herhangi bir süreli yayına rastlayamadık. Dolayısıyla Alanya'da, bu dönem içinde yayınlamış olan bir gazeteyi de, çalışmamız kapsamına dahil ettik. Bu bağlamda, Antalya'da mevcut olan matbaalar da, çalışmamızda ele alınacaktır.

I- Gazeteler

1. Antalya'da Anadolu Gazetesi

Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) beri Ege'nin ve İzmir'in Türklüğünü savunan, Rumların ve İtilâfçıların bütün saldırılarını tek başına göğüsleyen Anadolu ve Duygu gazeteleri sahibi Haydar Rüştü (Öktem) Bey de, Yunanlılar tarafından hedef alınan kişiler arasındaydı. Haydar Rüştü Bey, Yunanlıların baskısı sonucu İzmir'den ayrılarak Antalya'ya geldi[1].

Antalya'ya gelen, Haydar Rüştü Bey tarafından 19 Aralık 1920 tarihinde, Antalya'nın ilk gazetesi "Antalya'da Anadolu" adı ile yayınlandı. Gazetede; 6 Mart 1922 tarihinden itibaren, Haydar Rüştü, "*sahip ve ser muharrir*" olarak gösterilmekte ve sorumlu müdürlüğünde Hafız Zühtü'nün üzerinde olduğu belirtilmektedir. Antalya'da Anadolu Gazetesi, 1922 yılının Haziran ayından itibaren, 4 sayfa olarak yayınlanmaya başlamış ve ayrıca gazetenin fiyatı da 100 paradan 5 kuruşa çıkmıştır[2].

Cumartesi hariç her gün iki sayfa olarak yayınlanan gazetenin idarehanesi, debboy karşısında idi. Antalya'da Anadolu Gazetesi, 10 Eylül 1922 tarihli ve 533.nüsha ile yayınına son vermiştir[3].

---

[1] Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922),** Ankara 1989, s.73.

[2] Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Anıları,** Hazırlayan Zeki Arıkan, Ankara-1991, s.16.

[3] Muhammet Güçlü, **XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya,** Antalya-1997, s.91-92.; Muhammet Güçlü," Antalya'da Mahalli Basının İlk Yirmi Yılı (1920-1940)", **Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Düşünceler Dergisi,** İzmir-1996, 9/177.

Levent Sahverdi Arşivi

Antalya halkı, Haydar Rüştü'nün hizmetlerini unutmamış ve Cumhuriyet Halk Fırkası Antalya Heyet-i Merkeziyesi onu ve Mustafa Necati'yi fahri hemşehriliğe kabul ederek onurlandırmıştır(25 Aralık 1925). Bunun yanında Antalya Vilâyeti Belediye Dairesi de, 7 Kasım 1925 tarih ve 878 sayılı karar uyarınca, Haydar Rüştü ve Mustafa Necati'yi fahrî hemşehriliğe kaydetmiştir[4].

2. Antalya Gazetesi

Antalya Gazetesi, 8 Eylül 1338/1922 tarihinden itibaren, günlük olarak sahipleri tarafından yayınlanmaya başlanmıştır. Antalya Gazetesinin İmtiyaz Sahibi; Mehmet Emin Efendi'dir. Yazı İşleri Müdürü de; Mehmet Enver Bey'dir. Zeki, Mustafa ve Şefik Beyler ise, gazetenin muharrirleridir. Antalya Gazetesi, kendi matbaasında basılmaktadır. 1925-1926 tarihlerine ait bilgilere göre, gazetenin günlük baskı adeti; 500 ile 750'dir[5].

Antalya Gazetesinin 24 Ocak 1924 ile 16 Ocak 1925 tarihleri arasında çıkmış olan 100 civarında ki nüshası; Sun-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nde bulunmaktadır.

Antalya Gazetesi'nin 4 Mart 1340/1924 tarihli nüshasında sahibinin; Mehmet Emin Bey, İdarehanesinin; kendi matbaasında olduğu ve gazetenin, Antalya'nın Şarampol semtinde hususî dairesinin bulunduğu yazılmaktadır.

Ayrıca, gazetenin başlığı yanında; "*Halka faydalı, memlekete yararlı, mesleğimize uygun yazılara gazetemiz açıktır. Gazeteye girmeyen yazılar geri verilmez. Gönderilecek yazılar ile, yazı işleri için imtiyaz sahibine müracaat olunur*" ibaresi bulunmaktadır. Yine gazetenin ismi olan "Antalya" yazısının altında da "*Cumartesiden başka her gün çıkar. Halkçı gazetedir*" denilmektedir.

Adı geçen, enstitüde bulunan gazete nüshalarının fiyatının, 5 kuruş olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında, Antalya Gazetesinin; 4 sayfadan müteşekkil olduğunu ve ayrıca her sayfada 5 sütun yazı bulunduğunu tespit etmekteyiz.

---

[4] H. R. Öktem, **a.g.e.**, s.18.

[5] **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1925-1926),** İstanbul 1926, s.355-356.; **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927),** (b.t.y.y.), s.556.

Levent Şahverdi Arşivi

Antalya Gazetesi, günümüzde de yayınlanmakta olup, bazı sayıları Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinde ve Milli Kütüphanede bulunmaktadır[6].

3. Akdeniz Gazetesi

Günlük ve siyasî mahiyette olmak üzere, Antalya'nın merkezinde çıkan Akdeniz gazetesi; 9 Mart 1341/1925 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Akdeniz Gazetesinin İmtiyaz Sahibi ve Baş Yazarı, Doktor Ferruh Niyazi Bey'dir. Gazetenin Sorumlu Müdürü; Kazım Azimet Bey'dir. Yine, gazetenin yazı heyetinde; Lütfi Mustafa, Niyazi Recep, Akif, Necati Kayı Alp, Mustafa Cavit, Fuat Atalay ve Nafiz Beyler bulunmaktadır. Ayrıca, Akdeniz Gazetesinin kendi matbaası mevcuttur[7]. Bunun yanında, Akdeniz Gazetesi, haftada iki defa, cumartesi ve çarşamba günleri çıkmaktadır. Gazetenin boyutu ise, 30X45.5 dur.

Akdeniz Gazetesi'nin, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde muhtelif sayıları bulunmaktadır[8].

4. Yeni Türkiye Gazetesi

1 Ocak 1342/1926 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Yeni Türkiye Gazetesi haftada iki defa yayınlanmaktadır. Yeni Türkiye Gazetesi'nin İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü, Sabri Mağmumi Bey'dir. Gazetenin Baş Muharriri Azmi Bey ve Muharrirleri de, Doktor Cemil Süleyman ve Ziya Beylerdir. Yeni Türkiye Gazetesinin 1926-1927 yıllarında ki günlük baskı sayısı; 300-400 arasındadır[9].

Yeni Türkiye Gazetesinin 10 Mayıs 1928 tarihli sayısında, Gazetenin, Sahip ve Sorumlu Müdürü'nün, Eczacı Nuri Ahmet Bey olduğu görülmektedir. Gazetenin idare yerinin de, Antalya'nın Yeni Kapıda Kale içerisinde mevcut olan, kendi dairesi idi. Gazetenin bir sayısının fiyatı 100 paradır. Gazetenin başlığı altında, "*şimdilik haftada iki defa, Pazartesi ve Perşembe yayınlanır. Cumhuriyetçi Türk gazetesidir*" ibaresi bulunmaktadır.

---

[6] Hasan Duman , **Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)**, I, Ankara 2000, s.141.
[7] **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1925-1926)**, İstanbul 1926, s.355-356.
[8] H. Duman, **a.g.e.** I, s.118.
[9] **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927)**, (b.t y.y), s.556.; **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)**, İstanbul-1928, s.454.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Türkiye Gazetesi, iki sayfa olarak yayınlanmakta ve her sayfada dört sütun bulunmaktadır. Boyutları ise, 35 x 23.5'dur. Gazete, Yeni Türkiye Matbaasında basılmıştır[10].

Yeni Türkiye Gazetesi'nin bir nüshası, Milli Kütüphanede mevcuttur.

5. Resmî Antalya Gazetesi

Resmi Antalya Gazetesi, 29 Ekim 1927 tarihinde yayınlanmaya başlamış ve 1937 yılına kadar yayınını sürdürmüştür[11]. Antalya Vilâyetin resmî gazetesi olup, haftada bir defa neşir olunmaktadır. Kendi matbaası mevcuttur.

6. Zümrütova Gazetesi

Zümrütova Gazetesi, Antalya'da, 31 Aralık1927 tarihinde yayınlanmaya başlanmıştır. Gazete, haftalık bir gazetedir.

Zümrütova Gazetesinin, İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü, Enver Mazlum beydir[12].

7. Yeşil Antalya Gazetesi

Antalya'da, 15 Şubat 1946 yılında yayın hayatına başlayan Yeşil Antalya Gazetesinin Sahip ve Yayın Müdürü, Yusuf Ziya Öner'dir. Gazete başlığının altında," *Salı, Cuma günleri çıkar. Memleket gazetesi*" ibaresi bulunmaktadır. Yeşil Antalya Gazetesi, Antalya Matbaasında basılmıştır. Gazete 2 sayfa ve sayısı 5 kuruştur. Yine, Yeşil Antalya Gazetesi'nin bir yıllık abone bedeli 500 ve altı aylık abone bedeli ise 300 kuruştur. Gazete, 41.5X29 boyutundadır[13].

Bir müddet sonra, Yeşil Antalya Gazetesinin sahip ve yazı işlerini fiîlen idare eden Murat Güler olmuştur. Gazetenin başlığı altında da" *çarşamba ve cumartesi günleri çıkar. Memleket gazetesi*" cümlesi vardır. Gazete bu dönemde 4 sayfa olmuştur. Gazetenin boyutu ise, 20 x 30dur[14].

---

[10] **Yeni Türkiye Gazetesi,** 10 Mayıs 1928, s.1.
[11] M.Güçlü, **a.g.e,** s.92.
[12] **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928),** İstanbul-1928, s.454
[13] **Yeşil Antalya Gazetesi,** 15 Şubat 1946, s.1-2.
[14] **Yeşil Antalya Gazetesi,** 4 Ocak 1950, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeşil Antalya Gazetesi'nin yazarları arasında, Ali Rıza Bars, Kemal Akalın, Sadi Nayman, Talat Tuğ bulunuyordu. Bunun yanında, Yeşil Antalya Gazetesi'nde Şaban Tüzün ve Mehmet Beşkonak'ın şiirlerini de görmekteyiz.

1950 yılına kadar yayın alanında kalan Yeşil Antalya Gazetesi'nin bütün sayıları Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

8. Alanya Postası Gazetesi

Antalya'nın Alanya Kazası'nda çıkan ilk gazete Alanya Postasıdır. 1948-1958 yılları arasında yayınlanmış olan Alanya Postası Gazetesi, İstanbul'da yaşayan ve daha sonra Alanya'ya yerleşmeye karar veren, Alanyalı Cemaleddin Sarıkadıoğlu tarafından çıkarılmıştır. Cemaleddin Sarıkadıoğlu, Alanya Postasının ilk sayısında, "Niçin Çıkıyoruz" başlığı altında şunları söylemektedir."*Her yenilik ve terakki müspet iş başarmakla kabildir.*

Şüphesiz ki bu da ileri kültürle olur. Çok şükür kozmopolitleşmemiş olan halkımızın temiz zekası, Alanya'mızda ve diğer ilçelerde okuma kabiliyetini son yıllarda inkişaf ettirmiştir. Böyle bir münevver kütleye de, muhakkak bir kültür organı lâzımdır. İşte, biz bu organın nâçiz bir hizmetkârı olarak ve hiçbir yabancı fikre hizmet etmeden, Büyük Türk Milleti'nin menfaati için çalışmayı, bu essiz güney şehirlerimizden olan Antalya, Alanya, Manavgat ve Gazipaşa'ya delice aşık olduğumuz için üzerimize almış bulunuyoruz"[15].

Alanya Postası Gazetesi; başlangıçta haftalık olarak çıkmaya başlamıştır. Gazetenin bu dönemde sayfa sayısı dörttür. Yine, gazetenin ismi olan Alanya Postası yazısının altında, "*haftalık siyasi memleket gazetesi*" ibaresi bulunmakta idi.

Gazetenin sahibi; Cemaleddin Sarıkadıoğlu, Neşriyatı Fiîlen İdare eden; Kenan Kutay'dır. Gazetenin İdarehanesi; İstanbul'un Galata Semtindeki Bankalar Caddesinde bulunan, Hazaran Handır. Basıldığı yer ise, İstanbul-Millet Matbaasıdır[16].

---

[15] **Alanya Postası Gazetesi,** 2 Kasım 1948, s.1,3.
[16] **Alanya Postası Gazetesi,** Sayı 1, 2 Kasım-1948.

Levent Sahverdi Arşivi

Ancak Alanya Postası Gazetesi, daha sonra idarehanesini Alanya'nın İskele Caddesinde ki 31 numaralı işyerine taşımıştır. Ayrıca, gazete Antalya'daki Reklam Basımevinde, basılmaya başlanmıştır. Alanya Postası, bu dönemde 15 günlük olarak yayınlanmakta idi. Gazetenin çıktığı tarihten itibaren sayısı 10 kuruş ve yıllığı da 550 kuruştur. Gazetenin Alanya'ya taşınmasından sonraki dönemde, başlığının altında bulunan ve gazetenin kimliğini ifade eden cümle *"siyasî demokrat memleket gazetesi"* olarak yer almıştır. Bunun yanında gazetenin sayfa sayısında da bir azalma olmuş ve iki sayfa olarak çıkmıştır.

Gazetenin bu döneminde yine sahibi ve baş yazarı Cemaleddin Sarıkadıoğlu, Neşriyatı Fiîlen İdare eden ve yazı işleri müdürü ise, Naciye Çağlayandır[17].

Alanya Postası Gazetesinin yazarları arasında, Cemaleddin Sarıkadıoğlu, Naciye Çağlayan, Tevfik Alanay, Said Sacid Çoksu, Hamdi Yiğit, Talat Büyükakın, Muzaffer Cellek, Halis Can ve İlhan Postalcı gibi isimler bulunuyordu. Bunun yanında, Alanya Postasında, Hüseyin Türkan ve Fahriye Bütün'ün şiirlerini de görmekteyiz.

Alanya Postası Gazetesinin 1948-1958 yılları arasında çıkan 259 sayılık koleksiyon, Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

9. Şelale Gazetesi

8 Ocak 1947 tarihinde Antalya'da yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin sahibi Sadri Tunca, Yazı işlerini fiilen idare eden, Yazı İşleri Müdürü, Sıtkı Tekeli'dir. Turan Basımevinde basılan Şelale Gazetesi'nin idare yeri, belediye civarında ki 7 numaralı işyeridir. Gazetenin bir yıllık abone bedeli 480 kuruş, sayısı ise, 5 kuruştur. Şelale başlığının altında, "Cumartesi ve Çarşamba günleri çıkar, tarafsız memleket gazetesidir" ibaresi bulunmaktadır[18]. Daha sonra bu ibare, "tarafsız, siyasî memleket gazetesi" halini almıştır[19]. Şelale Gazetesi, 41 x 29 boyutundadır.

---

[17] **Alanya Postası Gazetesi,** Sayı 244, 1 Ocak 1958.
[18] **Şelale Gazetesi,** Sayı:1, Antalya-8 Ocak 1947, s.4.
[19] **Şelale Gazetesi,** Sayı:13003, (Antalya-5 Ocak-1990), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Şelale Gazetesinin, daha sonraki yıllarda, genel yayın yönetmeni ve baş yazarı, Kemal İşsezer, Yazı İşleri Müdürü, Hasan Gülel olmuştur[20].

Şelale Gazetesi , yayınlanmaya başladığı tarihten itibaren, 4 sayfa olarak çıkmıştır. Ayrıca, başlangıçta gazetenin her sayfasında 4 sütün yazı varken, bilahare ilk sayfadaki sütün sayısı 8, diğer sayfalardaki sütün sayısı değişik olmuştur[21].

Şelale Gazetesinin ilk sayısında, "Niçin çıkıyoruz" köşesinde, Sıtkı Tekeli gazetenin yayınlanma gayesi üzerinde durmakta ve şöyle demektedir." *Şelale de, memleketin mühim bir ihtiyacını karşılamak maksadı ile, meydana gelmiştir. Çıkarılmasında rastlanan güçlükleri yenmekle beraber, henüz çıkmış olan bir gazete de arzu olunan tekamül yer bulmuş değildir. Fakat halkımızın rağbetine mazhar oldukça eksiklerin giderileceğini ummaktayız.*

Gazete kültürel muhitlerde doğar ve yaşar. Her yerde gazete çıkarmanın imkanı bulunmaz. İmkan bulmuş muhitlerin muvaffakiyet sebeplerini incelersek, içtimai seviyelerindeki gelişmenin fiili bir neticesi olduğunu görürüz. Bundan da gazetelerin muhitlerinin içtimai ve diğer sahadaki inkişaf derecelerini izah eden, gösteren yeter bir ölçü olduğunu anlıyoruz. Antalya ili bu vasıfları çoktan kazanmış olmasına karşı, şimdiye kadar okuma ihtiyacına cevap verecek, fikri-içtimai bir gazeteye sahip bulunmamış olmasından, memleket kültürüne acıklı bir nazarla bakmak gerekir. Bunu memleket hesabına da nakise sayarım. Bu durum bizi üzdüğü kadar, hassas memleket gençliği de kaygıya düşürmüştür. Çok zaman bu gençlerin hasbıhalleri sırasında, Antalya'da kültüre hizmet eden bir gazetenin çıkartılmamasından şikayetçi olduklarını anladım. Kalem erbabına sütunlarını açarak, temiz duygularına makes olacak bir gazeteye susamış olduklarına şahit oldukça, derin teessür duyuyorum.

Memleket gençleri gazetenin kıymetini, faidesini ve büyük rolünü anlamış ve bilmişledir. Şelale gazetesi, gençliğin bu haklı arzu ve isteklerini hedef tutarak kudret ve vüsati nispetinde yerine getirmeye çalışacaktır. Bu gayeye erişmek için meydana atılmıştır"[22].

---

[20] **Şelale Gazetesi,** Sayı 1, Antalya-5 Aralık 1990, s.4
[21] **Şelale Gazetesi,** Sayı 1, Antalya-8 Ocak-1947, s.1-4, Sayı:13003, Antalya-5 Ocak-1990, s.1.
[22] **Şelale Gazetesi,** Sayı 1, Antalya-8 Ocak 1947, s.1-2.

Levent Sahverdi Arşivi

Şelale Gazetesinde, klasik gazete yazıları yanında, şiir ve hikâye gibi edebî türlerde de eserler neşredilmiştir. Gazetenin yazarları arasında, Sıtkı Tekeli, Şükrü Yılmazer, Muhittin Günenç, Hasan Gülel, Tarık Akıltopu, A.Hamdi Esmer ve Mehmet Sonsöz gibi isimler bulunmaktadır.

Şelale Gazetesi 1990'lı yıllarda yayın hayatına son vermiştir.

Şelale Gazetesi'nin bazı sayıları Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.

10. İleri Gazetesi

İleri Gazetesi, 21 Şubat 1949 tarihinde, Antalya'da çıkmaya başlamıştır. Sahibi, Mustafa Tüzün, Yazı İşlerini fiîlen idare eden, Suphi Neş'et Türel'dir. İleri Gazetesi, İki Kapılı Han civarındaki 23 numaralı işyerinde faaliyet göstermektedir. Gazetede "İleri" başlığının altında," günlük siyasî demokrat gazete" ibaresi bulunmaktadır. İleri Gazetesinin 1951 yılında bir yıllık abone bedeli 18 lira, sayısı ise, 5 kuruştur. Gazete, İleri Mürettiphanesinde dizilmekte ve Işık Basımevinde basılmaktadır. İleri Gazetesi, 4 sayfa olarak yayınlanmakta ve her sayfada 5 sütün bulunmaktadır. Gazete 42 x 29.5 boyutundadır[23].

Daha sonra ki yıllarda, İleri Gazetesinin sahibi, Serçin İnci Türel, Yazı İşleri Müdürü, A. Berrin Türel ve Başyazarı, Resiye Aslan olmuştur. Ayrıca, gazete kendi matbaasında dizilip, basılmaya başlanmıştır[24].

Günümüzde de yayınlanmaya devam eden İleri Gazetesinin, tam bir koleksiyonu bulunmamaktadır.

II- Dergiler

1. Doğu Dergisi

Doğu Dergisi; Antalya'da çıkan dergiler arasında ilk olanlardan birisidir. Doğu Dergisinin başlık kısmının altında; "yarım aylık edebî, terbiyevî mektebciler mecmuası" cümlesi bulunmaktadır. Doğu Dergisi, 1922 yılında Antalya'da yayınlanmaya başlamıştır. Derginin Sahibi ve Mesul Müdürü; Niyazi Recep Bey, Edebi Kısmı Müdürü de; Doktor Cemil Süley-

[23] **İleri Gazetesi,** Sayı:222, Antalya-2 Ocak 1951, s.1-4.
[24] **İleri Gazetesi,** Sayı:14223, Antalya-1 Temmuz 1990, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

man'dır. Derginin idarehanesi; Antalya'da ki debboy civarında bulunan, Anadolu Matbaasında ki özel dairedir. 8 sayfa olarak yayınlanan Doğu Dergisinin bir yıllık abone bedeli, posta dahil 200 kuruştur. Derginin tanesi ise 10 kuruştur. Derginin standart bir boyutu yoktur.

Doğu Dergisinin yazarları arasında; Necati Kayı Alp, Doktor Cemil Süleyman, A. Tevfik, Sadık Sungur Alp[25], Süleyman Fikri (Erten) ve Abdullah Zühtü gibi kişiler bulunmaktadır. Ayrıca dergide, Doğu müstearını kullanan bir yazar da bulunmaktadır[26].

Doğu Dergisinde; şiir ve hikâyeler, seyahat yazıları, tarımla ilgili yazılar, tarih ve eğitim konulu yazıları yer almıştır.

Doğu Dergisinin bazı sayıları Milli Kütüphanede, Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde ve Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde mevcuttur[27].

2. Ticaret Dergisi

1927 yılından itibaren, Antalya, Ticaret ve Sanayi Odası tarafından aylık olarak yayınlanmıştır. Ticaret Dergisinde, ticaret, ziraat ve sanayi gibi iktisadiyatın her sayfasından makaleler bulunacağı belirtilmiştir.

Ticaret Dergisi, Antalya matbaasında basılmıştır. Dergi, 18.5X27.3 boyutundadır.

Ticaret Dergisi'nin Beyazıt Devlet Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır[28].

3. Yeni Hayat Dergisi

Yeni Hayat Dergisi, 1920 yılında itibaren, Antalya Muallimler Cemiyeti tarafından, on beş günde bir yayınlanmıştır. Yeni Hayat Dergisinin, Sorumlu Müdürü, Hakkı Nezih ve Baş Yazarı, Vamık Kemal'dir.

Yeni Hayat Dergisi'nin, Milli Kütüphanede bazı nüshaları vardır[29].

---

[25] **Doğu Dergisi,** Sayı:7, Antalya-1 Mayıs 1338/1922, s.1.
[26] **Doğu Dergisi,** Sayı:9, Antalya-31 Temmuz 1338/1922, s.1.
[27] Hasan Duman, **a.g.e.** I/266.
[28] H.Duman, **a.g.e.** II/851.
[29] H. Duman, **a.g.e.,** II/937.

Levent Sahverdi Arşivi

4. Çağlayan Dergisi

Antalya'da yayınlanan dergilerden birisi olan Çağlayan, 10 Aralık 1935 yılında yayın hayatına başlamıştır. Çağlayan Dergisinin Sahibi ve yazı İşleri Müdürü; Sıtkı Tekeli'dir. İdare Yeri, Antalya Milli Kütüphanedir. Derginin aylık fikir ve edebiyat dergisi olduğu, başlığın altında ifade edilmektedir. Derginin yıllığı 120 kuruştur. Dergi Antalya Basımevinde basılmaktadır Çağlayan Dergisinin sayfa sayısı 16 ile 24 sayfa arasında değişmiştir. Boyutları da, 29.5 x 21 dir[30].

Çağlayan Dergisi, 22 sayı çıktıktan sonra yayınına ara vermiş ve daha sonra, Mayıs 1943 yılında tekrar çıkmaya başlamıştır. Derginin bu döneminde de imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü; Sıtkı Tekelidir. İdare Müdürü ise, Mehmet Hikmet Önerdir. Ayrıca, idare yeri, Antalya-Milli Kütüphanedir. Çağlayan Dergisinin 6 aylık bedeli 120 ve 12 aylık bedeli 240 kuruştur.

Çağlayan Dergisinin yeniden yayın hayatına başlaması ilgili olarak, "Tekrar Çıkarken" başlığı altında öyle denilmektedir. " *Memleket kültürüne hizmet gayesi ile ve hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek çıkartmakta olduğumuz Çağlayanın intişarı, elimizde olmayan bazı zaruri sebepler dolayısile, muvakkaten durmuştu. Olgun kalemlerin tok sesini yurdumuzun dört bir tarafına duyurmaya çalışan dergimizin bu muvakkat sükutuna bizden fazla okuyucularımızın üzüldüğüne eminiz. Bu gün sevgili okuyucularımızdan gördüğümüz mütemadi teşvik ve gayretlerle önümüzde beliren bütün maniaları gözümüz görmemiş ve kıymetli elemanlarımızın coşkunluğu karşısında bunları adeta istihfaf ederek yeni bir ruh, sarsılmaz bir zindelikle tekrar mücadele sahasına atılmış bulunuyoruz. Bu cesaretimiz sırf gençlikten aldığımız ilham ve ruh, yarınki neslin önünde beliren ufku çok geniş ateşin görmekliğimizden ileri gelmektedir. Temiz ve şerefli bir mazisi olan mecmuamızın bu gün elimizde, geçmiş sayılarından bir tek bulunmaması, memleket ufuklarından taşarak uzak ülkelerde takip edilmesi şevkimizi bir kat daha arttırmıştır. Bütün bunların fevkinde olan, cumhuriyet temelleri ise, bizleri büsbütün başka bir hamle hızı, yorulmak bilmeyen, ihtiyarlamayan bir zihin ve fikir membaı bahşetmiştir. Bununda diğerlerine*

[30] **Çağlayan Dergisi,** I, Sayı:1, Antalya (Aralık 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

inzimamı ile harekete gelmek isteyen Çağlayan ailesi bu vaziyet karşısında daha fazla nasıl sükut edebilirdi"[31].

Bu dönemde 13 sayı çıkan Çağlayan Dergisi, Mayıs 1944 tarihinde yayın hayatına son vermiştir[32].

Çağlayan Dergisinde, fikrî ve edebî yazılar yanında, edebiyat, ekonomi, tarih ve sanat tarihi, halk kültürü, biyografi, eğitim gibi konularda muhtelif yazılar yayınlanmıştır.

Çağlayan Dergisinin yazar ve şairleri arasında, Muammer Lütfü Bahşi, Kemal Kaya, Baki Süha, Reşat Oğuz, M. Aşır Aksu, Süleyman Fikri Erten, Hamit Macit Selekler, Sıtkı Tekeli, Nuri Özboy, Neyfel Türeli, Ziya İlhan, M. Sadi Fırat, Faruk Ediz, Şaban Tüzün, Naci Kum Atabeyli, Mehmet Kaplan, Kemal Tahir, Sadeddin Buluç, Ahmet Ateş, Arif Nihat Asya, M. Kaya Bilgegil, Cahit Külebi bulunmaktadır.

Çağlayan Dergisinin ilk dönem çıkan sayılarından 1-18. sayılar ile, ikinci dönemi yayınlanan 13 sayı, Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

5. Türk Akdeniz Dergisi

Türk Akdeniz Dergisi, Antalya Halkevi'nin yayın organı olarak, Şubat 1937 Tarihinden itibaren iki aylık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Türk Akdeniz Dergisinin yayınlanma gayesi, birinci sayıda şöyle belirtilmektedir." *Denizimizin dalgalarında, dağlarımızın kayalarında, ovalarımızın topraklarında, her devirde, eski tarihleri katlayıp, yeni tarih açan asil milletimizin şan ve şeref sesleri yükselmektedir. Antalya ve civarındaki eski esereler bir çok yabancı alimlerin bile tetkik mevzu olmuş, bunlar hakkında ciltlerle kitaplar yazılmıştır. Bu havalinin ayrıca zengin bir folkloru vardır. Eski ve yeni Antalya arasında mukayeseli vesikalar elde etmek, ancak mahallinde mümkün olabilir. Antalya, son bahar yaprakları ile, ilk bahar filizlerinin öpüştüğü baharlar diyarıdır. Asılardan beri, Avrupa edebiyatına ilham veren portakal bahçeleri, Antalya'nın en karakteristik özelliğini teşkil ediyor. Hem de bu gün bir çok sıcak iklim nebatları yetiştiril-*

[31] **Çağlayan Dergisi,** III, Sayı:23/1, Antalya-Mayıs-1943, s.3.
[32] **Çağlayan Dergisi,** III, Sayı:23/8-13, Antalya-Ocak-Mayıs 1944, s.3.

Levent Sahverdi Arşivi

mektedir ki, bu manzarayı daha gönül alıcı şekle getirdi. Tabii membalarımızın zenginliği, zirai ve iktisadi faaliyetler, her an yeni bir inkişaf sahası buluyor. Bütün bunlardan başka, yurdumuzun her köşesi gibi, Antalya'mızda; cumhuriyetimizin feyizli verimleri ile, her alanda günden güne, çok ileri adımlar atıyor, güzelleşip zenginliyor. İşte, muhitimizin bu geniş varlığını Akdeniz kıyılarından bütün yurda ulaştırmak ve onun tarihi ve coğrafi vesikalarını toplamak istediğimiz için, " Türk Akdeniz" i çıkarıyoruz. Dileğimiz, dergimizi okuyanlara her sayfamızda, daha ziyade Antalya'yı ve Türk Akdeniz'i göstermektir[33].

Türk Akdeniz Derginin Genel Müdürü; Muammer Lütfü Bahşi, Yazı İşleri Müdürü, Kemal Kaya'dır. Derginin İdare Yeri ve Sahibi; Antalya Halkevidir. Derginin basıldığı yer ise, Antalya Basımevidir. Türk Akdeniz Dergisinin boyutları; 20.5 x 29.5 dur. Sayfa sayısı ise, 18 ve yukarısıdır. Türk Akdeniz Dergisinin bir sayısının fiyatı 15 kuruş, yıllık abone bedeli ise, 90 kuruştur[34]. Ancak, derginin 6. Sayısından itibaren yıllık abone bedeli 100 kuruşa çıkarılmıştır[35].

Türk Akdeniz Dergisinin 5. Sayısından itibaren, Derginin Genel Müdürü olan Muammer Lütfü Bahşinin, Kuşadası Hakimliğine tayin edilmesi münasebeti ile, Genel neşriyatı idare etmek görevi, Yazı İşleri Müdürü Kemal Kaya'ya verilmiştir[36]. Ayrıca, Türk Akdeniz Dergisinin 13. Sayısından itibaren Neşriyat Müdürü; Kemal Ant olmuştur[37]. Derginin 14. Sayısından itibaren de Sahip ve Mesul Müdürü; Lütfü Gökçeoğlu[38], Neşriyat Müdürü de, Kemal Ant'tır[39]. 15. Sayıdan itibaren ise, derginin sahibi olarak, Antalya Halkevi ibaresi geçmeye başlamıştır[40].

---

[33] **Türk Akdeniz Dergisi,** I, Sayı:1, Antalya- Şubat-1937, s.7.
[34] **Türk Akdeniz Dergisi,** I, Sayı:1, Antalya-Şubat 1937, s.1-28.
[35] **Türk Akdeniz Dergisi,** I, Sayı:6, Antalya-Aralık 1937, s.40
[36] **Türk Akdeniz Dergisi,** I, Sayı: 4, Antalya-Ağustos 1939, s.26. ;Kemal Kaya, Antalya Kültür (Milli Eğitim) Müdürüdür. **Türk Akdeniz Dergisi,** Cilt:2, Sayı:8, Antalya-Mart 1938, s.38.
[37] **Türk Akdeniz Dergisi,** III, Sayı:13, Antalya-Mayıs 1939,s.34, (Kemal Ant, Antalya Lisesi öğretmenidir.)
[38] Antalya Belediye Reisi ve Halkevi Başkanı. **Türk Akdeniz Dergisi,** III, Sayı:13, Antalya-1939, s.32
[39] **Türk Akdeniz Dergisi,** III, Sayı:14 , Antalya-Temmuz1939, s.36.
[40] **Türk Akdeniz Dergisi,** III, Sayı:15, Antalya- Ekim 1939, s.20.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Akdeniz Dergisi, 16. Sayıdan itibaren Isparta Matbaasında, basılmaya başlanmıştır[41].

Türk Akdeniz Dergisinin, 23. Sayıdan itibaren bazı ekonomik ve teknik sebeplerden dolayı, yayınına bir müddet ara verilmiştir. 24. Sayı ise, 06.11.1942 tarihinde çıkmıştır[42]. Türk Akdeniz Dergısinin, bu sayıdan itibaren Neşriyat Müdürü; Kemal Ant ve Yazı İşleri Müdürü; Enver Akcan olmuştur. Ayrıca, Türk Akdeniz Dergisi, yeniden Antalya Matbaasında yayınlanmaya başlamıştır[43].

Türk Akdeniz Dergisinin 11. ve 12. Sayıları, Cumhuriyetin ilân edilişinin 15. Yılı münasebeti ile, özel sayı olarak birlikte çıkmıştır. Bu sayı 150 sayfa olarak, İstanbul Ülkü Basımevinde basılmıştır[44]. Ayrıca, Türk Akdeniz Dergisi, bu anıt sayının yanında, üç tane de ek vermiştir. Bunlar, Tayyar Anakök'ün, Antalya İli Coğrafyası[45], Galip Uz'un, Korkuteli Yavuz Köyü[46] ve Mitat Karabıyık'ın, Akseki Ormana Köyü[47] isimli çalışmalarıdır.

Türk Akdeniz Dergisinin, 1944 yılında Şubat ile Temmuz arasında 32-34 sayıları birlikte çıkmıştır. Yine, Türk Akdeniz Dergisi, bu sayı ile, yayın hayatına son vermiştir[48].

Yedi yıl içinde, 34 sayı yayınlanmış olan, Türk Akdeniz Dergisinde, bibliyografya, biyografi, coğrafya, edebiyat ve edebî türler, eğitim, ekonomi, halk kültürü, monografi, sağlık, tarım, tarih, sanat tarihi konulu yazılar ile, haberler ve muhtelif yazılar olmak üzere, toplam 266 yazı yayınlanmıştır.

Türk Akdeniz Dergisinin yazar ve şairleri arasında, Muammer Lütfü Bahşi, Kemal Kaya, Tayyar Anakök, Burhanettin Onat, Osman Andıç, Osman Bahadırlıoğlu, Reşat Oğuz, Enver Akcan, Faruk Ediz, Macit Selekler, Şaban Tüzün, Ali Sami Yen, Cemal Gültekin, Naci Kum ve Süleyman Fikri Erten başta gelmektedir.

---

[41] **Türk Akdeniz Dergisi,** III, Sayı:16, Isparta-Aralık 1939, s.18.
[42] **Türk Akdeniz Dergisi,** IV, Sayı: 24, Antalya-Kasım 1942, s.1
[43] **Türk Akdeniz Dergisi,** IV, Sayı 24, Antalya-Kasım 1942, s.18.
[44] **Türk Akdeniz Dergisi,** II, Sayı 11-12, İstanbul-Ülkü Basımevi 29 Ekim 1938
[45] **Türk Akdeniz Dergisi,** II, Sayı 8, Nisan-1938, 8 sayfa.
[46] **Türk Akdeniz Dergisi,** II, Sayı 9, Haziran-1938, 12 sayfa.
[47] **Türk Akdeniz Dergisi,** II, Sayı 10, Ağustos-1938,18 sayfa.
[48] **Türk Akdeniz Dergisi,** IV, Sayı 23-24, Antalya-Şubat-Temmuz 1944.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Akdeniz Dergisinin bütün sayıları, Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

III- Matbaalar

Antalya'nın ilk matbaası, Haydar Rüştü Bey tarafından 1920 yılında kurulan Anadolu matbaasıdır. Bu matbaanın 1922 yılında İzmir'e taşınması ile, Mehmet Emin Bey tarafından Antalya Matbaası faaliyete geçirildi. Antalya Matbaası, 1922-1978 yılları arasında, bazı kesintiler hariç, Antalya Gazetesini basmakta kullanılmıştır[49].

1934 yılına ait bilgilerde de, Antalya'da Mehmet Emin veresesi, Mazlum Adıson idaresinde, Antalya matbaasının bulunduğu görülmektedir[50].

Antalya Matbaası, 1978 yılına kadar Antalya Gazetesinin ve diğer bazı yayınların basıldığı yerlerden birisi olmuştur. Bu tarihten sonra, Antalya Gazetesinin yöneticileri tarafından, Antalya Gazeteciler Cemiyetine bağışlanmış olan Antalya Matbaası, bu gün Antalya Özel İdare binasının önündeki açık hava müzesinde sergilenmektedir[51].

Antalya'da, 1940'lı yıllarda, Antalya matbaasının yanında Turan Matbaası[52] ile, Işık Basımevi[53] gibi matbaalar bulunmakta idi.

Görüldüğü gibi, Antalya'da, incelediğimiz dönemde basın hayatı, fazla canlı değildir. Bunun yanında Antalya'da yayınlanan gazete ve dergiler de fazla uzun ömürlü olmamıştır. Sadece Antalya ve İleri Gazetesi günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Bütün bu olumsuzluğa rağmen, Antalya'da yayınlanan, gazete ve dergiler, yayınlandıkları döneminin sosyal, siyasal, ekonomik, v.b. gibi yönlerini biz yansıtmakta ve birer tarihî belge olmaktadır.

---

[49] M. Güçlü, **a.g.e.,** s.92.

[50] M. Güçlü, **a.g.e.,** s.92. ; Server R. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış,** Ankara-2000, s.192.

[51] Abdullah Özdoğan," Antalya Gazetesi 83 Yaşında", **Yeni Çağ Gazetesi,** İstanbul-22 Eylül 2004, s.13.

[52] **Şelale Gazetesi,** Sayı:1, Antalya-8 Ocak-1947, s.4.

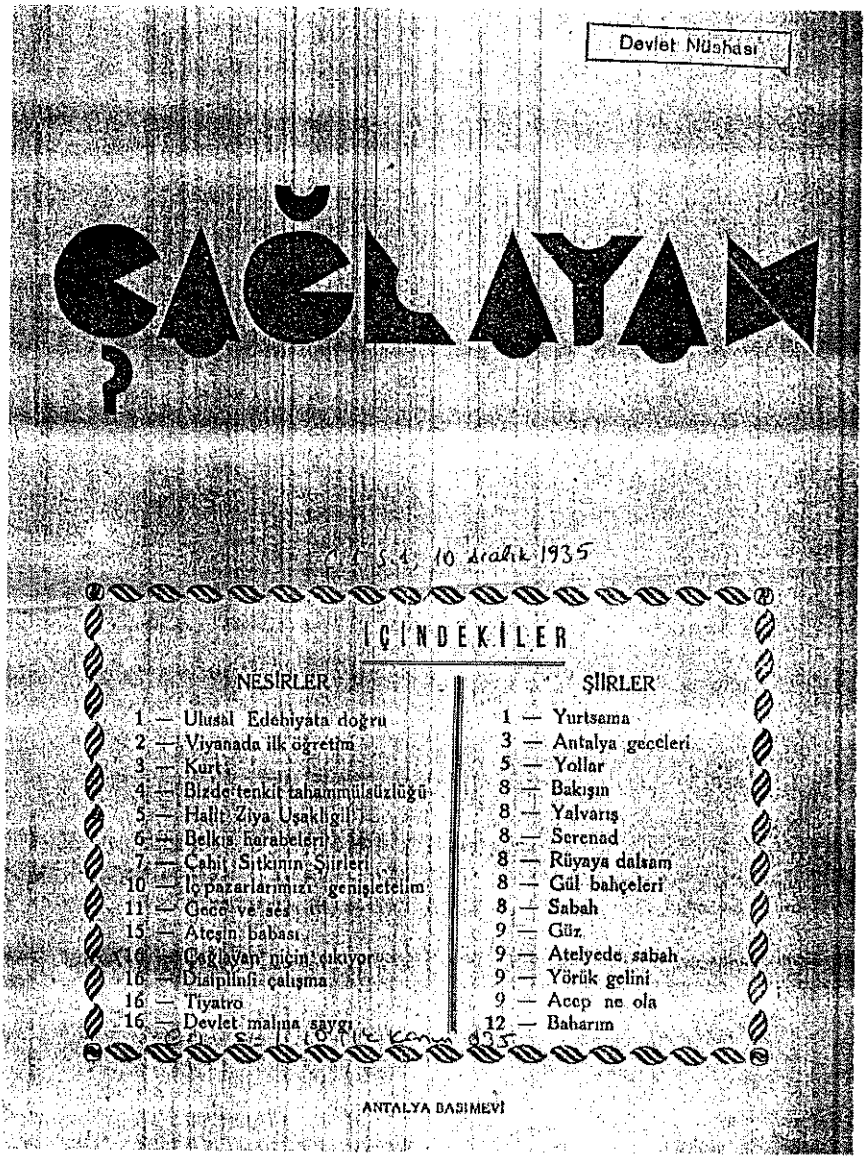
[53] **İleri Gazetesi,** Sayı:222, Antalya-2 Ocak 1951, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

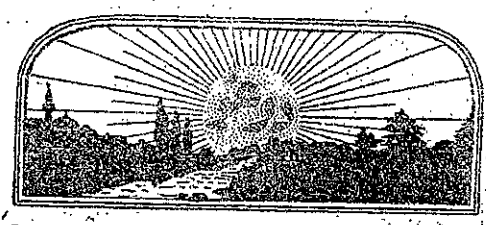
Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1962 38 41

***
سنه
۱
صایی
۷
***

***
نسخه‌سی
۱۵
غروش
***

یاریم آیلق، ادبی، تربیه‌وی مکتبجیلر مجموعه‌سی

صاحبی ومدیر مسئولی
یازی رجب

آبونه شرطاری : مربوط نسخه‌لری (یوز نسخه‌ایه) ۲۰۰
اعلان : علاوه‌دارلره تعرفه‌مزدر بیور.
آنطالیه ، ۱۰ مایس ۱۳۳۸ - ۱۹۲۲

مدیر ادبی معاونی
دوقتور جمیل سلیمان

اداره‌خانه‌سی : آنطالیه‌ده دیوی جوارنده آتاتورك مطبعه‌سنده‌دائر غضبوصه‌ده.

مندرجات

کوزله نصیحت (شعر) — مجانی ڤی آب — شمندوفرده ایلك یاخود «حکایه» — ع. توفیق
تربیه‌وی مصاحبه‌لر — دوغو — وطن ایکی بوز «شعر» — صادق صوتیوماز
ایلك درس — دوقتور جمیل سلیمان — عنایات وکشون

قارئلرمزه : آبونه بدللرینی هنوز کوندرمه‌ین قارئرمزك لطفاً اداره‌خانه‌یه ارسال ایتمه‌لری مسترحمدر.

1962 - 38 - 41

Levent Sahverdi Arşivi

١٠ مايس ١٩٢٥ — پرشنبه — ١٣٤١ دي‌الحجه ١٩

يكي مكتب

صاحب وصدر مسئول : الجزايجي نوري احمد

ادارهٔ اداره‌خانه‌سی ايچون مخابرهٔ تحريريه مراسلت ايدلمه .

— اداره خانه‌سی —

آنقاره : يكي مكتب قاله‌سی ايچون بابه‌سنه مأمور مخصوصه‌يه مراجعت اولنه .

ليسه‌لی (١٠٠) قروش

آبونه شرائطی

	سنه‌لری	التی آيلغی
داخل ايچون	٤٠٠	٢٠٠
خارج ايچون	٧٠٠	٤٠٠

بيلدرس : « آنقاره ، يكي مكتب »

كون يكدن اعتبارا اون غروشدر

(شنبه‌دن جمعه‌يه كي وقه‌لر اداره‌لرده ساعت اوچدن صكره ويرلمز) (شمديلك هفته‌ده بش كره نشر اولنور)

ايلان تعريفه‌سی نومره : ٢٤٩

تاكه‌بندی

انقره ٩ (T.A) — آخيرجاً حكومتمز مجلس وزيه‌سنه‌ده‌كی سوء‌استعمال معاوناسی جزاسنه‌دائر، مداده وكالرينك يازيلمق اوزره‌در . مدت حل دعوا يكمك وكيل جزاسز توب ايتمه‌دن بوكون مجلس ديوان وناسی طرفندن تأييد اجلاب ايتديكی بيانه عدم مسئوليت قرارى ايتمه‌شدر . محكمه ١٦ مايسده حكمی ويرمه‌جكدر .

علم وصنعت هيئتی اعضالری

انقره ٩ (T.A) — تورك اوجاغی مركز هيئتی بوكونكی جلسه‌لرنده علم و صنعت هيئتی اعضالرينه محمد امين ، يعقوب بدری ، فائق ، فؤاد ، روشن اشرف ، رشيد سفوت ، فه‌دری ، اسعردی بكلری انتخاب ايتمشدر .

دخالت ايدلر

انقره ٩ (T.A) — ماده بندن بيهوده يكه قطعاً قرارلرمزدن وناسی امين ، وعوضمی دخالت ايتمشدر . سنكالی حسنی ، راسوی عثمان و ارزاقيدن بكرمی حاكملرده دخالتی قبول اولمشدر . جوابده بولدن قرارلرينك دخالت ايچون مراجعتلری چوقالمشدر .

اسويچره‌نك معاونتی

انقره ٩ (T.A) — اسويچره حكومتی توركيه ولتارسايه برقاچ ملیون فلاكتزده‌لری ايچون سليم احمد افه‌يه قرانی ويرمشدر .

روسيه لهستانه شدتلی برنوطه ويردی

انقره ٩ (T.A) — روس سفارتی مأمورلرندن برينك دها واشوردوه سوء‌قصده اوغرامسی مناسبتيله روسيه لهستانه اوغرامش شدتلی برنوطه ويرمشدر .

والی بك افندی

رفاقتدن ژاندارمه قومپانه‌لرنی تفتيش بك اولديغمز وجهله ايلی قازيك قضاسی برای دور تفتيش غور قومپانيسی ايله اغاچ وفنيك ضابطه‌سنه دونمكی كون عزيمت ايتمشدر .

سركيه حاضرلق

انقره ١٠ (T.A) ازميردن خاوز ايلوله سركيسی خاضر اقامت دوام ايتمكده‌در . سركيه اشتراك ايچون بر جوق اوروپالی ذوات وارمشدر . مراسمه اشتراك ايدلر .

لطفی بك

برای وظيفه سفكه ، آنقره‌يه وعلاجيه‌يه كتمش اولان منطقه اقتصاد مديری لطفی بك اخيراً عودت ايتمشدر .

وار اولسونلر

آنقاره هلال احمر مركز هيئتنه آدينه‌ر بر تذكره‌سی محترم علائيه خانمك ازمير حركاوشی فلاكتزده‌لرينه (٧٧٧٧) ليرا على هلال احمر شعبه‌سنه تودیعه‌سی بولنديغی بيلدرمكده‌در .

علائيه خانم مرحبا تقدير ايدرز .

تشكر ايديليور

اوقاف مديريتندن :

اشرافدن آلی حسين زاده حافظ حسن افندی مكتبنه پروك جامشير طرفندن برغيمسی اولان قله تپه‌سنده تشكل عبد إلهی جامشير خانك داخليه منارەسنك مسارف كندوسنه عائد اولق شرطيله الكترونه تنوير ، تشبيت وعلياً وه‌سنه پاشرت ايتديرمك مايه‌يتی مصرف كوزه‌تدن برجی ايچون تنوير و مقفن فانوز وزنجيرلی آغاچ تسبيح ورماتلرندن نور افشان وصباليلی يارم تامنا تقدير ايدوكن مكتبنه اشال جوق اولديغه خاتمه كتيرديكم اصحاب خيراتك ديكر جوامشيرخانه‌سنه توجه‌لرينه اسانه و رضای باری‌ی استصلاب ايچون قورمكه تاجيزانه اقتضار ايتمك ايستدم افخمم .

اوقاف مديری : عل

عضو وكيل بك افندينك مكتبنه‌ده اقامتی اولقلن شدتله فراره آغاچ نزاوردس استعمالی اماسنك قبول ايديلمكی حقنده‌كی بيانلری دنی مكتبنه كراسيجای ايچون چوق دهشدر . بالجمله زمانه قدر آنقاره ومضافه ماهكمه وسوالينه‌دن سنوی اوچيوز بيك عدد بيلم ، اوردس ، مصرف اخراج ايتدكده چوق نوبوردی .

مصرف استعمالی مصرفاتك آغيرلغی دولايسيله رقابت قابوشمه‌سنه غالب ايديلمن پاپه اركه‌لكنزه‌ده‌ده آجيليور وبجارك شوشرالط داخلنده‌كی استعمالاتی يپالی ٥٠ اجازه‌نامه صرف اوكوروب كراسيجی اولان مكتبنه زايچون يكی بر دور ، انكشاف ايدمجك ديكدر .

دهاچوق مطالعات و ايضاحات مساعد اولان پوستوشی فرنه كلل وبرمك ايچون پرواه برافده مجبور اولدی . مطالعاتده كراسيجه مكتبنه ايچون لطف اولدقلرنی كاش برقاچ حلقه آز چوق بر فكر ويرديلمش ايسه‌ك يوني كافی عد ايدرز .

« يكي توركيه »

كی اوروپالی تجار فابريقلرينك تنظيم‌نامه كراسه‌لرينك نوعی تحليلی ، رقابتلر هيچ حساب ايدلمكه‌مدر .

فابريقلرك بر يركه‌لكه انضمام ايدن وهيچ شوپهسز مصارف استحصاليه‌يی تنزيل ايده‌جكلر . فقط بو التأسف هيچ رسمايه مارپزده شديدلی شرائط اطلاقيه قارشو قارشه وجوده كتيرمك جسارت پرواسه . مقاوله‌لامه‌ده داخل اولانلر مثلا كراسه انتاشنه اورمان سهوديی خارجنه نقل كی بر مادهيی سوء كردن ، فابريقه علاوه ايتمك تكليفی قبول ايچون بر متهوك اورمان ادارهسنه مقاوله‌سنی فسخ ايلمك كی حاكم قدرت اورمان ادارهسی اولدقجه ، اداره‌يه متهوك گراسه‌لر متوازن و مقابل ملاحيتدار بولندقجه هيچ بر سرمايه‌دارك پوك پرصرف و كفك عقلج اولان فابريقه تأسيساته جرأتی تصور اولونماز .

بناءً عليه هزاقتصاد وكلنزمن كراسه‌جيلكنزك انكشافی ايچون بكله‌ديكز خصوصاتك برايي‌ده هيچ شوپهسز مقابل

1969

Levent Şahverdi Arşivi

Sayı : 1 — Yıl : 1

İDARE YERİ :
Belediye civarı No. (43)
ANTALYA
Tel. : Şelâle Gazetesi - Antalya
Telefon : (46)
Posta Kutusu :

Sayısı : (5) Kuruştur

Şelâle

Cumartesi Çarşamba günleri çıkar tarafsız Memleket Gazetesi

Çarşamba : 8 Ocak 194

ABONE ŞARTLARI

Senelik : 480 Kuruş
Altı aylık 250 »
Üç » 125 »
Gönderilen yazılar Gazetece girsin girmezin geri verilmez.
Geçmiş sayılar (25) Kr.

Niçin Çıkıyoruz

SITKI TEKELİ

Her iş ve her teşebbüs muhakkak bir ihtiyaçtan doğar. Her ihtiyacın meydana gelmesi için muhakkak bir sebep, ihtiyar edilen maksadın gerçekleşmesi için de muhakkak bir gaye vardır.

Şelâle'de memleketin mühim bir ihtiyacını karşılamak maksadile meydana gelmiştir. Çıkarılmasında rastlanan güçlükleri yenmekle beraber henüz çıkmış olan bu gazetece arzu olunan tekâmül yer bulmuş değildir. Fakat mevcudiyetinin rahatlıkla, matbuat sıkıntısı ve sıkıntılarının sebebiyet vermekte olduğu sakıncalarla mücadele ederek bugünkü şekline gelmiş olmasını memleketimiz için büyük bir kazanç sayıyoruz.

Gazete, memleket için varlık sayılır. Medeni, kültürel insanların ruh gıdasını sağlayan bir vasıtadır. Okunacak gazetesi olmayan memleketlerin derin bir boşluk içinde bulunduklarını kabul etmemenin imkânı bir fikir ve mütalaa olamaz kanaatını taşıyoruz.

Gazete kâhire muhitlerde doğar ve yaşar. Her yerde gazete çıkarmanın imkânı bulunmaz. İmkân bulmuş muhitlerin muvaffakiyet sebeplerini incelersek, içtimaî seviyelerindeki gelişmenin fiili bir neticesi olduğunu görürüz. Bundan da gazetelerin muhitlerde içtimaî ve diğer sahalardaki inkişaf derecelerini izah eden, gösteren yeter bir düşünceye varıyoruz. Antalya'da ilk bu vesilelerle çıkan, kısa zamanda kapanan gazetelerimiz, bu gayeye erişmek için meydana atılmıştır.

Bu bakımdan Şelâle'nin aldığı ve alacağı ilham gençlik kaynağından olacaktır. Bu güven ve inanı onun cesaretle ve metanetle bu engin davaya atılmasına yardım edecektir.

Hukukçuları Devletin, adil teşrif ve idrak olmak üzere üç kuvvete istinat ettiğini bildirir ve bunu uzun boylu izah ederken kanaatimizce neticeyi doğuracak mahiyette olan üçüncü kuvvet olacak gösterirler. Hiç şüphe yokki her

(Devamı Sayfa 2'de)

Yeni Yıl başı münasebetile

Harbe iştirak edilmiş olsun olmasın ikinci cihan savaşı dünya milletlerini ıstırap dolu günler yaşattı.

Harbin başladığı 1939 yılından beri geçirdiğimiz yıllaşlarında yaptığımız toplantılar, gösterdiğimiz neş'eler sonuç olarak gelen bir adetin hükmü yerine gülmüş olsun diye yapıldı.

O yıllarda harp cephelerı vardı. Karşılıklı milyonlarca insan birbirini boğazlamağa çalışıyor, yakdığerini ifna için yerden, gökden, denizden ölüm saçan silâhları kullanıyordu. Cephe gerileri de, mühiş hava bombardımanlarile yıkılıp, yakılıyor, yüzlerce masumun yangın alevleri arasında, yıkıntılar altında canlarına feryatlarla ruh teslim ediyordu.

Bu felâket ve vahşet olup-bitirken sevinçli, neş'eli ne bir Noel-yortusu, ne bir yılbaşı geçirmek tabiatile mümkün olamazdı.

Harp yılı olmamakla beraber açlık, sefaletin hüküm sürdüğü 946 yılını bugün bütün acılarile beşeriyet için felâket olmuş olan harp senelerinin yanına koymak istiyoruz. Bir teselli ve ümit olmak üzere üç kuvvetin yeni inkılâp gömülmüş, tarihe mal ettik. Bir sulh ve selâmet yılı olacağına ummakta olduğumuz 947 yılını kavuşarak kutladık.

Mevzun hâdiseler istisna edilirse bu yılın daha müsait şartlar içinde geldiğini fark etmekte müşkülât çekmeyiz. Netekim de yeni yıl başı, bütün milletlerce bizde olduğu gibi daha canlı ve dahaiyi bir eda ile karşılandı. Herbirin açtığı içtimaiyatlarda hoşluk kapanmamış olduğu halde Noel yortusu ve yıl başı gecesi iyi bir hava içinde geçti. İnsanlarımız birbirlerine daha güzel hislerle yaklaştığı için toplantılarda samimiyet, neş'e galiyordu. Radyolar bize bu hakikati güzel, güzün ciheti. Muhitimizdeki toplantılar da aynı sevinçle geçtiğini gördük.

Bütün insanlık bir terakkiratır harbin başladığı yıldanberi dünya başına çöken kâbusun yerine karşı güneşinin yeni yılımızla ufuklarımızı kaplayan kara bulutları yakında yırtıp atacağı inancın

Ş. Y.

(Devamı Sayfa 2'de)

Şelâlenin

ÇIKMASI ÜZERİNE

ŞÜKRÜ YILMAZER

Antalyalı Yılbaşından itibaren « Şelâle » adlı bir gazetenin çıkarılmasının teşebbüse memleket adına çok sevindik. Bizim gibi sevinenler de az değildi.

Hepimiz de sevinecek yeri var.

Bir şehirde gazete neşrinin artması ve tanınması memleket kültür hayatının mesut bir çalışmaya doğru gittiğine kanaat etmek gerekir. Antalyamız için böyle bir netice görmekten derin kıvanç duymamak elde değildir.

Antalya irfan merkezi denecek derecede kültür varlığına maliktir. Muhtelif irfan müesseselerile donanmıştır. Bu müesseselerde yetişen gençlerimizden bir çoğu memleketin her iş sahasında çalıştıklarını görmekle gurur duymaktayız. Dahada yetişmekte ve yetişecek yüzlerce gençlerimizin bu müesseselerde yüksek tahsil hayatına hazırlanmakta olduğu Antalya'da aydınlanmanın çok az. Gazete mütalaasından zevk alanlar da az değildir. Bunu reçetesini yegâne memleketimizde tanınmıyan bir gazetenin intişar etmemiş olması muhitimize ve varlığımız için büyük bir boşluk sayılır! Bu mütalaamıza hak vermeyecek hiç bir Antalyalı bulamıyacağımızı sanıyoruz.

Gazetenin şahsın inkişafında oynadığı rol büyüktür. Bugün aksetirilmiş okuma zevkini gazetelere aşılamış Gazete mütalaasına geçen yazıların kıymet ve şahsiyet ifade ettiği takdirde mütalaa zevki o nisbette artar. Her gün muhtelif bilgilerle bizi aydınlatan, memleket işlerimiz

(Devamı 2 inci sayfada)

C.H.P. İl Parti Kongresi

4 Ocak 1947 Cumartesi günü saat 15'de Halk partisinin II Parti kongresi Halkevi salonunda icra edilmiştir.

İlçelerden gelen Delegeler'de bulunduğu halde başta Parti Müfettişi yanında sayın Valimiz ve diğer zevatla birlikte mevkûr salona alınmış bulunmaktadır.

Salon bütün memurlarile kalabalık içinde idi. Salonun orta kısmına geçilen Türk bayrağının önüne konan müşterek [illegible]

(Devamı 2 inci sayfada)

Levent Sahverdi Arşivi

İLERİ

2 Ocak - 951 Salı
SENE: 1 — SAYI: 222

GÜNLÜK SİYASİ DEMOKRAT GAZETE

SAHİBİ - Mustafa Tuğcu
Yazı işlerini ilen idare eden Sadri Nesr'et Türel
Adres: İki kapılı han civarı № 23

Tel: İLERİ Antalya
Fiatı: 5 Kuruş

Bütün Türkiyeye şamil bir elektrik tesisatı kuruluyor

İki Amerikalı uzman memleketimize gelerek bu iş üzerinde çalışacaklar

Bu haber tahakkuk ettiği taktirde Antalyada elektrik azabından kurtulmuş olacaktır

Ankara (Hususi muhabirimiz Kemal Şeremet telgrafla bildiriyor) Türkiyenin her tarafına elektrik enerjisini, ulaştırmak ve aynı zamanda maliyet fiatını indirerek geniş bir kütlenin bunda fayda temin etmesini sağlamak için yapılmakta olan

(Devamı 2 de)

Kan dâvası

Zarin KARADENİZ
(Son Sat Muharriri)

Amerikalıların Koredeki yaralı askerlerine «kan» yollamakta devam ettikleri, hatta bu arada bizim yaralı erlerin da gıda kıtlığından ölüp ettikleri malûmdur.

Türk kanına, Amerikan kanının karışmasının hayati ehemmiyet arzettiği şu dakikalarda, ancak bir noktaya işaret etmek isteriz. Biz de kendi öz evlâtlarına kanımızı, son damlasına kadar vereceğiz ana, babalar, kardeş ve vatandaşlar bulunduğuna göre bu davada hizmet etmek isteyenlerin bu nevi hâzdan mahrum bırakılmağa hakkımız yoktur.

Şu halde neden duruyoruz? Diye bir sual sorulabilir...

Cevabını gene kırtasiyeciliğe dayanacağım sdy

(devamı 2 de)

Zeytinyağı fiatlarının kilosu 20-30 kuruş yükseldi

Zeytinyağı fiatlarının yükselişi Sabun fiatlarınında artmasını intaç ettirdi

Haber aldığımıza göre son günlerde artan zeytinyağı ihracatı dolayısiyle bu cins yağların kilosu başında 20—30 kuruş fiat yükselmesi olmuştur. Zeytinyağı fiatlarının bu ani yükselmesi sabun, fiatlarında da tesir etmiş ve Milâstan Antalyadaki firmalara gönderilen sabunların kilosuna 15—20 kuruş zam yapıldığı telgrafla tüccarlarımıza bildirilmiştir.

ŞEVKET GEDİKOĞLU

Antalya Milli Eğitim Müdürü oldu

Milli Eğitim Müdürümüz Zeki Tanilim Eskişehire tayini ile ihtilât eden Milli Eğitim Müdürlüğüne Burdur Milli Eğitim Müdürü Şevket Gedikoğlu tayin edilmiştir.

Şevket Gedikoğlunun önümüzdeki günlerde Burdurdan şehrimize gelerek vazifesine başlaması beklenmektedir.

YENİ YILIN BAŞINDA

Bir sene daha tarihin uçsuz bucaksız denizine dökülüp gidiyor. Artık bu saatlerde bütün dünya yirminci asrın birinci yarısını gerida bırakmış bulunmaktadır.

Bir sene daha tarihin uçsuz bucaksız denizine dökülüp gidiyor. Artık bu saatlerde bütün dünya yirminci asrın birinci yarısını gerida bırakmış bulunmaktadır. İnsanlık yeni yıl hepimiz için kusursuz olur. Bazı hadiseler bize yılın gidene nisbetle daha mesut bir hava içinde geçeceği hissini veriyor. «Neden, bildin ? » diyen.

(Devamı 2 de)

1951 İLERİ

MUHTEREM OKUYUCULARININ YENİ YILINI EN İYİ TEMENNİLERİ VE ŞÜKRAN HİSLERİYLE TEBRİK EDER; BU YILIN GEREK MEMLEKET VE GEREK KENDİLERİ İÇİN HAYIRLI OLMASINI CAN-Ü GÖNÜLDEN DİLER.

İLERİ, ANTALYA NEŞRİYAT HAYATINA CİDDİ BİR ÇİĞİR AÇMAK, ARZUSU İLE KATILMIŞ OLDUĞUNDAN 1951 SENESİ ZARFINDA YAPACAKLARINI MÜBALAĞALI ŞEKİLDE ANLATMAYI LÜZUMSUZ BULMAKTADIR. HER BAKIMDAN İLERİ TESİSAT VE TESKİLÂTA MALİK OLAN GAZETEMİZ, SEÇTİĞİ YOLDAN AYRILMIYARAK, FAKAT MESLEĞİ DAHİLİNDE İCAP EDEN YENİLİKLER VE FEDAKÂRLIKLARDAN ÇEKİNMİYEREK GİTTİKÇE GELİŞECEK, OKUYUCULARINA DAHA FAYDALI OLMAYA AZİMLE ÇALIŞACAKTIR.

Iıkışık kulübü lig şampiyonluğunu Esnafspora mağlup ederek garanti etti

Pazar günkü maçlarda Iıkışık ile Toros yine rakipleri Esnaf ile Gençliğe galip geldi

Pazar günü Şehir Stadyomunda lig maçlarının ikinci devresine başlanmış ve Iıkışıkla Esnaf, Gençlikle de Toros karşılaşmışlardır. Bahardan kalma güzel bir havada yapılan bu maçların ikincisi hakem Sedadın idaresinde Iıkışıkla Esnaf yapmışlar ve talimler sahada şu kadrolarla yer almışlardır.

Iıkışık: Turgut-Hüsmettin, Necmi Hüsnü, Mehmet, Kenan, Nizamettin, Mehmet Ahmet, Adnan, Kemal

Esnafspor: Feridun-Faruk Cengiz - Gülfekin, Hasan, Mehmet, Zeki, Arif, Burhan, Vakar, Hasan.

Maça başlanmadan evvel geçen hafta vefat eden kıymetli futbolcularımızdan Fehmi Has ve 21 Hasanın babaları için bir dakikalık saygı duruşu ya-

(Devamı 3 de)

Yarın: Tanklar ve kâğıtlar karşılaşırsa Yazan: C. Sabun

İstanbul mektupları: Yıldız arifesinde İstanbul
Yazan: İmregün

Levent Şahverdi Arşivi

Alanya Postası

İçin Çıkıyoruz?

Sayın okuyucularımız ve aziz hemşerilerimiz

Bugün ilk sayımızı okuyacağınız "Alanya Postası"nın yayınlanmasının maddi ve manevi zorluklarına göre olarak ve hiç de menfaat beklemeden ülkün ve memleketimizin menfaatine olmak amacıyla çıkıyoruz.

Alanya ve Alanyalılara sempati ile bakan değerli yazı arkadaşımız Ankaralı gazetecilerinden Kemal Kutluay memleket ve hemşerilerini çok seven genç ve çalışkan yardımcımız ve hemşerimiz Tayyar Gür, bu hususta özel hayalle ve ülkü bir çok münevver Alanyalıların memleket gazetesi çıkarmak fikrini beğeni bildirişleriyle Alanya teşkilini derken İbrahim Hakkı Konyalı'nın bir çok ümit ve müsbet bilgi vaadlerine aldanarak matbaasını nakletmeye hazırlandığını (Ocak)'a mektubunda öğrendiğim hayal sukutunun fecii tesiriyle hiç görmemiştim.

Fakat ihtiraç etmeliyim ki bir müddet bu fikirlerin tesiri altında kalarak uğraşım, umut dibinden ve kararımı vermişim. İstanbulda geçirmek zorunda kaldığım uzun ve ıstırablı yıllardan sonra sadat yurdumdaki 7-8 aylık istirahatimde hemşerilerimin bana gösterdiği alaka ve samimiyet karşısında bu fikrimden vazgeçmeğe tereddüt etti. Hiç şüphe yok ki bu sahada memleketimin her yönden ilerlemesinde bir nevi alakalı olduğumu düşünmek, fikrî görüşlü hemşerilerimin, ümit ve kıvançlarımın gösterdiği alaka ve samimiyetten de tesirli vardır.

Hayli zaman İskenderun yerleşmiş bir şehir reklamı bazı zaruretlere katlanmak pahalı değiştirmesi bir fedakârlık gibi telâkki edilirken de bunda tecrübenin ve memleket aşkının ölümsüz fikirleri vardır. Alanyayı gören ve onun yabancıların memleketimiz hakkındaki temiz duygu ve sevgilerini bilen bir çok gönüldaşımızın, Yeraltılara sahip bulunan ve tabiatın eşsiz mahallerine sahip güzel mevkii, güzel, deniz ve çok ilâhi ve cazip şehirlerimizin hiçbir yerinden Alanyanın ve bir tarih hazinesi olan Manavgat ve Gazipaşa'nın dünya içinde tanınmadığını ilâmlardır.

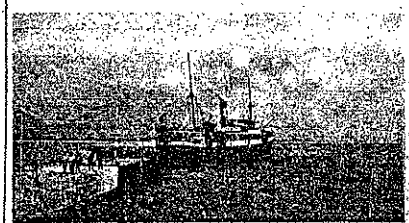
Bu hakikatten her fırsatta bilâkisteliğin de kendi çapım göre bilâhire alacağı hayli ilerlemeler kaydeden bu memleketler gençliğini harekete geçirecek ve yeni yetişen genç münevverlerimizi memleketine bağlıyarak onlardan daha derecede faydalanmakla mümkündür. Her yenilik ve terakki mücadele ile başarmakla kabildir. Şüphesiz ki bu yolda bir kılavuz alır. Çok şükür kuvvetli bir teşkilâtımız olan halkımızın temiz, ülkü Alanyamızda ve diğer ilçelerde kuvvetli son yıllarda inkişaf etmiştir. Böyle münevver bir kütle de mücadele bir kütle arayan bir kütle değildir. İşte bu bu organa ihtiyaç olduğu, bu sırrı ne zamandır ne kadar zamandır düşünülen yeni fikrin doğmasına sebep oldu.

Bugün bu fikir bir müddet için de olsa bir kenara bırakılmış bulunuyor. Fakat bu fikir bir kenara bırakılmış bulunuyor. Fakat bu fikir bir kenara bırakılmış bulunuyor.

Konya - Alanya yolu açılıyor

Bölgemizin gelişmesini sağlıyacak bu fikri baltalamak için Rasih Kaplan'ın gayretleri boşa çıktı

Bayındırlık Bakanı lâzımgelen keşiflerin yapılması emrini verdi

Dubalı çok kötü vaziyette bulunduğu için bu sabah

ALANYA POSTASI ilk sayısı ile aziz hemşerilerimiz, bölgemizin ihtiyacı gelişmesinde temel olmak değerini taşıyan bir müjdeyi vermekle kalıyordu; Bu müjdemiz, yarığı üzerinde her yapacı fikrin ötesinde çıkışı Konya - Alanya yolunun inşasına muvaffakiyet diyordu.

Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, Akdeniz çevresinde yaptığı teftiş gezisi sırasında, yanında Konya ve Antalya valileri, bakanlık şube ve müdürler reisi Muammer Çavuşoğlu, Konya milletvekili Hulûsi Aksoy, Antalya Milletvekili Numan Aksoy ve Dr. Galip Kalkavan, ve Maraş Milletvekili Rasih Kaplan bulunduğu halde Alanyamıza da gelmiş ve bölgemiz hayatının bu durumu üzerinde esaslı incelemelerde bulunmuştur. Esas teftiş mevzuunu, yeni yapılan bakalı ile Konya-Alanya yolunun gösterdiği değişiklik teşkil etmiştir.

Bakanı, Alanyanın başlıca müştemilâtı hamiliyetler kazanında, her vatandaşın duyacağı hayranlığın ifade ettiği, bu güzel yalnız köşesinde devlet emeklerinden hissesini bir an önce almasının bahsinde samimi bilgilerini izhar etmiştir. Tarih, tabiat ve sanat bilinçlerinin gizli bedi harmanı ve turizm konularında her aranan bağımsız yapılan Alanyanın hayatî ihtiyacının yol ve liman olduğu neticeyle varılmıştır. Yeni yapılan iskelenin inşasına geçilmiştir ki yeni yetişen gençlerimizin tahsil ve terbiyeleri için de bir an evvel mevcut ihtiyaçlarla karşılanmak üzere bir lise açılmasının da gerekli olduğu kanaatine varılmıştır.

Bakanlığın bu işi de bir an evvel mevzuatlarla bağlanmasını temenni etmeli münevver nesline ve genç kadrolarımızın tahsili bakımından hergün olan zamandaya, ve kadar zamanın düşünülen yeni fikrin doğmasına sebep oldu.

Alanya şikâyette haklıdır

Bir neşir ve sitesine malik olmakla kasabamız seviçlerini, derdlerini toplıca ve beraberce ifade etmek, aralarında tesanüdü yaratıp kuvvetlendirmek imkânına kavuşmuş olacaktır.

Tevfik ALANAY

Alanya, anavatanın asırlardan beri yakınlıkla olduğu idari akkonağından canlı bir örneği olmakta devam ediyor.

Uzun saltanat devri, Mevkiyat idaresi ve hattâ iki sene evvelime kadar Cumhuriyet hükümetleri, Alanyanın tabii cazibe, dünün hakkının benzerili etmiştir. Bu eşsiz memleket köşesi için en ufak bir ihmal, nefret telâkkisine gelmiştir. Halbuki tabiatın her türlü güzelliği cömertçe bahşettiği bu Akdeniz parçasının, yalnız güzelliği cihetinden değil, aynı zamanda mühim bir ticaret merkezi olması bakımından da şüphesiz daha fazla itinaya layıktı.

Antalya vilayetinin, gözde bir sahayı kendilerine içine alan bu güzel köşesi, yukarıda sayılışım muhtelif devirlerden bir bilinde, Antalyaya ortasına bir yol ile bağlanmış değildir.

Aynı denizi yüzdelik cenup ülkelerine, karadeniz Antalyaya birbiri her zaman fena olan yolları bir tarafı dereler, güzlük tahta köprüler yüzünden kışın dahma ulaşılığa mecbur bulunan Alanya halkı, sıhhi bakımdan daha, daimi bir endişedeydi. Hakikaten nekahet bir tıbbi müdahaleye, meselâ hal

(Sonu 2 de)

Rahmetli Cemal Nadiri hatırlıyarak:

Bu kırlıktır, cevrleri hâli bugünkü tazı ilginç pembalara çeken ulaç sınıklığı. Cevdet Nadir'in diz.

Kirli ve bakımsız mutfak sayısı bir birleriyle konuşuyor:

— Evdekiler nereye gidiler?

— Bay Demokrat Partiye, hanım Halk Partiyine, küçük hanım Milli Kalkınma Partiyine, küçük bey Sosyalist Partiyine..

— Akşam ne yiyecekler?

— Bilmiyorlar!...

Alanya Ortaokulu

Binaca müsait olan bu okula bir yatılı kısım ilavesi yavrularımızın istirahati bakımından zarurîdir.

Milletvekili halkımızın himayeli ve Milli Eğitim Bakanlığının yardımı ile yeni yıl açılan mahdut orta okul Gazipaşa, Gündoğmuş gibi ilçelerinin gençliğine de okuma ihtiyacını karşılamaktadır.

Bakanlığımızın ve öğrenci velilerinin bu okulu büyüklendiğini takdirle karşıladığı bu okulun sağladığı fayda bütün ilçelerin yanısıra gündüz olarak ilçe okul binasında yapılacak ilâvelerle de değişik gündüzlük bir kısım ilçe öğrencilerinin yatılı olarak okuyan okul mahiyetine dönüşmesi, Çünkü Alanya yakın akrabaları bulunmayan Gazipaşa, Gündoğmuş Manavgat, Demirtaş, ve Kızılağaç gibi çehre uzak mahallelerimizden öğrenci gelmesi imkânsız olmaktadır.

Okul yatılı olursa hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin daha sıhhi ve daha dinlendirici bir şekilde hareket, ve barınmaları temin edilmesi bakımından çok faydalı olacaktır.

Sayın milletvekillerinin ve Milli Eğitim Bakanlığının bu işi de bir an evvel mevzuatlarla bağlanmasını temenni etmeli münevver nesline ve genç kadrolarımızın tahsili bakımından hergün olan zamandaya,

Levent Şahverdi Arşivi

№ 1
CUMA
15 ŞUBAT
1946
Sayısı her yerde 5 kuruştur

(YEŞİL)
Antalya
Salı, Cuma günleri çıkar Memleket Gazetesi

ANTALYA MATBAASI
Abone şartları :
Geçmiş sayılar 25 kuruştur

Hayırlı bir Teşebbüs

Gazetemizin ilk sayısı hayırlı bir teşebbüsün haberiyle çıkmaktadır. Bu Antalya'mız için hayırlı bir işarettir.

Memleketimizin tanınmış simalarını bir araya toplayan bir dernek kurulmuştur. Bunun adı Antalya'mızı Yayla suyuna kavuşturmak azmiyle çırpınan, başta kıymetli Valimiz ve meşai arkadaşlarının yüksek gayretleri emeklerimizi mutlaka tahakkuk ettirecektir.

Hükumetin ötedenberi böyle bir teşebbüsün peşinde bulunduğu malumdur.

Dernek faaliyete geçmiştir. Kimseye bir yük teşkil etmeden bağışları kabul etmektedir. Birer kurşuluk makbuzdan ibaret kuçanlar yapılmıştır. Bunlar bir kaç bini teşkil eden tüccar ve esnaf teşekküllerine dağıtılmıştır. Alış veriş ederken bir kuruşluk makbuz alınmak hiç kimseyi ürkütmez. Fakat bununla (Damlaya damlaya göl olur.) Her vatandaş birbiriyle konuşurken ilk suali bu olmalıdır : Bir kuruşluk makbuz aldın mı ? Bu sual derneğin en büyük propagandası olacaktır.

Toplanan bağışların miktarını her sayımızda vatandaşlara bildireceğiz.

Derneğin en büyük hususiyeti toplanan paraların yoldan başka bir maksada sarf edilmiyeceği tüzüğünde kati olarak yazılı bulunmasıdır.

Yıllardanberi susuzluk hasretini çeken halkımızın bu uğurda yapacakları bağış ve yardım memleketimiz için çok faydalı olacaktır.

Tabiatın güzelliği ile bezenen yeşil yurdumuz Yayla suyuna kavuştuğu gün en büyük bayramını yapacaktır.

Bağışlar günden güne büyük bir hızla çoğalmaktadır. Çarşıda her esnaf alış veriş sırasında yardım makbuzlarını asıl bir vazife gibi benimseyerek halka veriyor, halk da yardımları içten gelen bir sevinçle yapmaktadır.

Derneğe başarılar dilerken hemşehrilerimizi bu yeni insanlık ödevine çağırmayı borç biliriz.

YEŞİL ANTALYA

ŞEHİR VE MEMLEKET HABERLERİ

SAYIN VALİMİZ

Bazı resmî işlerin halli için sayın Valimiz bay Halûk Nihat Pepeyi çarşamba günü Burdur yoluyla Ankaraya gitmişlerdir. Hayırlı yolculuklar dileriz.

Bay Necip Seyhan

Vilâyetle temasta bulunmak üzere Manavgat kaymakamı bay Necip Seyhan salı günü şehrimize gelmiştir.

SB. MUHLİS ERKMEN

Kütahya Milletvekili sayın bay Muhlis Erkmen, Bahçecilik Kooperatifinin bazı tetkiklerde bulunmak üzere, cuma günü şehrimize gelmiştir.

Hoş geldiniz derik.

Özel Saymanlık bütçesi

Vilâyet Özel Saymanlık 946 yılı bütçesi İçişleri Bakanlığından tasdik edilerek gelmiştir.

Çalışma Bakanlığının kuruluş ve görevleri hakkında
KANUN

Kanun No: 4941 — Kabul tarihi : 28-1-1946

Madde 1— Çalışma Bakanlığı, çalışma hayatının düzenlenmesi, çalışanların yaşama seviyesinin yükseltilmesi, çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin memleket yararına ahenkleştirilmesi, memlekette çalışma gücünün genel refahı artıracak surette verimli kılınması, tam çalıştırma ve sosyal güvenin sağlanması ile görevlidir.

Madde 2 – Çalışma Bakanlığı merkez kuruluşu, Çalışma Bakanının emri altında bir müsteşarla;

1— Özel Kalem Müdürlüğü;
2— Araştırma Kurulu;
3— Teftiş Kurulu;
4— Hukuk Müşavirliği;
5— Çalışma Genel Müdürlüğü;
6— İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğü;
7— Zatişleri Müdürlüğü;
8 – Levazım Müdürlüğü;
9— Seferberlik Müdürlüğü;
10— Kâğıtişleri Müdürlüğü;

kuruluşlarından ibarettir

(Sayısı sürecek)

TANRIM NEYLEDİN ?..

Eğirdir Ilkokulu öğretmenlerinden S. Özgü. A. Ülker'in

Arkada üç yavru boynunu büktün,
Dertsiz bir babayı dertli eyledin !..
İhtiyar anneyse çöktü büsbütün;
Rahmından, Uluydun; Tanrım neyledin ?!..

Sabrınla; metin kıl ! İçli babayı,
Sevginle; sevindir, yavrucukları !
Rahmetine gark et ! Şehit anayı
Rahatça uyusun kabrinde bari !..

Bir başka felâket; gösterme artık,
Bu sönmüş ocağın mert bekçisine !..
Gösterki : lütfunu, tanrım azıcık :
Parlasın kül olan ocağı yine !

Arkada üç yavru boynunu büktün;
Dertsiz bir babayı dertli eyledin !..
İhtiyar anneyse çöktü büsbütün :
Rahmından, Uluydun; Tanrım neyledin ?!..

Şaban TÖZÜN

NOT : Bu şiir : Şairin yakında basılacak olan [İnci Tâlihleri] adlı kitabından alınmıştır. ANTALYA

Yeniden Yayın alanına çıkarken

Aziz Okurlarımız :

Gazetemizin 21 Aralık 945 gün ve 2071 sayılı nushasında yayınladığımız bir yazı ile bazı mücbir sebepler yüzünden müddet tayin etmiyerek muvakkat bir zaman için Gazetemizin kapanacağına arz ile, Yayın alanından çekilmiştik.

Aradan bir buçuk ay gibi kısa bir zaman geçtikten sonra, mücbir sebepler dediğimiz engeller ortadan kalkınca Okurlarımızın ve Memleketimizin bir memleket gazetesine olan ihtiyaçlarını düşünüp tekrar faaliyete başlamak kâmunu hissederek, Okurlarımızın yüksek huzurlarına çıkmağa karar vermiş bulunuyoruz.

Gazetemizin, bu defa yeni-bir proğram ile daha ülvi, nezih ve memlekete daha hayırlı bir organ olmak arzusuyla mukaddes görevine devam edeceğini arz etmemize müsaadelerini dilemekle şeref duyarız.

Hacmi ufak olan gazetemiz Okurlarına hizmet ettiği kıymette mukabilinden göreceği yüksek iltifat ve teşvik edici yakın ilgilerle sahifelerini dört, altı hâtta sekize kadar çıkarmayı düşünmüş ve ona göre de çalışmayı kutsal bir amaç edinmiştir.

Şunu da açıkca söyleyebilirizki; bundan böyle gazetemiz, ilân gazetesi değil, memleketin iş ve kaynaşma hayatında her zümrenin ihtiyaçlarına cevap verecek ilmiaile, Biz hemşehrilerine şeref vermesi itibarile) maddî, manevî hızlı ilerleme ve yüksek kalkınmasında başta büyük ve sayın Valimiz Halûk Nihat Pepeyi oldukları halde fikir, kunnat, ilgi, mesuliyet, iş, başarma ve fedakârlık alanında gönül gönülle, kalp kalbe, nabız nabıza vererek ruh ve inanç birliği uğrunda kudretinin yettiği kadar hızlı mesaisini zerre kadar ihmal etmemeyi bir meslek vecibesi diye kabul etmiştir.

Memleketimizin tabiatın bir-bir lütfüyle bezenmiş, nihayetsiz hazineleriyle yer yer işlenmiş, olduğunda bütün hemşehriler şüphesiz ki mütelezziz. Tabiatın bu büyük ihsanı muhakkak ki fikirlerde yaşayan bizlerden, kültürlü.

Devamı ikinci sayfada

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE VE TURİZM

Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU* - Faruk ALAEDDİNOĞLU**

ÖZET

Atatürkçü düşünce, bugüne kadar yapılan çalışmalarda, farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bu çalışmada amaç, Atatürkçü düşünce sistemini turizm açısından ele almaktır. Çalışmada Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ile Atatürkçü Düşünce adlı kitap kaynak olarak kullanılmış ve Atatürkçü düşünce sistemi içinde turizm olayının rahatça gelişebilme imkânına sahip olduğu görülmüştür. Atatürkçü düşünce-turizm açısından incelendiğinde, "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi, "Yurtta Turizm, Dünyada Turizm" ifadesiyle eş anlamlıdır. Atatürkçü düşüncenin diğer bileşenleri ile birlikte düşünüldüğünde, aynı ilke, Türkiye'nin barışçı imajına olumlu katkıda bulunacaktır. Bu nedenle Türk turizminin bir sloganı da "Atatürk'ün Ülkesine Hoş Geldiniz" olmalıdır. Atatürkçü düşünce sisteminde gençlik ve kültür turizmi ile ekoturizm ön plâna çıkan turizm şekil ve çeşitlerindendir.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Barış, Türk İmajı, Turizm, Turizm Çeşitleri.

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Araştırma Görevlisi, Balıkesir.
** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Görevlisi, Ankara.

Levent Sahverdi Arşivi

KEMALIST THOUGHT AND TOURISM

ABSTRACT

Kemalist thought has been dealt with from different visual angle by the studies so far done. The aim of this study is to take Kemalist thought from tourism's point of view. Atatürk's speeches and statements, together with a book named as Atatürk's Idea are used as an essential source in this study. As a result, it is seen that tourism phenomenon can easily develop in Atatürk's idea system, since peace, security and democracy are among characteristics both systems, Atatürk's Idea System and tourism system, share. When dealt with from Kemalist thought-tourism perspective, the principle of "Peace at home, Peace in the World" amounts to the statament of "Tourism at home, Tourism in the World". When considered with the other components of Kemalist thought, the very element pozitively contributes to Turkey's peaceful image. For this reason, one of slogans Türkey's tourism have should be "Welcome to Atatürk's Country. Youth, cultural tourism and ecotourism are forms and kinds of tourism that are first in importance in Kemalist thought system.

Key Words

Atatürk, Peace, Turkish Image, Tourism, The Sorts of Tourism.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürkçülük konusunda temelde aynı anlamı taşıyan farklı tanımlar yapılmıştır. Atatürkçülük, "Emperyalist ve koloniyalist karşıtı, lâik, ilerletici, yürüyüş halinde bulunan dinamik, sürekli bir kalkınma hareketi ve sistemidir"[1]. Atatürkçülük "Gerçeklere dayanan, evrensel ağırlıklı, geleceğe yönelik, birbiri ile uyumlu amaçlar, uygulamalar ve ilkeler bütünüdür" [2]. Giritli Atatürkçülük ve Kemalizm'i aynı anlamda ele almaktadır. Ona göre "Kemalizm, bir ulusal modernleşme ideolojisidir"[3]. Mumcu'dan naklen Tarık Zafer Tunaya'ya göre ise Atatürkçülük, "Atatürk'ten çıkan ve onunla gelişen fikirler ve olaylar bütünüdür" [4].

Atatürkçülük konusunda yazılmış bir çok eser bulunmaktadır. Bütün bu eserleri burada sıralamanın hiç kuşkusuz imkânı yoktur. Ancak "Atatürkçü Düşünce"[5] adlı eser konunun hangi başlıklar altında ele alındığı hususunda bir bakış açısı sunmaktadır. Adı geçen eserin incelenmesi Atatürkçülük konusunda yazılan eserlerin şu ana başlıklar altında toplandığını göstermektedir: "Atatürkçü Düşünce, Atatürk İlke ve İnkılâpları", "Atatürk ve Lâiklik", "Atatürk, Milli Egemenlik, Cumhuriyet ve Demokrasi", "Atatürk ve Milliyetçilik", "Atatürk ve İnkılâpçılık", "Atatürk ve Halkçılık", "Atatürk, Devlet Kurucusu, Devlet Adamlığı", "Atatürk ve Hukuk", "Atatürk ve Çağdaşlaşma", "Atatürk ve Eğitim", "Atatürk, Bilim ve Teknoloji", "Atatürk ve Kültür", "Atatürk ve Güzel Sanatlar", "Atatürk ve Gençlik", "Atatürk ve Kadın Hakları", Atatürk ve Askerlik", "Atatürk ve Ekonomi", "Atatürk ve Dış Politika", "Atatürk ve Önderlik" ve "Atatürk'ün Evrenselliği". Bütün bu eserlerin temel dayanağı, ister makale, isterse kitap şeklinde olsun, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleridir. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; 1919-1938 yılları arasında Atatürk'ün TBMM ve CHP kurultayında yaptığı konuşmaları, 1906-1938 yılları arasında yurt gezilerinde yaptığı konuşmaları ve 1918-1937 yılları arasında Türk ve yabancı gazete muhabirlerine verdiği demeçleri kapsayan 3 ciltlik bir eserdir. Bu konuda yapılan bir eser de

[1] Kaynar, 1992, "Atatürkçülük", **Atatürkçü Düşünce,** s. 55.
[2] İlhan, 1992, "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir", **Atatürkçü Düşünce,** s. 817.
[3] Giritli, 1992a, "Atatürkçülük İdeolojisi", **Atatürkçü Düşünce,** s. 67.
[4] Mumcu, 1992, "Atatürkçülük İdeolojisi (Atatürkçü Düşünce Sistemi), **Atatürkçü Düşünce,** s. 77.
[5] **Atatürkçü Düşünce,** 1992, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Levent Şahverdi Arşivi

Evsile'ye aittir. Yazar yukarda ifade edilen söylev ve demeçleri günümüz Türkçe'sine çevirdikten sonra, konularına göre ayırmıştır[6].

"Kemalizm'i sadece geçmişte yaşanmış bir parlak olay olarak görmek hem yetersiz hem de yanlıştır. Önemli olan; Türk toplumunu her alanda modernleştirmenin reçetesini içeren Kemalizm'in günlük hayata uygulanmasıdır. Türk toplumunun, örneğin, turizm hedeflerine ulaşması için otel, motel, yol, otomatik telefon, su, yeterli demiryolu ve hava yolu gibi altyapı tesisleri ile çağdaş seviyeye getirilmesi lâzımdır"[7]. Giritli'nin turizm konusunda tespit ettiği altyapı ile ilgili konular, hiç kuşkusuz, önemlidir. Ancak konunun, turizm, Atatürkçü düşünce açısından ele alındığında çok daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, Atatürkçü Düşünce konusunda yapılan ve yukarıda ifade edilen ana başlıklara bir başka başlık daha ilâve etmeyi amaçlamakta; Atatürkçü Düşünce ve Turizm konusunu ele almaktadır. Çalışma teorik bir çalışma olup; esas kaynak Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ile Atatürkçü Düşünce adlı kitap olmuştur. Ancak her iki kavramın da çok kapsamlı oluşu, konunun sınırlı tutulmasına neden olmuştur. Bu makalede Atatürkçü düşünce sisteminde turizmin yeri irdelenmekte, turizm şekil ve çeşitlerinden gençlik turizmi, kültürel turizm ve ekoturizm konusu ele alınmaktadır.

Turizm olayı günümüzde çok sayıda insanın günlük hayatlarını devam ettirdikleri yerlerden geçici olarak başka yerlere hareket etmelerine neden olmaktadır. Bugünkü anlamda turizm yakın zamanların, 20. yüzyılın eseridir. Modern turizm özellikle II. Dünya Savaşından sonra önem kazanmıştır ve günümüzde dünyanın en büyük ekonomik sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Turizm çok kapsamlı bir kavram olup farklı şekillerde tanımlanmıştır. En basit şekliyle turizm "dinlenmek ve tatil geçirmek maksadıyla yolculuğa çıkmaktır"[8]. "Turizm insanların normal çalışma ve yaşama alanları dışında yer alan çekim yerlerine geçici hareketleri, bu alanlarda kalışları sı-

[6] Evsile, 1999, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nin Konular İndeksi,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

[7] Giritli, 1992a, a.g.m, s. 68.

[8] Özgüç, 1998, **Turizm Coğrafyası, Özellikler, Bölgeler,** s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

rasında yaptıkları faaliyetler ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için sunulan imkanlara denir"[9] . "Boş zaman (leisure), zaman ölçütü olarak ele alınırsa, bu esnada yapılan faaliyetler rekreasyon olarak ifade edilir. İş seyahatleri bir yana bırakılırsa, turizm rekreasyonel faaliyetlerin farklı bir şeklidir. Bu farklılık turizmin bölgesel, ulusal ve uluslararası mekânda gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır"[10]. Buna göre turizmi bölgesel, ulusal ve uluslararası mekânda ortaya çıkan rekreasyonel faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür.

Turizm üç ana bileşene sahiptir. Bunları lokal, ulaşım ve konaklama şeklinde sıralamak mümkündür. Lokal kavramı çekim yerleri ve burada turiste sunulan hizmetleri, yani çekicilikleri (güneş, gezme ve görme, sportif faaliyetler gibi) kapsamaktadır. Bu hedeflere varmak için ulaşım gereklidir. Son olarak turist çekim yerlerine vardıktan sonra, yiyecek-içecek ve geceleme sağlayan konaklama tesislerine ihtiyaç duyacaktır[11].

Turizm olayı hangi şekilde ve nerede gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, bazı ön koşulların yerine getirilmesi ihtiyacı vardır. Bunlardan biri ayrılabilir boş zamana olan ihtiyaçtır. Ancak boş zamanın tek başına varlığı fazla bir anlam ifade etmemektedir. Bu nedenle başka bazı koşulların yerine getirilmesi ihtiyacı vardır ki bunlar da ayrılabilir gelir, teknik imkan ve istek tir[12]. Bütün bunların yanında kişinin turizm olayına katılmasını sağlayan başka faktörlerin (eğitim, kültürel seviye, ailevi durum, yaş vb.) de varlığı söz konusudur. Ancak anılan faktörlerin yerine getirilmesi barışçıl bir ortamda mümkün görünmektedir. Başka bir anlatımla, gerek uluslar arası, gerek ulusal barış ortamı turizmin gelişebilmesi için zorunlu olan ön koşullardan biridir[13]. Haulot'un belirttiği gibi, "Barış ortamının varlığı temeldir ve insanların özgür hareketi için baş koşuldur"[14]. Turizm olayında barış "uyumlu ilişkiler anlamına geldiği gibi, savaşın yokluğu anlamına da geldiği konusunda birçok araştırmacı arasında fikir birliği bulunmakta-

[9] Mathieson ve Wall, 1982, **Tourism, economic, physical and social impacts,** s. 1.
[10] Beniface ve Cooper, 1994, **The Geography of Travel and Tourism,** s.1-2.
[11] Rabinson, 1976, **A Geography of Tourism,** s. 40.
[12] Usta, 1988, **Turizm, Turizm Olayına ve Türk Turizm Politikalarına Yapısal Yaklaşım,** s. 5.
[13] Burkart, Medlik, 1981, **Tourism, Past, Present and Future,** s. 21.
[14] Doğan, 1987, **Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri,** s. 49.

Levent Sahverdi Arşivi

dır"[15]. "Barış kısaca sosyal düzendir, güvenliktir, hukuk ve kazanılmış haklara saygıdır. Toplumun hayatında dengenin sağlanmasıdır. Mücadele, en vahimi olan harp ise anarşidir, karışıklıktır, kararsızlık ve dengesizliktir"[16].

"Yirminci yüzyıl öncesi dönemde, sulh ve harp yalnız bir siyaset işi olarak düşünülmüş onunla da siyaset adamları meşgul olmuştu. Bugün ise sulh ve harp yalnızca bir diplomasi sorunu, konusu olmaktan çıkmış, toplumda yaratılan bulanımlar bakımından siyasal, ekonomik, kültürel ve psikolojik bir sorun olmuştur"[17]. Çok yönlü bir olay olan turizm de savaş ve karışıklıklardan, yani güvenlik ortamının yokluğundan etkilenen sektörler arasındadır.

Güvenlik, seyahatlerin ve turizm olayının gelişmesi için önemli olan faktörlerden biridir. Yolculuk ve konaklama sırasında turizm olayına katılanların can ve mal güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Güvenliğin olmadığı ortamlarda turizmin gelişmesi mümkün değildir[18] . Başka bir anlatımla savaşlar, savaş öncesi siyasî gerginlikler, seyahat güvenliğini azaltması, seyahatleri güçleştirmesi, turizmin önemli şartlarından biri olan serbestlik ve hürriyet havasını ortadan kaldırması ile turizmi olumsuz etkilemektedir[19]. Yirminci yüzyıl başlarında yaşanan iki dünya savaşı bu olumsuz etkiyi yansıttığı gibi, savaş ve benzeri olaylar günümüze çok yakın dönemde de yaşanmış ve hâlen yaşanmaktadır. Bunlardan biri güney Avrupa'da eski Yugoslavya'nın bölünmesi ile oluşan karışıklıklardır. Yugoslavya, önceleri Akdeniz kıyısında önemli bir çekiciliğe sahip olan ülke konumunda idi. İç karışıklıklar ülkenin turizm hareketlerinden çekilmesine neden olmuştur. Buna ilâve olarak güvenlik nedenleri bu ülke üzerinden ülkemize yönelen Avrupalı turistlerin başka ülkelere gitmesine de yol açmıştır[20]. Kore, Vietnam, Körfez, Afganistan ve Irak savaşları 20. yüzyılın tanık olduğu diğer savaşlardır.

---

[15] Var, Ap, 1998, "Tourism and world peace", **Global Tourism,** s. 46.
[16] Eroğlu, 1992, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", **Atatürkçü Düşünce,** s. 1095.
[17] Eroğlu, a.g.m, s. 1096.
[18] Toskay, 1983, **Turizm, Turizm Olayına Genel Yaklaşım,** s. 80.
[19] Toskay, **a.g.e,** s. 94.
[20] Gökdeniz, 2004, **Turistik Ürün Analizi,** s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

Günümüzde yaşanan ve diğer olaylarla birlikte turizmi olumsuz yönde etkileyen bir başka gelişme de ülkeler arası anlaşmazlıkların terör yoluyla halledilmesi olayı olmuş, bir bakıma terörizm de küreselleşmiştir. Buna bağlı olarak uçak kaçırma olayları 1970'li yıllardan sonra önem kazanmaya başlamıştır. Böylece hava alanlarında güvenlik tedbirleri her geçen gün artmış; bu da turizm olayında gerek zaman ve gerekse ekonomik maliyeti artıran neden olmuştur[21,22]. Örnek olarak ABD'de 11 Eylül 2001 yaşanan terör eylemleri sonrasında ABD hükûmeti 22 Eylül'de Hava Taşımacılığı Güvenlik ve Sistem Stabilizasyonu Yasası'nı çıkarmıştır. Yasada başka bazı kararlar yanında hava alanlarında güvenliği artırmak için 1.5 milyar dolarlık ve güvenlik cihazlarının modernizasyonu için ise 70 milyon dolarlık ödenek ayrılması planlanmıştır[23]. Ulu Önder Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi, bütün bu açıklamalar çerçevesinde düşünüldüğünde, turizm olayının gerçekleşmesi bakımından büyük bir anlam kazanmaktadır.

"Türk Milletinin büyük şerefi olan ve aynı zamanda Türk dehasının bir ifadesi olan 'Yurtta barış, Cihanda barış' formülü Mustafa Kemal'indir. Bugün dünya milletleri tam bağımsızlıktan bahsediyorsa, bu fikri ilk ortaya atan Mustafa Kemal olmuştur"[24].

"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh için çalışıyoruz" demek barışın sürdürülmesi için gereken güvenlik önlemlerini alacağız demekti. Atatürk için barış ve güvenlik birbirinden ayrılmaz kavramlardı[25]". "Atatürkçülük, bütün insanların barış ve huzur içinde yaşamasını ister...Barışçılık bağımsız bir devlet olarak yurdumuzda mutlu bir yaşam sürdürmemizi amaçladığı gibi, bizim dışımızda diğer milletlerin de birbirleriyle iyi ilişkiler içinde yaşamalarını öngörür. Atatürk'e göre 'Türkiye Cumhuriyeti'nin en esaslı ilkelerinden biri olan Yurtta Barış, Cihanda Barış ilkesi insaniyetin ve uygarlığın refah ve ilerlemesinde en esaslı etkenlerdendir"[26]. "Yurtta Sulh, Cihanda

[21] Var, 2004, "Turizmin Tarihsel Gelişimi", **Turizm İlkeler ve Yönetim,** s. 9

[22] Var, 2004, "Turizmin Geleceği-Yirmibirinci Yüzyıl", **a.g.e,** s. 39.

[23] Yavaş, Aydoğdu, 2004, "Küresel Krizleri Yönet (eme) mek, Turizm ve Terörizm", **1. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi,** s. 63.

[24] Irmak, 1992, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", **Atatürkçü Düşünce,** s. 1088, 1093.

[25] Soysal, 1992, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünvadaki Etkileri", **Atatürkçü Düşünce,** s. 1076.

[26] Kocatürk, 1992a, Atatürkçülük, Atatürk İlke ve İnkılapları, **Atatürkçü Düşünce,** s. 91.

Levent Şahverdi Arşivi

Sulh en geniş ve en yaygın anlamı ile, teknik bir deyim olan kollektif güvenliği, ülkeler arası barışın korunmasını ve devamlılığını ifade eder"[27]. Bütün bu açıklamaların ışığında denilebilir ki Atatürkçü düşüncede turizm olayı için bütün kapılar ardına kadar açıktır.

"Bir ülkenin siyasal yapısı da, kendisine yönelik, ya da kendisinden kaynaklanan turizm hareketlerini etkilemektedir"[28]. 1990 sonrası Doğu Avrupa'da yaşanan özgürlük ve çok katılımcı eğilim, toplumsal, siyasal, ekonomik etkileri ile ön plana çıkmış ve birçok sektörü, bu arada turizm olayını olumlu yönde etkilemiştir. Atatürkçü düşüncede yönetim şekli cumhuriyettir. Cumhuriyet halkın kendi kendini yönetmesi demektir. Ulu Önder 27. 09. 1923 Tarihinde Neue Freie Preese Muhabirine verdiği demeçte "...Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme kudreti, yasama yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan mecliste toplanmıştır. Bu iki kelimeyi bir kelimede anlatmak mümkündür: Cumhuriyet..."[29]. Cumhuriyet kişi hak ve özgürlüklerini sınırlamamakta; bu durum turizm sektörünü olumlu yönde etkilemektedir. Kısaca cumhuriyet demek demokrasi demektir. "Turizm ise hızın ve demokrasinin çocuğudur"[30].

Turizmi etkileyen faktörlerden biri de turistik alanın-bu arada Türkiye'nin-imajıdır. "İmaj bir birey veya grubun belli bir nesne veya alanla ilgili olarak sahip oldukları bilgi, izlenimler, ön yargılar, hayaller ve hissi düşünceler olarak tanımlanabilir. Bir bireyin turistik alanlarla ilgili algılaması büyük ölçüde aldığı bilgiler sonucunda biçimlenir"[31].

"Yurtta Barış, Cihanda Barış" ilkesi Türkiye'nin barışçıl tutumunu göstermekte; Türk imajına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Nitekim Paul Dumont Türkiye'yi tanımlarken, aynı olumlu imaja işaret etmektedir: "Lozan antlaşmasıyla çizilmiş, millî hudutlar içinde modern devlet yaratmak, zamanın diğer otoriter rejimlerinin ekserisinin tersine Türk rejimi savaştan değil, kararlılıkla barıştan yanadır. Barış ve kardeşlik kelimeleri Mustafa

[27] Eroğlu, 1992, a.g.m, s. 439.
[28] Doğan, 1987, **Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri,** s. 49.
[29] Evsile, 1999, **a.g.e,** s. 20.
[30] Andre SIEGFRIED, aktaran Gürdal, 1995, **Turizm Ulaştırması.**
[31] Avcıkurt, 2003, **Turizm Sosyolojisi,** s. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemalin bütün konuşmalarında sık sık kullandığı kelimelerdir. Kemalist Türkiye Avrupa'nın büyük güçleri ile olduğu kadar komşuları ile de dostluk anlaşmaları imzalamaktaydı"[32].

Bu olumlu imajı pekiştiren başka nedenler de vardır.

Atatürk yabancı devlet adamlarının Türkiye'yi ziyaretlerine büyük önem vermiştir. Bunlar arasında Afgan Kralı Amenullah Han, Irak Kralı Faysal, Yugoslavya Kralı Aleksandr, İran Şahı Rıza, İngiltere Kralı 8. Edward, Ürdün Kralı Abdullah, Romanya Kralı Karol gibi devlet başkanlarının yanı sıra, Yunanistan Başbakanı Venizalos, Metaksas, Balkan devletleri başbakan ve dışişleri bakanları, Fransa eski başbakanlarından Herriot, İsveç veliahtı da Türkiye'ye görüşmeler yapmak ya da Atatürk'ü tanımak üzere gelmişlerdir. Bunların olumlu izlenimleri ve basında çıkan haberler Türkiye'nin imajını yükseltmiştir[33].

Bu konuda daha birçok örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri de 1935 yılında Atatürk'ün Çanakkale'de dünya analarına hitaben Şükrü Kaya'ya okuttuğu notlarıdır. Atatürk Çanakkale'de Mehmetçiğin eşsiz direnişi karşısında hayatlarını yitiren yabancı-istilacı askerlerin annelerine artık gözyaşlarını dindirmelerini öğütlerken; "Bu topraklarda canlarını verenler artık bizim çocuklarımız olmuşlardır" demekte; "onların Mehmetçikle koyun koyuna huzur içinde yattıklarını ve huzur içinde yatacaklarını....." ifade etmektedir[34]. Bugün Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı çok sayıda yabancı turist çekiyorsa, bunda bu değişin payı büyüktür. Yine bu değişe bağlı olarak Atatürk ta Avusturalya ve Yeni Zelanda'da da bilinmektedir. 1980'li yıllarda Yeni Zelanda'da Wellington yakınlarında yer alan kıyının bir kısmı, Gelibolu'ya benzediği için, Anzak koyunda savaşanların anısına site haline getirilmiş ve bir anıt dikilmiştir. Bu anıtta kısmen Atatürk de anılmaktadır[35].

Atatürkçü düşüncenin önemli ilkelerinden biri de, hiç kuşkusuz, lâikliktir. "Lâiklik istisnaî bir örnek olan Türkiye dışında İslâm dünyasında

---

[32] Dumont, 1994, **Mustafa Kemal**, s. 129-130.
[33] Soysal, 1992, a.g.m, s. .
[34] Taner, 2002. s. 314.
[35] Slade, 2003, "Gallipoli Thanatourism, The Meaning of ANZAC", **Annals of Tourism Research**, s. 791.

Levent Şahverdi Arşivi

oluşmuş değildir. Bu açıdan Türkiye İslâm dünyasında tektir"[36]. Lâiklik ilkesinin Türk imajına olumlu yönde katkıda bulunması söz konusu olabilecektir.

Turizm çeşitli şekillerde sınıflandırılmakta veya ayrıma tâbi tutulmaktadır. Bu ayrımlardan bir kısmı "kişinin turizm olayına katılmasına neden olan motifleri dikkate almaktadır[37]". Motifleri dikkate alan ayrımda, turizm çeşitlerinden (doğa ve kültürel turizm gibi) söz edilebilir. Oysa "turizm şekilleri deyimi ile dış sebepler ve etkilere göre farklı nitelendirilen turizm seyri anlaşılmalıdır"[38]. Örnek olarak gençlik turizmi turizm şekillerindendir. Atatürkçü düşüncede her iki ayrıma örnek olabilecek turizm çeşit ve şekilleri vardır. Bunlardan biri gençlik turizmidir. Bu durum hiç kuşkusuz, Ulu Önderin gençlere verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

"Atatürk'ün önemli bir yanı da gençlere verdiği değerdir. Gençlik kavramı Atatürk'te en güzel anlamını bulmuş, en yüce değer yargısına erişmiştir"[39]. Atatürk'ün gençliğe verdiği önemi, Millî Mücadeleye başlamak üzere Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 Tarihini "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak gençlere mal etmesinden; söylev ve demeçlerinden anlamak mümkündür. Atatürk verdiği iki büyük nutkun her ikisini de Türk gençlerine seslenerek bitirmiştir[40]. Bunlardan ilki 30 Ağustos 1924 Tarihinde Dumlupınar'da, Başbakanlık Meydan Muharebesinin kazanıldığı alanda, yaptığı konuşmasıdır. Bu konuşmada Ulu Önder gençlere seslenerek; "Gençler! Cesaretimizi takviye ve devam ettiren sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile insanlık meziyetinizin, vatan sevgisinin, fikir hürriyetinin en kıymetli örneği olacaksınız.

Ey Yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz tesis ettik, onu yaşatacak ve devam ettirecek sizsiniz" diyordu[41].

---

[36] Doğan, 2002, "Yabancı Yayın Organlarında Yer Alan Türkiye Haberlerinin Türk İmajına ve Türkiye Turizmine Etkileri, **II. Turizm Şurası Bildirileri,** II. C, . 54-55.

[37] Toskay, **a.g.e.,** s. 153.

[38] Toskay, 1983, **a.g.e.,** s. 158.

[39] Kocatürk, 1992b, "Atatürk'te 'Gençlik' Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", **Atatürkçü Düşünce,** s. 877.

[40] Feyzioğlu, 1992a, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürkçü Düşünce,** s. 870.

[41] Evsile, 1999, **a.g.e.,** s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulu önder ikinci nutkunu Gençliğe Hitabe ile bitirmiştir.

"Ey Türk Gençliği!...Birinci vazifen, Türk bağımsızlığını, Türk Cumhuriyetini sonsuza kadar korumak ve savunmaktır.

....Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur".

"Gençlik turizmi 15-24 yaş dilimleri arasındaki bireylerin, anne, baba veya diğer aile yakınları olmaksızın turizme katılmalarıdır"[42]. Atatürk'te gençlik kavramı genel olarak biyolojik olarak aynı yaş dilimini ifade eder[43].

Gençlik turizmi bazı özellikleri ile diğer turizm şekillerinden farklıdır. Bu özellikler Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyetinin teminatı olarak gördüğü gençleri fikren ve fizikî olarak gelişmelerine katkıda bulunacak niteliktedir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Dünya barışını sağlamada önemli yer tutar.
- Gençlerin ve öğrencilerin fiziki güçlerini yükselterek, üretken faaliyetlerini hızlandırır.
- Gençlerin ruhsal ve kültürel yönde gelişmelerine yardımcı olur[44].

Gençlik turizminin hedefleri de aynı doğrultudadır. Çünkü gençlik turizminin hedefi "dinç, sağlıklı, bakış açısı geniş, teoriği, pratiği bağdaştıran, yaşayarak öğrenen ve eğlenen gençler yaratmak veya en azından bu yönde katkıda bulunmaktır"[45]. Zaten Atatürk'te çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarında gençleri değişik şekillerde tanımlamıştır. Bunları; "fikren, ilmen ve fennen kuvvetli", "erdemli", "yüksek karakterli", "bilimden güç alan", fikir eğitimi ile olduğu gibi beden eğitimiyle de yeteneklerini geliştirmiş", "güzel sanatları seven"[46] şeklinde sıralamak mümkündür.

Atatürk "Beni görmek demek, mutlaka yüzümü görmek değildir. Benim fikirlerimi, benim duygularımı anlıyorsanız ve hissediyorsanız, bu ka-

---

[42] Kozak ve diğerleri, 2001, **Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar,** s. 15.

[43] Ancak Atatürk bu kavramın zaman zaman yaş sınırlarını aşarak fikri bir anlam kazanmakta, bir diğer ifade ile fikrin yeniliği anlamında kullanmaktadır (Kocatürk, 1992b: 877)

[44] Gökdeniz, 2004, **Turistik Ürün Analizi,** s. 95.

[45] Gökdeniz, 2004, **a.g.e.,** s. 95.

[46] Feyzioğlu, 1992a, a.g.m., s. 872.

Levent Sahverdi Arşivi

fidir"[47] demiştir. Atatürk'ü anlamanın bir yolu da anılarının geçtiği alanları ziyaret etmektir. Bu bağlamda önem kazanacak yerlerden biri Atatürk Evleridir.

Atatürk Evlerinin geçmişine bakarak Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş sürecini izlemek mümkündür. Atatürk Evleri ulusal kimliğimizin oluşmasında, özellikle de korunmasında önemli bir etkiye sahip olacaktır. Ülkemizin dört bir yanı Atatürk'le bütünleşmiş; O'nun anılarıyla farklı manevî bir anlam kazanmıştır. Atatürk Evleri, Ulu Önder Atatürk'ün çeşitli alanlardaki faaliyetlerinin kalıntıları, yani mirasıdırlar. Atatürk bizzat kendisi, çeşitli nedenlerle çıktığı yurt gezilerinde, anılarının geçtiği yerleri birkaç kez ziyaret etmiş, bir anlamda miras turizmine katkıda bulunmuştur. O'nun bize miras bıraktığı ve ulusal var oluşumuzun anılarının çevresinde geliştiği Atatürk Evleri bu açıdan değerlendirilirse, miras turizminin gelişmesi mümkün olabilecektir. Bu durumda Atatürk Evlerinin üzerinde bulunduğu hatlar "Atatürk Tur Güzergâhı" olarak geliştirilebilir. Ancak "Atatürk Tur Güzergâhı" çok sayıda gezilecek yerin varlığı ile dikkat çekmektedir. Dolayısıyla konunun malî açıdan önemi ortaya çıkmaktadır. Atatürk'ün yeni kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni gençlere emanet ettiği yukarıda belirtilmişti. Bu bağlamda gençler Atatürk'ün başka bir mirası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle miras turizmi gençlere yönelik sosyal nitelikli olmalıdır. Zaten gençlik turizminin bir özelliği de sosyal nitelikli oluşudur. Böylelikle "Atatürk Tur Güzergâhı" üzerinde Sosyal Nitelikli Gençlik Miras Turizmi"nden söz edilebilir[48]. Yapılacak olan bu faaliyet ile gençler turizm olayına katılacak, böylece Atatürk'ü daha iyi anlayacaklardır.

Turizm çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Değişen motivasyonlara bağlı olarak farklı turizm çeşitlerinden söz etmek mümkündür. Son yıllarda dünyada yaşanan ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimlerle birlikte turizm olgusu farklı boyutlar kazanmıştır. Bu değişiklikler uluslararası seyahatleri gerek nitelik ve gerekse nicelik yönünden etkilemiştir. Bugün 1960 ve 1970'li yıllarda yaygın olan, standart kitlesel ve ana motivasyonu deniz, kum, güneş, sörf ve seksten fazla bir şey olamayan geleneksel tu-

[47] Kocatürk, 1984, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** s. 342.
[48] Aliağaoğlu, Temurçin, 2004, "Miras Turizmi Açısından Atatürk Evleri", **ERDEM,** s. 130-131.

Levent Şahverdi Arşivi

rizm, yerini daha çok kültür ve doğa eğilimli turizm çeşitlerine bırakmıştır. Böylece son zamanlarda gelişen turizm çeşitlerinden biri de kültür turizmi olmuştur. Kültür turizmi veya kültürel turizm kültürler arasındaki farklılıklardan doğar. Atatürkçü düşüncede kültür önemli olduğu gibi, bu düşünce kültürel turizm için gerekli alt yapının hazırlanmasına da katkıda bulunmuştur.

Kültür kavramı çok kapsamlıdır. Bu sözcüğe çok çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Böyle olunca da onu tanımlamanın zorluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Taylor kültür kavramını "toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir işlevi"[49] şeklinde tanımlamıştır. "Atatürk, kültürü bugün de kabul edilen en geniş anlamıyla benimsemiş ve kültür ile ilgili değerlendirmelerini bu anlayışa göre yapmıştır. O kültürü uygarlık ile eş anlamlı görmüş, buna göre bir tanım yapmıştır. Atatürk'e göre kültürü uygarlıktan ayırmak güçtür ve gereksizdir. Kültür devlet hayatında, fikir hayatında ve ekonomik hayatta yapılan şeylerin tümüdür"[50]. Yine O, kültürü, "Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak (uyanmak), düşünmek, zekâyı terbiye etmektir"[51] şeklinde de tanımlamıştır.

"Bir toplumun genel kültüre ve sanata verdiği önem, turizm ve seyahati özendirici bir etkendir"[52]. Atatürkçü düşünce kültür ve sanata önem vermekte; bunlardan yoksun bir toplumu eksik olarak kabul etmektedir. Nitekim Atatürk, "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" demektedir. Ulu Önder güzel sanatları güzellik ile eş anlamlı olarak görmekte; ona önem vermektedir. "Bilhassa dil meselelerinde Atatürk'ün sık sık yakınında olanlardan Ahmet Cevat Emre, Dolmabahçe'deki bir sohbeti şöyle anlatmaktadır:

Bir akşam, Dolmabahçe Saray'ında Sanatkâr ve âlimlerin hazır bulunduğu bir toplantıda, sohbet sırasında konu sanatın ne olduğu hususuna gelir. Gazi sanatı şöyle tarif eder: 'Sanat güzelliğin ifadesidir. Bu ifade söz-

[49] Bozkurt, 1996, **İnsan ve Kültür**, s. 101.
[50] İlhan, 1992, "Atatürkçülük Kültürel Unsurlarımızdan Biridir", **Atatürkçü Düşünce**, s. 807.
[51] Sakaoğlu, 1990, **Atatürk, Gençlik ve Kültür**, s. 18.
[52] Akgül, 2004, "Kültür Turizmi", **Turizm, İlkeler ve Yönetim**, s. 210.

Levent Sahverdi Arşivi

le olursa şiir, nağme olursa musiki, nakş ile olursa ressamlık, naht ile olursa heykeltıraşlık, bina ile olursa mimarlık olur"[53]

1 Kasım 1936 yılında Beşinci Dönem İkinci Toplanma yılını açarken yapmış olduğu konuşma O'nun güzel sanatlara verdiği önemi göstermektedir:

"...Güzel sanatlarda alâkanızı yeniden canlandırmak isterim.

Ankara'da bir konservatuvar ve bir Temsil Akademisi kurulmakta olmasını zikretmek benim için hazdır.

Güzel sanatların her şubesi için, kamutayın göstereceği alâka ve emek, milletin insanî ve medenî hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir..."[54]

Bir memlekette ulusal, uluslar arası turizmin gelişebilmesi, o memleketin bir takım turistik imkânlara, cazibelere ve servetlere sahip olması ile mümkündür[55]. Kültür turizminde bunlar geçmiş kültürlere ait mekân ve anıtlardır. Başka bir anlatımla kültürel turizmi geçmiş kültürlere ait mekân ve anıtların ziyaretine önem vermektedir. Kuşkusuz tarihî öneme sahip bu mekânların açığa çıkarılması, anıtların korunması kadar tarihî-kültürel öneme sahip eserlerin düzenlenmesine de ihtiyaç vardır. Bu konuda yapılan çalışmalara Atatürk yakın ilgi göstermiş ve teşvik etmiştir. Ülkemizde arkeolojik kazılar, müzeler ve arşiv kurma çalışmaları, restorasyon işleri Atatürk tarafından başlatılmıştır. Bu bir anlamda kültür turizminin altyapısını oluşturmak anlamına gelmektedir. "O'nun döneminde Anadolu'nun eski uygarlıklarına, Selçuklu ve Osmanlı dönemi uygarlıklarına kadar çeşitli dönemlere ait eserlerin bulunması ve kurtarılması çalışmalarına bağlı olarak Türkiye'nin bir çok yöresinde müzeler açılmıştır. 1926'da Konya Eski Eserler Müzesi açılarak, Selçuklu Dönemine ve başka dönemlere ait eserler sergilendi"[56]. "10 Eylül 1929 Tarihinde Topkapı Sarayına gelip, Mecidiye köşkünün kapalı bölümünde saklanan padişah tablolarını inceleyen ve

[53] Sakaoğlu, 1990, **Atatürk, Gençlik ve Kültür,** s. 30.
[54] **Atatürk'ün Söylev ve Düşünceleri I**, 1945, s. 373.
[55] Çoruh, 1967, **Genel Turizm Bilgisi,** s. 89.
[56] Feyzioğlu, 1992b, "Atatürk ve Güzel Sanatlar", **Atatürkçü Düşünce,** s. 851.

Levent Şahverdi Arşivi

Fatih'in potresine bakan Mustafa Kemal, Müdür Tahsin Beye, "Bu resimleri sergileyip, halka açmalısınız" demiştir"[57]. "9 Mart 1930 Salı günü Antalya müzesini gezmiş, Aspendos'a giderek incelemelerde bulunmuş, müze müdürüne; "Bu tiyatroyu restore ediniz, ama kapısına kilit vurmayınız. Burada temsiller veriniz, güreşler düzenleyiniz" demiştir[58]. Bu düşünce bir bakıma günümüz turizminde yaygın olan, kullanarak koruma uygulamasına uygun düşmektedir.

Kültürel turizm, kuşkusuz, sadece geçmiş kültürlere ait mekân ve anıtların ziyaret edilmesinden ibaret değildir. Kültür turizmini diğer turizm çeşitlerinden ayıran en önemli fark, onun öğrenme fonksiyonlu oluşudur. Başka bir anlatımla kültür turizmi bir bölgede veya ülkedeki yaşam biçimi üzerine kuruludur[59]. Yaşam biçimi açısından Türk toplumu önemli bir gizil güce sahiptir. Nitekim Atatürk'e göre, "Türk'ün eli işler, gözü güzeli görür, hissi heyecanda olursa, o yalnızca kendi milletine değil, cihan kültürüne örnekler verecek kudretler gösterecektir"[60].

Turizm başka yönleri yanında ekonomik boyutu olan bir olaydır. Bu olay bir yerde elde edilen refahın başka bir yerde tüketilmesi anlamına da gelmektedir. Son yıllarda bu açıdan büyük bir gelişme göstermiştir. Ekonomik büyümeye koşut olarak, çevresel açıdan olumsuz gelişmeler gerek hızını gerekse şiddetini artırmıştır. Bir bakıma "turizm ve çevre düşman kardeşler haline gelmişlerdir"[61]. Kuşkusuz bu gelişme kitlesel turizmden ayrı olarak düşünülmez. İşte ekoturizm 1990'lı yılların başında, "turizmi turizm yok eder" ifadesini hak eden kitlesel turizme bir tepki biçiminde gelişmiştir. "Ekoturizmin uygulandığı yörelerde, turizmi plânlı, ölçülü, yerel idarecilerin kontrolü altında, çevreye saygılı ve yavaş geliştiren, yapılaşmada yerel mimari özelliklerin korunmasına, arkeolojik kalıntı ve tarihî yapıların özgün ortamla ahenginin bozulmamasına özen gösteren bir turizm şeklidir"[62].

---

[57] Giritli, 1992b, "Atatürk, Kültür ve Sanat", **Atatürkçü Düşünce**, s. 836-837.
[58] Önder, 1975, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, s. 54.
[59] Richards, 2001, "The Development of Cultural Tourism in Europe", **Cultural Attractions and European Toursim** s. 7.
[60] Afet İnan, 1984, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, s. 174.
[61] Kurdoğlu, 2003, "Ekoturizm, Hayata Bakmak", **Yeşil Atlas**, s. 95.
[62] Doğaner, 1994, "Köyceğiz-Dalyan Çevresinde Eko-turizm", **Turizm Yıllığı**, s. 97.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürkçü düşünce sistemi çevreye duyarlıdır. Dünya ölçüsünde 1990'lı yıllarda önem kazanan çevre bilinci, Atatürkçü düşüncede 1930'lu yıllarda ortaya çıkmıştır. "Yürüyen Köşk" bu olayın simgesidir.

Ulu Önder Atatürk, Bursa'ya bir yolculukları sırasında, Yalova sahillerinden geçerken, birden dallarını özgürce uzatmış, başı dik, asırlık bir çınar ağacı görmüştür. Ağacın bulunduğu yere giden Atatürk, onun gölgesinde oturmuş, sırtını bu çınar ağacına yaslamıştır. Çınar, O'na göre devlettir. Ayağı kalktığında kararını vermişti. Bu çınar ağacına yakın olmak istiyordu. Bu da ancak onun hemen yakınında bir ev yaptırarak mümkün olabilirdi. Yapılan bu ev daha sonra "Yürüyen Köşk" adını almıştır.

Ulu Önder bu köşkte aralıklı olarak 311 gün kalmıştır. Bunlardan birinde köşkün hemen yakınındaki ulu çınar ağacının dallarını kesmeye çalışan bir bahçıvanla karşılaşmıştır. Hemen bahçıvanı yanına çağırarak, bunun nedenini sormuştur. Bahçıvana göre ağacın dalları uzamış; köşkün duvarına dayanmıştır. Bu duruma tepki olarak Atatürk, "Ağaç kesilmeyecek, bina kaydırılacak emrini vermiştir. Binanın kaydırılma çalışmaları 1-10 Ağustos 1930 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Böylece ulu çınar ağacı kesilmekten kurtulmuştur[63].

Atatürk'ün doğa, dolayısıyla ağaç sevgisini gösteren başka örnekler de vardır. Bozkırın ortasında gelişen Orman çiftliği O'nun eseridir. Bir başka örnek ise Çankaya'da meydana gelmiştir.

"Çankaya'daki bahçesini yapan memur şu fıkrayı anlatmıştı.
Bahçeyi dolaşıyorduk. Çok ihtiyar ve geniş bir ağaç Atatürk'ün geçeceği yolu kapıyordu. Ağacın bir yanı havuz, bir yanı dik bir yokuştu. Atatürk ağaca yaslanarak güçlükle karşı tarafa geçti. Atıldım,

– Emrederseniz hemen keseyim, efendim, dedim. Yüzüme baktı:

– Sen hayatında böyle bir ağaç yetiştirdin mi ki keseceksin? Dedi"[64].

---

[63] İnanç ve diğerleri, 1998, **Yürüyen Köşk,** s. 28. 32.
[64] Atay, **Babamız Atatürk.**

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç ve Öneriler

Atatürkçü düşüncede turizm olayının gelişimi için bütün kolaylıklar mevcuttur. Barış, güvenlik, demokrasi her iki sistemde ortak buluşma noktasıdır. "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi, Atatürkçü düşünce-turizm bağlamında "Yurtta Turizm, Dünyada Turizm" şeklinde ele alınabilecek niteliktedir. "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi Türkiye'nin barışçı bir ülke olarak imajına olumlu bir katkıda bulunduğu gibi, Atatürkçü düşüncenin diğer bileşenleri, lâiklik, Türk dış politikası gibi, aynı olumlu imajı destekler niteliktedir. Bu çerçevede, Türk turizminin bir sloganı da "Atatürk'ün ülkesine hoş geldiniz" olmalıdır.

Atatürkçü düşünce gençlere önem verir. Kapsam olarak geniş anlam içeren gençlik kavramı, Atatürkçü düşünce-turizm bağlamında biyolojik olarak belirli bir yaş dilimine karşılık gelmektedir. Atatürkçü düşüncede gençler, geleceğin teminatıdır ve belirli özelliklere sahiptirler. Gençlik turizmi bu özelliklerin güçlendirilmesi yönünde olumlu bir etkiye sahip olacaktır. Ayrıca "Atatürk Tur Güzergâhı" üzerinde düzenlenecek "Sosyal Nitelikli Gençlik Miras Turizmi" gençlerin Atatürk'ü anlaması, Türk benliğinin oluşması ve korunması konusunda önemli katkı sağlayacaktır.

Atatürkçü düşünce kültüre, dolayısıyla kültür turizmine önem vermektedir. Kültür turizmde her dönemde önemli bir eleman olmakla birlikte, asıl önemini 1980'li yıllarda kazanmıştır. Atatürkçü düşünce kültür turizminin başlıca çekicilikleri sayılacak, tarihî mekânların bulunmasına, anıtlara, müzelere ve sanata önem vermiş; dolayısıyla kültürel turizm için altyapı sağlamıştır. Bu düşünce sistemine göre Türk insanı, dünya kültürleri içinde zengin bir potansiyeldir. Buna bağlı olarak farklı kültürleri tanımak ve ziyaret amaçlı seyahatlerin meydana gelmesi potansiyeli yüksektir. Atatürkçü düşünce kültürel varlıkların, korunmasının bunların kullanımı ile gerçekleşebileceği düşüncesine sahiptir. Kullanma ile birlikte koruma düşüncesi, turizmde, özellikle kültür turizminde, son zamanlarda yaygın uygulama alanı bulan bir düşüncedir.

Atatürkçü düşünce sistemi çevreye duyarlıdır. Bu nedenle Atatürkçü düşünce sisteminde "turizmi turizm yok eder" ifadesinin yeri yoktur. Bu düşüncede "turizm ve çevre birbirini seven kardeşlerdir". Buna bağlı olarak ekoturizm Atatürkçü düşünce-turizm olgusunun önemli bir bileşenidir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** Ankara, 1984.

Akgül, O., "Kültür Turizmi", **Turizm, İlkeler ve Yönetim,** s. 209-226, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004.

Aliağaoğlu, A., Temurçin, K., "Miras Turizmi Açısından Atatürk Evleri", **ERDEM,** C. 14, S. 41., 2004, s. 119-138.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımları: 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945.

Atay, F.R., **Babamız Atatürk,** Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul,1995.

Avcıkurt, C, **Turizm Sosyoloji,** Detay Yayıncılık, Ankara, 2003.

Boniface, B., Cooper, C, **The Gography of Travel and Tourism** (Second Edition), Butterworth-Heinemann, Oxford, 1994.

Burkart, A.J., Medlik, S., **Tourism, Past, Present and Future,** Heinemann Professional Publishing, London, 1981.

Bozkurt, G., **İnsan ve Kültür** (7. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Çoruh, S., **Genel Turizm Bilgisi,** Güven Matbaası, Ankara, 1967.

Doğan, H.Z., **Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri,** Uğur Ofset Matbaacılık ve Ticaret, İzmir, 1987.

Doğan, S., "Yabancı Yayın Organlarında Yer Alan Türkiye Haberlerinin Türk İmajına ve Türkiye Turizmine Etkileri", **II. Turizm Şurası Bildirileri,** II.C, s. 51-68, Ankara, 2002.

Doğaner, S., "Köyceğiz-Dalyan Çevresinde Eko-turizm", **Turizm Yıllığı,** 1994, s. 94-107.

Dumont, P., **Mustafa Kemal,** T.C Kültür Bakanlığı Yayınları Atatürk Dizisi, Ankara, 1994.

Eroğlu, H., "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", **Atatürkçü Düşünce,** s. 1095-110, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1985.

Evsile, M., **Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Feyzioğlu, T., "Atatürk ve Gençlik", **Atatürkçü Düşünce,** s. 867-876, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992a.

Feyzioğlu, T., "Atatürk ve Güzel Sanatlar", **Atatürkçü Düşünce,** s. 841-854, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992b.

Levent Şahverdi Arşivi

Giritli, İ., "Atatürkçülük İdeolojisi", **Atatürkçü Düşünce,** s. 67-72, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992a.

Giritli, İ., "Atatürk, Kültür ve Sanat", **Atatürkçü Düşünce,** s. 833-840, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992b.

Gökdeniz, A., **Turistik Ürün Analizi,** Balıkesir, 2004.

Gürdal, M, **Turizm Ulaştırması,** Karınca Matbaası, İzmir, 1995.

Önder, M., **Atatürk'ün Yurt Gezileri,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.

Özgüç, N., **Turizm Coğrafyası, Özellikler, Bölgeler,** Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998.

Irmak, S., "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", **Atatürkçü Düşünce,** s. 1085-1093, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

İnanç, N., Sargın, A., Aksakallı, M., **Yürüyen Köşk,** TC Çevre Bakanlığı, Çevre Eğitimi ve Yayın Daire Başkanlığı, Ankara, 1998.

İlhan, S., "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir", **Atatürkçü Düşünce,** s.807-819, AKATYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

Kaynar, R., "Atatürkçülük", **Atatürkçü Düşünce,** s. 35-55, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

Kocatürk, U., **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara, 1984.

Kocatürk, U., "Atatürkçülük, Atatürk İlke ve İnkılapları", **Atatürkçü Düşünce,** s. 83-103, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992a.

Kocatürk, U., "Atatürk'te 'Gençlik' Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", **Atatürkçü Düşünce,** s. 877-880, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992b.

Kozak, N., Kozak, A. M., Kozak, M., **Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar,** Detay Yayıncılık, Ankara, 2001.

Kurdoğlu, O., "Ekoturizm, Hayata Bakmak", **Yeşil Atlas,** S. 6, Kasım 2003, s. 94-99.

Mathieson, A., Wall, G., **Tourism, economic, physical and social impacts,** Longman Scientific & Technical, 1982.

Mumcu, A., "Atatürkçülük İdeolojisi (Atatürkçü Düşünce Sistemi)", **Atatürkçü Düşünce,** s. 73-81, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Richards, G., "The Development of Cultural Tourism in Europe", **Cultural Attractions and European Toursim,** In Greg Richards, 2001, s. 3-30.

Robinson, H., **A Geography of Tourism,** MacDonald and Evans, London, 1976.

Sakaoğlu, S., **Atatürk, Gençlik ve Turizm,** Selçuk Üniversitesi Yayınevi, Konya, 1990.

Slade, P., "Gallipoli Thanatourism, The Meaning of ANZAC", **Annal of Tourism Research,** V. 30, N. 4, 2003, pp. 779-794.

Soysal, M., "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", **Atatürkçü Düşünce,** s. 1075-1083, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

Toskay, T., **Turizm, Turizm Olayına Genel Yaklaşım,** Der Yayınları, İstanbul, 1983.

Taner, M.V., C. 18, S. 52, 2002, s. 314.

Usta, Ö., **Turizm, Turizm Olayına ve Türk Turizm Politikalarına Yapısal Yaklaşım,** Sümbül Basımevi, İstanbul, 1988.

Yavaş, A., Aydoğdu, Ö., "Küresel Krizleri Yönet (eme) mek, Turizm ve Terörizm", **1. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi,** s. 52-72, Balıkesir, 2004.

Var, T., Ap, J., "Tourism and world peace", **Global Tourism,** In William F. Theobald, s. 44-58, Butterworth-Heinemann, Oxford.

Var, T., "Turizmin Tarihsel Gelişimi, **Turizm İlkeler ve Yönetim,** s. 3-10, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004.

Var, T., "Turizmin Geleceği-Yirmibirinci Yüzyıl", **Turizm İlkeler ve Yönetim,** s. 335-341, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA EMPERYALİZME KARŞI TÜRKLERİN YANINDA YER ALAN DARFUR HAKİMİ ALİ DİNAR (1898-1916)

Tarig Mohammed NOUR*

ÖZET

Bugünkü Sudan'ın Kızıldeniz Sahili 1821 yılı öncesinde Osmanlı Devleti'nin Habeşistan Eyaleti'ne dahil olarak İstanbul'dan yönetilirdi. Sudan'ın iç kısımları ise Osmanlı Devleti'nin Merkezi Yönetimi dışında olmakla beraber yine Osmanlı hakimiyetinde bulunuyordu. Bu dönemde Osmanlı Hakimiyetini kabul eden yerel sultanlıkların sayısı üç tane idi. Bunlardan birisi de Fur Sultanlığı'dır.

Bu çalışmada; Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme karşı Türklerin yanında yer alan Darfur Hakimi Ali Dinar'ın faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Sudan, Darfur, Ali Dinar.

* Asistan, Hartum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - Hartum - Sudan

Levent Sahverdi Arşivi

SULTAN OF DARFUR ALİ DİNAR WHO AGAINST THE IMPERIALIZM IN THE FIRST WORL WAR (1898-1916)

ABSTRACT

The Sultanate of Fur which had been ruling the west part of Sudan which called Darfur, from the 17th century up to the 19th century, continued again by Sultan Ali Dinar who was the last Sultans that belong to this dynasty, Darfur Sultanate was the only one of its kind that survival related to the Ottomans in the middle of Africa. Although Sudan had been under the British colony since 1897, Ali Dinar had managed to keep his Sultanate independent for 18 years during vvhich Ali Dinar was not only consider as a Sudanese national leader but also an African leader who fought against the imperialist power in Africa. Here the article is dealt with how Sultan Ali Dinar who consider his Sultanate as a part of the Ottoman State had been trying to keep Darfur save from the imperialist powers and his war against the British supporting the Ottomans during the First World War.

Key Words

First World War, Ottoman State, Sudan, Darfur, Ali Dinar.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Kızıl Deniz'den itibaren orta Afrika'nın büyük bir kısmını içine alan tarihî Sudan Kavramı eski manasını kaybetmiştir. Bugün Sudan; coğrafî olarak Mısır, Libya, Çad, Orta Afrika, Zaire, Uganda, Kenya, Etiyopya ve Eritre ile çevrili olan Sudan Devleti sınırları için kullanılmaktadır. 1821 öncesinde, bugünkü Sudan'ın Kızıldeniz sahili Osmanlı Devleti'nin Habeşistan Eyaleti'ne dahil edilerek doğrudan İstanbul'dan yönetilirken, Sudan'ın iç kısımları Osmanlı Devleti'ne merkezî yönetimi dışında olmakla beraber Osmanlı hâkimiyeti dahilinde bulunuyordu. Sudan'da Osmanlı hâkimiyetini kabul eden mahallî sultanlıkların sayısı üç idi. Bunlardan birisi Fur Sultanlığı Sudan'ın en batısında bulunmaktaydı. Bugünkü Libya'nın güneyinde, Çad ve Orta Afrika'nın doğusunda olup, Darfur'un güneyi Bahrulgazel, doğusu Kurdufan ve kuzeyi ise Kuzey Sudan ile çevrilidir. Çad gölü ile Nil-nehri arasındaki büyük bir bölgeyi kapsayan Darfur tarihi olarak ta uluslar arası rekabetin en önemli çatışma bölgelerinden birisidir.

Birinci Darfur Sultanlığı'nın Yıkılışı

Fur Sultanlığı, XVII. Yüzyıldan beri Merre Dağı civarında ortaya çıkmış ve daha sonra El Faşir'i başkent olarak kullanmışlardı. Afrika'da ki çölün güneyinde eskiden Biladü's-Sudan olarak bilinen bölgenin özelikle orta kısmında kurulan Müslüman Sultanlıkları ile Fur Sultanlığı idarî ve hukukî açıdan birbiriyle büyük benzerlikleri vardı[1]. Furlar, Sudan'daki siyah kavimlere mensup olmakla beraber bu kavmin menşeinin kimlere dayandığı bilinmemektedir[2]. Yalnız Fur hanedan ailesinin adı olan Solong kelimesi Fur dilinde "Arap olan" manasındadır[3]. Bu ailenin menşe olarak tam Arap olması zayıf bir ihtimaldir. Hanedan ailesinin Müslümanlığı kabul etmeleri dolayısıyla Arap yani Solong olarak adlandırılması ihtimali daha aklî görülmektedir. Göz ardı edilmemesi gereken diğer bir husus da, bu ailenin Araplarla evlilik yapmış olmaları dolayısıyla Arap/Solong olarak adlandırılmış olma ihtimalidir.

---

[1] Yusuf Fadul Hasan, **Mukaddime fi Tarihi'l-Memaliki'l-İslamiyye fi'l-Sudani'1-Şarki (1450-1821)**, Hatum2003, s. 91.

[2] **A.g.e.**, s. 92.

[3] Nuum Şugır,, **Coğrafyet ve Turihü's-Sudan**, Beyrut 1981, s. 177.

Levent Şahverdi Arşivi

Sudan'daki Mahalli Fur Sultanlığı'nın kuruluşu tam olarak bilinmemekle beraber Fur sultanlarından en ünlüsü Sultan Süleyman Solong[4](1640-1660) dur. Sultan Solong döneminin özelliği İslâm'ın bölgede yayılması ve eğitimin geliştirilmesidir. Fur Sultanlığında sultanlık büyük oğluna veraset yoluyla intikal etmekteydi[5]. Darfur Sultanlığı, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu kabul etmekle beraber Osmanlı Devleti dahil hiçbir devlete vergi vermediği anlaşılmaktadır. Fakat Fur Sultanlığı tarafından her yıl Haremeyn Şerifeyn için surre gönderilmekteydi. Bu surre Mısır yöneticileri vasıtası ile Hicaz'a ulaştırılırdı[6]. 1821 de, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Sudan yönetimini cebr kullanarak ele geçirildiğinde Darfur Sultanlığı'nda Solong hanedanından 25. Sultan, Sultan Muhammed El-Fadıl yönetimin başında bulunmaktaydı. Sudan'ın büyük kısmını ele geçiren Mehmet Ali Paşa Darfur'a geremedi. Ancak, Solong hanedanına mensup olan Sultan İbrahim, 24 Kasım 1874'te yapılan Manvaşi Savasfnda Mısır Hidiviyeti adına savaşan Sudan'ın Cağli kabilesinden Zübeyr Paşa karşısında mağlup olarak tahtını kaybetmişti. Böylece uzun bir süre mahalli sultanlığını devam ettiren Darfur bağımsızlığı kaybetmişti. Darfur'da Sudan'ın diğer bölgeleri gibi Mısır'a bağlanmıştı. Zübeyr Paşa'nın Darfur'u zabtı, Darfurlulann tepkisini çektiği gibi ile Hartum'daki idarecileri de memnun etmedi. Çünkü Sudan'daki Avrupa asıllı idarecilere göre, Sudanlı olan Zübeyr Paşa'nın güçlü bir mahalli idareci olarak sivrilmesi çok tehlikeli idi. Çünkü Avrupalı bir komutan gibi Batılılar lehine bir düşünce ve tavra sahip olmayacaktı. Zira Avrupalılar için en önemli husus kendi sömürge faaliyetlerini korumaktı. Afrika'dan güçlü liderlerin ortaya çıkmasını engellemek Avrupalı subayların Afrika'da izlediği politikanın bir parçası idi. Çünkü bu güçlü mahallî liderlerin, emperyalist devletlerin Afrika'da yapacakları sömürüyü engellemek için çalışmaları ihtimal dışı değildi.

Mehdi Hareketi ve Darfur

İngilizlerin Kızıldeniz civarında etkinliklerini arttırmasına parelel olarak Mısır'ı ele geçirmelerine tepki olarak Sudan'da Muhammed Ahmed el-

[4] P. M. Holt, **A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day**, London 1961, s. 26.

[5] Şugır, **a.g.e.**, s. 177.

[6] **A.g.e.** s. 183.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehdi yerli bir lider olarak ortaya çıkmıştı. Batı Sudan'daki göçebe kabilelerinin katılması ile Mehdi Hareketi büyük bir alana yayılmıştı. Bu dönemde Mısır'a bağlı olarak Avrupalı-Hıristiyan kimliği ile Rodolph Paşa Darfur Bölge Valisi olarak bulunuyordu. Selatin adını alan Rodolph Paşa[7]. Mehdi Hareketi'nin Dadur'a ulaşması üzerine 23 Aralık 1883'te çaresiz olarak Müslümanlığı kabul ederek makamını ve hayatını korumaya çalışmıştı. Ancak Mehdi Hareketi'ne destek vermemiş ve Mehdi taraftarları da ona güvenmemişlerdi. Müslüman olduğu için sadece hayatını bağışlamışlardı[8]. Yerine de Mehdi'nin akrabasından Muhammed Halid Zugul Darfur Valisi olarak tayin edilmişti.

Sabık Darfur Sultanlığı hanedanına mensup olanlar Mehdi hareketine katılıp önemli roller üstlenmişti. Fakat Mehdi'nin vefatı üzerine Sudan Devlet Başkanı olan Abdullah döneminde ortaya çıkan siyasi problemler ve iç karışıklıklar dolayısıyla Darfur eski hanedana mensup olanlar Halife Abdullah tarafından cebren Umdurman'da tutuluyorlardı. Bundan dolaylı bazı Fur emirleri buldukları ilk firsatta Halife Abdullah'dan uzaklaşarak Mısır vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bağlanmanın yollarını aramışlardı. Bunlara örnek olarak Emir İbrahim Ali'yi verebiliriz. Halife Abdullah'ın Mahmud ved[9] Ahmed kumandasında, İngiliz komutanı Kitchener'e karşı gönderdiği askerler arasında bulunan Fur Hanedanını mensuplarından Emir İbrahim cepheden kaçarak[10] Darfur'a gitmişti.

Ali Dinar'ın Ortaya Çıkması

Sudan'daki Mehdi Devleti'nin kendi aleyhlerine olduğunu gören İngilizler, Sudan'a yerleşmek için. hazırlıkları başladılar. Nihayet İngiliz-Mısır kuvvetleri komutam olarak Kereri[11] Savaşı'nı (2 Eylül 1898) ile Mehdi

---

[7] Darfur hakimi Selatin Paşa 1857 de Viyana'da doğdu; Avusturyalı Crown Pnnce Rudolph askerinde Subay olarak Bosna sınırında görevini yaptı. Daha sonra Sudan'a seyahat yaptı ve Mısır adına Sudan'ın Genel Valisi olan İngiliz Gordon Paşa'nın 1884 tarihinde yaptığı teklif ile Sudan'da çalışmaya başladı. Mehdi ellerine esir düşerek Sudan'da kalmış, bedeviler yardımı ila Mısır'a kaçmıştı. Mehdi ve taraftarlarına karşı başından geçenleri bir hatırat olarak kaleme aldı (Colonel Sir R. Slatin, **Fire and Sword in the,** London 1935, s.5); Ayrıca Arapça olarak (Selatin Paşa, **es-Seyf ve'l-Nar fl's-Sudan,** Umdurman 1978, s. 7.)

[8] Fevzi, İbrahim Paşa, **Kitabü's-Sudan beyn yedey Gordon ve Kitchener,** Kahire 1901, s. 143.

[9] "Ved" kelimesi aslında Arabçı veled" kelimesinden kısaltılmış ve oğlu anlamındadır.

[10] Mekki Şibeka, Es-Sudan **Abr el-Kunın,** Beyrut 1964, s.509.

[11] Bugünkü Umdurman şehri (Hartam kuzeyinde ve Nil nehri bat ı kenertinde) kuzeyında bulunan bir mevki.

Levent Sahverdi Arşivi

Devleti ortadan kaldıran İngiliz Generali Kitchener, Hartum'da yeni İngliz-Mısır Ortak Idaresi'ni kurarak Sudan'ı yönetmeye başlamıştı. Fakat Kitchener, Darfur bölgesini Sudan merkezî idaresine bağlamayı imkânsız görmekteydi. Bunun için daha Hortum'u zabt etmeden önce Mahmut ved Ahmet'ten kaçan Darfur Hanedanı mensuplarından Emir İbrahim Ali'yi yeni idare adına Darfur'a göndermişti. Fakat İbrahim görev yerine ulaşmadan, Fur Hanedanına mensup olan, ancak Kitchener'den destek almayan Ali Dinar ibn Zekeriya ibn es-Sultan Muhammed El-Fadıl[12] Darfur'a ulaşmış ve eski Fur Sultanlığı yeniden kurmuştu.

Sudan'da Mehdi Devleti son döneminde ve özelikle Halife Abdullah zamanında Fur hanedana mensuplarından olup Sultan olarak tanınan ancak Umdurman'da kalmak mecburiyetinde bulunan Ali Dinar'dı. Çünkü Mehdi'nin komutanı olarak Darfur fatihi ve daha sonra valisi olan Mehmet Halid Zugul, Darfur'u terk ettikten sonra Darfur Sultanlığı için yeni bir usul benimsenmişti. Buna göre eski Fur hanedanına mensup olanlardan birisi Darfur Sultan'ı olarak tayin edilmekte ancak Darfur bir vali vasıtasıyla yönetilmekteydi. Aslında Ali Dinar Darfur Sultanlığı'na atandıktan sonra Halife Abdullah taraftarları ona güvenmediği için Umdurman'da *mülâzım*[13] olarak kalmak mecburuyetindeydi[14]. İngiliz Generali Kitchener tarafından Umdurman şehrinin işgali ve yağmalar sırasında, Ali Dinar 300[15] kişiye yakın arkadaşlarıyla beraber şehri terk ederek Darfur'a hareket etmişti. Sultan Ali Dinar memleketinin sınırına ulaşınca Darfur ahalisi onun etrafında toplanmaya başlamış ve asker sayışım artırarak Darfur'un başşehri Faşir'e ulaşmıştı. Bazı kaynaklara göre, Ali Dinar Faşir'e ulaştığı zaman yanındaki asker sayısı en az 2000'e ulaşmıştı. Bunun üzerine Faşir'deki Mehdi idarecileri şehri ona teslim etmişlerdi. Böylece Darfur'da yeni bir dönem başlamıştı.

---

[12] Ali Dinar'ın büyükbabası Sultan Muhammedi El-Fadıl Fur hanedanın yirmi beşinci sultanı idi (Şibeka, **A.g.e.,** s. 509; Holt, **a.g.e.,** s. 115).

[13] "Mülâzım" tabiri Umdurman şehrine Halife Abdullah yanında devamlı olarak kalanlar için kullanılmaktaydı.

[14] Şibeka, **a.g.e.,** s. 510.

[15] Musa Mübarek El-Hasan, **Tarihli Darfur es-Siyasi 1882-1928,** s. 359-360.

Levent Şahverdi Arşivi

Darfur Sultanlığı'nın İhyası

Ali Dinar'ın Darfur'a ulaşması ile Sudan Mehdi Devleti sırasında sadece ismen mevcut olan Darfur Sultanlığı bilfiil tekrar ortaya çıkmıştı. Fakat Sudan'ın tamamını ele geçirmek isteyen ingilizler bu gelişmeden rahatsız olmuşlardı. Bu çerçevede Sudan'ı işgalinin askeri komutanı Kitchener'in desteği ile Darfur'a giden İbrahim Ali, Sultan Ali Dinar'a karşı faaliyete geçmişti. Bu sayede Kitchener Sudan'daki hakimiyetlerini pekiştirmek amacıyla zaman kazanmayı da hedeflemekte ve iki hanedan mensubunu çatıştırarak bundan kazanç temin etmek istemekteydi. Fakat fazla zaman geçmeden Ali Dinar rakibi olan İbrahim Ali'yi Darfur'dan uzaklaştırdı. Bu şekilde Ali Dinar, Fur hanedanı tek Sultanı olarak tartışmasız bir şekilde Darfur Sultanı unvanını kazanmıştı.

İngiltere'nin doğrudan kontrol ettiği Sudan'ın yeni yöneticisi Sudan Genel Valisi(El-Hâkimü'l-âmm) Kitchener olmuştu. Fakat înglizlere göre Nil Vadisi olan Mısır ve Sudan'ı İngilizlerden hariç hiç bir Avrupalı gücün işgal etme hakkı yoktu[16], buna göre hareket eden İngilizler, Mısır'ı kullanarak Sudan işgal projesini yürürlüğe koymuşlardı[17]. Bu siyaset ile hareket eden Kitchener yeni düzenlemeler yaparken, ele geçiremediği Darfur'u ikna yolu ile İngilizlere bağlamak istemişti. Ali Dinar'ın sultanlığım kabul etmek ve Darfur'un iç işlerini Ali Dinar'a bırakma karşılığında onun yanında İngiliz müşavirlerin bulunanını istemişti. Ayrıca İngiliz hakimiyetini kabul ettiğinin bir ifadesi olarak Darfur'da da Hartum'da olduğu gibi İngiliz veMısır bayraklarının dikilmesi ve Darfur'un Hartum yönetimine vergi vermesi istenmişti.[18] Ancak Ali Dinar, Darfur'daki hâkimiyeti bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçmiş ve bu zor hedef için ciddi olarak çalışmaya başladı. Çünkü Ali Dinar'a göre Hartum'daki Mısır-İngiliz idaresi sömürgeci ve işgalci bir idare idi. Bunun için de İngiltere'ye yaklaşmamak için her zaman bahane bulmuş ve onların gönderdiği memurlar ile görüşmemişti. Aynı zamanda İngiliz askerlerinin Darfur sınırına yaklaştığını haber aldığında da Hartum yönetimini ikaz ederek bunun sebebini soruyordu. Ali Dinar,

[16] Mekki Shibeiyka, **Birittsh Poltcy in Sudan (1882-1902),** London 1952, s. 393-394.
[17] Mekki Abbas, **The Sudan Questıon,** London 1951, s. 46-52.
[18] Şibeka, **a.g.e.,** s. 511; Şugır, **a.g.e.,** s. 189.

Levent Şahverdi Arşivi

Sudan idaresinden her gelenlere şüphe ile bakar ve devletine karşı en büyük tehlikenin Hartum'da bulunan Sömürge idaresini olduğunun farkındaydı. Darfur'un mali bakımdan zorluk çekmesine rağmen, Ali Dinar Hartum'daki İngiliz yönetiminden hiçbir ad altında para da olmamıştı.

Kitchener'in yerine Sudan Genel Valiliği görevine başlayan İngiliz General Winget döneminde de İngiltere Darfur'a hakim olmak için fırsat kolluyordu. Darfur'a bayrak dikilerek kendi yönetimlerine katması için harekete geçen Winget, Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Lord Cromer'e gönderdiği mektupta "Faşir şehri üzere bayrak dikilir mi?" diye soruyordu. Fakat Lord Cromer, şartları uygun bulmadığı için Darfur konusunda harekete geçilmesini tavsiye etmemişti[19].

Aslında Hartum yönetimi Darfur bölgesini ele geçirmek ve Ali Dinar üzerinde daha etkili olmak istemişti. Fakat Hartum yönetimi, Ali Dinar'ın çizdiği siyasetin kırılması zor olduğunu anlamış ve mevcut durumu kabul etmişti. İngilizler, hiç olmazsa Darfur'a bayrak dikerek hâkimiyetlerini Ali Dinar'a kabul ettirmek için çalışmaktan da geri durmamışlardı. İngilizlerin asker kullanarak işgale cesaret edememeleri ve Ali Dinar'ın başanlı çalışmaları dolayısıyla Darfur sakin bir dönem yaşamaya başlamıştı.

Darfur Sultanlığı'nın Emperyalist Güçlere Karşı Tavrı

A. İngilizler

Darfur Sultanlığı'nın batısında adları "sultan" olan ve pek çok kabilenin bağlı olduğu mahalli liderler mevcuttu. Bu mahalli sultanlara bağlı olan kabileler bazen kendi sultanları istemeseler de Darfur Sultanı Ali Dinar'a sadakat göstermekteydiler. Darfur Sultanlığı güçlü olduğu dönemlerde mahalli sultan ve kabileleri kendisine çekmekteydi. Bu kabilelerin çoğu Ali Dinar güçlü bir lider olarak ortaya çıktığı için Darfur Sultanlığı'na sadık olarak kalmışlardı. Bazıları da ondan korkarak susmayı tercih etmişlerdi. Ali Dinar, kendisine bağlı kabilelerin Darfur'un batısındaki komşu sultan-

[19] Yunan Lebib Rizik, Es-Sudan **H Ahd el-Hükm es-Sunai'l-evvel 1899- 1924,** Kahire 1976, s. 233.

Levent Şahverdi Arşivi

lıklara bağlanmaması için çok çaba sarf etmişti: Bunlardan zikr edilmesi gerekenlerden en önemlisi Senîn El- Tamavi'nin Tama Sultanlığı idi. Ali Dinar'ın karşılaştığı diğer bir problem ise, Darfur'un güney ve doğ kısmında bulunan Bakara kabilelerinden özellikle Ma'aliya , Rizeykat ve Beni Helbe kabileleri Darfur'daki bazı bölgelere saldırarak problemler çıkarmakta ve Darfur Kuvvetleri üzerlerine harekete geçtiklerinde ise İngiliz yönetimindeki Kordufan bölgesine kaçıyorlardı. Ondan dolayı Kordufan bölgesinde bulunan kabilelerle de sorunlar başlamaktaydı. Bu sorunların çözülmesi için Ali Dinar Hartum yönetimine mektuplar göndermişti. Ancak Hartum yönetimi Ali Dinar'a doğrudan cevap vermeyerek, konuyu daha önce Kordofan ve Darfur Genel müfettişi olarak atadıklan Darfur'un eski valisi Selatin Paşa'ya havale etmişlerdi. Selatin Paşa ise Ali Dinar'a verdiği cevaplarda tahkir etmişti. İngilizlerin niyeti bu problemler bahanesiyle Darfur Sultanlığını bölgeye atadıklan müfettiş vasıtasıyla kendilerine bağlamak ve hakimiyetlerini kabul ettirmekti. Zaten müfettiş olarak seçilen kişi de Sudan Mehdiye Devleti 'nin kurulmasından önce İngiliz Gordon Paşa tarafından Darfur Valisi olarak atanın Selatin Paşa olması da bu düşüncenin planlı olarak uygulandığını göstermektedir. Fakat Ali Dinar, İngilizlerin bu davranışlarına karşılık Selatin Paşa ile görüşmemiş ve Hartum yönetimine karşı bir tavır almıştı[20].

Esasında Emperyalist İngilizler Afrika'da bağımsız ve millî bir devlet bulunması kabul edemiyordu. Sadece Mehdiye Devleti'ni ortadan kaldırma ve Sudan'a yerleşme sürecinde zor durumda kalmamak için Ali Dinar'a karşı tavır almamışlardı. Bu durumun 1912'ye kadar sürdüğüne söylemek mümkündür. Çünkü artık İngiliz yönetimi, bütün direnişleri kırarak, Sudan'a yerleşmiş ve tam bir sömürge haline getirilmişti. Aynı zamanda ülke kaynaklanndan daha çok faydalanmak için Sudan'ın her taraflanna demir yollan inşa edilmişti. Bu gelişmelere paralel Ali Dinar'ın Darfur Sultanlığı da kuruluşunu tam olarak sağlamış ve bölgede güçlü hale gelmişti. Bu İngilizlerin Afrika politikalan için tehlikeli bir gelişme idi. gelebilirdi. İngilizlerin kaygılarında haklı olduklan görülmektedir. Çünkü Ali

[20] Şibeka, **a.g.e.,** s. 512.

Levent Şahverdi Arşivi

Dinar sadece Darfur'da kapalı bir hayat yaşamakla yetinmeyerek Sultanlığım tanıtmak için harekete geçmişti. Bu çerçevede, Müslüman dünyasına yönelik yayın yapmak istemiş ve kendi memleketi hakkında "el- Ümran" adlı bir kitap yazmıştı. Bu kitabı Kahire'de bastırmak için Abdullah Kehala'ya 1912 göndermişti. Fakat İngilizler, Ali Dinar uluslararasında bir lider olarak temayüz edeceği korkusuyla basılan bu kitabın yayılmasına engellemişlerdi. Kitabına dağıtma işinde başarılı olamayan Ali Dinar, gazeteciler ile temas kurup memleketi hakkında "el-Umran" gazetesinde bazı yazılar yayınlatmıştı[21].

Bu faaliyetlerden rahatsız olan İngiliz hükûmeti Ali Dinar'ın Darfur Sultanlığı'nı ortadan kaldırmak için ciddi hazırlıklara başlamışlardı.

B. Fransızlar

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Darfur batı sınırında yeni bir tehlikeli durum ortaya çıkmıştı. Bu tehlike Orta Afrika bölgesinde etkinliklerini arttıran Fransızlar teşkil elmektcydi. Fransızların 1903'te Afrika ortasında Veday[22] Sultanlığı'na saldırmışlardı. Ali Dinar'a göre, bu saldırmalar karşısında zor durumda kalan Veday Sultanı, Darfur sınırlarına girerek Darfur topraklarından bir kısma yerleşebilirdi. Gerçekte da bazı Vedayhlar Darfur topraklarına yerleşmişlerdi. Nihayet 1909 yılında Fransızlar Veday'ın işgalini tamamlamışlardı. Aslında sömürgeci devletlerden Fransa ve ingiltere kendi aralarında Sudan-Çad sınır meselesini çözmek için 14 Haziran 1898 tarihinde imzaladıkları antlaşmada Darfur-Veday sınırını "... *hatt-ı hudut Veday Kralığı (ile) Darfur eyaletinin 1882 tarihindeki hududu*"[23] olarak kabul etmişlerdi. Buna göre kendi aralarındaki anlaşma ile Darfvır'un İngiliz işgalindeki Sudan'a ait bir parça olduğunu bilen Fransızlar, Darfur ile Veday arasında sınırların kesin olarak belirlenmediğini iddia ederek, 1910'da Darfur'a ait bazı topraklan işgale başlamışlardı.

---

[21] Rizik, **a.g.e.**, s. 236.

[22] Veday bölgesi bugünkü Çad sınırları içerisinde bulunmakta olup bugtinkü Sudan'ın batısında yer almaktadır.

[23] 21 Mart 1899 tarihli Hariciye Nezaretinde tercüme edilen antlaşma metni, **BOA,** HR. SYS. nr. 1004 dosya 28, s.l.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızların Darfur'a saldırıları üzere Ali Dinar karşı koymuş ve Şubat 1910'da Darfur'un Tama Kabile bölgesinde Darfur askerleri ile Fransızlar arasında bir savaş yapılmıştı [24]. Fransızlarla tek başına mücadele etmekteki zorluğu bilen Ali Dinar, bu savaş hakkında Hartum'daki İngiliz-Mısır idaresine de haber vermişti. İngilizler bu sınır meselelerinin çözmek için Ali Dinar ile Fransızlar arasında direkt ilişki kurmasını istememişlerdi. İngilizler ele geçirmedikleri halde Sudan'ın parçası saydıkları Darfur Sultanlığı'nın dış ilişkiye girmemesine istikametinde politika yapıyorlardı. İngilizlere göre, Lort Kitchener'in ifadesiyle *"Ali Dinar Darfur hakimi olarak tanınması emrinde, dış ülkeler ile ilişki kurmak hakkı yoktur"*[25]. Bunun için Hartum'daki idareciler Ali Dinar'a gönderdiği mektuplarda bu meseleyi kendilerinin Fransız hükümeti ile çözeceklerini ve yeni saldırmaların olmayacağını bildirmişlerdi. Aynca İngilizler, Ali Dinar'a Darfur eski sınırlan dışında faaliyet göstermemesini olayların yatışması açısından yararlı olacağını, söylemişlerdi, bu haberleri üzerine Ali Dinar, batı Darfur'daki komutanlarına emir vererek Darfur dışına çıkılmamasını istemişti. Ancak bu emirler yerine ulaşmadan Fransızlarla çatışmalar meydana gelmiş ve Fransız komandandı Kalfer ve 10 asker ölmüştü. İngilizlerin Fransızlar nezdindeki teşebbüslerine rağmen Fransızların Darfür'a saldırılarının devam etmesi üzerine Ali Dinar yeniden Hartum'a mektub göndermişti. Ali Dinar bu mektubta, Fransızların sözlerini tutmadıklarım kaydetmişti. Ali Dinar'ın bu haklı hükmüne karşılık, Hartum'daki İngiliz idarecilere ise Paris'ten Veday'a haber ulaşmadığını iddia ederek cevap vermişlerdi. Bu sınır meselesi uzun süre devam etmiş ve Fransız saldırmaları özellikle 1911, 1912 ve 1913 yıllarında yoğunlaşmıştı. Darfur hala İngiliz direkt nüfuzu altında olmadığını bilen Fransızlar bundan faydalanmak istemişler ve Veday'dan Darfur'a göç edenlerin yaşadıkları topraklan bahane göstererek sınırlarını Sudan içlerine doğru genişletmek istemişlerdi. Eğer İngilizler bu saldırmaları durdurmak isterlerse o zaman Darfur'u işgal altına almak zorunda kalacaklardı. Esasında Fransa da İngilizlerin Darfür'a girerek aralanndaki paylaşımın kesin olarak sonuçlanmasını istiyorlardı. Çünkü Avru-

[24] Rizik, **a.g.e.**, s. 250.
[24] Rizik, **a.g.e.**, s. 251.

Levent Şahverdi Arşivi

palı sömürgeci gibi ne olursa olsun Afrika'da hiçbir mahallî güçler istemiyorlardı. Zira onlar sadece Avrupalıları hâkim kabul ediyorlardı.

Darfur Sultanı Ali Dinar, İngiliz ve Fransızlara karşı ülkesini korurken çeşitli manevralar yapmıştı. Fakat bu iki emperyalist güç bu bölgede kesin olarak hâkimiyet kurmak hedefinden de vazgeçmiyorlardı. Bu arada I. Dünya Savaşı'nın kamplaşmaları başladığından bu savaş başlayana kadar Darfur Sultanlığı varlığını rahat bir şekilde korumuştu.

Osmanlı Devleti ile Dostluk

Sudan kaynaklarına göre Ali Dinar ile Osmanlı Devleti ilişkileri Birinci Dünya Savaşı döneminde başlamıştır. Fakat bu tarihten çok önce Ali Dinar ile Osmanlı Yönetimi arasında münasebetlerin başladığı Osmanlı Başbakanlık Arşivi'ndeki belgeleri ile sabittir Hatta Ali Dinar, İngilizlere karşı kendi gönüllü olarak Osmanlı Devletine bağlı kabul ediyordu. Ali Dinar'ın eskiden Darfur Sultanlığı tarafından düzenli olarak Mekke'ye gönderilen "mahmel-i şerif[26]" yeniden göndermeye başlamıştı[27]. 1909 yılında, Ali Dinar, Bakanlık görevinde bulunan Şeyh Semavi elçi olarak Mekke'ye göndermişti. Surre Emini Muhmmed eş-Şeyh Semâvî'nin diğer bir görevi de, Ali Dinar Osmanlı Padişahından istediği bir Osmanlı bayrağını resmen alarak Darfur'a getirmesi idi[28]. Bu belgelerde Ali Dinar'ın memleketi olan Darfur'un bağımsız olduğunu ve hiç ecnebi devlet tarafından ayak basılmadığı ve bu bağımsızlığı kurmak için Osmanlı Halifesi'den bir bayrak isteğini belirtilmişti[29]. Sultan Ali Dinar'ın yaptığı bu girişim bölgedeki sömürgeci devletlere ve emperyalizme karşı Osmanlı yanında olduklarının bir ifadesidir.

Ali Dinar'ın İngiliz ve Fransızlara karşı bu tavrının devam ettiği sırada Birinci Dünya Savaşı rüzgârları başlamıştı. Bu savaş atmosferi içerisinde Sudan Genel Valisi Sir Reginald Vingate, İngiliz propagandasına matuf ol-

---

[26] Mahmel-i şerif; Sudan ve Mısır'dan Hicaz'a her yıl gönderilen para ve hediyeler için kullanılmaktadır. Padişahın gönderdiğine surre denildiği için Afrika'dan gönderilenlere mahmel adı verilmektedir. Mesela Mısır'dan gönderilenler için Mahmel-i Mısrî adı da kullanılmaktadır.

[27] 9 Şevval 1321 tarihli Yıldız baş kitabet dairesinden yazılan tezkire, **BOA.** İrade-i Hususiye, nr. 44.

[28] 3 Zilhicce 1327 tarihli Hicaz Vilayetinden Sadarete yazılan telegraf; sDH. **MUİ.** Nr.45-1/36.

[29] Ali Arslan, *"Sudan 'ut Hukuken Türkiye'den Ayrılma Süreci"* Hazırlayan: Halil Bal- Muhammet Erat; Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan: **Türk Dünyasına Bakışlar,** İstanbul 2002, s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

mak ve Sultan Ali Dinar'ı yönlendirmek için savaş durumu hakkında bilgi vermiş ve Hortum'da yeni çıkan Sudan gazetesi haberini bildirmişti. Wingit mektubunda bu gazetede neşir edilen haberlerin doğru haberler olduğunu belirtmekte ve eğer Darfur'da bu haberlere aykırı haberler yayınlayan kimseler var ise onlara karşı tavır alınmasını istemekteydi. Bunun yanında Mısır'a büyük miktar İngiliz askerlerin geldiği haberinin doğru olduğunu, fakat bu askerlerin Sudan ile hiç ilgisi olmadığını söylemişti[30].

Birinci Dünya Savaşı haberini alan Ali Dinar esasında İngilizlere karşı iyi bir fırsat ortaya çıktığını düşünmüştü. Müslüman ve dinî hassasiyeti olan bir şahıs Ali Dinar, halifeliği de elinde bulunduran Osmanlı Devletine destek vermeyi mantıklı bulmaktaydı. Ali Dinar, halife unvanı taşıyan Osmanlı Padişahı'na bir mektup göndererek düşüncelerini şu şekilde açıklamıştı: "Hıristiyanlar, Müslümanları her taraftan kuşatıldılar, Müslüman topraklarına el koydular, Müslüman sultanları, ya ölü, ya esir ya da kahır altında kalıyorlar. Müslüman sultanları onların ellerinde oyuncak gibi oldular. Bunlardan bizim memleketimiz Darfur Allah'ın koruması ile bu akıbete düşmedi, fakat Allah'ın sizin emanetinize bıraktığı Haremeyn-i Şerifeyn'i ziyaretten bizi engellediler. Bunun için Hacca gitmek için İngilizler ile mecburi olarak temas kurduk. Bu teması da nefretle yaptık"[31]. Avrupalılara karşı Ali Dinar'ın düşüncelerini yansıtan bu mektup İstanbul'a ulaşmamıştı. Ancak Ali Dinar İngilizlere karşı çizdiği siyaseti açıklamaktadır. Bu dönemde Afrika ortasında ve denizde sınır olmayan Darfur, hem ticaret yapmak, hem de hac için mukaddes topraklara(Hicaz) ulaşmak için, bu dönemde Afrika'ya giren Emperyalist devletlerle ilişki kurmak mecburiyetinde kalmaktaydı. İngiltere de ortadan kaldırmak imkânı bulamayan Sultan Ali Dinar ilişkilerini devam ettirmek zorunda kalmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sürecinde sömürgeci İngiltere'den kurtarmak için Ali Dinar'a bir fırsatı meydana gelmiş ve Darfur Hakimi Ali Dinar İngilizlere karşı harekete geçmişti.

Almanya'nın sömürgeci politikalara yönelmesi üzerine Avrupalı devletler arasında başlayan mücadelenin bir savaşa dönüştüğü I. Dünya Sava-

[30] Şibeka, a.g.e., s. 516.
[31] A.g.e., s. 517.

Levent Şahverdi Arşivi

şı'nda en önemli konulardan birisi Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılması idi. Bunun üzere Osmanlı Devleti her tarafta kendisine destek aramaktaydı. Almanya yanında savaşa girmesinden sonra da, özellikle İngiltere-Fransa'ya karşı dünyadaki Müslümanlardan yardım istemiş ve bunu cihat ilanı ile dinsel boyutta da taşımıştı. Bu çerçevede Başkomutan Vekili Enver Paşa 3 Şubat 1915 yılda Ali Dinar'a bir mektup yazmıştı[32]. Bu mektupta özellikle Rusya, İngiltere ve Fransa ortak olarak Türkiye ve İslâm'a yaptıkları saldırılan anlatmaktaydı. İslâma karşı yapılan bu saldırılara karşı Müslümanların Halifesi olan Osmanlı Sultanının cihad ilân edildiği belirtilmekteydi. Ayrıca her Müslüman için cihad farz olduğu da bilhassa vurgulanmakta ve Halifenin yanında yer alınması gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu mektubta cihad haberini Ali Dinar'a, Cafer Bey'e ve Şeyh Senusi'ye Nuri Bey vasıtası ile gönderildiği yer almaktaydı. Bu mektubu Sultan Ali Dinar ulaşınca çok sevinmiş ve Osmanlı yamında yer aldığını ve savaşa başladığını belirten bir cevap vermişti. Mektub'ta; "Halife Hazretlerine bunu bildirmek istedim ki, İslâm Sultanı Hazretleri ile kafir ve zındık olan İngilizler ve Fransızlar ve onların müttefikleri arasında bu savaş başlar başlamaz Allah ve İslâm için kâfirle ilişkileri kestim ve onları düşman kabul ederek savaş açtım"[33].

İngiliz Savaşı ve Ali Dinar'ın Vefatı

Sultan Ali Dinar'ın Osmanlı Devleti yanında yer aldığının farkında olan İngilizler Darfur'a doğru bir askerî hareket plânlamaya başlamışlardı. Çünkü Ali Dinar'da Hartum'a doğru bir askerî hareket yaparak Sudan'dan ingilizleri atmak istiyordu. Sultan Ali Dinar'ın bu düşüncesinden korkan İngilizler daha önce davranarak Darfur'a saldırıya geçmeyi plânlamışlardı. Bu çerçevede, İngilizler, 1916 yılda General Killi komutasında yaklaşık 3000 asker ile Darfur'a doğru saldırıya geçmişlerdi. Ali Dinar'ın karşı koyacağı belli olduğundan, onu bu savaştan vazgeçirmek için, İngiliz yöneticiler tarafından doğrudan Ali Dinar'a devamlı mektuplar gönderilerek propaganda yoluyla ikna edilmeye çalışılmıştı. Sudan halkının Ali Dinar'ın ya-

[32] Holt, **a.g.e.**, s. 124.
[33] Şibeka, **a.g.e.**, s. 517.

Levent Şahverdi Arşivi

nında yer alacağından çekinen İngiliz yöneticiler bununla da yetinmeyerek Sudan'daki İngiliz taraflısı dinî liderleri Ali Dinar'ı savaştan vazgeçirmek için ikna mektuplar yazmalarını temin etmişlerdi. İngilizlerin din adamlarını kullanmaları bölgeye yerleşmelerinden itibaren Sudan'da yaşanın bir vaka idi. İngilizler halkı pasif halde tutmak için din adamlarını memuriyet, maaş-ödül ve çeşitli unvanlar vererek kendi yanlarına almaktaydılar. İngilizlerin yanında yer almayan din adamlarına çeşitli zulümler yapılarak bazılarını idam edilmişlerdi. Ayrıca dinî eğitim kurumlarını da kapatmışlardı. Sudanlı bazı din adanıları bağlı oldukları Halifenin cihad çağrısı karşısında da İngiliz taraftarlığına devam etmekte bir mahzur görmemişlerdi.

Ali Dinar ona gelen bu çeşit mektupları hiç dikkate almadı. Onun için İngilizlerin istibdadından kurtarmak zamanı gelmişti ve bunun için cihad düşüncesiyle ile savaş yolunu seçti. Ali Dinar, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler en zayıf dönemlerinde olacaklarını düşünmekteydi. Ayrıca, bağımsızlık mücadelesini sağlam temellere oturtmak için ilk defa başka devletlerden siyasî destek bulabileceğini hesaba katmaktaydı. İngiltere'nin karşısında olan Müttefik Devletlerden yardım alacağından ümitlenen Ali Dinar, en önemli desteği Osmanlı Devleti'nden göreceğinden emindi.

Geniş bir cephede savaşan İngilizler bu sırada Afrika ortasında kendileri aleyhine bir cephe değil farklı bir ses duymak bile istemiyorlardı.Fakat bu bölgede savaş yapmak için taşıma araçlarının temini ve yeterli su bulunması gerekmekteydi. Bu yüzden İngilizler Darfur'a kısa yoldan değil su probleminin yaşanmadığı uzun olan Um-Şinka, El-hila Dağı, Abyez ve "Milit'i geçip Darfur'un merkezi Faşir'e ulaşan yolu tercih etmişlerdi[34].

Ali Dinar'ın plânına göre, Darfur kuvvetleri askerler yolda pusu kurarak birden bire İngiliz askerlerine saldıracaktı. Fakat, İngiliz kuvvetleri kuzeyinden Faşir'e 12 mil ulaştığı zaman General Killi Darfur kuvvetlerinin ani saldırısı olabileceğini düşünerek, Miralay Hidson'u küçük bir kuvvet ile inceleme yapmaya gönderdi. Darfur askerleri esas İngiliz kuvvetleri yerine bu öncü birliklere saldırdı. Miralay Hidson kuvvetlerini hemen geri çekti.. Fur askerleri sakladıklan yerden çıkarak İngiliz askerlerine saldır-

[34] Şibeka, **Es-Sudan** .., s. 518.

Levent Şahverdi Arşivi

maya başladı. İngilizlerin öncü kuvvetlerine saldırması dolayısıyla Sultan Ali Dinar'ın taktiği tam olarak uygulanamamıştı. İngilizler ellerindeki toplar ve son model silâhları sayesinde sahip oldukları ateş gücünü kullanarak Darfur askerlerini öldürdüler. Bu savaşta Darfur Sultanlığı 5000 askerini kaybetmişti.

Darfur kuvvetlerinin basit silâhlarına karşı, İngilizlerin üstün ateş gücü dolayısıyla bu savaşta yenilen Sultan Ali Dinar Faşir şehrini bırakarak savaşa devam etmek üzere Merre dağına çekildi. Böylece Darfur Sultanlığı'nın büyük kısmı İngilizlerin işgaline girdi. Sultan Ali Dinar'ın mücadeleye devam etmek için dağlık bölgeye çekildiğini anlayan Miralay Hidson zaman kaybetmeden Merre Dağı'na doğru ilerleye başladı. Miralay Hidson'a göre her geçen gün Sultan Ali Dinar'a mücadele için güç kazandıracaktı. Çünkü Ali Dinar ilk savaşı kaybettikten sonra bu yenilgi yüzünden onun bazı adamlarının ondan ayrıldıklarını öğrenmişti. Bunun için Ali Dinar yeniden toplanmadan savaşın devam etmesi halinde İngilizlerin daha kazanlı olabileceğini düşünmüştü. Bunun üzerine riski üzerine alarak 6 Kasım 1916'da doğrudan ve vakit geçirmeden Sultan'ın karargâhına saldırdı. Bu ani saldırıda Sultan Ali Dinar vuruldu ve hayatını kaybetti[35], İngilizlerin bu başarısı ve Ali Dinar vefatı üzerine Darfur Sultanlığı kuvvetleri dağıldı. Böylece İngilizler 1897'den itibaren ele geçiremedikleri Darfur Sultanlığı'nı 1916'da[36] ortadan kaldırarak Sudan'ın tamamını işgal etmişlerdi.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin merkezden idare ettiği Habeş Eyaleti dışında kalan ve fakat Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak Afrika ortasında XVII. yüz yıldan itibaren varlığını devam ettiren Darfur'daki Fur Hanedanının son Sultanı Hakimi Ali Dinar'dı. İngilizlerin Sudan'ı işgaline rağmen Darfur Sultanı Ali Dinar, 18 yıl boyunca İngilizlere tâbi olamadan hanedanını fiîli bağımsız olarak devam ettirdi. Ali Dinar, bu süre içinde hem Sudan için millî bir lider olmuş, hem de bütün Afrikalılar için emperyalizme karşı bir örnek

[35] Holt, **A Modern History..**, S.124.

[36] K.D.D. Henderson, **The M a kin g of the Sudan,** London 1952, s. 41. (Henderson kendisi Darfur'da Vali olarak çalıştı, neşer ettiği bu eserin aslında Kordufan eski Hakimi Newbold'un hayatı hakkındadır.)

Levent Şahverdi Arşivi

olarak ortaya çıkmıştı. Emperyalizme karşı İslâm dininin sağladığı manevî atmosferden de mücadelesinde faydalanan Ali Dinar, Osmanlı Devleti'ne de gönüllü olarak bağlı kalmıştı. Hatta bu noktadaki samimiyetini Osmanlı Halifesinden bir bayrak isteyerek ve I. Dünya Savaşı'nda da Cihad çağrısına uyarak İngilizlere karşı savaşarak göstermişti. İngilizler 1956 yılına kadar Darfur'un da dahil olduğu Sudan'da işgallerini devam ettirdikleri halde, 1950-1960'larda hâlâ Darfur'daki camilerde hutbeler Osmanlı Halifesi adına okunmaya devam etmişti. Bu bile Ali Dinar'ın ve onu seven Darfurlulann Türklere karşı besledikleri duyguları açık olarak ortaya koymaktadır.

Osmanlıların Sudan'da besledikleri bu güzel hatıratın devamı olarak bugünlerde çıkan Darfur'da kanlı kavgalar ve neticesi olarak bazı sesler Sudan'a askerler gönderilmesi konusunda tartışmalar arasında Sudanlı ve Tarihçi olan Dr. Hasan Mekki "Eğer Darfur'a dışarıdan askerler gelmesi gerekirse Türk askerleri olması lâzım" diyerek Darfur'da Türklere karşı günümüzde bile beslenen güzel duygulara tercüman olmuştu.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

YUSUF AKÇURA VE DİN

Dr. Fatih M. SANCAKTAR*

ÖZET

Bilindiği gibi, lâik düşünce 19. yüzyıldan beri Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur. Bu çalışma da, Türk düşünce hayatında önemli bir yere sahip olan Yusuf Akçura'nın lâiklik düşüncesi incelemektedir. Ancak, özellikle bu çalışmanın incelediği Yusuf Akçura'nın aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin mihenk taşlarından biri olması konunun önemini arttırmaktadır. Zira, Türk milliyetçilerinin lâiklik anlayışı, daha doğrusu dine bakışının sergilenmesi, Türkiye'de lâiklik yaklaşımlarını ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Bu amaçla, bu çalışmada öncelikle Yusuf Akçura'nın lâiklik düşüncesinin anlaşılması için onun yaşamında dinin yeri ve İslâm dinine bakışı izah edilerek, daha sonra onun lâiklik anlayışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Yusuf Akçura, Lâiklik, İslâm Dini, Türk Milliyetçiliği,

* YYÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

YUSUF AKÇURA AND RELIGION

ABSTRACT

It is known that laicism has been influencing Turkish intellectuals as from the 19th centruy. So this article examines laicism idea of Yusuf Akçura, who has got an important place and position in the Türkish idea lifetime. On the other hand, Yusuf Akçura is known as one of important touchstones of Turkish nationalism. This point arises the importance of this article. This is because this article partly explores Turkish nationalist' religion and laicism appraoches in Turkey. Therefore, this article firstly shows Yusuf Akçura's appraoch of Islam Religion and the place of the religion Islam in his life in order to understand the laicism idea of Yusuf Akçura, and secondly explains his laicism understanding.

Key Words

Yusuf Akçura, Laicism, Islam Religion, Turkish Nationalism, Ottoman Second Constitutional and Republic of Turkey

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Yusuf Akçura'nın din ve özellikle İslâm dini hakkındaki görüşlerine girmeden önce, dinin onun yaşamında nasıl bir yer kazandığını, hangi düşünce ve düşünürlerden etkilendiğini görmek faydalı olacaktır. Zira, düşüncelerin bulunulan zamandan, sosyal yaşamdan, kişilerin kendi hayatındaki süreçten ve iletişim içerisinde bulunduğu düşünürlerden etkilendiği gerçeği göz ardı edilemez.

Yusuf Akçura'nın Çocukluk ve Gençlik Çağlarında Dinin Yeri

Türk milliyetçiliğinin önemli temsilcilerinden olan Yusuf Akçura, dikkate değer düşünürler yetiştirerek bütün Türk dünyasını etkileyen Kazan Türklerinden olup, 1876 yılında Simbir şehrinde doğmuştur. Henüz iki yaşında iken babasını kaybetmiştir[1]. Yusuf Akçura, kendisi "pek ciddi" olarak görmese de, dini yönü ağır basan ilk eğitimini, Rusya'dan ayrılmadan önce Lohafka'da mahalle imamı ve ilkokul öğretmeninden almıştır[2]. Dinî ağırlıklı bu eğitimini, annesi ile birlikte 1883 yılında geldiği İstanbul'da dinî bilgileri ve yazmayı öğreten Mahmut Paşa Camii yanındaki ilkokulda, bir süre sonra da Kara Hafız ilkokuluna giderek sürdürmüştür. Bu okulda "İnna fetahna" suresini okurken hocasından yediği tokadı hiç unutmamıştır[3]. Ancak, Yusuf Akçura ileriki yıllarda ifade edeceği üzere, bu okullarda eğitim adına "hemen hiç bir şey" verilmemesine rağmen, çocuklara bir ideal, hedef ve emel vermede "şuursuz" bir şekilde de olsa büyük bir başarı sağlandığını ifade etmektedir. Ona göre, bu ideal çocukları Müslüman yapmaktı[4]. O, bu ilkokul yılları sırasında annesinin hastalanması üzerine, Bursa kaplıcalarına gitmek zorunda kalmıştır. Bursa'daki ikameti esnasında, teravih namazı için gittiği Ulu Camii'nin görüntüsü kendisinde "unutulmaz intibalar" bırakmıştır[5].

Bursa'dan İstanbul'a döndükten sonra Yusuf Paşa semtine taşınan Yusuf Akçura, kız ve erkek çocukların ayrı ayrı bölümlerde okuduğu ve yeni

---

[1] Ahmet Temir, **Yusuf Akçura,** Ankara 1987, s. 9-10.

[2] Yusuf Akçura, "Defter-i Amalim", nakleden Muharrem F. Togay, **Yusuf Akçura'nın Hayatı,** İstanbul 1944, s.101.

[3] **A.g.e.,** s.103-104.

[4] Yusuf Akçura, "Emel(İdeal)", **Türk Yurdu,** II/16, 27 haziran 1912, s.485.

[5] Yusuf Akçura, "Defter-i Amalim", nakleden Muharrem F. Togay, **Yusuf Akçura'nın Hayatı,** s. 105.

Levent Sahverdi Arşivi

usulde tedrisatın yapıldığı bu semtin ilkokuluna kayıt yaptırmıştır. O, dini eğitimin ağırlıklı olduğu ilkokullarından sonra gittiği yeni usuldeki bu okulun üzerinde yapacağı değişimi fark edecek, o dönem eğitiminin yansıması olan ikililiğin tesirlerini hissedecektir. Zira, ileride, bu okulda derslerdeki düzen ve disipline rağmen, öğrencide itaat, nizam ve terbiyenin diğer ilkokullardan daha kötü olduğunu ifade edecektir. Hatta, erkek öğrencilerin uzaktaki kız öğrencilere karşı terbiyesizce tavırları kendisini şaşırtmış[6], ayrıca manasını bilmese de, kötü söz ve küfürleri bu okulda öğrenmiştir[7].

Yusuf Akçura, annesinin, üvey babası olacak olan Dağıstanlı Osman Efendi ile evlenmesinin ardından, 9 yaşında Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştiye'sine kayıt yaptırmıştır. Dinî bilgilerle birlikte, lisan ve fen bilimleri okutulan bu okul da Yusuf Akçura'yı derinden etkilemiştir. Her şeyden önce, okuldaki hocaların menfi tavırları ve metotsuz eğitimleri kendisinde olumsuz bir tesir bırakmıştır. Diğer taraftan, bu okulda dinî konulara merak sarmış, hatta Rum ve Ermeni öğrencilerle din ve Hıristiyanlık üzerinde tartışmalara girişmiştir[8]. Daha sonra yazdığı bir makalesinde, İstanbul'da gördüğü bu eğitim sistemini eleştiren, bu eğitimin öğrencilere gerekli ve güçlü bir "dinî, millî, vatanî" ve diğer herhangi bir ideali aşılamaktan uzak olduğunu[9] ifade eden Yusuf Akçura'ya göre, Osmanlı Devleti'ndeki Rüştiye ve İdadî okullarında "mütenakıs, mütesadim fikirlerini tanzim edecek hepsinin fevkinde vazıh ve parlak bir gaye-i emel gösterip talebeyi ona doğru sevk edecek muayyen ve kati bir ahlak, bir terbiye yoktur. İbtidaiyeden tâli mektebe geçen çocuk dalgalar arasında kalmış, yelkensiz, dümensiz bir tekneye döner, bir tarafa yürüyemez, bir şeye kuvvetle inanamaz, hatta manevi bir şeyi sevemez" haldedir[10].

Rüştiye Mektebi'nde okurken, 1889 yılında doğduğu ve akrabalarının bulunduğu Kazan'a annesi ile birlikte seyahate çıkan Yusuf Akçura'yı, Rus Devleti tarafından zorla Hıristiyanlık propagandasına ve eğitimine tabi tutulan Türklerin durumu derinden etkilemiştir. Bu durum, onun kalbinde

[6] **A.g.e.**, s.106.
[7] **A.g.e.**, s.114.
[8] **A.g.e.**, s. 113-114.
[9] Yusuf Akçura, "Emel(İdeal)", **Türk Yurdu**, II/16, 27 Haziran 1912, s.489.
[10] A.g.m., s. 487.

Levent Şahverdi Arşivi

unutulmaz yaralar açtığı gibi, Rus adını her duyuşunda bu insanların hali aklına gelmiştir[11]. Hatta, bu seyahat sırasında okuduğu bir kitapta Rus Devleti'nin himayesinde olan Kasım Hanlığı Devleti'ne mensup bazı Hanların Hıristiyan olduğunu görmesi, Ruslara karşı duyduğu nefreti arttırmıştır[12]. Diğer taraftan, Yusuf Akçura, bu seyahat vasıtasıyla Rusya'daki akrabalarını, Türklerin bulunduğu bölgeleri gezme ve tiyatro, operaya da giderek Batı kültürünü nispeten tanıma fırsatı bulmuştur[13].

1890 yılında İstanbul'a dönen Yusuf Akçura, tekrar askerî rüştiyenin üçüncü sınıfına devam etmiş, 1892 yılında rüştiyeyi tamamlayarak Harbiye'ye kabul edilmiştir. Harbiye'deki eğitimi sırasında bir kez ceza alan Yusuf Akçura, 1896 yılında bu okulu da bitirerek Erkan-ı Harb (Kurmay) sınıflarına ayrılmış ise de, Avrupa'da bulunan Jön-Türkler ile ilişki içerisinde bulunduğu iddiasıyla bir kaç ay sonra tutuklanmıştır[14].

Bu tutuklanma sırasında, II. Abdülhamit devrinde bir çok asker ve aydın kişinin maruz kaldığı üzere, meşrutiyetçi ve Jön-Türklük suçlarıyla itham edilen Yusuf Akçura, arkadaşı Ahmet Ferit (Tek) ile birlikte 1898'de Trablusgarb'a sürgüne gönderilmiştir. Bir süre sonra Trablusgarb'dan, yine Ahmet Ferit Bey ile beraber kayıkla Tunus'a, oradan da Paris'e kaçmaya muvaffak olmuştur. Paris'te Jön-Türk çevrelerinden Ahmet Rıza Beyin muhitine dahil olmuş ve bu arada üç yıl eğitim göreceği Paris Siyasî Bilimler Enstitüsü'ne girmiştir.

Paris'te hem eğitimini sürdüren, hem de konferans, tiyatro ve operalara giderek Paris'in, dolayısıyla bir çok Osmanlı aydının kitaplarda gördükleri Batı'nın kültürel ortamını teneffüs eden Yusuf Akçura'yı sabah erkenden kalkarak "namazını kılan" biri olarak görmekteyiz[15]. Yine, Paris'te iken siyaset dışında felsefe, sosyoloji, tarih konularıyla yakından ilgilenen Yusuf Akçura, 1903'de "Osmanlı İmparatorluğu Müesseseleri Üzerine bir Tecrübe" adlı bitirme tezi ile eğitimini tamamlamış, Ahmet Rıza Beyin çı-

[11] Yusuf Akçura, "Defter-i Amalim", nakleden Muharrem F. Togay, **Yusuf Akçura'nın Hayatı,** s. 124-125.

[12] **A.g.e.,** s. 136.

[13] **A.g.e.,** s.122-123.

[14] Ahmet Temir, **a.g.e.,** s.26.

[15] Emel Esin, "Akçuraoğlu Yusuf Bey'e Dair Hatıralar", **Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri,** Ankara 1987, s.36-37.

Levent Şahverdi Arşivi

kardığı "Şura-i Ümmet"[16] ve "Meşveret" gazetelerinde düşüncelerini aks ettirme imkânı bulmuştur[17].

II. Abdülhamit dönemindeki bir çok aydın gibi, kaçak ve rejim karşıtı olması sebebiyle Osmanlı topraklarına giremeyen Yusuf Akçura, Paris'den Kazan'a geçerek, Rusya Müslümanları adlı bir partinin etkinliklerinde ön saflarda bulunmuştur. Ancak O, bu hareketlerinden memnun olmayan Rus idaresi tarafından tutuklanarak, Kazan Vilâyet Hapishanesi'ne atılmıştır[18]. Çok sıkıntılı geçtiği anlaşılan bu hapis hayatı sırasında, bir cuma günü imamın vaazını "ehemmiyetle, tevazu" ile dinlerken, İnşirah suresinin manasından hareketle, kendi ruh dünyasını anlatan şu cümleleri sarf etmiştir; "Bu benim için fazla yüksek; küçük, pek küçük içtihadımın, beşeriyetin en büyük inkılâblarından birinin failine hitab buyurulan kelimât-ı kudsiye ile teselli olunması beni utandırıyor. Mamafih bu elfaz-ı İlahiyye'nin istimaında, tarif-i na-kabil bir zevk-i semavi duyuyorum. Amenna ve saddakna! Feinna maal-'usri yusran. İnna maal-'usri yusran"[19]. Diğer taraftan 1904 yılında Rusya da bulunduğu sırada kendisinin bütün Türk Aydınları tarafından tanınmasına vesile olacak meşhur makalesi "Üç Tarz-ı Siyaset"i "Türk" gazetesine göndererek, yayınlama fırsatı bulmuştur[20].

Etkilendiği Çevreler ve Düşünürler

Yukarıda görüldüğü üzere dinî hayatın yoğun yaşandığı geleneksel bir kültürde yetişen, ilk eğitimini yine dinî ağırlıklı gören ve çocukluktan yetişkinliğe kadar canlı bir dinî yaşam süren Yusuf Akçura, Askerî Rüştiye, Harbiye'de okuduğu esnada ve Jön-Türklerle ilişkisi vasıtasıyla kendisini derinden etkileyecek düşünce dünyası ile tanışma fırsatı bulacaktır. Zaten, o dönemde Harbiye ve Tıbbiye okullarında bir çok Osmanlı aydını felsefi ve siyasal düşünce noktasında batılı düşünürlerin etkisi altında kalmışlardı. Ancak, onun asıl fikirlerinin olgunlaştığı dönem Paris ve Kazan'da bulunduğu yıllara denk gelmektedir. Öncelikle, Yusuf Akçura, II. Abdülhamit yöneti-

[16] Şura-i Ümmet gazetesinde çıkan makaleleri daha sonra, **"Eski Şura-i Ümmet'de Çıkan Makalelerimden"** adı altında İstanbul Tanin Matbaasında 1913'de neşredilmiştir.

[17] Ahmet Temir, **a.g.e.,** s.28-29.

[18] Abdullah Taymas, "Yusuf Akçura'nın Türkçülüğü ve Rusya Türkleri Arasındaki Çalışmaları", **Türk Yurdu,** XXVI/7, İstanbul 1942, s.224.

[19] Emel Esin, **a.g.m.,** s.38.

[20] Ahmet Temir, **a.g.e.,** s. 30-31.

Levent Şahverdi Arşivi

minden kaçarak gittiği Paris'te eğitim gördüğü yıllarda, Albert Sorel, Emile Boutmy, Anatole Lorey-Beaulieu gibi tanınmış Fransız bilim adamlarından dersler almıştır. Bu önemli düşünürlerin fikirlerinden etkilenerek, tarihî ve siyasî olaylara materyalist bir yaklaşım içerisinde bakmış, fikir ve ideallerin arkasında maddî ve ekonomik güçlerin de var olduğuna inanmıştır[21]. Bu noktada, onun üzerine çalışma yapanlar, Paris'teki bu eğitimin, sosyal olayları tarihten elde edilen metot ile çözümleme şeklinde beliren bir düşünce yapısına ulaşmasında etkili olduğunda hem fikirdirler. Ayrıca, bu yönüyle Yusuf Akçura'nın Türk tarihçiliğine yenilik getirdiği kabul edilmektedir[22]. Ancak, aşağıda göreceğimiz üzere, Yusuf Akçura sosyal olayların altında sadece maddî ve ekonomik etkenleri görmediğinin altı çizilmelidir.

Yine, Rusya'da bulunduğu dönemde Türk aydınları ile de fikir alışverişinde bulunan Yusuf Akçura'yı etkileyen şahısların başında, "Tatar reform ve modernizmin öncüleri" Şahebettin Mercani, Kayyum En-Nasiri, Alimcan Barudi gibi şahıslar gelmekte idi. Bu şahıslardan bir çok temel fikir edinen Yusuf Akçura, en çok etkilendiği konu İslam'da Reform'un gerekliliği idi[23]. Bununla birlikte en fazla etkilendiği kişi Gaspıralı İsmail Bey[24] idi. Yusuf Akçura üzerinde değerli bir çalışma yapmış olan François Georgean'a göre; Yusuf Akçura, Türklerin birliğini sağlama, ılımlı politika yapma, siyasal alandan daha çok kültürel alanda mücadele etme, kadının toplumdaki önemi konusundaki düşüncelerini Gaspıralı İsmail Beye borçludur. Ayrıca, "doğayı gözlemleme, gerçekliğin incelenmesini temel alma ve tarihsel çözümlemeye önem verme" gibi bir metodu edinmesinde Gaspıralı İsmail Beyin rolü olmuştur[25].

---

[21] François Georgean, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, 2. Baskı, İstanbul 1996, s.30-31. Bu düşünce yapısından dolayı, Niyazi Berkes ve Samet Ağaoğlu, Yusuf Akçura'nın biraz sola kayan fikirlere sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Bu noktada, Ercüment Kuran da, Türk tarihçilerinin ve milliyetçilerinin 1940'dan sonra, Türk-İslam sentezine yönelmeleri ve sosyalizme cephe almaları sebebiyle, Yusuf Akçura'nın milliyetçi çevreler tarafından ihmal edildiği kanaatindedir. Niyazi Berkes, "Unutulan Adam", **Sosyoloji Konferansları (Ziya Gökalp Özel Sayısı)**, XIV, s.200-203; Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları,** 3. Baskı, İstanbul 1969, s.69; Ercüment Kuran, "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği", **Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri,** s.48.

[22] Mehmet Eröz, "Yusuf Akçura'nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri", **Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri,** s.51. Ercüment Kuran, **a.g.m.,** s. 46; François Georgean, **a.g.e.,** s. 72-84.

[23] François Georgean, **a.g.e,** s. 23-25.

[24] Gaspıralı İsmail Bey hakkında geniş bilgi için bakınız Mehmet Saray, **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey,** Ankara 1987; Mehmet Saray, **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği,** İstanbul 1993.

[25] François Georgean, **a.g.e,** s. 26-27.

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Akçura ve Din

Yusuf Akçura'nın dine yüklediği fonksiyon göz önüne alınırsa, bugün dahi Türk düşünce ve siyasî hayatımızda kuvvetli bir şekilde kendini gösteren ikircikli bir düşünce yapısını sergilediği gözlemlenecektir. Bundan dolayı dine bakışını iki ana başlık altında incelemek, konunun daha anlaşılır olmasına yardımcı olacaktır. Çünkü, o, topluma yön ve bir ruh verilmesi hususunda sık sık dine başvururken, siyaset ve devlet örgütlenmesi bazında dinî referanslarda zayıf davranacaktır. Öyle ki, bu görünümü sergilerken mensup olduğu dine başvursa da, ulaştığı sonuçta veya son değerlendirmede ortaya koyduğu bilgi ve yaklaşımların Avrupa tarihinden ve düşüncesinden yola çıktığını çoğu kez görmekteyiz.

Devlet, Siyaset ve Din İlişkisi: Öncelikle, Yusuf Akçura'nın içinde bulunduğu toplumun ve kendisinin inandığı din olan İslâm'a bakışı, devlet, siyaset ve din ilişkisine dair düşüncelerini anlamak için bir hareket noktası oluşturabilir. Ona göre, İslâm hem bir dindir, hem de sosyal ve siyasî bir "meslek", yani 'politika/yol'dur. Zira, İslâm kendisine inananları, birey ve toplumu nizama sokan, toplumun eski anlayış, inanç, ahlak, âdet ve kanunlarının yerine kendisinin öngördüğü yapı ve yaklaşımları inşa eden bir dindir[26]. Böylece, İslâmiyet'te din ile devlet birleşmiştir. İslâm cemiyetlerinin müesseseleri ve dolayısıyla İslâm cemiyeti, İslâm devleti birer dinî cemiyet ve devlettir[27].

Diğer taraftan, Yusuf Akçura açısından İslâm dini, çeşitli ırklardan oluşan mensuplarının hepsini eritip birleştirerek, "bir değirmenden çıkan un misali" gibi eşit ve kardeş bir toplum ortaya çıkarmak istemektedir[28]. Bu yüzden, ona göre, İslâmiyet ümmet ideali sebebiyle bütün milliyetçilik anlayışlarına kesinlikle karşıdır. Ancak, İslâmiyet, bu hedefler doğrultusunda tarih sahnesinde güçlü bir temsil yeteneğini göstermesine rağmen[29], ırkların "ahlak, adet ve bazı itikadlerini" tamamıyla silememiştir[30]. Örneğin, Türkler ve İranlılar'da görüldüğü üzere böyle bir devlet ve millet oluşmamıştır[31].

---

[26] Yusuf Akçura, "Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Bakış", **Bilgi mecmuası,** I/1, s.72.

[27] **A.g.m.,** s.75. Yusuf Akçura'ya göre, Osmanlı Devleti de bu çerçevede bir İslam devletidir. Bu devlette Arap, Bizans ve İran tesiri bulunsa da, ağırlıklı olarak İslam ve Türk örf ve adetlerinin etkisi altındadır. Bu son temel iki kaynaktan İslam, daha çok etkilidir. **A.g.m.,** s.72.

[28] **A.g.m.,** s.72.

[29] Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset,** Haz.: Enver Ziya Karal, 2. Baskı, Ankara 1987, s.32, 34.

[30] Yusuf Akçura, "Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Bakış", **Bilgi mecmuası,** I/1, s.72.

[31] Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset,** s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu noktada, Yusuf Akçura'nın, Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun Kur'an-ı Kerim ve Hadislere dayanarak İslâmiyet'in milliyetçiliğe karşı olmadığını ispat etme çabasından daha farklı bir yol takip ettiğini görmekteyiz[32]. Gerçi, aşağıda gerekçesini ifade edeceğimiz üzere, Yusuf Akçura "en azından" cumhuriyet dönemine kadar, İslâm dinini dışlayan bütün yenileşme hareketlerine karşı idi[33]. Ancak, onun bir çok hususta olduğu üzere din-milliyetçilik ilişkisinde de temel yaklaşımı, tarihî sürecin getirdiği zorunluluk, kaçınılmaz yol teması üzerine oturmaktadır[34]. Bu yüzden, onun için tarihî süreç "kadir-i mutlak"tır[35]. Öyle ki, tarihin doğal akışına karşı gelenler, bulundukları topluma bunalım kazandırmaktan öteye gidemezler[36]. Bu yaklaşım, tarihî düz, ileriye doğru giden bir çizginin evrimi olarak algılaması temeline dayanmaktadır. Ancak, ulaşılan bu düşünce, belirli bir coğrafyadan hareket etmekte, Hıristiyanlık ve daha doğrusu bu dine mensup olanların, Batı medeniyetinin tarihî sürecini gözetmektedir. Böylece, dini adeta 'reforme' eden, yeni bir şekil veren, dini Batı'nın 19. yüzyılda ulaştığı bilgi ve siyasal yapı ile değerlendiren bu yaklaşım, Yusuf Akçura'nın dinin dışında bir fikir üretmesine, lâik bir düşünceye ulaşmasına neden olmuştur.

Nitekim, ona göre, İslâmiyet tarihteki ve dinlerdeki evrimi dikkate almalıdır. Yine, bu evrim sonucunda ulaşılan bir değer olan milliyetçiliği kabullenmek[37], tarihin yasalarına boyun eğmek zorundadır. Yusuf Akçura, bu

---

[32] **A.g.e.,** s. 34; François Georgeon, **a.g.e.,** s. 25; Ayrıca İslamiyet'te milliyetçilik konusundaki tartışmalar ile ilgili bakınız, Masami Arai, **Jön-Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği,** İstanbul 1994, s.107-110; İsmail Kara, "İslamcılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması", **Tarih ve Toplum,** S.28, İstanbul 1986, s. 240-247.

[33] François Georgeon, **a.g.e.,** s.25. Örneğin, bu dönemde aydınlar tarafından sıkça ifade edildiği üzere, Yusuf Akçura da İslam Devleti'nin millet egemenliği ilkesine, demokratik bir yapıya sahip olduğunu düşünmektedir. Yusuf Akçura, "Birinci Sene-i Tedrisiye Nihayetinde", **Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale,** s.96.

[34] Nitekim, cumhuriyet döneminde Yusuf Akçura, Batı tarihinin siyasal sistem noktasında ulaştığı milli egemenlik ilkesine muhalefeti "Allah'ın yer yüzünde görmek istediği adalete karşı gelmek, İrade-i İlahiyye'ye isyan etmek" olarak görmekte, tarihi zorunluluğa ilahi zemin hazırlamaktadır. Yusuf Akçura, "Teceili Günü", **Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale,** Hilmi Kitabevi, 1924 İstanbul, s.220-221.

[35] Yusuf Akçura, "İkinci Sene-i Tedrisiyye İbtidasında", **Siyaset ve İktisat,** s.109.

[36] Yusuf Akçura, "Milliyetçilik, Halkçılık", **Siyaset ve İktisat,** s.136.

[37] Nitekim, Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde Türk milliyetçiliğinin İslamiyet'ten üstün bir ilke haline geldiğini açıkça ortaya koymuş ve İslamiyet'in bu temel ilkeye hizmet etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yusuf Akçura, Paris Siyasal Bilgiler Okulu'na sunduğu bitirme tezinde daha da ileri gitmiş, Osmanlı kurumları üzerine yaptığı sonuç bölümünde, milliyetçilik düşüncesinin, Osmanlı

Levent Şahverdi Arşivi

noktadan hareketle, yani Batı'nın tarihsel sürecine ve Avrupa toplumunun, devletlerinin yapısına bakarak dinin vicdanlara çekilmesini[38] önermektedir. Özellikle, bu hususta yine Hıristiyanlığı misal göstererek, "zamanımız tarihinde görülen genel akım ırklardandır. Dinler, din olmak nedeniyle gittikçe siyasal önemlerini, kuvvetlerini yitiriyorlar, toplumsal olmaktan çok kişileşiyorlar. Toplumlarda vicdan özgürlüğü, din birliğinin yerini alıyor. Dinler cemiyetlerin işlerini düzenleyici olmaktan vazgeçerek kalblerin kılavuzluğunu üzerlerine alıyorlar. Tanrı ile kul arasında bir vicdan bağı durumuna geliyorlar"[39] demektedir.

Yine, Yusuf Akçura'nın Batı medeniyetinin geçirdiği tarihî merhalelerden yola çıkarak, mutlak belirleyici olarak gördüğü tarihî evrimi önünde durulmaz bir tufan gibi algılamasına dair bir başka örnek de, onun İtalyan birliğinin kurulması aşamasına dair düşünceleridir. Ona göre, 1848 İhtilâli'yle birlikte İtalya'da, İtalya'nın istiklâlini, birleşmesini ve meşrutiyetin kurulmasını isteyen bir grup oluşmuştur. Bu grup bütün İtalyan devletçiklerinin bu arzu doğrultusunda hareket etmesini istemiş ve bu isteklerinde de başarılı olmuşlardı. İtalya'nın birlikteliği ve istiklâli için bu gruptan bazıları da, ıslâhat taraftarlığı ve İtalyan vatanperverliği ile şöhret kazanan Papa IX. Pi'ye baş vurmuşlardı. Bu Papa bazı ıslâhatlar yapmış olmasına rağmen, Papalık devletinin ruhu, hür ve meşruti bir idareye müsait olamaması nedeniyle meşrutiyet isteğinde bulunanların arzularını yerine getirmemiştir. Zira, Papalık dinî bir devlet idi. Papa, konuşma ve basın hürriyetini kabul ederek, dine dayanan teşkilâtının eleştirilmesine izin veremezdi, mutlak olan dinî kanunlar, yetersiz insan aklı ile değerlendirilemezdi. Yine, hürriyet ve meşrutiyetin dinî hükümlerle bir arada yaşaması imkânsızdı. Çünkü, her iki anlayışın temelinde zıtlık vardı. Hür, meşruti ve cumhu-

topraklarında yaşayan Müslüman olmayan milliyetler arasında, onları tek bir millet olarak kaynaştırmanın ciddi olarak düşünülemeyeceği kadar ileri boyutlara ulaşmış olduğunu kabul ediyordu. Hatta bu düşüncesinin bir yansıması olarak, Osmanlı Devleti'nde, gayri Müslimlerin gerçek anlamda ulusal özerkliğe sahip olacakları federatif bir devlet kurulmasını da öneriyordu. Bu öneri döneminin başat düşüncesi ve birlikte yaşama projesi olan Osmanlılığa aykırı idi. Bu Rusya'daki Türklerin özerkliğe kavuşmasını isteyen birisinin düşünceleri olarak da dikkate değer bir anlayıştır. Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 31-33, 37-39. François Georgean'a göre bu düşünce, ileride Türk milliyetçiliğinin İslamiyet'e yeni bir canlılık kazandırması düşüncesine ilham kaynağı olmuş, Müslüman ülkelerde milliyetçiliğin gelişmesi İslamiyet'i zayıflatmaktan çok, güçlenmesine hizmet etmiştir. François Georgeon, **a.g.e.**, s.46-47.

[38] Yusuf Akçura, **a.g.e.**, s. 32-33.

[39] Yusuf Akçura, **a.g.e.**, s. 34-35.

Levent Şahverdi Arşivi

rî bir devlet lâik olmaya mantıken mecburdu. Papa'nın bu durumu kabullenmesi ise, kilise devletinin esasını inkar etmesi demekti[40].

Belki de bir noktada, İslâm dininin milliyetçiliğe izin vermemesi, kültür, ekonomi ve sosyal alanda sıkıntı içerisinde olan Türklüğü ön plâna çekmek isteyen, Türklerin kurtuluşunu millî benliklerine kavuşmasıyla mümkün olacağını iddia eden Yusuf Akçura için, tarihi zorunluluk ilkesinin yanı sıra Batı'nın ulaştığı din-devlet ayrımı ilişkisi, dinin vicdanlara çekilmesi düşüncesi bir çıkış noktası oluşturmakta idi. Zaten kendi hayatı boyunca Türklük üzerine gösterdiği çaba, eğilim ve kaleme aldığı makalelerdeki Türklüğün güçsüz kaldığına dair endişeleri bunu bize göstermektedir[41].

Diğer taraftan, onun Üç Tarz-ı Siyaset makalesinde[42] devletin Panislamizm üzerine politika üretmesinin hem iç, hem de dış nedenler dolayısıyla doğru bir hareket tarzı olarak görmemesi, olaylara yaklaşımda dinî bakış açısından sıyrıldığını göstermektedir[43].

Yine, Yusuf Akçura, lâik devlet modelini benimseyen cumhuriyet döneminde yaşamanın da getirdiği siyasî ve düşünce rahatlığı sayesinde, Osmanlı Devleti'nin dağılmasındaki başlıca sebeplerden dinin neden olduğu olayları da şöyle sıralamaktadır: 1. Batı'da Reform ve Rönesans hareketinin doğuşunu, Osmanlı-Müslüman topluluğunun "başka dillerle konuşup başka mezheblere tabi bulunmasından dolayı" iştirak etmemiş olması, 2. Osmanlı Devleti'nin siyasî, adlî ve idarî teşkilâtının esaslarından biri olan İslâm şeriatının zaman ve mekana göre terakkî ve tekamül ettirilmemesi, 3. Şeriat esaslarına göre düzenlenen mektep ve medreselerin, XVII. asırdan itibaren Batı'da gelişen serbest ilimleri benimsememesinden ötürü, Osmanlıların medenî tekamüle yeterince hizmet edememesi, 4. Batı'nın Rönesans'dan sonra dinî alâkalardan yavaş yavaş sıyrılmasına rağmen, Osmanlı ülkesinde bu tür bir anlayışın gelişmemesi[44]. Böylece, Osmanlı'nın

[40] Yusuf Akçura, **Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi,** Ankara 1933, s.16-17.

[41] Muharrem F. Togay, **Yusuf Akçura'nın Hayatı,** s.84-85..

[42] Enver Ziya Karal Yusuf Akçura'nın Üç tarz-ı Siyaset makalesinin, "şeriat kalıpları ve padişah merkezli reform düşüncelerinde" bağımsız hareket etmesi nedeniyle "laik düşüncenin" mükemmel bir eseri olarak görmektedir. Ona göre sorunun ortaya atılmasında ve eleştirilmesinde şeriattan faydalanılmaması, siyasi düşüncenin dini düşünceden ayrılması konusunda bir başlangıçtır. Yusuf Akçura, **a.g.e.,** s.11

[43] Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset,** s.19-20, 22-23, 27-32, 34

[44] Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVII. ve XIX. Asırlarda),** 1940 İstanbul, s.6, 8-9.

Levent Şahverdi Arşivi

geldiği nokta bir taraftan yine Avrupa tarihi örneği ile izah edilmeye çalışılmakta, diğer taraftan geleneksel İslâm düşüncesinin dışında bir yaklaşımla, geri kalıştaki sebeplerden birisi İslâm "şeriatı" olarak sunulmaktadır. Yusuf Akçura'nın bu eleştirel tarzı da, hareket noktasına din dışı bir düşünceyi yerleştirmesinden kaynaklanmakta idi.

Yusuf Akçura'ya lâik bir düşünce karakteri kazandıran diğer bir hususta tarihî dönemlerin sınıflandırılmasında ne Avrupa ne de İslâm tarihini merkeze almasıdır. Sınıflama Türk topluluklarının tarihî üzerinden yapılmaktadır. Bu ise, bugün de bir problem olarak duran Batı'nın tarihî seyri sınıflandırmasından farklı bir hareket tarzını ortaya koymaktadır[45]. Ancak, bu düşünce tarzı, Osmanlı veya Türk tarihini ağırlıklı olarak İslâm merkezi etrafında izah eden yaklaşımdan uzaklaşması ile daha çok değer kazanmaktadır. Ayrıca, ifade ettiğimiz üzere Akçura'nın bu düşüncesi Türklüğü öne çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, tarihin safhalarında İslâmiyet belirleyici gösterilmemektedir. Nitekim, cumhuriyet döneminde de, bu tür tarih anlayışı devletin resmî tarih tezi ve Akçura bu tezin oluşturulması sırasında Atatürk'ün de teşvikleriyle öncülük edenlerden olacaktır[46].

Sosyal Meselelerde Din

Yusuf Akçura'nın siyasal meselelerin aksine, sosyo-kültürel meselelerde İslâm dininin ana kaynaklarına baş vurduğunu görüyoruz.. Örneğin, Türkiye'de kız mekteplerinin açılıp Müslümanların kendi eğitim kurumlarında eğitilmesini, toplumun ilerlemesi yolunda önemli bir yol olarak gören Yusuf Akçura'ya göre, Hazreti Peygamber'in kız çocukların okutulmasına dair hadisi, Müslümanlar tarafından göz ardı edilmiştir[47]. Ayrıca, Batı

[45] Yusuf Akçura, "Türk Tarihinin Devrelere Taksimi", **Türk Yurdu,** VIII/4(23 Mayıs 1915), s.2561-2563.

[46] Etienne Copeaux, **Tarih ders Kitaplarında(1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine,** Cev.: Ali Serktay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s.25-26, 38.

[47] Yeni Türk Devleti'nin kendi yapılanmasını eğitimle sağlayacağına inanan Yusuf Akçura, bunu da Hazreti Peygamber'in cihad-ı ekber kavramıyla izah etmektedir. Artık Türkler, kendilerini dünyada kabul ettirebilmek için eğitimi araç olarak kullanıp her medeni sahada ilerleyebileceklerdir. Bu yüzden eğitim kurumları, Türklerin dünya görüşlerini, hayat anlayışlarını değiştirmelidir. Ona göre batı Türkleri, hayatın her sahasında ve eğitimde hayata "maverai, destanî ve edebî" bir şekilde yaklaşmaktadır. Yusuf Akçura, bu bakış tarzını küçümsememekte, hatta bu özelliğin Türkleri askeri sahada başarılı kıldığına inanmaktadır. Ancak, hayata bu şekilde bakış Türkleri maddi, iktisadi sahada başarısız kılmıştır. Bu nedenle Yusuf Akçura dünya üzerinde güçlü diri ve başarılı kalabilmenin sırrını, manevi ve sosyal bilimler ile fen bilimleri ayrımı yapmadan veya ikisinden birine ağırlık vermeden, bu ilimlerin birlikte yüksek okul seviyesinde eşit olarak öğretilmesinde görmektedir Yusuf Akçura, "Kız Sultani Mektebi",

Levent Şahverdi Arşivi

medeniyetinin ilerlemesinin altında düşünce özgürlüğünün bulunduğuna inanan bir çok Osmanlı aydını gibi Yusuf Akçura, İslâm medeniyetinin de geleneğinde "fikir bağlanamaz"[48] esası çerçevesinde fikir hürriyetinin var olduğunu düşünmektedir.

Yine, ona göre İslâm dini toplumun diri tutulmasında önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü, insanı sarhoş edici içkileri yasaklanmıştır. Bu özellik dinin en büyük faydalarından birisidir[49].

Yusuf Akçura diğer bir konuda dinin önemini şu şekilde ortaya koymaktadır. O, dinin sosyal bütünlüğü sağlamada temel rol oynadığı bir toplumda, dinî bayramlara önem verilmemesini endişe verici bir durum olarak görmektedir. Ona göre bayramlar toplum içerisinde bir dinamizmin ve ataletten kurtulmanın sembolüdür. Öyle ki "maddiyata önem veren Avrupa dahi bayramlarına büyük önem vermektedir"[50].

Yusuf Akçura, son dönemde Osmanlı aydınları tarafından Osmanlı toplumu üzerinde sıkça durulan bir kanaati ifade ederken, kendi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bu husus, özelde Müslümanların, genelde bütün Doğu toplumlarının çalışma azminin olmaması, say' yoksunluğudur. Yusuf Akçura'ya göre, bu durum İslâm'ın Müslümanlar tarafından anlaşılamamasından, özellikle kaderin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. O, Sünni Müslümanların itikadda Maturidi ve Eşari mezheblerine bağlı olmalarına rağmen, Hint felsefesinden kaynaklanan kader anlayışının etkisinde kalarak, çalışma azimlerinin yok olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Sami dinleri ve Batı felsefesi dünya saadeti için çalışma ve yükselmeyi tavsiye eder. Bu yüzden, Yusuf Akçura Osmanlı Devleti'nin dağılma sebepleri arasına bu çarpık kader anlayışını koymaktadır[51].

Sırat-ı Müstakım, VI/147, s.276-278. Yusuf Akçura, "Cihad-ı Ekbere Dair", **Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale,** s.123-125, 128-129; Yusuf Akçura, "Birinci Sene-i Tedrisiye Nihayetinde", **Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale,** s.92.

[48] Yusuf Akçura, "Birinci Sene-i Tedrisiye Nihayetinde", **Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Makale,** s.90.

[49] Yusuf Akçura'ya göre, Cengiz İmparatorluğunu ve Romalıları ayakta tutan, bu devletlerin büyük fetihler yapmalarına sebep olan faktörlerden biriside içki yasağıdır. Ancak İslam'ın kesin emirlerine rağmen "İran'ın bozuk çürütücü şiir've felsefesi" yüzünden doğuda gelişen içki eğilimine karşı, din adamları ve bilim adamlarını birlikte harekete çağırmaktadır. Yusuf Akçura, "Sarhoşluğa Karşı", **Türk Yurdu,** VIII/ 86, s.2651-2655.

[50] Yusuf Akçura, "Bayram İhtiyacı", **Türk Yurdu,** V/4, s.953-955.

[51] Yusuf Akçura, "Kader", **Eski Şura-ı Ümmet'de Çıkan Makalelerimden,** İstanbul, 1903, s.4-8.

Levent Sahverdi Arşivi

Anlaşılacağı üzere Yusuf Akçura, dinin bir yandan topluma ruh verici yönünden yaralanmak isterken, diğer yandan dinin son yüzyılda geldiği durumu, yani devletin ve müesseselerin dinden sıyrılarak milliyet anlayışı çerçevesinde yeniden yapılanmasını, tekrar kudretli bir var oluş için gerekli görmektedir. Onun aşağıdaki ifadeleri, çalışmada anlatmaya çalıştığımız ikircikli yaklaşımını bize net olarak vermektedir. Ona göre, "bir Avrupalı ferdî dinini kaybetmiş ise bile içtimaen dinli kalmıştır. Onlar geçen asrın hükümran büyük feylesoflarına itaat ederek, dinin içtimaen bir emr-ı elzem olduğuna inanmışlardır"[52]. Bu yüzden, Gaspıralı'nın etkisinden dolayı Yusuf Akçura'nın "her türlü uhrevi düşünceden arınmış lâik bir düşünce"[53] yapısına sahip olduğu iddia edilemez.

Ayrıca, Yusuf Akçura'nın bu yaklaşımı, Batı'daki düşünce ve hayatın dini tamamen gereksiz kılmadığı fikri üzerine oturmaktadır. Aksine, din toplumun düzeni ve dinamiğinin sağlanması için gerekli görülmektedir. Aslında, onun bu yaklaşımı cumhuriyet öncesi Osmanlı aydınında sıkça görülen, toplumun ve özellikle kurumların değişiminde/dönüşümünde dinden yararlanma şeklinde beliren düşünce ile paralellik arz etmektedir[54].

[52] **A.g.m.**, s.954.

[53] François Georgean, **a.g.e**, s. 26-27.

[54] Cumhuriyet'e kadar İslam dinini dışlamayan bu düşünce tarzı, II. Meşrutiyet döneminin karakteristik özelliği olarak gösterebiliriz. Bu düşünce üretimi bize, zamanın ve coğrafyanın düşünceler üzerindeki tesirini açık bir şekilde göstermektedir. bkz. Fatih M. Sancaktar, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Aydınında Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi(1908-1924): Hüseyin Cahit (Yalçın) Örneği,** Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul, 2005, s.180-185, 316, 318.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ YAZAR RECEP BİLGİNER
(Ölüm Yazısı: Nekroloji)

Prof. Dr. Sadık TURAL*

"Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden her gün İstanbul'a binlerce insan gelir. Bunların büyük bir kısmı bu şehrin içinde erir kaybolur; bir kısmı geldiği yerin ilkelliğini bütünüyle atamadan kendi olmakla olmamak arasına sıkışıp kalır. Daha küçük bir grup ise, kişiliğini koruyarak üçyüz yıllık İstanbullu gibi yaşayabilmenin örneğini verir. Çaresizliğin, kimsesizliğin ve taşralılık psikolojisinin ezdiği bir insan durumuna düşmeden aklının ve yüreğinin ışıklarını İstanbul'a taşımak... Recep Bilginer gerçekten çileli, gerçekten çok sıkıntılı bir hayatın ilk yirmi yılının arkasından İstanbul'a geldi. Adana'dan Konya'ya, Konya'dan Eskişehir'e aklında ve yüreğinde büyüttüğü ışığı İstanbul'a taşıdı. İstanbul'da mücadelelerin, kalleşliklerin arasında Anadolu'dan getirdiği ışığı İstanbul'da büyüterek tekrar Anadolu'ya taşımanın heyecanını yaşadı. Girdiği çevrelerde hoş sohbet fakat bir çetin ceviz olarak tanınan, birçok kimsenin Recep Ağabeyisi, birçok kimsenin Recep Babası olan Bilginer'e gazetecilik mesleğinin de, tiyatro yazarlığının da çok yakıştığını rahatça söyleyebilecek olanlardanım; zekâsı ve bilgisi yerinde olanlar, yerli ve millî tiyatronun son elli yıllık geçmişi içinde önde gelen isimlerden birinin Recep Bey olduğunu inkâr edemezler.

Asıl şöhretini gazeteci olarak yapmış olan R.Bilginer'in otuzdan fazla yayınlanmış edebî ve fikrî eseri var.

Gazeteci dostları onun hakkında çok güzel şeyler söylediler, söylerler ve yazarlar. Ben kızının, torununun, damadının ve eşinin huzurunda bir kere daha ve meslektaşlarının şahitliğiyle söylemek isterim ki, vatan toprağı Recep Bilginer'e helâldir.

---

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

Levent Sahverdi Arşivi

'Hani benim Recebim' diye çığlık atsak, vatan toprağından bize ses gelir: 'Artık bu evladım benim koynumdadır; onu anın, fakat çağırmayın.' Vatanın kendisine hizmet edenlere helâl olan toprağını, bayrağa sarılmış önümüzdeki tabutta bizi dinleyen cenazesini, dostlarını ve kederli ailesini selamlıyor, Recep Babaya Allah'tan rahmet diliyorum.

Hepimizin başı sağolsun."[1]

Recep Bilginer 17 Haziran Cuma günü saat 17.00'de Ankara'da aramızdan ayrıldı. Eşi Gülsen Bilginer'le birlikte Ankara'daki gerçek dostlarıyla Hacettepe'den cenazesi alındı, eşi ve eşinin kardeşi, yeğenleri ile yakın dostlarının bulunduğu arabalardan oluşan konvoyla birlikte bir ambulansla İstanbul'a götürüldü. Akşam, cenaze bir hastanede kaldı. Aralarında İstanbul Valisinin de olduğu, çok seçkin, genç ve yaşlı aydın grup ile kız kardeşi, yeğenleri, torunu ve kızı ile onların eşlerinin, hayat arkadaşı Gülsen Bilginer'in bulunduğu 20 Haziran günü yapılan törende, İstanbul Gazeteciler Cemiyetinde yapılan dört anlamlı konuşmadan sonra, Teşvikiye Camiînde kılınan namazın arkasından Zincirlikuyu'da toprağa verildi.

Recep Bilginer, "Kör Öfke" adlı Ermeni sorununu işleyen bir dizinin senaryosunu kızı Tülay Bilginer'le birlikte hazırlamıştı. Bu eserin TRT'ce kabul edilmemesi yönünde bazı olumsuz çalışmalar yapan kişilerin gerçek niyetlerini kamuoyuna duyurmak; bu arada da Yüksek Kurum Yasasında yapılacak değişikliklerin kötü niyetlilerce biçimlendirilmesini önleyici konuşmalar ve bilgilendirmeler yapmak üzere geldiği Ankara'da kaybettiğimiz Recep Bilginer edebî ve fikrî hayatıyla bir şahsiyet idi: Özellikle son kırk yıldır, hiçbir grubun veya kişinin adamı olmamakla tanınan Recep Bilginer, İstanbul'da benlik, kimlik ve kişiliğini kaybedenlere karşılık, kişiliğini koruyabilen Türk aydını, kimliğini bayraklaştırmayı başarabilen gerçek bir Atatürkçü, kişi ve toplum ölçeğinde benliğini savunan gerçek bir bağımsızlıkçı, gerçek bir milletçi idi.

[1] 20 Haziran 2005 günü İstanbul Gazeteciler Cemiyetinde yapılan törende Cemiyet Başkanı Orhan Erinç, Basın Senatosu Başkanı Necmi Tanyolaç, Sadık Tural ve gazeteci, tiyatro ve roman yazarı Refik Erduran birer konuşma yaptılar. Diğerlerinin gerçekten anlamlı değerlendirme ve ifadelere yer veren konuşmaları yanında S.Tural'ın konuşması olan bu metin, küçük teybine kayıt yapan bir maliye kontrolöründen alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Eserlerinin her biri en az iki baskı yapmış olan Recep Bilginer hakkında, bildiğimiz kadarıyla çeşitli üniversitelerimizde iki master, üç bitirme tezi yapılmış olup, eserleri hakkında çeşitli kimselerin değerlendirme yazıları bulunmaktadır. Ayşe Ulusoy'un **Sevgi ve Barış** için kaleme aldığı (**Bilge** dergisi Nu: 24, Bahar 2000) yazısı ilk akla gelendir.

Onunla yirmiüç yıl süren dostluğumuz sırasında çok hoşuma gittiği için ezberlediğim, diline pelesenk ettiği mısraları, beyitleri geçip cümlelerden ifadelerden yalnızca üçüne yer vereceğim:

'Dostlarımız bizden dalkavukluk istemeden, güvendiğimiz insanlar olmayı sürdürseler ya...'

'Sevdiklerimiz, hem duygularımızın, hem sağlıklarımızın, hem paralarımızın gerçek sahibi olduklarını düşünmeseler ne iyi olurdu?'

'Atatürk düşmanları iki gruptur: Birincisi malum; sütü bozuklar... İkincisi ise, Atatürk'ün çevresindekilerden birini öyle yüceltir ki, Atatürk'ü gölgelemeyi becerip düşmanlık eder... Birincileri lânetleriz de, ikincilerin hesabını yeterince göremeyiz.'

Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Bulgaristan'da yapılan çeşitli toplantılara beraber katıldığım R.Bilginer, şakası az, esprili fakat ciddi bir insandı. Gazeteleri kemâl-i ciddiyetle okuyan –en az iki saatini ayıran- üç kişi tanıdım: Ahmet Nihat Akay, Recep Bilginer, Kemal Tural... Kayınpederim, babamın yoldaşı ve babam en az iki gazetede, hem haber vermenin, hem köşe yazarları aracılığıyla halka önderlik etmenin karşılaştırmasını yaparak kendi görüşlerini oluşturan muhteşem aksakallardır. Aslında işlerini doğru yapan gerçek gazetecilik, hem bilgi ve görgü artırıcı, hem yorumlama gücüne katkı sağlayıcı bir yaygın eğitim aracı, değil midir? Ahmet Emin Yalman ekolünden gelen R.Bilginer ve Bilginer nesli, gazeteciliği böyle anlıyorlardı.

Toplumun bütünüyle yeniden yapılandırılıp biçimlendirilip, bilinçlendirilmesi ve o yönde kurumlaştırılarak değişim ve dönüşümlerle millî benlik ve kimliğinin yeniden güçlendirilmesi apayrı bir konudur. O türden büyük değişim ve dönüşümler büyük önderler aracılığıyla yapılabilir. O Atatürk'ün başardığı bir yüce toplum mühendisliğidir. Diğer yandan toplumun küçük bir kesiminin veya büyükçe bir kısmının yahut tamamının gerekli

Levent Sahverdi Arşivi

uyarılarla değişimi ve dönüşümü gerekebilir. Çirkin alışkanlıkların, gülünç tepkilerin, ayrıksı davranışların olumlu, iyi, güzel, hoş olma yönünde değişimine yol açmak kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.

Eksiklerin giderilmesi, yanlışların düzeltilmesi, bilgilendirme ve bilinçlendirmenin arttırılması ise, gerek **örgün** (ilkokuldan üniversite bitimine kadar) gerek **yaygın** (gazete, dergi, tiyatro, sinema, tv, internet, v.b) eğitim aracılığıyla yapılıyor, yapılabilir. Özellikle yaygın eğitim örgün eğitimden bile etkili olmaktadır. Bu üç yolla yapılır. Bir özendirici, yumuşak uyarıcı; iki, eleştirirken, küçümseyen, aşağılayan, reddeden ve kendi benimsediği dışındakileri yok sayan; üç, kanun, tüzük ve yönetmeliklerle yapılan yönlendirmeler.

Toplumun bütünlüğünü koruma yönünde uyarıların, bir sosyal denetim biçimindeki ağırlıklı örneği 19. yüzyıl başına kadar tiyatro idi. 19. yüzyıl başından itibaren gazete, halkın uyarılması ve bilinçlendirilmesi yönünde tiyatro gibi bir yaygın eğitim kurumu haline dönüştü. İşte bu noktada üç önemli tutum karşımıza geldi. Bir: Halka daima tepeden bakan, onu küçümseyen ve onunla ilgili fikir beyan ederken özendiricilikten ve uyarıcılıktan daha çok küçümseyen ve iğrenen anlayışın meydana getirdiği gazete yazıları, tiyatro eserleri, roman ve hikâyeler. İki: Halkının sevgiye, ilgiye, müsamahaya lâyık olduğunu düşünerek eleştirilerini bile ondan bir parça olmanın sorumluluğuyla yapan; değişim ve dönüşümlerin yumuşak ve tabiî akışıyla olması için düşündürücü ve özendirici olma yolunu seçerek halkını bilinçlendirmeye çalışan gazeteciler, tiyatro yazarları, romancılar. Üçüncüsü ise, düşünmek yerine eğlenmeyi, sorumluluk yerine vurdumduymazlığı, başkaları yerine kendini ve çok küçük bir grubu seçen ve o yönde aklını, duygusunu ve zevkini sınırlayarak ayrıksılığın (marjinalite) örneğini verenler.

1859'dan 1959'a kadar neredeyse yüzyıl bu gruplandırmanın ikinci yanı ağır bastı. 1960'dan sonra bu yaygın eğitim kurumları önce sinemayı, sonra da televizyonu yanına alarak kültürel bütünlüğün savunuculuğunu yapanlar ve yıkanlar olmak üzere ikiye ayrıldı.

Recep Bilginer ve benzeri olan köşe yazarları, haberciler, tiyatro ve senaryo yazarları, halkı uyarmada ağabeylik, babalık, hocalık yapmada, ka-

Levent Şahverdi Arşivi

naat önderliği üstlenmede tarihî birikime ve millî kültüre dayalı bir tutum gösterdiler.

Recep Bilginer, Türkçeciydi, ideolojik olmayan bir Türkçüydü; mahalliyi bilir eserlerine yerleştirir idi; lâik Cumhuriyet konusunda tâvizsiz idi. Yurdumuzun dört bir yanında "İnsan Atatürk" konulu konuşmalar yapan ayrıca eserler kaleme alan gerçek bir Atatürkçü idi. En mühimi de bana göre, yapayalnızlıktan korkmayan özel bir kahramandı.

Onun hayat hikâyesinin ana çizgilerine geçmeden önce iki önemli özelliğini vurgulamak gerektiğini düşünüyoruz.

Birinci özellik, tarih konulu eserleriyle (**Kör Öfke**; **Lâle Bahçesinde Bir Şair**; **Mevlâna**; **Yunus Emre**; **Sevgi ve Barış**; **Manas**) geçmişi doğru anlamak, övünülecek yanlarıyla sosyo-kültürel mirasın inceliklerini sonraki nesillere doğru kavratmak yönünde gösterdiği çabadır. Birinci özelliğinin ilk alt grubu uzak geçmişin yorumlanmasıdır. Recep Bilginer'in ilk eseri **Beyşehir ve Eşrefoğulları** başlıklı bir uzak tarih incelemesidir. Son eseri ise **Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı** adını taşıyan yakın tarihin olay ve kişileriyle ilgili bir özel tarih denemesidir. Birinci özelliğinin ikinci alt grubunda yer alan (**Zaferden Sonra**; **Savaştan Barışa Aşktan Kavgaya**) eserler ise, Atatürk'ün askerî, siyasî ve idarî dehâsını, fikrî derinliğini, şahsiyet bütünlüğünü ortaya koyan eserlerdir. Bu eserler büyük ölçüde gözlemlenmemiş (şahidi olunmamış) bir zamanın olayları ve kişileri olması açısından tarih konulu edebiyat eserleridir.[2]

İkinci özellik ise, içinde yaşadığı 1931-2001 yıllarının arasındaki sağlam gözlemlere dayanan 70 yıllık zamanın işlediği tiyatro eserleri, incelemeleri ile anılarındaki tutumudur; bunlar yarınların tarihçisinin sosyal ve kültürel göstergelerle ilgili arayışlarına cevap olacak türdendir.[3]

15.05.1922'de Adana'da doğan, Recep Bilginer, Tatarağası (eski sistemde posta hizmetleri) unvanlı büyük bir ailenin çocuğudur.

---

[2] "Tarih", "tarih konulu edebiyat eseri", "tarihin edebîleştirilmesi" gibi konular için bk. Sadık Tural, **Tarihten Destana Akan Duyarlılık** 4. bs., Ankara 2000, s.1-63, 99-107.

[3] Eserlerinin ilk baskılarını koymamız gerektiğini fakat yetiştiremeyeceğimizi söyleyen Sn. Süleyman Bozdemir'e katıldık: Geniş zaman içinde Sayın S.Bozdemir bizde bulunmayan eserlerin baskı tarihleri ile diğerlerinin ilk ve son basım tarihlerini araştırıp ekleyeceğine dair söz verdi.

Levent Sahverdi Arşivi

R.Bilginer, ilkokulu Adana'da, ortaokul ve liseyi Konya'da yüksek öğrenimini İstanbul Gazetecilik Enstitüsünde tamamladı. Yaygın olduğu üzere yayın hayatına şiirle başladı. Eskişehir'de genç bir grupla birlikte çıkardıkları *Türk'e Doğru* ve *Bozkır* adlı edebiyat dergileri yanında, kendi adına *Düşünce* dergisini çıkardı. İstanbul'a geçince *Yeniçağ* dergisini yayınladı. Eskişehir'de çıkan günlük *Eskişehir* gazetesinde köşe yazılarıyla adının duyulmasını genişletme yanında *Söz Milletin* adlı siyasî sabah gazetesini çıkarmaya başladı. Eskişehir'deki bu yoğun faaliyetleri sürerken, o dönemin en ünlü gazetesi olan *Vatan* gazetesinin İstanbul merkez kadrosuna alındı. İstanbul'da göreve başlamasının ikinci günü Eskişehir'deki *Söz Milletin* gazetesinde yayınlanan bir şiirinden dolayı İstanbul'da tutuklandı. Hapishane izlenimlerini *Utanç Dünyası* adlı piyesinde ortaya koydu. Bu piyesten dolayı 1970 yılında kendisine en iyi yazar ödülü verildi. Recep Bilginer ayrıca *Hapisliğim* adlı demokratik hayata geçişin sancılarını yaşayan bir toplumun aydını olmanın ve suçlular psikolojisi ve davranışlarının ne olduğunu ortaya koyan bir eser yazdı. Günlük *Akın* gazetesini çıkardıktan sonra, Vatan Gazetesine yerleşen ve İstanbul'da Demokrat Partinin 1946 yılından itibaren eylem çizgisini büyük ölçüde benimseyen R. Bilginer, valilik ve belediye yönetiminin birlikte çalıştığı 1950-1955 yılları arasında belediye meclisi ve vilâyet daimi encümen üyeliği yaptı. 1961-1963 yılları arasında hem demokrasiyi, hem de hukukî hakları savunmak üzere günlük *Hakikat-i Tasvir* gazetesini çıkardı. Gazetenin köşe yazarlığından sayfa sekreterliğine kadar işlerini büyük ölçüde üzerine alan bir patron oluşu, birçok kimsenin hayranlığına yol açtı. Bu gazete kapandıktan sonra çeşitli dergi ve gazetelerde köşe yazarlığı yaptı.

1954 yılında Yönetim Kuruluna girdiği Türkiye Gazeteciler Cemiyetinde yaklaşık 40 yıl süreyle Genel Sekreterlik ve Genel Başkan Yardımcılığı görevlerinde bulundu.

R.Bilginer Tiyatro Yazarları Derneğinin kurucularından olup uzun süre Genel Sekreterliğini, 1996'dan ölümüne kadar da Başkanlığını yaptı. 1978-2002 yılları arasında UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Yönetim Kurulu Üyeliği, 1985-1991 yılları arasında da İLESAM Kurucu Üyeliği, Yönetim Kurulu Üyeliğinde bulundu. Atatürk Yüksek Kurumunun bağlı kuruluşu

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Kültür Merkezinin Bilim Kurulu (1989-2000) ve Yürütme Kurulu Üyeliklerini yaptı.

Üç kere evlendi: Merhum İclâl Hanım (oğlunun ve kızının anneleri), merhum Mahpeyker Hanım'dan sonra, Maliye Bakanlığı Gelirler Başkontrolörü Gülsen Güngör-Bilginer ile evlenmiştir. Ünlü gazetecilerden merhum Engin Bilginer ile Tülay Bilginer-Kopkiman'ın babası, Ekin Kantarelli'nin dedesidir.

Türkiye'de çeşitli kurum ve kuruluşlarca ödül, teşekkür plaketi veya belgesi almış olan Bilginer, Türkmenistan Yazarlar Birliği tarafından "aktelpek ve kaftan" giydirilen "yaşuluğ" unvanıyla şeref üyeliği verilen bir yazarımız idi.

Ölümünden sonra Sayın Hasan Pulur ve Sayın Mustafa Balbay kadirbilirlik örneği olan köşe yazıları yazdılar.

1954 yılında İstanbul'da yayınladığı **Türkiye Reisicumhuru Celâl Bayar'ın Amerika Seyahatleri** adlı eseri ile **Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk** (İstanbul 1981) adlı eserlerinde ve özellikle Atatürk konulu iki edebî eserinde Recep Bilginer'in bir yönü belirgindir: Cumhuriyetin, lâik hukukun, ve Atatürkçü düşünce ışığında değişim ve dönüşümlerin gerekliliğinin savunuculuğu...[4]

Ölümünden sonra yayımlanan *Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı* (Doğan yayıncılık) adlı anılar kitabı ile *Arkamdaki Ayak Sesleri* adlı roman, yarının sosyal tarihçilerine yardımcılık edecek niteliktedir. Onun ilk eseri *Beyşehir ve Eşrefoğulları* isimli bir tarih incelemesidir. Gerek Kanunî Sultan Süleyman'ın divanından, gerekse tarih kitaplarından yararlandığı **Cihan Padişahının Kalp Ağrıları** (2002) adlı çalışmasından daha sonra, aynı adla bir tiyatro eseri yazmasına yol açmıştır. Tarihi anlamak, yorumlamak düşüncesi birçok tarih konulu piyes yazmasının gerekçesidir. *Bir Zamanlar* (1983) adlı şiir kitabı yanında *Politikada Bir Sarı Çizmeli* (1980) isimli romanı da çok büyük yankı uyandırmadı. Deneme kitapları (*Soruların Gündeminde* (?), *Unutulmasınlar Diye* (?), *Yüreğini Sıcak Tut*; 1984, *İnsan Bir Düşün-*

[4] Ben Recep Bilginer'in, sahne eserleriyle ilgili bir master tezi yaptırmıştım (2001). Bu konuda ciddi bir doktora yapılarak onun ilgilendiği konular, kişiler, yarattığı tipler, savunduğu değerler delilleriyle ortaya konulabilir. Bunu Prof. Dr Enver Töre'den bekleyelim.

Levent Şahverdi Arşivi

cedir; 1983, *Zenginler Hükümeti*; İst. 1988) yayınlamış bulunan Bilginer, edebiyatçı kimliğini ve kişiliğini senaryoları ve tiyatro eserleriyle sağladı. Bu eserlerin hemen hepsi defalarca profesyonel ve amatör sanatçılarla sahnelendi; bazıları filme çekildi, ödüller aldı.[5]

Senaryoları:

Parkta Bir Sonbahar Günüydü, 6 bölümlük dizi, Ankara 1988 (Tv. için çekildi, gösterildi),

Zaferden Sonra: Mustafa Kemal'in Yaşamından Bir Kesit, Ankara 1993,

Mavi Tango (kızı T. Bilginer'le, belgesel),

Kör Öfke, dizi için dört bölüm (kızı T. Bilginer'le, belgesel-drama),

Tiyatro eserleri:

Gazeteciden Dost, İstanbul 1962,

İsyancılar, İstanbul, 1964, 1997,

Ben Devletim, İstanbul,1965,

Karım ve Kızım, 1985,

Oyun Bitti, Ankara 1988,

Parkta Bir Sonbahar Günüydü, Ankara 1988,

Sevdiğim Adam, Ankara 1990,

Mevlâna: Âşık ve Mâşuk, Ankara 1992; 2.bs.2000,

Ben Kimim?, Ankara 1994,

Sarı Naciye, Ankara 1997,

Kıskanç, Ankara 1997,

Lâle Bahçesinde Bir Şair, Ankara 1999,

Yunus Emre, İstanbul 1979, 2. bs., Ankara 2001 (Türk Dil Kurumu en iyi piyes ödülü),

---

[5] Gazeteci, senaryo yazarı Tülay Bilginer-Kopkiman'dan Recep Bilginer'in bütün eserlerinin 2007 (doğumunun 85. yılında) yılında son baskılarını esas alarak büyük bir yayınevince basılmasının sağlanmasını bekleriz. Diğer yandan 2006 tiyatro sezonunda Devlet Tiyatrolarınca onun en az üç eserinin oynanmasının sağlanması ise, yakın dostu Refik Erduran'ın çözümlemesi gereken bir konudur.

Levent Şahverdi Arşivi

Sırat Köprüsü, Ankara 2000,

Sevgi ve Barış, 1989; 2. bs. Ankara 2001,

Utanç Dünyası, Ankara 2001,

Savaştan Barışa Aşktan Kavgaya, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1999; 2.bs. 2001 (Eser ATAM ödülünü almıştır),

Cihan Padişahının Kalp Ağrıları, Ankara 2003.

Opera eseri:

Manas: Ölümsüz Kahraman; Opera 2 bölüm, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihine ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve on sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim adamlarına ulaşmak.

Levent Şahverdi Arşivi

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle otaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen, makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, biri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve Çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (Yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Saray 1999: 117)

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. s. 18.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Saray'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), Tarih-Yer, Sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, Tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, Tarih-Yer, sayfa sayısı.

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, Tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak üzere bilgisayar disketleri ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • tosunhuseyin@yahoo.com.
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

Levent Şahverdi Arşivi

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

Levent Sahverdi Arşivi

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

The Evaluation of the Artıcles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and

Levent Şahverdi Arşivi

Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1.Title of the Article

2.Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3.Abstract and key words (in Turkish)

4.It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5.Showing the contribution (if necessary)

6.Bibliographical index

7.The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the

Levent Şahverdi Arşivi

bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital

Levent Şahverdi Arşivi

letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contraşt) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

...(Saray 1999: 117)

...Some Researchers (Saray, 1999: Tosun, 200: Tuna, 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Mehmet Saray, ***Türk-İran İlişkileri,*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. S. 18.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Saray'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

Levent Sahverdi Arşivi

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • tosunhuseyin@yahoo.com.
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi